

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON
1849-1865

ÍRTA
BERZEVICZY ALBERT

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST, 1922
FRANKLIN - TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
KIADÁSA

BEVEZETÉS.

Az absolutismus kora történetének megírása nálunk tulajdonképen indokolásra nem szorul; eléggé indokolja az a körülmény, hogy e korszak története a maga teljességében, minden okozati összefüggéseiben, vonatkozásaiban és kihatásaiban, beleértve az emigráció működését s a társadalmi, gazdasági és kulturái állapotokat is — mint az idevágó irodalom fölötti szemlémben ki fogom mutatni — mindmáig megíratlan s a korosabb és ifjabb nemzedék előtt egyaránt ismeretlenebb e kor, mint történelmünk sok távolabb eső időszaka.

Mi megszoktuk e kort apáink elbeszéléséből ismerni; ámde apáink nemzedéke, vagyis az a nemzedék, a mely azokat az idöket cselekvőleg vagy inkább szenvedőleg, a viszonyok teljes átértésével élte át, letúnt. A szájhagyományból mindössze bizonyos jelszavak, nevek, visszaemlékezések élnek még közöttünk, a melyeket szinte igyekszünk elfeledni, vagy legalább is nem igyekszünk a megállapítható tényekkel elfogulatlanul összeegyeztetni.

Már a monarchiát ért legújabb katastropha előtt mindenkép eU jöttek látszott az idő arra, hogy történetírásunk e hézaga valamiképen pótoltsék. A kellő történeti perspectivában most már nem volt hiány, hiszen az 1805-iki országgyűlés megnyíltától — a mikor már a kiegyezés útjára jutottunk — a világháború kitöréséig egy félszázad telt le; annak a kornak a szereplői közül már alig volt egy is életben, kivéve az agg királyt, a ki közel félszázados alkotmányos uralkodása alatt sokkal inkább kivívta magának az egész nemzet tiszteletét és szeretetét, sem-hogy fiatal kora osztrák államférfiainak az ő tapasztalatlanságának védelme alatt elkövetett végzetes ballépéseit igazság szerint megítélni annyit jelenthetett volna, mint az ő példátlanul nagy uralkodói tekintéslyét csorbítani.

Jókai egy munkájában azt mondja, hogy az 1849-től 1867-ig terjedő korszak története sohase lesz megírva. «Ezeren és ezeren vannak, a kik közül az egyik az egyik részét, a másik a másikat ismeri e csendes, hősi erőlködésnek, e lázas töprengésnek, és ezeren meg ezeren mind a sírba fogják vinni magukkal azt, a mit tudnak.» Szép mondás, a melyre azonban maga a szerzője ráczáfolt, a mikor nagy gyönyörűségünkre

azon korbéli élményeiből ugyancsak sokat följegyzett számunkra. Általán az egyéni reminiscenciákban, visszaemlékezésekben nincs hiány, sőt azokban inkább gazdagnak mondható e kor irodalma; a mire szükség van, az e visszaemlékezések sokszoros ellenmondásainak kiegyenlítése a hitelesen megállapítható történeti tények alapján, bizonyos lapangó vagy leplezett igazságok földerítése, viszont némely közkeletű túlzások és ferdítések helyreigazítása és némely rég megállapodássá vált történeti ítéletnek megkísérlett megbolgyatások elleni megvédése.

Mert a míg mi bizonyos kíméletből tartózkodni látszottunk e korszak megítélésére nézve mintegy az utolsó szót kimondani, osztrák részről ugyancsak nem tartózkodtak az absolutismus vezető szellemeiről! a Lajtán innen és túl egyaránt elterjedt és gyökeret vert rossz véleményt lassankint revisio alá vonni. A mint a dualistikus közjogi szervezet elleni politikai támadások itt és ott nagyobb hévvel és kitartással indultak meg — különösen a múlt század kilenczvenes éveitől kezdve — Ausztriában egy egész közjogi iskola keletkezett, mely — nem minden[^] napi elmeéllel és készültséggel, s be nem érve többé a régi, LustkandL féle érveléssel — igyekezett Magyarországnak s a magyar királynak az osztrák birodalom, illetőleg az osztrák császárságtól független jogállását jogi és történeti érvekkel megerőtleníteni. És párhuzamosan a közjogi irodalmi harc czel megindult az osztrák történeti irodalom terén is a törekvés — elég talán Friedjung, Charmatz, Fournier közismert munkáira ¹ hivatkoznom — az absolut korszak vezető szellemeinek rehabilitálására; Schwarzenberget, Bachot, Bruckot és Schmerlinget szinte gondviselés szerű nagy államférfiakként tüntették föl, a kiknek nem rend* szere és tervei, hanem rendszerök és terveik meg hiúsulása okozta a birodalom hanyatlását.

Ezekre való tekintettel már a monarchia bukása előtt szükségessé vált újra és újra történelmi bizonyítékokkal mutatni rá arra, hogy az absolutismusként nemcsak módszere volt eltévesztett, hanem jogalapja és czélja volt helytelen és pedig nemcsak Magyarország, hanem a monarchia érdekei szempontjából is; hogy az absolutismus csak azt a negatív tanulságot hagyta hátra: mit nem szabad és lehet Magyarországgal tenni; ezt az értékes tanulságot pedig a mi gyorsan felejtő korunkban valóban a magyar irodalom lett volna hivatva minden új kétely ellen történelmileg körülbástyázni.

Ez az eszmemenet vitt rá, hogy körülbelül nyolcz évvel ezelőtt magam vállalkozzam e föladat megoldására. Ügy véltem, harmincz évet meghaladó politikai pályám, melyet akkoriban körülbelül befejezettnek is tekintettem, meg fogja könnyíteni rám nézve e korszak összes poli-

¹ *Fr. Friedjung: Österreich in den Jahren 1848 1860. Rich. Charmatz: «Minister Freiherr v. Bruck; H. Fournier: »Österreich- Ungarns Neubau«*

tikai vonatkozásainak megértését s másrészt az a körülmény, hogy addigi történelmi tanulmányaim és dolgozataim a sokkal távolabb múlt terén mozogtak, szinte csábítóvá tette rám nézve a gondolatot: egy olyan időszak jelenségeit vonni történelmi bűvárlat alá, melynek még magam is szívtam levegőjét s melynek képeivel gyermekkori visszaemlékezéseim révén, habár inkább csak karkép formájában már foglalkoztam.¹

Az a tizenhat év, a melyről itt szó lesz, vagyis a szabadságharc leveretésétől egészen a kiegyezés megalkotására hivatott 1865-iki országgyűlés összehívásáig eltelt időszak, az 1861-iki múltó s keserű csalódással végződött föllendüléstől eltekintve, történetünknek kétségkívül leggyászosabb évei közé tartozik. A megtorlás véráldozatai után a nemzet legjobbjainak börtönbe vetése vagy hosszú számkivetése, az ország földarabolása s idegen uralom alá helyezése, összes politikai jogaink megvonása s nemzeti életünk elnyomása, végül az erőszak politikájának bevallott csődje után, a hosszú, hasztalan és erkölcsrontó alkudozás a nemzet világos jogai rovására, a kísérletezés a nemzetet vagy annak egyes részeit a történelmi jog, az állami összetartozás és önállóság megtagadására a csábítás és fenyegetés minden eszközeivel rábírní: ezek a jelenségek adják meg a korszak politikai történetének jellegét. Ezekhez járul a káros hatás, melyet különösen az 1859-ig tartott Bach-rendszer a nemzet politikai közérületére gyakorolt; a mennyiben erőszakosságával, idegen tisztviselőinek seregével s germanizálásával hosszú időre úgyszólván compromittálta Magyarországon az állam fogalmát s intézményeit. Megtanította rá a magyar embert, hogy az államban ellenségét lássa, melynek követeléseitől elzárkózni, melyet érdekeiben meg rövidíteni vagy kijátszani nemcsak joga, hanem kötelessége; hogy gyűlöljön olyan intézményeket, melyek nélkül állam és jogrend nem is képzelhető s melyeket azután az alkotmányos korszakban is csak nehéz küzdelemmel sikerült a nemzettel megértetni és elfogadtatni. Általán az a keserűség, a melyet az absolutismustól legjobban megsanyargatott nemzedék magával vitt az alkotmányosság éveibe, még soká megmérgezte nemcsak Ausztriához való viszonyunkat, hanem egész közjogi és politikai gondolkodásunkat is. Hiszen az a nemzedék valóban elmondháltá magáról azt, a mit Tacitus mond Agricolájában a maga kortársairól, kik vele együtt a Domitianus zsarnokságát átérték: «Pauci, ut sic dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus.»²

¹ Régi emlékek, Révai T. kiad. 1907.

² Kevesen vagyunk, a kik nem csak másokat, hanem úgyszólván önmagunkat túlélve, megfosztva életünk javának annyi évtől, hallgatagon lettünk ifjabból aggokká, sőt jutottunk el életünk véghatárának közelébe.

És mégis úgy éreztem s most is úgy érzem, hogy minden szomorúsága és szenvedései ellenére szép volt az a kor. Szép volt nemcsak nekünk, kiknek boldog gyermekkorunk emlékei vetnek rá rózsafényt; szép volt a történeti megítélés szemével nézve is a politikai életről le-szorult magyarság bensőségteljes magánélete és egyetértő társasélete által. Szép volt a család és falu, a rokonság és barátság meleg cultusában; szép volt a néma ellentállás és reménykedő tűrés szilárd daczában, az elnyomás alatt is dúsan viruló irodalmában; szép mindazoknak az erkölcsi, szellemi és anyagi javaknak még jobbára érintetlen birtokában, melyekből visszaszerzett szabadságunk és alkotmányos életünk bizony nagy részt áldozatul követelt. És csak fájdalommal tudunk ma visszagondolni arra is, mennyi rokonszenv, elismerés és jóindulat nyilvánult meg abban az időben az emigráció s mindenekfölött Kossuth érdeméből Magyarország iránt a Nyugat nagy európai és amerikai nemzetei körében; a minék, ha akkor, mikor bajunkat Ausztriával kellett eligazítanunk, gyakorlati hasznát nem is láttuk, most annál gyötrelme-sebben érezzük ama jó véleménynek és jóindulatnak majdnem teljes hiányát.

Midőn ily érzelmi indítékok hatása alatt is magamat e mű megírd-sára elhatároztam s mindjárt tanulmányaim elején meggyőződtem róla, hogy Országos Levéltárunk és Nemzeti Múzeumunk aránylag csekély, ellenben az osztrák Belügyministerium levéltára bő s az Udvari és Állami Levéltár legbővebb mértékben tartalmazza kutatásaim anyagát, az a kecsegtető körülmény biztathatott munkámban, hogy bőid. eml. Ferencz József királyunk 1915 júniusában személyemre szólólag meg-adta az engedélyt az Udvari Levéltárban a forradalmi korszakot követő ötvenes évek addig szigorú zár alá helyezett irományanyagának teljesen szabad átkutatására. Ez akkor sokat jelentett, mert ki sejthette volna, hogy néhány évvel később a forradalmi fölfordulás a bécsi levéltárakat nemcsak a tudósok közjavává, hanem a sensatio-hajhászók közprédájává is fogja tenni.

Munkám tervére nézve csakhamar tisztában voltam azzal, hogy az absolutismus korszakának határpontjául 1865 decemberét fogom tekinteni, mert a februári osztrák alkotmány fölfüggesztése és a magyar országgyűlés összehívása jelentette tulajdonképen a végleges szakítást a birodalomba való beolvasztás politikájával.¹ Hasonlóképen tisztában voltam aziránt, hogy az egész, tizenhat éves korszaknak közkeletű föl-osztását az absolutismus vagy Bach-rendszer korszakára, t. i. az októ-béri diploma előtti időre és a provisoriumra, vagyis az 1861-iki alkot-mányos kísérlet utáni Schmerling-korszakra, nem teszem magamévá.

¹ L. Eisenmann is (Le Compromis Austro-Hongrois 403. l.) a Schmerling bukásától számítja a kiegyezés történetét. — Beksics G. «A Dualismus törté-nete, közjogi értelme. 70. l.

A provisorium-elnevezéssel tulajdonképen helytelenül különböztették meg ezt az utóbbi időszakot. «Provisorium» névvel hivatalosan azokat az ideiglenes szervezeteket is illették, a melyek a Windischgrätz téli bevonulásától Budapestre egész az 1853. évben életbelépett úgynevezett definitivumig, vagyis a teljesen kifejlett Bach-rendszerig váltották föl sűrűn egymást. Gyakorlatilag Magyarországon bizony absolutismus volt a Schmerling kormányzata is; ha Beksics ennek javára azt a megkülönböztetést teszi, hogy e korszak vezérlő államférfiai alkotmányos úton akarták megvalósítani Magyarországnak a birodalomba való beolvasztását, ez csakis az 1861 -iki kísérletre mondható, melyet épen Schmerling hiúsított meg, és ne feledjük, hogy az az alkotmány, a melybe Magyarországot belésozítani akarták, octroyált alkotmány volt, mely ép oly távol állott a magyar közjogtól, mint a Bach rendszere.

Ehhez képest művemet tizenhatsz részre osztva terveztem, s mindegyik részt 2—4 fejezetből állónak. A kötetek — valószínűleg három — tisztán a technikai czélszerűség tekintetei szerint fognak bizonyos számú részeket magukba foglalni, így a most megjelenő első kötet a bevezetésen kívül öt részt.

A részek beosztása a következő:

I. rész: Előzmények. (A forradalmi összeütközés, mint az absolutismus behozatalának állítólagos jogalapja; a Schwarzenberg-minisztérium alakulása, Ferdinánd király lemondatása és Ferencz József trónralépése; az olmtüzi octroyált alkotmány; Windischgrätz ideiglenes kormányzata Pesten a tavaszi hadjárat tíg. 1848 1849.)

II. rész: A rémuralom. (A szabadságharc leveretése, Haynau dictatura, a véritéletek és az üldözés; az első provisoriumok; Haynau összetűzése Beccsel és elmozdítottása. 1849—1850.)

III. rész: A Geringer-provisorium. (B. Geringer Károly megbízatása az ország ideiglenes polgári kormányzatával; újabb provisorium; az egykorú röpiratirodalom és a politikai foglyok sorsa; conflictus Poroszországgal; a miniszteri felelősség megszüntetése és a birodalmi alkotmány visszavonásának előkészítése; Geringer visszahivatása és Albrecht főherczeg küldetése kormányzóul Magyarországra. 1850—1851.)

IV. rész: A Bachrendszer kialakulása. (A definitivum előkészítése; Schwarzenberg hirtelen halála; az idegen hivatalnokok beözönlése Magyarországra; a császár első körutazása Magyarországon; a Mack-féle vagy székely összeesküvés fölfedezése; új szervezet, új törvények, különösen birtokjogi reformok. 1852 1853.)

V. rész: Az emigráció első éve. (A külföldön rekedt magyar követek; a menekülők zöme török földön; összeütközés Törökországgal kiadatásuk ügyében; Kossuth és társai internáltatása Kiutahiában; kiszabadulásuk, Kossuth fogadtatása és ünnepeltetése Angliában; a menekülők párisi középpontja; az emigránsok szerepe Európa más részeiben és a Keleten; a magyar emigráció Amerikában; Kossuth északamerikai körútja és letelepedése Londonban. 1849 -1853.)

VI. rész: A bécsi merénylettől a concordatumig. (A Libényi-féle merénylet az uralkodó ellen s annak következményei; fokozott szigor az előbb fölfedezett összeesküvések megtorlásában; a Kempen-Grünne-féle mellékkor-

mány; a szent korona fölhalálása Orsovánál; a császár házassága; amnestia és az ostromállapot megszüntetése; a krimi háború, Ausztria külpolitikai helyzete; a concordatum létrejötte és jelentősége. 1853—1855.)

VII. rész: Az absolutismus enyhülése. (A párisi congressus, Ausztria hatalmának látszólagos megerősödése; újabb amnestiák; a császári pár látogatása, utóbb az uralkodó körútja Magyarországon; osztrák pénzügyi zavarok; a conservatívek tervezett, de el nem fogadott emlékirata; a Bach által inspirált «Rückblick»; Rudolf trónörökös születése. 1856—1858.)

VIII. rész: Az olaszországi háború és Bach bukása. (Az Olaszországgal való conflictus előzményei, a párisi újévi fogadtatás, az ellentét kiélesedése; a szerencsétlen kimenetelű olasz háború, a villa-francai béke, Lombardia elvesztése; Széchenyi Blickjénck megjelenése; az ő döblingi köre; változások a kormányban: Buol, Bach, Kempen távozása, Rechberg, Hübner, Goluchovski miniszterek; az úgynevezett protestáns pátens keletkezése és tartalma. 1859.)

IX. rész: Az emigráció és a külföldi események. (Az emigráció működése az 1853 — 1859-iki években, a krimi háború, a párisi congressus idejében és az olaszországi háború előtt és alatt; Kossuth bankópöre Londonban; utóbb ő működése súlypontját Párisba, majd Olaszországba teszi át. Az olaszországi «magyar legió» szervezése; betörés terve Románián át.)

X. rész: Gazdasági és társadalmi élet az ötvenes években.

XI. rész: Irodalom és művészet az ötvenes években.

XII. rész: A protestáns pátensről az októberi diplomáig. (A protestáns pátens hatása, gyűlések és tiltakozások, Zsedényi pere és elfogatása, végül a pátens fölfüggesztése. A nemzeti szellem ébredése, a Kazinczy-ünnepély; magyar ruhavisélet, hazafias tüntetések. Az államadósságok bevallása; az Eynatten-féle botrány a katonai szállítások körül; Bruck katasztróphája. A «kibővített birodalmi tanács» és a magyarok belépésének kérdése. Forinyák Géza meglövése a pesti tüntetés alkalmával; házmotázások és elfogatások Bécsben; Albrecht főherceg elbocsátása, Benedek kinevezése kormányzóvá. Széchenyi öngyilkosságú, emlékünnepelekek. A conservatívek előtérbe lépése, az októberi diploma létrejötte; Schmerling államminiszterré lesz; Vay, Apponyi, Szögyény kinevezése; az októberi diploma hatása, a deczemberi primási értekezlet, a megyék magatartása. 1859—1860.)

XIII. rész: A februáriusi pátens, az országgyűlés és az újabb provisorium elrendelése. (A februáriusi pátens keletkezése, hatása; megyei állapotok. Az országbírói értekezlet; a régi törvénykezés visszaállítás. Az országgyűlés összehívásának előzményei, a választások; az országgyűlés, a pártok, föllirat vagy határozat? Teleki László öngyilkossága. A föllirati vita, az első föllirat visszautasítása, a magyar kormányférfiak küzdelme Schmerlinggel; a második föllirat, az országgyűlés fölőslatása. Vay elbocsátása, Forgách kancellár és Pálffy helytartó; katonai dictatura mint a provisorium bevezetése. 1861.)

XIV. rész: Absolutismus változott formában. (Főispáni helytartók, a megyei szervezet látszólagos fönnmaradása; sajtóperek és elfogatások, egyes helyeken hatósági erőszak. Gr. Forgách Antal visszalépése, gr. Zichy Hermann kancellár; Schmerling várakozó rendszere. Kísérletezés az erdélyi külön országgyűléssel; erdélyiek belépése és szerepe a Reichsrathban. A lengyel forradalom; nagy szárazság miatti inség és segélyactio. Gr. Apponyi György lemondása az országbírói állásról, emlékirata. A gasteini találkozó, a frankfurti fejedelmi gyűlés; a schleswig-holsteini kérdés fejleményei. Deák Ferencz ünnepeltetése. 1861 — 1863.)

XV. rész: A kiegyezés felé. (Az Almássy Pál-féle megkísérlett összeesküvés, elfogatások. Miksa főhg. mexikói császársága; a schleswig-holsteini háborús annak befejezése a gasteini egyezményben; Poroszország és Ausztria condomi-

niuma későbbi viszály csirája. Rechberg elbocsátása, gr. Mensdorff külügyminiszter. Deák, Eötvös és a conservatívek röpiratai, Deák húsvéti cikkje. A nagyszabedű «országgyűlés», az ott alkotott «törvények»; az erdélyi főkörmányszék visszahelyezése Kolozsvárra, az unió elismerése. Az uralkodó pesti látogatása, Schmerling váratlan elbocsátása; Belcredi miniszterelnök, Mailáth kancellár, Senyey tárnok és a helytartótanácselnöke. Az osztrák alkotmány fölfüggesztése; Ausztria pénzügyi zavarai. A magyar országgyűlés összehívása, változások a megyékben, képviselőválasztások és az országgyűlés megnyitása. 1864—1865.)

XVI. rész: Az emigráció az olaszországi háború után. (Kossuth erőű kódése az olaszországi háború megújítása érdekében; terve a dunai confederatio tárgyában; Klapka visszavonulása; újabb meg hasonlások az emigráció kebelében. Berzenczey küldetése Erdélybe s internáltatása; Szemere hazajövele; b. Jósika Miklós halála; Ujházy olaszországi tartózkodása s későbbi viszontagságai Amerikában. 1860-1865.)

XVII. rész: Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében.

XVIII. rész: Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

E terv szerint haladva, a negyedik rész megírásával foglalkoztam, mikor 1918 őszén hazánkra és a monarchiára rászakadt a catastropha. Az első kábulás után, mely, azt hiszem, mindenkin erőű vett, ki ama fordulatban elsősorban hazája, nem a saját sorsára gondolt, elkezdtem tűnődni rajta, hogy mitevő legyek könyvemmel? mert az iránt, hogy egész vállalkozásom válságba jutott, nem lehetett kételyem. A bekövetkezett hónapok alatt voltak időpontok, a mikor az ember joggal kéteű kedhetett benne: lesz-e még ki számára írni magyar történetet? lesz-e még szükségünk a múlt tanulságaira s különösen Ausztriával való vesző-désünk emlékeinek följújtására?

Végre én is arra a megállapodásra jutottam, a melynek Szalay László adott kifejezést svájezi számkivetéséből Eötvöshöz intézett leveleiben: tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész múltja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk? hogy meggyőződve nemzetünk hivattatásáról, új erőűvel fogjunk munkához s elkövetett hibáinkat jóvátegyűk, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyar-nak úgy sirres mit keresnie a világon.» A mit idézvén Eötvös, hozzáteszi: «Ő — t. i. Szalay — a történetben csak nemzetét kereste s ennek múltja meghozá szívének a vigasztalást, melyet a jelenben nem találhatott».¹

Nekem is meggyőződésemmé vált, hogy a magyar történetírás még nem fejezte be szerepét, sőt inkább új, minden eddiginél fontosabb föladatok elé van állítva és hogy az a korszak, a melylyel itt foglalkozom, mindenkéű föl alkalmas arra, hogy belőle nemzetünknek egy újabb föl-emelkedése számára tanulságokat merítsünk. Az, a mit most átélünk,

¹ Akad. emlékezésed, «Magyar írók és államférfiak», 234. l.

nem elnémítani, hanem új erőre ihletni van hivatva történetírásunkat; ha Niebuhr szerint Tacitust a kor fájdalma tanította a történetírára, úgy nekünk ebből a tanításból valóban bőségesen kijutott!

Midőn történetírásunk újabb föladatairól beszélek, nem mellőzhetem hallgatással azt a nagyszabású tervet, a mely épen annak a korszaknak, melynek tanulmányozását én már előbb czéломul tűztem ki, akarja összes forrásait, különösen levéltári anyagát föltárva a közönség elé hozni. Nem akarok kritikát gyakorolni e terv fölött, de azzal szemben vizsgálni tartozom, vajjon művem megírásának jogosultságát nem teszi-e ez kérdésessé, annál inkább, miután illetékes részről oly kommentárokat is olvastunk, melyek szerint a tervezett kiadványok reformot és új irányt jelentenének történetírásunkban; a régi, hiányos és egyoldalú földolgozó módszer helyett, melyben személyi szempontok érvényesültek, egész, nagy kérdések, korszakos problémák conglomeratumának felülelését.

A mennyiben ez a részletekre szorító munka helyett az összefoglaló földolgozás szükségességének hangoztatását jelenti, ezzel teljesen egyetértek. De miután ez a reform egyelőre főleg a forrásmunkák és adattárak kizárólagos fölkarolásában sa földolgozó történeti irodalom bizonyos háttérbe szorításában jelentkezik, meg kell jegyeznem, hogy a nagy, művelt olvasóközönségre nézve, melynek ma nagyobb szüksége van, mint valaha volt, történelmi olvasmányra, forrásmunkák, adattárak, diplomatáriumok nem pótolhatják a történelmi olvasmányt, s hogy úgy a nagy igazságok kiderítésére szolgáló kutatómunka, mint az egyes korszakokat élethíven föltáró történetírás mindig személyi, helyesebben egyéni munka volt és az lesz jövőre is.

Míg a beállott fordulat munkámat haladásában hátravetette — hiszen például 1918 októberétől 1920 májusáig lehetetlen volt bécsi kutatásaim fonalát újra fölvennem — a mű folytatásánál nem lehetett bizonyos új nézőpontok elöl elzárkóznom. A csapás, mely alatt most nyög nemzetünk, némileg megváltoztatja történeti szemmértékünket a múlt eseményeivel szemben s talán enyhíti is ítéletünket régebben elszenvedett, a mostaninál mindenestre csekélyebb igazságtalanságok fölött.

Az osztrák centralismus történetíróinak szerecsenmosásai iránt is most már érzéketlenebbek vagyunk; az események napirendre tértek fölöttük. Jellemző, hogy egy újabb, nagy osztrák közjogi és történelmi mű, Redlich (Josef) műve az osztrák állam- és jog problémájáról, már elismeri, hogy a dualismus, mint az Ausztria és Magyarország közötti állami viszony kifejezője, sokkal régibb az 1867-iki kiegyezésnél, mindig megvolt a népek politikai viszonyaiban és érzelmeiben; s ugyanő teljesen elítéli a Schwarzenberg és Bach magyarországi rendszerének hiába-

valóságát, sőt káros voltát.¹ E tekintetben már érezni kezdjük a Lamar-tine mondásának igazságát: «Toute la vengeance de la vérité c'est d'attendre.»

Látszólag nehezebb probléma elé van ma a történetíró állítva, midőn az 1867-iki kiegyezés alapjairól, illetőleg arról a küzdelemről kell ítéletet mondania, mely végül e kiegyezés létrejöttét eredményezte. Az én fölfogásomat azonban a közbejött nagy események erre a kérdésre nézve sem voltak képesek lényegében megváltoztatni.

Tanulmányaim folyamában mindinkább megerősödött és nőtt csodálatom történelmünk ama nagy alakja iránt, a ki nemzetünket az absolutismus korának sanyarúságaiból az alkotmányos, nemzeti élet terére kivezette. Az ő irányának helyessége volt kiindulópontom a tárgyalt események történelmi megítélésénél is. Ha az osztrák-magyar monarchia fölbomlásának pillanatában a szándékos szemfényvesztés vagy a fölületes szemlélet a Deák művét lerombolva látván célját is elhibázottnak s conceptióját megczáfoltnak hirdethette: az események további folyama csakhamar megtaníthatott arra, hogy e mű romjaiból számunkra nem sarjadzott ki nagyobb állami függetlenség és dúsabb nemzeti élet. Sőt megtanultuk, vagy meg fogjuk tanulni azt is, hogy nem a Deák alkotása viselte magában a most bekövetkezett fölbomlás csiráit, hanem a két érdekelt államfél mindketteje részéről az ő alap-gondolata ellenére elkövetett hibák sorozata² rontott meg bennünket, s egy oly világrámlat — a nemzeti elkülönülés és csoportosulás irányzata — melyet a háborúban győztesse lett hatalmi érdekek segítségével szemben mi föltartóztatni nem lehattunk eléggé erősek. Az a nemzeti, gazdasági és kulturái kifejlődés és megerősödés, a melyet az 1867-iki kiegyezés alapján békében átélt közel félszázadnak köszönhattunk, még a több mint négy éves szerencsétlen háború, az azt követő forradalmi convulsiók és a ránk erőszakolt békeszerződés pusztításai után is nagyobb erőtartálékot nyújt egy jövő megújulás számára, mint a mekkorát akár az Ausztriába való beolvadás elfogadása, akár az nyújtott volna nekünk, ha — az emigráció politikájának egyedül elképzelhető gyakorlati végeredményeképen — magunkat egy keleti dunai confederatio karjaiba vetettük volna.

Hátra van még, hogy a művem tárgyául szolgáló kor irodalma fölött tartsak lehetőleg rövid szemlét, egyrészt bevezetőleg mondott állítá-

¹ *Joseph Redlich*: Das österreichische Staats- und Rechtsproblem, 1920, I. köt. 1. fejt. és 41 4 s köv. I.

² Erre nézve tanulságos fejtegetéseket tartalmaz *Szekfü Gyula* legújabb könyve (Három nemzedék) 245 s köv. I.

somnak, hogy e kor története még megírva nincs, igazolásául, másrészt irodalmi forrásaim megismertetése céljából. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt egyelőre a politikai történet forrásaira szorítkozom s ezek közül is főleg a jelen kötet kidolgozásánál használtakkal foglalkozom; fönntartom azonban magamnak annak a lehetőségét, hogy az idevágó irodalom egyéb részeire a többi kötetekhez füzendő bevezetésben térjek vissza.

Hazai irodalmunkban főleg *Beksics Gusztáv* próbálkozott meg e korszak némileg pragmatikus történetének megírásával a millennium alkalmával Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent Magyar Történelem befejező kötetében «Ferencz József kora» cím alatt közzétett munkájában. Beksics, a ki egy negyedszázad előtt írta meg e művét, a mikor még csak alig több, mint harmincz év választott el a kiegyezéstől s a kinek Ferencz József uralkodásának történetét egész a millenniumig kellett megírnia, maga bevallotta, hogy mint e korszak történet¹ írója akkor szükségkép még a publicistika eszközeivel dolgozott. Munkájának az absolutismusra vonatkozó része sincs kutatásra és kiadatlan forrásokra alapítva s tagadhatatlan érdemei mellett is már terjedelménél fogva sem adhatta teljes és kimerítő képét e korszaknak.

Beksicset tulajdonképen egy előbbi, igen jeles műve avatta föl e kor történetírójává, melyben br. Kemény Zsigmond alakja köré csoportosítva tárgyalta a magyarországi politikai fejleményeket a forradalomtól egész a kiegyezésig; ¹ valamint a dualismus történelmére vonatkozó, szintén előbbi tanulmánya.²

Höke Lajos a Szabó Ferencz közreműködésével ³ majdnem az egész XIX. század magyar történelmét összefoglaló művet akart nyújtani; munkája némely becses kútfőt közöl, de a történelmi tárgyalás benne hézagos és nem mindig megbízható. *Ürmössy Lajos* ⁴ csak az absolutismus korára és csak Erdélyre szorítkozott; mint ilyen forrásmű könyve használható, sőt útbaigazodás szempontjából majdnem nélkülözhetetlen. *Marczali* a «Legújabb kor történelmében» rövid, átnézetes rajzát adja ez időszaknak is; hasonlóképen *E. Nagy Olivér* «A dynastikus politika hullámzásaidban.»

A korszak osztrák történetírói között időrendben első *Rogge* (Walter), a ki még a hetvenes években megjelent kétkötetes munkájában ⁵ Ausztria történelmét adja Világostól a legújabb korig, tüzetesen foglalkozva a magyarországi viszonyokkal is. Rogge előnye e tekintetben, hogy Magyarhonban is élt és működött, az itteni állapotokat látta s iro-

¹ Kemény Zsigmond, A forradalom és a kiegyezés, II. kiad. 1883.

A dualismus története, közjogi értelme.

³ Magyarország újabbkori történelme, 1815 1892.

⁴ Tizenhét év Erdély történetéből.

⁵ Osterreich von Világos bis zür Gegenwart, 1872 1873.

dalmunkat is használhatta. Az osztrák absolut uralom vezetői egyéniség geiről alig mondhat valaki az övénel megsemmisítőbb ítéletet; de a magyarokkal szemben ő sem elfogulatlan, a catholicismussal szemben gyakran epés és általán mint vérbeli, szenvedélyes publicista, nem törekszik történetírói tárgyilagosságra.

Friedjung (Heinrich) nagy műve, melyet Ausztria történetének az 1848-tól 1860-ig terjedő időszakára szánt,¹ befejezetlen maradt, mert a szerzőt élete utolsó idejében túlságosan elfoglalta a meglehetősen meddő publicistikai harcz; pedig saját közléséből tudom, hogy sajtó alá nem került harmadik kötetében nagy figyelmet szándékozott fordítani a magyar viszonyokra. *Friedjung* kiváló történetírói kvalitásai e művében is érvényesülnek; földolgozott anyaga elsőrendű, de ítélete nem mindenütt helytálló. A Schwarzenberg parancsoló egyénisége mód fölött lebilincseli, ép úgy a Bach állítólagos szervezői lángesze; hogy ez utóbbinak még leplezhetetlen politikai jellemtelenségét is oly enyhén ítéli meg *Friedjung*, az valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a Bach családjának előzékenységből jutott birtokába a volt miniszter hátrahagyott iratainak, melyeket, mint még kiaknázatlan kútfőt, bőségesen fölhasznált.

Charmatz (Richard) Ausztria belső történetét szintén az 1848 ki fordulattól kezdve tárgyalja.² Könyve rövidre fogott compendium, tömör és praegnans előadással és majdnem mindenütt dicséretes tárgyilagossággal. *Fournier* (August) az osztrák-magyar monarchia újjáépülését Ferencz József alatt írja le felületesebben és némi magyarelles éllel. *Redlich* (Josef) már említett legújabb keletű, még befejezetlen műve, majdnem kizárólag a birodalmi alkotmány változásainak lévén szentelve, inkább közjogtörténelmi jellegű, s mint ilyen az olműtzi alkotmány visszavonásától az októberi diploma előzményéig terjedő időszakot alig érinti.

Kiváló helyet foglal el e korszak történelmi bírálói sorában az azóta más utakra tért francia *Eisenmann* (Louis) az osztrák-magyar kiegyezésről írt, alapvetőnek mondható műve történelmi részében, mely egészen a forradalomig visszamegy s a pártok fölött álló bíró tiszta és biztos ítéletével tárgyalja rövid, de jellemző összefoglalásban az osztrák politika összes tévelygéseit 1849-től 1867-ig.

Ezzel a korszak pragmatikus történelmével foglalkozó irodalmat körülbelül kimerítettem; át kell térnem arra a majdnem beláthatatlanul gazdag anyagra, melyet a monographikus művek, emlékiratok, naplók, életrajzok, essayk és röpiratok inkább a kor egyes alakjai, tényei, mozgató kérdései megismerése számára nyújtanak.

¹ Österreich von 1848 bis 1860—1908.

² Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. 1911.

E téren talán a ránk nézve legérdekesebb munkát *Kónyi Manó* végezte, a ki a Deák Ferencz beszédeihez írt kommentárjaiban s azokhoz csatolt adataiban ¹ úgyszólván az egész korszak számára nyújt egyenesen nélkülözhetetlen adalékokat. A mi emlékirat-szerzőink között első helyen áll *id. Szögyény Marich László*, kinek fiai által párját ritkító kiadásban, három vaskos kötetben közzétett emlékiratai már a szerző politikai szerepénél s beavatottságánál fogva is egészen kivételes érdekel s jelentőséggel bírnak s az előadás igénytelen egyszerűsége ellenére, kivált az 1861 -iki eseményeknek a döntő körökben való lefolyását szinte drámai erővel tüntetik elénk. Nékülözhetetlen forrásmű különösen az emigráció történetére nézve *Pulszky Ferencznek* egy hosszú, érdekes és tartalmas életet s korának rajzát is felölelő önéletrajza, míg a *Kossuth* iratai az emigrációból az ő számkivetésének épen legelső, legdicsőségebb éveire nézve kevés adatot tartalmaznak s inkább csak az olaszországi háborútól kezdve adnak teljesebb képet az emigráció működéséről. *Báró Vay Miklósnak* Léva-tól kiadott visszaemlékezései szintén éles világot vetnek az absolut rendszer némely esztelen túlkapására. *U'irkner Lajos* német emlékiratai visszanyúlnak a forradalom előtti időre is. *Kecskeméthy Aurél* naplója végigvezet majdnem az egész korszakon, gúnyolva ugyan a rendszert is, melyet a szerző szolgált, d2 megértés és hit nélkül állva szemben a magyarság törekvésével. *Büsbach Péter* csevegő modorban beszéli el életét, azt a viharos emberöltőt, híven szólaltatva meg az egykorúak érzelmeit, de a történeti előadás pontosságára és szabatosságára nélkül.

Az osztrák írók közül *Helfferth* csak a forradalom, a trónváltás és az alkotmány-octroi eseményeit mondja el, teljesen a reactio szellemében, de gazdag anyag fölött rendelkezve. *Metternich*, *Hübner*, *Kübeck* és *Pillersdorf* naplói s emlékiratai s *Wessenberg* levelezése csak itt-ott tartalmaznak, de becses vonatkozásokat a magyar viszonyokra.

A korszak egyes politikai mozzanatait is számos földolgozót találunk. *Horváth János* az absolutismust előidéző forradalmi szakadás történetét írta meg; *Szilágyi Sándor* a rémuralom első idejéről adott érdekes rajzokat, *Wertheimer* számos tanulmányában különösen a conservatívek törekvéseit világította meg, addig kiadatlan levelek segítségével; *Hentaller* a Mack-féle összeesküvés gyászos történetéről írt értékes adattárral összekapcsolt regényes rajzot; *Schlitter* (Hans) a szent korona megtalálásának valódi történetét közölte addig ismeretlen hivatalos adatok alapján.

Az emigránsok életének magának egész memoirirodalma van; elég a *Szemere*, *Klapka*, *Mészáros Lázár*, *Rónay Jácint*, *Teleki Sándor*,

¹ Az innen kezdve megnevezett forrásművek pontos címzeit munkám jegyzeteiben találja meg — a hivatkozás helyein — az olvasó.

Kmety, Egressy, Veress Sándor, Imrefy, Korn, Scher-Thoss, Altér, Kászonyi, Beck Vilma, Degré, gr. Lázár Kálmán, Pap János, Dancs Lajos, László Károly és Kertbeny neveire utalnom. Az elítéltek börtöni szenvedéseiről Barsy József, Deák Farkas, Mezőssy László, Vasváry Ferencz és P. Szathmáry Károly művei adnak krónikát.

A hatvanas évek, az októberi diplomát követő időkről főleg *Ludast Mór* és *Török János* névtelen munkái s *Horváth János* műve nyújtanak tájékoztatást. Ezekhez azonban hozzá kell vennünk úgy az ötvenes, mint a hatvanas évek rendkívül gazdag röpiratirodalmát, melylyel — mint a kor nevezetes politikai életnyilvánulásaival — munkámban behatóan foglalkozom és a kor szereplő egyéneire vonatkozó élet- és jellemrajzi műveket, melyek közül talán elég itt a *Falk, Wertheimer, Ferenczy Zoltán* s *Márki Sándor* munkáira hivatkoznom.

Ez a fölsorolás természetesen nem teljes, de fogalmat ad mégis a korszak történetirodalmi forrásainak nagy bőségéről.

Végül le kell rónom köszönetemet azok iránt, kik munkámban buzgó segítségükkel támogattak. Talán szabad első helyen kegyeletesen böid. atyámról, Berzeviczy Tivadarról emlékezmem meg, ki maga is átszenvedvén amaz időket, naplójegyzeteiben, gondosan gyűjtött levelekben, nyomtatványokban és iratokban úgyszólván az első vezérfonalat adta kezembe a korszak megismerésére s szinte sugalmazója lett elhatározásomnak.

Hálával tartozom gróf Burián István volt külügyminiszternek, ki nek előterjesztésére kaptam meg a már említett királyi engedélyt az Udvari Levéltár fönntartott részében való kutatásra; Szmrecsányi Lajos egri érseknek, ki Vukovics Sebőnek Horváth Mihályhoz intézett s az egri Lyceum könyvtárában őrzött nagyérdékű, kiadatlan leveleit s br. Jósika Samunak, ki br. Jósika Miklósnak a család birtokában levő levelezését bocsátotta rendelkezésemre. Köszönetemet kell kifejezmem Károlyi Árpád és Schlitter Hans volt s br. Mitis jelenlegi udvari levéltári igazgatóknak, Szekfü Gyula ugyanottani levéltári tisztviselőnek, Kretsmayr tanár és Stritzko dr., valamint Wertheimer Edének, kik az Udvari és Állami, valamint az osztrák belügyminiszteri levéltár fölhasználásában voltak segítségemre; Csánky Dezsőnek, Eejérpataky Lászlónak, Melich Jánosnak és Szily Kálmánnak, kik a magyar Országos Levéltár, továbbá a nemzeti múzeumi és akadémiai kézirat- és könyvtárban folytatott búvárlataimban támogattak. Végül köszönetét mondok Ujházy Árpád sárosmegyei földbirtokosnak, ki által nagyatyja, néh. Ujházy László kiadatlan leveleihez s Pásztor Árpád írónak, ki által több, a Mack-féle összeesküvésre vonatkozó becses okmányhoz jutottam hozzá.

Midőn e beszámoló kíséretében közreadom művem első kötetét, kétszeres elfogódást érzek; nemcsak azért, a ki hosszú, fáradságos mun-

kaja gyümölcsét a nyilvánosság ítélőszéke elé terjeszti, hanem azt is, a ki ezzel oly ígéretet tesz, melynek beválthatása nem csak tőle függ.

Érzem, hogy későn fogtam hozzá a nagy föladathoz s a közbejött már említett mostoha körülmények még újjal tetézték a késedelmet. Rám esteledett és nem tudom, elérhetem-e utam végső célját, mielőtt az éj leszáll?

De ha a Gondviselés életemnek és munkaerőmnek nem is kedvezne oly mértékben, hogy föladatomat a maga egészében teljesíthessem, azt hiszem, művem esetleg befejezetlenül is némi hézagot fog pótolni s a már gyűjtött s ezentúl gyűjtendő gazdag anyag talán irodalmilag is főU használható lesz.

Egyelőre már ezzel az első kötetemmel is vallomást akartam tenni arról, a tárgyalt korszak tanulmányozása által csak megerősödött meggyőződésemről, hogy nekünk nem csak múltunk, hanem jövőnk is van s hogy nemzetünkre nézve nem léteznek a bukásnak oly mélységei, melyekből a fölemelkedés verőfényes magasságaira nem nyílnék kilátás. Csak meg kell találnunk ismét, úgy mint az absolutismussal szemben megtaláltuk a csüggedés és elbizakodás közötti középutat. Dolgoznunk kell és nem szabad hitünket elveszítenünk!

«De profundis» hangozzék föl a «sursum corda!»

Budapest, 1921 június havában. *B. A.*

I. RÉSZ.

ELŐZMÉNYEK.

I.

(Magyarországnak alkotmányától való megfosztását s az absolutismus behozatalát az Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadás megkísérlése sem indokolja; Magyarország ezt az elszakadást nem kívánta, arra nem törekedett. Az 1848-iki közjogi törvények létrejöttének története; azok nem voltak forradalom szüleményei, sem forradalmi jellegűek. A szakadás bekövetkezésének okai; az udvar és az osztrák kormány kétszínűsége; a hevenyészett törvények hiányai; a közönségek kezelésének tisztázatlan kérdése szükségkép conflitusra vezetett. Magyarországot rászorították a forradalmi lejtőre. Hibák és túlkapások min:két részen. Az augusztusi államirat a közjogi törvények visszavonásával volt egyértelmű; a szeptember 22-iki királyi manifestum ezt más gáévé teszi. Lamberg meggyilkolása elveti a forradalom koczáját. Az október 3-iki manifestum hadüzenet Magyarországnak. A szakadásért való felelősség kérdése e ponton vizsgálendő, nem a függetlenségi nyilatkozat tényénél. Az udvar és Ausztria már októberben visszavonhatatlanul el voltak határozva a forradalom ürügye alatt Magyarország alkotmányát megsemmisíteni; ennek bizonyítása; sem az 1848-iki törvények, sem a nemzet akarata nem lettek volna akadályai a békés megegyezésnek. Ausztria akarta az absolutismust, nem Magyarország szolgáltattat rá okot. 1848.)

A Magyarországra a szabadságharc leveretése után majdnem 18 éven át ránehezedett absolut uralom korszakának történeti megítélésénél mindenekelőtt az a kérdés tisztázandó, vajjon jogosult volt-e a hatalom gyakorlóinak az a fölfogása, mely szerint Magyarország Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadásának megkísérlése által elvesztette jogát alkotmányának fenntartására s rászolgált arra, hogy a királyok egész sorának esküjével szentesített törvényei egyszerűen félretétetvén, uralkodói nyíltparancsokkal és rendeletekkel kormányoztassék, s részekre tagolva, az uralkodó ausztriai örökös tartományai közé sorolva, azokkal teljesen közös, a nemzettől idegen kormányzat alá helyeztessék?

Vagyis az absolutismus korának igazságos történelmi megítélése az egyfelől Magyarország, másfelől az uralkodóház és Ausztria között 1848-ban beállott és 1849-ben betetőzött szakadás okainak és felelősségének tárgyilagos megvilágítását föltételezi, ez pedig csak az 1848-iki közjogi törvények létrejöttét kísérő és követő események vizsgálata útján érhető el.

Hazánk politikai önállóságának és parlamentáris közjogi szervezeteinek az 1848-iki törvényekben foglalt biztosítékait kétségkívül már ke-

letkezések idejében másképp ítélték meg az udvar s az ahhoz közelálló osztrák és conservatív irányú magyar államférfiak, és másképp a nemzetet vezető politikusok s az azok befolyása alatt állott nagy magyar közvélemény.

Metternich herceg, ki pedig kormányzatának vége felé némileg engedett autokratizmusából, 1844-ben azt mondta Magyarországról, hogy a forradalom pokoktornáczában áll,¹ s úgy vélte, hogy a jelszavak-kai könnyen megvesztegethető, benyomások uralma alatt álló magyar természet az elméleti vitatkozásokban és pártharcokban hamar ki fog merülni, csak kormányozzák erős kézzel és gondoskodjanak cél tudatosan anyagi érdekei kielégítéséről.² Lajos főhercegnek, az uralkodó császár és király, Ferdinánd nagybátyjának, ki 1848-1 g az államtanács elnöke volt s Metternich-hel együtt formailag visszavonult az ügyek vezetésétől, de tovább is nagy befolyást gyakorolt arra, úgyszintén Kübeck bárónak, az 1848 előtti kamaraelnöknek, ki Metternich bukása után csak rövid ideig maradt pénzügyminiszter, conservatív és absolutistikus nézetei közismertek. Ellenben az uralkodóház körében nemcsak lános főherceg, hanem Zsófia főhercegnő is, Ferencz József királyunk anyja, kinek szelleme kevéssel utóbb az udvari befolyás egyik legerősebb tényezőjévé lett, az 1848-iki fordulat előtt a reformirány barátjaként volt ismeretes. Az udvarnál már akkor nagy befolyású Windischgrätz Alfréd herceg gondolkozását későbbi szerepe eléggé megvilágítja.

Az 1848-iki reformok későbbi sorsa szempontjából nem csekély fontossággal bír azoknak a magyar államférfiaknak a fölfogása, kiket a beállott fordulat többnyire hivatalokban talált s kiknek nézete akkor kétségkívül befolyással bírt az udvarra. Ezek az utolsó magyar rendi országgyűlésen fölülkerekedett szabadelvű és demokratikus irányzat követelményeivel egyáltalán nem értettek egyet; azokban nemcsak a belpolitikai téren radikális fölforgatást, hanem a Magyarországot Ausztriáéhoz csatoló, a Pragmatica Sanctióban biztosított közjogi kapcsolat veszedelmes meglazítását vagy éppen fölbontását látták. Közöttük a szabad-

¹ *Max, Freih. v. Kübeck: Tagebücher des C. F. Freih. Kübeck v. Kübau, U. köt. 245. I. Anonym (Franz Gráf v. Hartig, volt miniszter) Genesis der Revolution in Gsterreich im J. 1848. 72. s köv. lapokon úgy tünteti föl a negyvenes évek reformtörekvéseit Magyarországon, mint a melyek következetesen a királyi jogok csonkítására irányultak.*

² Ugyanott 251—252. I.

³ Lásd *Wessenberg* följegyzését *Friedjung* «Osterreich von 1848 bis 1860.» ez. műve I. köt. 492. lapján és *Gráf Vitzthum v. Fckstadt: Berlin u. Wien in d. Jahren 1845 — 1852, 74. I. Aus Metternich's nachgelassenen Papieren, Vili. köt. 11. S köv. 1. Erre látszik utalni Franz Schuselka is «Das provisorische Gsterreich (1850) ez. röpirata 6. lapján. Louis Eisenmann: Le Compromis Austro-Hongrois de 1867. 76 — 77. I.*

clvűbb gondolkozásúak is belpolitikai és közgazdasági reformokkal vélték Magyarország boldogulását és jövő fejlődését a régi alkotmányos alapokon biztosíthatni s az ezen túlmenő törekvéseket a heves ellenzéki agitáció által megtévesztett, nem a valódi nemzeti közvélemény kifolyásának tekintették. Gróf Apponyi György, a még fiatalkorú magyarországi kancellár főispáni helytartók kinevezésével igyekezett az ellenzéki mozgalmat a megyékben megfékezni; a talán valamennyi conservatív magyar politikus között legtehetségesebb és legtekintélyesebb b. Jósika Samu erdélyi kancellár pedig annyira ment a közjogi reformok ellenzésében, hogy még Erdélynek Magyarországgal való unióját is a legélesebben visszautasította s abba soha belenyugodni nem akart.¹ O egyébiránt hű csodálója volt Metternich herczegnek még bukása után is~ és nagy tisztelője Windischgrätz herczegnek.

Viszont elismerendő, hogy a conservatív irány hívei közül a legtöbbben, különösen Apponyi kancellár és Szögyény alkancellár a nemzetnek az országgyűlésen törvényesen megnyilatkozott kívánságaival szemben csak mérsékelt ellenkezést tanúsítottak s utóbb a bevégzett tények előtt meghajolva, loyalisan félreállottak; a mint hogy az sem tagadható, hogy a fordulat mélyreható volta még oly férfiakban is aggodalmat keltett, a kik a 48-iki törvények alapján létrejött magyar kormány működésében résztvettek. Deák és Eötvös aggályait Szögyény jegyezte föl, az államtitkári állásra kiszemelt Trefortnak is bírjuk hasonló vallomását.⁴ Széchenyi, ki már 1841 óta forradalmat jósolt, s 1848 márcziusának elején királyi biztosként akart közvetíteni király és nemzet között, ugyanakkor egy memorandumot mondott tollba Kovács Lajosnak, melyben csodálatosan megjövendölte a bekövetkezettek: «Ha a forradalom — úgymond — megrendíti a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet fölhasználva, a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk, — a dynastia szorult helyzetében meg fog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De míg magunkat is kitesszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket túlhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedményeket kicsikartnak fogja tekinteni.

¹ Szögyény-Marich László országbíró Emlékiratai, I. köt. 72 — 73. I. A conservatívek általános magatartására nézve I. Ludwig v. Wirkner: Meine Erlebnisse I 10. I.

² Lásd a b. Jósika-nemzetség családi levéltárában levő följegyzéseit b. J. munak a niárcz. I 3-1 ki és 14-1(0 bécsi eseményekről. (Közölte Wertheimer 1918 írcz. a NI. Er. Presse tárczájában.)

³ Ezt szépen fejezte ki gr. Szécsen Antal márcz. 18-iki főrendiházi beszédjén n. (Marczali H. A legújabb kor története, Bpest, 1892. 614 015. I.)

⁴ Lásd Szögyény id. m. I. 64. I. Trefort kézirati naplójegyzeteiben a 48-iki gednicnyekről ezt mondja: «Leider hat män uns 211 grosse Concessionen und echt de bonne foi gemacht.»

Erejének helyreálltával feltámadnak benne a recuperationalis vágyak és meg lesznek az új válságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog.»¹ De legmegdöbbentőbben hangzik Deáknak egy márczius 28-iki bizalmas magánlevelében foglalt e nyilatkozata: «Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia, ezt csak Isten tudja! minden pillanatunk bizonytalan.»²

Ily körülmények között nem csodálható- hogy már az 1848-as reformok létrejötte a döntő körökben oly küzdelmet idézett föl, mely mintegy előrevetette a későbbi események árnyékát. Ennek a küzdelemnek első mozzanatai, a követelményeket csak részben teljesítő első királyi üzenet s egy, állítólag a beteg Apponyival egyetértve, Wirkner és Zsedényi magyar udvari tanácsosok részéről tett kísérlet volt a pozsonyi országgyűlés váratlan fölmozgatására.¹ E kísérletet is a márczius 13-iki bécsi forradalmi mozgalom hiúsította meg, melylyel szemben úgyszólván az utolsó órában s Windischgrätz tanácsa ellenére a kormány engedékenységre határozta el magát,⁴ a minek szinte természetes következménye lön a magyar reformtörekvés fölbátorodása s végre sikere. Szögyény László alkanczellár, ki az összes tárgyalásokban részt vett, emlékirataiban elbeszéli a kormánytanács körében lefolyt harezot s végül e szavakkal jellemzi annak kimenetelét: «Eleintén mindig meg volt a szándék a túlságosoknak látszó kívánatok megtagadására, de erély és szilárd kitartás hiányában azután megadták mindazt, a mit a megfélemlítés, fenyegetődzés vagy az erőszak kicsikart.»⁵ És magyar államférfiú, b. Jósika Sámuel volt az, ki, mikor már a kormány az engedmények útjára lépett, a végből, hogy a forradalmi mozgalmakkal szemben «az uralkodóházhoz hű elemek idejekorán és kellőleg fölhasznál tassanak», b. Jelacicot, kit személyesen nem ismert, b. Kulmer ajánlatára a horvát báni méltóságra javaslatba hozta s kinevezését keresztül is vitte,⁶ a mit az absolutismus korának osztrák történetírója, Walter Rogge úgy magyaráz, hogy a reactio már hetekkel az áprilisi magyar törvények létrejötte előtt megragadta a kellő rendszabályokat azok erőszakos hatályon kívül helyezésére.

A márcziusi fordulat után a magyar ügyek fejlődésébe egy új té-

¹ Kovács Lajos: Gr. Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. 48. I. *Angyal D.* Beiträge zur Gesch. d. Jahres 1848. Oesterreich, 1917 Novb.

² Kónyi Manó: Deák Ferencz beszedei, II. kiad. II. köt. 206. I.

³ Lásd Wirkner id. m. 211. s köv. I. A felosztatással való fenyegetés már márcz. 9-én elhatározott. (Lásd Hanns Schlitter: Aus Österreichs Vormärz. 1920, 111. 69. I.)

⁴ Alexander Gráf Hübner: Ein Jahr meines Lebens (1848 49). 297. I. Id. m. I. 59. I.

⁶ U. ott 65. I.

⁷ «Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart.» I. köt. 11. I.

nyező kezdett befolyást gyakorolni, t. i. az az osztrák kormány, a mely Metternichet bukása után fölváltotta. A helyzetből folyt, hogy ebbe a kormányba nagyobb részben olyan férfiak hívtak meg, a kik addig Ausztriában a szabadelvű irányt képviselték; azonban a főbaj az volt, hogy a márcziustól egész novemberig folyton tartó sűrű miniszter-változások miatt s igazi vezető szellem hiányában a többnyire fáradt aggastyánokból álló osztrák kormánynak ez egész idő alatt semmi határozott jellege és iránya nem lehetett: az udvarnak mindig túlságosan, a közvéleménynek, a népnek sohasem eléggé szabadelvű s demokrata volt és így sem ott, sem itt horgonyt nem tudva vetni, a kormány hajója iránytalanul hanyatott az események hullámain. Jellemző, hogy ezeknek a kormányoknak tulajdonképeni, ilyenül kinevezett miniszterelnökük sem volt¹ s rendesen két tagjoktól kapták nevöket, így: Kollowrat—Pillersdorf vagy Pillersdorf—Ficquelmont, később Wessenberg—Doblhoff-minisztérium; a kellő egyetértés is hiányzott kebelökben, szóval: ^Ausztriának ez időben volt minisztériuma, de nem volt kormányai² Hozzájárult ezekhez a körülményekhez az is, hogy az udvarnak a bécsi zendülések miatt előbb Innsbruckba, majd Olmützbe menekülése a minisztereknek az uralkodóval s egymással való állandó érintkezését is lehetetlenné tette.

Ily állapotok különösen alkalmasak voltak a felelősség nélküli befolyásoknak utat nyitni s a kormánynyal való minden tárgyalást és megállapodást váratlan fordulatok és hátmögötti sakkhúzások esetlegességei[^] nek tenni ki.

Az új osztrák miniszterek, úgy látszik, az április n-én szentesített magyar törvények létrejöttével szemben épen nem tanúsítottak barátságosan magatartást. Szögyény emlékiratai szerint Pillersdorf belügy-miniszter a magyar országgyűlés kívánatait «elég mérsékeltekének találta s csak azt kívánta, bárha az osztrák képviselők többet ne követelnének. Igaz, hogy ezt — mint látni fogjuk — sajátóságos elmei fönn tartással kötötte össze. Utóbb, hátrahagyott irataiban — bár inkább az Ausztriára nézve tett engedményekre való vonatkozással — azt mondja, hogy a márcziusi kormány, «nehogy az uralkodó szavának szentségébe vetett hitet megingassa, kénytelen volt fenntartani a Felség szentesítését elnyert ígéreteket és engedményeket azonban el kellett ítélnie azokat az eszközöket, melyekkel azokat kicsikarták és el kellett hártania azok megismételt használatának minden kísérletét s becsületesen kellett igyekeznie végrehajtani azt, a mi megengedhető és kivihető, ellenben nyíl-

¹ *Hcindschriftlicher Nachlass des Freiherrn v. Pillersdorf, 1863. 203. I. Genesis der iisterr. Revolution. 177. I.*

² *Anton Springer: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden., 1865, II. köt. 218. I. L. Gráf Ficquelmont: Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848. 98. I.*

tan visszautasítani azt, a mi jogosulatlan. Ugyanott Pillersdorf constálthatni véli, hogy Magyarországot tulajdonlapén mindig csak «Personal - Unió» csatolta Ausztriához, habár az önállóságnak azt a mértékét, melyet a 48-iki törvények szabtak meg, «túlkapás»-nak minősíti.¹

A közvélemény a márczius-áprilisi magyarországi engedmények utóbbi visszavonását főképp Windischgrätz herczeg befolyásának tulajdonította; e föltevással szemben a forradalom absolutistikus szellemű történetírója, Helfert, a herczegnek két nyilatkozatát szó szerint idézi fölfogása jellemzésére. Az egyiket az 1846-iki galicziai fölkelés alkalmával tette, mondván, hogy «egy kormány nem járhat el másképp, mint egy becsületes ember». A másik magukra a márcziusi engedményekre vonatkozik s így szól: «A császár a népeinek tett ígéreteit meg fogja tartani.»² Windischgrätznek rideg, de kétségkívül egyenes jelleme nem teszi valószínűvé, hogy a fejedelmi szóval való játszást tanácsolta volna; de hogy az általa bizonyára sohasem helyeselt engedményeknek magasabb államérdekből való megtagadását lehetségesnek és megengedhetőnek tartotta, azt nyilatkozatai 5 későbbi szerepe kétségtelenné teszik.

A magyar közvélemény sem az 1848-1 ki kormány, sem az azon cvj törvények létrejöttében sohasem látott, nem is láthatott forradalmi cselekményt,³ még kevésbé az uralkodóház vagy Ausztria, vagy a nemzeti ségek ellen irányuló újítást. Azokban a törvényekben — mint a későbbi fejlemények megmutatták — semmi sincs, a mi a Pragmatica Sanctióval vagy helyesebben az 1723-iki I—II. törvénycikkkel ellenkezne s a mi — Magyarország önállóságának mértékére nézve — az 1790-iki törvények rendelkezéséből ne folynék;⁴ még kevésbé foglalnak azok

¹ Handschriftl. Nachlass. 27., 87. és 95. I.

² G. v. S-n álnév alatt (a II. kötetben már meg van nevezve Helfert) «Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848-,- I. kot. 70 — 71. I.

³ *Friedjung* egy polemikus cikkében (Osterr. Rundschau 1018. 2. füzet 73. s köv. I.) Angyal Dáviddal szemben István főherczeg ama tényét, melyvel Batthyányi miniszterelnökké kinevezte, azért minősíti forradalminak, mert azt a bécsi «Staatsconferenz» magas tekintélye jogosnak el nem ismerte. Hov' osztrák szempontból a Staatsconferenzt a márcziusi fordulat után is lehet-e az alkotmányosság palládiumának tekinteni? a fölött vitatkozni nem akarunk; de hogy 1848 előtt sem létezett oly magyar törvény, mely a bécsi Staatsconferenzt tette volna illetékessé a nádori hatáskör megszüntetésére, az egészen bizonyos. Ép oly kevésbé helytálló az az érvelés (u. ott), mely szerint Batthyány megengedhetetlen módon eszközölte ki a gyöngédméjő uralkodótól a Jelacicot el tőlő manifestumot; ezt legkevésbé állíthatja az, a ki mint Fr. teszi megengedhetőnek ítéli azt, mikor az udvar ugyanazon királytól e manifestumot visszavonó nyilatkozatot eszközölt ki. felacic tényleg a törvény ellen lázadt föl s így mindenesetre több jogi és erkölcsi alapja volt annak a manifestumnak, mely őt el télte, mint annak, mely őt az uralkodó kezébe visszafogadta.

⁴ Lásd az 1847-iki «Ellenzéki nyilatkozottot: Bajza. «Ellenőr» 585 lánján, Kossuth 1840 ápr. 14-iki beszédjét iK. L. beszédei I. 402. l.) és «Irtai» II. 165. l.

magukban valamit, a mi a nemzetiségek addigi jogállását a már régebben fennállott törvényeken túlmenőleg megváltoztatná. Hiszen a márczius 15-én Pesten lefolyt nagyon ártatlan természetű tüntetés alkalmával a pesti ifjúság Murgu Euthym román agitátort is kiszabadította börtönéből s az akkor proclamált 12 pontot néhány nappal később Jancu Abraham vezetése alatt az erdélyi románok Marosvásárhelyt együtt ünnepelték a magyarokkal. A szerbek Zimonyban és Pancsován kitörő örömmel követelték a csatlakozást Magyarországhoz; egy szeréms megyei népgyűlés is a pesti 12 pont alapján kívánta a szoros testvéri viszonyt a magyarokkal.

Általában a nemzetiségek szabadságtörekvéseit azok a törvények inkább fölkelteni, mintsem elnyomni segítettek, bár az kétségtelen, hogy a magyar politika 1848-ban a nemzetiségi kérdés fontosságát föl nem ismerte s hogy ez hozzájárult a katasztrófa előidézéséhez. Miki a forradalmi kormány ráeszmélt erre s a románokkal egyezkedni kezdett, akkor már késő volt; igaz viszont, hogy az események s az osztrák politika e kérdés megérlelésére se hagytak időt.

Az 1848-iki törvények igenis, rendkívül mélyreható reformokat jelentettek a múlthoz képest a kormányzati forma, a népképviselés, a közteherviselés és jogegyenlőség, a gazdasági és szellemi szabadság tekintetében, melyek nagy rázkódtatások nélkül, hirtelen megvalósíthatók nem voltak, de sem Magyarországnak az uralkodóházhoz és Ausztriához, valamint Horvátországhoz, sem a magyarságnak a nemzetiségekhez való viszonyában az addigi törvényekkel ellenkező állapotot előidézni nem volt céljuk s a bennök foglalt reformok között egyetlenegy sem volt, melyet a magyar közvélemény évek óta nem követelt s nem formulázott volna.

Forradalmi jelleget azoknak a reformoknak csak az a külső körülmény kölcsönzött, hogy létrejöttüket Ausztria hosszas makacssága után siettetete és könnyítete a Párisból majdnem egész Európára kiterjedt forradalmi mozgalom, mely a kormányokat megrémítete s a szabad intézményekre törekvő pártokat fölbátorította és lehetővé tette szinte rögtönzött létesítését a reformok egy oly egész sorozatának, mely máskülönben valószínűleg csak hosszabb idő alatt s részletenkint lett volna kiküzdhető. De magukban véve azok a törvények — mint Szalay László helyesen jegyzi meg — «nem a zavaros márcziusi pezsgés eredményei lévén, az akkor mindenünnen felénk zajlott forradalommal szemközt conservatív törvények voltak a szó legnemesebb értelmében.»³

¹ *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések, 1805. 67. s köv. I. *Márki* id. m. 56. I. *Marczali* id. m. 628. I.

² Azt az 1861-iki országgyűlés II. válaszfelirata hangsúlyozza. Mindezeknek s a Pragmatica Sanctio valódi jelentőségének is a magyar felfogással teljesen megegyező fejtegetését lásd *Springer* előbb id. műv. II. 500. s köv. I.

³ «Magyarország s a német közp. hatalom stb.» *EZ.* cikke a *Pesti Napló* 1861 okt. 2. számában. Lásd erre nézve: *dr. Horváth János* «A szakadás» cz. művét, I, 2, 8, 11., 15. l.

Az kétségtelen, hogy éppen ez a váratlanul és meglepően bekövetkezett teljes sikere a reformtörekvéseknek s a magyar törvényhozásra és közvéleményre is átcsapott türelmetlen és merész, forradalmias hangulát a törvények megszerkesztésében oly hevenyészést tett szükségessé, mely miatt aztán a gyakorlatba való átvitelnél a fennakadások és súrlódások szinte elkerülhetetlenekké váltak s a melyből bizonytalanságok és kétértelműségek támadtak, melyek, mikor egyszer a szenvedély ragadta magához az uralmat, szükségkép conflictust idéztek föl. Ghyczy Kálmán kiadatlan naplójában néhány szembeszökő példáját beszéli el annak a 'rögtönző' munkának, a melynek ama törvények nagy része létrejöttét köszönhette.¹

A hevenyészéssel természetesen együttjárt az is, hogy azokban a törvényekben sok a hézag, a hiány, sőt hiba is, hogy azok sok kérdést megoldatlanul hagytak, hogy — mint Deák 1866-ban kifejezte — csak keretet alkottak, mely azután lett volna betöltendő;² ha megalkotásukat nyugodt, békés idő követte volna és ha a megegyezéshez szükséges kölcsönös jóakarattal nem hiányzott volna, ezeket a hézagokat könnyű lett volna betölteni; úgy azonban, a hogy az események egymásra zúdultak, azokból a hézagokból csak új viszályok támadhattak.

Fő hiánya ama törvényeknek mindenesetre az, hogy az Ausztriával közös ügyek kezelését semmikép meg nem határozták. Téves az a fölfogás, mintha az 1848-iki törvényhozás ily közös ügyeket egyáltalán el nem ismert volna. Mikor a nemzet később már az események által úgyszólván reászorított a forradalmi útra, az országgyűlés kétsége kívül hozott határozatokat és a magyar kormány tett intézkedéseket, — a függetlenség kimondása előtt is— melyek az Ausztriával való kapcsolattal semmikép sem számoltak; de ezek a kényszerű önvédelem tényei voltak, ellenben a törvényhozás és a vezető magyar politikusok számtalan megnyilatkozása 1848 tavaszán s még később is, tanúsítja, hogy közös ügyek és érdekek létezése magyar részről is nyíltan elismertett. Sajátságos színvakság nyilvánult azonban az akkori magyar politikában az iránt, hogy ezek a közös ügyek és érdekek miképen fognak a gyakorlatban érvényesülni. A szabadság hajnalának közös ünneplésében végbement ölelkezések magyarok és osztrákok között a nyájaskodások iránt mindig oly naivan hiszékeny magyar természetben azt a meggyőződést látszottak kelteni, hogy ha egyszer mindkét állam népe a maga alkotmányos szabadságának birtokában lesz, nép és nép, parlament és parlament minden kétes kérdés iránt könnyen és simán fognak megegyezni; hogy ezekbe a kérdésekbe mennyi anyagi és hatalmi,

¹ *Kónyi Manó.* Deák Ferencz beszédei II. kiad. 1842 18 >1. 234 235. I.

² *Csengery* följegyzése Deák és Beust párbeszédjéről, u. ott III. 146. I. Körülbelül ezt mondja az 1866-iki válaszfelirat is. (Deák F. beszédei. III. köt. 386. I.)

mennyi dynastikus és monarchiái érdek játszik belé, azt a legkevesebb ben tudták mérlegelni.¹

így például Deák Ferencz márczius 31-én a kerületi ülésben tartott beszédjében kimondta, hogy «a jövő országgyűlés teendői közé fog tartozni, hogy meghatározza a civillistát, a közös diplomáciai költségeknek aránylag reánk eső részét és ismét a közös katonai testületek, mint mérnökség, tüzérség stb. költségeinek illető, aránylagos részét.»² Gondolhattam valaki, hogy ez az «aránylagos rész» másképp mint Ausztria hozzájárulásával fog megállapíttatni? és mégis e megállapítás módjáról az 1848-iki törvények hallgattak. Deák e nyilatkozata is körvonalozza az akkor közöseknek elismert ügyeket s körülbelül ugyanígy jelöli meg azokat Kossuth ugyanakkor: a külügy egészen, a hadügy is nagyrészt ben annak tekintetett. Fulajdonképen a márczius 31 -iki királyi leirat sem tartalmaz sokkal nagyobb megszorításokat. Ennek a fölfogásnak felel meg az 1848. III. t.-cikk szövegezése is, mely sehol külügyminisztért és hadügyminiszttert nem említ, hanem szól az «Ő Felsege személye körül leendő miniszteriről, a kinek feladata «mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdekli, befolyjni» s azokban az országot felelősség mellett képviselni- és szól a minisztérium «osztályai» során a honvédelem osztályáról. Csak később jött gyakorlatba, tulajdonképen ellentétben a törvénynyel, a «hadügyminiszter» és «külügyminiszter» elnevezés és pedig nemcsak a magyar, hanem az osztrák hivatalos levelezésben is.¹

Azonban mindjárt megalakulása után érezte a magyar s érezte az osztrák kormány is, hogy a közös külügyi képvisélet és közös védelem ügyein kívül vannak inkább pénzügyi és gazdasági természetű kérdések, melyek a monarchia két állama közötti megegyezést szükségessé teszik. Esterházy herczeg, a bécsi magyar miniszter mindjárt hivatalba lépése után kívánta, és pedig Kossuth pénzügyminiszter nevében, hogy a legnagyobb sietséggel közös bizottság állíttassák össze a pénzügyi és kereskedelmi kérdések tárgyalása céljából, s mindjárt ki is nevezte e bizottságba Pulszky Ferencz államtitkárt a magyar kormány képviselőjéül, mire az osztrák kormány Münch-Bellinghausen báró pénzügyminiszteri osztályfőnököt küldte ki a maga részéről. A bizottság megalakult s tárgyalásai során mind világosabban domborodtak ki a közös megegyezéssel elintézendő ügyek; és pedig ilyenekül ismertettek el: az összbirodalom vámrendszere szemben a külfölddel, az Ausztria és

¹ Lásd ezekre nézve *dr. Horváth János* «-A közös ügyek előzményei és fejlődése» ez. műve 124 160. lapjait és *Beksi Gusztáv*: A dualismus stb. ez. műve 54. s köv. és 1 10 111. I.

² *Deák F.* beszédei. II. 218. I.

³ Még 1849-1 ki osztrák miniszteri átiratok is ily elnevezéssel hivatkoznak a Récsben székelt magyar minisztériumra. (*Országos levéltár*, Geringer irattára.)

Magyarország közötti forgalom ügyei a közbenső vámsorompó megszüntetése esetére s a vámtételek megállapítása annak fenntartása esetére; továbbá a pénzforgalomra vonatkozó rendelkezések, a katonai kiadások és a hadiszerek, a civillista és a postaügy. Egy ma is élő, közismert osztrák közgazdasági politikusnak, ki e tárgyalás egész anyagát nemrég megjelent könyvében földolgozta, tanúságát bírjuk arra nézve, hogy a tárgyalások folyamán kezdettől fogva Magyarország volt az, mely a kérdések tisztázását sürgette s az osztrák kormány volt az, mely készségének folytonos bizonygatása mellett nyújtotta a tárgyalásokat. S ez legjobb czáfolata Pillersdorf b. emlékiratai azon állításának, mintha a közös kérdésekben való megegyezésre az osztrák kormány részéről ismételten tett kísérletek mindig a magyar kormány magatartásán szenvedtek volna hajótörést.²

A közös ügyek tisztázatlan kérdései terén merész lépést tett a magyar kormány, a midőn május elején kieszközölte azokat a királyi kéziratokat, melyek által Mészáros Lázár magyar hadügyminiszterre neveztetett ki s a magyarországi csapatokra nézve teljes önállósággal ruházta föl, hatásköre tulajdonképen egyenlősített a bécsi hadügyminiszterével. De már akkor Horvátország nyílt elszakadási törekvései s a magyarországi szerbek lázongása méltán gyanút kelthettek Magyarországon az iránt: vájjon ezek a támadások az új törvényes állapot ellen nem segítői-e csupán a központi kormánykörök oly törekvésének, melynek célja ama törvényes állapot megdöntése?

Helfert közismert művében nagy buzgalmat fejtett ki annak bebizonyításában, hogy a nemzetiségi lázadások Magyarországon és a horvát pártütés 1848 tavaszán tisztán a népből indultak ki s azokhoz az udvarnak és a bécsi kormánynak semmi közük sem volt. Azonban érvelése inkább ellene, mint mellette bizonyít; mert ő maga elismeri, hogy a mozgalom, mely eredetileg nem is volt magyarelles, kezdettől fogva «az udvari körök ösztönszerű részvétérzésével» s «a császári kormány érdeklődésével találkozott s hogy később, a nyár derekán egy csász. kir. ezredes, Mayerhofer, szervezte a szerb mozgalmat és ugyanakkor Latour gróf hadügyminiszter «titkos viszonyba- lépett |elacic-al. Ezt a nyílt beismerést nem is kerülheti el az, ki a nyilvánvaló tényeket tagadásba vonni nem akarja; mert kétségtelen, hogy Gáj Lajos már márczius végén bécsi utasításra szervezte Horvátország ellentállását

¹ Dr. Rúd. Siegharl: Zolltrennung u. Zolleinheit. (1915.) 174. s köv. I P miatt Klauzál miniszter panaszt is emelt augusztusban 0 képviselőház előtt. I. Beöthy Ákos: «A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.» III. köt. 243. l.

² Id. műv. 101. l.

³ Beöthy Á.: id. m. III. 247. s köv. I.

⁴ Id. m. II. köt. 200. s köv. I. Hogy a nemzetiségek segítségül hívása a magyarok ellen már a márcziusi kabinettanácsokban szöbajött, azt Hartig gróf vallomásából tudjuk. (Gencsis etc. 191. l.)

Magyarországgal szemben¹ és hogy az osztrák kormány már június végén nyíltan pártfogásába vette a horvát lázadást. Ép oly kétségtelen, hogy annak a szerb congressusnak, mely Magyarország elleni határozott pártütés gyanánt május első napjaiban Karlóczán tartatott, s melyért Ferdinánd király a szerbeket egy manifestumban megróttá, határozatait a bécsi kormány a magyarokkal való szakítás után Iényegökben tényleg érvényre juttatta,² azokat a férfiakat, kiket e mozgalom egyházi és világi téren pajzsára emelt, utóbb ez állásaikban megerősítette s azt a Mayerhofert, a ki a mozgalom szervezője volt s a ki belgrádi consuli minőséget arra használta föl, hogy ott segédcapatokat szervezzen a fölkelő szerbek számára. később a kihasított szerb vajdaság tartományi főnökévé tette meg. A ki a tényeket a maguk teljességében ily módon teszi magáévá, annak sohasem fog sikerülni magát az azok előidézésében való közreműködés vádjától tisztázni.

Az a végzetes játék, melyet a beteg és gyöngye fejedelem akaratával felelőtlen és titkos befolyások űztek, a mennyiben a magyar kormány által a lázadókkal szemben az uralkodótól kieszközölt, ezeket nyilvánosan megtagadó és megrovó nyilatkozatokat ugyancsak az uralkodó nevéten hátmögötti biztatásokkal és támogatással ellensúlyozták, tetőpontját érte el a Jelacic bán esetében, a kit egy június 10-iki királyi manifestum állásától elmozdított s pártütőnek nyilvánított s a ki ezzel mit sem törödvé, diktátorként folytatta intézkedő és lazító tevékenységét, melylyel utóbb kiérdemelte azt, hogy szeptember elején báni méltóságba forma szerint visszahelyeztessék, sőt egy október 3-iki királyi elhatározással Magyarország teljhatalmú kormányzójává neveztessék ki.⁴ Ez az ember, kit az akkori bécsi körök felfogásához képest némely osztrák történetíró valódi férfiúi és hősi ideálként tüntet föl,⁵ tulajdonképen semmi tgyéb nem volt, mint merész kalandor, mint hadvezér egyetlen igazi és jelentős győzelmet sem aratott, mint horvát patrióta hazájának a Magyarországtól való elszakadás árán nem függetlenséget és önkormányratot, hanem csak Magyarországgal közös elnyomatást szerzett, de vi-

¹ Lásd Gáj Lajosnak János főhghez int. levelét Zágrábból márcz. 24-ről: *Srnygyény* id. m. I. 222. I.

² E congressus határozatait I. az *Osztrák Belügyminisztérium levéltárának* 1849-iki 7792. ügyszáma mellett.

³ *Pulszky Ferencz*: Életein és korom. II. 116. I. P. itt azt is elbeszélte, hogy maga látta a leveleket, melyekkel Latour hadügyminiszter a fölkelő szerbek vezéreinek a szükséges vezérkari térképeket megküldte. A szerbiai segédcapatok közreműködését elismeri *Strotimirovic* tábornok is: «Was ich erlebte» cz. műve 54, 67. I.

⁴ Ennek a »Genesis» írója azt a csodálatos magyarázatot adja, hogy — mint utóbb kitünt — Jellachich: az 1848-iki törvényeknek csak szavai ellen vétett, de szellemének megfelelően járt el.

⁵ *Helfert* id. m. I. 43. s kov. I. lásd *Vitzthum* id. m. 124., 130. és 205. I.

szont minden lelkiismereti aggály, minden tétovázás nélkül adta oda magát ama politika eszközéül, mely a király által szentesített törvények utólagos megtagadásával azok megdönthetése érdekében Magyarországon tervszerűen idézte föl a polgárháborút s melynek alattomoságát és kétszínűségét még azok sem tagadhatják, a kik azt célja szempontjából védelmezendőnek vélik.¹

A lejtőn, melyre Magyarország ügyét ez a politika hozta, még siettette lesiklását a magyar országgyűlés és kormány némely állásfoglalása, mely kétségkívül alkalmas ürügyül szolgált arra, hogy az ellenes irányzat Magyarországot vádolhassa elszakadási törekvéssel.

Ha már az államadósság bizonyos részének elvállalása kérdésében, Magyarországnak a szigorú jog szempontjából kétségkívül igazolt, de politikai szempontból a furcsa formában fölállított kérdéssel szemben rideg állásfoglalása elidegenülést szült a két kormány között/ még inkább kellett azt fokoznia annak a módnak, a hogy a magyar minisztérium és országgyűlés az olaszországi háború okából az uralkodó által kért csapatmegajánlás ügyét kezelte. Nyomai vannak annak, hogy egyes miniszterek ez irányban ígéretet is tettek, s a minisztertanács és válaszfeliratában a képviselőház mégis föltételekhez kötötte a segélymegajánlást, a mi annál sajnálatosabb, mert Radecky időközben bekövetkezett győzelmei a segély tényleges nyújtását úgyis fölöslegessé tették s így csak a Pragmatica Sanctio szerint kötelező közös védelemre való készségnek úgyszólván elméleti nyilvánításáról lett volna szó. Másrészt kétségtelen, hogy ebben az esetben is az első hibát az a reactio követte el, mely Magyarország ellen mozgósította Horvátországot és a nemzeti ségeket, sőt a szomszéd Szerbiából segédcapatokat is hívott be a magyarok ellen, a mi nemcsak passiv, hanem activ megsértése volt a közös uralom alatt álló országterületek kölcsönös oltalmára vonatkozó kötelezettségnek. Úgyszintén igaz az is, hogy a magyar politika vezetőit a frankfurti német birodalmi gyűlésnek később el is fogadott bizottsági javaslata, mely Ausztriát becsatolván a birodalomba, Magyarországot kizárta abból, szinte rászorította a personaUnio keresésére, és hogy az Ausztriától való különválás gondolata korántsem jelenthette az uralkodó-

¹ *Helfert* most id. m. IV. köt. I. részéb. (275. I.) elismeri, hogy a katona parancsnokok a június 13-iki királyi manifestummal ellenkező bizalmas utasításokat kaptak a hadügyminisztertől. Hogy az osztrák kormány még két nappal a bán visszahelyezése után tagadta az udvar egyetértését Jelacic-csal, azt W. *Roggt* (id. m. I. 15. I.) beszéli el. *Friedjung* (id. m. I. 70. I.) azt mondja: «Wer könnte jetzt den Ungarn widersprechen, wenn sie behaupteten, es sei mit ihnen durch Monate ein frevles Spiel getrieben worden?» Ugyancsak «falsches Spiclinek mondja a Magyarországgal szemben követett eljárást *Springer* id. m. II. 528. l.

² Erre figyelmeztette Mészáros Lázár is Kossuthot; lásd: *Mészáros Lázár* életrajza, külf. levelezései és emlékiratai, közreboacs. *Szakoly Viktor*: Eml. irat. I. 1.

háztól való elszakadás szándékát azon magyar kormány részéről, mely ugyanakkor mindent elkövetett, hogy az osztrák székvárosából az ottani forrongások miatt menekülni kénytelen uralkodót a magyar székvárosába való költözésre rábírja.¹

Bár tehát ezek a július hóban történt dolgok hozzájárultak a feszültség fokozásához és a bonyodalom növeléséhez, a szakadásra vivő fordulatot kétségtelenül nem ezek idézték elő, hanem az osztrák fegyvereknek olaszországi győzelmei, melyek immár fölöslegessé tették a látszat fenntartását és lehetségessé az áprilisi törvények nyíltabb megtagadását. Ezt érezte gr. Batthyány Lajos miniszterelnök is, ki augusztus 18-ikáról Szalay Lászlóhoz intézett levelében ezt írja: «a reactio hazánk ellen nyíltan lép föl és terveit többé nem titkolja.» Legvilágosabban mutatja a törvényesség, a loyaltás utolsó küzdelmét az előretörő reactióval az akkor már a miniszteri combinatiók előterében álló Stadion gróf levélváltása Windischgrätz herczeggel július legvégén és augusztus elején. Stadionnak valóban becsületére válnak e sorai: «A császár népeinek engedményeket tett. Hogy miért és mily körülmények között, azt vizsgálni nem föladatom. Megtétettek és e perctől kezdve tulajdonai a népnek, szentek, mint minden tulajdon. Ezt a tulajdont megtámadni, korlátozni a legnagyobb jogtalanságnak tartanám, én abba belé nem egyezhetem, hogy a császár hazudjék népeinek, sohasem pártolhatok ahhoz a nézethez, hogy egy a népeknek adott császári ajándékhoz hozzá lehessen nyúlni. A ki ezt tanácsolná a császárnak, az becsületét érintené; a ki vállalkozik rá, hogy a nép jogait megtámadja, ép oly jogtalanságot követ el, mint az, a ki tudatosan idegen jószágot tulajdonít el vagy ront meg. Én ezért a reactiót jogtalannak és nem becsületesnek tartom és sohasem fogok ráállani oly lépésre, mely valamelyes reactio célzatát foglalná magában.» Windischgrätz válaszában nagyon jellemzően ezt mondja: «Oly sokat beszélnek célbavett reactióról. Kik a reactionariusok? Nem én vagy a kormány más közegei, hanem azok, a kik kövcteléseiket odáig fokozzák, hogy az általuk nyújtott alapon lehetetlen valami hasznosat és tartósat alkotni.»²

A változásnak mintegy előszelét érezzük a bécsi sajtó magatartásában és a magyarországi nemzetiségi mozgalmak mind szélesebb kiterjedésében. A bécsi lapok augusztus óta mind sűrűbben kezdték hangoztatni a pénz- és hadügy teljes elközösítésének szükségességét s az

¹ Lásd ezekre nézve: *Falk Miksa* Gr. Széchenyi István és kora 263. és köv. I. *Beksiacs*: A dualismus 64. s köv. I. *Horváth J.* A szakadás 25. s köv. I. *Kovács L.* id. m. II. 132. s köv. I. *Kossuth L.* 1848 aug. 3-iki és 19-iki beszédei. (K. L. beszédei I. 255. és 269. I.)

² Mindkét levelet *Helpfert* közli id. m. III. része függelékében 12. s köv. I. *Horváth Mihály* (Magy. függetl. harc. tört. I. 308.) nem egészen találóan mondja Stadiont «a reactio pártja egyik legmunkásabb tagjának».

«ügynevezett magyar minisztériumnak», vagyis annak képtelenségét, hogy egy monarchiában két minisztérium legyen, s mindinkább úgy igyekeztek a magyarországi helyzetet föltüntetni, mintha a nemzetnek csak kis töredéke volna az, mely a Kossuth minisztériumának s az ő véleményének hódol, a mi természetesen megfelelő hangú kommentál rókát váltott ki a magyar sajtóból.¹ Egyúttal Erdélyben előbb a szászok, majd még hevesebben a románok gyűléseken tiltakoztak az unió ellen, kijelentették, hogy nem engedelmessé válnak a magyar minisztériumnak, csak az erdélyi főhadparancsnokságnak s külön erdélyi országgyűlést követeltek. Ez időben b. Wessenberg arról igyekezett Batthyányt és Deákot meggyőzni, hogy Magyarországnak saját érdekében le kellene mondania a hadügy, pénzügy és kereskedelem elkülönítéséről,² Latour hadügyminiszter pedig, mikor Deák a fölött méltatlankodott, hogy osztrák sorkatonaság harcol a szerb lázadók élén, gúnyosan azt válaszolta: törüljék el a 48-iki törvényeket s azonnal rendet fogunk csinálni.³

Augusztus végén az osztrák kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy immár hivatalosan tegyen lépést a magyar törvényeken alapuló állapot megváltoztatására. Ez ama nevezetes államirat útján történt, melyet a Wessenberg — Doblhoff-minisztérium — melynek már akkor Bach is, mint igazságügyminiszter, tagja volt — augusztus 29-én terjesztett elő Ferdinánd királynak s ez augusztus 31-iki elhatározása alapján szeptember 5-ikéről kelt kéziratokkal küldött le István főherceg nádorhoz, Batthyány miniszterelnökhöz és a csak nemrég lázadónak nyilvánított, de egy nappal előbb ünnepélyesen rehabilitált Jelacichoz sürgős megfontolás s a pesti és bécsi kormányok által — lelacic bevonásával leendő együttes tárgyalás céljából.⁴

Az osztrák minisztertanács az eredeti szövegen csak némi enyhítéseket eszközölt, de az így is világosan kifejezi, hogy ugyanaz az uralkodó, ki kénytelen volt más kéziratában kijelenteni, hogy az emlékirat javaslataival egyetért, tulajdonképpen nem volt jogosítva az áprilisi magyar törvényeket szentesíteni, mert azok a Pragmatica Sanctióval ellenkeznek és ezért az akkor alkotmánynyal bíró Ausztria illetékes tényezőinek hozzájárulását igényelték volna.⁵ Az emlékirat hosszasan magyarázza a

¹ Lásd a — Kossuth hírlapja — augusztus 16., 27-i ki és szeptember ki számait.

² *Friedjung* id. m. I. 53. I.

³ *Deák F.* már id. beszélgetése Beusltal 1866-ban, id. helyen.

⁴ Az államirat közölve van a «*Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste u. Proclamationen* (1850.) függelékének 5. s köv. lapján. *Eisenmann* szerint (id. m. 108. I.) ezen államirat megszerkesztésére maga Batthyány szolgáltatta az alkalmat, az osztrák kormány szándékai kipuhatolása végett fölvetett kérdéseivel.

⁵ Tehát még az osztrák kormány sem helyezkedett annak a sajátságos közjogi fölfogásnak álláspontjára, melyről a (*Genesis*- írója bebizonyítani igyekszik.

Pragmatica Sanctio értelmét és jelentőségét s bebizonyítani igyekszik hogy a magyar pénzügyi és hadügyi minisztérium létesítése azokba bele ütközik, ép úgy mint a nádorra ruházott végrehajtó hatalom. Különösen kifogásolja az áprilisi törvények alapján a magyar kormány által a; uralkodótól «kieszközölt» rendeleteket a magyar hadügyminiszternek a magyar csapatok fölötti rendelkezési joga tárgyában s a magyar kormánynak hadügyi, külügyi és pénzügyi téren tett intézkedéseit, melyei Magyarországnak Ausztriától való teljes elkülönítésére vezetnek; sőt a magyar kereskedelmi minisztérium hatáskörét is a fennálló közjogi kapcsolattal összeférhetetlennek jelenti ki és mindezek alapján az 1848 márcziusa óta a magyar kormányzat terén történt berendezéseket a: összmonarchia szükségletei s a Pragmatica Sanctio értelmének megfelelően, az «ausitriai német» (t. i. bécsi) minisztérium hozzájárulásává megváltoztatni kívánja. A kísérő előterjesztés az ez emlékirat alapján indítandó közös tárgyalások előfeltételül tűzi ki minden Horvátország és a határőrvidék elleni ellenséges actiónak megszüntetését (mintha Magyarország lett volna a támadó fél!), a bán ellen tett minden kormányintézkedés visszavonását s a határőrvidéknek a bécsi hadügyminiszter alá helyezését. A jövő berendezésre nézve ez előterjesztés a pénzügyek és a kereskedelem legnagyobb részét közösen intézendőnek jelzi s a végből bizonyos bécsi minisztériumokhoz felelős magyar államtitkárok rendelését, a Bécsben székelő magyar miniszternek pedig az osztrák minisztérium tanácskozásaiba való bevonását kívánja; a törvényhozási teendőkre nézve pedig legjobbnak vélné, ha a két országgyűlés egy senatus-szerű közös Reichsrathba küldené ki képviselőit a közös ügyek intézése s esetleges összeütközések kiegyenlítése végett ennek a Reichsrathnak a közös érdekekre nézve úgy az osztrák, mint a magyar miniszterek felelősek volnának.¹

Egy osztrák történetíró, Springer, mondja, hogy ennek az államirratnak tartalma és érvelése szükségkép minden magyar embernek a vert arczába kergette s meggyőzhette arról, hogy itt nemcsak az új vívmányok, hanem hazájának annyi viharral daczolt politikai existenciája van fenyegetve, s hogy az erőszak sem rabolhatja el Magyarországtól többet, mint a mennyinek önkéntes feladását kívánják itt.² Deák Ferencz mint akkor magyar igazságügyminiszter, ez államiratra nézve a maga higgadt modorában csak annyit mondott, hogy abban — különösen a Pragmatica Sanctióra nézve — «több rágalom és álmagyarázás van; az ő javaslatának megfelelően a képviselőház minden támadó él nélkül kimondta, hogy «a magyar képviselőház a birodalom és Magyarország

hogy az 1848. 111. t.-cz. magában érvénytelen azért, mert a 2. §-ában foglaló feltétel (a monarchia egységének megóvása) nem teljesült. (286. és 296. s köv. I.

¹ Állami és udvari levéltár, min. tanács.

² Id. műv. II. 498., 502. 1.

között létezhető érdektalálkozások kiegyenlíthetése fölött mindaddig sikérésén nem tanácskozhatik, míg a hazában lévő ellenség Ő Felsege által el nem távolíttatván, a tanácskozási teljes szabadság helyre nem állíttatik». Másrészt a minisztérium oda utasított, hogy «valamint minden, úgy e jelen tárgy körüli eljárásában is Magyarország területi épségének, független önállásának, polgári szabadságának és alkotmányának, az Ő Felsege által is szentesített 1848-iki törvényeknek, melyekhez e képviselőház mindenkor és mindenben szorosán ragaszkodik, szigorú megóvását és fönntartását elmulaszthatatlanul szemé előtt tartsa s attól egy hajszalnyt se távozzék el». Egyúttal a felelet kidolgozásával egy bizottság bízott meg.¹

Időközben azonban az események a bécsi államirat fölötti vitatkozást meglehetősen tárgytalanná tették. Azok a titkos befolyások, melyek gyakran az osztrák minisztériumot is meghazudtolva tették meg sakkhúzásait, s melyeket maga az akkori miniszterelnök, Wessenberg, nevezett utóbb «camarillá»-nak,² a beteg király akaratát teljesen hataU mokba kerítve s a magyar kormányt az udvartól elzárva, ellenállhatatlanul tolták Magyarországot a forradalom útján előre. A miniszterek bécsi eljárása eredménytelen maradt, az országgyűlés tömeges küldöttsége a királytól Schönbrunnban, szeptember 6-án oly semmitmondó választ kapott, hogy — mint Pulszky följegyezte — mindnyájan azzal az érzéssel hagyták el a palotát, hogy ez a nemzet búcsúja királyától. A magyar kormány lemondott, de miután más kinevezhető nem volt, kénytelen volt helyén maradni s miután időközben Jellacic rendes fegyveres erővel tört be az országba, kénytelen volt az ország védelme és az állam fizetéképessége érdekében a hadsereg kiegészítésére vonatkozó törvényeket királyi szentesítés nélkül életbeléptetni s bankjegyeket a maga felelősségére bocsátani ki. Az országgyűlés kétségbeesett kísérlete közvetlen összeköttetést keresni a bécsi és frankfurti parlamentekkel, balul ütött ki s végre István nádor is, kit magyar hazafiúi és osztrák főhercegi minősége kiegyenlíthetetlen lelkiismereti összeütközés ele állított, kénytelen volt vérző szívvel cserben hagyni Magyarország ügyét.⁴

E közben az uralkodó, kit ekkoriban kevésbé miniszterei, mint inkább Kübeck báró s a láthatáron már most megjelenő Schwarzenberg Félix herceg, valamint — közvetve — valószínűleg gr. Dessewffy

¹ Deák F. beszédei II. 337. s köv. I. Kossuth L. beszédei I. 320. I.

² Briefe von Joh. Phil. Freiherrn von Wessenberg aus d. Jahren 1848 1858.

I. i 1 6. 1.

³ I d. m. II. 127. I.

⁴ Szarvady Frigyes, gr. Teleki László röpiratához (Die Ereignisse in Ungarn seit dem März 1848, Leipzig 1849) írt előszavában hivatkozik István főhercegnádornak egy Budán visszamaradt emlékiratára, melyben márcz. 24-én azt ajánlotta az udvarnak, hogy fogadja el egyelőre a Batthyány követeléseit, majd később lehetséges lesz erősebben föllépni.

Emil és gr. Szécsen Antal conservativ magyar főurak láttak el tanács csal,¹ szeptember 22-én kiáltvány formájában még egy utolsó kísérlete tett eljárása ellenmondásainak kimagyarázására s arra, hogy a fenyeget végleges szakítás felelősségét a magyar kormányra és országgyűlést-hárítsa. Azt mondta e kiáltványban, hogy a magyar törvényeket április bán abban a meggyőződésben szentesítette, hogy azok által nemcsak Magyarország jólétének alapjait teszi le, hanem a dynastia közösség által hozzácsatolt örökös tartományokhoz való viszonyának fenntartása is biztosítja. Be akarta bizonyítani, hogy Magyarország kormányzat önállósága csak új erőeleme a birodalom államai összetartozásának viszont ez az összetartozás biztos támasza és védőpajzsa Magyarország főnnállásának. Annál mélyebb megütközéssel kellett azt a törekvés tapasztalnia, mely a korona tanácsosainak némelyikétől is támogatva, a, örökös tartományokkal való kapcsolat folytonos lazítását s a korom jogainak csorbítását vette célba, s a törvényeket kijátszva, kétértelmű ségeivel még a nyíltság és őszinteség ellen is vétett. Itt aztán felsorol tatnak a magyar országgyűlés és kormány vétkei: hogy megkísérlette a törvény ellenére idegen államokkal közvetlen összeköttetésbe lépni föltételekhez kötötte az idegen ellenséges államok elleni védelemnyújtást,² a király szentesítése nélkül újonczoz, sereget szervez és papírpénzt bocsát ki. Kijelenti az uralkodó, hogy a hadsereg egységének megbontását s az országnak fedezetnélküli papírpénzzel való elárasztását túrni nem fogja. Utal azután a társországok és a határőrvidék állapotaira, a hol az ellenállás leküzdésére a magyar minisztérium által ajánlott minden rendszabályt alkalmazott s ha ama mozgalmak igazán csak egy lázongó kisebbség művei volnának, e rendszabályok elegendői-is lettek volna; azonban kitűnt, hogy Horvát-Szlavonország oly határozottsággal ragaszkodik kívánságaihoz, mely tanúsága, hogy itt egy hű nép törekvéséről van szó, melynek elnyomása Magyarországnak serr állhat érdekében, miért is a koronához egyedül méltó közvetítői és kiegyenlítői szerepre kell vállalkoznia. A szerbek lázadását is úgy tüntet; föl a kiáltvány, mintha n magyar kormány mulasztásai idézték volm föl a vérontást. Végül erélyesen tiltakozik a király úgy szándékainak olv meggyanusítása ellen, mintha azok az ország biztosított jogai ellen irányulnának, mint az általa jóvá nem hagyott törvények végrehajtása s katonáinak zászlóik elhagyására való fölhívása ellen.³

Ez a király legmagasabb tekintélye alatt Magyarország ellen kiadott

¹ *Friedjung* id. m. I. 77. 1. *Helfert* id. m. IV. köt. I. rész. 184. I. *Beöthy Á.* id. m. III. 338. I.

² *Beöthy Ákos* (id. m. III. 383. s köv. I.) téved, midőn azt mondja, hogy az olaszok ellen szükséges újonczok megszavazásának föltételekhez kötése miati osztrák részről sohasem emeltek vádat Kossuth és Magyarország ellen.

³ *Sammlung d. Manifeste* i. s köv. I.

vádirat némi igazságok mellett sok ferdítést és szándékos elhallgatást is tartalmaz; előhírnöke volt egyébiránt egy három nappal utóbb kibocsátott királyi manifestumnak, melylyel gróf Lamberg Ferencz altábornagy küldetett ki teljhatalmú főparancsnokként Magyarországra a béke és rend helyreállítása végett. Lamberg, a kit számos vonatkozás fűzött Magyarországhoz, kétségkívül a legjobb szándékkal s teljes bizalommal küldetése sikere iránt jelent meg a fővárosban, de akkor már a szenvedélyek hullámszáma oly magasra hágott, hogy a minden alkotmányos forma mellőzésével történt kiküldetés, melytől az országgyűlés az elismerést ép úgy megtagadta, mint Jellacic is, csak fokozhatta a bán titkos bécsi levelezésének kézrekerítése és közzététele s mindenféle álhír által úgyszólván fölzaklatott közhangulat ingerültségét. Így történt, hogy a királyi küldött alig hogy megérkezetté pesti hajóhídon, a népdüh áldozata lett.

És ezzel a szerencsétlen eseménnyel eldőlt a forradalom kockája. Most már egyik fél sem ismert visszatérést. Az október 3-iki királyi manifestum már hadüzenet volt Magyarországnak; föloszlatta a magyar országgyűlést, betiltotta a megyegyűléseket, hadi állapotba helyezte s egyúttal a törvények ellen föllázadt Jellacic bán főparancsnoksága alá rendelte egész Magyarországot; Jellacicot pedig időközben megverte a magyar sereg s csapatai egy részét foglyul ejtette. Az október 6-iki bécsi forradalmat, melyben Latour hadügyminisztert meggyilkolták, s mely miatt az udvar Olmützbe menekült, szintén Magyarországnak rótták föl, a hol a miniszterelnökké kinevezett Récsey Ádám tábornok helyett a föloszlatása ellenére tovább működő országgyűlés megbízásánból egy honvédelmi bizottmány vette kezébe a kormányzatot, s az országnak a most már minden oldalról betörő fegyveres erő elleni védelmét. Ezzel mindkét szembenálló hatalom a törvényen kívül helyezkedett s közöttük immár a fegyvernek kellett döntenie.

Megkíséreljük most már a szakadás bekövetkezése okai és körülményei fölötti e rövid szemle után a következményekért való felelősség kérdésének tárgyilagos vizsgálatát.

Ez a kérdés ugyanis az események folyamának ezen a pontján döntendő el, nem egy utóbbin, nevezetesen nem a debreczeni függetlenségi nyilatkozat tényénél, a melyre az osztrák centralisták jogvesztési elméletöket (Verwirkungstheorie) főképp alapítani szokták;¹ itt döntendő el azon egyszerű oknál fogva, mert bár magyar részről a békülésre és kiegyenlítésre való hajlandóság még az októberi szakadás után is ismételve megnyilatkozott minden kétségen fölül áll, — s épen ez lesz

¹ Ennek a «Verwirkungstheorie»-nak körülbelül első hivatalos megjelenése az osztrák minisztérium ama legaláz. előterjesztése, melyről *Friedjung* id. mtiv. I. köt. 373. 1. tesz említést.

² Batthyány kiegyenlítési kísérleteire nézve I. *Horváth Mihály* Függetlenség harez. I. 406. s köv. 1. Itt utalhatunk a magyar püspöki kar október 28-iki.

bizonyításunk főtárgya — hogy Ausztria és az udvar részéről már ebben az időpontban változhatatlanul fennállott az 1848-iki törvények megtagadásának s Magyarország feldarabolásának, beolvasztásának és egységes birodalmi kormányzás alá helyezésének elhatározása, úgy hogy ez a fél többé semmi Magyarország részéről elfogadható megegyezésre hajlandó nem volt.¹ «Az udvar vak gyűlölete nem tett többé különbséget békülékenyek és forradalmárok között; visszautasította szeptemberben Batthyányi, deczemberben a Windischgrätznel járt küldöttséget, meghazudtolta a loyálisokat és így növelte Kossuthnak s a szakítani kívánóknak erejét és tekintélyét.² A Habsburgok általán mindig maguk nevelték maguknak a forradalmárokat. Bocskayt, a királyhű vezért az osztrák politika kényszerítette, hogy a forradalom útjára lépjen; II. Rákóczi Ferenczet neveltetésénél, fiatalkori, habozó természeténél fogva könnyű lett volna az udvari érdek szolgálatához lánczolni, ha a folytonos gyámkodás, kémkedés, gyanakodás és népének sanyargatása őt a békétlenek táborába nem tereli.

Tehát a függetlenségi nyilatkozat végzetes jelentősége nem abban rejlik, mintha a debreczeni országgyűlés és forradalmi kormány e ténye idézte volna föl Magyarországnak alkotmányától való megfosztását, a mi már egy félévvel előbb elhatározott dolog volt s a márczius 4-iki octroyált olmützi alkotmány által ténynyé vált. A függetlenségi nyilatkozat elhatározása az akkori körülmények között, mikor az európai forradalmi áramlat már apadásnak indult, súlyos hiba volt magyar nemzeti szempontból, mert elhidegítette nagy részét azoknak a rokonszenveknek, melyekkel a magyar ügy addig a külföldön találkozott, a magyar szabadságharcz addigi határozottan védelmi jellegét támadóvá változtatta át s támadólag szakított azzal a legitimitással, melyet addig a magyar forradalmi politika csakis a legszükségesebb öfenntartási és önvédelmi rendszabályok érdekében tagadott meg. A függetlenségi nyilatkozat — azt mondhatjuk — megtagadta szabadságharczunk eredeti jellegét, a mennyiben azt a látszatot kölcsönözte neki, mintha kezdettől fogva a teljes elszakadás céljából vívatott volna s így csakis az elnyomásunkra törekvő reakciónak tett szolgálatot.

A Kossuth történeti nagyságát, melyet a szabad, demokratikus és nemzeti Magyarország megalapozása s a nemzeti védelem első szervezése által szerzett, nem rombolhatja le e hiba elkövetésében való fő-

a királyhoz int. kérelmező előterjesztésére, mindkét országgyűlési küldöttség megjelenésére Windischgrätznel október 26-án és utóbb január 3-án; *Helpfert* maga utal (IV. köt. I. rész. 366. I.) Kossuth deczember 12-iki nyilatkozatára, mely szerint ő nem akarja az ország és a dynastia közti kibékülés útját elzárni.

¹ Ezt a felfogást vallja *Marczali* is «A legújabb kor tört.» ez. művében. 1696. s köv. I.)

² *Eisemann* id. m. 141 142 l.

részességének elismerése, melynek következményeit holtáig híven cs hajthatatlanul viselte, de viszont szabadságharcunk igazolása s benne védelmezett jogunk tisztaságának megőrzése szempontjából fenntartanunk és hangoztatnunk kell annak igazságát, hogy a függetlenségi nyilatkozat, egy a közelkeseredés viharzó érzelmei között, a megfontolás és előrelátás teljes mellőzésével keresztülvitt oly politikai tény volt, mely a magyar nemzet nagy zömének akkori igazi közvéleményével és kívánságával teljesen nem azonosítható.¹

Kétségtelen, hogy már a márcziusi napok óta egész a szabadságharcz katastróphájáig fölismerhető volt nálunk az osztrák ellenhatással arányosan növekvő térfoglalása és erősödése bizonyos áramlatnak, mely a nemzetnek a sok jogsérelem, méltatlanság és ármány fölötti keserűségből táplálkozva, messze túlbecsülte nemzetünk erejét és az igaz ügyünk részére külső tényezőktől várható támogatást, szemet húnyt a fenyegető veszélyek előtt és megfélemlítéssel némította el a mérséklet, óvatosság és aggodalom minden szavát.² Már a nemzeti küzdelem első, még csak politikai jellegű peripetiáiban megfigyelhetjük ez áramlat hatását az államadósság kérdésében s egyéb pénzügyi viszonylatokban tanúsított túlmerev magatartásban; — ismerjük Kossuth július ii-iki beszédjének az Ausztriával való szövetség eldobásáról szóló kifakadásait, ismerjük az olaszországi hadisegély föltételekhez kötésében s a megkísérelt diplomáciai összeköttetések körül a szigorú törvényszerűség rovására történt ballépéseket. Ugyanaz az áramlat volt ez, mely végül a függetlenségi nyilatkozathoz vezetett s mely még a bukás után is az emigrációban követett kalandos politikával végeredményben inkább nehezítette, mintsem könnyítette jogaink visszaszerzését. Tudjuk, hogy ez áramlat ellen nemcsak Kemény Zsigmond a forradalom után, hanem már előbb is Batthyány Lajos⁴ és Mészáros Lázár⁵ fölemelték koronkint sza-

¹ *Mészáros Lázár*, ki a szabadságharcz ügye mellett kitarzott egész a szán»-kivetésig, már idézett Emlékirataiban elmondja, hogy ő a megelőző értekezletben ellenezte a függetl. nyilatkozatot, s hogy az «az országgyűlésre hazugság útján rátukmáltatott» és hogy a nemzet nagyobb része az elszakadást Ausztriától nem akarta. (I. 255. I. II. 32., 175. s köv. I.)

² Lásd *Kossuth* 1848 szeptember 19-iki beszédjét. (Beszédek. I. 368. s köv. I.)

³ Lásd erre nézve Lónyay, Deák Ferencz, Lukács Béla és Falk Miksa beismerését *Horváth J.* «A közös ügyek» c. z. műve, 147— 149. és «A szakadás» ez. m. 62. s köv. lapjain; úgyszintén *Trefort Ágoston*: Újabb eml. beszédek és tanulmányok. 1887-. 85. I.

⁴ Lásd nyilatkozatait *Horváth Mihálynak* (Függetl. harc. I. 557. I.) és *Szögyényiné* I. (Id. m. I. 93 94. I.)

⁵ Emlékiratai több helyén hivatkozik rá, hogy ő mérsékletre, óvatosságra, a törvényes úthoz való ragaszkodásra intett, s panaszt emel az elbizakodás, a «vágató párt» túlzásai és izgatásai, a kisebbség terrorismusa, a népszerűséghajászás, a miniszterek egyenetlenkedése s Kossuthnak mindenbe beleavatkozása

vukat, hogy Horváth Mihály is többszörösen rosszalólag mutatott rá az ez áramlat hatása alatt elkövetett túlkapásokra,¹ s Deák Ferencz már szeptember hóban látta, «miként dolgozik titkon és nyilván egyik rész az alkotmányos szabadság és nemzetiség megdöntésén s miként segítik ezeket törekvéseikben akaratlanul azok, kik forradalmi térre lépni, forradalmi lépéseket előkészítgetni óhajtanak idétlen könnyelműséggel s kik talán csak most sejtik: hogy számításaik a nemzet erejére s a nép rokonszenvére alaptalanok voltak.»² Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a küzdelem mindkét részére ránehezedett koronkint az a végzetes vakság, melyet Titus Livius a sors hatalmának tulajdonít, mondván; «Obcoecat animos fortuna, cum vim suam ingruentem refringi non vult.»³

De ha így az elkövetett ballépések mértékében forradalmi politikát a következményekért való felelősség bizonyos részétől nem is mentesíthetjük, szilárdan ragaszkodnunk kell ahhoz az ítéletünkhöz, hogy az összeütközés alapoka s ezért a felelősség sokkal súlyosabb részének viselője is az a politika volt, a mely a monarchia érdekeivel semmikép nem ellenkező 1848-iki magyar törvényeket előbb, teljes híján az őszinteségnek elfogadta s azután azok visszavonásának eltökélt szándékával Magyarországon polgárháborút támasztott és a jogait védő nemzetet valósággal belékergette a forradalomba,¹ a mely tehát mint ennek a forradalomnak tulajdonképeni előidézője, az elnyomás általi megtörlésre semmi erkölcsi jogosultsággal nem bírt.

Fölfogást a 48-1 ki törvények kifogástalanságára nézve támogatja és minden ellenmondás ellen megvédi az a tagadhatatlan tény, hogy ama törvények, eltekintve a sok tekintetben idejét múlt nádori intézi ménynek, úgyszintén a nemzetőrségnek fölfüggesztésétől, mely utóbbi már egy évvel később az általános védkötelezettségben s a honvédség felállításában nyert pótlást, valamint eltekintve néhány, a főhadúri jog gyakorlására vonatkozó módosítástól, 1867-ben is teljes érvényben hagyattak s a monarchia fejlődésének és megerősödésének soha semmiben akadályaiul nem szolgáltak.³ A kibékülés és kiegyezés végre is nem,

miatt. (Lásd az Emlékiratok id. kiadása I. köt. 67 187. lapjai több helyét, úgyszintén a II. köt. 1 5. és 177. lapját s az «Életirat»-ban közölt beszédeket: 73-, 80. l.)

¹ Horváth Mih. id. m. I. 293., 296., 323-- 408., 523. s köv. I. és II. 378. l.

Levele sógorához, Tarányi Józsefhez: Deák F. beszédei. II. 320. l.

² A sors elhomályosítja az elméket, ha nem akarja, hogy előretörő hataU manak útjába álljanak.

³ Ezt, a magyar részről elkövetett túlkapásokat ostorozó Mészáros Lázár is elismeri: Emi. irat. I. 254. l.

⁴ Friedjung egy újabb, a kiegyezésre vonatkozó tanulmányában (Histor. Aufsätze 135. s köv. l.) úgy igyekszik az 1867-iki törvényeket föltüntetni, mintha azok által az uralkodótól 1848-ban «megvont» jogok «visszaadattak» volna. Ez egészen téves beállítás, mert a mint az 1848-iki törvényhozás nem irányult a magyar király jogainak csonkítására, úgy az 1867-iki törvényhozásnak sem volt vissza-

mint az osztrák politika s a mi conservativeink is 1859-től 1866-ig próbálgatták, azok romjain, hanem azok alapján jött létre. Az 1867-iki kiegyezés, megalkotóinak legilletékesebb vallomása szerint semmi egyél) nem volt, mint betetőzése, kiegészítése, kiépítése az 1848-)(ki közjogi műnek. Nem lehetett separatistikus célzattal vádolni azt a törvényhozást, a mely az ugyanakkor alkotott sajtótörvényben szigorú büntetést szabott arra, «ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles fölbontására izgat.»¹ Egy nagy osztrák-lengyel hazafi, Smolka tanúságát bírjuk arra, hogy «a magyar forradalom nem a 48-iki törvények következménye volt», hanem annak oka «azon hagyományos rendszer, hogy Magyarország osztrák tartomány legyen². A már idézett Springer kifogástalan bizonyága szól a mellett, hogy a magyarok valóságos «fanatikusai a legalitásnak-, s mert nekik maguknak legnagyobb erősségük a törvény, ők is szívósan és szigorúan ragaszkodnak hozzá; az 1848-iki conflictusban is «a formai jog a magyarok oldalán volt.³ Ezért Deák Ferencz is erélyesen védekezett Zsedényi azon állítása ellen, mintha a 48-iki kormány megsértette volna a törvényeket, mondván: «az 1848-iki törvényeket nem a felelős magyar minisztérium rontotta meg . . . azon törvények fenntartásáért — ármány és erőszak ellen — mindaddig küzdöttünk, míg állásunkat lehetetlenné nem tették oly események, melyeket egész meztelenségükben föltárni még most (ez 1860-ban volt írva) nem lehet.⁴ És nem lehetett közönséges rebellió az az ügy, a melynek vértanúi még úgyszólván haláluk órájában úgy nyilatkoztak, mint Csányi László egy barátjához intézett utolsó levelében: «én republikánus soha nem voltam, bolond, ki Magyarországon republikáról álmodik», s végül arra inti barátját: «Szeresd a hazát és a királyt.»⁵

Azonban teljesen igaza van Pulszky Ferencznek⁶ hogy «nekünk akkor rebelligeknek kellett maradnunk», így kívántuk nem mi, hanem

adnivalója. A miért Ausztria az 1848-iki törvényekbe belenyugodni nem akart s azok ellen 19 évig küzdött, az a magyar és osztrák kormányzat elkülönítése volt; ez a harcz 1867-ben Ausztria vereségével végződött, mert az 1867-iki törvények csak azokat a kormányzati ügyeket ismerték el közöseknek, a melyek mint kimutattuk már 1848-ban is közöseknek ismertettek el. helyesen mondja *L. Eisenmann* is (id. m. I. 1.): «1848 n'a pas creusé dans l'histoire de la monarchie des Habsbourg un infranchissable fossé.»

¹ 1848. XVIII. t.-cz. 6. §.

² Beszéd a Keichsrath 1861 aug. 2 8-i ki ülésén; idézve *Horváth* I-nal: «A szakadás.- I I . I.

³ Id. m. II. 499. és 566. I.

⁴ Nyilatkozat a P. Naplóban. (Deák F. beszédei. II. 514. I.)

⁵ Gróf Schmidegg Kálmánhoz októb. 9-ről int. levél. (Vörös Antal gyűjteménye a Nemzeti Múzeum levéltárában.)

⁶ Id. m. 11. 229. I.

így kívánta az a politika, mely ürügyet keresett a 48-iki engedmények visszavonására; az a Smolkától említett «hagyományos rendszer», mely Magyarországot még a 48 előtti állapotban is messze túlmenőleg «osztrák tartományyá» akarta tenni. Hiszen történeti tény, hogy «Magyarország beolvasztása és elnémetesítése állandó titkos vágya volt a bécsi kormányoknak» a régebbi múltban is; e célra fölhasznált eszközeik lehettek vérese, mint I. Lipót gyászos korszakának idején, lehettek pusztán doctrinaerek, mint II. Józseféi, de soha olyan tervszernek nem voltak és nem nyugodtak oly széles és szilárdnak látszó alapokon, mint a 48-iki magyar szabadságharc leveretése után.¹

Ezt a tervszerűséget pedig az magyarázza meg, hogy — mint már fentebb állítottuk — jóval a szabadságharc leveretése előtt, sőt még mielőtt a szakadás a nemzet és az uralkodó között teljes és végleges lett volna, Magyarország beolvasztásának terve már készen állott a bécsi kormány köreiben, már az a be nem vallott cél volt, melynek megvalósulását a nemzet minden kényszerű eltávolodása az uralkodótól és a törvényes alaptól csak közelebb hozhatta. Hiszen már az 1848-iki magyar törvények szentesítésekor az akkori vezető osztrák miniszter, báró Pillersdorf, azzal biztatta az uralkodót, hogy ilyen kényszerű engedményekbe való belenyugvás már többször előfordult a császári ház történetében, de majd eljön az idő, a mikor a legmagasabb trón erejét visszanyervén, a kicsikartakat ismét vissza fogja vonhatni.² Tudjuk, hogy az osztrák kormány zsoldjában állott Gáj már 1848 tavaszán felsőbb utasításra szervezte a reakciót Horvátországban. A szókimondó Jalacic — a ki pedig jól tudta, hogy a bécsi kormányzó körök mit akarnak már nyáron kijelentette Batthyáynak, hogy míg a magyarok országuk szabadságát és függetlenségét akarják, ő az osztrák birodalom politikai egységére esküdött s így közöttük csak a kard határozhat. Ugyanő augusztus végén azt írhatta Rajacic patriarchának «szoros titoktartás pecsétje alatt», hogy a császári udvarnál elismerik az ő ügyük igazságát s mihelyt ők megkezdik a hadműveletet, az udvar és Ausztria nyíltan közbe fognak lépni s a békét «azon föltételek alapján fogják helyreállítani-), a melyeket ő «utolsó kiáltványában hangoztatott»⁴ Bírnuk Bach följegyzéseit még az október előtti időből, melyek «a magyar-

¹ *Beksics C.*: Ferencz József kora, a Magy. Nemz. Története. X. kötetében. 415. F

² *Szögyény id.* m. II. 251. F Ugyanő u. e. helyen mégis kétségbevonja, hogy a forradalom előidézésének szándéka «a trón közelében» fennállott volna; a király személyére nézve ezt senki nem is állítja.

³ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. II. 195- I. Gáj fizetésére nézve lásd *Schlitter id.* m. III. 75. I.

⁴ *Margalics Ede*: Szerb történelmi Repertórium. Akad. kiad. 1918. I. 292. I.

horvát zavarok kiegyenlítésének- első és alapföltételül «az összbirodalom megzavart egységének helyreállítását» tűzik ki, s e mellett további programként egy központi közös «Gesamttministerium» létesítését s a határőrvidéknek Ausztriához való csatolását szerepeltetik.¹ Ugyanő felszólalásával a birodalmi gyűlésen majdnem döntőleg járult hozzá, hogy a magyar országgyűlés küldöttségének visszautasításával a kiegyenlítésnek ez az utóbbi lehetősége is mellőztessék. Humelauer udvari tanácsos, kit a bécsi kormány különösen bizalmas megbízatásokra használt, november 16-iki emlékiratában nyíltan kimondja, hogy Magyarországon igenis meg kell tenni azt, a mit talán Európa egyetlen államában sem volna tanácsos megpróbálni: «nem törődve az európai közvélemény lármájával, vissza kell csinálni a dolgokat nyíltan és határozottan»² hiszen Oroszország egyetértésére minden körülmények között számíthatunk! A bécsi sajtóban ugyancsak ez időben már teljesen kialakult az a követelés, hogy a birodalomnak egységesnek kell lennie, hogy csak egy parlament lehetséges, melyben Magyarország ép úgy legyen képviselve, mint a monarchia összes többi részei, csak egy polgári- és büntetőjog legyen, egységes közoktatásügy, mint egységes pénzügy- és vámügy; sőt Magyarország nemzetiségi vidékek szerint tartományokra szakítandó, régi alkotmányáról se legyen többé szó, a megyei szervezetet a magyar törvényhozás a parlamenti rendszer megalkotásánál magyarázta megsemmisítette; az ország népességét és gazdasági életét idegen, különösen német elemek betelepítésével kell fölfrissíteni stb.' Ezeknek a sajtóhangoknak a kormánykörök fölfogásával való meg egyezését a centralizmus szószólói sem tagadják, de az akkori osztrák sajtóviszonyok kétségtelenné is teszik, hiszen Ferdinánd király már október 20-iki manifestumában hangoztatta Magyarországnak az ausztriai császárság egységébe való szükségszerű beilleszkedését, a Schwarzenberg-minisztérium kinevezésekor pedig kinyilatkoztatta, hogy egy új kötetlenségnek kell létrejönnie, mely a népek és fajok egyenjogúsága mellett a monarchia minden országát és néptörzsét egyetlen állami egységbe forraszsa össze s az akkép létesülő új Ausztria számára a fennmaradást biztosítsa.⁴

Az absolutizmus vezető szellemei és azok dicsőítői különben nyíltan be is vallották, hogy mennyire kapóra jött nekik a forradalom, milyen szerencsének tartották Ausztriára nézve, hogy a Magyarországgal való szakítás nekik jogcímet és módot nyújtott centralistikus vágyaik meg-

¹ *Friedjuing*: id. m. I. 489. I.

² «Offenbarer, entschiedener Rückschritt»; lásd az egész emlékiratot *Helfert*-nél: III. Anhang. 53- I.

³ *Helfert* id. m. IV. köt. I. r. 186. s köv. I.

⁴ *Bekics*: Ferencz József kora. 416. I.

valósítására és Magyarország alkalmatlan alkotmányának kiküszöbölésére. Az öreg Kübeck, ez a megtestesülése a minden fölfordulást egészségesen túlélő osztrák bürokratikus centralizmusnak, egy 1851-iki emlékiratában kimondja, hogy a forradalom valóságos providenciális esemény volt, mert általa az uralkodó szabad kezet kapott birodalmában új, jobb rend létesítésére.¹ A Schwarzenberg herceg «jobb keze» és hű csodálója, Hübner báró már 1848 szeptemberében úgy ítélte az akkori osztrák kormányról, hogy az helyesen cselekedett, midőn az engedmények utólagos megtagadásával provokálta a magyar forradalmát, Ők legalább megüzenték a háborút, majd mások, erősebbek (értsd: a Schwarzenberg-kormány) meg fogják vívni azt. Krauss pénzügyminiszter 1848 decemberében «régi pium desiderium»-nak mondja az osztrák és magyar vámhatóságok egyesítését a közbenső vámvonalon.² Bruck kereskedelmi miniszter pedig 1849 szeptemberében Geringerhez, a magyar polgári kormányzat vezetőjéhez intézett iratában késznek nyilatkozván a magyar postaintézmény fejlesztésére, a miben eddig állítólag az udvari kancellária és még inkább a helytartótanács befolyása szolgált akadályul, szerencsésnek vallja magát, hogy ezeket az akadályokat az események folyása eltávolította.³ Bach a maga hírhedt «Rückblick»-jében nyíltan vallja, hogy miután Ausztria állami újjáalakítása szempontjából az akadályok lassankinti elhárítása volt szükséges, «épen abban rejlik az 1848 — 49-iki események világtörténelmi jelentősége, hogy egyengették az utat egy cél felé, mely nélkülük csak hosszabb kerülő úton lett volna elérhető».⁴ Helfert, mint történetíró tehát legalább a monarchia akkori sorsának intézőit mindenesetre jól értette meg, midőn műve bevezetésében arra hivatkozott, hogy «ma már bizonyára kevesen vannak, kik egyet nem értenek azon állítással, hogy az 1848. év nagyszerű fölforgatása valódi szerencse volt Ausztriára nézve».⁵ És ilyenképen, azt hisszük, legalább a «cui prodest» szempontjából a forradalom és az absolutizmus közötti okozati viszony s vele az értelmi szerzőség kérdése is meglehetősen tisztázottnak tekinthető.

Az 1861 -iki országgyűlés tehát teljes joggal mondhatta második válaszfeliratában, hogy a «rázkódtatásokat nem az 1848-iki törvények okozták, hanem azon törvényeknek meg nem tartása»,⁶ És ha Deák Ferencz meg volt győződve arról, hogy az 1848-iki magyar országgyűlés még október havában is, sőt még 1849 tavaszán is kész lett volna

¹ *Freiiljung* id. m I. 467. I.

² *Ein Jahr mein. Lebens.* 207 208. I.

³ All. és udv. levéltár, (min. tanács.)

⁴ Orsz. Levéltár, Geringer-iratok. 1849.

⁵ 1857-iki kiadás. 5. I.

⁶ Id. m. I. köt. i. 1.

⁷ *Könyvi: Deák F. beszédei.* III. 168. I.

elfogadni egy olyan kiegyezést, a minőt 1867-ben javasoltak,¹ méltán kérdezhetjük, hogy miért kellett az országra rázúdulnia annak a korszaknak, melyet tíz évi tartama után maga a nemeslelkű fejedelem uralkodása elpazarolt idejének ismert el, s a melynek mérlegét még legenyhébb és legtárgyilagosabb bírálója sem képes intézői felelősségére és nemcsak hazánk, hanem a monarchia érdekeire nézve is kedvezően állítani föl?

¹ U. ott II. 459 l - Ezt constatálja október-novemberre nézve *Eisenmann*

² (id. m. 123. l.) és hozzáteszi: «Mais la cour ne voulait plus de transaction.»

³ Ferencz József nyilatkozata Windischgrätz hg. elbeszélése szerint: *Ssőrényi* «Emlékiratai». II. 136. l.

II.

(A Schwarzenberg-kormány megalakulása; Schwarzenberg, Stadion, Bach, Bruik és Krauss jellemzése. Ferdinand császár és király lemondása, Ferencz jözsci trónfoglalása; e tény következményei Magyarországon. Tervek és vélemények a magyar kérdés megoldására nézve. A márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmány kibocsátása és a kremsieri parlament fölösztatása. Az alkotmány-pátens hatása; a magyar conservatívek helyzete. 1848 1849.)

A kormányt, mely hivatva volt Magyarországon az absolutistikus rendszert az alkotmány és nemzeti szabadság romjain megalapítani, már megalakulásában s első kormányzati tényeiben kell megismernünk, annál inkább, mert ez utóbbiak sokszorososan kihatottak a következő évek fejleményeire.

A bécsi forradalom legyőzése s Windischgrätz hadainak október 31-kén a császári székvárosba történt bevonulása után a legmagasabb köröknek két rendszer között kellett választaniuk. Kübeck véleménye szerint az alkotmányozó birodalmi gyűlést föl kellett volna oszlatni, az egész monarchiát ostromállapotba helyezni és Windischgrätz herceget diktátorrá tenni. A másik fölfogás odairányult, hogy az addigi kormányszaklat folytatossága fenntartandó s a birodalmi gyűlés valamely csöndes vidéki városba helyezendő át, a hol folytonos összeköttetésben a kormánnyal, zavartalanul folytathassa alkotmánysszerző munkáját. Ez utóbbi nézetet különösen Schwarzenberg Félix herceg és Stadion gróf képviselték s az ő nézetük győzedelmeskedett.¹

A férfiú, a kinek ennél az elhatározásnál oly fontos szerep jutott s a ki tulajdonképen már október 19-én formaszzerű megbízást kapott az uralkodótól, hogy a bécsi események által valósággal szétugrasztott osztrák kormány helyére új minisztériumot alakítson, a Windischgrätz herceg sógora, az akkoriban 48 éves Schwarzenberg herceg, a gondviseléstől arra látszott kiszemelve lenni, hogy nevét inkább gyászosan, mint dicsőségesen csatolja hozzá a monarchia életében a forradalmat közvetlenül követő korszakhoz.

Eredetileg a katonai pályára lépett, melyet már huszonnégy éves korában a diplomáciaival cserélt föl, a nélkül, hogy a katonasággal

¹ Helfert id. m. 1. 81 82. 1.

egészen szakított volna; tisztí rangját megtartva, fölvitte egész az altábornagyságig s az olaszországi forradalom ellenében ismét a fegyverhez nyúlva, a Radetzky seregében küzdött, ki is tüntette magát Vicenzánál, sőt meg is sebesült; Bécsben, november 1-én tábornoki tekintéslyével intézkedett a birodalmi gyűlés termének elzárása iránt.¹ Mint miniszterelnök sem vetette le egészen a katonás fellépést és modort s a kremsieri parlament előtt legszívesebben tábornoki ruhájában jelent meg.

Diplomáciai pályája nem volt szerencsésnek mondható.² Szt. Pétervárrott a Miklós czár trónfoglalásakor kiűtött forradalom részeseivel szemben oly kétes magatartást tanúsított, hogy az udvar neheztelését vontta magára; Lissabonból távoznia kellett, mert kövel dobálták meg; Londonban lehetetlenné tette magát a bájos Lady Ellenborough-val kötött szerelmi viszonya által, melynek válás és bírói elmarasztalás lett a vége; Turinban is gyűlölt alak volt, Nápolyban pedig oly tüntetőleg szállott a népszerűtlen Ferdinánd király mellett síkra, hogy a követi lakásán kitűzött czímert a nép leszakította, összetörte és elégette; miután ezért a sértésért illő elégtételt nem kapott, kénytelen volt megválni állásától s a Radetzky táborába költözni. Metternich nem volt nagy véleménynyel róla s csak alárendeltebb állásokra alkalmazta; pedig a diplomáciai tér volt az egyedüli, melyen ismeretekkel és tapasztalatokkal bírt, midőn a kormány élére meghivatott, s melyen tagadhatatlanul önálló conceptiói is voltak, még pedig oly merészek és koczkázatosak, hogy a pillanatnyi siker, melyet arattak, rendesen későbbi súlyos bonyodalmak es kellemetlenségek csiráját rejtette magában. Tagadhatatlanul nem közönséges képességekkel és műveltséggel rendelkezett, de belkormányzati téren annyira újoncz és tájékozatlan volt, hogy teljesen mások tanácsára volt utalva s e mellett azzal a mélységes megvetéssel viseltetett minden politikai doctrina iránt, a melyet nagy önbizalommal bíró emberek szoktak érezni oly dolgok iránt, melyekhez nem értenek. Ez a tájékozatlansággal párosuló önbizalma, politikai jelleme és fölfogása uralkodó vonásává a valóságos, nemcsak «látszólagos»¹ frivolitást tette. Másnak nem nevezhetjük az oly ember gondolkozását, ki saját hü csodálójának visszaemlékezése szerint politikai elhatározásait ilyformán szokta megjelölni: «Ezen az úton fogok haladni; ha a dolog nem sikerül, majd mást fogunk próbálni!» s a ki szokva volt korrnyának parlamenti kudarczaival nem törődni.⁵ Egyedüli változatlan poli-

¹ *W. Rogge* id. m. I. 36. I. *V/Izthuin* id. m. 182. I.

² Egyéniségét és életpályáját nagyon előnyös színben igyekszik föltüntetni *Adolph Franz Berger*: Félix Fürst zu Schwarzenberg (Leipzig, 1853) ez. műve.

³ *Friedjung* id. m. I. 08. I. *Rogge* id. m. 1. 39. I.

⁴ *Helfert* id. m. III. 5. I.

⁵ *Hübner*: Ein Jahr m. Lebens. 308 309. I.

tikai programpontja Ausztriának legmerevebb egysége volt, melynek alapján a német birodalmi hegemóniát is magának követelhesse,¹ s egyedüli igazi és őszintén vallott politikai elve az, hogy a császár parancsol, a nép pedig engedelmeskedik.

«Felix herceg» — a hogy híve, Hübner, jelentős rövidséggel nevezni szerette — egész életében nőtlen maradt s diplomáciai alárendeltjeinél is szívesen látta a nőtlenséget. Ez a függetlensége a családi kötelekektől megkönnyítette rá nézve a szépnem széleskörű cultusát, a melynek terén igen szerencsés volt s a mely, egyesülve fiatalkori hajlamával a szerencsejátéokra és nem épen erős szervezetével, egyéniségét fontos szerepe küszöbén a kiélt és fáradt ember jellegével ruházta föl, mely nem sejtette a kíméletlen erélyt, a melyre képesnek bizonyult, de igen jól illett nagyúri kevélységéhez és egykedvűségéhez, a mely tulaja donai sokakra mód nélküli fölényt gyakoroltak. Hangsúlyozott vallássossága nehezen volt összeegyeztethető lelkének ridegségével, a mely nemcsak alantasai iránti kíméletlenségében és zsarnoki hajlamaiban, hanem egy nemében a vérszomjúságnak is nyilvánult, melyet leg)óakáróbb megítélői sem vitathatnak el egészen. Nála ezt a kegyetlen hajlomot lélektanilag némileg megmagyarázza az a mód, a hogy őt a forradalom egész Olaszországon végigkergette s a hogy a forradalmi radicalismus dűhe épen az ő vezetésre hivatása idejében a rangbeli tekintélyekkel Európa legkülönbözőbb országaiban elbánt. Ennek a dűhnek első áldozata a Schwarzenberg tulajdon nővére, Eleonóra hercegnő, a Windischgrätz Alfréd herceg neje lett, kit a prágai júniusi forradalom alkalmával egy az ablakon beröpülő golyó saját palotájában terített le. Őt követték szeptemberben Lichnowski Félix herceg és Auerswald tábornok, kiket Frankfurtban az utczai csöcselék kínos üldözés után agyonvert és Lamberg gróf, kit a pesti hídon fogadtatásképen konczoltak föl. Októberben Bécsben Latour gróf hadügyminisztert gyilkolta meg a nép s ruháitól megfosztott holttestét egy lámpapóznára húzta föl. Novemberben végül gróf Pellegrino Rossi pápai miniszterelnököt a római Cancellaria lépcsőjén döfte le egy vicenzai légionárius. Az ilyen benyomások alkalmasak voltak a Schwarzenbergéhez hasonló természetek felbőszítésére, s ennek is tulajdoníthatjuk, hogy még mielőtt a kormányzatot átvette volna, már ő volt az, a ki sógorától, a halálos ítéletektől idegenkedő — Windischgrätz főparancsnoktól valósággal kierősza-kolta Robert Blumnak szászországi illetősége és német birodalmi gyűlési képviselősége ellenére történt haditörvényszék elé állítását és ki-

¹ Buol grófhhoz 1848 december 31-ikéről írt levele. I. *Hübner* most id. m. 375 - 376. l.

Strulimirovic id. ni. 62. I.

² *Wirkner* id. m. 234. í.

végeztetését,¹ a mi több németországi város népességét valósággal föllázította Ausztria ellen. Kétségtelen továbbá, hogy az egy évvel későbbi magyarországi vérengzések, különösen a Batthyány halála, nemcsak a Haynau, hanem legalább ugyanoly mértékben a Magyarország iránti ellenszenvéről úgysis ismeretes² osztrák miniszterelnök lelkiismeretét terhelték, s hogy a Schwarzenberg bosszúvágya majdnem háborúba leverte a monarchiát a magyar menekültek kiszolgáltatásának követelése miatt.

November 21-ikéről kelt a császári elhatározás, mely az öreg Wessenbergnek az óhajtvá várt fölmentést meghozta s a Schwarzenberg-kormányt jobbra egészen új elemekből megalakította. A herceg a miniszterelnökség mellett a külügyek vezetését vette át, belügyminiszter Stadion gróf lett, ki ideiglenesen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével is megbízott; a meggyilkolt Latour örökét Cordon tábornok vette át, a kereskedelmi tárcza Brucknak, az újonnan szervezett bánya- és földművelésügyi Thinnfeldnek jutott; az előbbi kabinetből csak ketten léptek át az újba: Krauss pénzügyminiszter és Bach igazsága ügyminiszter.

Az osztrák közvélemény a kabinet belpolitikai reformjainak irányítását joggal Stadion gróftól (Franz Seraph) várta, ki nagy tehetség és alapos elméleti képzettség mellett gazdag közigazgatási gyakorlattal is bírt, hosszú hivatali pályára tekinthetett vissza s miután két teljesen különböző örökös tartomány: Istria és Galiczia helytartóságát viselte, a monarchia belviszonyait jobban ismerte, mint bárki. Mindenki tudta, hogy kész programmal jön, de még csak 42 éves kora ellenére teljesen aláasott egészsége kevés reményt nyújtott arra, hogy azt végrehajtani is képes lesz. Centralista volt ő is, aristokrata volt ő is, de róla föltételezhető volt, hogy a monarchia belső berendezésében mereven conservatív alapfölfogása mellett bizonyos josefinistikus szabadelvűsége fog törekedni s a polgári osztálynak barátja, nem ellensége lesz.

A minisztérium másik jellegzetes egyénisége kétségkívül dr. Bach (Alexander) igazságügyminiszter volt. Szerény származása ellenére³ ez a tagadhatatlanul nagytehetségű ember gyorsan emelkedett pályáján, inért csak 35 éves volt, mikor a forradalmi év őt a radicalis agitátorság lépcsőjén előbb egy liberális, majd egy reactionarius kabinet miniszteri székébe juttatta. Politikai hitvallása és színezete gyors változtatásának minden megkísérlett magyarázatai és szépítgetései nem némíthatják el

¹ *Hübner* id. m. 288. I.

² *Gróf Dessewffy Emil* azt írta róla, hogy Magyarországból egy-két szép asszonyon kívül sem ismert s a magyarországi viszonyok mindenképp ellenszenvesek voltak neki. (*Hönyi*: Deák F. beszédei. II. 419. I.)

³ Alsó-Ausztriában, Loosdorfban született, hol jómódú földműves-családból eredő atyja hivatalnok volt, utóbb Bécsben ügyvéd.

a tények beszédjét. Bach még magasztalóinak elismerése szerint is egyik előidézője volt a márcziusi forradalomnak, legbefolyásosabb népszónok és agitátor a tavaszi mozgalmak egész folyamában, elnöke a Bécs város kormányzatát kezébe ragadott városi bizottságnak. Mikor a Wessenberg-kormány őt, tekintettel nagy befolyására és szónoki képességére, júliusban igazságügyminiszterként kebelébe fogadta, hangja a parlamenti vitákban egyszerre megváltozott: erélyesen védelmére kelt a kormány tekintélyének és szembeszállott a túlzó radicalis követelésekkel. Ettől a perctől kezdve népszerűsége elhagyta, de feléje fordult a reactio figyelme. Az októberi bécsi forradalom idejében már annyira gyűlölt volt, hogy Latour mellett a nép főleg őt kereste halálra; ezt tudva, nő ruhában, majd inasruhában menekült a kancellária épületébe s onnan a sereghez, a hol először találkozott Schwarzenberggel. Heteken át álnév alatt kellett elrejtőznie, a mi oly alaposan sikerült, hogy egy ideig még azok sem találták meg, a kik miniszterre akarták megtenni. A Schwarzenberg-kormányának szüksége volt reá, egyrészt mert tudhatta, hogy a gyűlölet, melylyel hajdani elvbarátai ellene fordultak, egyszeri renegátsága után kizárja egy másodiknak lehetőségét, másrészt mert bíztak benne, hogy tehetségeivel, különösen rendkívüli ügyességével, alkalmazkodási képességével és leleményességével, kétségtelenül nagy munkabíráásával és mindent megvédeni tudó dialektikájával az új iránynak jó szolgálatokat fog tenni. Schwarzenbergnek emberismeretére vall, hogy Bach előzményei által nem hagyta magát a neki szánt szerepre valóhivatottsága iránt megtévesztetni. Az új kabinet igazságügyminisztere, kit nagyon fiatalos megjelenésére s mindig mosolygó arczára való tekintettel a közbeszéd a «Justizknabe» névvel ruházott föl, mint látni fogjuk, nemsokára a még fontosabb belügyi tárczát kerítette hatalmába, a melynek kezelésével a Schwarzenberg-kormányának tulajdonképeni jellegét adta meg. Hogy a politikai kapaszkodó túlbuzgóságával az absolutismus és centralismus elvét épúgy túlhajtotta, mint annak idején a demokrata radicalismust és hogy a magyarság iránti kifejezett gyűlöletben még a miniszterelnököt is túlhaladta, azt akkor hibának nem rótták föl neki; a nagy szervezőképességéről keletkezett legendákat, melyeket csodálatos módon még néhány újabb történetíró is fenntartani látszik, rendszerének gyászos eredményei meghazudtolták.¹

A többi miniszterek közül Cordon báró (Franz) hadügyminiszter a bécsi forradalmat követő ostromállapot alatt mint a központi bizottság elnöke bizonyos mérséklet és méltányosság által tűnt ki; Thinnfeld (Ferdinand von) földművelés- és bányáügyi miniszterről a közönség csak

¹ Bach jellemzésére nézve I. *Beksics* id. művét a -Magy. nemz. történeté[^] ben (417. s köv. l.); továbbá *Helfert* id. művét (III. 58. s köv. l.), *Rogge* id. m. (I. 276. s köv. l.), *Friedjung* id. m. (I. 18. s köv. l., 24. s köv. l.) valamint *Hübner* «Ein Jahr m. Lebens». 205.. 246. és 315. l.)

annyit tudott, hogy gazdag huttatulajdonos Stiriában. Nevezetesen szerepre volt hivatva Bruck (Karl Ludvvig von) kereskedelemügyi miniszter, a kit, mint oly embert, ki a kereskedelmi tengerészet terén nemcsak magát küzdte föl, hanem a triesti Lloyd-társaságot is fölvirágoztatta, méltán hivatottnak tarthattak gyakorlati irányú közgazdasági reformok megalkotására.¹ Végül még Krauss báró (Philipp) pénzügyminiszterről kell megemlékeznünk, a ki szürke hivatalnok-ember létére két szempontból méltán magára vonja figyelmünket. Az egyik az a szerep, melyet az októberi forradalom alatt Bécsben vitt, a másik érzülete és gondolkozása Magyarországgal szemben. Krauss az egyetlen volt a Wessenberg-minisztérium tagjai közül, kinek bátorsága volt az október hatodiki vérengzés után Bécsben maradni s ott a forradalmi uralom egész ideje alatt nemcsak a legszükségesebb kormányzati teendők folytatásáról gondoskodni, hanem a parlamentben is, annak viharaival szembeszállva, képviselni a kormányt. Hogy ez a sajátságos helyzet, melyhez kétségkívül sok bátorság és léleknyugalom kellett, bizonyos elkerülhetetlen kétértelműségekkel s kisebb megalkuvásokkal járt, az természetes, de hogy nagyobb bajok elhárítására s például a nemzeti bank aranykészletének megóvására szolgált, az bizonyos. Ha egyes, a radicalismussal rokonszenvező írók Krausst e szerepében úgy tüntetik föl, mint a kormány alakoskodó ügynökét,² e gyanúsítás ellen megvédik őt azok a szemrehányások, melyekkel épen kormánykörök s azok szellemében író bírálók részéről találkozott. Krauss, ki egymaga tartott ki miniszteri minőségben a forradalmi év minden változatai között, igaz, hogy a Magyarorszíg ellen irányzott politikának más fordulatot nem adhatott, sőt a Jelacic titkos támogatásában bizonyára részes volt, de viszont határozottan ellenezte az orosz intervenciót, még 1848 szeptember végén kísérletet akart tenni a magyarországi polgárháborúnak megegyezés útján való megszüntetésére³ és Schwarzenberggel és Bach-hal ellentétben ismételtlen kimutatta, hogy a jogról és méltányosságról Magyarországgal szemben sem feledkezett meg egészen és a magyarok iránt nem volt ellenséges.⁴

¹ Terjedelmes élet- és jellemrajzot adott róla *Rich. Charmatz*: «Minister Freih. v. Bruck, dér Vorkämpfer Mitteleuropas». Leipzig, 1916. ez. művében,

² *W. Rogge* id. m. I. 25. s köv. I.

³ *U. és Á. L. l.* 1848 K in. tanács.

⁴ Például szolgál 1849-iki május i9-ről K. előterjesztése ő Felsőségéhez, melyben ezek foglaltatnak: «Vannak vélemények, melyek szerint a (magyar) I S4.8-1Ui III. t.-cz., mely külön magyar minisztérium fölállítását rendeli el, a Felsőség által kibocsátott birod. alkotmánynyal össze nem egyeztethető s ez utóbbi által hatályon kívül helyezettnek tekintendő ... A magyar minisztérium létesítése egy a múlt évben megtörtént, Ferdinand császár által szentesített, tehát törvényszerű tény stb.» Lásd a régebb magyarországi hivatalnokok ellátási igényeire vonatkozó iratcsomót az *O. L. Geringer-irattárában*. (1840. 589. res.) *Szögyény* (id. m II. 22., 39. 1.) őt nagyeszű s tiszta jellemű férfúnak mondja.

A minisztérium kiegészítésére azután még egy lépés történt báró Kulmer Ferencznek tárczanélküli horvát miniszterré történt kinevezése által. E kinevezés jelentősége nem annyira az egyénben, mint inkább abban rejlett, hogy — szemben Magyarországgal — Horvátország hűségének elismerését fejezte ki s azzal a furcsa gyakorlati következménnyel járt, hogy magyar miniszter hiányában azután Kulmer szerepelt mint a kormány tanácsadója magyar ügyekben. Egy másik, a helyzetet jellemző körülmény, a melyet beavatott ember följegyzéséből ismerünk, az, hogy a Schwarzenberg-kormány alakulásakor Ígéretet tett arra nézve, hogy — különösen a birodalmi alkotmányra vonatkozó — minden fontosabb elhatározásánál Windischgrätz herczeg beleegyezését fogja kikérni.¹

Mikor Olmützben az odamenekült udvar és a Wessenberg-minisztérium megmaradt tagjai arra az elhatározásra jutottak, hogy egyelőre Ausztriában a parlamentarismus látszatát fenntartják, a Reichsrathot Bécsből az Olmütz közelében fekvő Kremsier nevű kis morvaországi városba helyezték át, azzal a szigorúan megszabott föladattal, hogy a közelben székelő kormánynyal egyetértőleg a birodalmi alkotmányt mielőbb dolgozza ki. A Reichsrath küldöttségileg tiltakozott e csodálatos rendszabály ellen, de hasztalanul, s mikor november i[^]-én meglehetősen csonkán, mégis megalakult Kremsierben, legalább azzal állott bosszút a kormányon, hogy ennek jelöltje, Strobach ellenében a liberális Smolkát választotta meg elnökéül.

Ez előtt az áthelyezett parlament előtt, a kremsieri érseki palota dísztermében kellett a Schwarzenberg-kabinetnek a formáknak megfelelően a maga programját kifejtenie. Ez a program a monarchia szilárd egységének hangoztatása mellett csak úgy áradozott a szabadelvű szólamoktól s bizonygatta, hogy a kormány «őszintén és utógondolat nélkül» kívánja az alkotmányosság fenntartását. Magyarországnak csak az az odavetett kijelentés jutott benne, hogy ott egy párt, melynek végcélja a fölforgatás és az Ausztriától való elszakadás, az elidegeníthetetlen jogaikban megsértett népek ellentállását idézte föl; nem a szabadság ellen visel a kormány ott hadat, hanem azok ellen, a kik a népet szabadságától megfosztani akarják. Hogy ez az egész kormánynyilatkozat mennyire volt komolyan vehető, az kitűnik a Schwarzenberg herczeg bizalmas titkárának, Hübnernek, abból a följegyzéséből,² hogy a főleg Stadion és Bach eszméiből kialakult programnak a minisztertanácsban való megvitatása alatt a miniszterelnök a száját sem nyitotta ki, csak gúnyosan mosolygott s mikor azt másnap a birodalmi gyűlés előtt nagy tetszészaj közt fölolvasta, a leghangzatosabb mondatoknál szemüvegén át lopva rámosolygott a jelenlevő Hübnerre.

¹ Hübner id. m. 300. 1.

² Id. m. 312. I.

A kormány őszinteségére egyébiránt legélesebb világot vet az a tény, hogy a maga legfontosabb, mondhatni korszakos jelentőségű, s már abban az időben teljesen megérlelődött szándékát meglepetésnek szánván, nemcsak a közönség, hanem még egyes tagjai előtt is az utolsó perczig titokban tartotta. Ez a szándék, mely december 2-án Olmützben, intim udvari cselekmény alakjában valósult meg: Ferdinánd császár és királynak lemondatása s az ő testvére, a trónöröklési igényéről szintén lemondott Ferencz Károly főherczeg helyett fiának, a már márczius óta trónörökösnek tekintett, s egy nappal előbb nagykorúsított 18 éves Ferencz József főherczegnek császárrá proclamálása volt. »Az Isten áldjon meg, csak légy derék, az Isten majd megóv, — én szívesen tettem!» Ezek az egyszerű, meleg szavak voltak az egyedüliek, melyekét a jószágos Ferdinánd király meghatottságában unokaöcscséhez intézett; bizonyára szívből jöttek, habár beavatott toll bizonyosságát bírjuk arra, hogy úgy Ferdinánd, mint neje nehezen váltak meg a tróntól.¹ Az ifjú uralkodón is mély meghatottság vett erőt ama történelmi pillanatban s az udvar akkori fölfogását legjobban jellemzi az, hogy a legfőbb méltóságok hódoló megjelenése alkalmával Ferencz József átölelte Windischgrätz herczegét, mondván: «Önnek köszönhetünk mindent, a mi még fennáll!»² És bizvást hitelt adhatunk annak a szájhagyománynak is, mely szerint a 18 éves császár e szavakkal lépte át nehéz új hivatása küszöbét: «Isten hozzád, ifjúságom!»

Egy, ugyanazon napról kelt császári manifestum közölte a kremsieri parlamenttel és a monarchia népeivel az uralkodás átvételének tényét és azt, hogy az új császár oly útra kíván lépni, mely az «összmonarchia üdvös átalakulására s megifjodására» vezet. A «valódi szabadság, az összes népek egyenjogúsága, az összes polgároknak a törvény előtti egyenlősége alapján s a népképviselőknek a törvényhozásban való részvétele mellett» fog a haza újjáalakulni, mint «a legkülönbözőbb nyelvű néptörzsek tágas lakóhelyei Utal azután a pátens a birodalom némely részében dúló polgárháborúra s jelzi, hogy a «lázadás elfojtása» s a belső béke visszatérése előfeltételei a nagy alkotmánymű sikerének.

Ferencz József, ki ily zsenge korban volt kénytelen a birodalom egyik legnagyobb válsága közepett elődei fényes, de nehéz örökébe lépni, akkor még nem adhatta világos jeleit azoknak az uralkodói tulajdonoknak, melyeket benne egy, megpróbáltatásokkal teljes, hosszú élet érlelt meg. Nagy reményekre jogosított mindenestre vonzó, rokonszenves egyénisége s a gondos nevelés és képzés, melyben már hivatása számbavételével részesült. Szelleme irányára nevelői, különösen a később érseki és bíbornoki rangra emelkedett nagyeszű Rauscher apát

¹ *Wessenberg* id. m. i. I.

² *Helfert* id. m. 111. 330. I.

mellett főleg édesanyja, Zsófia főhercegasszony gyakorolt akkor elhatározó befolyást, ki, mint Miksa bajor király leánya, számos testvérei között kitűnt tehetségei és tetteje által s ki, miután a szabadelvű reformok iránt eleinte rokonszenvet tanúsított, a forradalom túlcsapó áradatától megrémítve a conservatív politikai irányzatnak s katolikus vallásos buzgalmával az egyházas reakciónak egyik legerősebb támaszává lett. Az ifjú uralkodó Magyarországon is sok rokonszenvet aratott még főherceg korában, midőn Ferdinánd király képviselőjében István főherceg-nádornak Pestmegye főispáni székébe való beiktatásában vett részt. Nálunk is már akkoriban a trón reményteljes várományosát látták benne,¹ sőt Kossuth őt szeptember elején Budára küldendő «ifjabb királyként» követelte Magyarországnak.²

Tekintettel V. Ferdinánd hanyatlott testi és szellemi erejére, s az ifjú utódnak a későbbi jövőben oly fényesen kitűnt fejedelmi erényeire, a december második nagy fordulatot a monarchia sorsa szempontjából szerencsésnek és biztatónak mondhatnák, ha — különösen Magyarországra való hatása szempontjából — azt a célzatot, mely a változás intézőit vezérelte s a formát, melyben az végrehajtatott, a leghatározottabban elítélnünk nem kellene.

A célzat ugyanis — mint a következmények bizonyítják, s mint a változás vezető szellemének, Windischgrätz hercegnek hátramaradt megnyilatkozásai mutatják³ — nem annyira az volt, hogy a nehéz viszonyok között egy, az uralkodásra rátermettebb férfiú üljön a trónra, mert hiszen akkor egy beteges aggastyán helyett talán nem egy serdülő ifjúra esett volna a választás, hanem főleg az, hogy a megadott engedményekhez esküjével kötött uralkodó helyére olyan lépjen, kinek «szabad a keze» a monarchia s benne különösen Magyarország sorsának irányításában. És ez a célzat mutatja azt az áthidalhatatlan úrt, mely a legitim magyar közjogi felfogást az Ausztriában akkor uralkodó, az Isten kegyelméből való s minden jog forrásául tekintett császári hatalomról táplált nézetektől elválasztotta s az összeütközést elkerülhetetlenné és kiegyenlíthetetlenné tette. Az uralkodó koronázási esküje, melyre közjogunk kötelezi, ünnepélyes garanciája törvényszerű uralkodásának, de semmiféle józan jogelmélet szerint nem lehet föltétele a törvények érvé-

¹ *Kossuth az alsóház 1848 márcz. 3-iki ülésében azt mondja: «a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főhercegre, ki első föllépésekor e nemzet szeretetét magáévé tette, egy fényes trónus öröksége vár . . .»* (K. L. beszédei. I. 132. I.) *Szentkirályi*, pestmegyei követ egy pozsonyi lakomán 1847 nov. 14-én pohárköszöntőjében a fiatal főherceget Magyarország hajnalcsillagának mondta. (*Bellaagh Aladár: I. Ferencz József Magyarországon, Búd. Szemle. 1917 jan. 19. I.*)

² *Marczali id. m. 661—662. I.*

³ Lásd *Helfertnél. I 11. 343., 350. I. és Friedjungng. I. 368. I.*

nyének. A törvénytisztelet nemcsak a népek védelme, az az uralkodók legmagasabb érdeke is, és mily jogi és erkölcsi alapon követelheti meg egy fejedelem a maga népeitől a törvények föltétien és kivétel nélküli tiszteletét és magatartását, ha ő mindaddig, míg eskü másra nem kötelezi, szabadon választhatja meg azokat a törvényeket, melyeket megtartani szándékozik és azokat, melyeket egyszerűen nem létezőknek tekint?¹ Ez a lehetetlen közjogi elmélet nyilatkozik meg mindazokban a trónváltozást követő uralkodói és főparancsnoki kiáltványokban és nyíltparancsokban, melyek Magyarország lakosságát folytonosan a törvények tiszteletére intették, de minden szavukkal megtagadták az 1848-iki, sőt a régibb törvények által is teremtett közjogi állapotot s mindig csak az úrbériség megszüntetésére vonatkozó törvény változatlan érvényét hangoztatták az alsóbb néposztályok hajlandóságának megnyerése érdekében, ezzel eléggé érthetően a többiek hatályának megszüntét hirdetvén.

Hogy pedig az uralkodó személyében beállott változás végrehajtásának módja a magyar törvényekkel homlokegyenest ellenkezett, a mire az ugyancsak conservatív b. Jósika Samu Schwarzenberg herceget előzetesen igen erélyesen, de eredménytelenül figyelmeztette,² azt az ily formában trónra lépett uralkodó maga volt kénytelen 19 évvel később ünnepélyesen elismerni, midőn szentesítette azt az 1867-iki II. törvény-czikket, a mely kimondja, hogy az «említett lemondások (vagyis V. Ferdinánd király és Ferencz Károly trónjogosult főherceg lemondása) formahiányaiból az ország törvényes önállására s függetlenségére nézve káros következtetések ne vonathassanak s a trónlemondás ténye jövőre Magyarország külön megemlézése, értesítése mellett és alkotmányos hozzájárulásával történjék».

Könnyű volt ennél fogva előrelátni, hogy a december 2-iki olmützi esemény milyen visszhangot fog az akkor már úgyis a forradalom lázában égő Magyarországon kelteni. Miután az országgyűlés királyi decretummal fölosztatottnak tekintetett, az új uralkodó trónralépését annak megtörténte napján kiáltványban adta magyar alattvalóinak tudtára. Ez a kiáltvány is a legélesebb ellentétbe helyezkedett a magyar közjoggal; Ferdinánd királynak a trónról és Ferencz Károly főhercegnek az utódlási jogról való egyszerű lemondása által az «összmonarchia» trónját megüresedettnek s a «többi államokkal együtt Magyarország és Erdély fölött is az uralmat» ezennel átvettnek jelenti ki, tehát nemcsak hogy a trónfoglaláshoz a magyar törvények által kötött föltételeket és módokat nem létezőknek tekinti, hanem Erdély unióját az anyaországgal

¹ Lásd erre nézve az 1861-iki II. válaszfeliratot: *Kónyi*, Deák F. beszédei. III. 183. l.

² *Hübner*: id. m. 324. s. kov. I.

³ Samml. d. Manifeste. 28. 1. Magyar szövegének hasonmása a -Magy. Nemz. Története.- X. köt. 173. lapján.

is megtagadja, Horvát-Szlavonországot pedig egyszerűen a többi örökös tartományokhoz sorolja. A manifestum további szövegében utal arra a «vétkes pártfelekezetre», mely az ország lakosainak nagy többségét királyhű érzelmei nyilvánításában zsarnokilag akadályozza, s melynek leverése érdekében Ferdinánd király legutóbbi kiáltványait érvényben tartja, Windischgrätz herceget is teljhatalmú főparancsnoki minőségében megerősíti.

A tovább üléselő magyar országgyűlés december 7-én foglalkozott e kiáltvánnyal s a trónfoglalás tényétől az elismerést megtagadva, kijelentette, hogy «a magyar országgyűlés tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senkisémmel rendelkezhetik.»

Ez a visszautasítás, mely által «az utolsó fonál is elszakadt, mely még Ausztriához kapcsolt minket-»,¹ természetesen csak a Schwarzenberg kormány terveinek malmára hajtotta a vizet. Most már — úgy vélték — annál kíméletlenebbé lehet Magyarország jogain keresztülgázolni; az ezt előkészítő lépésekhez a nemzetiségek békétlenkedő részének kellett volna segédkezet nyújtania, csakhogy ez a segédkez gyakran inkább akadályozta, mint előmozdította a kormány kapkodó, ellentmondó intézkedéseit. Így Erdélyben még Ferdinánd király, lemondása előtt, november közepén, az unió teljes mellőzésével, visszaállította a régi kormányzóságot, s annak vezetését Mikó Imre grófra bízta, a mi csak fokozta a kormányzati viszonyok zavarát, a szászokat és románokat ellenben nem elégítette ki.² A szászok közvetlenül Bécsnek akartak alárendeltetni; a románok már május 15-én, a «szabadságmezőn» formulázták önálló nemzeti szervezetük követelményeit s míg azok teljesítve lesznek, Ságuna András erdélyi gör. kel. román püspök híveit körlevélben szólította föl, hogy mint egyedüli törvényes kormánynak b. Puchner Antal erdélyi főparancsnoknak engedelmeskedjenek.³ Az erdélyi gubernium hasztalanul tett előterjesztéseket az osztrák belügyminisztériumnak a nagy-szebeni román bizottság föloszlatása érdekében, hasztalanul mutatott rá arra, hogy az erdélyi hadfőparancsnokság által támogatott bizottság a kormányzék minden intézkedéseit megghiúsítja s oly törekvések védpajzsául szolgál, melyek a románoknak a monarchiától való elszakadás s Oláhországgal való egyesülésére irányulnak, hogy a polgári hatóságnak már arra sincs hatalma, hogy a legfelsőbb manifestumokat közzétettesse:⁴ a huzakodás vége az lett, hogy Mikó Puchner útján tudta meg, hogy minden polgári hatalmat a katonai parancsnokság kezébe kell

¹ Mészáros L. Emlékiratai. I. 287. I.

² Lásd Helfert id. m. III. 469. I.

³ Moldován Gergely: Ságuna András, Budapest. Szemle. 1914 aug. 249. I. Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Bpest, 1895. 79. s köv. I.

⁴ Osztr. Belügyminisztérium levéltára. 1849.

letennie.¹ Ugyanakkor a románokat fölbiztatták, hogy ők is a többi nemzet módjára közvetlenül fognak a monarchiához csatoltatni, az erdélyi századoknak pedig külön császári pátens biztosította közvetlenül a korona alá helyeztetésüket, «központi nemzeti hatóságuk» összeköttetését a bécsi minisztériummal s képviseltetésüket a majdani általános osztrák birodalmi gyűlésben.²

Egy további lépés volt Magyarország szétagolására a «szerb vajdaság és termesi bánóság» fölállítása. A hiú és nagyravágyó Stratimirovic György egy küldöttséggel már november második felében fönnjárt Bécsben és Olmützben, az annak idejében királyi szózáttal megrótt májusi szerb nemzetgyűlés határozatainak szentesítését szorgalmazni; mindenütt kitüntető fogadtatásban részesült; Schwarzenberg herczeg bizalmas audiencián hallgatta meg Rajacic érsek elleni fondorkodásait is.³ A trónváltozást megelőző napon megtörtént a karlóczi «nemzetgyűlés» határozatának az «ösi vajdai méltóság» visszaállítása általi!egfelsőbb megerősítése s december 15-én már az új uralkodó egy császári pátenssel a szerb nép hűségének és hősiségének ünnepélyes elismerése mellett Rajacic József karlóczi metropolitának a szerb patriarchai méltóságot adományozta, Suplikác István tábornokot — ki pár nappal később meghalt — a vajdai állásban megerősítette s a magyarországi szerbeknek nemzeti beligazgatást ígért, az összes népek egyenjóságának elve alapján.⁴

Ezen egyes rendszabályok félreismerhetetlen czélzata ellenére a magyar kérdés mikénti végmegoldására nézve, arra nézve, hogy a szét-darabolás és a birodalomba való beolvasztás mily mértékben és mily formában hajtassák végre? a döntő körökben még a trónváltozás után is bizonytalanság s az ellentétes nézetek harcza volt észlelhető. Windischgrätz herczegnek december közepén az volt a benyomása, hogy az új uralkodó elődjének engedményeit jelentékenyen korlátozni fogja, a mi nélkül a forradalmi pártokat megfélekezni nem is lehet.⁵ E szándék azonban bizonyos akadályokba ütközött egyrészt Stadionnak a herczeg véleménye szerint «nem időszerű» nézetei, másrészt egyes magyar comservativ főuraknak aggályai miatt; így gr. Szécsen Antalról és b. Jósika Samuról tudjuk, hogy az előbbi főleg Kulmer miniszteri kinevezése s az ország feldarabolása, a második a trónváltozás törvényellenes formája és Schwarzenberg általános politikája miatt december elején elégedett lenül hagyták el Olmütztöt.⁶

¹ *Helpert*. IV. köt. I. r. Anhang. 40. I.

² December 21-iki pátens. (O. L. *Windischgrätz-irattár*. 1848.)

³ *Stratimirovi* id. m. 58. s köv. I.

⁴ *Allg. Reichs-Gesetz- u. Regierungsblatt*. 1848 — 49.

⁵ *Helpert* id. m. IV. I. r. 180. I.

⁶ Ezt *Hübner* beszéli el (id. m. >231. s köv. I.) Hogy *Hübner* maga, ki

A magyar kérdésbe osztrák kormányzati szempontból szükségkép beléjátszott a Németországhoz való viszony mozzanata is. A frankfurti nemzetgyűlés — mint említettük — 1848 októberében oly szövetséges állam (Bundesstaat) alkotmánytervezete mellett foglalt állást, mely egységes és tisztán német nemzeti jellegű lévén, Ausztria abba csak a maga német tartományaival léphetett volna be, míg lengyel, magyar és olasz tartományai kívülmaradtak volna, a mi az osztrák birodalomnak dualistikus vagy pluralistikus széttagolását eredményezte volna, csupán a personalunio laza kötelékének fenntartása mellett. Ezzel szemben Schwarzenbergnek osztrák imperialistikus politikája az volt, hogy ő egyfelől Ausztriát merev egységgé akarta szervezni, de másfelől a német Bundban való vezetőszeretéről sem volt hajlandó lemondani. Az egységes Ausztria e szerint egy nagy, 70 millió lakossal bíró középeurópai államszövetségbe lépett volna be, mely Németországot is magába foglalta volna.¹ Mint látni fogjuk, a monarchiának akkor sikerült is Poroszországot a német birodalmi primátustól elűzni, de 17 évvel később, az absolut rendszer által leromlott Ausztriát szorította ki Poroszország a német Bundból.

Ennek az imperialistikus politikának Magyarországra nézve első következménye volt a birodalmi egység keresztülvitele, melyet a fiatal uralkodónak egy február 12-iki legf. elhatározásával fölvetett jelszava: «Viribus unitis» is kifejezni volt hivatva, s az a körülmény, hogy a régi disparitás az absolutistikus Ausztria és az alkotmányos Magyarország között megszűnt s ez utóbbi a forradalom által magát mintegy kiszóU gáltatta a régi jogaival nem törődő elbánásnak, épen alkalmasnak látszott, e cél megvalósítására. •

A vélemények a kormánykörökben csak abban a tekintetben ágaztak el, hogy az egész monarchia mennyire tagoltassék szét és az összpontosítás s a tartományi önkormányzat egymással szemben mennyire érvényesíttessenek? Erre nézve Stadion képviselte a legmerevebb centralisatio, Kübeck a legmesszebbmenő szétosztás eszméjét; Windischgrätz mindenben a conservatívabb irányhoz hajlott, Bach a két elv kiegyenlítésére törekedett. A kormány befolyása alatt álló bécsi sajtó a magyarokkal való legradicalisabb elbánás szükségét hirdette; annak szemében Magyarország egyszerűen a birodalomnak egy 6000 D mérföldnyi területe volt 12 millió lakossal; szegény és szerencsétlenség volna — ezt

1891-ben kiadott visszaemlékezéseiben ez időből igen helyes nézeteket jegyzett föl a «Verwirkungstheorie» elhibázott voltáról s arról, hogy a fiatal uralkodót egy jogfosztó politikába belevinni nem szabad, ezeket a nézeteket az őt bizalmával megajándékozó Schwarzenberg herczegnél érvényesíteni megpróbálta volna, annak semmi nyomát sem találjuk.

¹ Lásd Schwarzenberg levelét Buol grófhhoz 1848 decz. 31-ről ugyancsak *Hübner* id. művében 575. s köv. 1. és *Friedjung* id. m. I. 120. s köv. I.

hangoztatták — ha azzal a vérrel, melybe a lázadás leküzdése kerül, semmi más nem éretnék el, mint Ausztria-Magyarország szerencsétlen vegyes-házasságának újra-feléléstése. Már kialakult a program, a mely szerint Magyarországtól nemcsak Horvát-Szlavonország és Erdély, nemcsak a szerb vajdaság és temesi bánóság szakítandók el, hanem egy román fejedelemség is alakítandó, Arad, Kraszna, Közép-Szolnok, Mármaros, Ung, Ugocsa, Bereg megyékből s Szatmár és Bihar egy részéből; továbbá egy szláv királyság Pozsony, Nyitra, Trencsén, Arva, Liptó, Hont, Bars, Turócz, Zólyom, Gömör, Nógrád és Sáros megyékből s Zemplén és Abauj egy részéből; a magyar kormányzat alá csak a niegmaradó 19 megye s a jászkún kerületek tartoznának. Ugyanakkor Palacky és Rieger Magyarország hasonló feldarabolása mellett üztek propagandát.¹

A magyargyűlölet ilyen tobzódásai között az elhatározást sürgössé tette az a körülmény, hogy Windischgrätz herczegnek még az október 10-iki elhatározásból eredő s a november 6-iki manifestummal közzétett teljhatalmú főparancsnoki megbízatása — melynek mikénti teljesítésével külön fejezetben foglalkozunk — tulajdonképen a pacificálandó területek kormányzatára is kiterjedt s így neki ép úgy, mint az Erdélybe kormánybiztosul kiküldött s később még nevezetesebb szerephez jutott b. Geringer Károlynak tudniok kellett, milyen elvek és szempontok szerint rendezzék be és irányítsák a kormányzatot? Ennek szüksége idézte elő ama bizottság kiküldését, mely jobbára miniszteri tisztviselőkből december vége táján alakult meg s melynek föladataul tűzetett ki Magyarország jövő szervezésének alapelveit kidolgozni. Igen jellemző, hogy e bizottság elnöki tisztét a volt kamaraelnök, b. Kübeck Károlyra ruházták, a ki a magyar viszonyokat kizárólag a bécsi burokrácia szemüvegén át láthatta, s a ki — úgy látszik — csak némi szabódás után vállalkozott e megbízatásra.²

A bizottság munkásságának alapjául egy december 27-éről kelt emlékirat szolgált,³ melynek lényegesebb pontjait a következőkben ismertetjük.

A korona ismételve kijelentette, hogy Magyarország a monarchiába szervesen beillesztendő, és pedig a nemzetiségek egyenjogúságának elve alapján. Ennek megvalósítása elképzelhető az egész Magyarországgal való tárgyalás alapján; de miután ez a magyar országgyűlés összehívását föltételeznél, a mi a magyarországi népek mai viszálya mellett keresztülvihetetlen, ettől el kell tekinteni annál is inkább, mert ez a kormány céljaival ellenkeznél; a magyar országgyűlésen ugyanis az anyagi érde-

¹ Lásd ezekre nézve *Helfert* id. m. IV. 2. rész, 42 1. s köv., 461. s köv.!, *Friedjung* id. m. I. 278. I.

² *Kübeck*: «Tagebuchblätter.» II. 37. I.

³ Lásd *Helfertnél* VI. k l. r. Anh. 41. s köv. I. m.

kék esetleg még egyetértést hozhatnának létre a fajok között s akkor a monarchia újjáépítésének terve dugába dőlne. De ez ellen szól az is, hogy mikor a politikailag legerősebb magyarországi nemzetiség nyílt lázadásban van, míg mások a korona iránti dicséretes hűséget tanúsítanak, a nemzetiségek országgyűlésileg nem egyesíthetők, s egyenlő elbánás alá nem vonhatók. Ennélfogva úgy az állam, mint a népek érdeke szempontjából a nemzetiségek egymástól elválasztandók; ez az elv a horvátokra, szerbekre és szászokra vonatkozólag már keresztül vitetett s az alkalmazandó már most Magyarország és Erdély többi részeire is. A fő nemzeti csoportok szervesen összeillesztendők s a szomszéd csoportoktól közigazgatásilag és politikailag elválasztandók s ez a tartományokba osztás már a katonai meghódítás folyamában szem előtt tartandó. Ehhez képest az alkotandó tartományok határai megközelítő¹ lég már most kijelölendők, a mire nézve néprajzi és helyrajzi alapon már tervrajz is készült.¹ A mint a katonai meghódítás előhalad, mindegyik leendő tartomány élére azonnal katonai és polgári kormányzók állítandók, kik a megjelölendő ügyekre nézve a főparancsnokság közve¹ títésével, egyebekre nézve közvetlenül azonnal érintkezésbe lépnek a bécsi minisztériummal. Csak így lehet megakadályozni azt, hogy a hadiállapot megszűntével a monarchia dualismusa valamiképen újra föléledjen. Az egyes tartományok hozzátartozói csakhamar belátni lesznek kénytelenek annak előnyét, ha ügyeikre nézve többé nem a budapesti kormányzók útján, hanem egyenesen lesznek a központi kormánynak alárendelve; így a régi «magyarismus» meg fog szűnni s tartományi közszellem (provincialismus) fog kifejlődni ott is, a hol eddig föl nem ébredt, mint pl. a tótoknál. Ha majd a viszonyok ily alapon megszilárdultak, s a hadiállapot megszűnt, önként fog előállani a tartományi országgyűlések tartásának lehetősége is.

Csak nagy későn, február 12-én, mikor már Windischgrätz Budapesten és a behódolt területeken a maga ideiglenes kormányzatát be rendezte, jutott a minisztériumnak eszébe, hogy a magyar adminisztratív és politikai ügyek fölötti elhatározásainál szüksége volna egy oly bizottság támogatására, mely jó érzelmű s az ország viszonyaival ismerős férfiakból állana, de hivatalos jelleggel s adminisztratív hatáskörrel nem bírna. E bizottság tagjaiul Schwarzenberg «egyelőre» gr. Apponyi Györgyöt, gr. Barkóczy Jánost, gr. Dessewffy Emilt, b. Jósika Samut, Ürményi Józsefet, Szentiványi Vinczét és Wirkner Lajost vélte meghívandóknak. A pénzügyminiszter e bizottság feladatai gyanánt jelölte meg a minisztérium által hozzáutalt ügyek iránti véleményadáson kívül

¹ Ez a tervrajz Helfert előtt ismeretlen maradt, Windischgrätz sem kapta meg, bár elküldését kérte (1849 jan. 23-án); sem az osztrák belügyminisztérium levéltárában, sem a magyarországi (orsz. levéltár) Windischgrätz-irattárban nem található

a bizottság saját belátása szerint is előveendőnek vélt tárgyakat. Azzal az eszmével szemben, hogy a bizottság fontosabb tanácskozásaiban a miniszterek vagy azok helyettesei is részt vegyenek, határozatba ment, hogy a kormány állandó képviselővel bírjon a bizottságban s e megbízás a titkos számviteli igazgatóság alelnökére, Pipitzre, ruháztatott; a bizottságban az elnöklés Apponyira bízott, Kübeck azonban bizonyos társelnöki formában szintén jogosítva volt a bizottsággal tárgyalni. Csakhamar fölmerült azonban a kérdés, hogy a magyarországi nem magyar nemzetiségek képviselőinek miképen adassék mód véleményök nyilvánítására? Czélszerűbbnek látszott ezeknek külön meghallgatása; egyúttal Kübecket megbízták, hogy az általa Magyarország újjászervezésére nézve összeállított pontozatok alapján dolgozzon ki utasítást a magyar bizottság számára.¹

Alig hogy e bizottság megalakított, elnöke, Apponyi, febr. i 5-ről kelt levelet intézett Windischgrätz herceghez,² melyben a bizottságot «nem hivatalos, tanácskozó» jellegűnek jelöli meg s föladatát úgy körvonalozza, hogy a miniszterekkel «legbensőbb személyes egyetértésben jelölje ki az azonnal foganatba veendő rendszabályokat s Magyarországnak az összmonarchiához való viszonyai átalakítására nézve a szükséges javaslatokat tegye meg. Apponyi kéri továbbá a herceget, hogy adja meg azokat az «útmutatásokat», melyeket a bizottságra nézve irányadóknak tart, és pedig — tekintettel a szigorú titoktartásra — Zarka és Szentiványi útján élőszóval közöltesse a közlendőket.

Azoknak a conservatív magyar uraknak, kik e szerint a Schwarzenberg-kormány bizalmából véleményt adni hivattak föl Magyarország újjászervezésére nézve, nézetei nagyobb részben ismeretesek lehettek az olmtüzi és bécsi körökben ép úgy, mint Budán Windischgrätznél. Ők, a kik a márcziusi engedményeket rosszalták, kik a magyar forradalmat mindig úgy tüntették föl, mint Kossuth és egy protestáns töredék művét s a kik ezáltal, bizonyára legtöbbjük szándéka ellenére, fölbátorították az udvart és a kormányt oly lépésekre, melyeknek eredménye nem az 1848 előtti állapotok restaurálása, hanem teljes elnyomás és absolutismus lett, sohasem szakasztották meg egészen összeköttetéseiket az osztrák politika intézőivel. Hiszen b. Jósika Samu úgy Schwarzenberg hercegnek, mint Stadionnak bizalmas barátja volt még kancellársága idejéből,³ az előbbivel január folyamán, hosszas, bizalmas tanácskozásokat folytatott, melyek ugyan inkább csak nagy nézeteltéréseiket domborították ki.⁴ A magyar conservatívek közül többen részt vettek

¹ Udv. és áll. Levéltár. Min. tanács.

² *Höke Lajos* és *Szabó Ferenc* közlik «Magyarország legújabbkori történelme» ez. mű 1. köt. 418. s kov. lapján.

³ Névtelen (Zsedényi Ede): Ungarn's Gegenwart. Mai 1850. 3. 1.

⁴ *Eduard v. Wertheimer*: Ungedruckte Tagebuchblätter des Hofkanzlers Báron Sámuel Jósika. (Osterr. Rundschau. XIX. 3. Heft. 194. s kov. I.)

abban az üdvözlő küldöttségben, mely az új uralkodónak hódolatát decemberben bemutatta¹ és a Windischgrätz irattárában² egész csomó gyűlt össze azokból az emlékiratokból, melyeket jóakarató tanácsadók bocsátottak mindjárt küldetése kezdetén rendelkezésére s melyek ugyan jobbára Magyarország pacificálására és az ennél fölhasználható tényezőkre nézve nyújtanak információkat, de az illetők közjogi fölfogására s a szervezésre vonatkozó véleményére is világot vetnek.

Ezen írott vélemények között kétségkívül legmesszebb megy Magyarország közjogi álláspontjának megtagadásában a kétes értékű történetírói munkásságáról ismeretes Majláth János grófé, melylyel ebben az időben a minisztertanács is foglalkozott. Ebben az emlékiratában Majláth leplezetlenül kijelenti, hogy a forradalom jogot ad a kormánynak arra, hogy oly engedményeket, melyek forradalomra vezettek, visszavonjon. Az új berendezésnek a magyarországi nemzetiségeket egyenjogúsítania kell s másrészt Magyarországot az eddiginél szorosabban kell az összmonarchiához csatolnia. Ehhez képest: a magyar külügyi, hadügyi és pénzügyi minisztériumok föloszlatandók; a monarchia minisztériuma a viszonyok végleges rendezéséig néhány magyar emberrel kiegészítendő. Magyarország névleg megmarad mint királyság, de nemzetiségek szerint hét kerületre osztandó, ezek: 1. Határőrvidék, 2. Horvát-Szlavon ország, 3. Bánát, 4. erdélyi románok és szászok, 5. erdélyi magyarok és székelyek, 6. a felvidéki szlávok a Morva folyótól az erdélyi határig, 7. a magyar rész a Lajtától Erdélyig; e két legutolsó rész, ha túlnagynak látszanék, esetleg kettéosztható volna. Mindegyik kerület élére kir. biztos rendelendő mint kormányzó, nagy hatalmi körrel; csak a határőrvidék és Horvátország veendő ki ez alól: az előbbi a hadügyminiszter, az utóbbi a bán alatt álljon. A megye maradjon úgy, a hogy Kossuth rendezte (?): ne legyenek megyegyűlések, se tisztújítások, csak adminisztráljon. Minden kir. biztos hívjon össze a maga kerületében «Provincial-Landtag»-ot, a mi Magyarországon régebben gyakran megtörtént (?) s e gyűlés szabályozza a kerület belső kormányzatát; a választások ugyanoly elvek szerint menjenek végbe, mint a többi osztrák tartományokban. Az egyes kerületek küldjenek képviselőket az általános «Reichstag»-ba, a hol a magyarok természetesen nem a szláv többséghez, hanem a német kisebbséghez fognak csatlakozni s e tekintélyes kisebbség a szláv túlkapásokat el fogja tudni hárítani, annál inkább, mert támaszt fog találni a nagybirtokra alapítandó felsőházban.

Fogarasi János,³ ki még kevéssel előbb a magyar pénzügyminisz-

¹ *Helpfert* id. m. III. Anmerk. 145. I.

² Az Orsz. levéltárban.

³ Jogtudós és nyelvész; váltófeltörvényszéki jegyző volt, azután nádori titár s a nádori törvényszék előadója, majd tanácsos a pénzügyminiszteriumban, melyből a magyar kormánynak Debreczenbe költözésekor kilépett. Emlékiratán egykorú följegyzés: «Eine sehr gute Abhandlung»

tériumban tanácsos volt, emlékiratában azt kívánja, hogy a monarchiának egy középponti törvényhozása és középponti kormányzata legyen, melyeknek hatáskörébe tartozzanak a külügyek, a hadügy, a pénzügy, a vámügy, postaügy, a közös pénzügyek, különösen a közös államadósság, s esetleg az egész kereskedelemügy és az egyes országok egymásközi viszonyai. Minden egyéb az egyes országok autonómiája körébe tartoznék, melyet országos kormány és országos parlament kezel; az autonóm kormány élén helytartó, alkirály vagy kormányzó állana. Minden országban lehetőleg csak egy, az uralkodó nyelv volna a törvényhozás nyelve, Erdélyben azonban több is lehetne. A középponti törvényhozás és kormányzat nyelve a német lenne. A közös költségek fedezésére a fogyasztási adók és monopóliumok szolgálnának; a középponti parlamentbe minden ország egyenlő számú képviselőket küldene. A birodalom beosztása országokba így alakulhatna: 1. a német Ausztria, 2. Magyarország, 3. Csehország, Morvaország és Szilázia, 4. Galiczia és Bukovina, 5. Erdély, 6. Horvát-Szlavonország, 7. az olasz államok, vagyis Velence és Lombardia.

Gróf Andrássy György, a Széchenyi törekvéseinek társa s 1848 előtt főispán, Olmützből Hübner útján vett felszólításra foglalta 1849 január hóban írásba nézetét. Emlékirata mindenekelőtt pálcát tör a »magyar rebellió« fölötte, melyben a Bocskay—Thököly—Rákóczi-féle fölkeléseknek kicsinyített és rosszabbított, mert egészen protestáns jellegű kiadását látja; véleménye szerint gondoskodni kell róla, hogy ez az utolsó ily lázadás legyen s ezért az »osztrák monarchia«, mint egyedül lehetséges és észszerű cél érdekében a »magyar suprematiát, jelentkezésének mostani alakjában« meg kell törni; ezt már a civilizatio és humanitás érdeke is kívánja, mert ez a keleti faj csak így tartható fenn, ellensúlyul a német és szláv elemek között, az összmonarchia javára. További fejtegetéseiben Andrássy azt igyekszik bizonyítani, hogy 1790 óta minden nemzeti mozgalomban tulajdonképpen a protestantismus igyekezett érvényesülni, a mostani forradalom vezetői is protestánsok s főcéljuk a Pragmatica Sanctio mellözése. Sok elvakult és vallása iránt közönyös katolikus is sajnálatosan támogatja a protestánsok törekvéseit, így Eötvös is kész eszközüknek bizonyult a katolikus autonómia érdekében indult mozgalom megghiúsításában. Magyarország occupatiója a kitűnő sereggel könnyen fog menni; annak megtörténtével a hadiállapot hosszabb ideig fenntartandó volna átmenetül, a míg az ország »socialis reconstructiója« végbemehet. A monarchia egysége biztosítandó, de az alkotmány nem lehet mindenütt egyenlő, e tekintetben a viszonyokhoz és szükségletekhez kell alkalmazkodni. Még a hadiállapot alatt gondoskodni kell az ország anyagi érdekeinek előmozdításáról, mert ez leginkább fogja a monarchia egységesítését előbbrevinni.

Azonban a Windischgrätz útján ez időben az intéző körök tudo-

mására jutott conservativ vélemények és javaslatok között mindenesetre legfontosabb az, melyet gróf Dessewffy Emil juttatott a herceghez s melynek czélzatát egy, Pozsonyból, január 24-ikéről barátjához, gróf Szécsen Antalhoz intézett bizalmas levele is megvilágítja.¹

Gróf Dessewffy Emil, ki ekkoriban 35 éves volt s eléggé ismeretes Kossuth elleni publicistikai küzdelméről és atyja védelmére Széchenyivel is folytatott polémiájáról, nem rendelkezett korán elhunyt bátyja, Aurél lángeszével, de a conservativ magyar aristokrátiának mindenesetre egyik legtevékenyebb és legügyesebb tollú s e mellett különösen közgazdasági téren legképzettebb tagja volt. Itt szóban forgó emlékirata túlnyomó részben a pacificatio keresztülvitelére nézve tartalmaz útbaigazításokat és tanácsokat s e szempontból másutt lesz méltatandó, de a végleges szervezésre nézve is kifejezi írójának azt a határozott nézetét, hogy az csak Magyarország teljes pacificatiójának s belső átalakulásának végrehajtása után lesz olykép eszközölhető, hogy általa Magyarhon és Erdély törvényhozásilag és kormányzatilag Ausztriával szorosabb kapcsolatba hozassék, a mit Dessewffy is végcélnak tekint. Ő is a magyar forradalmat a «hatalmas hadsereg» által már akkor megtörtnek tekinti; ő is úgy vélekedik, hogy a hódítás ténye megdönti azokat a törvényeket és mesterséges akadályokat, melyek Magyarországot a monarchiától katonai, pénzügyi, diplomáciai és kereskedelemügyi tekintetben elválasztották; ő is «magyar tartományokról és népekről» beszél s a magyar fajt az utóbbi időben megromlottnak, «gyávának, hűtlennek, ostobának» mondja, Magyarországon a politikai és társadalmi viszonyok általános fölbomlását észleli, melyet csak úgy lehet orvosolni, ha a király semmi törvény által nem akadályoztatva magát, vaskézrel és éveken át tartó katonai diktatúrával idomítja engedelmességre és fizetésre a népet. De a miben eltér nézete a kormányétól és a Szécsenétől is, az az, hogy Magyarországnak belső átalakulása előtt, mielőtt benne az ily közös gépezet szükségének érzete fölébredt, bármely középponti birodalmi szervezetbe való bekapcsolását czéltalannak tartja, az összmonarchia egységét tisztán mechanikus úton létrehozhatónak nem hiszi. Magyarhon belső átalakulását a katonai kormányzat mellett beligazgatási reformoktól várja, melyeket egy, octroyált választási rendszer alapján létrejött s kizárólag a belügyekre utalt országgyűlés volna hivatva megalkotni; e reformok főleg az egyházi és iskolai ügyekre, a közigazgatásra, a nemes-ség megadóztatására, az úrbérváltságra, a vámvonal megszüntetésére, a dohánymonopóliumra, hitelintézetre, a katonai élelmezés reformjára s a vármegyéknek nemzetiségi szempontból való új beosztására terjednének ki.

¹ Mindkettőt közölte *Wertheimer Ede* az *Ungarische Rundschau* 1915-iki III. és IV. füzetében eredetiben s magyarul a «Történeti Szemle» 1915. évi IV. füzetében. (545. s köv. l.)

Windischgrätz herceg, kivel Kübeck közölte az elnöklete alatt működő bizottság munkálatát, s kinek támogatását a magyar bizottság nevében — mint láttuk— Apponyi is kérte, egészen a Dessewffy szellemében odanyilatkozott január 23-ról Stadionhoz intézett emlékiratszerű válaszában,¹ hogy Magyarországot előbb alá kell vetni, azután jó ideig katonailag kormányozni, s csak majd ha bizonyos mértékben pacificálva lesz, történhetik meg újjászervezése a felség kijelentése értelmében. Osztja a szlávok iránti bizalmatlanságáról ismeretes Stadion nézetét Magyarország tót részeire nézve, mert ismereteselek előtte a «eseh túlkapások» s a «Slovenska Lipa» vágyai és törekvései. Szerinte a ríniszteriumnak a nemzetiségek egyenjogúsítására vonatkozó programja sokakban reményeket, sokakban aggodalmakat keltett s mindenfajta izgatok buzgón kizsákmányolják azt saját céljaikra. Magyarországon is el van terjedve az az aggodalom, hogy a birodalmat az eddigi tartományi beosztásra való minden tekintet nélkül, a középponti hatalomtól egycenesen függő sok «département»-ra fogják osztani, a magyar fajt el fogják nyomni, a magyar nyelvet el fogják törölni, s ez a kilátás retteggéssal tölti el az olyanokat is, a kik a dynastia buzgó hívei s a forradalmi mozgalmakat nyíltan elítélik; ha tehát Magyarországot így alakítanák át, akkor ezt az országot csak nagy haderővel lehetne féken tartani, Galiczia módjára az is évszázadokon át conspiratiók tanyájává válnék s úgy mint ott, itt is csak vajmi kevés ember találkozónék, ki szolgálatot vállalna s a kiben bízni lehetne. A nemzeti érzés — úgymond a herceg — ha kellőképen vezetik s erős kézzel bizonyos határok közt tartják, bizonyára kevésbé veszélyes, mint bármi, a mi csak újonnan alakítandó formákból keletkezhetik és ő azt hiszi, hogy a magyar faj nemzeti érzése erős gátat fog alkotni a szláv túlkapások ellen. A Magyarországon 800 évnél tovább fennálló alkotmányt minden velejáró törvénnyel, intézménnyel és drága hagyománnyal együtt egészen megsemmisíteni s helyette merőben újat alkotni, a monarchia többi tartományaiban is elterjedt forradalmi láz közepett az emlékirat írója lehetetlennek tartja. Ep oly kevésbé tartja képesnek azt a «nyomorult» birodalmi gyűlést, mely most Kremsierben ülés, arra, hogy Magyarország jövő szervezése számára hasznos irányelveket nyújtson. Horvát-Szlavonország, a szerb vajdaság és Erdély különválasztása után Magyarországnak előbbi alkotmánya és törvényei korszerű módosításokkal meghagyandók volnának, mert Windischgrätz véleménye szerint Magyarországnak több kerületre tagolása s azoknak a középponti kormányzattal közvetlen összeköttetésbe hozása sem erre az országra, sem a monarchia többi államaira nézve üdvös hatással nem volna; vigyázzanak — úgymond — Ausztriában! a kicsiben és nagyban való birtokfelosztás előmozdítása

¹ Osztr. belügyminisztérium levéltára, 1849.

communismusra vezet. A magyar alkotmány revisiója is nehéz, mert tekintettel kell lenni a nemzetiségekre és nyelvekre s a monarchia többi államaival való kötelékre. E föladatnál különös figyelem fordítandó azokra az intézményekre, melyeket a forradalmi párt a márcziusi napok óta hívott életbe, mert ezek Magyarország újjáalkotásánál igen jól használhatók föl; így például «Kossuth és czinkostársai» azt a megyei autonomiát, melyet épen Kossuth annyiszor nevezett a magyar alkotmány palládiumának, majdnem semmivé tették, országos rendőrséget hoztak be, a melyet a kormány az előbbi országgyűlésektől hiába követelt. A megyék arányosítását, kikerekítését is tervezte Kossuth, ezt végre kellene hajtani úgy, hogy a jászok és kunok mintájára a nagyobb csoportban együtt lakó németek, tótok, románok is külön törvényhatósági joggal bíró kerületeket kapjanak. Iskolában, hivatalban a nép többségének nyelve uralkodjék; a városi és községi szervezet is ez alapra fektetendő. A kerületi szervezet Magyarországon ismeretlen lévén, csak annyiban érvényesítendő, a mennyiben a közigazgatás egyszerűsítése megkívánja. A kerületek és a középpont közötti hivatalos érintkezés nyelvül a német kínálkoznék, azonban, ha meggondoljuk, hogy ez az ötmilliónyi magyarság körében mily forrongást idézne elő, hogy József császár hasonló törekvései kedvezőbb körülmények között meghiusultak s hogy a magyar faj uralma a többiek fölött már ezek nemzeti érzelmének fölbredése által úgyis mindenkorra meg van törve: ezt a kérdést nagyon meg kell fontolni s a törvényesen fennálló magyar állami nyelv helyére a latiul — melyet a fiatalabb nemzedék már úgysem tanult meg kellőleg — vagy a németet csak az esetben kell behozni, ha ezt a többi nemzetiségek elutasíthatatlanul követelik. A magyarnak, mert királya ellen föllázadt és fegyverhatalommal kellett legyőznie, sokba kell majd beletörödnie, de óvakodjunk attól, hogy fölösleges módon semmisítsük vagy változtassuk meg régi, neki szent szokásait, formáit, elnevezéseit és nyelvét. A magyarországi kormányzat érinti kezesi nyelve a középponttal, úgyszintén az egyetemes birodalmi gyűlés nyelve természetesen a német legyen; az országos kormányzékben a különféle nemzetiségek képviselői is kapjanak helyet. A monarchia összerendezését úgy gondolja az emlékirat szerzője, hogy — mint már meg van ígérve — legyenek tartományi gyűlések (Provincial- Landtage), lehetőleg a régi formák megtartásával, melyek képviselőiket a közös birodalmi gyűlésbe kiküldik. Magyarországon és Erdélyben nem hiányoznak az alkotmánynak aristokratikus alapon való újjáalakításához szükséges elemek. Ajánlja végül, hogy megbízható és tekintélyes magyar férfiak a reorganisatio ügyében tanácskozássra hívassanak meg valamely Magyarországon kívüli helyre s meg is nevezi az erre alkalmas egyéneket, mely javaslat kétségkívül befolyással volt a már említett magyar bizottság megalakítására.

Ugyanily értelemben válaszolt — bár rövidebben — a herceg Apponyi levelére.¹

Mikor Windischgrätz ezt a kétségkívül igen nevezetese és valószínűleg legnagyobb részében magyar conservatívek részéről sugalmazott emlékiratát elküldte, még nem tudhatta, hogy a Schwarzenberg-kormány a birodalmi alkotmány kérdésében milyen merész elhatározásra jutott. Ezt a minisztériumot mi sem jellemzi oly élesen, mint az a tény, hogy mialatt a kremsieri birodalmi gyűlés bizottságát lázasan dolgozni hagyta az alkotmány nagy művén, sőt utólag még szemére is hányta késedelmét, mialatt egy osztrák és egy magyar bizottságot foglalkoztatott Magyarország jövőbeli szervezetének kérdéseivel, mialatt ő maga egész komolyan tárgyalta a magyar bizottság egybeállításának, működési rendjének, tagjai napidíjainak stb. kérdéseit, azalatt már épen az utolsó szerkesztési munkát végezte azon az octroyált birodalmi alkotmányon, mely mindez orgánumok föladatának elébe vágott s melyet ismét általános meglepetésképen egy, márczius 4-ikéről kelt császári pátens kíséretében 1849 márczius 7-én, a kremsieri parlamentnek egyidejű, államcsínyszerű föloszlatása mellett hirdetett ki.

A bevezető pátens — a birodalom zilált állapotaira, az összefoglaló újjáalakítás szükségességére, a birodalmi gyűlés alkotmányozó munkáságának meddőségére és arra utal, hogy Magyarország fegyveres visszahódításának előhaladtával indokoltnak látszik immár nemcsak a birodalom egy része, hanem az egész monarchia számára egységes alkotmányról gondoskodni, miért is a császár elhatározta, hogy megemlékezve az elődje s általa is népeinek tett, szabad intézmények behozatalára vonatkozó Ígéretről, saját elhatározásából és császári hatalmánál fogva oly alkotmányt ad birodalmának, mely legjobb tudása és lelkiismerete szerint Ausztria üdvének és javának megfelel s midőn azt ezennel kibocsátja, egyúttal föloszlatja a Kremsierben üléselő birodalmi gyűlést. Bízik Istenben, népei jóérezelmű többségében és dicső hadseregében s ígéri, hogy «a birodalmi alkotmány nem fog holt betű maradni-); «egyesült erővel» sikerülni fog a nagy mű!

Maga az «Osztrák császárság-) számára kiadott «birodalmi alkotmány» 16 részből áll és 123 §-ból. Az első rész a birodalomról szól., a második a császárról, a harmadik a polgári jogokról, a negyedik a községről, az ötödik az országos, a hatodik a birodalmi ügyekről, a hetedik a törvényhozó hatalomról általában, a nyolczadik a birodalmi gyűlés-

¹ Lásd Hoke id. m. id. helyén.

² Hogy a magyar bizottságot ez mennyire meglepetésszerűen érte, arra nézve I. *Ungarns Gegenwart* 3 4. I. és gr. Dessewffy Emil nyilatkozatát: *Hönyi*:

³ Deák F. beszédei. II. 417. I.

⁴ Úgy ennek, mint a birod. alkotmánynak teljes szövegét l. a *Reichs-Gesetz-u. Reg. Blatt* 1849-iki évfolyamában, s a *Sammlunge Manifette* 48. s köv. lapján.

ról (Reichstag), a kilencedik az országok alkotmányairól és gyűléseiről (Landtage), a tizedik a végrehajtó hatalomról, a tizenegyedik a birodalmi tanácsról (Reichsrat), a tizenkettedik a bírói hatalomról, a tizenharmadik a birodalmi törvényszékről, a tizennegyedik a birodalom háztartásáról, s a tizenötödik a haderőről; az utolsó általános intézkedéseket tartalmaz.

Ez a maga egészében soha életbe nem lépett politikai conceptio, mely tisztán elméleti kísérletet képvisel egy természeténél fogva mereven nem egységesíthető birodalom merev egységesítésére s szabad és modern politikai intézményeknek minden létező jog és szerves, történeti alakulás megtagadásával mechanikus úton való fölépítésére, bemünköt csak abból a szempontból érdekel, hogy benne megalkotói hogyan vélték Magyarország jogállását a monarchiában megállapítandónak?

Az olmützi alkotmány-levél szerint a szabad, önálló, oszthatatlan, alkotmányos osztrák örökös császárságot alkotó «koronatartományok» között helyet foglalnak «Horvát-Szlavonország» Fiúméval és a horvát partvidékkel együtt, továbbá a «Magyar királyság», «Erdély nagyfejedelemlemtség», beleértve a szászföldet és a visszacsatolt megyéket s a határa őrvidék». A birodalmi székváros Bécs, a koronatartományok a megjelölt korlátok között önállóak, a népfajok egyenjogúak; az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. A császár külön statútum szerint e minőségében megkoronáztatik s az alkotmányra esküt tesz; ő határoz béke és háború s államszerződések fölött, de mindenhez a mi új terhet ró az államra, a birodalmi gyűlés hozzájárulása, intézkedéseinek érvényéhez miniszteri ellenjegyzés szükséges. A birodalomban csak egy állampolgárság létezik, minden polgár szabad és egyenlő a törvény előtt; mindenféle jobbágyság megszűnván, minden a birtokot terhelő szolgálat megváltható. A birodalmi gyűlés és kormány hatáskörébe tartoznak még az egyházi viszonyok és főiskolák, az összes pénz-, kereskedelmi, ipari, bánya- és közlekedési ügyek is. A birodalmi gyűlés felső- és alsóházból áll; a felsőházba minden országgyűlés küld ki népszáma szerinti arányban képviselőket, az alsóház direkt választás alapján alakul. A birodalmi gyűlés alkotja a polgári és büntetőjogra s a törvénykezésre vonatkozó törvényeket is, de a mennyiben a törvényhozás ezen ágaira nézve Magyarországra, Erdélyre és Horvátországra nézve másnemű gyakorlat áll fenn, ez egyelőre fenntartandó; az illető törvényhozások feladata lesz azonban e tekintetben az összhangot helyreállít állítani. A birodalmi gyűlés fölosztatása esetében három hónap alatt újra összehívandó. A magyar királyság alkotmánya csak annyiban marad érvényben, a mennyiben ezzel a birodalmi alkotmánnyal ellentétben

¹Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd, Kővár vidéke és Zilah (Zillendorf) város.

nincs és az összes nemzetiségek és honi nyelvek egyenjogúsítása a köz- és polgári élet minden viszonyaiban ott is biztosítandó. A szerb vajdaság¹ minden eddig biztosított jogaiban megerősítetik, esetleges egyesítése egy más koronatartománnyal (értsd: Horvátországgal) csak népképviselőinek meghallgatása után külön rendelkezéssel történhetik meg. Horvát-Szlavonország különleges intézményei teljes függetlenségben Magyarországtól fenntartatnak. Dalmácia odacsatolása iránt tárgyalások fognak indíttatni. Erdély alkotmányát a Magyarországtól való teljes függetlenség s a népfajok egyenjogúsága alapján külön státútum fogja szabályozni; a szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány keretén belül fenntartatnak. Eenntartatik a határőrvidék katonai szervezete is és a végrehajtó hatalom alá rendeltetik. Az összes koronatartományok külön alkotmányai még az 1849. év folyamában életbe fognak lépni s azok életbelépése után fog a birodalmi gyűlés összehívadni. A császár jogosítva van a birodalmi vagy országgyűlés együtt nem létében sürgős esetekben ideiglenes törvényhatálylyal intézkedni, a minisztérium felelősség mellett. Az egyes országok fölött a császártól kinevezett, felelős helytartók állanak. A birodalmi tanács a végrehajtó hatalom mellett mint tanácsadó testület működik. A bírói szervezet a bírák némileg korlátolt elmozdíthatatlanságának elvén, az eljárás a nyilvánosságon és szóbeliségen alapul; büntető ügyekben a vádeljárás és esküdttbíráskodás rendszere áll fenn, politikai és sajtóvétségek fölött is esküdtszékek bíráskodnak. Külön törvény fogja az általános védkötelezettséget és a nemzetőrséget szabályozni; a hadsereg a birodalmi alkotmányra föl- esketendő.

Már az utolsó szakaszokba foglalt általános rendelkezések világot vetnek az egész hangzatos alkotmánymű gyakorlati értékére. Azok ki- mondják, hogy mindaddig, míg a pátensben kilátásba helyezett számos részletes törvény alkotmányos úton el nem készül és hatályba nem lép, minden a régiben marad s a szükséges intézkedések kormányzati úton történnek meg. Nem is jött létre «constitutionalis úton» e birodalmi alkotmány alapján egyetlen törvény sem.

A márczius 4-iki octroyált alkotmány, melynek első tervezete január 5-én került a kabinet tanácskozó asztalára nehéz küzdelem szüleménye volt, melyet a Stadion «centralismusa és uniformismusa» volt kénytelen a Windischgrätz conservatív nézeteivel megvívni, míg végre az előbbi győzött, főképp Schwarzenberg állásfoglalása következtében, a ki egyébiránt a törvénybe foglalandó szabadelvű intézménye-

¹ «Woiwodschaf Serbien.»

² *Helfert*. IV. k. 2. r. 465. 1.

³ Nem vehető szó szerint Windischgrätznek az a *Szögyény* előtt tett kijelentése (Eml. ir. II. 11. I.), hogy ez az alkotmány az ő tudtán kívül, háta mögött jött létre.

kct csak «korszerű lappaliák»-nak tekintette, s bár a kétkedőknek akkor azt bizonygatta, hogy ez az alkotmány változatlanul fenn fog tartatni,¹ valószínűleg már akkor meg volt győződve annak végrehajthatatlanságáról;² hogy mennyire sietett azt halomra dönteni, a későbbi eseményekből tudjuk.

Minden jel arra mutat, hogy a különböző újkori charteokból hevenyészve összetákolt egész alkotmány-octroi-t szerzői közül csak ketten vették komolyan: a fiatal császár, a ki könnyen és szívesen hitte el tanácsadóinak, hogy ő most hatalmának szédítő korlátatlanságát arra használja föl, hogy népeit egy minden várakozást fölülmúló mintadoktrínnyal ajándékozza meg, és Stadion gróf, a ki minden gyakorlati jártassága mellett mégis csak csökönyös doctrinaire volt, s a kinél a rögeszme egy nemévé vált a birodalomnak életképtelen liberális schablonokba való belégyúrása, talán már előjeleképen túlfeszített idgzete amaz összeomlásának és fényes elméje amaz elborulásának, mely néhány héttel később végkép erőt vett rajta.¹ A kik az alkotmánykérdésnek ily formában való eldöntését előidéztek, azok előtt semmi más cél nem lebeghetett, mint az, hogy megelőzzék a birodalmi gyűlést, mely — mint tervbe volt véve — a bizottság kész munkálatát a márcziusi bécsi forradalom évnapiján fogadta volna el tüntető egyhangúsággal, a maga egészében. Habár ugyanis a bizottsági munkálat elveire nézve nem sokban tért el az octroyált alkotmánytól, egy ilyen, valóságos törvény alakjában létrejött alkotmány mindenesetre nehezebb lett volna elbánni, mint egy bármikor visszavonható császári pátenssel. Hiszen Schwarzenberg maga nyíltan bevallotta néhány évvel később, hogy a márcziusi olműtzi alkotmány csak «expediens volt a pillanatnyi zavarban», csak arra szolgált, hogy «annak alapján a trón tekintélyét újra föl lehessen építeni.»²

De még egy más fontos ok is volt arra, hogy a birodalmi gyűlés hdtározatának elébevágnak, t. i. az, hogy az ott tervezett alkotmány csak Ausztriának, a «Lajtán-túli rész»-nek szólt s így tulajdonképen Magyarország önállóságának az osztrák törvényhozó testület részéről való elismerését jelentette volna.³

Ha e mellett a Schwarzenberg-kabinetet talán még az a leplezett ezélat is vezette, hogy még alaposabban lehetetlenné tegye Magyar-

¹ *Hübner* id. m. 416. I.

³ Legalább ezt állította *Dessewffy* 1802-ben, Metternich közlése nyomán (Lásd Deák F. besz. 11. id. h.)

³ *Friediung* (I. 158. s köv. I.) elbeszéli, mily beteges izgatottság vett erőt Stadionon már a bírod, gyűlés fölösztatása idejében.

⁴ *Szögyény* id. m. II. 40. I. és *Springer* id. m. II. 684. I.

⁵ *Wertheimer* id. közlem. 198. I. Lásd még: *B. Fiáth Ferencz*: Életem és élményeim. II. 168. I.

országra nézve a megegyezés útjára való visszatérést: ezt a célját teljesen elérte. Báró Jósika Samu mindjárt azt jegyezte föl naplójába, hogy ez az alkotmány a magyar forradalomnak új lökést fog adni.¹ Gróf Dessewffy Emil is joggal mondhatta utóbb, hogy a márcziusi olműtzi alkotmány Kossuthot 50,000 újonczhoz juttatta. A jogfosztás ama tényével szemben, melyet Magyarországra nézve ez az intézkedés képviselt, többé nem volt az országban oly párt szervezhető, mely az elszakadásig menő forradalmi törekvésekkel szembeszállhatott volna, s ez magyarázza meg azt, hogy a függetlenségi nyilatkozat, mely egyenes felelet volt márczius 4-ikére, létrejöhetett.

Egészen helyesen ítéli meg a francia Eisenmann az octroyált alkotmányt, midőn azt mondja, hogy abban a monarchia egységének és a nemzetiségek egyenjogúsításának elve csak ürügy volt Magyarország földarabolására. Szembetűnő, hogy az alkotmány ezt az egyenjogúsítást csak Magyarországgal és Erdélylyel szemben érvényesíti, «vagvis ott, a hol eddig a magyarság bizonyos előjogokat élvezett. Ez a vonás árulja el egész szellemét»²

Ha Ausztriában itt-ott sikerült kivilágítást rendeztetni az új alkotmány örömeire, hatása általában ott is, a hol nem idézett elő oly föl-háborodást, mint például a cseheknél, legföllebb a gyanakodó kételkedés érzésében nyilvánulhatott, sőt oly körökben is, a hol a legnagyobb benyomásra számítottak szerzői, mint a magyarországi nemzetiségeknél, hangzatos szólalomokba burkolt s mégis semmitmondó, körmönfont ígéretei keserves csalódást keltettek.

«Az octroyált alkotmány mindenkinek megsértette, senkinek sem adta meg jogát.»³ A horvátokat ki nem elégítette, a szerbek sem olvashatták ki belőle az önálló vajdasághoz fűzött minden reményeik teljesülését; a románok sem találták meg benne külön fejedelemségüket, a határőrök sem szabad alkotmányukat; és hol maradt a külön Tótország? -Német iskola, német hivatalnokok! — így sóhajtottak föl,— egész életünket fölfalja a németiség: ilyen hálában részesülünk mi, szlávok! Honnan vette az a nyolcz ember (t. i. a miniszterek) s köztük, fájdalom, egy horvát is, azt a jogot, hogy 56 millió embernek alkotmányt írjon elő, még hozzá olyat, mely a 36 millió közül senkinek sem teljesíti várákozását!» «Hiszékenyek voltunk,— mondták ismét mások,— nem tudtük, hogy Ausztria és a szabadság két ellentétes dolog, hogy Ausztriában aohasem volt, sohasem lesz szabadság!»⁴ Még elégedetlenebbek voltak s szerbek, kik már 1848 őszén Oroszországból kértek segítséget, mert «az osztrák császár őket megoltalmazni nem képes», s kik 1849 májusán

¹ *Wilh. Schüssler*: Das Verfassungsproblem im Habsburgerreich. 1918. 47. l-

² id. m. 135. l.

³ *Springer*: Osterreich nach der Revolution. 1850. 57. l.

⁴ Lásd *Helpfert*nél (VI. köt. 386. s köv. l.) és *Springernél*.

bűn keservesen panaszkodtak a bánnál sérelmeik orvoslásának elmaradása miatt.¹ Rajacic patriarcha pedig ugyanakkor egy a kormányhoz intézett előterjesztésében egyenesen odanyilatkozott, hogy a szerbek most már sajnálják, hogy a magyarok békeajánlatait el nem fogadták s a dynastiáért és monarchiáért annyi vért és vagyont áldoztak.² A conservatív körök viszont legfőleg az egész alkotmány kivihetlenségében bízhattak, tartalmával a legnagyobb mértékben elégedetleneknek kellett lenniök; az nekik túlságosan demokratikus és liberális volt, sőt a monarchikus elv gyöngítését látták abban, hogy a fejedelmi akaratot a miniszteri felelősség békójába veri, mielőtt az a felelősség parlamentáris úton valósággá válne.²

Legfonákabb helyzetbe jutottak a kormány váratlan elhatározása következtében azok a conservatív magyar urak, a kik csak az imént hívtak föl, hogy Magyarország mikénti szervezése iránt véleményt adjanak s a kik most egészen új helyzettel s túlhaladott állásponttal látták magukat szembeállítva. Mert habár az octroyált alkotmány részletes rendelkezései Magyarországra és az olasz tartományokra nézve az uralkodó hadiállapot miatt kifejezetten fölfüggesztettek, a többi országokban pedig a szükséges előfeltételek hiányában nem léphettek tényleg életbe, a közjogi keretek adva voltak s azokon belül Magyarország érdekében még conservatív szempontból is alig lehetett valami üdvösét javasolni. Apponyit «villámcsapásként» érte az olasz manifestum s keserűen panaszkodott a «perfid» eljárás miatt, melyet vele és munkatársaival szemben követtek.⁴

Mindazonáltal a minisztereknek sikerült annyira lecsillapítaniok Apponyi aggodalmait, hogy vállalkozott nemcsak a közigazgatási tervzet munkálatainak folytatására, hanem egy kibocsátandó manifestum megszövegezésére is, a mely hivatva lett volna az új birodalmi alkotmány előnyeit a magyar közönséggel megértetni; ⁵ ennek a kibocsátása azonban a császári seregek visszavonulása következtében elmaradt. Apponyival együtt folytatták munkájukat a többi meghívott urak is, kikhez még Zarka János volt személynök, Vághy volt septemvir, Járy (azelőtt Tretter) váltótörvényszéki bíró s néhány nemzetiségi bizalmi tényleg járultak s javaslatot dolgoztak ki egy, a 48 előtti állapotokat a birodalmi alkotmánynyal lehetőleg kiegyeztető provisoriumra nézve;⁶

¹ *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertórium. I. 183 184., 290. cs 331. 1. *Oszt. belügyminisztérium levéltára, 1849.*

² Névtelen (Zsedényi): Die Verantwortlichkeit des Ministeriums u. Ungarns Zustände. 1851. 7. s köv. I.-

³ *Szögyényhez* irt. levelét lásd ez utóbbinak Emlékir. II. 197. s köv. I.

⁵ *Közölve u. ott* 199. 5 köv. I.

⁶ E munkálatok Apponyi márcz. 23-ikán terjesztette Schwarzenberg elé; a munkálat nagyobb része nyilván még a márcz. 4-iki osztrák alkotmány előtt

gróf Dessewffy Emil pedig, ki ez időben u miniszterségre is combina-
 tióba jött ¹ — mint látni fogjuk — májusban terjedelmes emlékiratot
 nyújtott be Bach igazságügyi s ideiglenes belügyminiszternek; azon-
 bán a Windisehgrätz küldetésének megghiúsulásával a magyar tanács-
 adók is félretolattak s a mint az oroszszal egyesült osztrák hatalom
 Magyarországon diadalmaskodott, többé a provisorium kérdésében sem
 juthatott más, mint az osztrák centralista-álláspont szóhoz.

keletkezett s a bevezetés ki is mondja, hogy az Ausztria és Magyarország visz-
 nyára vonatkozó véleményadás márcz. 4-dike által practice fölöslegessé vált.
 Az emlékirat mégis szót emel az alkotmány erőszakos megváltoztatása s külö-
 nősen Magy. feldarabolása ellen. (U. és Á. L.-tár.)

¹ *Udv. és áll. levéltár* min. tanács, főleg Bach akadályozta meg, hogy
 Dessewffynek ajánlat tétessék.

² Lásd ezekre nézve «Ungams Gegenvart» 3 10. I. és Dessewffy József
 emlékiratának előbb id. helyét.

III.

(Windischgrätz herceg küldetése Magyarországra! 1848 decemberében; egyénisége, kísérlete és tanácsadói. Az általa kinevezett ideiglenes királyi biz -
tosok; első kormányzati intézkedései. Az országos kormányzat berendezése;
Szögyény László a polgári kormányzat feje; véleménye a közigazgatás nyelv -
vére nézve; Majláth országbíró és a bírói szervezet. A kir. biztosok működése.
A kath. főpapok elleni vádak; pénzügyi és iskolai intézkedések A nemzetiségek engedetlensége és követelései. Aknamunka Bécsben Windischgrätz ellen; a magyarországi hadi vereségek; Windischgrätz visszahívása, rövid kormányzatának jellege. 1848 1849.)

Említettük, hogy még Ferdinand király, mindjárt a mint Magyarországgal szemben fegyveres mérkőzésre került a sor, korlátlan hatalom - mai bízta meg Windischgrätz Alfréd herceget az ország meghódítása végett. E megbízás tulajdonképpen a betörésével kudarcot vallott Jellacic félretolását jelentette s kiterjedt az elfoglalandó országrészek ideiglenes kormányzatára is. Windischgrätz e küldetésének mikénti teljesítése magára vonja figyelmünket mint első kísérlete az absolutismus berendezkedésének Magyarországon s egyúttal mint utolsó mérkőzése annak az irányzatnak, a mely a berendezkedést a conservatív magyar aristokratia közreműködésével az 1848 előtti állapotok visszaállítása érdekében kívánta végrehajtani, azzal, a mely el volt tökéivé az ország magyar nemzeti jellegét már most eltörölni s a centralistikus birodalmi eszmét a Lajtán túl is már most megvalósítani.

Windischgrätz herceg akkoriban betöltötte 61-ik életévét, elérte ő legmagasabb katonai rangot, a tábornagyit, az olaszországiakat kivéve, a monarchia összes seregei neki voltak alárendelve, a prágai és bécsi fölkelések leverése bizonyos hadvezéri dicsőséggel övezte homlokát s személyének kivételes állása egészen kivételes hatáskört is biztosított neki. Valóságos császári alterego volt: az általa alkalmazandó katonai és polgári közegek csak tőle vagy általa vehették parancsaikat, neki mindig nyitva állott az uralkodóval való személyes érintkezés útja, a kormánynak alárendelve tulajdonképpen nem is volt, sőt — mint láttuk — a kormány tartozott fontosabb elhatározásainál az ő véleményét is meghallgatni.

A teljhatalmú főparancsnok nem is akart egész Magyarországgal

szemben az ellenség színében tűnni föl, ezt hangsúlyozta november 13-iki manifestumában is;¹ hiszen nagybirtokos volt az országban és számos meghitt barátot bírt annak főurai között; el is volt határozva eljárásánál első sorban magyar emberek tanácsát venni igénybe. Kezdetről fogva b. Jósika Samu és gr. Dessewffy Emil, koronkint gr. Szécsen Antal is, utóbb főképen Szögyény Marich László² voltak bizalmas tanácsadói, kiknek befolyása nem egyszer hozta őt összeütközésbe Stadion gróffal és saját sógorával, Schwarzenberg herczeggel is. A kassai származású Wirkner Lajos udvari tanácsost magával akarta vinni Magyarországra, ez azonban családjára való tekintettel nem akart ily gyűlöletes missióra vállalkozni, ellenben a levélbeli információkra késznek nyilatkozott.³ Látni fogjuk, hogy a tábornagy polgári kormányzatának személyzetét úgyszólván kizárólag magyarokból állította össze. Becsből csak az ifjabb Kübecktet (Louis), ki diplomáciai szolgálatban állott, vitte magával, s mintegy középhelyet foglalt el a katonai és polgári szolgálat között Rousseau tábornok, ki előbbi szolgálatából meglehetősen ismerte a magyarországi viszonyokat.

Alighogy a császári alterego első magyarországi állomásán, az oroszvári várkastélyban megszállott, már kezdtek jelentkezni a fölkért vagy kéretlen tanácsadók; mindegyiknek volt valami mentő eszméje a pacificatio s az ideiglenes kormányzat módjaira és eszközeire nézve. Ismertettük már egynémelyikét az ez időből való emlékiratoknak, a mennyiben azok az alkotmány kérdését is érintették; legtöbbjük azonban a békéltetés közvetlen, gyakorlati célját akarta szolgálni s bizonyos egyének közreműködését ajánlani, másokétól pedig óva inteni.

A Majláth János gróf már említett emlékirata a legkíméletlenebb eljárást ajánlja a «rebellesek» ellen; a főbűnösök rögtönítélő bíróság elé állítandók, a kevésbé terhelték erősen megbírságotlanodók, — mint Olaszországban történt — csak a legkisebb bűnösöknek adandó kegyelem. Már most ki kel! jelölni a kerületekbe küldendő biztosokat s azokat utasításokkal kell ellátni; ki kell nevezni a magyar ügyeket Bécsben vezetni hivatott egyéneket is. Fölszólítást vevén Windischgrätzről a részletesebb javaslatlatterre, Majláth mindjárt meg is nevezte a kerületi főbiztosokul alkalmazható férfiakat, közöttük önmagát is, kiemelve, hogy mennyire szeretik őt a szlávok, mily kedvence a katolikus klérusnak s mennyire tisztelik a protestáns lelkészek is, kiknek jogait mindig védte. A főbiztosok legfontosabb feladatául jelöli meg Majláth János, hogy Magyarországnak az összmonarchiához való szoros hczzáillesztésénél a papságra és a nemzetiségekre támaszkodjanak. A felvidéki iskolákban a tót vagy

¹ Samml. d. Manifeste. 24 I.

² Lásd ennek *Emlékiratait* a II. köt. 1 19. és különösen a «Függetlenség» 161., 216. lapjait.

³ *Wirkner*; Merne Erlebnisse. 234 235. I.

a német nyelv behozatalát ajánlja s a hatóságok levelezésének nyelvét is a totót vagy németet; esetleg a latint. Ettől óriási hatást vár. Az emlékirat azután röviden, de éles vonásokban jellemzi az azon időbeli katolikus főpapságot. Gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érseket vaknak és tehetetlennek mondja; Lonovics József egri érseket lángésznek s olyan férfiúnak, kiben a kormány megbízhatik; b. Bemér László nagyváradi püspököt félőrültnek. A primás, hám János, az emlékirat szerint jámbor, szent férfiú, de politikailag nulla; ellenben Bartakovics Béla rozsnyói püspök erős, határozott jellem, Rudnyánszky József besztercebányai püspök pedig közszeretben áll; mindkettőre számíthat a kormány. Popovics Vazul munkácsi püspök is megbízható, határozott ember, de gyűlöli a rebelliseket, kik testvérét kivégezték s gazdag is lévén, nagy befolyása használható lesz, ha a főbiztos jól bánik vele. Scitovszky János pécsi püspök értelmes ember és valamennyi magyar főpap között legletterősebb, ki még nagy szolgálatokat fog tenni. A káptalanokban mint különösen jeles tehetségeket jelöli meg Jekelfalusy Vincze és .Korizmics Antal kanonokokat; Rimely Mihály pannonhalmi főapátra is számíthat a kormány.

A Majláth János emlékiratát Windischgrätz kiadta véleményének nyilvánítása végett a kevéssel előbb miniszterre kinevezett b. Kulmer Ferencznek, ki a szervezésre vonatkozó javaslatokat koraiaknak találta, mert Magyarországot egy ideig még katonailag fog kellene kormányozni s legfőllebb néhány ideiglenes polgári biztos lenne alkalmazandó; a Majláth által ajánlott egyéneket sem vélte alkalmasoknak, mert azok mind egészen magyar érzelműek; ezek helyett Kulmer bemutatott két jegyzéket; ezek egyike az üldözendő rebellisek neveit foglalja magában, a másik pedig az igazán megbízható s ideiglenes biztosokul alkalmazható egyéneket. Ez utóbbiak a következők: gr. Pálffy Móricz, gr. Zichy Eerencz, b. Majthényi László, Balogh Kornél, Rohonczy Ignác, Pongrácz Gáspár, Ambró, Osztroluczky Miklós, Péchy Imre, Zmeskall Móricz, Roskoványi Gábor, Szentiványi Vincze, Lónyay János, ifj. Majláth György, b. Fiáth Eerencz, b. Ambrózy Lajos, Tisza Lajos és Rudics György, tehát jobbára olyanok, kiket a főparancsnok utóbb tényleg alkalmazott is. A Kulmer pártfogoltjai között szerepel csodálatos módon Duschek Ferencz is, a forradalmi kormánynak akkor pénzügyi államtitkára, ki a véleményadó szerint tovább vezethetné a magyar kamarai ügyeket, mert őt csakis vagyontalansága kényszerítette a magyar minisztérium szolgálatára.

Már december közepétől kezdve a főparancsnok változó főhadiszállásáról kormányzati jellegű intézkedéseket bocsát ki. Proclamatióban biztosítja a népet, hogy a robot és dézsma alóli mentessége minden körülmények között érvényben marad. December 19-én látnak napvilágot az első ideiglenes királyi biztosok kinevezései. Ilyenekül küldi

Windischgrätz Moson- és Győr megyébe gr. Zichy Eelixet, Pozsoin megyébe Ürményi József kamarást, Sopront és Vas megyébe Rohonczy Ignácot, Nyitra megyébe Vietorisz Józsefet, Sárosba és Abaújba, utóbb Zemplénbe b. Senyey Pált; az ez utóbbinak szóló kinevezés kézbesítésére Schlick gróf, akkoriban a Kassa körüli hadműveleteket vezető tábornok utasítatik, a kinek egyszersmind főadata lesz Ujházy és Semsey forradalmi főispánok elmozdítása. Báró Senyey Pál, a ki akkor zy-ik évében állott s előbb mint udvari titkár szolgált, arról volt ismeretes, hogy mint képviselő, a szeptemberi napokban Kossuth gyűjtő beszéde után bátorsággal birt fölszólalni és a nemzetet óva inteni a forradalmi térre váló lépéstől; ¹ ez előzmények ellenére Senyey el nem fogadta a biztosí kinevezést. Hasonlóképen visszautasította azt Ürményi József, a miért Pozsony megye ideiglenes kir. biztosává gr. Zichy he[^]rencz lett.

Időközben pénzügyi téren és Erdély kormányzata tekintetében történt némely életbevágó rendelkezés, a mely természetesen szintén csak annyiban számíthatott foganatra, a mennyiben egyes országrészek az osztrák fegyvereknek behódolnak. Ezekre a területekre nézve elrendelte a pénzügyminiszter, hogy ott az illetékfelügyelőségek és kamarai administratorok az alájok rendelt pénztárakkal együtt egyelőre, míg más intézkedés történik, ugyanoly viszonyba lépjenek a cs. kir pénzügyminisztériumhoz, a minőben 1848 előtt a m. kir. kamarához állottak; a magyar harminczad hivatalok pedig egyesítendőek a cs. kir. vámhivatalokkal, a mi az első lépés volt a közbenső vámsorompó megszüntetésére.² Nehéz kérdés volt a magyar papírpénz érvényben hagyása vagy érvényen kívül helyezése. A magát egyedül legitimnek tekintő osztrák kormányzat érdeke ez utóbbi lett volna; ámde a pénzügyminiszter nem tudta a Windischgrätz hadipénztárát kellőképen ellátni s így ennek nem állhatott érdekében a létező értékforgalmi eszközöket hamarosan kivonni a forgalomból; így tehát abban történt ideiglenes megállapodás, hogy az 1 és 2 forintos bankjegyek, melyek még István nádor engedélye alapján bocsáttattak ki s bizonyos ércfedezettel bírtak, egyelőre érvényben hagyatnak, ellenben az 5, io és 100 forintos bankjegyek azonnal forgalmon kívül helyezendőek.¹

Stadion gróf belügyminiszter december 27-én értesítette Windischgrätzet, hogy az uralkodó, pár nappal előbb kelt elhatározásával az erdélyi kormányzóságot végleg föloszlatta s annak teendőit Puchner báró erdélyi főparancsnokra bízta, kit arra utasított, hogy a polgári szolgálatban csak kipróbált, megbízható embereket alkalmazzon s a romá-

¹ Horváth J. A szakadás. 80. I. *Wirkner*: M. Erlebnisse. 233. I.

² Reichs-Gesetz- u. Regierungsblatt, 1848 49 decz. 19.

³ *Helfert* id. m. IV. k. I. r. 205. s küv. 1.

nokra — kik eddig el voltak nyomva — különös tekintettel legyen. A polgári kormányzati teendők ellátására Puchner mellé b. Geringer Károly udvari és miniszteri tanácsos küldetett ki rendkívüli biztos minőségében. Windischgrätz válaszában, mely szervezési ügyekre is vonata között, megjegyezte, hogy a mennyire helyesli Puchner megbízását, ép úgy sajnálja Geringer kiküldetését, mert ez utóbbi anyja révén erdélyi szász származású lévén, úgy a magyarok, mint a románok nagy bizalmatlansággal fogják fogadni.

Ez időben az ország meghódoltatására irányuló hadműveletek a dunai hadsereg visszavonulása következtében már annyira haladtak, hogy a tábornagy indítva érezte magát Győről, december 29-ikéről 'Magyarország népeihez- kiáltványt intézni, melyben "Kossuth Lajost és czinkostársait» elkövetett "gazságaikra- való tekintettel "törvényen kívülieknek és földönfutóknak- nyilvánította s halálbüntetéssel fenyegette mindazokat, kik a forradalmi kormány bármely parancsának engedelmeskedni merészelnék.'

Az évújulás idejében a dolgok Magyarországon csakugyan úgy állottak, hogy az osztrák hatalom képviselői a szabadságharc lángjának utolsó f9llobbanását vélték már láthatni. Újév napján a kormány, az országgyűlés tagjai s a hivatalnokok Budapestről Debreczenbe menekültek s a császári seregek január 4-én kardcsapás nélkül vonulhattak be a fővárosba, a hol Windischgrätz herceg a királyi várpalotában vett lakást s Wrba gróf pesti kerületi parancsnok a tábornagy megbízására való hivatkozással nyomban kihirdette az ostromállapotot/

Miután így már nemcsak a főváros volt a császári hadak birtokában, hanem január és február folyamában a Dunántúl, valamint az ország éjszaknyugati részének úgyszólván valamennyi vármegyéje és városa feliratilag vagy küldöttség útján kifejezetten behódolt a hatalomnak, Windischgrätz nyomban hozzáfogott úgy központi kormányzatának, mint a behódolt területek ideiglenes közigazgatásának berendezéséhez.

Január 12-én a herceg-tábornagy «magas parancsára» ideiglenes országos kormányzat (Provisorische Landesverwaltung) létesített Szögyényi László v. b. tit. tanácsos, volt alkanczellár vezetése alatt, kit Windischgrätz nagyon elismerő levélben kért föl e tisztre s kinek megérkezéséig Torkos Mihály udvari és miniszteri tanácsos bízott meg teendői ellátásával. Ez a kormányzat három ágra osztott: a Torkos vezetése alatt intéztettek el az országos kormánybiztosság (Landescommissariat) ügyei, valamint az adóügyek; az alapítványi pénztárak-

¹ Ugyanott, függelék 45. I.

² Sammlung d. Manifeste. 35. I.

³ U. ott 40. I.

nak, a számvevőségnek, a tanulmányalapnak és egyházi javaknak, az egyetemi könyvtárnak és a zálogházaknak ügykezelése Nyéky Mihály volt helytartótanácsosnak, az egészségügyé a már kevésbé később eb húnyt dr. Stáhly Ignác volt helytartótanácsi főorvosnak adatott át Minden fontosabb kormányzati kérdés a főparancsnok döntése alá volt terjesztendő. Az azelőtt a magyar udvari kancellária által eldöntött összes jogi ügyek, valamint az összes bíróságok vezetése s a semmitől szék teendőinek ideiglenes ellátása céljából Majláth György országbíró egy bizottság szervezésére hivatott föl. Windischgrätz az uralkodónak tett beszámoló jelentésében nyíltan kimondta, hogy az általa szervezett hatóságoknak, ha nem is kifejezetten, ugyanaz lesz a rendeltetésük, mint az 1848 márcziusa előtt főnnállottaknak; a politikai administratio általános szervezésére csak az ország nagyobb részének pacificálása után kerülhet a sor.

Az országbíró, id. Majláth György, csakhamar megtette javaslatait a magyar igazságügyminisztérium föltételezett «főloszlatása» óta ellátatlan ügyek intézésére hivatott bizottság szervezése iránt, melybe a kancelláriánál e szakban szolgált s a magyar igazságügyminisztérium kebelében nem működött egyéneket vélte meghivandóknak, köztük Zsedéni Edét. Az elnöki tisztre a legutóbb működött kancellárok valamelyikét: gr. Majláth Antalt vagy gr. Apponyi Györgyöt vélte meghivandónak; a Windischgrätz választása azonban Szerencsy István b. titk. tanácsosra s volt personalisra esett; Zsedényi Ede politikai magatartása iránt, különös tekintettel a bécsi forradalom idejében való szereplésére, kinevezése előtt tudakozódást rendelt el, a mely kedvező eredménnyel járt.

Szögyény László, ki ekkoriban 43-ik életévében állott, nemsokára szintén Pestre érkezett s azon föltétel alatt, hogy az ország integritása sértve nem lesz, törvényes alkotmányos intézményei fel nem forgattalnak s a magyar nemzetiség törvényes állása és hegemoniája elismertetik és fenntartatik, átvette az ideiglenes polgári kormányzat vezetését. Szögyény a maga föltételeire nézve teljesen megnyugtatóknak találta a herczeg nyilatkozatait, habár «már akkor sokat pengették a szerb vajdaság felál l ítását».¹ Ezt tényleg nem csak pengették, hanem a december 1 5-iki császári pátens Suplikáczt megerősítvén a vajdai méltósága bán, ezzel a vajdaság létezését tulajdonképen elismerte. Az új főnök előterjesztése alapján megtörténtek a szükséges kinevezések s egyúttal a már létesített hármon kívül még három osztály szervezése, egy az irodalmi és tanulmányi ügyek számára, melynek élére b. Senyey Pál kinevezését ajánlotta Szögyény, egy az adóügyek számára, Dubraviczky Simon volt helytartótanácsos és egy az egyházi ügyek részére, Korizmics

¹ Emlékiratai. II. 5. 1.

² U. ott 171. I.

Antal apátkanonok vezetése alatt.¹ A Szögyény állandó helyettesítésével Torkos udv. tanácsos bizatott meg. Windischgrätz hozzájárult e javaslatokhoz. Ellenben hosszabb iratváltásra és nézeteltérésekre szolgáltatott okot az ideiglenes közigazgatás nyelvének kérdése. Szögyény anrtak a nézetének adott kifejezést, hogy miután a főparancsnok rendelete szerint a központi polgári kormányzat érintkezésének a törvényhatóságokkal a kir. biztosok útján kell történnie, ha ezen ügykezelés nyelve a német volna, akkor az válnék a törvényhatóságok és a felsőbb hatóságok érintkezésének nyelvéné is, a mi a nemzetiségek egyenjogúsága elvének nem felelne meg. Ha ugyanis a kir. biztosok a törvényhatóságok előterjesztéseit csak rövid német kíséreléssel látnák el, ez célra aligha vezetne, ha pedig maguk a törvényhatóságok köteleztetnének a német nyelv használatára, ez egész sorába a törvényeknek — melyeket az előterjesztés részletesen felsorol — beléütköznék s még a nem túlnyomóan magyarok megyékben is nagy megütközést keltene. Ép így állana a dolog a megfordított ügymenetben: ha a központi kormány németül ír a biztosoknak s ezek a törvényhatóságok számára mindent lefordítani kénytelenek, ez nagyon bonyolulttá tenné az ügykezelést s a fordítás esetleges hibái nagy zavarokat okozhatnának; ha pedig a biztosok mindent németül adnának tovább, s így a törvényhatóságok látnák, hogy a központi kormányzat tulajdonképpen német, ez nagy izgalmat szülne, tápot adna az izgatásnak és gátolná a legüdvösebb intézkedések sikerét. Most — úgymond az előterjesztés — a központi polgári kormányzat hatásköre úgy sem terjed ki Horvátországra, Erdélyre és a Bánátra, a szorosabb értelemben vett Magyarországon úgyis a magyar nyelv a túlnyomó, nagyon jó benyomást tenné s az ország megnyugtatására szolgálna tehát, ha a központi kormányzat belső ügykezelési nyelvéné a magyar tétetnék. A kinevezett kir. biztosok úgyis mind legjobban a magyar nyelvet bírják, eddig minden beérkezett jelentések magyarul volt írva, ők maguk jönnének a legnagyobb zavarba, ha most egyszerre német levelezésre köteleznék Őket, ha pedig a törvényhatóságokra rábíznák, hogy maguk válaszszák ügykezelési nyelvüket, akkor is a magyart fogják választani. Az előterjesztést tevő helyteleníti a magyar nyelv használatának kényszerített általánosítását, de az ügykezelés nyelvénél annál inkább csak azt ajánlhatja, mert az az osztály, a melyből

¹ A *Pesti Naplónak* egy 1911 jan. 28-1 új számában jelzéssel megjelent s állítólag Pompéry Elemértől eredő közleménye egy a debreczeni kormánytól credo lista nyomán a Windischgrätz által létesített ideigl. polg. közigazgatás szervezésében még egy titkos elnöki tanácsról szól, melynek tagjai Szerencsy, Torkos Ambrus és Senyey voltak, továbbá egy posta-osztályról, melynek főnöke Ambrus volt. Ezeknek a Windischgrätz- és Szögyény-iratok közt nincs nyoma; ellenben az Orsz. Lev. Szögyény-irattárában van nyoma gr. Török Bálint osztályfőnöknek és Steinbach Ferencz kir. tanácsos közalap, ügyigazgatónak.

a törvényhatósági tisztviselők kikerülnek, még a nem magyar többségű megyékben is, a latin nyelv használatának megszűnte óta — néhány fanatikus agitátort kivéve — a magyart legjobban beszéli. Ez a nyelv kiműveltségénél fogva is közszolgálati nyelvnek teljesen alkalmas és nálunk azok, kik e nyelvet nem bírják, rendesen a tisztviselőktől megkívánt egyéb képességeknek is híján vannak. A nyelv a népeknek ép olyan szellemi javuk, mint vallásuk, ha annak használatában indokolatlanul korlátozhatnának, ez sokkal több elégedetlenséget és elkeseredést szülne, mint a mennyit a nyelv erőltetett egysége az összmonarchiának használna s ezenfölül így a magyar nyelv az 1848-ikiaknál sokkal régebbi törvények ellenére egy, a nemzet többségével nem azonosítható párttöredék bűnös merényletei miatt foszthatnék meg jogaitól.

Ez az előterjesztés,¹ mely nagyon tanulságosan mutat rá az osztrák központi kormányzat által váltig hangoztatott egyenjogúsági elv Magyarországon való gyakorlati alkalmazásának képtelenségeire, úgy látszik, nem tévesztette el egészen hatását Windischgrätzre, mert, bár előbb meglehetősen rideg választ adott reá, egy, már kevéssel távozása előtt a királyi biztosokhoz kibocsátott körrendeletében mégis kimondta, hogy az ideiglenes polgári országos hatóságokkal való érintkezésben az ügykezelés nyelvének a magyar tekintendő, a kir. biztosok azonban kötelesek más nyelvű kérvényeket is nemcsak elfogadni, hanem azokat ugyanazon a nyelven el is intézni s hivatalos érintkezésekben a községekkel az azokban túlsúlylyal bíró nyelvet tartoznak használni.

A Windischgrätz programjának egészen megfelelt az is, hogy a magyarországi pénzügyek legfőbb intézése céljából visszaállította a régi kamarát, illetőleg gr. Almássy Móricz b. titk. tanácsost, az egykori magyar udvari kamara első alelnökét nevezte ki a magyarországi kamarai ügyek ideiglenes vezetőjévé, utasítván őt a szükséges személyzet összeállítására s arra, hogy teendői iránt a bécsi pénzügyminiszterrel közvetlen érintkezésbe lépjen. Almássy alá rendelte Windischgrätz a kincstári ügyészségeket is, melyeknek élén Eötvös József kincstári jogügyi igazgató állott, továbbá a bányaügyet és a vasutakat s postát, természetesen a hadiállapottal járó katonai intézkedési jog épentartásával. Az anyagi érdekeknek ezen a terén azonban a magyar kormányzat hatáskörének megvonása a bécsi minisztériummal szemben már nem ment simán. Bruck kereskedelmi miniszter közvetlen levelezésbe bocsátkozott egyes magyar postahatóságokkal, mire Windischgrätz ezeket eltiltotta attól, hogy fölterjesztéseiknél mellőzzék a magyar kamara vezetőségét, s mikor Bruck minisztertanácsilag kimondatta, hogy a postaügy Magyarországon kivonandó a kamara hatósága alól s egyenesen a kereskedelmi

¹ Közölve *Szörény* id. m II. 185. I.

² Közölve *Höke Szabó* id. m. 1. 414. lapján.

miniszter alá rendelendő, a főparancsnok kijelentette, hogy ezt most nem tartja lehetségesnek, azonban intézkedett, hogy e hivatali ág főnökei közvetlenül az ő megbízásából önállóan vezessék azt tovább. Ellenben nem ellenezte azt, hogy a pesti központi vasúti igazgatóság hatásköre a bécsi igazgatóságra ruháztassék át. Az osztrák levéljegytarifája már februárban kiterjesztetett Magyarország és Erdély összes behódolt területeire, valamint Horvátországra és a Bánátra is.¹

Már Pest megszállása előtt szerveztek bécsi mintára egy hadi-rendészeti osztályt Grueber altábornagy és Kéts (Ludwig) addig krakói rendőrfelügyelő vezetése alatt. A katonai bíraskodás s az e czélból felállított központi bizottság szolgálatában állottak Kossalkó János és Hegyesy Péter közvádlók is. Az elfogatások csakhamar kezdetüket vették, valamint az ú. n. purificatiók; tudjuk, hogy az elsők között, kiket Pesten elfogtak, voltak gr. Batthyány Lajos és gr. Károlyi György. Néhány kivégzés — haditörvényszéki ítélet alapján — már ez időben is történt Pesten, s a Windischgrätz foglyainak a császári sereg visszavonulása idejében egész vándorutat kellett tenniök különböző várbörtönökön keresztül, míg végre — elítéltetés végett — visszakerülhettek Pestre. A compromittáltak közül Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek és Ghyczy Kálmán volt igazságügyi államtitkárnak, kik szintén nem követtek az országgyűlést Debreczenbe, könnyű volt magukat Windischgrätz előtt személyesen tisztázniok minden gyanútól, sőt utóbb a komárom-megyei kir. biztos azt jelenthette mindkettőről, hogy őt működésében loyálisan támogatják.

A főparancsnoknak azonban gondja volt a polgári bírói szervezet működésének megindítására is, s e részben Majláth országbíró tanácsával élt, ki becsületesen igyekezett az igazságügy és a magyar államiság érdekeiből megmenteni, a mennyit lehetett. Erélyesen ellentállott lelacic ama követelésének, hogy a Curia iratai közül még a három szlavóniai megyére vonatkozó is kiszolgáltattassanak Horvátországnak s e részben az uralkodó elhatározását akarta provocálni. Hasonló ellentállást tanúsított Windischgrätz — a Szögyény előterjesztésének álláspontjára helyezkedve — a horvát követelésekkel szemben bizonyos horvátországi alapítványok kezelése tekintetében.³ A császári alté rego nagy elismeréssel nyilatkozott a Deák Ferencz igazságügyminiszteri működéséről s az általa kinevezett bírákról, kik közül — nézete szerint — csak azok volnának feleletre vonandók, a kik — mint b. Perényi Zsigmond septemvir s négy kir. táblai bíró — a felosztatott országgyűléssel Debreczenbe mentek; ezek ellen a vádnak — kanczellária nem lété-

¹ *Reichs-Gesetz- u. Reg.-tílati. 1849 febr. 25.*

² Lásd ezekre nézve: *Borsi József: Utazás ismeretlen állomás felé.* (Olcsó Könyvtár 278. sz.) 5 184. I.

³ *Szögyény id. m. II. 193. I.*

ben — a főparancsnok által létesített bizottságtól kellene kiindulnia, s elmozdítás csak is szabályszerű ítélet alapján történhetnék. A bírósági pecsétek kicserélését — tekintettel a trónváltásra — ő is szükségesnek ismerte el, s ugyanez okból a bírák esküjét is megújítandónak tartotta. Windischgrätz az ostromállapotra való hivatkozással nem volt hajlandó a compromittáltaknak látszó bírakkal szemben a Majláth által ajánlott szigorúan törvényszerű utat követni s azoknak állásuktól és fizetésöktől való azonnali felfüggesztését rendelte el. Kívánatára az országbíró részletes kimutatást terjesztett be azon felsőbb bíróságok személyzetéről, melyekkel az adott hadiállapot mellett érintkezhetett, kimutatva, hogy valamennyien még a nádor helytartósága idejében nevezettek ki.

Az új, ideiglenes közigazgatási szervezet legfontosabb orgánumai kétségkívül az úgynevezett ideiglenes kir. biztosok- voltak, kiket a már behódoltaknak tekinthető törvényhatóságok területére nevezett ki a főparancsnok, többnyire oly egyének közül, kiket neki tanácsadói ajánlottak, de kiket a legtöbb esetben személyesen nem is ismert s kikkel a bizonytalan közlekedés miatt érintkezni is nehéz volt, a minek következménye sok lemondás és későbbi fölcserélés volt. Királyi biztosokul a már említettekén kívül kinevezte Windischgrätz: Havas József volt helytartósági tanácsost Buda, Pest és Ó-Buda városokba, Babarczy Antal ugyancsak volt helytart. tanácsost Pest megyébe, Gaál Edét Fejér megyébe, Döry Gábor kir. táblai bírót Tolna megyébe, Hedry Ernő alispánt Sáros megyébe, Roskoványi Gábort Abaújba, id. b. Majthényi Lászlót, utóbb gr. Károlyi Lajost Komárom megyébe, Fiáth Ferenczet Zala- és Veszprém megyébe, Czindery Lászlót Somogyba, b. Révay Györgyöt Turóczba és Árvába, Osztrólczy Miklóst Zólyomba, Pongrácz Gáspár alispánt Trencsénbe, Gyertyánffy Dávidot Csongrádba, Tomcsányi Józsefet Békésbe és Csanádba, Péchy Imre volt zágrábi főispánt Szepesbe és Tornába, ifj. Majláth Györgyöt Baranyába, Luka Sándort Hontba, Andrassy József volt hdyt. tanácsost Esztergomba, gr. Forgách Antal volt udv. kamarai tanácsost Hevesbe, ifj. b. Majthényi Lászlót Nógrádba és Vietorisz László kir. tanácsost Liptóba.

Ezek a kir. biztosok utasításul kapták, hogy az adót az eddigi gyakorlat és szokás szerint minél kevésbé nyomasztó módon hajtassák be; rendelkezésökre állottak a megyei és városi hatóságok, melyeket a politikailag rossz érzelmű elemektől meg kellett tisztítaniok s ez utóbbiakat megbízhatóbbakkal pótolniok. Megyei és városi bizottmányi üléseket tartani szabály szerint nem volt szabad; ¹ ezek helyett a gazdasági és árvaügyek ellátására a biztosok bizottságokat állíthattak össze. A közszolgálati költségek a megyei házi pénztárból voltak fedezendőek. A kir.

¹ B. *Fiáth Ferencz* (id. m. II. 155. s köv. I.) mondja emlékirataiban, hogy ő Veszprémbe is, Zalában is tartott közgyűlést s mindkettőn elnökölt.

biztosok voltak jogosítva a megyei törvényszéki ülnökök sorából is a jogbiztonság fönntartására szükséges orgánumokat kijelölni s a közrend fölötti örökös végett közbiztonsági biztosokat alkalmazni, joguk volt közveszélyes egyéneket elfogatni s azokat a legközelebbi katonai parancsnokságnak beszoigáltatni, a miről minden esetben a főparancsnoknak is jelentés volt teendő. Az állami hivatalnokok magatartásának szemmel kísérése is a kir. biztosok tiszte volt, kik utasítva lettek a csapatparancsnokokkal szoros egyetértésben járni el s kik — tekintettel a hadiállapotra mindenütt, a hol már ilyenek ki voltak nevezve, a kerületi hadparancsnokoknak voltak alárendelve. Úgy ők, mint a Windischgrätz által alkalmazott összes polgári hivatalnokok eskümintája így szólt: «Esküszöm az élő Istenre, ő csász. kir. Felségének, I. Ferencz József ausztriai császárnak és Magyarország királyának, legkegyelmesebb urunknak törheteden hűséget és jobbágyi hódolatot, a törvénynek engedelmességet s fogadom, hogy hivatalos foglalatosságaimat lelkiismeretesen és pontosan teljesítendem.» Hogy mely törvényeknek tartoznak engedelmességgel és melyeknek nem? ez a kérdés — úgy látszik — homályban maradt.

Képzeltető, hogy az adott viszonyok között a kir. biztosok feladata épen nem volt könnyű; nekik sokan parancsoltak, az ő parancsaik teljesítése pedig rendesen a harcztéri helyzettől befolyásolt közhangulattói függött. Egy ízben gr. Zichy Ferencz pozsonyi kir. biztos magától Schwarzenberg herczeg miniszterelnöktől kapott utasítást bizonyos sajtóügyben; mikor erről jelentést tett Windischgrätznek, ez az összes kerületi parancsnokokhoz és kir. biztosokhoz körrendeletét küldött, mely szerint nem szabad mástól, mint tőle parancsokat elfogadniok. A kerületi parancsnokok nemcsak szigorúan megfigyelték és ellenőrizték a biztosok működését, hanem minduntalan belé is avatkoztak abba, a mi panaszokra és lemondásokra vezetett. Arra azonban volt módjuk a kir. biztosoknak, hogy a tisztviselőket körlevélileg legszigorúbban utasítsák, hogy öt nap alatt minden község részéről az új uralkodó iránti hódolati nyilatkozatot terjesszenek föl, a nagyobb községek pedig négy nap alatt küldöttségileg mutassák be hódolatukat Windischgrätz herczegnek.¹ Viszont Babarczy pestmegyei kir. biztosnak sikerült Wrbna gróf pesti kerületi parancsnok hozzájárulásával Windischgrätz engedélyét eszközölni ki arra, hogy Pest megye területén — meghagyatván a kincstári épületeken a császári színek és czímer kizárólagos használata — a megyei, községi s egyéb «országos és hatósági» épületeken a nemzeti színek használtathassanak. Érdekes Wrbna gróf erre vonatkozó jelentésének következő része: «A magyar nemzeti színek eltiltása annak a tévesen elterjedt véleménynek igazolására szolgálna, mintha a magyar

¹ Babarczy pestmegyei kir. biztos körrendeleté a *Vörös Antal-féle* gyűjteményben (767. sz.) a Nemz. Múzeum levéltárában.

nemzetiség elnyomása volna célba véve, s ez ellenfeleinknek, kik úgyis azt hirdetik, hogy kerületi hivatalok (Kreisämter) és mindenféle német intézmények fognak fölállítatni, fegyvereket szolgáltatna kezeikben. Ilyen engedélyt kapott azután Fejér- és Veszprém megye is, de sajátságos, hogy mikor Jelacic, kinek pedig ehhez vajmi kevés köze volt, följelentést tett az iránt, hogy Czepléden a templomtoronyra kiűzték a nemzeti zászlót, annak eltávolítását mégis elrendelték.

Általán a horvát hatalmasságok mindig lesben álltak, hogy vádlólag és gyanúsítólag beleszóljanak annak a Magyarországnak az ügyeibe, melytől annyira siettek teljesen elszakadni. Jelacic Iákásán, Pesten, szidalmazták Windischgrätzet és Rousseau tábornokot;¹ Kulmer báró volt az első, a ki a herczeg-tábornagy figyelmét fölhívta Pest város hatására, melynek vezetőit, Rottenbiller polgármestert, Gráfl városbíró és Langh varoskapitányt mint lutheránusokat és Kossuth teremtményeit» okvetetlenül elmozdítandóknak vélte. Lett is nyomban nagy «epuráció»: a polgármestert, a városbíró, négy tanácsnokot és két főjegyzőt elmozdítottak s kinevezték polgármesterré Lechner Károly volt tanácsnokot, városbíróvá Koller Ferencz tanácsnokot, városkapitányává Terzy Szilárdot, új tanácsnokká Gamperl Alajost; Ságody Elek eddigi alpolgármestert meghagyták állásában. Az új kormányzat elrendelte, hogy az utcák és terek régi nevei visszaállítassanak s a magyar felírások mellé a németek is odatétessenek, továbbá, hogy a kaszárnyáknak és kincstári épületeknek régi külszínök visszaadassék. Megrendszabályozás alá került a «Pesti Hírlap», melynek fiatal szerkesztője, Szilágyi Sándor, épen hogy elmenekülhetett, és bírságot vetett ki Windischgrätz a pesti, budai és ó-budai zsidóságra, összesen 129,000 forint erejéig és pedig ércpénzben, büntetésül főképen azért, hogy a forradalmi seregek győzelmeinek — mint mondták, többnyire üzleti speculatio céljából — hírvivői voltak.¹

Ha már a főparancsnok által a központban és a vidéken alkalmazott tekintélyes egyének névsora mutatja, hogy valóban nem utolsórendű elemek voltak azok, melyekre a pacificatio célbavett munkájánál számíthatott, képzelhetjük, hogy az állásokért pályázókban sem volt hiány.² A tanácsadók, emlékiratszerzők száma sem csökkent. A gróf Andrássy György már ismertetett memoranduma ép úgy, mint a Majláth Jánosé, a katolikus egyháznagyokat veszi sorra s különösen a magyar kormány által állásukba jutottakat nagyon leszólva, azokat előbbi állásaikba visszahelyeztetni javasolja, a magyarok által állítólag üldözötteket, mint

¹ Szögyény id. ni. II. 14. 1

² Helfert id. m. VI. k. 2. r. 395. s köv. 1.

³ A Windischgrätz-irattárban többek között nyoma van Paczolay jános volt képviselő, Podhorányi Károly eperjesi polgármester és gr. Forgách Sándor folya-modványainak.

Scitovszkyt, Zichyt, Ocskayt pedig védelmébe veszi. Erős kritikát mond az Eötvös cultusminiszteri működéséről s a szükséges egyházi személyváltozások után zsinat megtartását ajánlja az iskolák, seminariumok rendezése, a szerzetrendek — különösen a forradalmi szellemű piaristák — megrendszabályozása, az egyházi fegyelem helyreállítása s az igazi keresztény szellem emelése céljából.

Gróf Dessewffy Emilnek más szempontból már méltatott emlékirata részletes szemlét tart a pacificatiónál számbaveendő tényezők fölött s azoknak meglehetősen éles jellemzését adja. Megbízhatónak mondja a földművesosztályt még fokozott megadóztatás esetében is, ha az a nemességre is ki lesz terjesztve, a mire nézve az ellenállás most már itfeszűnt veszélyes lenni. Kíméletlenül ócsárolja a főnemességet, mely «belsejében elrothadt, javíthatatlan emberfaja ellenben a köznemességet féken tarthatónak mondja, ha megfélemlítik és az anyagi tönkremenéstől a kártalanítás és a reálhitel kérdésének mielőbbi megoldásával megmentik. A protestánsokra a kormány a «divide et vincas» elvének alkalmazásával fog befolyást szerezhetni, ha t. i. a többnyire német és szláv nemzetiségű ág. evangélikusokra támaszkodik a magyar calvinizmussal szemben. Legbotrányosabbnak mondja ez az emlékirat is a katolikus papság magatartását a forradalomban, mert a püspökök is elragadtatták magukat a lázadás örvényétől. Hám primás erdőiből 15,000 kaszanyelet adott a fölkelőknek, Lonovics érsek Jekelfalusy püspökkel együtt részt vett az illetlen, sértő, sőt Szentelen hazugságokat tartalmazó októberi felirat szerkesztésében s Fogarasy címz. püspök maga vitte azt el Olmützbe. Dessewffy vádjai azonban az ország világi főméltóságait sem kímélik; megvádolja Majláth országbírót, gr. Nádasdy Lipót, b. Perényi Zsigmond és Hunkár Antal főispánokat, Pázmándy képviselőházi elnököt, ellenben kiemeli azokat az egyéneket, — élükön Szögyényvei — kiket fölhasználhatónak tart s kiket Windischgrätz jobbjára alkalmazott is. Javaslatokat tesz továbbá a katonai kerületi parancsnokságoknak adandó utasításokra nézve s ajánlja, hogy a «lázadó párt» erkölcsi tönkretevése érdekében viselt dolgainak adatai füzetekben terjesztessenek s végül óvatosságra int a tót agitátorok, e «nagyon ártalmas barátok»-kal szemben.

Már az eddigiekből láthattuk, hogy a katolikus főpapok ellen a főparancsnok előtt súlyos vádak emeltettek. E vádak főképen azon az ismert s annak idejében Horváth Mihály kinevezett Csanádi püspöktől szerkesztett legalázatosabb előterjesztésen alapultak, melyet a magyar püspöki kar még október 28-án Ferdinand királyhoz intézett s melyben kételyét fejezte ki arra nézve, hogy Ő Felsége az országot és a trónt is fenyegető veszélyekről értesülve volna s azokat a márcziusi törvényeket, melyekért a nemzet oly hálás, érvényteleneknek tekintené, a mi a trón iránti minden pietást kitépne a nemzet kebeléből. Kezeskedhetni véltek

a püspökök arról, hogy a nemzet semmi mást nem akar, mint a márciusi törvények megtartását s esküjére emlékeztetve a királyt, kérték a törvények sérthetlensége alapján a béke helyreállítására. E felirathoz egy pásztorlevél is volt mellékelve, melyben a főpapok a híveket a haza iránti hűsége, annak védelmében kitartásra, a törvényes hatóságok iránt engedelmességre, egymás közt békére s Istenben való bizalomra hívták föl.'

Ez a lépés volt az, melyet most a Windischgrätzet környező magyar tanácsadók is felségsértés, árulás, lázítás és félrevezetés gyanánt igyekeztek föltüntetni, a miért a herceg nyomban a minisztériumhoz is fordult, Hám primás, Jekelfalusy és Horváth püspökök még meg nem történt pápai proconisatiójának függőben tartása iránt. A primás, kire nézve az előterjesztés csak agkori gyöngeséget adott a rendszabály okául, sietett eljárását ismételt beadványokban kimenteni Windischgrátnél, Ígérve, hogy úgy ő, mint az egész katolikus papság a rend, nyugalom és a törvényes állapot» helyreállítása s a király iránti engedelmesség érdekében hatni fognak a hívekre, s ezért a főparancsnok proclamatióit már szét is küldte a püspököknek, de azoknak terjesztése a hadiállapot által megzavart közlekedési viszonyok miatt nehézségekkel jár; szándéka a hívekhez pásztorlevelet is intézni ily értelemben. A primás és több püspöktársa két új feliratot is terjesztettek Windischgrätz elé, melyek egyikében a lemondott Ferdinand királylyal szemben megbánásukat fejezték ki előbbi lépések fölött, míg a másikban az új uralkodónál könyörögtek, hogy őket hódolatuk bemutatása végett fogadná. A főparancsnok továbbítván e kéréseket Schwarzenberg herceghez, megjegyezte, hogy a fogadtatásból az októberi felirat aláírói mindenestre kizárandók volnának; a fogadtatás egészen abban is maradt, azzal az udvarias indokolással, hogy 0 Felsége köszöni a magyar püspöki kar hűségét és tisztelgési szándékát, de ily nehéz időkben nem akarja a főpásztorokat teendőiktől elvonni. Hűségök és lojalitásuk további bizonyítékául a főpapok pásztorlevelet is bocsátottak ki, melyben egészen a Windischgrätz küldetésének szellemében nyilatkozván, a lelkészeket arra is utasították, hogy a misében kifejezetten és névszerint az új uralkodóról, I. Ferencz Józsefről, emlékezzenek meg s a primás és Lonovics érsek személyesen jelentek meg a herceg előtt, hogy a kath. klérus nevében a forradalom elnyomása céljaira egy millió forintot ² ajánlja-

¹ Úgy a felirat, mint a pásztorlevél szövege közölve van *gr. Teleki László* 1849-iki német röpiratának (*Die Ereignisse in Ungarn etc.* 1849. 78. s köv. I.) függelékében.

² Itt, úgy mint másutt is, az ezidőbeli «forint» alatt a «konvencziós» pengő forint (*Conventions-Münze*) értendő, melynek értéke a bajor választófejedelemmel 1753«-ban megkötött conventión alapult s melynek 100 darabja az 1858-ban behozott «osztrák érték» szerint 105 forintnak felelt meg.

nak föl az uralkodónak kölcsönképen. Windischgrätz másnap levélben kérte őket, hogy miután a dolog titok úgysem maradhat, foglalják írásba ajánlatukat, megjelölván egyúttal a befizetés és visszafizetés módozatait is. Nincs nyoma, hogy a püspökök e fölhívásnak megfeleltek volna, azonban a pacificatio és a sebesült-ápolás céljaira személyes adományok folytak be Hám és Lonovics érsekektől, valamint Scitovszky püspöktől s egyes káptalanoktól.

Azalatt az egy negyedévet alig meghaladó idő alatt, míg a Windischgrätz—Szögyény-féle ideiglenes kormány Budán működött, néhány nevezetes intézkedés, illetőleg kezdeményezés történt pénzügyi, valamint úrbérmegváltási, sőt tanügyi téren is. A bécsi kormány februárban érkezettnek látta idejét, hogy a Kossuth-bankók érvényét általában megszüntesse; Windischgrätz azonban az elfogadási tilalom hatályát Magyarországra nézve fölfüggesztette s csak az öreg Kübecknek, kit Schwarzenberg egyéb ügyekben is hozzá küldött, sikerült a hercezet annyira-mennyire meggyőzni a rendszabály szükségességéről. Az úrbérmegváltás ügyében Szögyény összefoglaló előterjesztést tett a főparancsnoknak, melyben megmagyarázta az 1848. XII. t.-cz. értelmét és célját s ismertette azokat az intézkedéseket, melyeket a magyar törvényhozás és kormány a szakadás beálltáig a megváltás végrehajtásának előkészítésére tett. Szögyény szerint immár három kérdés áll a kormány előtt: a megváltás összegének megállapítása, a fedezet kijelölése és a szükséges ideiglenes intézkedések a birtokosok megnyugtatása céljából; az elsöre nézve az előterjesztés mint legkönnyebbet és leggyorsabbat a megváltandó értékek megyénkénti osztályozását ajánlja; fedezetül állami kölcsön szolgálna, melynek törlesztéséhez a megváltott volt úrbéresek méltányos hozzájárulást fizetnének, esetleg azonban közadó is volna kivethető. Végül azokban a megyékben, melyek már pacificálva vannak, az összeírás azonnal foganatosítandó volna s az igényjogosultaknak előlegek volnának adandók. Ezt a javaslatot Windischgrätznek már nem volt módja érdemleges elbánás alá vonni.

Iskolai téren az a határozott törekvés nyilatkozott meg, a magyar kormány szabadelvű s az állami szempontot előtérbe helyező reformjaival szemben az egész vonalon az 1848 előtti állapotokat állítani vissza s a forradalmi szellem ellen erélyesen védekezni. Hám primás már január elején kérte a katolikus iskolaügy kormányzata számára a helytartótanács kebelében fennállott *Commissio Ecclesiastica* visszaállítását, mely a primás elnöklete alatt három osztályból állott az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek számára; a három osztály vezetőiül Fábry Ignác csanádi kanonokot, Fogarasy Mihály címz. püspököt és Korizmics kanonokot ajánlotta. A most említett Fogarasy Mihály, ki mint központi tankerületi főigazgató működött, jelentést tevén az iskolák állapotáról, szintén fölpanaszolta a forradalomtól okozott fel-

forgatásokat, a vegyes elemi iskolák behozatalát, a gymnasiumoknak semleges állami iskolákká való átalakítását, a tanítóknak a protestáns Poroszországban való kiképzését s ugyancsak a régi rendszer és tanterv visszaállítására kért utasítást, a melyet azonban egyelőre nem kapott meg. Szögyény márczius elején annak a véleményének adott kifejezést, hogy bár a forradalmi szellem bomlasztó hatása miatt a bezárt iskolák újbóli megnyitása most is aggályos, miután másrészt a jól vezetett iskolák leghathatósabb ellenszerei a veszedelmes izgatásnak, a középiskolák a pacificált területeken megnyithatók volnának, azonban a tanári karok erős selejtezésnek volnának alávetendők; ez lesz szükséges az egyetemen is, melyen egyelőre csak a legnélkülözhetetlenebb orvoscépzés volna újra megindítandó. Utalt különösen a budai gymnasiumra, melyben a subversiv iránynak megfelelően behozták a szakrendszert az osztályrendszer helyébe, a vallástant mint rendes tárgyat mellőzték, úgyszintén a mindennapi templombajarást. A kegyesrendieknek a honvédelmi bizottmány előtt tett nyilatkozata ügyében, melynek megindítói Hanák János, Lutter Nándor és Perlaky László voltak. Fogarasy püspök, mint tankerületi főigazgató útján vizsgálatot indított, melynek eredménye Hanák és Perlaky teljes eltávolítása s több kegyesrendi tanár áthelyezése lett.¹ Szögyény jelentést ígért a népiskolák, akadémiák és lyceumok működéséről. Az egyetem és a József-ipariskola fölébe külön kir. biztos helyezését ajánlotta, s ez állásra gróf Cziráky Jánost hozta javaslatba. Az egyetemen, még ha meg sem nyílik, különös méltánylást érdemlő esetekben az ösztöndíjak folyósítását ajánlotta. Windischgrätz hozzájárult a javaslatokhoz, de részletes kimutatást kívánt a megnevezendő iskolákról s a compromittált tanárokról, az orvoskar megnyitására nézve pedig azt az aggályt nyilvánította, hogy Bécsben épen az orvos[^] tanárok és orvosnövendékek vettek legélénkebb részt a forradalmi mozgalmakban. Egyúttal kinevezte a pesti főiskolák kir. biztosává gróf Cziráky János kamarást és táblabíróát, kinek atyja is érdemeket szerzett az egyetem kormányzata körül. Az iskolák megnyitásából azonban a közbejött körülmények miatt semmi sem lett, még a működésben levők is bezárattak.

Míg az osztrák főhadparancsnok csapatainak a magyarok ellen kellett küzdeniök, kormányzatának legtöbb gondot és dolgot azok a nemzetiségek okoztak, melyekre a császári hatalom mint szövetségeseire vélt számíthatni. Előljártak e téren a rakonczátlan szerbek. Fölbiztatva hűségök és érdemeik ismételt elismerésétől, vezérek ünnepeltetésétől s hódoló föliratuk kegyteljes fogadtatásától, követeléseiket mind magasabbra fokozták a márcziusi alkotmánypátenst — mint láttuk — sér-

¹ Lásd a forradalmi *«Közlöny»* június 1-iki számát. *Stratimirovic* id. műv. 6z 65. I.

² Lásd Trifunác Pál min. tanácsos és Rajacic patriarcha előterjesztéseit az osztrák belügyminisztérium levéltárában, 1849.

tödvé visszautasították, s az alatt a vajdaságban és bánságban a kormányzati hatalmat gyakorló nemzeti bizottmányuk és annak nagyravágyó alelnöke Stratimirovic György a legvakmerőbb önkényre és túlkapasra ragadtatták magukat: a nem szerb nemzetiségű lakosokat üldözték, elfogták, vagyonuktól fosztották meg, katolikus papokat becsuktak, a Karácsonyi-, Nákó-, Gyertyánffy-, Hertelendy-családok kiterjedt birtokait, még a kincstári uradalmakat is zár alá helyezték, sőt szerb papírpénzt bocsátottak ki. A panaszosok a patriarchánál süket fülekre találtak, Windischgrätz főparancsnokot pedig még a kamarai közegek följelentései sem indították erélyes közbelépésre. A szerbek vajdasági Önkormányzata formailag abban a perczben megszűnt, a melyben az ostromállapotot ott is kihirdették, a megüresedett vajdai állást be nem töltötték s minden kormányzati hatalmat Meyerhofer kerületi parancsnokra ruháztak; de ez utóbbi múltját s önmagát tagadta volna meg, ha a szerbek visszaélései iránt a legmesszebbmenő elnézéssel nem viseltetett volna. Szögyény egy, a főparancsnoknak tett előterjesztésében azt a reményét fejezte ki, hogy a Bánság különválasztása csak ideiglenes rendszabály lesz s rámutatott arra az igazságtalanságra, melyet e területnek teljesen szerb autonómia alá helyezése az ott lakó s összevéve túlnyomó többséget alkotó román, német és magyar lakosságra nézve jelent. Windischgrätz válaszában kijelentette, hogy teljesen osztja a Szögyény nézetet s hogy a szerbek már eddig is sok bajt okoztak neki, de a kormánytól dédelgetett népfajjal szemben felfogásának érvényt szerezni nem tud.

Míg a márcziusi octroyált alkotmány nyal való általános elégedetlen - ség kiterjedt mint láttuk Horvátországra s a határőrvidékre is, addig a németiség—különösen a Bánságban — a szerbek általi elnyomatás miatt panaszkodott teljes joggal, az éjszakítótok pedig nemcsak messzebbmenő politikai vágyaikban érezték magukat csalódottaknak, hanem a Windischgrätz által kinevezett királyi biztosokat is, mint magyar embereket, a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták s helyökbe tót agitátorokat kívántak volna ültetni. Erdélyben is az unió megszüntetése, a magyar kormányzék és kancellária föloszlatása s az ú. n. Partiumot alkotó megyék odacsatolása ellenére minden oldalról csak elégedetlenséggel és új követelésekkel találkoztak úgy az osztrák kormány, mint hadparancsnokai. Ságuna András erdélyi «román megyés püspök» az «összmonarchia egész román nemzetének s e nemzet képviselőinek nevében» egy márczius 5-iki előterjesztésében ¹ fejtette ki a románok követeléseit, hogy mindnyájan egyetlen önálló nemzetté egyesíttessenek, mert ők vannak hivatva az európai kultúra közvetítésére kelet felé s a monarchia külső befolyásának érvényesítésére az «eseményekkel terhes»

¹ Osztrák belügyminisztérium levéltára, 1849.

kelettel szemben. Ezt az egyesítést minden tekintet nélkül az eddigi tartományi beosztásokra kívánják végrehajtani; ők nem akarnak eU nyomni semmi fajt, de kívánják, hogy önálló nemzeti kormányzatuk legyen általuk választott s az uralkodótól megerősített vezetőség alatt és hogy legyen nemzeti kormányzati senatusuk autonóm ügyeik számára, a minnek fejében szívesen küldik képviselőiket a birodalmi tanácsba. Erre az előterjesztésre a püspök Bachtól oly választ kapott, mely utal ugyan az időközben kibocsátott birodalmi alkotmányra, az annak alapján bekövetkezendő új szervezésnél azonban a románok méltányos igényeinek tekintetbevételét Ígéri.

Egy másik oldalról Bedeus von Scharberg (Joseph) v. b. titk. tanácsos és főkormánybiztos, ki a magyar csapatok terjeszkedése következtében Erdélyből Romániába volt kénytelen menekülni, április elején emlékiratot küldött be Erdély újjászervezése tárgyában, még mielőtt a birodalmi alkotmány tartalmáról pontos értesülést szerezhettek volna. Ebben a székelyek lefegyverzését, a nemzetörségnek csupán a városokban való szervezését, a határörség teljes megszüntetését s Erdély szász lakosságának német telepésekkel való megerősítését kívánja. A nemzeti ségeket egymástól teljesen elkülönítendőknak tartja, mert békés együttélésök a történetek után immár lehetetlen. A reorganizáció — úgy mond — ne legyen restauráció! A régit visszaállítani nem szabad, a viszonyokat a kor követelményeinek megfelelően kell alakítani. Erdély területe fajok szerint osztandó be s minden ily kerületben az illető faj nyelve legyen uralkodó, minden kerület autonóm berendezést kapjon és közvetlenül érintkezzék a minisztériumokkal, ellenben az egész országot érdeklő közös ügyeik számára legyen egy közös kormányzó s egy országos hatóság, melybe minden kerület i—2 tanácsost küldene; az erdélyi országgyűlés is újra volna szervezendő, értelmi és vagyoni census alapján. Erre az előterjesztésre is előzékeny válasz ment, melyben Bedeus fölhivatott, hogy a birodalmi alkotmány alapján Erdély részére kidolgozandó statútumra nézve nyilvánítsa véleményét.

Ily ellentétes, egymást kizáró nemzetiségi törekvések mellett vajmi kevés eredménnyel kecsegtethetett Stadion gróf belügyminiszternek az az intézkedése, hogy a Magyarország újrászervezésével foglalkozó bizottságba a magyar urakon kívül meghívta Mocsonyi váltótörvényszéki bírót, mint a románok képviselőjét, valamint Rajacic patriarchát két bizalmi emberével, a tótság részéről pedig Ellavács János eperjesi ügyvédet.

Egyébiránt nemsokára ezeknél súlyosabb gondok foglalkoztatták az osztrák kormányt és szabtak határt Windischgrätz herczeg magyarországi működésének.

[†] U. ott.

Olmützben és Bécsben kezdettől fogva nagyon könnyű és gyorsan megoldható feladatnak tekintették a magyar forradalom leküzdését.¹ A schwechati csata, Windischgrätz aránylag gyors előnyomulása, a főváros elfoglalása, a magyar országgyűlés és kormány menekülése, mind igazolni látszottak e föltevést; ehhez járult, hogy a február végén vívott háromnapos kápolnai csatát az osztrák kormánykörök elhatározó győzelemként vették számba, úgy hogy nemsokára komolyan fölmerült a terv, hogy a fiatal uralkodó Pestre fog utazni, onnan proklamatiót intéz a magyar nemzethez, mely bizonyára nem fog késni a forradalom ügyét végkép cserbenhagyni/ Mikor aztán a Kápolnától visszavonult magyar sereg megkezdte előnyomulását a Tisza felől s győzelmet győzelem után aratott Windischgrätz és alvezérei fölött, a csalódottak egész harca a herceg ellen fordult s annak visszahívását követelte.

Voltaképen azonban a főparancsnok állását már a magyarországi tavaszi hadjáratban szenvedett balsikerei előtt is végkép megingatták azok a mélyenmenő ellentétek, melyek kormányzatának iránya és módszere tekintetében közte és a kormány s azzal egyetértő más befolyásos tényezők között támadtak. Egyes hatásköri összeütközésekre s visszautasított beavatkozásokra már rámutattunk; ilyenek január óta úgyszólván napirenden voltak. Egyszer Kulmer báró találta szükségesnek a herceget, a működése iránti legnagyobb elismerés hangján ugyan, arra figyelmeztetni, hogy Magyarországgal szemben a legnagyobb szigorral kell eljárni; a jó érzelműek feszülten várják, mi fog történni a fő lázadókkal: példát kell állítani, különösen az arisztokráciával szemben s a sok okozott anyagi kár és romlás némi pótlásául a tehetősebbek vagyonát kell elkobozni. Erre Windischgrätz hideg udvariassággal azt válaszolta, hogy a politikai eszély és magasabb érdekekre való tekintet egyes esetekben elnézést tehet szükségessé; ezeket a dolgokat távolból megítélni nem lehet; ő megy a maga választott útján, mert meggyőződése szerint minden más romlásra vezet. Egy más alkalommal Welden báró, a bécsi főparancsnok, tett Windischgrätznek jelentést az ellene — valószínűleg a Jellacic környezetéből — tett névtelen följelentések ügyében Bécsben eszközölt vizsgálat eredményéről, oktalan hazugságoknak minősítvén azokat. A herceg finom iróniával utalt válaszában azokra az «ismert forrásokra», melyekből az ellene szőtt vádak és gyanúsítások rendesen erednek. Stadion gróf, ki pedig a magyar elem használható[^] sága iránti hitben s a szláv elem iránti bizalmatlanságban még legközelebb állott Windischgrätzhez, egyízben egyenesen visszautasította ennek a magyar ügyekre nézve még meghallgatandó egyének tekintetében tett javaslatát.

¹ *Vitzthum v. Eckstadt* id. m. 137., 141., 205. és a 189. lapon: »Es handelt sich um eine grosse Kreisjagd — um ein Kesseltreiben, wie wir sagen würden.

² Udvari és áll. levéltár. (Min. tanács.)

A főparancsnoknak sok oka lehetett az osztrák kormánykörök ellen panaszt emelni, a mit meg is tett Kübeck előtt, kit Schwarzenberg márcziusban a fennforgó ellentétek kiegyenlítése végett hozzá küldött, ki azonban maga is rossz véleménynyel volt a herceg működéséről. Bécsben és Olmützben nemcsak hadműveleteit szerették kritika tárgyává tenni, hanem kormányzati tevékenységével is elégedetlenek voltak. Azt találták, hogy nagyon is aláveti magát környezete befolyásának s hogy nála mindig annak van igaza, a kivel legutóbb beszélt.² Megfoghatatlannak találták, hogy még katonai környezete is jobban bízik a magyar elem loyaltásában, mint a szlávéban,³ hogy a herceg által alkalmazott ideiglenes királyi biztosok majdnem mind „mágnások és magyarónok» a márczius előtti fajtából, hogy a császári seregek védelme alatt folyik a «magyar reactio a nagy-osztrák eszme és a nemzetiségek egyenjogúsítása ellen», hogy Magyarországon a Windischgrätz segítségével újra föléledt a nemesség uralma és a gyűlölt szolgabírói gazdálkodás.⁴ És legkülönösebb, hogy a tábornagy magyarországi magatartását, mint naivat és erélytelent, az'ő régi barátja és nagy tisztelője, Jósika báró is elítélte.⁵

Mindinkább nyilvánvalóvá lett azonban, hogy a legnagyobb ellentét tulajdonképen a két sógort, a miniszterelnököt és főparancsnokot, Schwarzenberget és Windischgrätzet választja el egymástól. Az előbbinek birodalom-egységi és beolvasztási programjával ez utóbbi magyar conservativ politikát állított szembe; Schwarzenberg a szerinte még mindig túlsúlyban levő magyar elem s különösen a nemesség teljes visszaszorításával akarta Magyarországon az új korszakot megalapítani, míg Windischgrätz, kormányzatában épen az ő szempontjából hű és megbízható magyar elemekre akart támaszkodni, s az aristokratikus formákban akart a jövőre garanciákat keresni. A főparancsnok csak az 1848-iki vívmányokat akarta kiirtani, a miniszterelnök szemében az egész magyar alkotmány pusztulásra volt kárhozzatva; Windischgrätz pacificálni és restaurálni akart, Schwarzenberg hódítani, megtorolni és tabula-rasát csinálni.' A fölfogások ily eltérése mellett elképzelhető, mily hatást tett a minisztérium köreiben a tábornagy márczius 20-iki Budáról kelt kiáltványa, melyben, bizonyára teljes jóhiszeműséggel.

¹ Kübeck, Tagebuchblätter. II. 41. s köv. I. U. és Á. L.-tár 184Q. Springer id. m. II. 651. s köv. I.

² Rousseau és Nobili egyes magyar urakkal tényleg baráti viszonyban álltak; lásd b. Fiáth F. id. m. II. 153. s köv. I.

³ Helfert id. m. IV. 2. r. 435. s köv. I.

⁴ Wertheimer: "Ungedruckte Tagebuchblätter- stb. id. m. tp6. s köv- I.

⁵ Lásd ez ellentétekre nézve Helfert id. m. IV. I. r. 191. s köv. I. és II. r.

⁶ 420. s köv. I.

⁷ Samml. d. Manifeste. 80 I.

hivatkozva császári ura parancsára, a márczius 4-iki octroyált alkotmányt kihirdetve, egyúttal megjegyezte, hogy az uralkodó elhatározott szándéka ez alkotmány alapján a különleges magyarországi viszonyokat illő tekintetbe venni, a létező intézményeket a lehetőségig kímélni, a közhasznúaknak és életképeseknek bizonyultakat megtartani s a béke helyreálltával a magyar országgyűlés törvényhozó tevékenységének mielőbb tért nyitni. Sőt bizalmas körben azt is kijelentette, hogy a míg ő áll a dolgok élén, ez a pátens Magyarországon nem fog életbe lépni.¹

Ezen az ellentétén tört meg Windischgrätz magyarországi állása, még inkább, mint vesztett csatáin, s régóta érlelődő kérdés nyert csak végmegoldást, mikor az április 12-iki olmützi koronatanácsban kelt legfelsőbb elhatározás nyomán,² az uralkodó manifestuma tudtára adta Magyarország népeinek, hogy szükségessé válván Windischgrätz herceg tábornagnak bölcs belátását és sokoldalú tapasztalását fontos ügyek tárgyalásánál igénybe venni, ő az uralkodó oldala mellé hivatott meg s helyébe a magyarországi és erdélyi sereg fővezérlete s ugyanott a polgári ügyek ideiglenes intézése is Welden báró tábornagra bízott.

Az elbocsátás kíméletes és elismerő formája meg nem akadályozhatta, hogy Windischgrätz és Schwarzenberg hercegek között ez eset következtében, sógori viszonyuk ellenére, komoly és tartós neheztelés álljon be.¹ A tábornagy már Olmützből, április 22-ről búcsú-proclamatiót intézett a magyarokhoz, melyben, midőn letette az uralkodó helyettesének tisztjét, utolszor fordult a «nemeslelkű» magyar nemzethez, intve azt, hogy kövessen el mindent a dolgok rosszabb fordulatának elhárítására, s köszönetét mondott mindazoknak, kik őt működésében támogatták. A gondviselés oltalmába ajánlja továbbá a magyarokat, s azt mondja, hogy ha csak rövid ideig lehetett is körükben, bensőségletes részvéte az ország sorsa és igazságos érzületű lakosai iránt sohasem fog megszűnni.³

Windischgrätz Alfréd herceg kétségkívül a maga kevély nagyúri függetlenségét, akaratának érvényét és tekintélyének nimbusát akarta védeni, a mikor a miniszteri irodákkal megpróbálta fölvenni a harcot, de talán öntudatlanul, akaratlanul védelmezőjévé lett a magyarországi kormányzat önállósága és magyarsága, az 1848 előtti alkotmány és államiság utolsó roncsainak,. Megbukott kísérlete fölött elviharzottak az események s magukkal hozták azt, a mit a katonai és hivatali körök már a bécsi forradalom leveretése után programként vallottak: a

¹ B. Falk F. id. m. II. 168. 1.

Az uralkodó nyilatkozatára nézve J. Vitzthum id. m. 221. 1.

² U. ott 88. I.

³ Meiternich's nachgel. Papiere. Vili. Tagebuch d. Fürstin Melanie. I 16. I.

⁴ Der Winlerfeidzug in Ungarn. 1848 40. Wien, 1851. 542. I.

Magyarországon is mindent Bécsbe centralizáló és mindent germanizáló absolutismust, és pedig előbb annak katonai rémuralmi formáját, mint megtorlást és megfélemlítést, majd a provisoriumok különféle változatain keresztül — azt a véglegesnek hitt berendezést, a melyet nálunk a közbeszéd, tulajdonképeni szerzője után egész helyesen, Bach-rend» szernek nevezett el.

II. RÉSZ.

A RÉMURALOM.

I.

(Welden küldetése Magyarországra; a függetlenségi nyilatkozat; az orosz interventio. Welden visszahívása és Haynau megbízása a fővezénnyel s a kormányzattal; B. Geringer Károly polgári főbiztos; mindkettőnek jellemzése. Gr. Dessewffy Emil és Metternich emlékirata. Bach átveszi a belügy minisztérium vezetését; a zsandárság szervezése; az ideiglenes közigazgatás berendezése Magyarországon; törvénytörő rendeletek. Erdély kormányzata; Wohlgemuth kormányzó. Haynau első kiáltványai és megtörő rendszabályai. Az oroszok s utóbb az osztrákok bevonulása Pestre és Budára. Haynau meg-sarcolja a zsidókat; Geringer elfoglalja hivatalát; az új kormányzat berendezkedése, sajtója; a világhíres híre. 1849.)

Welden táborszernagy megbízása a magyarországi sereg fővezénnyel! a magyar fegyverek további sikerei s különösen Budavár bevétele következtében csak múló epizódnak bizonyult a szabadságharc leverésének s az absolutismus megalapításának történetében, de kísérő jelenségei kihatottak a későbbi eseményekre is.

Welden megbízása bizonyos, általa előterjesztett pontozatok s a hadműveletek továbbvitelére vonatkozó tervezete alapján történt és a legfőbb polgári hatalommal való ideiglenes fölruházással járt együtt. A hozzá intézett kéziratból egyidejűleg kézirat ment Jelacichoz, mely őt az új főparancsnok támogatására szólította föl és báró Jósika Samuhoz azzal a fölívással, hogy Weldennel együtt haladéktalanul Magyarországra menjen s őt a polgári kormányzat vezetésében tanácsával támogassa, miután legfelsőbb helyen a legjobb eredményt várják az ő kipróbált hű érzületétől és körültekintő ítéletétől.¹ Jósikán kívül az új főparancsnok is, úgy mint elődje, ajánlatot tett Wirkner udvari tanácsosnak, ki ezúttal is kitért a föl szólítás elől.² Szögyény forma szerint csak Haynau kinevezésekor mondott le,³ de alig volt módja a Weldennel való együttműködésre.

A Jósika megbízása tehát nem vonatkozott a polgári kormányzat tényleges vezetésére,⁴ csupán a szervezés iránti tanácsadásra; Welden,

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² *Wirkner* id. m. 237. s köv. I.

³ *Emlékir.* II. 19. I.

⁴ *W. Rogge* (id. m. I. 123. I.) ezt a szándékot föltételezi, melyet Jósika visszaütött volna.

ki maga ajánlotta e választást, még őt is túlságosan «magyar»-nak tartotta e célra s a kormány körében a polgári közigazgatás vezető személyének kérdését még május közepén is a legfontosabb nyílt kérdésnek tekintették, melyet majd csak a pacificatio végrehajtása után lehet eldönteni. Egyelőre a kormány álláspontja az volt, hogy az ideiglenes kormányzat alkalmazkodjék — mutatis mutandis — a hagyományos (hergebracht) administratív szervezethez, s csak egy, Jósika által kidolgozott oly tervzetnek van nyoma, mely a hadsereg ellátása fölötti felügyelettel, a lázadók elleni haditörvényszéki, illetve rögtönítélő bírósági eljárás megindításával, az általános lefegyverzéssel s a veszélyes egyének kinyomozásával megbízandó polgári biztosoknak adandó utasításra vonatkozik.¹

A Welden nevéhez fűződő rövid időszak alatt egyébiránt három esemény ment végbe, mely a helyzet alakulását leglényegesebben befolyásolta: Bach igazságügyminiszter megbízatása a belügyminisztériumnak az elmebeteg Stadion gróf helyett való vezetésével, továbbá az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat elhatározása a debreczeni országgyűlésen és az orosz interventio ténynyé válása.

A függetlenségi nyilatkozat jelentőségét a következmények szempontjából már méltattuk. Az annak alapján alakult kormányt mái Kossuth Lajos mint «kormányzó elnök» nevezte ki s ez a minisztérium, elnöke, Szemere Bertalan beköszöntő-beszédjében nyíltan «forradalmi»-nak és köztársasági irányúnak vallotta magát a hivatalos közlöny pedig napról napra hozta a törvényhatóságoknak nem mindig egészen önszántukból keletkezett hódolati nyilatkozatait, melyekkel a forradalmi kormányt üdvözölték s az igazságügyminiszter «rendelete folytán# több megye törvényszéke is ily nyilatkozatot mutatott be, az országgyűlés pedig «a nemzet nevében# hozott és hirdetett ki törvényeket. Ennek természetesen visszhangja sem maradt el. Az öreg Wessenbergre, ki leveleiben mindig azt hangoztatta, hogy egy egész nemzet önállósági törekvéseit nem lehet úgy kezelni, mint egyszerű háborút, hogy itt nem leigázásra, hanem kibékítésre van szükség, senki sem hallgatott többé. A rég megállapított program megnyerte a maga igazolását, a kormány körében immár közmegegyezéssel találkozott Bachnak az a fölfogása, hogy az április 14-iki határozat következtében még azok az «előjogok» is, melyeket Magyarországnak a márczius 4-iki birodalmi alkotmány nyújtott, a császárságtól való elszakadás bűnös megkísérlése által teljesen veszendőbe menteknek (völlig verwirkt) tekintendők; ⁴ hogy ehhez

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács)

² A hivatalos «özlöny» 1849 május 3-iki számában.

³ *Briefe*, I. 32. s köv. I.

⁴ Ezt a «Verwirkungstheorie» első föllállítását tartalmazó június 26-ai min. tanácsi előterjesztést *Friedjung* ismerteti: id m. I. 373 — 374. I

képest, mihelyt az ország alávetése megtörtént, a közigazgatás újjászervezése a győztes jogán, minden tekintet nélkül az előbbi intézményekre, melyeket különben a forradalmi kormány sem kiméit, s melyek a rendezett kormányzattal össze sem egyeztethetők, lesz foganatba veendő. A kormány szervező munkájánál — a Bach nézete szerint — egyetlen ott létező pártra sem támaszkodhatik; az ügynevezett óconservatívek sem nyújthatnak használható támaszt. Ennek a pártnak nincs bátorsága, se tettereje, se nyílt odaadása a jó ügy iránt, ezért a kormánynak eddig sem használt semmit, ezentúl sem fog használni, sőt ártana a kormánynak, ha e párthoz kötné magát, mely mereven ragaszkodik elavult intézményekhez és formákhoz. A hogy a dolgok most állnak Magyarországon, a kormánynak minden pártokra való tekintet nélkül kell haladnia azon az úton, melyet ezen ország s az összmonarchia java szab elő; magának kell a maga számára pártot formálnia a népnek abból a nagy többségből, melyet okvetetlenül meg fog nyerni és állandóan magához is fog csatolni, ha érkeiket szembetűnően védi és előmozdítja.¹

Mindenesetre a függetlenségi nyilatkozat is érlelte az orosz interventio régóta vajúdo kérdését. Wessenberg és Stadion még februárban hevesen ellenezték az orosz csapatoknak Erdélybe való bebocsátását is;² maga Schwarzenberg is végső eszköznek s mindenkép sajnálatosnak tekintette az interventiót; azonban április elején már Windischgrätz is kívánta az orosz segítséget,¹ Jósika Samu pedig már jóval előbb meg volt győződve annak szükségességéről.⁴ Márcziusban fordult már az osztrák kormány «Európa zsandárjához», mint a hogy a szabadelvű orosz történetírók I. Miklós czárt elnevezték, azzal a kéréssel, hogy csapatokat állítson föl szükség esetére az osztrák határszélen. Május 1-én a «Wiener Zeitung» hivatalosan közölte, hogy miután a magyarországi fölkelés oly mérveket öltött, melyek immár az európai fölforgató-pártok összes elemeinek egyesüléséről tanúskodnak s így az államok közös érdekévé lett a császári kormányt a társadalmi rend kezdődő feloszlása elleni küzdelmében támogatni, Ő Felsége kormánya indítva érezte magát az orosz czár fegyveres segítségét venni igénybe, melyet az a legnagyobb készséggel s a legböcségesebb mértékben följajnlott/ Az orosz fegyveres interventio tényét, melyet Bécsben vegyes érzelmekkel fogadtak, egy május 12-iki császári kiáltvány adta hírül «Magyarország népeinek»⁸

¹ Ud. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² Wessenberg id. m. I. 19. I.

³ Kübeck id. m. II. 43. I.

⁴ Wertheimer id. m. Osterr Rundschau 1909. 200 201. I.

⁵ Névtelen (Se Hl itt er) «Das Los der Polen in Russland u. Oesterreich- 9. I.

⁶ Springer id. m. II. 732. s köv. I.

⁷ W. Rogge id. m. I. 127. I.

⁸ *Sammlung d. Manifeste 90. I.*

Welden, a ki szerette a tollat forgatni,¹ még egy, visszavonulófélben Pozsonyból, május 20-ról kelt kiáltványában azzal biztatta a magyarokat, hogy hagyjanak fel azzal a «félénk képzelődéssel», mintha alkotmányos szabadságuk és nemzetiségek forogna veszélyben, hiszen Magyarország «sokkal fényesebben tündököl a történelem évkönyveiben, hű fiainak érdemei az uralkodóház körül sokkal nagyobbak, mintsem hogy a császári sereg fegyvereinek éle virágzása és fennmaradása ellen irányulhatna. Azonban ő már ugyanazon hó 30-án el volt távolítva helyéről, s egy, e napról kelt császári elhatározás Haynau báró (Július) tábornokot nagyot bízta meg a magyarországi és erdélyi seregek fővezényletével, valamint a kormányzati hatalom gyakorlásával az ostromállapotban levő koronatarományokban és egy öt nappal későbből kelt legfelsőbb kézirat báró Geringer Károly udvari és miniszteri tanácsost nevezte ki Haynau oldala mellé «meghatalmazott császári biztossá», a miniszterelnök által kiadandó utasításban megjelölt hatáskörrel.'

Az osztrák seregek ismételt vereségei után s a most már orosz részről küszöbön álló beavatkozással szemben a császári haderő tekintélyének fönntartására s szellemének fölélesztésére okvetetlenül szükségesnek látszott egy oly hadvezér kinevezése, ki az olasz harctétről jövén, a győztes Radetzky dicsőségének részese gyanánt jelenhetett meg. Ennek a kívánalomnak mindenestre megfelelt Haynau, kinek nevéhez az olaszországi háborúnak nem egy fegyverténye kapcsolódott s hogy mellesleg ez a tábornok ugyanott elkövetett kegyetlenkedéseiről is ismeretes volt, sőt Brescia város lázadásának vérbefojtása által a "bresciai hyána» nevét érdemelte ki, az Magyarországnak az osztrák kormányterve szerinti pacificatiójánál, melynél a főszerep úgyis a megfélemlítésnek jutott, csakis előnyére szolgálhatott az új főparancsnoknak. Haynaut, ki köztudomás szerint a hessen-casseli herceg természetes fia volt, s ekkoriban 62-ik életévében állott, Radetzky úgy jellemezte, hogy olyan, mint a borotva: használat után tokba teendő, nehogy bajt okozzon.' Magyarországi katonai szereplésével megmutatta, hogy nem volt hadvezéri tehetség híján, előzményei azonban nem hagytak fenn kételyt arra nézve, hogy kegyetlensége mellett engedelmességhez nem szokott, rosszindulatú, szenvedélyes, cselekedeteiben kiszámíthatatlan ember, a kinek katonai és kormányzati teljhatalommal való fölrüházása mindenestre merész és kockázatos lépés volt.⁴

Hogy a Haynau mellé a polgári ügyek számára kirendelendő meghatalmazott főbiztosinak milyen tulajdonokkal kell bírnia, azt Bach Ilyenképen formulázta: különféle ügyágakban jártas hivatalnok legyen,

¹ Szögyény (II. 50. I.) őt «eszében megháborodott»-nak mondja.

² Samml. d. Manif. 92. s köv. I.

³ Morczali id. m. 723. I.

⁴ Springer id. m. II. 729. s köv. I. Rogge id. m. I. 134. s köv. I.

ki a pártokon kívül áll, a minisztérium eszméit az újrászervezésre nézve teljesen ismeri s az ottani katonai kormányzat és a központi kormány között közvetítőül szolgáljon, úgy hogy ez (t. i. a kormány) befolyását a magyar ügyekre el ne veszítse, mert erről való lemondása súlyos felelősséggel járna;¹ ez okból szükséges, hogy a főparancsnok és polgári biztos közti nézeteltérés esetében a minisztérium döntsön. Ez a meghatározás legjobban belevilágít a Windischgrätz elbocsáttatásának indokaiba s egyúttal megmagyarázza, miért találták a szóbanforgó küldetésre legalkalmasabbnak Geringer bárót, ki mint katona gyermeke, az osztrák bürokráciában nevelkedett föl és épen csak annyiban volt magyar, a mennyiben atyja magyar báróságot kapott s ő magyarul tudott. Báró Geringer (von Oedenberg) Károly, kinek nevét Széchenyi utóbb maró gúnnyal Silányira magyarosította/ ez időben 43 éves volt, dicsérték sima érintkezési formáiért s addigi változatos hivatali pályafutása mindenestre jártassá tette «különféle ügyágakban». Miután Bécsben jogászodott, 1831-ben az udvari kamaránál lépett szolgálatba, a hol az elnöki osztályban foglalkoztatták. A negyvenes években előbb kiküldetést kapott a balkáni tartományokba, az ottani kereskedelmi viszonyok tanulmányozása végett, majd a Konstantinápolyban az osztrák kereskedelmi érdekek számára az internuntius oldala mellett létesített kereskedelmi iroda főnökévé nevezték ki udvari tanácsosi rangban. 1848 májusában onnan visszahívva, Frankfurtba küldetett, hogy a német vámegeyezségi tárgyalásokban mint osztrák kormánybiztos vegyen részt s egyúttal János főherceg, mint birodalmi helytartó kabineti irodájának vezetésével bízott meg. Anyja az erdélyi szász Bruckenthal bárói családból származván, 1848 decemberében a kormány Windischgrätz és Bedeus ellenzésével szemben őt tartotta alkalmasnak az erdélyi főhadparancsnok mellett a polgári főbiztosi teendők ellátására; azonban a harctéri helyzet változása miatt ez új állását el sem foglalhatván, visszahívták Bécsbe s a belügyminisztériumban a magyar és erdélyi ügyek kezelése terén alkalmazták. Itt épen kezeügyében volt Bachnak, mikor Haynau mellé polgári főbiztost kellett választani.³

Mialatt a hatalom, orosz segítséggel, elhatározó csapást készült mérni a magyar szabadságharezra s a háttérben már elosztotta a leigázandó ország jövődó kormányzatának szerepeit, a forradalommal egyet nem értő magyar conservatívek mindinkább meggyőződhetek róla, hogy rcájok mint pártra és mint politikai irányítóra semmiféle szerep sem vár. Láttuk, hogy a kormány már májusban arról volt meggyőződve,

¹ *Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)*

² «Geringster»nek is csúfolták: lásd *Emléklapok vajai b. Vay Miklós életréből*, szerk. Lévy József. Bpest, 1899.

³ Lásd: *Helferth* id. m. IV. I. köt. Anh. 46. I. és 11. köt. 278 279. I. *Ehrenfels* id. m. 465. s köv. I. és *Beöthy A.* id. m. 111. 338. I.

hogy tőlük semmi jót nem várhat; legföllebb eltúrta egyelőre, hogy a majdani kormányzat végrehajtó közegeiül ajánlkozzanak. Több magyar főúr és városi polgár arra vállalkozott, hogy egy Pozsonyban, május 23-án közzétett kiáltványban a közönséget a trón védelmére szabadcsapatok szervezésére hívja föl,¹ de e fölhívásnak vajmi csekély eredménye volt. A bécsi magyar «bizalmi férfiak»-at egyszerűen félretolták; Jósika csak ímmel-ámmal szolgált tanácscsal s utólag még elégedetlenségét is nyilvánította a történetekkel; a legtöbben hallgatva és félrevonulva várták a bekövetkezendőket. Csak a mindig fáradhatatlan Dessewffy, ki januári emlékirata óta a bécsi «Lloyd» hasábjain számos cikkben ismertette nézeteit a helyzetről,² vélte szükségesnek június elején ismét egy terjedelmes emlékirattal közeledni a mind nagyobb hatalomra emelkedő igazságügyi s ideiglenes belügyminiszterhez, Bachhoz s előtte még egyszer föltárni az ő conservatív programját, de kifejezetten csak a maga nevében.

Az emlékirat határozottan szembeszáll a nemzetiségek separatistikus törekvéseivel és óva inti a kormányt, hogy ne alapítsa azokra politikáját, ne tagolja szét Magyarországot és ne alkosson nemzetiségi államokát, mert ennek következményei a monarchia létérdekei ellen fordulnának. Azonban ettől az egytől eltekintve, a Dessewffy gróf fejtegetései mindenben megtagadják azt, a mi a magyar nemzet köztudatában és közérzetében élt, a mit a nemzet remélt, a miért küzdött, sőt még azt is, a mit a forradalomban legkevésbé részes magyarok a nemzet részére minden körülmények között megmentendőnek tekintettek. A legélesebben elítéli ez emlékirat nemcsak a forradalmat magát, melynek kezdettől fogva dynastiaellenes, sőt communistikus irányzatot tulajdonít, hanem felségárulásnak mondja magukat az 1848-iki törvényeket is és szégyenletesnek Pillersdorf «capitulációját» a magyar «juraten-Rebellion» előtt. Dessewffy itt is a legkíméletlenebb eljárást ajánlja a forradalom leverésénél, elismeri a császár hódítói jogát, természetesnek találja a karduralmat s minden alkotmányosság kizárását, míg a teljes nyugalom helyre nem állott; csodálatos következetlenséggel utal az octroyált alkotmányok múlandóságára és mégis királyi jogon kívánja a katonai uralom ideje alatt az országban szükséges szervezeti változtatásokat a «régii intézmények fölélesztésével» végrehajtatni. Végül némi bátorítalan kételyeket fejez ki az emlékirat az octroyált birodalmi alkotmányban czélbavett centralisatio mértékének helyes voltára nézve és reményeket a tekintetben, hogy a magyar nemzet erős állami öntudatának összmonarchiai irány lesz adható s miután védelmébe veszi és iga-

¹ *Höke Szabó* id. ni. I. 359. 1.

² *Friedjung* id. m. I. 371. s köv. I.

³ Egész terjedelemben s német eredetiben közölte *Wertheimer* az «Ungarische Rundschau» 1016—17-iki I. füzetének 109. s köv. lapjain.

rolni igyekeznek a magyar conservativeket, kiket a kormány 1848 márcziusában sajnálatosan cserben hagyott, azt a hitét nyilvánítja, hogy ők mindezek daczára a pacificatio hatékony emeltyűinek fognak bizonyulni.

A Dessewffy nézeteivel rokon fölfogás nyilvánult meg ugyanez időben a félig önkénytes, félig kényszerű számkivetésben külföldön élő öreg Metternich herczegnek egy, Richmondból, június 26-ról Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett emlékiratszerű levelében, azonban — czt el kell ismerni — a volt kancellár erőteljesebben hangsúlyozta Magyarországnak önállóságra való igényét, mint a magyar főúr.¹ Ő a magyar kérdést — ebben az emlékiratban — Ausztria legnehezebb kérdésének mondja, mely a magyarok közreműködése nélkül egyáltalán meg nem oldható. Erre az országra a beolvasztás rendszere nem alkalmazható, gyakorlatilag nem lehet másról szó, mint kölcsönös támaszról. (Wechselseitiges Anlehnen.) A József császár beolvasztási kísérletének megghiúsulása lehetetlenné teszi annak megismétlését. Most már az 1790—91 -iki törvények mellőzhetetlen kiindulási pontul szolgálnak Magyarország viszonyainak megítélésénél. Ő — úgymond — 1816-ban, a mint a hosszú háború után a béke végre helyreállott, előterjesztést tett Ferencz császárnak a kormányrendszer gyökeres megváltoztatása iránt, különös tekintettel a magyar viszonyokra. A császár elismerte ennek szükségességét, de mégse történt semmi, minden ment tovább a maga megszokott útján. 1825-ben maga a császár nyilvánította azt a kívánását, hogy Metternich behatóbban foglalkozzék a magyar viszonyokkal; ő tanulmányozta is azokat s azután a császárhoz azt a kérdést intézte: kívánja-e Magyarországon a régi alkotmányt alapul megtartani, vagy új alapra kívánja-e helyezni a kormányzatot? A császár a régi alkotmány fenntartása mellett döntött, a miért ennek hangsúlyozása az 1825-iki országgyűlési trónbeszédbe is befoglaltatott, a mitől Metternich az ellenzék jobbravaló részének csatlakozását a kormányhoz remélte. Megállapítja már most a következőket: 1. Magyarország terjedelménél és belső erőforrásainál fogva a császárság legfontosabb alkotórésze. 2. A magyar nemzetiség el nem törölhető (lässt sich nicht aufheben), azért ki kell azt békíteni a birodalmat alkotó többi nemzetekkel; ez magának a magyarságnak érdeke, mert Magyarország magában meg nem állhat. 3. Magyarország visszamaradt a civilizatióban, a mi nagyobbbrészt saját hibája; 1825 és 1848 között Magyarhonban az osztályok alakulása be nem fejeződött, ezért nincs kifejlett demokracziája. 4. A márcziusi forradalom következtében a pozsonyi országgyűlés halomra döntötte a régi alkotmányt s helyére egy demokratikus köztársaságot (?) létesített, mely kizárja Magyarországnak és a császárság többi részeinek együttmaradását. Ezt a művet szentesítette a császár. Már most harcra ment

¹Aus VI.'s narhgel. Papieren, VIII. 478. s köv. 1.

a dolog; ha győz a «király» — a miben a herceg nem kételkedik — akkor Magyarhonnal mint legyőzött országgal bánhatik. Kérdés: milyen alkotmányt adjon neki? az ősinek alapján állót, az 1848-ban behozottat, vagy egészen újat? Metternich nézete szerint a király helyezkedjék a régi alkotmány alapjára s idomítsa azt a Monarchia adott helyzetének követelményeihez. Octroyálja az alkotmányt, helyezze monarchikus alapra, de az aristokratikus és demokratikus elemek mérlegelésével. Ehhez képest szüntessen meg mindent, a mi a monarchia egységével ellentétben áll, az aristokratikus elemek számára létesítsen főrendiházat örökös alapon, az angol pair-kamara formájában; a demokrata elemekre való tekintettel állapítsa meg a magyar viszonyoknak megfelelő választójogot ... A magyar republika — agyrém!

A kormánya, melynek kebelében ekkor már — különösen a magyar kérdésben — mindinkább a Bach fölfogása vált döntővé, ezek a jóakaró tanácsok s az azokat sugalmazó aggályok és megfontolások, habár azokat az uralkodóház egyes tagjai is osztották,¹ nagyon csekély benyomást tehetek. Legközelebbi szándékát, hogy Magyarországgal, mint legyőzött, hódított tartománnyal bánják, igazolták; a továbbiakra nézve pedig jogosult lehetett az a föltevés, hogy a Metternich és Dessewffy szellemében való restauráció Magyarországon vajmi keveseket elégítene ki. A kormány cselekedetei és intézkedései elárulják, hogy már ekkor nagyjából meg volt állapítva a keret, melyben a pacificatio utáni szervezésnek mozognia kell majd.

Már június 8-ikán egy császári rendelet megindította a zsandárezredek szervezését, vagyis egy teljesen katonai jellegű gyalog- és lovascsendőrség fölállítását, a Lombardiában és Déltirolban már fennállott intézmény mintájára s mint «szükséges fékezőjét a birodalmi alkotmány által megadott politikai szabadságoknak-, kezdettől fogva azzal a szándékkal hogy ennek az új csendőrségnek hatásköre Magyarországra ép úgy kiterjesztessék, mint a birodalom többi részeire, a miért Haynau már Pozsonyból, június 22-ikéről kibocsátotta a magyar területen való toborzásra vonatkozó fölhívását is.² Ebben az időben már ki voltak nevezve ideiglenes kerületi főbiztosokul a már visszahódított területekre gróf Szirmay Sándor, Rohonczy Ignác és gróf Forgách Antal. A hadügyminiszter által az orosz sereg mellé kinevezett hadbiztosoknak — kiket a magyar közszólás muszkavezetőknek nevezett, — adott utasítás kifejezi a kormánynak a magyar közigazgatásban is követendő elveit. E szerint már ezeknek a commissariusoknak kötelességökké tétetett, hogy a sereg előhaladásával hatáskörükbe jutó vegyes nemzetiségű vidé-

¹ Lásd d János főhercegnek Wessenberghez írt leveléből vett idézetet *Friedjungnál* id. m. 1. 436. 1.

² Reichsgesetz u. Reg.- Blatt 1840 Samrnl. d. Manifeste 97. 1.

keken mindazokat a törvényeket, a melyeken a magyar nyelv uralma alapszik, kifejezetten eltörölteknek nyilvánítsák s a márczius 4-iki birodalmi alkotmány értelmében biztosítsák az egyes nemzetiségeket nyelvi egyenjogúságuk és nemzeti fejlődésök oltalmáról és gondozásáról. A templomokban és iskolákban a népnyelv egyenjogúsítása minden nyelvkényszerrel szemben azonnal keresztülviendő; az alsóbb közigazgatási hivataloknál föl egész a megyei hatóságig az illető országrészben használatos nyelv teendő meg ügykezelési nyelvvé; a biztosok minden hirdetésüket az illető vidék nyelvén bocsássák ki s gondoskodjanak róla, hogy az alantas hatóságok is ugyanazt tegyék; ellenben levelezésüket a főparancsnokságokkal és a vezető polgári hatóságokkal német nyelven folytassák.¹ Ezeknek a polgári biztosoknak egyike, Villecz Ignác sáros-megyei birtokos ajánlotta, hogy lassankint az egész országot ily commissariusi szervezet hálózza be, melynek tagjai úgyszólván mint a kormány utazó ügynökei igyekezzenek fölvilágosítani, megnyugtatni a népet, megnyerni a jóérlműeket s összetoborzani a közszolgálatra alkalmasakat, mely eszme azonnal megnyerte a Geringer tetszését.²

Egyébiránt Bach a Geringer javaslata alapján már május végén két bizottságot nevezett ki, egyiket a magyarországi közigazgatás szervezésének, másikat a törvénykezés rendezésének előkészítése céljából; az elsőnek tagjai lettek Geringeren kívül Szentiványi Vincze helytartósági tanácsos, bizonyos Hanrich és Hlavács János ügyvéd; a belügyminisztérium részéről Lasser lovag, Attems gróf, Hauer báró és Swieceny miniszteri tanácsosok küldettek ki e bizottságba. A másodikban helyet foglaltak Gosztonyi Miklós váltófeltörvényszéki bíró, Bujanovics Ernő eperjesi kir. tábl. jegyző, utóbb helytartótanácsos és Pratobevera báró min. tanácsos, mint az igazságügyminiszter kiküldöttje. Később ez a bizottság még Bezerédj püspök és septemvir, Vágghi Ferencz septemvir, Járj György váltófeltörvényszéki bíró és Lukács János volt magyar kancelláriai fogalmazó belépésével bővült. A közigazgatási bizottság jól dolgozhatott, mert a hivatalos Wiener Zeitung már július 4-iki számában hozott egy közleményt, mely Magyarország ideiglenes politikai szervezetének alapelveit tartalmazta.

Ezen elvek értelmében a katonai kerületi parancsnokok mellé kerületi főbiztosok fognak rendeltetni, miniszteri tanácsosi rangban, kik kerületük összes megyei, városi és járási ügyeit magasabb fokon intézik; kisebb megyék egyesítettet fognak. A megyékben az igazságszolgáltatás különválasztatik a közigazgatástól s ez utóbbit egy főhivatalnok vezeti, ki helytartótanácsosi rangban áll és kormánybiztos címet visel. A ke-

¹ II. ott 9Q. s köv. 1.

² O. Levéltár: Gerinser-iratok, 1849.

³ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849. Rogge id. 111. I. 216. I.

rületi főbiztosokat rendszerint a kormány, a kormánybiztosokat a főhadparancsnok nevezi ki, egyetértésben a császári biztossal, a kerületi parancsnok és főbiztos ajánlatára. Az egyes járások élén járási biztosok állanak, kik szolgabíráknak is neveztetnek. A politikai közigazgatás összes szervei államhivatalnokok; szolgálatuk egyelőre ideiglenes jellegű lesz, de véglegesként fog beszámíttatni, ha később állásukban megerősíttetnek. Már ez alkalommal közölte a hivatalos lap az első főbiztosi kinevezéseket. A már említett Szirmayn, Rohonczy és Forgáchon kívül közöttük szerepelnek gróf Andrássy György és Ürményi József is, kik a kinevezést nem fogadták el, úgyszintén Andreánszky Sándor.

Eközben Bach, «dudvaszerű termékenységgel»,¹ csak úgy ontotta a közigazgatás és törvénykezés szervezésére vonatkozó különböző császári rendeleteket, melyek mind az ő sokaktól dicsért szervező tehetségéről voltak hivatva bizonytságot tenni, de tulajdonképen mind csak azt tanúsították, hogy a birodalmi alkotmány tényleges életbeléptetésére, az országgyűlések és birodalmi gyűlés összehívására senki sem gondolt, mert hiszen ez a szervező munka tulajdonképen a törvényhozó testületek föladata lett volna.

Ezek a törvénytörő rendeletek természetesen mind nem vonatkoztak a kivételes állapotban levő, sőt akkor még meg sem hódított Magyarországra; csupán egy, július 7-éről kelt császári pátens foglalkozott a magyarországi úrbérmegváltás fokozatos keresztülvitelével. A kormánynak ugyancsak szívéen feküdt a népet a felől megnyugtatni, hogy a márcziusi magyar törvények közül ezt az egyetlenegy, a földtehermentesítésre vonatkozót, érvényben levőnek tekinti és végrehajtani szándékomzik, sőt mindenkép arra igyekezett, hogy az az ő érdeméért tűnjék föl s ezért már az orosz sereg mellé adott kormánybiztosokat utasította, hogy a népet ez irányban fölvilágosítani siessenek, egyúttal azonban a földbirtokosokat is tájékoztassák a felől, hogy a megváltás végrehajtása a forradalom mielőbbi leveretésétől függ. Ezt az ügyet a kormány még más irányban is fölhasználta a maga politikai céljaira, a mennyiben a kártalanításnál megkülönböztetést tett az ő szempontjából jó érzelmű és a forradalmi mozgalmak által compromittált földbirtokosok között; az utóbbiak a Bach eredeti szándéka szerint a kártalanításból egyáltalán kizárandók lettek volna; a Krauss pénzügyminiszter belátásának és méltányosságának köszönhető, hogy a kibocsátott pátens ezt a rendszabályt — tekintettel az előbb biztosított jogokra cs a hitelezők érdekeire — oda módosította, hogy a «hütlenek» csupán az előlegek kiosztásánál mellőztessenek.² Ennek a következményei is könnyen elképzelhetők voltak, miután a váltságösszegek kiszámítása hosszabb időt igényelt

¹ *Szögyény* id. m. II. 51. I.

² Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

és az előlegek odaítélése a politikai megbízhatóság mértéke szerint Magyarországon Haynaura, Horvátországban pedig Jelacicra bízott.

Június folyamában Erdély katonai és polgári kormányzatában is változás állott be. A változást Geringer visszahívása és magyarországi küldetése tette szükségessé, miért is Haynau oly értelmű javaslatot tett, hogy meghagyatván Puchner báró a főparancsnokságban, polgári biztosul melléje az erdélyi szászok legtekintélyesebb férfija, Bedeus József titkos tanácsos neveztesék ki. Ezt a javaslatot mellőzte a kormány s Puchnert Velenczébe küldvén kormányzól, helyére Wohlgemuth (Ludwig) báró altábornagyot nevezte ki katonai és polgári kormányzól, melléje polgári biztosul pedig Bach miniszter testvéröccsét, az addig Bukovinában, kerületi főnöki minőségben működött Bach Eduardót küldötte ki.¹ Valószínű, hogy e változásnál az a szempont is érvényesült, a mely Magyarországra nézve a Haynau kiválasztásánál mértékadó volt, Wohlgemuth is a Radcczky dicsőséges iskolájából való lévén. Az erdélyi szászok körében ezek az intézkedések nagyon rossz benyomást tettek; sajnálták Puchnert, kit az ő hitők szerint a magyar conservatívek feketítettek be, az oláhok kegyetlenkedései miatt őt hibáztatván és sajnálták a Bedeus mellőztetését, a melyet annak tulajdonítottak, hogy idősebb titkos tanácsos lévén Wohlgemuthnál, neki alárendelhető nem volt, - holott a kormány körében az szerepelt döntő ok gyanánt, hogy az erdélyi pártok és nemzetiségek tusakodásától távol álló ember kerüljön oda.¹

Hogy milyen sors vár az országra a bekövetkezendő katonai uralom alatt, azt akkor még a legkevesebben sejtették, arra csak egyes, magasrangú katonáknak elvélve tett nyilatkozataiból lehetett következtetéseket vonni. Ezek között mindenesetre előljárt a magyargyűlöletben Jelacic, kitől már 1848 decemberében azt a nyilatkozatot hallották Bécsben: «Das Mongolenthum (értsd: a magyarság) muss mit Stumpf und Stiel ausgerottet werden.»⁴ Ugyanő egy június 22-én a táborból Schwarzenberg herczeghez intézett levelében szó szerint ezeket mondta: «Herczeg úr, csúnya háború ez, azért csak semmi kímélet azok iránt a rebellisek iránt, kik azt előidéztek. Ha egyszer meghódítottuk az országot, többé a régi Magyarországról szó sem lehet — finis Hungariae! — ám váljék szét homogén alkotórészeire . . .»⁵ A jeles bán ennél a kifakadásánál épen csak azt feledte, hogy az a rebellis, a ki a polgárháborút felidézte, ő maga volt, mert ő volt az első, a ki a törvény ellen föllázadt. Hogy azután azt a háborút, a melyben vereséget szenvedett, csúnyának

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849.

² *Friedenfels* id. m. II. 120. s köv. I.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ *Vitzthum V. Eckstädt* id. m. 207. l.

⁵ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

találta, az nagyon érthető, de mindenesetre ő volt legkevésbé jogosult fölötte pálczát törni.

Egyébiránt Haynau maga sem titkolta szándékait; működésének első, véres nyomai már Pozsonyban: b. Mednyánszky László és Gruber Fülöp kivégeztetése; utóbb — mikor lekerült a délvidékre — Madersbach Károlyné megvesszőztetése volt az a tette, mely a külföldön is legnagyobb fölháborodást keltett. Első kiáltványai legfőlebb annyiban vezethették tévútra a közvéleményt, a mennyiben dörgedelmes hangjuk azt a benyomást kelthette, mintha a megfélemlítés célja épen az volna, hogy a fenyegetés beváltására minél kevesebb szükség legyen. A július i-én a győri főhadiszállásról kibocsátott proclamatio¹ felsorolja mindazokat a tényeket és cselekedeteket, a melyek alapján haditörvényszéki eljárás fog indíttatni; Magyarország értelmiségében vajmi kevesen lehettek, kik magukat a felsorolt pontok valamelyikétől találva nem érezhették. Az egyidejűleg a magyarországi és erdélyi haditörvényszékek számára kibocsátott utasítás, mely a forradalomban compromittált tisztek és hivatalnokok részére előírt ú. n. purificationalis eljárást is szabályozta s a várható büntetések közé a kivégzés, börtön, fegyház, sáncmunka és pénzbírság mellé a deportációt is fölvette — melynek módzatait akkor a kormány körében komolyan meghányták-vetették — szintén alkalmasnak látszott a megfélemlítő hatásra. Egy július 8-ikán Nagy-Igmádon kiadott hirdetés azt adta tudomásul, hogy a kormány a magyarországi közjövedelmek terhére majd később bevonandó, kényszer-árfolyammal fölruházott kincstári utalványokat bocsátott ki, 1, 2, 5, 10, 100 és 1000 forintról szólókat s hogy mindazok ellen, a kik ezeket a pénzjegyeket teljes értékökben elfogadni nem hajlandók, szintén haditörvényszéki eljárás fog indíttatni. Egy másnap közreadott kiáltvány kissé szelídebb hangnemben megnyugtatón igyekezett a lakosságot a felől, hogy az osztrák sereg barátként jön, békét és közbiztonságot hoz s hogy a földművesektől, kiknek a «császári akarát» már előbb megadta a roboté tói való megváltást, azt az új uralom nemcsak hogy nem fogja megvonni, sőt jó törvények és jobb hivatalnokok segítségével még erősebb biztosítékokat fog arra nyújtani, mint a minők az előbbi alkotmány mellett lehetségesek lettek volna.

A magyar országgyűlés tagjai Budavár visszafoglalása után csak július 2-án gyűltek össze Pesten, de már akkor azzal fogadta őket Kossuth, hogy Szegedre kell vonulniok; ő maga már 7-ikén elhagyta a fővárost s őt csakhamar követték a többiek, csak Csányi maradt ott mindvégig. Dembinsky július 8-ára parancsot adott Clarknak, a láncz-híd építőjének, hogy szedesse föl a láncz-híd úttestének egy részét, a mi meg is történt. 10-én este és 11-én reggel a magyar csapatok utolsó

¹ Sammlung d. Manif. 104. s köv. l.

maradványa is elvonult.¹ Egy napig Budapest teljes bizonytalanságban, minden katonai fedezet nélkül maradt; a városi tanács három tagra olvadván le, Ságody alpolgármester elnöklete alatt tanácskozott. 11-én délután 3 órakor elterjedt a hír, hogy körülbelül 500 főnyi osztrák csapat vonult be Budára Wussin őrnagy vezénylete alatt; a pesti közönség mindjárt ellepte a Dunapartot, hogy erről meggyőződjenek. Wussin őrnagy fölhívta a városi tanácsot, hogy a lánczhíd helyreállítása iránt intézkedjenek, a minek azonnal fogamatja is lett, úgy hogy a híd három nap múlva járhatóvá volt téve. Az osztrákok ilyenképen legalább Budán — hol a városi tanács azonnal behódolt s kitűzte a fekete-sárga zászlót — akarta megelőzni az oroszokat; Pesten ez már nem sikerült, itt 12-én kora délután egy mintegy 400 doni kozákból álló csapat jött be síp- és dob kísérete mellett énekelve a kerepesi-úton, hatvani-utczán és városház-téren át s a lánczhíd-térre vonulván, ott ütött tanyát. A közönségen sajátságos izgalom vett erőt, kevésbé ijedelem, mint inkább meglepetés és kíváncsiság. Az osztrák uralom szolgálatában Glatz Ede szerkesztésében újra megindult «Pester Zeitung» közlése szerint a pestiek csodálkozva látták, hogy az orosz katonaság nem olyan vad nép, a minőnek a magyar szónokok hirdették, sőt inkább jóindulatúnak látszott, öltö-zete, fegyverzete, éneke egyaránt idegenszerű és sajátságos volt. A lánczhíd-téren gúlákba rakott lándzsáikból csináltak sátrakat s így rögtönzött táboruk látványosságul szolgált az este arrafelé sétáló közönségnek. Az orosz katonák ünnepeiket megszentelték, étkezés után mindig imádkoztak, jól idomított, kicsiny, erős, fürgé lovaik gazdájok füttyentésére kijöttek a Dunából, melyben fürödtek, a partra s szépen körbe állottak. Ugyanakkor Budára bevonult az osztrák harmadik hadtest két dan[^]dárja; parancsnokuknak, Ramberg altábornagynak a budai hölgyek virágkoszorút vittek elébe s a tisztek között is bokkrétákat osztogattak. Megelőzőleg a város küldöttségileg kért a parancsnoktól kíméletet, tekintettel a magyarok ostroma alatt kiállott sok szenvedésére. A császárgyalogezred egy zászlóalja mindjárt tutajokon átkelt a pesti oldalra s ott különböző tereken és utczákon a szabadban ütött tábor. Már az oroszok bevonulásakor eltűnt Pest városházáról is a magyar nemzeti zászló s 13-án reggel már az osztrák birodalmi lobogó lengett helyén.

Ramberg altábornagy július 13-ról Budáról kelt kiáltványában közzétette, hogy Ferencz József, Magyarország törvényes királya nevében elfoglalta Budapestet és elrendeli az ostromállapotot s mindent, a mi azzal jár, a városkapitányság pedig másnap kihirdette, hogy mindenemű nyilvános helyiség esti 10 órától bezárandó. Legnagyobb levéttséget okozott a magyar kormány pénzjegyeinek, az ú. n. Kossuth-

¹ Az uralomcsere lefolyása főleg a «Pester Zeitung» 1849 július 23—29-iki számainak naplószerű közleményei nyomán van elmondva.

bankóknak azonnali teljes érvénytelenítése, mely annál jobban sújtotta a közönséget, minthogy a pesti lapok július 6-án tévesen vagy talán üzerek besúgására az osztrák hadvezetőség egy utasítását közölték, melyben a magyar bankók beváltása volt kilátásba helyezve; ez álhír volt s most az érvénytelenítés következtében iszonyú drágaság állott be és vagyonok mentek egy nap alatt tönkre.¹ A drágaság miatt boltfosz - togatások is fordultak elő, a váltópénz pedig eltűnt. A vidékre ennek az intézkedésnek a hatása csak később terjedt ki. A parádi gazdák már a világosi fegyverletétel után nagy dínom-dánomot csaptak, mert birkáikért egy élelmes üzér rengeteg árt fizetett — Kossuth-bankokban.²

A következő napokban az egész harmadik hadtest átvonult — már a lánczhídon — Pestre. A nemzetőrséget, melynek fegyverzete a puskák elvétele következtében már csak néhány régi alabárdból állott, s mely a rövid átmeneti idő alatt, katonaság hiányában valóban terhes szolgálatot teljesített, végkép föloszlatták. Július 15-én ment az első személyes levélposta Bécsbe, kilencz heti teljes szünet után; de a közlekedés még tovább is nagyon bizonytalan maradt, egészen Komárom elestéig. Pedig csak a közlekedés lassú fölszabadulása enyhítette idővel a drágaságot. július 10-én reggel a fővárosban nagy ijedelem tört ki: híre kelt, hogy a katonák fosztogatnak, a mi pedig vaklármának bizonyult. Ugyané napon kezdték meg a katonai őrházaknak, sorompóknak s a középületek kapuinak a császári színekre való átfestését. Ez az uralomcserevel járó változás a forradalom kezdete óta most épen negyedszer történt meg, de ezúttal bizony hosszú időre. Pesten csak ekkoriban jelent meg az új kincstári jegyek kibocsátására vonatkozó hirdetés.

Július 18-án és -9-én látványosságszámba ment Haynaunak és Paniutin orosz tábornoknak külön-külön bevonulása Pestre; a városi tanács s a polgárok küldöttsége fogadta mind a kettőt s Paniutin azonnal díszszemlét is tartott csapatai fölött. Haynau a gróf Károlyi-palotában vett lakást, a hol télen egy ideig Jelacic volt beszállásolva. Mindjárt másnap kibocsátott kiáltványában szemrehányást tett Buda és Pest lakosságának, hogy nagyjából német létökre a magyar republika káprázatos alkotására való törekvésben részt vettek; megfenyegette azokat, kik ellentállást mernének tanúsítani, ellenben védelmet és könnyebbülést ígért a jó érzelműeknek. Egy ugyanazon napról kelt másik hirdetménye a főparancsnoknak büntetésül és intő például a pesti és óbudai zsidó hitközségre hadiszolgáltatásokat vetett ki; e szerint tartoztak 40,000 drb gyalogos katonai köpenyt, 8000 drb lovasköpenyt, 40,000 drb gyalogos nadrágot, 60,000 drb czipőt, 20,000 drb bakan-csot, 60,000 drb inget és 60,000 drb alsónadrágot, sok ezer vég külön-

¹ Springer id. m. II. 748 749. I.

² Ghyczy Kálmán naplóföljegyzése.

böző posztót, 1500 mázsa különféle bőrt, 100 lovat, megfelelő szer számmal és nyereggel beszolgáltatni. A megrovottak képteleneknek vallották magukat e szolgáltatások teljesítésére; kijelentették, hogy csak 18,000-en vannak s köztük sok szegény, inkább kivándorolnak, mintsem hogy e terhet viseljék.¹ Látni fogjuk, hogy a zsidó-contributio mennyi levelezés és ujjhúzás tárgyává lett utóbb Haynau és a bécsi kormány között. Egy másnap kibocsátott hirdetmény a fegyverek be^ szolgáltatásáról, a nemzeti jelvények és színek viselésének szigorú tilalmáról szól s a nyilvános helyek záróórájául az esti 9 órát szabja meg.²

Haynau már 24-én elhagyta Pestet, Kempen tábornokra bízván a fővárosi kerületi parancsnokságot, Heyntzelre a pestit s Sardagnára a budait; távozása előtt egy hirdetményben komolyan intette a lakosságot, emlékeztetvén Brescia elrettentő példájára, a mely mutatja, hogy ő árulókkal szemben kíméletet nem ismer. «Ha ezt az intelmemet — úgy mond — meg nem fogadjátok, szép városotok, mely most csak helyenkint viseli magán igazságos büntetésének nyomait (a Hentzi bombáinak hatását érti), kőhalommá változnék, emlékjelévé árulásoknak s az azért ért megtorlásnak.²) Helyettesének egy későbbi fenyegető hirdetésből tudjuk, hogy ezt a falragaszt, úgy mint sok mást, éjjelenkint leszaggatták az utcaszögletekről.

Túl a Dunán, a hol a császári hadak már el terjeszkedtek, különösen Pejér megyében, már júliusban kezdetüket vették az elfogatások, testi büntetések, sőt kivégzések is. Számos lelkész és jegyző fogatott el s közülök többen Pestre vitettek és ott agyonlövettek. Székesfehérvár felgyújtása miatt a város főbbjei s néhány kanonok is fogságba jutottak. Susan tábornok parancsára falusi jegyzők, öreg emberek botbüntetésekben részesültek.³

A fővárosban és az addig meghódított területeken az új kormányzat berendezkedett, úgy, a hogy a háború, az ostromállapot s a rendelkezésre álló erők mellett lehetséges volt. A megelőző, Windischgrätz-féle berendezkedéstől a Haynau-Geringer-féle uralom leglényegesebben abban ütött el, hogy — mint már érintettük — a herczegfőparancsnok nagy személyes tekintélye az általa berendezett katonai év polgári kormányzatnak is bizonyos önállóságot biztosított, melyet (nőst már a bécsi kormány az új embereknek megengedni semmi szín alatt nem volt hajlandó. Míg Szögyény a Windischgrätz bizalmi embere volt, Geringer inkább ellenőre volt Haynaunak s expositurája az osztrák belügyminisztériumnak, melyből kikerült s melylyel folytonos, sűrű, személyes összeköttetésben maradt, úgy hogy magyarországi polgári

¹ Hdv. és üti. levéltár. (Mm. tanács.)

² Lásd valamennyit: *Sommi. d. Manif.* 120. s köv. I.

³ *Boross Mihály: Élményeim 1848 1 861. Sz.- Fehérvár, 1882. 245. s köv. 1*

biztosi minősége mellett a magyar ügyek számára ott fölállított bizottságban is működhetett s legfontosabb előterjesztéseit a magyar ügyekben nem Budapestről, hanem Bécsből tette meg.

A Windischgrätz alatt szolgálatot vállalt magyarok nagy része most félrevonult. Szögyény László, miután a sereg elvonulásakor a legszükségesebb személyzet kíséretében elhagyta Budát, Welden utasítása szerint előbb Sopronban, majd Bécsújhelyben hivataloskodott még, míg Haynau kineveztetésekor föloszlattatván a polgári kormányzat, lemondott s egy, Badenből, június 20-ikáról kelt iratban tájékoztatta Geringert a vezetése alatt történekről.¹ A régiek közül fontosabb állásokban megmaradtak: Szentiványi Vincze, ki a pesti katonai kerület főbiztosa lett s kit, mint volt helytartósági tanácsost még a herczeg úgy jellemzett Stadion előtt, mint nagy tehetségű, hideg és erélyes embert, ki ismeri az országot s az embereket és igen jó szolgálatokat tehet; ² továbbá Rohonczy Ignác, a ki a pozsonyi kerület főbiztosságát vállalta, egy conservativ nézeteivel már az 1848-iki országgyűlésen is Kossuthtal szemben nyíltan föllépett politikus, kinek fia az osztrák seregben szolgált, de ki önálló és határozott jelleme miatt az új kormányzat emberei-vei csakhamar összeütközésbe jutott.¹ A nyitrai kerületbe helyezett gróf Forgách Antal előbb az ausztriai közigazgatás körében működött, a Kassára kinevezett gróf Szirmay Sándor katona volt; a már előbb megnevezettekén kívül főbiztossá neveztetett ki Józsa Péter is. Már inkább mint idegenek kerültek osztrák szolgálatból magyar kormányzati állásokba s mind nagyobb szerephez jutottak: báró Hauer István, gróf Attems Henrik és Swieceny Fridrik. Egy külön fajt alkottak azok a már említett császári biztosok, a kik a hadműveletek idejére a sereg mellé rendeltettek; ilyenek voltak: a főhadiszálláson Babarczy Antal volt helytartó-tanácsos s a melléje rendelt Kapy Ede és Tallián Sándor; az I. hadtesthez beosztott báró Majthényi László, a III. hadtestnél Gál Ede s a IV. hadtestnél gróf Cziráky János; ¹ az orosz hadsereg mellé gróf Zichy Ferencz és Máriássy Ádám kerültek újabban.

Geringer július 22-én Bécsből Pozsonyba érkezett, ott a lelkeszi kar hódolatát fogadta s ez alkalomból a «Pressburger Zeitung» egy, a pesti német lapban is lenyomatott cikket közölt az új kormányzat két vezető emberének dicsőítésére. E cikk a forradalmat mint az elvakultság és elbizakodás kárhozatos tényét bélyegzi meg, azután elmondja, hogy Haynau vállalta el azt az óriási feladatot, hogy a nemzetet elvakultságának makacs betegségéből kigyógyítsa s e feladatában osztozik a fáradhatatlan és az ügyekben járatos Geringer báró. Ők fognak érteni

¹ Szögyény id. ni. II. 206. s köv. I.

² Orsz. levéltár, Windischgrätz-féle iratok.

³ Hogge id. m. 215 216. I.

⁴ Pester Zeitung 1849 júl. 25-iki száma.

hozzá a forradalom hidróját agyontaposni s oly rendszabályokat alkalmazni, melyek állandó békéhez és soha nem látott jóléthez vezessenek. Ecseteli a cikk Haynau győzelmes előnyomulását, egészen elhallgatva az orosz beavatkozás hatását s a főparancsnok feladatául állítja oda azt is, hogy ott, a hol az elméket meggyőzni nem sikerül, megfélemlítés által csikarja ki legalább a külsőleg törvényszerű magatartást. A történet majd igazságosan fog Ítélni s föl fogja ismerni a táborszernagy cselekedeteiben a humánus és szelíd vonásokat is, ha mindjárt elvakult ellenfelei azokat ma letagadni hajlandók. Hasonlóan nehéz — úgymond a cikk — a Geringer szervező, alapvető feladata. Hol található oly férfiak, kik e feladatban segédkezhetnek? mekkora emberismeret szükséges azok kiszemeléséhez! Csak nagyon kevés világos főben derengnek eddigelé helyes fogalmak arra nézve, miként kell Magyarország beilleszkedésének az összmonarchiába kialakulnia. «Bízunk a két férfiú szilárd-ságában és körültekintésében, mert kezességet nyújt mindkettőnek múltja s jelene».

Július 29-én végre a fővárosba érkezett a császári biztos és rögtön közzétette, hogy úgy Budán hivatalában, mint Pesten lakásán hetenkint egyszer fogadni fogja a jelentkezőket. Egy augusztus 25-ről Bachhoz intézett jelentése¹ beszámol első benyomásairól s intézkedéseiről a magyar fővárosban. Ebben elmondja, hogy a megérkezése utáni első napokra a budai várpalotának az ostromtól megkímélt azon részeibe szállott, melyeket azelőtt a főudvarmesteri hivatal használt; a várplébános és István főherceg egy nyugdíjazott házitisztje segítségével eltakarította a romokat, intézkedett a szükséges tatarozásoknak még a téli idő beállta előtt leendő végrehajtása iránt s beszerezteteti a legszükségesebb fölszerelési tárgyakat. A várpalota oly állapotban van, hogy Griinne főhadsegéd, ki látta, alig ismert rá belső beosztására. Hivatalos helyiségekül a volt budai kamaraépület néhány irodáját használja s fogadószobája ugyanaz, a mely a Duscheké volt. A táborba vonult Haynau csak a legfontosabb szervezési és személyi ügyekbe való befolyást tartotta fenn magának, egyebekre nézve ő helyettesével, Kempennel tárgyal, kinek szakismeretét s a polgári közigazgatás iránti előzékenységét már Pozsonyból ismeri. Már készített egy tervezetet a katonai és polgári kerületek beosztására nézve; a kerületi főbiztosok azonban mindaddig, míg megfelelő katonai erővel a helyszínén meg nem jelenhetnek, nem fognak eredményeket fölmutathatni. Egy haditörvényszéket már berendeztek Pesten, az Új-épületben, de annak oly sok a dolga s oly csekély a személyzete, hogy a purificationalis eljárás és a vizsgálatok nagyon lassan haladnak. Nagy számmal jelentkeznek minden szakbeli hivatalnokok, kik teljes elfogulatlansággal vallják be a forradalmi tényezőkkel való

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 1849.

² Az abszolutizmus kora Magyarországon. I

összeköttetésüket s azt, hogy ellenállhatatlan kényszer alatt állottak és kívánják ez alapon való visszahelyeztetésüket. Már haditörvényszéki eljárás alatt és fogva vannak többek között Rudnyánszky, besztercebányai püspök, több székesfehérvári s egy egri kanonok, gróf Ráday Gedeon, gróf Károlyi György és mások. Legközelebb szervezni fognak több vidéki haditörvényszéket is, de mindenütt nehéz hadbírákat kapni s ezért késik az eljárás. Pesten a kincstári jogügyi igazgatóság bízott meg a följelentések alapján a tényálladék föl vételével, a miért Eötvös igazgatót föl hívta, hogy ott levő személyzetével jöjjön Bécsből Pestre. Temérdek följelentés érkezik, sok névtelen is, gyakran pusztán párt- és személyes gyűlölködésből eredő, úgy hogy lehetetlen valamennyit eb intézni és sokszor olyanokat is szabadlábon kell hagyni, kiknek elfogatása egyébként indokolt volna. A cs. kir. seregektől meg nem szállott területeken a polgári kormányzat már épenséggel leküzdhetetlen akadályokba ütközik, gróf Nugent, gróf Zichy és Péchy udv. tanácsos a maguk hatáskörében ideiglenes polgári hivatalnokokat alkalmaztak, kik a hadi és politikai biztosi teendőket egyesítik személyökben, de nagyon ephemer módon, mert a mint a sereg tovább vonul, támogatás hiányában kénytelenek működésüket megszüntetni; így volt Esztergom-, Heves- és Fejér megyékben s ilyenképen a már paeificáltaknak kijelentett területeken is előfordult bizony a kincstári hivatalok kirablása, a Kossuth-bankók használatbavétele s a császári proklamatiók ismeretének hiánya. Geringer is — e jelentés szerint — nagy nehézségekkel küzdött különösen alkalmas és megbízható munkaerők hiányában; a viszonyok pedig olyanok, hogy bajos a családjaikkal Bécsbe menekült jóérműektől megkövetelni, hogy Pestre jöjjenek. A kevés ottlevők közül alkalmazta Torkos udv. tanácsost főleg az úrbérvál tsági és adóügyek körül, Havas volt helyt, tanácsost a politikai kormányzat terén, Babarczyt a hadbiztossági teendőkben, Sussich győri kanonokot az egyházi ügyekben, Kovács Pált, a volt tanulmányügyi bizottság tagját, az iskolai téren s Ghyczy kamarai tanácsost a pénzügyi igazgatásban.

Látható tehát, hogy az ideiglenes kormányzat útja épenséggel nem volt rózsákkal hintve s térfoglalása csak nehezen ment. Mindazonáltal a mint a seregek előhaladásával s az olaszországi kedvező békekötés létrejöttével Ausztria kissé szilárdabbnak kezdte magát érezni, magyarországi közegei is hozzáláttak a további administratio előkészítéséhez. Szervezték, mint láttuk, a zsandárságot, melynek első csapata gróf Pálffy Móricz — a későbbi helytartó — parancsnoksága alatt Pozsonyban alakult meg s melynek költségeire néhány aulikus mágnás gyűjtést is indított, nem nagy eredménnyel. Budapesten a népesség összeírása megindult. Haynau már az újonczozás előkészületeit is megtette s július végén Magyarország új esztergomi érseket és hercegprimást kapott a Scitovszky János győri püspök személyében, a ki az egyetlen volt a

magyar főpapok között, ki a Becsben még április végén összeült püspöki gyűlésben részt vett. Hám János primás ugyanis a kormány nézete szerint csupán «jellemgyöngeségből hibáztván» egyszerűen lemondásra köteleztetett.¹ Erősebb megtorlási rendszabályok alkalmaztattak azonban már ez időben több más magyar főpap ellen. Már láttuk, hogy Rudnyánszky püspök, kit pedig gróf Majláth János Windischgrätz előtt megbízhatónak és használhatónak jelölt meg,² már Pesten fogságban ült. Lonovics József érsekre, úgyszintén Horváth Mihály és Jekelfalusy Vincze püspökökre nézve a kormány közhírré tette, hogy nevezettek ugyan még a törvényes magyar kormány idejében nevezettek ki egri érsekké, illetve Csanádi és szepesi püspökké, de miután résztvettek a magyarországi felségárulói üzemekben s pápai praeconisatiót sem kaptak még, kineveztetésük nem tekinthető foganatosítottak, állásaik megüresedetteknek nyilváníthatnak s mindhárman haditörvényszék elé állítandók.¹ Mindhárman azzal voltak vádolva, hogy a forradalmi kormány hódolatukat fejezték ki, Horváth Mihály azonfelül tudvalevőleg minisztere is volt a Szemere-kabinetnek. Lonovicsot, kinek lángeszét még az osztrák kormány legmagyargyűlöbb tanácsadói is elismerték, s kinek nagy érdeme volt a vegyes házasságok körüli vitakérdéseknek a római szentszékkal való kiegyenlítésében, július 21-én Marienbadból hazautaztában Lanzendorfban elfogták, onnan előbb Bécsbe, majd Pozsonyba s végül Pestre az Új-épületbe vitték.³

A Nemzeti Színházra is csakhamar kiterjedt a Haynau—Geringer-kormányzat figyelme. A pesti német színházat összebombázták Buda ostroma idejében, ott tehát játszani nem lehetett; volt ugyan Budán egy téli és egy nyári német színház, mindazonáltal Haynau — azzal az indokolással is, hogy a Nemzeti Színház építésére ép úgy adakoztak németek és szlávok, mint magyarok — elrendelte, hogy abban minden másodnap német színelőadás legyen.⁴ Az igazgatóságnak az alapítók rendelkezésére hivatkozó, kérő előterjesztéseire a rendszabályt annyira enyhítette a főparancsnokság, hogy csupán a német színház helyreállítása idejéig legyen köteles a Nemzeti Színház a német színészeket hetenkint kétszer befogadni.

Az új uralom a közhangulat befolyásolása szempontjából természetesen nem nélkülözhetette a sajtót; ámde berendezkedésekor csak egyetlen magyar lap folytatta megjelenését az ország meghódított területén, a «Figyelmező,» az is Pozsonyban adatott ki akkoriban; a pesti lapok az

¹ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

² O. L. Windischgrätz-iratok.

³ Lldv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ *Majláth János* eml.-irata a Wind irattárban.

⁵ *Ipolyi* akad. emlékbeszédje Lonovicsról 1868 május 18-án.

⁶ Orsz. levéltár: Geringeriratok, 1849.

uralomcsere idejében megszűntek járni. Mindenekelőtt tehát a német «Pester Zeitung»-ot indították meg újra; később indult meg Szilágyi Ferencz tanár, a Tudós Társaság tagjának szerkesztése mellett a kormány hivatalos lapjaként a «Magyar Hírlap» s csak 1850 elejével a «Pesti Napló». A «Pester Zeitung» «bérenczei, zsoldosai s más csatlósai» mint a hogy őket az öreg Fejér György elnevezte,¹ nap nap mellett szidták, gúnyolták, rágalmazták a forradalom embereit, dicsőítették az új hatalom képviselőit, igyekeztek a főváros közönségét a maga németiségének tudatára ébreszteni és minden legkisebb loyaltási megnyilatkozást példaadó s hangulatjelző jelentőséggel ruházni föl. Hirdették a régi önállósági jogok elvesztésének tanát, bizonygatták a közhangulat megnyugvását s megállapodott viszonyok utáni vágyát, örömmel constatálták, hogy a magyaros alacsony férfikalapok kezdenek kijönni a divatból s helyet adnak a magas köcsögkalapoknak s leírták a közönség «ujjongó örömét», melylyel a Nemzeti Színházban megtartott első német nyelvű előadás mellett tüntetett, érezve annak nagy politikai jelentőségét is!

A lapközlemények azonban alkalmasak voltak más irányban is hatni a közönségre s azt a forradalom kockájának visszafordulására irányuló minden reményéből kijózanítani; szorgalmasan registrálták a hadműveletek előhaladását, a nemzeti sereg veréseit, a fővároson átvonuló császári katonaság nagy számát és — a július végétől mindinkább szaporodó, végrehajtott halálos Ítéletek hírét is.

A pesti német újságok augusztus 16-ikán hozták a világosi fegyverletétel első, még nem hivatalos hírét. Két nappal később a hír megerősítése épen egybeesett a császár születésnapjának ünneplésével s az olaszországi békekötés közzétételével. Nagy volt tehát az öröm a fővárosi «jóérezelmű» körökben; A Nemzeti Színház díszelőadásán az osztrák néphymnust játszották. Haynau maga tétette közzé Kossuthnak és Görgeynek Aradról a nemzethez intézett proclamatióit, mint annak jeleit, hogy maguk a lázadás vezetői föladták a nemzet ügyét.

Így már csak Pétervárad és Komárom várai maradtak a forradalmi sereg kezeiben; a szabadságharcz drámája véget ért, az osztrák korlátlan uralom Magyarországon kezdetét vehette.

¹ «A politikai forradalmak okai», 1850. 44. l.

II.

(Bach belügyminiszteri beköszöntője; Schmerling és Thun új miniszterek jellemzése. Magyarország pacificatiójának kérdése; kedvező várakozások; Palmerston tanácsa. Haynau szept. 1-i hirdetvénye; a honvédek besorozása; bel- és közhangulat; a kormánybiztosok jelentései. Komárom capitulációja; az október 6-iki kivégzések; ezek hatása az országban és a külföldön. További halálos ítéletek; üldözések és tömeges elfogatások; terroristikus rendszabályok. A conservatívek megszólalása. Az október 17-iki provisoriummal behozott közigazgatási és bírósági szervezet és administratív intézkedések. Az erdélyi provisorium. A havonkinti «Stimmungsbericht»-ek. 1849.)

Mialatt a magyar szabadságharcz katasztrófájához közeledett, az osztrák kormány jelentős belső változáson ment keresztül. A reménye telenül beteg Stadion helyett — kit személyes tekintetéből még soká szerepeltettek mint névleges minisztert — Bach véglegesen átvette a belügyi tárczát s helyére igazságügyminiszterré Schmerling (Anton) lovag neveztetett ki; az addig ideiglenesen Thinnfeld földművelésügyi minisztertől ellátott közoktatásügyi tárcza külön kezelőt kapott a gróf Thun Leó személyében, a hadügyminiszteri székben pedig báró Cordont gróf Gyulay Ferencz váltotta föl, ki ismét nemsokára b. Csorichnak adta át helyét. A sűrűn váltakozó hadügyminiszterek szerepe jelentéktelen volt a császár nagybefolyású főhadsegédje, gróf Grünne mellett.

Bach a Judenplatzi palotába való bevonulásakor, augusztus 15-én, körlevelet bocsátott ki az alatta álló hatóságokhoz, mely mintegy összefoglalása kormányzati elveinek, melyek — mint itt mondja — a birodolmi alkotmányban s az azóta kibocsátott szerves «törvényekben» vannak letéve. Mindenekelőtt azoknak a törvényeknek gyors és körültekintő végrehajtását kívánja, melyek a törvény előtti egyenlőségnek s az erős végrehajtóhatalom tényleges megvalósításának föltételei. A viszonyok átalakulásával, a közszolgálat irányának változásával a köztisztviselők hivatása újjá, szebbé lett. Az élet áramlata megkívánja a polgári és politikai tevékenységgel való érintkezésüket; ezen a téren indítólag, oktatólag, vezetőleg kell az önálló községekre hatniok, a néppel kell élniök, annak bizalmát kell megnyerniük s azokon a vidékeken, a hol különböző nemzetiségek laknak, a népfajok egyenjogúságának megfelelően az ott dívó nyelveket el kell sajátítaniok. Szemök előtt kell tartaniok, hogy az államhivatal nem ellátás csupán, hanem a közbizalom és köztevé-

kenység letéteménye, a mely nem tűr a polgárságtól való rideg elzárkózást. A közrend mélyreható megzavarásai a nép túlnyomó részét meggyőzték az erős állami hatalom szükségességéről. A kedélyek elő vannak rá készítve, hogy igazságot szolgáltatassanak a kormánynak, mely nem igyekszik «a sokaság hangos részének- kegyét és tetszését elnyerni. Az állam hivatva van a szabad intézmények kifejlesztésére, de nem azért, hogy egyes társadalmi osztályok tetszését megnyerje vagy engedményeket tegyen, hanem azért, hogy kipuhatolja a valódi szükségleteket s a nép többségének kívánságait és ezeket teljesítse, hogy ekkép az ország java állandóan megszilárduljon és az «összhaza» világtörténeti hivatásának megfelelhessen. Szívére köti közegeinek, hogy fülüket nyitva tartsák a «valódi közvélemény- számára, a mint az a sajtóban s a «legalis» gyülekezetekben megnyilatkozik. Legyenek mindenki számára hozzáférhetők; az ügyek kezelésében a sok irka-firka mellőzésével honosítsák meg az egyszerűséget és gyorsaságot s a szükséghez képest lépjenek közbe személyesen is. A szándék becsületessége, az eszközök tisztasága bizalmat kell, hogy keltsen. «A közrend és társadalom iránt ellenséges párttal szemben, mely annyi szerencsétlenséget hozott a császárságra s nyíltan annak szétrombolására törekszik, erősen kell föllépni-. Azonban a közigazgatási közegek ne csak a valódi veszélyek iránti vakságtól és gondatlanságtól, hanem a «mindenütt összeesküvést szimatoló- féltékenységtől is tartózkodjanak. Az alkalmazandó eszközök legyenek mindig törvényesek s ne sértsék a polgári jogokat. A közrend legerősebb védpajzsa a törvény szentsége; fegyver az az államhatalomnak, pajzs az egyesnek. «A közigazgatás járjon elől az alkotmányos úton s nyújtson a népnek szabadságot a szó nemesebb értelmében; szabadságot, a mely nem rombol, hanem alkot, nem von le a mélybe, hanem fölemel.¹ . . . Szép szólamok ezek, melyek azonban a Bach által Magyarországon létesített és mozgásban tartott közigazgatási gépezet működésére alkalmazva valódi gúnyként hangzanak.

Az új igazságügyminiszter, Schmerling, kineveztetésekor 44 éves volt s fiatalkorától kezdve az igazságügyi téren szolgálva, mint kiváló jogász és a negyvenes évek liberálismusának bajnoka volt ismeretes. A márczius előtti és márcziusi petíciók és feliratok szerkesztésében vezető része volt; az ezek alapján álló kormány őt mint bizalmi férfiát Frankfurtba küldte, a hol nemsokára Ausztriának, mint elnökhatalomnak követe lett a német Buud mellett s a nemzetgyűlésbe képviselőül is választatván, osztrák szellemű beszédei gyakran találtak a baloldali piszegésével. A német radicalis elemeknek már előkelő, kissé rideg, katonás magatartása, eleganciája s a forradalom szakállas korában is

¹ Reichsgesetz- 11. Reg.-Blatt, 1849. Legnagyobb része közölve Hőke Szabó id. m. I 421. s köv. I.

mindig kiborotvált álla miatt sem tetszett. János főherceg őt 1848 júniusban a birodalmi minisztériumba hívta meg, hol előbb a belügyi, majd a külügyi tárczát képviselte. A radicalisok ellen küzdve, sikerült őket szeptember 18-án levernie s ezzel a német alkotmányművet befejezésre juttatnia.¹ Frankfurti működése köréből szólította el a hívás, mely az osztrák igazságügyminisztérium élére állította.

Thun gróf nem volt egészen ismeretlen ember Magyarországon. Sokan emlékeztek a polémiára, melyet 1848-ban Pulszky Ferenczczel a magyar nyelv s nemzeti törekvéseink ügyében folytatott.² Thun egy röpiratban védelmére kelt a cseh irodalmi törekvéseknek és a nálunk a negyvenes évek elején a magyar állami nyelv érdekében alkotott törvények miatt túlhajtással s az éjszaki tótság nyelvi jogainak elnyomásán val vádolta a magyarokat. Pulszky e támadással szemben a magyar álláspontot védvén, a cseh gróf — ki maga bevallotta, hogy nem bírja teljesen a cseh nyelvet — Magyarország iránti rokonszenve bizonygatása mellett a támadható összeütközések és fölkelhető szenvedélyek vészélyére utalt s a magyarországi szlávok részére is, kiket érdekközösségben lévőeknek látott az ausztriaiakkal, követelte azokat a nyelvi jogokat s azt a nemzeti föllendülést, melyet a cseheknél észlelt, bennök is föl akarta ébreszteni a nemzeti öntudatot, a nyelv becsének s a faji összetartozásnak érzetét, nehogy a szlávok Ausztriában germanizáltassanak, Magyarországon pedig elmagyarosítottassanak. — Ne feledjük — úgymond — hogy mögöttünk és sok tekintetben fölöttünk a németség áll, mely most hatalmas nemzeti lendületet vesz s a világ civilizálására véli magát hivatottnak és azt hiszi, minden faj szerencsésjének vallhatja, ha germanizálással tisztelik meg . . . Tartsunk tehát inkább össze, mert ha egyikünk legyőzetik, a másik sem fogja magát soká tarthatni.» Ha Thunnak ebben a polémiában megnyilatkozott fölfogása nem is lehetett biztató az új kultuszminiszternek a magyar nemzeti érdekekkel szemben követendő magatartására nézve, azt valóban nem engedte sejtetni, hogy ő hazánkban egy mindent germanizáló rendszernek lesz apostolává.³

Egyébiránt az új miniszternek — ki a forradalmat megelőzőleg csak rövid ideig viselte Csehországban a kormányzóság elnöki állását — egyik első ténye volt a már az ő hivatalba lépése előtt Exner és Bonitz tanácsosok által kidolgozott «Organisations-Entwurf für die Gymnasien» című, kétségkívül elismerésreméltó pedagógiai magaslaton álló szabályzatnak életbeléptetése, mely magyarországi gymnasiumaink fejlődésének is hosszú időre irányt szabott. A célzatra, mely Thunt e reformnál

¹ *Helperth* id. m. IV. köt. 1. r. 72. s köv. I.

² *Pulszky* közzétette a «Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn» 1843-iki évfolyamában, 61. s köv. I. Erről megemlékezett *Tinin* kinevezésekor a *Pester Zeitung* 1849 aug. 2-iki száma.

³ Lásd *Friedjung* id. m. I. köt. 329. 1.

Magyarországon vezérelte, világot vet egy, november 15-ről Geringerhez intézett bizalmas levele,¹ melyben fölkéri, hasson oda, hogy példaképpen mielőbb keletkezzenek a «magyar nyelvkényszer»-től mentet gymnasiumok: egy német Pozsonyban s egy tót a tótságban, hogy a rossza érzelműekben tisztelet támadjon a «sváb» kormány iránt. Felügyelőül olyan emberek alkalmazandók, a kik meggyőződésből készek küzdeni a «magyarizmus» ellen. Egyébiránt a közoktatásügyi rendszabályok csakhamar háttérbe szorultak amaz egyoldalúan egyházas irányú reformok mögött, melyekkel Thun az 1849 májusában és júniusában Bécsben tartott kath. püspöki gyűlés kérelmeinek alapulvételével a josefinistikus rendszer lerombolója s a concordatum előkészítője és utóbb megalkotója lett, s a melyek által az ő kormányzati tevékenységében az osztrák költő mondása szerint «a cultus megölte a közoktatást»²

A vallásügyek különben csak egy augusztus 22-ikéről kelt rendelettel csatoltattak át a belügyminisztérium hatásköréből a közoktatás³ ügyébe s tekintettel az itteni kivételes állapotokra, Bach a magyarországi egyházi kinevezéseket még hosszabb ideig kezében tartotta. Az ő előterjesztésére határozatott el, hogy az újonnan kinevezett magyar hercegprímás, Scitovszky, esküjét a minisztertanács előtt tegye le s hogy az eskü szövegében a «leges regni» kifejezés helyett «leges imperii» használtassák s benne Horvátország nem mint «partes adnexae», hanem mint «partes extra regnum sitae» említették.³

A világosi fegyverletétel után a művelt világ feszült figyelemmel várta, hogy a győztes hatalom a megtorlásnak mily mértékét és módját fogja a leigázott országban gyakorolni. A szabadságharc politikai vezetőinek majdnem kivétel nélkül, a hadvezérek nagy részének is, a fegyverletétel idejében az ország délkeleti széléire szorult csapatokkal együtt sikerült török földre menekülniök. Az ezek ellenében alkalmazandó nemzetközi rendszabályok már július hóban szóbakerültek az osztrák kormány körében;⁴ a belőlük alakult magyar forradalmi emigráció viszontagságos sorsával s a hazai közállapotokba belejátszó külföldi működésével a maga helyén behatóan fogunk foglalkozni. A forradalmi kormány lemondott tagjai magukkal vitték s kibujdosásukkor elrejtették az ország szent koronáját és sajátos jelensége az absolutismus lélektanának, hogy a hatalomnak ugyanazok a gyakorlói, a kik a függetlenségi nyilatkozat s a szabadságharc leveretése által a magyar királyi koronában megtestesülő összes jogokat túlhaladtaknak, elveszetteknek

¹ U. és A. L.-tár 1849 kormányzóság! iratok.

² Grillparzer mondása; lásd: R. Charmatz «Osterreich's inn. Geschichte». I. köt. 27. I. Ed. Suess (Erinnerungen, 1916. 108. s. köv. I.) úgy nyilatkozik Thunról, mint buzgó hívőről, mint a tudomány őszinte barátjáról s erőskezű szervezőről.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ Ugyanott.

tekintették, az első percztől kezdve minden, hamis jelentések által gyakran tévútra vezetett törekvésüket arra irányozták, hogy az eltűnt koronát hatalmukba kerítsék, s mikor az végre sikerült, a nemzet és az uralkodó érzelmi egységének hangoztatásai között ünnepelték ez örvendetes tényt.

Az ország pacificatiójára s a győztes hatalmában maradt forradalmi szereplők sorsára nézve az osztrák uralom két út között választhatott. Az egyik a békülékenység, higgadt megfontolás és méltányosság útja volt, a másik a kíméletlen megtorlásé és megfélemlítése. Számos körülmény ajánlotta az elsőt. Ausztria akkori helyzetében ugyan Magyarország nem képviselte az erőviszonyoknak oly hányadosát, mint 1867-ben; Ausztria akkor még vezérállama volt a német szövetségnek s uralkodott a mai Éjszakolaszország legnagyobb része, t. i. Lombardia és Velence fölött; az ott a magyart megelőzőleg kitört s a szomszéd sardiniai királysággal szövetkezett lázadást sikerült elfojtania s a magát legmakacsabbul tartó Velence városa is kevéssel a világosi fegyverletétel után ¹ megadta magát. Ausztria helyzete Középeurópában, kelet s nyugat, dél és éjszak között magasröptű államférfiúi conceptiók szerint a világforgalom közép- és súlypontjának szerepét jelölte ki számára.²

Ámde messzebbrelátó politikusok nem téveszthették szem elől, hogy az olasz tartományok helyreállított nyugalma csak parazsat rejtő hamu, s hogy ott az elszakadási törekvések sokkal mélyebben gyökereznek, semhogy jövő bonyodalmak iránti aggályoktól menten lehessen már most a birodalom keleti felében is csupán a fegyverek hatalmával kormányozni. A Schwarzenberg-kormányról nagy véleményt tápláló Friedjung is azt találja, hogy Ausztria túlbecsülte a saját erejét, mikor Magyarországot mint egyszerű tartományt akarta magához csatolni.³ Kétes volt Ausztria németországi positiója is az akkor még nagyon lekicsinyelt Poroszország ellentétes törekvéseivel szemben, melyek miatt előkelő bécsi körökben már 1849 őszén a jövő tavaszra jósolhatni vélték a németországi háborút.⁴ Prágában, Bécsben, Galicziában is csak kevéssel előbb kellett véres lázadásokat elnyomni. Ezekhez a megfontolásokhoz kellett járulni a pénzügyi helyzetre való tekinteteknek. Ausztriát az 1848—49-iki forradalmak oly pénzügyi nehézségek elé állították, valutáját annyira elértéktelenítették, hogy a bevallott államtönknek és devalvációnak az 1811. és 1815-ikihez hasonló veszélyei már akkor fenyegetni látszottak.⁵ Végül az állambölcseiség követelménye lett volna meg nem

¹ Augusztus 24-ikén.

² *Bruck* 1849 október 26-iki emlékirata *Charmatznál* (Minister Freih. v. Bruck). 1 6-5. I.

³ Id. m. I. 437-1.

⁴ *Vitzthum* id. m. 245. I.

⁵ *Friedjung* id. m. I. 239. s köv. I.

feledkezni arról, a mire 10 évvel később Széchenyi «Blick»-jében emlékezett a magyarországi rémuralom és későbbi absolutismus szervezőit, hogy valaki nem lehet egyidejűleg «legitim király jure hereditario és hódító jure armorum», s hogy egy fegyverrel meghódított ország hősi védelmezőit nem lehet honárulás címén bitóra ítélni.¹

Elmondhatjuk, hogy az európai közvélemény túlnyomó része is a mérséklet és engedékenység útján remélte láthatni Ausztriát. Palmerston lordnak Ponsonby bécsi angol nagykövet útján Schwarzenberg herceghez juttatott emlékeztetése² formájára nézve bizonyára nem volt kíméletes, sőt még tapintatos sem, de tartalmára nézve mindenestre megfelelt a közvárákozásnak és őszintén megfelelt Anglia akkori jól fölfogott politikájának, mely keleti érdekei támaszául erős Ausztriát kívánt. «Az osztrák kormányra nézve — így szólt a jegyzék — elérkezett az ideje annak, hogy visszanyerje Európa jó véleményét. Az elért siker igazságos és nagylelkű kihasználása ismét emelné Ausztriát a közvéleményben s ismét az első helyek egyikét jelölné ki részére a nagyhatóságok között. Ha ellenben az osztrák kormány helyt enged a szenvedélynek, bosszúnak és politikai előítéletnek, a császárság állandó gyöngeségének alapjait teszi le. A minnek okvetetlenül meg kell történnie, az Magyarország régi alkotmányának visszaállítása, az utóbbi évek javításai³ val, úgy mint a hűbériség s a kiváltságos osztályok tehermentességének megszüntetésével együtt s őszinte és teljes amnestiával. Ha Ausztria törvényes egyesülést kíván, ám valósítsa azt meg valóban törvényes úton, mint a hogy a mi uniónk ment végbe Skóciával és Írországgal.

Ez a felszólalás nem maradt titok s hozzájárult azoknak a reményeknek az élesztéséhez, melyek akkoriban a pacificatio enyhe végrehajtására nézve Magyarországon is lábrakaptak. Habár a honvédek besorozása, a forradalom részeseinek üldözése és elfogatása, a magasabb rangú honvédtisztek haditörvényszék elé állítása, a menekültek honmaradt családtagjai iránti kíméletlenség mindjárt a fegyverletétel után kezdetét vette, Pétervárad hamar bekövetkezett capitulációja s a Haynau proclamációinak változatlanul fenyegető hangja és a koronkint közzétett haditörvényszéki Ítéletek sok jót nem sejtettek, a nemzetet mégis eleinte bizonyos bizakodás vett erőt, a mit sokaknál talán a külső intervencióba vetett remény, de még többeknél a kimerültség és békevágy magyaráz meg, mert hiszen annyira érezte mindenki, hogy a hatalomnak benn Magyarországon nincs többé mitől félnie, hogy egészen indokolatlannak látszott a bosszú betelésének féket nem szabni. Augusztus végén és szeptember hóban Pesten⁴ mindenki csak a békét kívánta

¹ 4., 11., 467. 1. Ugyanezt fejtette ki *Szögyény* 1859 novemberében gróf Rechbergnek benyújtott emlékiratában. (Emi. ir. II. 255 256. I.)

² *Correspondence relative to the affairs of Hungary* 1847 49. London, 348. 1. Palmerston levele Ponsonbyhoz aug. 28-ról.

és minden ellentállás megszüntetését, hogy enyhe kormányzat alatt ismét felviruljon ez a szerencsétlen ország». A népben «kifáradás jelentkezett és vágy a béke után»¹ Sokat beszéltek az amnestiáról s «az ország kimondhatatlanul csöndes állapotát tekintve, «remélhetőnek találták, hogy «a bécsi conferentia jót határoz sorsunk felett».² A közönség bizakodását táplálta az oroszok befolyásába vetett remény, kiknek magatartása határozott népszerűséget, sőt rokonszenvet szerzett nekik,³ s kiknek művét látták a Görgey Arthur megkegyelmezésében és klagenfurti internáltatásában. Aradról is azt jelentették a lapok, hogy ott Schlick tábornok meglátogatta a fogoly tábornokokat s beszélgetést folytatott velök.⁴ Klapka állítása szerint a komáromi vár capitulatioja az osztrák parlamentairek azon Ígéretére volt alapítva, hogy a császár a fogságban levő bajtársaknak kegyelmet fog adni.³ A közönséget jó reményre hangolta még az egészen rendkívüli, jó termés is, mely Magyarországon mindig hathatós emeltyűje a közhangulatnak. Pesten néhány az ostromállapot enyhítését célzó rendszabály is megnyugtatólag hatott⁶ a vidékről pedig a kormánybiztosok — kivéve az oly vidékeket, a melyek még az ácsi csata hírének hatása alatt állottak ⁷ — többnyire nyugalomról és békés hangulatról tehetek jelentést Geringernek. Debreczenben, a függetlenségi nyilatkozat elhangzásának helyén a református superintendentens annak a reményének adott kifejezést, hogy miután ezeket halálra ítélni úgysem lehet, a megtévelyedett országlakókkal szemben kegyelmet fognak gyakorolni.

Azonban mindezek a remények hiúknak bizonyultak. Az osztrák kormány a mérséklet és megfontolás útja helyett arra lépett, a melyet a bosszúvágy, rövidlátás és elbizakodás jelöltek ki; mert végczélja kezdettől fogva a leigázás és beolvasztás volt, ki akarta zárni minden lehetőségét a békés megegyezésnek és mert saját megaláztatásával «csak idegen beavatkozás segítségével győzhetett, szükségkép belérohant a hatalomhoz jutott gyengék véres orgiáiba».⁹

¹ *Volkman Róbert* levele Pestről aug. 20-ról. (Hans Volkman: Rob. Voikmann ez. művéb. Leipzig, 1903. 155. s köv. I .) *B. Kemény Zsigmond* «Forradalom után»>. 161. l.

² Atyám levele nagybátyjához Pestről, szept. 15-ről.

³ *Szász Károly* fiatalkori naplójában («Forradalom után», Búd. Szemle, 1913 decz. 336. I.) azt mondja, hogy a forradalom utáni napokban valóságos ^muszkamánia- volt divatban.

⁴ *Pester Zeitung*, szept. 13. szám.

⁵ *Klapka György*: Emlékeimből. Budapest, 1886. 303. s köv. 1.

⁶ *Pester Zeitung* aug. 16. szám.

⁷ *Ö. levéltár*, Geringer-iratok, aug. 27-iki soproni korin, bizt jelentés.

⁸ Geringer jelent, szept. 2-ről az osztrák *Belügyminiszt. levéltárában*.

⁹ *Beksics G.* «Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés». 1883. 193 —

Úgy látszott, mintha a kormány egy ideig habozott s a közönséget szándékosan remélni hagyta volna. Július, augusztus és szeptember folyamában majdnem naponta hosszú minisztertanácsok tartattak, gyakran a fiatal uralkodó személyes elnöklete alatt s e tanácskozások nagy részét a magyar dolgok vették igénybe. Komolyan szóba jött a forradalom részesei deportálásának kérdése, miután a büntetés e nemével a proclamatiók is fenyegetődztek; de minthogy Ausztriának nincs gyarmata, melybe az ily veszélyes elemeket belebezni lehetne, a terv elejtetett. A halálbüntetés alkalmazására nézve Haynau panaszával szemben, hogy akadályozzák őt a halálos Ítéletek végrehajtásában, már augusztus 31-én határozatba ment, hogy minden ily Ítélet végrehajtása bejelentendő s hogy az uralkodó csak a legveszélyesebb egyéneket kívánja halállal büntetni, a többiek ellen szabadságbüntetés alkalmazandó.¹ A fegyverletétel idejétől az októberi vérnepokig a hivatalos lap mégis tíz halálos ítélet végrehajtásáról adott hírt, de tényleg jóval többre ment a kivégzések száma.²

Haynau szeptember 1-én kibocsátott hirdetésében befejezettnek nyilvánítván a magyar forradalmat, fölhívta a benne részes összes katonatisztek, hivatalnokokat és az 1848 október 3-ika után ily minőségben működött képviselőket s főrendeket, valamint a honvédelmi bizottmány és forradalmi törvényszékek tagjait s a kormánybiztosokat, hogy három hónap alatt jelentkezzenek a kerületi parancsnokságok vagy haditörvényszékek előtt.³ Már egy előbbi rendelet értelmében a szabadon járó volt honvédek elfogatandók, orvosilag megvizsgálandók s besorozandók voltak. Egyes emlékiratokból tudjuk, hogy az ilyen elfogott honvédek gyakran a közönséges tolvajokkal együvé csukták s fölötté kíméletlen bánásmódban részesítették; Budáról Bécsig gyalogcsapatokban hajtották őket, mint a «bús túzokokat-), mikor azonban bevonultak Bécsbe, ott a közönség rokonszenvének jeleivel találkoztak.⁴ Mintegy 40—50 ezer honvédet soroztak be az osztrák seregbe, a tiszteket is közlegényekül, azzal a magyarázattal, hogy ez nem büntető rendszabály, hanem a hadsereg szükséges kiegészítése.⁵ Különösen, a hol a zsandárság már föl volt állítva, ez napi jelentéseiben fényes eredményeket mutatott föl a mindenféle gyanús emberek összefogdosásában; Nyitra

¹ *Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)*

² *Kacziány Géza* (Magyar vértanúk könyve, 1906) szerint csak Pozsonyban, október előtt 13 halálos ítélet hajtatott végre.

³ *Samml. d. Manif. 155. I.*

⁴ *Tóth Kálmán: Irkafirkák. 59. I. Frankenburg Adolf: Bécsi élményeim. I. 176—177. I. Vadnay Károly: «Elmúlt idők» 77. s köv. I. B. Podmaniczky Frigye: Naplótöredékek. 11. 307. s köv. 1.*

⁵ *Friedjung* id. m. I. 2 1 8., 252. s köv. I. *Busbach* szerint (Egy viharos emberöltő. I. 238. 1.) 70.000 volt honvédet soroztak be.

megyében egy nap alatt (szeptember 13-án) 35 egyént, Pozsonymegyében (szept. 18-án) még ennél is többet: 56 egyént fogtak el, kiknek legnagyobb része honvéd volt. Azonban a tiltott fegyvertartás is sok okot szolgáltatott már ez időben az elfogatásokra, sőt az előfogatmegtagadás, útlevélhiány és Kossuth-bankó tartása is. A zsandárok mestereknek bizonyultak a házmotózásokban, melyeknek biztosabb megejtetése végett néha álruhában hatoltak be a lakásokba.¹ Nem csoda, hogy a baranyai kormánybiztos már szeptember 29-én azt panaszolta, hogy a compromittált egyének megtöltik az összes börtönöket, s már nem tudják, hová tegyék őket.²

E mellett a különböző kormánybiztosok jelentései annyira áradoztak a nép békés, nyugodt hangulatának s loyális érzelmeinek bizonygatóásától, hogy Bach a maga igazolására már azok közzétételére gondolt. Nem hiányoztak a loyális hangos nyilvánításai sem. Haynaut a táborból való visszatérésekor, mint Magyarország pacificatorát ünnepélyesen fogadták. Koller polgármester beszéddel köszöntötte s fáklás városi huszárok kísérték kocsiját; a tervezett kivilágítás állítólag csak a főparancsnok kívánságára maradt abban; nyoma van azonban annak, hogy az egész fogadtatási ünnepést Bene hadbiztos egy még Aradról, augusztus 24-éről kelt levélben rendelte meg s programját is megállapította.³ A Nemzeti Színházban német díszelőadást rendeztek, melynek keretében az uralkodó s a Haynau arczképét dicshymnus mellett koszorúzták meg.⁴ Pest városa, úgyszintén Pozsony díszpolgárává választotta meg Haynaut és Radetzkyt, sőt Jellacicot is, Pest azonkívül Paskiewitz herceget és Windischgrätzet. Több megyében és vidéki városban megünnepelték a császár születésnapját, ünnepélyesen fogadták körútjában a megyefőnököt vagy kerületi főbiztost, néhol még a Gotterhalte s a német üdvözlő beszéd sem hiányzott.⁵ Ily tüntetéseket Erdélyben is rendeztek, a hol szeptember elején Wohlgemuth már Nagyszebenbe is bevonulhatott s rég előkészített kiáltványaival csöndre és békére inthette a népet.⁶ A jóérzelműség különös megnyilvánulása

¹ Lásd az I. sz. cs. k. zsandárezred napi jelentéseit az O. L. *Geringer-ircitai* közt aug. 31-től kezdve.

² U. ott.

³ *Üdv. és áll. levéltár*. 1849. Kormányzósági iratok.

⁴ *Pest. Zeitung* aug. 31., szept. 1. és 2-iki száma.

⁵ O. L. *Geringer-iratok*.

⁶ Ezeknek a kiáltványoknak magyar kiadása (Osztr. *Belügymin* levitáidban) ilyenféle stílusvirágokat tartalmaz: «... a történetek jegyzetkéjében tündöklenni . . . a szédítetteket az őket szédítőktől (Verführte, Verführer) megkülömböztetni nem fogom el mulatni . . . küldöttségemnek célját elérni . . . hogy az országba csendesség, a törvényeknek tekintély és engedelmesség szerződjék ... a pártütés zavaraiából erőtlen alapot kell születnie ... a jogegyenlőség azon kötékek lészzen . . . igaznak és egyszerűnek (wahr u. klar) fogtok ismerni, a mit szükségesnek látom- stb.

képen sokan kérték magyarosított nevöknek németre való visszaváltoztatását, sőt régi magyar nevöknek is elhagyhatását.¹

A kormánybiztosok és egyéb bizalmi férfiak jelentései azonban nem érték be az állapotok jellemzésével, hanem sok mindenféle többé-kevésbé gyakorlati és elmés tanácssal, tervvel, javaslattal is szolgálni igyekeztek. Hlaváts János tót bizalmi férfiú — későbbi főispánhelyettes — Sáros megye 197,000 lakosa nevében követelhetni vélte a magyar szolgálati nyelv rögtöni megszüntetését s helyébe a tótnak behozatalát. Ugyanő a megyei önkormányzatot az aristokratia és «magyarománia» mentsvárának mondta, melynek segítségével évszázadokon át gyámság alatt tartották a népet; szerinte a rebelliseket ki kell irtani s a magyarságnak semmi privilégiumot sem szabad többé adni; csak rá kell parancsolni a hivatalnokokra s mindjárt fognak tótul tudni, mint a hogy németül már tudnak. A kormány csak legyen erőskező, a magyarnak ez kell! Jobb volna, ha csak birodalmi gyűlés volna, de ha már kell magyar országgyűlésnek lennie, annak nyelve legyen a latin, nem a magyar. A régi magyar alkotmány egy pillanatig se tűrhető; Werbőczyt és a Corpus Jurist el kell temetni. S erre a dühtől tajtékozó beadványra Geringer ráírta, hogy a későbbi tanácskozások számára előjegyzendő! Gróf Andrássy György, kit a mezőgazdasági viszonyok javítása iránt kérdeztek meg, ez időben még korainak vélt minden rendszabályt; előbb — úgymond — a lakosságnak magának kell felocsúdnia, anyagiilag és szellemileg felüdülnie, mielőtt rétöntözésre és erdősítésre lehetne gondolni. Cseh Ede a haditörvényszékek szaporítását ajánlottam hogy a politikai foglyokkal el lehessen bántani; Vilecz Ignác a zsidók elleni rendszabályokat sürgetett, s a rebellisek vagyonának zár alá vételét, hogy a hadiköltségek a jóérműek megterhelése nélkül legyenek fedezhetőek. Szentiványi Vincze rámutatott arra, hogy a közigazgatás feladata a hosszú ideig tartó kivételes állapot nyomását enyhíteni s lassankint elfeledtetni, a mi csak a katonai és polgári hatóságok hatáskörének gondos különválasztása mellett lehetséges. Kuzmány Károly evangélikus lelkész elérkezettnek vélte az időt arra, hogy részletes munkálatot dolgozzon ki a magyarországi ág. evangélikus egyháznak oly szervezéséről, mely annak a monarchia egységébe való beillesztését s a belügy-minisztériumnak való alárendelését biztosítsa.²

A biztosok jelentései azonban minden kedvező színezésük mellett elárulták azt is, hogy az országban nagyobb bajok voltak, mint a minőkét az ideiglenes közigazgatási apparátus a maga többnyire szedett-

¹ Így udvardi Kossuth Gábor előnevét vette föl családi neve helyett; hasonlóképen a bonyhádi Perczel-család némely tagja; Fehérpataky Gáspár Bielopotockyra változtatta nevét, Birány Móricz visszakérte előbbi nevét (Schultz) stb. Lásd a *Geringer-iratok* 1840 18°. évi adatait.

² II. ott.

vedett személyzetével hamarosan orvosolni képes lett volna. A hosszan tartó forradalmi zavarok s uralomváltások, az ellentétes izgatások megzavartak minden jogi fogalmat, munkátlanságra szoktatták a népet s communistikus törekvéseket idéztek föl, melyek törvénytelen foglaltsokban, erdei kártételekben, helyenkint az urak és zsidók üldözésében, sőt rablásokban nyilvánultak, mely utóbbiakban a még egyes vidékeken csatangoló guerillacsapatoknak is részök volt. A hadsereg és az orosz katonaság ellátása annál nagyobb gondot okozott a hatóságoknak, minthogy a pénztárak mindenütt üresek voltak; a Kossuth-bankók érvénytelenítése miatti elszegényedés pedig akadálya lett az ipari, gazdasági tevékenység megindulásának. Míg egyrészt a biztosok sok helyen katonai segítséget kértek a rend helyreállíthatása vagy fenntarthatása érdekében, másrészt igen nyomatékos panaszok hangzottak el a katonaságnak mindenbe, még magánjogi kérdésekbe is, beavatkozása s a miatt, hogy a polgári biztosok és főbiztosok a katonai parancsnokságoknak teljesen alá vannak rendelve. Különösen ez az utóbbi körülmény a legtekintélyesebb polgári tisztviselőket elkedvetlenítette s egyik oka lett a számos lemondásnak; Rohonczy Ignác, gr. Apponyi Lajos már szeptemberben leköszöntek; Rohonczy kemény igazságokat is mondott az új kormányzatnak;¹ Somssich Pál ismételt felszólításokra sem volt hajlandó főbiztosi állást vállalni; nemsokára gr. Cziráky János is följajánlotta lemondását, báró Ambrózy Lajos sem volt hajlandó az át-helyezést elfogadni. Hivatalkeresőkben nem volt ugyan hiány, s voltak közöttük jóhangzású nevek is, de mit tartsunk a kiválasztásról, a mikor abba a Hlaváts-fajta bizalmiférfiak is beleszóltak, s a mikor az oly tekintélyes főbiztosnak, mint gróf Forgách Antal, ismételt, erélyes felszólalásaival alig sikerült a pánszláv agitátoroktól meggyanúsított megyei hivatalnokokat az elmozdítás veszélyétől megóvni?⁴

A békéltetés művének legnagyobb akadályát a kormány is, a közönség egy része is Komárom vára szívós ellentállásban látta. A míg az meg nem szűnt, a katonai műveletek befejezhetők nem voltak; Komárom körülrzése lekötötte a haderő egy jelentős részét, akadályozta a dunamenti forgalmat s bizonyos tekintetben kétségkívül ébrentartotta a forradalmi ellentállás szellemét. Ezért érthető, hogy már augusztus végén álhírek terjedtek el, melyek a bekövetkezett capitulatiót jelentették. De a közönség széles köreiben az a hit is el volt terjedve — és lehetséges, hogy a kormány hozzájárult e hit ébrentartásához — hogy a már legfelsőbb helyen elhatározott amnestia csak azért késik, mert a hatalom nem akarja azt mintegy Komárom feladásának árát tüntetni

¹ Lásd: *Rogge* id. m. I. 215 216.!

² *Geringer-iratok*. 1849 1850.

³ U. ott.

föl, meg akarja őrizni önkénytes jellegét.¹ Ez még inkább növelte a türelmetlenséget, melylyel a capitulációt várták. Az átadás iránti meg-egyezés tényleg csak szeptember 27-én íratott alá mindkét részről, a magyar várórségre nézve nagyon kedvező és tisztos föltételek mellett, de minden egyéb, a forradalom részeseinek sorsára vonatkozó kikötés nélkül. A fegyverletétel október 3-án ment végbe s már a következő napon sietett Komárom város tanácsa hódoló felirattal ajánlani magát az uralkodó kegyeibe. A várórség tagjai közül csak azokat fenyegette a besoroztatás, a kik a várat azonnal el nem hagyják; azonban látni fogjuk, hogy Haynau a megadási föltételeket a gyakorlatban miként értelmezte.²

A győztes hatalom csak ezt látszott várni, hogy a nemzetet a rcm-uralom elmaradása iránti utolsó reményeiből kiábrándítsa. A Komárom kiürítését követő nap, október 6-ika épen összeesett a bécsi forradalom kitörésének és Latour hadügyminiszter meggyilkolásának évnapjával. Ezen a napon kellett gróf Batthyány Lajosnak Pesten és 13 magyar tábornoknak Aradon kötél vagy golyó által meghalnia. Az október 7-iki pesti lapok hozták a Batthyány kivégzésének híret, az október 10-iek az aradi vérnapét s a 11-iek a Csányi és Jeszenák Pesten végrehajtott halálos ítéletét. Néma rémület vett erőt a nemzeten, felháborodás hangzott föl a külföldön. Szolgai tollak igyekeztek Bécsben úgy tüntetni föl még a Batthyány kivégeztetésének hatását is, mintha azt a magyar közönség elégtételérzettel fogadta volna; elismerték, hogy az ítélet kihirdetése «sensatiót» okozott s hogy a közönség megkegyelmezést várt; - azonban a végrehajtás után úgy találták, hogy «a magyar közvélemény szigorúbban ítélte el a bűnöst, mint a törvény, mert a közönségben a részvét egyetlen hangja sem szólalt meg, sőt a meghozott és végrehajtott ítélet általános helyeslése nyilvánult meg».⁴

A kormány pesti sajtója mégsem mert ennyire ellentétbe helyezkedni az igazsággal. Bizonyos megilletődéssel nyilatkozott a kivégzés első, mély és megrázó benyomásáról, a fényes állású férfiú «önokozta» tragikus sorsáról, a büntető nemesis hatalmáról s dies nefastus-nak nevezte október 6-ikát. Valamivel később constatálni lévén kénytelen, hogy a Batthyány halála «még mindig a közbeszéd tárgya», bár természetesennek találta a részvétet a szomorú sorsú ember iránt, arra utalt, hogy «jogi és politikai szempontból máskép áll a dolog. Batthyány a «Gesamtösterreich» egyik legveszélyesebb ellensége volt, az előbbi

¹ *Görgey lalván* föl jegyzése «Görgey Arthur a száműzetésben» cz. művében.

² Komárom capitulációját legkörülményesebben írja le *Szinnyei József*

³ Komárom 1848 49-ben» ez. naplójegyzeteiben.

³ Podolsky pesti rendőrfőnök okt. 5-iki jelentése a cs. kir. Belügyminiszterium irattárában. (1849.)

⁴ Kempen okt. 7-iki jelentése az *udv. és áll. levéltárban*.

uralkodó tanácstalanságát hallatlan engedmények kicsikarására használta föl, melyeket sohasem lett volna szabad megadni». A kivégzés politikai hatása megrázó, de egyúttal meghajoltató (beugend) lesz, meg fogja erősíteni azt a véleményt, hogy a kormány végkép szakított a magyarországi különtörekvésekkel, a mi csak előnyös lehet.¹

Úgy látszik azonban, hogy ez az érvelés még Ausztriában sem bizonyult meggyőző hatásúnak. Wessenberg leveleiben kiemeli, hogy a magyarországi kivégzések «egész Bécsben» fölötte kedvezőtlen hangulatot idéztek elő, úgyszintén Prágában, sőt hogy a csehek körében a magyarok iránti heves rokonszenynyilvánításokra szolgáltatnak alkalmat.² Az osztrák sajtó egy része is megütközött a volt miniszterelnökkel szemben követett eljárásán, a németországi sajtóban pedig helyenkint irtózatosszidalmak voltak olvashatók az osztrák «vörös monarchia», különösen a «vadállatlelkű» Haynau ellen, sőt támadások a fiatal császár címére is.³ Furópaszerte a magyarországi kivégzéseket sokkal nagyobb elszörnyűködéssel fogadták, mint a megelőző porosz vérengzéseket Badenben.⁴ Hogy Németországban mily meleg rokonszeny, sőt csodálat nyilvánult meg a magyar szabadságharcz hősiesség bukása iránt 1849 októberében, azt Heine ismeretes költeménye¹ mutatja:

«Es fiel der Freiheit letzte Schanz',
Und Ungarn blutet sich 211 Tode

Wenn ich den Namen Ungarn hör',
Wird mir das deutsche Wams zu enge . . .»

A Nibelungok tragikus hősi sorsával hasonlítja össze a magyar szabadságharcz bukását:

«Es muss der Meld nach alten Brauch,
Den thierisch rohen Mächten unterliegen . . .»

De — a mi legfigyelemreméltóbb: az októberi kivégzések rendkívüli visszatetszést szültek még Szt.-Pétervár magasabb köreiben is; az orosz hadügyminiszter megbotránkozással nyilatkozott róluk, sőt Miklós czár magára nézve sértőnek találta a bánásmódot, a melyben az ő hadifoglyai részesültek. Természetes, hogy Palmerston sem hagyta szó nélkül a jóakaró tanácsával annyira ellenkező magatartást. «A nagy-lelkű engesztelődés helyett — ezt írta Ponsonbynak — az osztrák kor-

¹ A *Pest. Zeitung* okt. 9-iki cs 14 -iki számaiból.

² Briefe. J. 75., 77. I.

³ Vörös Ant. följegyzései, *Nemz. Múzeum*: V. A. 1617.

⁴ W. Rogge id. m. I. -56. I.

⁵ «Im October 1849». (Romanzero.)

⁶ *Theod. r. Bernhardi*: Unter Nicolaus I. u. Friedr. Wilhelm IV. cz. emlékrátáiból. Leipzig, 1899. 54 55- k

mány a korbácsolás, bebörtönzés és főbelövés módszereihez nyúl. Az osztrákok nem ismernek más argumentumot, mint az erőszakot.- Metternich herczegné naplójából tudjuk, hogy különösen a Batthyány főbelövetése Brüsszelben is föllázította a sajtót s az ott időző öreg Metternichet is nagy izgalomba hozta, mert az eljárást teljesen érthetetlennek találta.¹

Schwarzenberg herczegnek éreznie kellett, hogy különösen a Batthyányn végrehajtott ítéletért, melynek iratait már szeptember elején bekívánta Pestről, s melyre nézve legteljesebb mértékben osztoznia kellett a Haynau felelősségében,² a világnak magyarázattal tartozik s ezért október végén Schmerling igazságügyminiszter által egy lapközleményt szerkesztetett, mely különösen az ítélet hiányos szerkezete miatt a külföldön elterjedt balvéleményeket volt hivatva eloszlatni.³ «Nem hiszszük — így végződik e közlemény⁴ — hogy a ki az állami rend és a civilisatio érdekét tartja szem előtt, védelmére kelhessen a bűnösnek (Batthyánynak), kinek kárhozatos működését megvilágítottuk. A ki nem akar szándékosan elzárkózni az igazság elől, az megnyugvással fogja látni a mondottak alapján, mily alaptalanok azok a gyanúsítások, melyeket a lapok e haditörvényszéki Ítélet alkalmából terjesztettek».⁵

Voltak azonban, sajnos, a reakciónak olyan barátai is Európában, kik tapsoltak a Schwarzenberg és Haynau tetteinek. A később halhatatlan nagyságra emelkedett Bismarck, ki akkor mint kezdő diplomata és szélső-conservatív politikus a porosz képviselőházban is sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy Poroszország Ausztriának a magyarok elleni harcában részt nem vehetett,⁶ egyik legbizalmasabb nyilatkozatában, anyósához írt levelében ezt megnyugtatóni igyekszik az iránt, hogy neje — ki épen nem politikai természet — nem is törődik azzal, hogy «Magyarországon egy pár rebellist fölakasztottak». Gúnyolja anyósát, ki elszörnyűködött e fölött, mondván, hogy fejében a Rousseau nevelési elvei kísértének, a melyek XVI. Lajost odajuttatták, hogy, mert vonakodott egy embert is törvényes úton fosztani meg életétől, milliók pusztulásának okozója lett. «Te — úgymond — részvétet érzesz a Batthyány családja iránt, de részvétlen vagy azon ártatlanok ezrei iránt, kik ama lázadók örült becsvágya és fennhéjázása által özvegyekké és árvákká

¹ *Nachgelassene Papiere* V i i. (Tagebuch dér Fürstin Melanie) 71. I.

² Nem találtam adatot, mely Schwarzenberg felelősségére nézve a *Horváth Mihály* által (id. m. III. 559. s köv. 1.) elmondottakat megerősítené.

³ Udv. és áll. levéltár. (Min. tanács.)

⁴ A hivatalos Wiener Zeitung nyomán közli a *Pest. Zeit.* nov. 4-iki száma.

⁵ *Friedjung*, ki pedig nagy véleménynyel van Schwarzenbergéről, többször id. művében kénytelen elismerni, hogy az 1849-iki kivégzések kegyetlenek és fölöslegesekek, sőt mi több, haszonnélkülic (nutzlos) voltak (I 435. I.)

⁶ W. Rogge id m l 126. I

lettek. Vájjon egy ember kivégzése túlságos elégtétele az elhamvadt városokért, elpusztult vidékekért, a legyilkolt népért, melynek vére azt kiáltja az osztrák császárnak, hogy Isten neki adta a felsőbbség kardját . . . ő tartozik azt a kardot alattvalói védelmére a gonosztevőkre emelni, ellenben a lázadók gyilkosok és hazugok maradnak akkor is, ha azt a kardot erőszakkal magukhoz ragadják . . .» Hivatkozik a Luther szent beszédjére, mely szerint a világi felsőbbségek büntetni tartoznak, nem megbocsátani, s nem kívánja, hogy-ha valaha kormányzó állásba jut, neje olyan szemmel nézze őt, mint anyósa most Haynaut.¹

Az október hatodiki vérengzés pedig csak csúcspontja volt a kegyetlen megtorlások sorozatának, korántsem befejezése. Október végéig alig volt nap, melyen a lapok haditörvényszéki ítéleteket nem közöltek volna, köztük számos halálosat is, mint a báró Perényi Zsigmondét, b. Jeszenák Jánosét, Szacsvey Imréét, Kazinczy Lajosét, a Csernus, Woronieczky, Giron és Abancourtét, s voltak kivégzések, melyekről a lapok hírt nem adtak. Október 30-án azután nem hivatalosan közzétették, hogy az uralkodó a halálos ítéletek végrehajtását megszüntetni rendelte; a kegyelem útján hosszú börtönbüntetésre változtatott halálos ítéleteknek azonban még egész sora következett ezután, s csak az egy évnél rövidebb időre elítéltekre, valamint a kisebb jelentőségű vétségekért perbefogottakra nézve következett be már november elején a teljes megkegyelmezés, illetve szabadonbocsátás. Egyidejűleg megkezdődött a véglegesen elítélteknek bűnhődésük helyére — többnyire ausztriai várfogságokba — való elszállítása³ s miután a közönség között fölötte aggasztó hírek voltak a foglyokkal való bánásmódra nézve elterjedve, a kormány megnyugtató hivatalos közleményt bocsátott ki, mely szerint a politikai foglyok az őrizetökre rendelt «intézetek»-ben fölötte

¹ *Bismarck's Briefe an se. Braut u. Gattin.* 172—173. I.

² Az összes elítélteknek, sőt a halálra ítéltéknek számát sem lehet teljes pontossággal megállapítani. *Horváth Mihály* 27 kivégzett magyar egyént sorol fel névszerint (a *Pester Zeitung* közlései szerint 1849 végéig 35 halálos ítélet hajtatott végre) s 240-re teszi azok számát, kik halálra ítéltetvén, rövidebb-hosszabb várfogsággal bűnhődtek. *Vörös Antal* följegyzései 1765 haditörvényszéki ítéletről szólnak a 48 49-iki forradalom után, ezekből Magyarországra 897 esik. *Beksics* (Ferencz József kora) 500-ra teszi a halálos ítéletek számát s 114-re a tényleg végrehajtottakét. *Ürmösy Lajos* (Tizenhét év Erdély történetéből. I. 23. s köv. I.) csak Erdélyből 97 kivégzettet számlál. *Busbach Péter* (Egy viharos emberöltő) 1040-ra becsüli a szabadságharcban részt vett s hadbírószálgilag elitét egyének számát, ebből 573-ra az eredetileg halálra ítéltékét s ebből 362-re a várfogságra megkegyelmeztetteket. *Kacziány* (id. m.) 100 magyar vértanúról számol be, ide sorolva az ötvenes évek folyamában kivégzetteket is. Az 1848 — 49. *Történelmi lapok* (szerk. Kuszko István) 1892 okt. isi száma az aradi haditörvényszék által elitét egyének névsorát mutatja ki, szám szerint 607-et.

³ *Borsi József:* Utazás ismereti, állomás felé (Olcsó Könyvtár 278. sz.) 202. s köv. l.

humánusan szabályozott bánásmódban és ellátásban részesülnek.¹ A közönségnek azonban volt oka tovább is kételkedni a közzétett «szabályok» lelkiismeretes megtartásában.²

Azonközben szakadatlanul folyt az üldözése, kézrekerítése, elzárása, perbefogása, esetleg besorozása mindazoknak, kik a forradalomban való tevékenység gyanújában állottak, vagy a forradalmi főszereplőknek hozzátartozói voltak s az országból menekülni nem tudtak vagy nem akartak. Haynau sietett a rablásra és gyilkolásra, valamint a gyűjtogatásra nézve a rögtönítélő bíraskodást az egész országra szólólag kihirdetni, valószínűleg abban a föltevésben is, hogy a mi esetenként meg is történt — a kétségbeesett menekülők ezen bűnök valamelyikébe tagnak esni. Statárium alá estek a szökések elősegítői is. Külön rendelkezéseket bocsátott ki a főparancsnok a szökevény, valamint a jogosulatlanul Pesten tartózkodó honvédek ellen s a szökevények kézrekerítői számára jutalmat tűzött ki.³ A belügyminiszter leküldte a közbíró részére a forradalom előidézőinek és főszereplőinek névjegyzékét.⁴ Habár a rögtönítélő bíróságokon kívül a haditörvényszékek is mindegyre szaporítottak, azok nem győzték a perbefogott vádlottakon kívül az ügynevezett purificatio végett hozzájuk utasított volt forradalmi alkalmazottak jelentkezését is ellátni, a miért Haynau utóbb a Windischgrätz bevonulásáig a magyar kormány szolgálatában állott egyéneket az önigazolástól egyáltalán fölmentette.

Az aradin kívül legvéresebb munkát végzett az «Újépület»-nek (Neugebäude) nevezett pesti kaszárnyában működő haditörvényszék. Ennek az alakatlan, nagy épülettömbnek, melyet legtöbb kortársunk még régi kinézésében ismert, 5-ik számú, északkeleti pavillonja, melynek feketesárga kapujában két ágyú s golyóhalmaz fogadta a belépőt, szolgált egyúttal a legtöbb vizsgálat alatt levő politikai fogoly börtönéül s innen vezették a halálra ítélteteket a közeli vesztőhelyre. Itt tartották elzárva Rottenbiller Lipót pesti polgármestert is, Lonovics érseket, br. Bémer, Rudnyánszky és Jekelfalusy püspököket, Kállay Ödönt, Könyves Tóth Mihályt, Balassa János hírneves egyetemi tanárt, kit börtönéből hívtak Batthyány Lajoshoz, mikor ez, a kivégzést elkertilendő, sebet ejtett nyakán. Gorczeky plébános elkészíttette s börtönébe hozatta a koporsót, melybe másnap fektették. A foglyok hallhatták a golyó általi halálra ítéltet kivégzésekor a puskaropogást és hallhatták mindig déli 12 órakor a dobszót, mely mellett az udvaron a meghozott ítéletet hirdették ki. Október vége táján ez a pavillon már úgy meg-

¹ A *Pester Zeitung* (nov. 10.) közölte a *Wiener Zeitung* nyomán.

² Lásd *Busbach* (id. m. I. 240. s köv. l.) és *Borsi* följegyzéseit a rabokkal való bánásmódra nézve.

³ *Samml. d. Manif.* 161. s köv. l.

⁴ *O. L. Geringer-iratok* 1849.

telt, hogy a 2-ik számút is politikai foglyok számára kellett be-
rendezni.¹

A kivégzések alkalmával a közönség értelmesebb része mintegy el-
rejtőzött, de a «Neugebäude» sötét emlékü szöglettömbét sokan láto-
gatták: a kihallgatás végett idejárom szabadlábbon levő vádlottak, továbbá
azok a — gyakran a legelőkelőbb körökből való — nők, azok a testvérek,
gyermekek, a kik engedélyt kaptak arra, hogy sorsa eldőljön a fogságban
váró férjüket, testvérüket, atyjokat meglátogathassák. Az ilyen engedély
kieszközlése gyakran sok utánajárással, nehézséggel járt, néha egy
percznyi szeszély megkönnyítette azt. Susan tábornokhoz mindenki
rettegéssel közeledett, Haynaunak néha voltak kedélyes órái, habár vi-
szont épen ő még asztaltársasága előtt is képes volt cynikusan tréfálni
a parancsára végrehajtott kivégzések fölött.² Jó emléket hagyott hátra
ez időből a később hétszemélyes táblai bírónak lett Kossalkó János, ki
akkori hivatalos állásában sokaknak szenvedését enyhítette.¹

Lonovics Józsefet, az állásáról lemondásra kényszerített egri érseket,
csak a pápai nuntius fölszólalása következtében szállították át az Újépü-
léből számkivetésképen a melki apátság kolostorába.⁴ Rudnyánszky
József besztercebányai püspök 8 évi várfogságra szóló, br. Bémer László
nagyváradai püspök halálos Ítéletet kapott; mindkettő kegyelmi úton
került szintén osztrák kolostorba s utóbb püspökségétől megfosztva,
szabadlábba helyeztetett. Püspökségéről való lemondásra kényszerítet-
ték később Lunény János erdélyi gör. kath. püspököt és Jekelfalusy
Vincze szepesi püspököt is. A lemondott püspökök szerény ellátási
összegben részesültek.

Pestre hozták Kossuth öreg édesanyját és három nővérét is, kik
Nagyváradon estek az osztrákok kezeibe; Kossuth nejének sikerült
előbb lappangnia, majd férjéhez, a külföldre menekülnie. A hölgyeket
Haynau nem tartotta soká fogva; ellenben a volt kormányzó gyermekei,
Vilma, Ferencz és Lajos, kiknek legidősbike 9 éves volt, előbb Budán,
utóbb a pozsonyi várban őriztettek, egyébként tisztességes fogságban,
de elszakítva hozzátartozóiktól. Végre a kormány — Haynau és Bach
tervei ellenére, kik a katolikus vallású leányt egy bécsi kolostori isko-
lába, a fiúkat pedig osztrák katonai nevelőintézetbe akarták adni —
szabadon bocsátásuk s Láng pesti evangélikus lelkész gyámsága alá
helyezésök mellett döntött, de utóbb pozsonyi tartásköltségek fedezése
címén követelést támasztott. A pozsonyi várban tartották fogva Guyon

¹ *Mezősy László*: «Az Új-épületbe» az 1848 49. tört. lapok 1892-iki
évfolyamában.

² *Baroness v. Beck*: Personal Adventures during the war of indep. in Hungary
11. 140. s köv. *Zsoldos Ignác* kézirati megemlékezései az Akadémia levéltárában.

³ *Vachott Sándorné* «Rajzok a múltból. II. 132. s köv. I.

⁵ *U. és áll. levéltár 1849 50. (Min. tanács.)*

tábornok családját is.¹ Pulszky Ferencz anyósa, régi ismeretségük dacára hiába járt közben Schmerling igazságügyminiszternél unokáinak szüleikhez bocsátása érdekében; soká lappangniok kellett. Még Pulszky nagybátyját, a forradalomban semmikép sem részes Fejérváry Gábort is rendőri zaklatások érték.² Egyes közegeknek a levéltitok megsértésében való túlbuzgóságát néha már a kormány is megsokalta.³ A névtelen vagy hazug följelentések alapján való elfogatások, nyomozások, házmotozások napirenden voltak, noha ez utóbbiak eredménye olykor csak — néhány kép elkobzásából állott.⁴

Megrendszabályoztak mindent; tilalom alá esett még a forradalomra emlékeztető szakáll és kalapviselés is; Haynau elrendelte, hogy a szabadságharcz idejében magyar hangzásúra változtatott nevek viselői előbbi nevüket vegyék föl. November 2-án Pesten «Stadtbehörde» aláírással falragasztként rendelet jelent meg, mely szerint a nemzeti színű és magyar felírású czégtáblák 48 óra alatt átfestendők s német felírással látandók el; az ez ellen vétők bírsággal, esetleg fogsággal fognak büntettetni. Erre maga Bach kérdőre vonta Geringert, ki a dologról semmit sem tudott s néhány nappal később új rendelet jelent meg, mely a német felírás mellett más nyelvűt is megengedett, az átfestés határidejét kitolta s a már esedékessé vált büntetéseket elengedte.⁵

Az elkobzott Kossuth-bankókat koronkint, rendőri felügyelet mellett, nyilvánosan, a piacon égették el. A szabadságharczban különösen kitűnt városokat megsarczolták; így Kolozsvárra 200,000 frtnyi hadisarczot vetettek ki, melyre nézve a Bach öcscse, az erdélyi polgári biztos — «das Bächlein», mint a hogy tréfásan nevezték⁶ — megjegyezte jelentésében, hogy azt méltányosság szerint legnagyobb részében a nemességnek kell viselnie. De ugyanennek a jelentésnek azt a fölvetett kérdését, vajjon a pusztítások által nagy kárt szenvedett erdélyi nemes földbirtokosok nem volnának-e, mint a magyarországiak úrbérmegváltás czímén előlegben részesítendőek? a belügyminiszter válasz nélkül hagyta.⁷ Kétségbe vonhatjuk-e ily körülmények között a kormány ez időben megindult magyar félhivatalosának, a «Magyar Hírlap»-nak azt a vallomását, hogy Erdélyben a magyarokat, csak azért, mert magyarok,

¹ Mindezekre nézve *Vörös A. és Beck báróné* (id. m. II. 133. s köv. I.) följegyzései megegyeznek az Üdv. és áll. levéltár hivatalos adataival.

² *Pulszky: Életem és korom.* II. 291. I.

³ *U. és áll. levéltár,* 1850. (Min. tanács.)

⁴ Lásd *Jósa Péter* nagyváradi főbiztos jelentését az általa eszközölt tömeges elrogtatásokról: *Hóke - Szabó* id. m. 1. 366. s köv. lúgyszintén az *O. L. Geringer* iratait 1849.

⁵ *U. és áll. levéltár,* 1849. (Min. tanács.)

⁶ *Wessenberg, Briefe,* II. 297. I.

⁷ *Osztrák belügymin. lev itára.* 1849.

üldözik, míg az oláh főnökök, kik gyilkoltak, raboltak, pusztítottak, ma is büntetlenül, szabadon járnak?¹ Hiszen maga Bach kénytelen volt egyszer egy bizalmas utasításban az erdélyi magyarok teljes elnyomása ellen szót emelni.²

Abban a tetszhalotti némaságban, melybe a lesújtott nemzet ily megpróbáltatások között merült, csak a conservatívek vélték szükségesnek szót emelni s egy bécsi lap, az «Ostdeutsche Post» hasábjain újra kifejteti programjukat.³ E szerint a magyar conservatívek nagy, hatalmas és szabad Ausztriát akarnak, központi kormányzattal, egységes törvényhozással. Azonban az egységet nem az üres formákban keresik, nem a bürokratikus egyformaságban; ez oly polyglott államban, mint Ausztria, lehetetlen; a provinciális kormányzati formák különfélesége fenntartandó. Kívánják Magyarország legszorosabb csatlakozását Ausztriához s a monarchia egységét. Magyarország a lehetőségig assimilálendő, azonban az érzelmek kímélésével és a provinciális kormányzat intézményeinek megtartásával. Elfogadják a márczius 4-iki birodalmi alkotmányt, hogy az ingadozásnak már egyszer vége legyen és mert annak keretében az ő programjukat megvalósíthatónak tartják. Sem osztály, sem nemzetiség számára előjogot nem kívánnak, de viszont elnyomásnak, üldözésnek sem akarnak egyetlen osztályt vagy nemzetiséget sem kitenni. Nem küzdenek a magyar supremátia fenntartásáért, a mennyiben ez alatt nyelvi kényszer vagy előjogok értendők; kívánják, hogy a nemzetiségek egyenjogúsítás mellett egymással nemes versenyre keljenek, de az országnak nyelvi területek szerinti széttagolását ellenzik.

Az óvatos megalkuvási szándéknak ez a megnyilatkozása valószínűleg az épen akkor Magyarország közigazgatásának ideiglenes szervezésére nézve folyamatban volt tárgyalásokat kívánta befolyásolni. Azonban a conservatívek most sem találtak meghallgatásra. Október 17-én hagyta jóvá az uralkodó a magyarországi provisoriumra vonatkozó előterjesztést s 24-én adta ki Haynau a rendeletet, melylyel úgy az Ideiglenes közigazgatási szervezet», mint az arra vonatkozó «Végrehajtási utasítás» életbelépett.⁴ November 1-én azután még egyszer közzététetett a márczius 4-iki birodalmi alkotmány, egyrészt azért, mert annak kihirdetése annak idejében az országnak még meg nem hódított részeiben nem volt lehetséges, másrészt annak kifejezése végett, hogy az új közigazgatási szervezet mindenben az olasz alkotmánypátens elvein alapul.

A provisoriumot indokoló előterjesztés kimondta, hogy Magyar-

¹ Deczember 30.

² *Friedjung* id. m. I. 416. I.

³ A *Pesler Zeitung* október 3-iki számában közölve.

⁴ *Reichsgesetz u. Reg.-Blott 1849; Samml. d. Manif. 192. s. köv. I.*

ország régi alkotmányát maga a forradalom megdöntötte (beseitigt),¹ s hogy ezidőszerint a monarchia egységének és a népfajok egyenjogúságának szem előtt tartása mellett a leküzdött fölkelés által szükségessé vált kivételes állapot volt irányadó, mely megköveteli, hogy egyelőre a katonai és polgári hatalom és kormányzat egyesítve legyen.² Ehhez képest s a már júniusban közzétett alapelveknek megfelelően, a politikai közigazgatás szervei Magyarországon: a hadseregarancsnok a polgári ügyekre nézve meghatalmazott császári biztossal; a katonai kerületi parancsnokok az adminisztratív ügyek számára melléjük rendelt miniszteri biztosokkal és kerületi főbiztosokkal; továbbá a kormánybiztosok az alájok rendelt járási biztosokkal. Megjegyzendő, hogy a különböző biztosok elnevezésénél a Windischgrätz alatt következetesen használt «királyi» jelző itt már eltűnik. A végrehajtó hatalmat a kivételes állapot ideje alatt kifelé a hadparancsnok képviseli, hatáskörébe főképp a közrend helyreállítása és fenntartása, a kivételes állapotokkal járó intézkedések, a katonai tekintélyt igénylő ostromállapot és hadijog kezelése tartoznak. A melléje rendelt császári biztos a minisztériumnak közvetlenül alárendelt, kiküldött közege, a politikai közigazgatás szervezője és vezetője. A katonai kerületi parancsnokságok, ha területük nagysága úgy hozza magával, két vagy három polgári kerületre oszthatók. A kerületi parancsnokok gyakorolják a kerületben a legfőbb politikai hatalmát is, a folyó közigazgatási ügyek ellátására s a szerves intézkedések és reformok végrehajtására szolgálnak mellettük a miniszteri biztosok, kik ügykörükre nézve a meghatalmazott csász. biztosnak és a minisztériumnak felelősek. A kerületi főhatóságok levelezése a minisztériummai polgári ügyekben egyelőre a csász. biztos útján fog menni; a kerületi parancsnoknak és miniszteri biztosnak kötelessége egyetértő és gyors együttműködésre törekedni, a min. biztos tartozik vett utasításait a kér. parancsnokkal közölni s viszont ez is a szükséghez képest értesíti a min. biztost a hozzáérkezett felsőbb parancsokról. A politikai közigazgatást a kerületben a kér. főbiztos vezeti, ki kerületi főispán címet is visel, kit a kér. parancsnok tanácsadásra fölhívhat s ki utasításait a kér. parancsnok útján kapja és előterjesztéseit az ő útján terjeszti föl. A polg. kerületek (CivilDistricte), melyeknek létesítése Magyarországon valószínűleg a Kübeck eszméje volt,⁴ kormányzati kerületekre (Regierungsbezirke) oszlanak, melyek élén a kormánybiztos (Regierungscommissar) mint megyefőnök áll; ezek a kerületek viszont járásokba oszlanak, melyekben az adminisztratív ügyeket a járási biztosok vezetik.

¹ Ez nemcsak az 1848-iki áprilisi törvényekre, hanem az országgyűlés által alkalmazott későbbi radicalis rendszabályokra nézve is értendő; lásd *Horváth M.* id. m. III. 94., 97., 106 107. I.

² *Udv. és áll. levéltár.* 1849. (Min. tanács.)

³ *Szögyény Emlékiratai.* II. 280. I.

A kerületek és járások beosztása nemcsak az illető országrész természeti viszonyai után igazodik, hanem arra is szolgáljon, hogy a kisebbségben levő néptörzsek egyenjogúsága és nemzeti fejlődése kellően érvényesüljön.

Ennek az ideiglenes szervezetnek végrehajtását egy 60 §-ból álló utasítás szabályozta, mely kimondta, hogy a kerületi (megyei) és járási beosztás egyelőre a fennálló beosztást kövesse, de különösen nagy megyék két-három részre is oszthatók. A sz. kir. városok közvetlenül a ker. főbiztos alá rendelendők, kinevezett polgármesterrel élükön. Az igazságügyi, adó- és illetékügyi, kamarai, bányászati, posta- és középítészeti személyzet a politikai hatóságokkal karöltve tartozik működni. A politikai közigazgatás közegei vegyesajkú népesség körében minden néptörzsnek jogait, nyelvi és egyéb érdekeit védeni tartoznak; egyházban és iskolában minden nyelvi kényszer mellőzendő s a honos nyelvek egyenjogúsága gyakorlatilag megvalósítandó úgy a rendeletek kihirdetése, mint a tárgyalások, beadványok és írásos intézkedések terén. Az érintkezés a felsőbb hatóságokkal német nyelven történik. A hivatalok betöltésénél főtekintet fordítandó a képesség mellett a törvényes kormányzatihoz való kipróbált ragaszkodásra s lehetőleg a nemzetiségek egyenjogú érvényesülésére és a tényleges szolgálatra is. A forradalomban compromittált egyének a legalsóbb hivatali fokozatokból is eU távolítandók s jóérzelmű, a császári kormányzat iránt odaadó egyénekkel pótlandók. Egyelőre az összes alkalmazottak ideigleneseknek tekintendők, azonban esküt tesznek, melyben kötelezik magukat Ferencz József osztrák császár és magyar király s a «törvények» iránti engedelmességre. A politikai hatóságok kötelesek a lefegyverzés, a magyar bankók bevonása s az ország megbékéltetése körüli teendőkből a katonai közegekkel közreműködni. A főbiztosok és kormánybiztosok személyesen vagy megbízható közvetítők útján tartoznak a néppel érintkezni s azt a császári kormány jóakaró szándékairól fölvilágosítani és vele a lázadók hitszegésének gyalázatosságát megértetni. Egyáltalán mindent el kell követniük, hogy a kétkedőkbe vagy a forradalmi rémuralom által megfélemlítettekbe bátorságot öntsenek, a kitartó hűségűeket védjék és támogatassák s az elszakadottakat a törvényes kormányzat iránti engedelmességben megerősítsék. A földműves nép megnyugtatóására s a földbirtokosoknak a kártalanítás föltételei iránti fölvilágosítására nézve az utasítás ismétli a már az első kormánybiztosok szájába adott érveket. A biztosok kerületeiket beutazni s tapasztalataikról jelentést tenni, különösen pedig a tapasztalt bátor kötelességteljesítés és ragaszkodás bizonyítékait minden néposztály körében a felsőbb hatóságok tudomására hozni kötelesek.

Ez a munkálat a maga szervező részében tulajdonképpen csak §-okba foglalta azt az ideiglenes közigazgatási szervezetet, mely az ország fegy-

veres meghódítása nyomán a mutatkozó szükséghez, a Windischgrätz félbemaradt intézkedéseivel s a kínálkozó erőkhöz képest kialakult s a katonai és polgári közegek egymás mellé rendelésével oly zavart és kétértelműséget állandósított, mely tág kaput nyitott a mindig erősebb katonai hatalom túlsúlyának és végfolyamatban a miniszteri önkénynek. Intézkedő és utasító része teljesen magán viseli a Bach egyéni stílusának bélyegét: azt a kenetdús leereszkedést a korlátolt alattvalói észhez, mely mindig mindenkit kitanítani akar az ő saját javáról s a melyből mindig kirí az, hogy valójában nem a boldogítandók javát, hanem csakis a kormányzat hatalmi érdekeit tartja szem előtt.

A kerületi beosztás is egyelőre a létező állapotokhoz alkalmazkodott. Megmaradt az öt katonai és polgári districtus, Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhelyekkel; a bánóság és vajdaság is egyelőre csak Haynau főparancsnoksága alatti külön katonai kerületként kezeltetett, Temesvár székhelylyel; ellenben a Jelacic által önkényesen elfoglalt Muraköz Horvátországhoz csatoltatott. A polgári kerületek szaporítása, valamint a megyei és járási beosztás iránt tárgyalások indultak, melyeknél a főtekintet arra irányult, hogy a rendelkezésre álló statisztikai anyag helyett oly régiebb följegyzések, egyházmegyei schematismusok stb. vétessenek használatba, melyek a magyarság számára nyát minél kedvezőtlenebb színben tüntetik föl.¹

Kerületi parancsnokok lettek: Budapesten: Macchio (Florian von) tábornok, a zsandárság főparancsnokává kinevezett Kempen helyére, Pozsonyban: Gerstner, Sopronban: Allemann, Kassán: Bordolo, Nagyváradon:² Braunhoffer és Temesvárott: Mayerhoffer. Ez alá a hat katonai districtus alá 15 polgári kerület tartozott, megannyi főbiztossal az élén. Miniszteri biztosokként a parancsnokok oldala mellett egyelőre a már megnevezett Hauer, Attems és Swieceny működtek. Feltűnő tehát, hogy a legfelsőbb administratív vezetés és irányítás a kerületekben már ekkor kizárólag a magyar viszonyokban járatlan, de a kormány ezélezataiba annál jobban beavatott osztrák hivatalnokokra bízott, mert Schwarzenberg és Bach fölmerült kételyekkel szemben is mereven ahhoz a fölfogáshoz ragaszkodtak, hogy e bizalmi feladatra magyar ember nem lehet alkalmas.³

¹ O. L. Geringer-iratok 1849 nov.

² Ezek: 1. Budapesti kér. főbizt. Szentiványi Vincze; 2. székesfehérvári kér. főbizt. Dőry Gábor; 3. Pécs: Augusz Anta; Pozsony: gr. Cziráky János; 5. Trnacszen: gr. Forgách Antal; 6. Besztercebánya: Andreánszky Sándor; 7. Lőcse: Péchy Imre; 8. Kassa: gr. Szirmay Sándor; 9. Ungvár: Villecz Ignác; 10. Eger: Kapy Ede; 11. Debreczen: Uray Bálint; 12. Nagyvárad: Józsa Péter; 13. Szeged: Gaál Ede; 14. Temesvár: Mocsonyi András és 15. Zombor: Nicolich Izidor.

³ Udv. és áll. lev.-tár. Ennek visszásságára már egykorú ítélet is rávilágít: Ungarns Gegenwart 24. s köv. I. Később hasonló megbízást kaptak Koller Ferencz és Cseh Eduard.

A közigazgatási szervezést csakhamar követte a bíróságoknak természetesen szintén csak ideiglenes berendezése. E szerint ezentúl Magyarországon mint elsőfokú bíróságok a járásbíróságok és törvényszékek, mint másodfokúak — bizonyos, a járásbíróságoktól fellebbezhető ügyekre nézve — a törvényszékek és az öt kerületi főtörvényszékek s mint harmadfokúak — a törvényszékek által másodfokon ellátott ügyekre nézve — a kér. főtörvényszékek és a legfőbb törvényszék fognak működni. Habár a kormány sajtója az új szervezetet üdvözölve, Magyarországot bizonyos túlzással úgy tüntette föl, mint a legrosszabb hírű jogszolgáltatás, mindig perlekedő nép és a százéves pörök hazáját s a kormánybiztosok is egyre sürgették a törvénykezés rendezését, a kormány épen nem sietett az új bíróságok életbeléptetésével s indokolt körültekintéssel, kiküldött külön biztosokra bízta a szervezést és az egyének kiválasztását.¹ A szervezés munkájában részt vett Szerencsy István, volt személynök és kir. táblai elnök is, ki azonban nemsokára elhunyt; a tervezett magyar legfőbb törvényszék pedig létre nem jött, hanem a hétszemélyes tábla eltörlésével csak a bécsi legf. törvényszék kebelében szerveztek egy magyar tanácsot. A magyarországi bíróságok háromnyelvű felírással ellátott pecsétet kaptak.

A közoktatásügy is megkapta a maga provisoriumát, Geringernek egy, november 6-ról a kerületi főispánokhoz kibocsátott körrendeletévei. Az ebben közölt «alapelvek» csak fokozatosan, a lehetőség szerint voltak életbeléptetendők. Ezek szerint az oktatás elemi, közép- és főiskolák között oszlik meg; az elemi népiskolák szellemi vezetését a rendelet tulajdonképpen a hitközségekre bízta, a politikai községeknek csak az anyagi ügyekben ad befolyást. Az egyházi hatóságok mellé azonban az állam tapasztalt tanférfiakat fog állítani, kik különösen didaktikai tekintetben gyakoroljanak felügyeletet. A középiskolák legfontosabb fajai a gymnasiumok és reáliskolák; a gymnasiumokra nézve utal a rendelet a már kinyomtatott «Entwurf»-ra s a középiskolai tanárképzésre vonatkozó ideiglenes osztrák törvényre. A felekezeti jelleg nélküli gymnasiumok minden esetben indokolandó kivételnek tekintendők; a reáliskolákban kevésbé szükséges a felekezeti megoszlás. A népiskolákban az oktatás lehetőleg az anyanyelven adandó; a középiskolákban a tannyelv az legyen, mely a környékbeli lakosság szükségleteinek leginkább megfelel; esetleg két tannyelv is használható. A kerületi főbiztosok mellé ideiglenes tanfelügyelők — később szakfelügyelők — fognak rendeltetni az eddigi főigazgatók helyett. A tanfelügyelők leg-

¹ *Samml. d. Manif.* 235. s köv. I. *Pest. Zeit.* nov. 1 1., 20. szám. A kerületi főtörvényszékek székhelyei lettek: Sopron, Nagyszombat, Eperjes, Debreczen és Pest; a kerületekbe a szervezés előkészítése végett kiküldött biztosok: Rohonczy Ignác, b. Nyáry Antal, Melczer István, Luka Sándor és Szerdahelyi Pál. (Geringer-iratok)

közelebbi feladatait a rendelet ezekben jelöli meg: az iskolák epuratiója úgy a tanerőkre, mint a növendékekre nézve, bezárása az oly iskoláknak — különösen jogiskoláknak — melyek politikailag veszélyesek vagy nincsenek kellő tanerőkkel ellátva s új iskolák állítása s a létezőknek ezen elvek szerinti átalakítása s minden nyelvkényszer kiküszöbölése a tanításból. A rendelet szerint kétségtelen, hogy Magyarországon addig túlsók gymnasium és akadémia volt s azokban a tanítás annyira fogyatékos, hogy nem annyira a műveltséget terjesztették, mint inkább a politikai agitációra neveltek, Ezért szükséges a gymnasiumok egy részének megszüntetése vagy a reáliskolákká, esetleg algymnasiumokká lefokozása, az akadémiákon pedig a jogi tanfolyamok megszüntetése s a philosophiai tanfolyamoknak a gymnasiumhoz csatolásával ez utóbbinak — az Entwurf értelmében — nyolcz osztályúvá átalakítása. A jogi tanfolyam csak ott tartandó fenn, a hol a philosophiai kar az egyetem módjára szervezhető, különösen a hol theologiai intézet is van; ily helyeken azután a jogi tanfolyam is facultássá bővítendő ki s különösen az osztrák jog tanításáról kell gondoskodni. A protestáns tanintézetek részére a provisorium esetleg állami dotatiót helyez kilátásba, de csak a tanárok alkalmazására gyakorolt megfelelő befolyás mellett.¹

Látjuk ezekből, hogy az 1849-iki provisorium tanügyi téren több helyes és a későbbi fejlődéstől igazolt elvet is vegyített össze azzal a legközelebbi czéllal, hogy a közoktatást magyar jellegéből és szelleméből ki vet köztessé. *Geringer egyébiránt az ideiglenes kormányzat kérésében egy tanulmányi bizottságot is állított föl, melynek elnökéül báró Senyey Pált hívta meg s intézkedett, hogy a hadi állapotoktól okozott késedelemmel a tanítás mindenütt meginduljon; a pesti egyetem is, melynek helyiségei kaszárnyául szolgáltak, megnyílt november 8-án.*

A postaügy tekintetében az az intézkedés történt, hogy a levél- és kocsiposta egyesítettet s a főpostahivatalok és kocsiposta-főállomások megszüntetésével öt ideiglenes postaigazgatóság állíttatott föl a magyarországi katonai districtusok székhelyein, egy pedig a Bánát számára Temesvárott.² És sietett a kormány a földadó kataszter ideiglenes behozatalával is. Már egy október 20-iki császári pátens hivatkozott c részben az *egyenlő teherviselés elvére; nem az ezt kimondó 1848-iki VIII. t.-cz., hanem a márcz. 4-iki birodalmi alkotmány alapján.* Ki mondta, hogy a császár kívánja, hogy Magyarország is mielőbb élvezze a rendezett földadó-kataszter áldásait s ez által egyenletesebb adózás állván be, a Magyarország és a többi koronatartományok közötti minden vámsorompótól ment szabad áruforgalom föltételei is beálljanak. Ennélfogva elrendelte a pátens, hogy Magyarországon is sürgősen meg-

¹ *Samml. d. Manif.* 224. s köv. I. *Pest. Zeit.* nov. 8. sz.

² *O. L. Geringer-iratok, 1849*

indíttassanak az erre vonatkozó munkálatok ugyanazon elvek szerint, mint a birodalom többi részeiben. Miután azonban ez hosszabb időt igényel, egyelőre a meglévő felmérések alapul vételével s a közterhek lehetőleg igazságos és egyenletes fölosztásával földadó-provisorium léptetendő életbe. A míg pedig ez létrejöhet, ideiglenesen az 1847-iki hadi és házi (domesticalis) adó vetendő ki az akkor adókötelesként szerepelt ház- és földtulajdonosokra. Hogy az akkor nem adóköteles egyének megadóztatása mily alapon és módon történjék, annak szabályozása külön rendeletek számára tartatott fenn.¹

Az Erdélynek szánt provisorium már néhány nappal a magyarországi előtt nyert legfelsőbb jóváhagyást.² E szerint ez a «koronataromány» hat kerületre osztatott nemzetiségi megjelölés nélkül, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely és Fogaras székhelyekkel. A nagyszebeni kerület a szász földet foglalta magában ezért hozzátartoztak a brassói és beszterczei fiókkerületek is; Salmen Ferencz, akkori szász comes, egyúttal a nagyszebeni kerület főbiztosa lett. Minden districtus élén itt is egy katonai parancsnok állott s mellette a polgári ügyek számára egy kerületi biztos. A kerületek «Bezirk»-ekre s ezek ismét «Unterbezirk»-ekre oszlottak, egy^egy biztossal élükön. Az eddigi megyék, székek, szolgabíróságok megszűntek, csupán a szászoknál viselék a Bezirk-ek és Unterbezirk-ek, a Kreis-ok és Inspector-atok nevét. Rájok nézve a comes gyakorolta azokat a teendőket, melyeket eddig a megszüntetett erdélyi kormányzók látott el, azonban ő is alá volt rendelve az erdélyi katonai és polgári kormányzónak s a melléje rendelt meghatalmazott csász. biztosnak. A szászföld számára kiadott külön utasítás hangsúlyozta a népfajok egyenjogúságát s egyforma védelmét, melyhez képest egyházban és iskolában s a felekkel való hatósági érintkezésben minden nyelvkényszer ki van zárva, a hatóságok egymásközötti ügykezelési nyelve azonban a német lett. Bach már arra is fölhívta öcscsét, az erdélyi csász. biztost, hogy szakértő és megbízható egyének bevonásával készítsen javaslatot a majdani erdélyi országgyűlés szervezetére nézve; a Csehország és Tirol számára már elkészült munkálatok tekintetbevételével. Miután csak a nagyszebeni kerületben maradt fenn a régi törvénykezés, Wohlgemuth kormányzó, tekintettel a forradalmi zavarok alatt rendkívül elszaporodott bűntényekére, saját hatáskörében ideiglenes büntetőbíróságokat szervezett, melyek egyelőre az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint voltak hivatva eljárni; a közbiztonság érdekében továbbá Nagyszebenben, Brassóban, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen városkapitányságokat s a vidéken lovasított kerületi dragoны csapatokat (Berittene Districts Dragoner) szervezett.² Az ideigle-

¹ Heichsgesetz u. Reg.-Blutt, 1849.
Osztrák belügymin. lev.-tára, 1849.

² U. ott.

nes földadókataszter iránti munkálatokat Erdélyben is elrendelték s egyelőre az adózás alapjául a fennálló contributionalis rendszer szolgált.¹

Hogy a történt intézkedések békítő és megnyugtató hatásáról minél alaposabb értesülést szerezzen, Geringer a szőkébb Magyarországra nézve már november 5-én meghagyta a kerületi főispánoknak, hogy havonként jelentést tegyenek a kerületökbéli közhangulatról. Ezek a Stimmungsberichte, melyeket a főbiztosok az alsóbb biztosok jelentéseiből s részben körutazásaik benyomásai alapján állítottak össze, s melyekből azután Geringer összefoglaló előterjesztéseket készített a belügyminiszter számára, habár egy beavatottnak vallomása szerint utasítás értelmében szépítették a valódi állapotokat, mégis nagyon érdekes okmányaivá lettek e kor történetének.²

A főbiztosok és biztosok természetesen, hogy minél kedvezőbb jelentéseket tehessenek, nem mulasztották el a hangulatcsinálást sem. Ebben maga Haynau járt elől, a ki december 10-én kihirdette, hogy a nála az osztrák sereg sebesültjei részére befolyt ajándékok maradványából (körülbelül 9000 forint) alapítványt létesít, melyből 20, 14 és 10 krajezárnai napi segélyt fognak kapni éltőkfogytiglan a lezajlott harc rokkantjai, altisztek és közlegények, és pedig felerészben az osztrák seregből, felerészben pedig a magyar fölkelő-csapatokból valók.³ Erre a «Haynau-alapítvány»-ra, melynek létesítését a kormánykörök nagyon vegyes érzelmekkel fogadták,⁴ a lapok gyűjtést is indítottak s szorgalmasán mutatták ki a gyéren befolyó, többnyire csekély adományokat. E példán fölbuzdulva, je'acic meg kiadott német és horvát költeményeknek tiszta jövedelmét szánta a délszláv katonák segélyalapjának.⁵

A hangulatkeltés célját kívánta szolgálni Geringernek titkos tanácsosi rangra emelése s a birodalmi alkotmánynak Pesten s a legtöbb városban történt újabb, ünnepélyes kihirdetése is, melyet épen e célból sok helyen a fiatal uralkodó névnapjával, mint egyúttal trónralépte évfordulójával s hozzá intézett hálafelirattal kötöttek össze. Egy ily ünnepély alkalmával a kormány magyar félhivatalosa annak a körülménynek, hogy a polgári hivatalnokok nem jelentek meg magyar díszruhában, azt a mulatságos magyarázatot volt kénytelen adni, hogy az illetők az ostromállapot miatt elkobzott kardjaikat még vissza nem kapták.⁶

¹ Reichsg. u. Reg -Blatt, 1849.

² Lásd az O. L. Geringer-irattárában s az osztrák belügymin. lev.-tárában levőket, és Szögyény jellemzését: id. m II. 242 — 243. I.

³ »Samml. d. Wanif.« 256. s köv. I.

⁴ Udv. és áll. lev.-tár. (Min. tanács.)

⁵ Pest. Zeitung decz. 22. sz.

⁶ Lásd a Pest. Zeit. erre vonatk. commentárját (szemben a M. hírlappal)

⁷ decz. 6-iki számban.

Így közeledett végéhez a rettentő 1849-iki esztendő, melynek utolsó estéjén egy régi iskolabeli verselő magyar joggal sóhajtott fel:

«Horruimus toto, qucm nunc superavimus anno,

Atra tibi nubes Hungária lumen actemit.»¹

Borzadtunk az egész elmúlt éven át, Sötét felhő takarja el a fényt
Magyarország fölött. (Meditationes unius amnestiati Hungari vesperis Sylvestri
infelicis anni 1849; a daróczi családi levéltárban.)

III.

(Az osztrák önkényuralom Magyarország nem magyar lakosait sem tudta kielégíteni; határkérdések Horvátország és a szerb vajdaság között; a szerbek és horvátok egyaránt elégedetlenek; statárium a vajdaságban; a báni tanács ellenszegülése; pápens Horvátország ideiglenes szervezése ügyében; villongások a hivatalos nyelv miatt. Erdélyi állapotok; Wohlgemuth önkénye; a románok bekétkednek; a szászok is kielégítetlenek. Az éjszakai tótok teljesületlen kívánságai. A menekültek haditörvényszék elé idézése; újabb ítéletek. Rendszabályok iskolai és egyházi téren. Ideiglenes hivatalnokok; az első idegenek; békülékenység a föld népével szemben. Schmerling Deákkal kíván tanácskozni, ez visszautasítja a meghívást. A hercegprímás beiktatásának ünnepélye; a conservatívok memoranduma; a valódi közhangulat. 1850.)

A forradalom tehát le volt verve. A nemzet vezérei, hősei elvéreztek vagy börtönbe kerültek, vagy külföldre menekültek; a ki bármi szerepet vitt a nemzeti küzdelemben, azt, ha el nem bujdosott, vizsgálattal zaklatták vagy katonául sorozták be. A nemzet alélt testére a diadal-maskodó hatalom minden ellenállás nélkül rakhatta rá a bilincseket.

Nem is késett ráakni, mert tudta, érezte, hogy az a test még egyszer megmozdulhat és próbáját adhatja erejének. Tudta, érezte, hogy a hallgatás még nem feledés, hogy a kik távol vannak, azok még visszatérhetnek, hogy a remény csalódhatik, de az óhajlás megmarad. Tudta, érezte, hogy a levert küzdelem emlékeiből a kétségbeesésen és rémületen kívül maradt még valami egyéb is a szívek mélyében: egy elfojtott, de még egyszer kitörendő s a nemzeteket fölrázó tiltakozás a «szent eskü, szent kötéssel védelmezett népjog eltiprása ellen, egy kísérteties föltámadási üzenet, mely a győztes álmát nyugtalanítani s a halottaikat siratókba új reményt önteni képes.

A győztes hatalom első berendezkedése ennek a félig börtönőri, félig halottvirrasztói feladatnak felelt meg. Mint láttuk, hevenyészett volt és tökéletlen, mert a kínálkozó erőket kellett igénybe venni, azok pedig nem voltak elsőrendűek; de hát a hol a közigazgatási apparátus elégtelennek látszott, úgysis kisegített — a fegyveres erő.

Ha azonban az osztrák kormány politikája vagy kényszerhelyzete szerint Magyarország megbékéltetésének s jövő kormányzata megalapozásának már egyszer a magyarság teljes letörésével, megfélemlítésével vagy megalázásával kellett együttjárnia, legalább elvárható lett volna,

hogy a mily mértékben éri el ezt a célját a kormány, oly mértékben sikerül neki a magyarság ellen vele szövetkezett nemzetiségeket kielégítenie s jövő működése biztos támaszaiul megnyernie.

Azonban az osztrák kormánypolitika e tekintetben is az ellenkezőjét érte el annak, a mit célba vett. Minden magyarellenes nemzetiségi és separatistikus törekvést fölhasználván, s hogy fölhasználhasson, föl-biztatván, kénytelen volt oly reményeket és várakozásokat kelteni s táplálni is egy ideig, a melyeknek teljes kielégítése nemcsak valódi czéU jaiba ütközött volna, hanem az egyes különtörekvéseknek egymással ellentétes volta miatt lehetetlennek is bizonyult.

Láttuk, hogy már az olmützi octroyált alkotmány kihirdetése mekkora csalódást keltett a horvátok, szerbek, románok, tótok körében egyaránt. A míg annak gyakorlati keresztülvitelére nem került a sor, addig még lehetett a panaszkodó felekkel valamikép elhitetni azt, hogy abban az alkotmánylevélben benne foglaltatik az is, a mit ők vártak; de a mint egyszer a határok tényleges megvonására, a hatáskörök meg-állapítására, a közigazgatás berendezésére került a sor: a hitegetésnek és reménykedésnek vége szakadt, a valóságot többé elleplezni nem lehetett.

Kitűnt ez főkép a Horvátország s a szerb vajdaság közötti vitás kérdések eligazításánál, július óta folytak a tárgyalások Jelaciccsal, ki mint horvát bán az összes délszlávokat a maga vezetése alatt akarta volna egyesíteni, úgyszintén Haynauval és Geringerrel, kiknek hatalma egyelőre a vajdaságra is kiterjedt s kik ott is a magyarországi módon tulajdonképen német kormányzatot rendeztek be s még a szerb boltfelírásokat is németekkel cserélték föl. És folytak tárgyalások Meyerhoferrel, ki amaz országrészben mint kerületi parancsnok működött, valamint Rajacic patriarchával s a szerb bizalmiférfiakkal, kik a szerb aspirációkát képviselték, melyek szerint a teljesen önállósítandó «szerb vajdaságnak és temesi bánságnak» nemcsak a bánsági három vármegyére s a Bácskára, hanem Szerém, Pozsega és Verőcze megyékre is és a Bánáttal határos határőrvidékre ki kellene terjednie.¹ Utalás történt a vajdaság lakóinak sajátos nemzetiségi összetételére, mely szerfölött megnehezíti annak, a kisebbségben levő szerbek kedvéért teljesen szerb nemzeti jelleggel való felruházását; utaltak a birodalmi alkotmány 6. §-ára, mely az egyes koronatartományok határainak megváltoztatását a törvényhozó testületek hatáskörébe utalja s ugyancsak a birodalmi alkotmány ama rendelkezésére, mely a határőrvidéket külön koronatartomány gyanánt tünteti föl. Végre compromissum rendeltetésével, mely azonban senkit ki nem elégített s hangsúlyozottan provisorium jellegével létrejött a

¹ Lásd az ezekre vonatkozó iratokat az *Udv. és Áll.*, valamint az osztrák belügyminiszteri levéltárakban.

november 18-iki császári pátens,¹ mely kimondja, hogy Bácsbodrog, Torontál, Temes és Krassó megyékből s Szerém megye rumai és illoki járásából ideiglenesen, a míg t. i. ezen országterületek jövődő szerves hovatarozása iránt alkotmányos úton végleges intézkedés történik, külön közigazgatási terület alakíttatik, mely teljesen függetlenül Magyarországiól közvetlenül a minisztériumnak alárendelt országos hatóságok kormányzata alatt áll; neve: «Szerb vajdaság és temesi bánása. A közigazgatás legfőbb vezetését egyelőre egy Temesvárott székelő ideiglenes országfőnök (Landeschef) látja el, ki mellé a polgári igazgatás szervezése végett miniszteri biztos rendeltetik. Ez az «ország» lakosságának főnéptörzsei szerint három megyére (Kreise) osztandó, melyek viszont járásokra oszlanak. A rumai és illoki járás, a Bácskának, valamint Torontálnak és Temesnek főkép szerblakta részei egyelőre külön kerületként a «szerb vajdaságod alkotják; végleges hovatarozásuk iránt a kerület képviselőjének meghallgatásával fog annak idején a döntés megtörténni. A szerbek hagyományainak és kívánságainak méltánylásával a császár a szerbek «nagyvajdá»-jának czímet veszi föl s az országfőnök az «alvajda» czímet fogja viselni; az uralkodó azt a reményét fejezi ki, hogy kegyének e megnyilatkozása meg fogja erősíteni a szerbeket a birodalom s a dynastia iránti kitartó hűségükben s biztosítani fogja az ottani néptörzsek békés együttélését. Ideiglenes országfőnökké a császár a már ott működő Mayerhofer (Perdinand von Grünbühl) tábornokot s melléje miniszteri biztossá Griez von Ronsé (Eduard) zárai kerületi kapitányt nevezte ki.

Schwarzenberg e pátens kibocsátása után — őt tökéletesen jellemző módon — egy bizalmas levélben ezeket írta Haynaunak: ² «Az új koronatartomány, a Vajdaság és Bánát végre megszületett, megkereszteltetett és tiszta ruhát kapott. Egyelőre ez az alkotás bizony olyan váltott-gyerekfélének (Wechselbalg) látszik, de idővel s egy párszor megverve majd szép és jólnevelt gyermekké válhatik». Habár a veres nem maradt el, az osztrák miniszterelnök reménye nem teljesedett be. Mayerhofer jelentései ³ ecsetelik a rendetlenségeket, visszaéléseket, sőt nyílt ellenszegülést, melyet a forradalom idejében fölállított s az új rend következtében megszüntetett szerb önkormányzat közgei Rajacic patriarchával egyetemben elkövettek. Ez utóbbi a szerb hivatalos lapban elrendelte, hogy a megszüntetett kormányzat irattára hozzá, Karlóczára szállíttassék, mire Mayerhofer kénytelen volt ugyanazon hivatalos lapban egy más rendeletet tenni közzé, melyben a patriarcha e

¹ *Reichsges. u. Veroriln. Blatt*, 1849; az indokolásul szolgáló minisztertanácsi előterjesztés szövegét is közli *Somssich Pál* «Das legitime Recht Ungarns 11. seines Königs» ez. röpirata 24. s köv. lapjain.

² *Udv. és áll. lev.-tár. (Min. tanács.)*

³ *Osztrák belügymin. lev.-tár.*

rendelkezését csakis sajnálatos betegségének tulajdonítja s két megbízottat küld ki Karlóczára, kik a kérdéses irattárt esetleg karhatalommal szállítsák Temesvárra, mert arra neki, mint kormányzónak az elkövetett visszaélések megállapítása és megtorlása céljából szüksége van; kitanította egyúttal a patriarchát a felől, hogy a szerb önkormányzat semmiféle törvényen nem alapult, hanem csupán a végrehajtó hatalom surrogatuma volt. Ebben az időben a bánáti szerb lapok azt írták, hogy a november 18-iki pátens óta a szerbek jobban gyűlölik a horvátokat, mint a magyarokat, s hogy a német szellemtől és német uralomtól úgy kell óvakodni, mint a dögvésztől; szerintük a szerb nemzet «egyik legszellemesebb férfja» kijelentette, hogy ha tőle függne, az országban minden német könyvet elégetne, hogy mindnyájan elfelejtsék a német nyelvet.¹ A horvát sajtóban ugyanekkor az az eszme is fölmerült, hogy az ausztriai és magyarországi szlávok a német művelődési gyámság megszüntetése végett fogadják el közös irodalmi nyelvül az orosz/ A szerbek azt találták, hogy önállósításuk egyetlen gyakorlati következménye az, hogy most már a német rendeleteket Bécsből egyenesen küldik Temesvárra, míg eddig Budán át küldték. Azt persze feledték, hogy a tisztviselők túlnyomó része szerb volt, holott ők a Bánát és Vajdaság akkor 1.426,221-re tehető lakosságából csak 292,725 képviseltek³ s hogy például a még leginkább szerblakta Bácska 340,296 holdnyi földbirtok területéből csak 17,357 hold volt szerb kézen; azt se méltányolták, hogy az ő ideiglenes kormányuknak pénztári utalványait a kormány teljes értékükben beváltotta,⁴ míg a magyar Kossuth-bankókat büntetés terhe alatt kellett megsemmisítés végett beszo-
gáltatni.

Mayerhofer katonásan nyúlt belé a dolgokba s tekintettel az elszaporodott büntényekre, a vajdaságban kihirdette a statáriumot és razziákat rendeztetett a gonosztevők kézrekerítése végett, a legjobban lármázó lapokat pedig előbb hatósága területéről kitiltotta, utóbb meg is szüntette/ így aztán már azt jelenthette, hogy rend van az országban s hogy a hangulat jó s hogy a feloszlott nemzeti kormányzattal szemben követett eljárást a közvélemény helyesli. A hangulat jóságáról

¹ Lásd a *Magyar Hírlap* (1850 jan. 20-iki szám) idézeteit és az «*Unsere Zeit*» (VI. köt.) Ungarn seit 1849-. 542. I. közleményét.

² *Márki Sándor*: Az 1849. évi osztrák-országi szövetség: fölbontása. (Búd. Szemle, 1917 aug.) 163. I.

³ Az 1850-iki népszámlálás hivatalos adatai. (*P. Napló* 1851 nov. 28.) Maga a minisztertanács előterjesztése elismeri, hogy ez ország részben egy népfaj sincs túlnyomó többségben. A Bánát és Vajdaság népességének nemzetiségi megoszlását az egykorú *Pester Zeitung* (1849 decz. 16) így tünteti föl; 465,890 román, 436.470 szerb, 334-330 német és 205.805 magyar.

⁴ *Samml. d. Monif. Anh.* 48. I.

⁵ *Magyar Hírlap* 1850 febr. 14. és 22 szám.

azonban nehéz fogalmat alkotnunk magunknak ott, a hol a magyarok soha meg nem szűntek testvéreiktől való elszakíttatásuk, emberi jogaik lábbal tiprása, a szerbek napról-napra tolakodóbb és erőszakosabb fölélépése miatt panaszkodni; ¹ a hol a szerbeknél sokkal magasabb értelmiségű németek felségfolyamodványban voltak kénytelenek elpanaszolni, hogy ők immár «védtelen árvákká lettek egy más nemzetiség házában, ők, az uralkodóházzal rokon faj, függelékeivé lettek egy, a földön sokkal kisebb számú fajnak», holott, ha a szerbek vajdát kaptak, őket is megilletné az erdélyi szászok módjára egy német gróf; s a hol a románok némi joggal utalhattak arra, hogy ők, kik az országterület lakosságának «több mint felét» szolgáltatják, a főbiztosi és biztosi ki nevezéseknél mellőztetnek.¹

Az osztrák kormány kezdettől fogva a horvátokat dicsérte és dédelgette legjobban, ezeknek volt legbefolyásosabb s leghatalmasabb pártfogójuk a Jelacic személyében, természetes, hogy ezek vártak legtöbbet, sokkal többet, mint a mennyit az absolutistikus és centralista politika teljesíthetőnek vélt. Már a bán maga is ellenkezett néhányszor a minisztérium rendszabályaival, például mikor az 1849 júliusában a Magyarország közjóvedelmeire kibocsátott kincstári utalványokat a császár rendelete ellenére visszaküldte, mert azoknak Horvátországban forgalomba hozása Magyarhonhoz való visszacsatolásának jelül tekintetnék, továbbá, mikor ellenezte a zsandárságnak a határőrvidéken működésbe hozását.² Ennél még sokkal messzebb ment Jelacic távollétében a báni tanács, midőn Lentulay Imre bánhelyettes elnöklete alatt megtagadta a márcziusi birodalmi alkotmány kihirdetését,⁴ mert az Horvátország alkotmányával, történeti jogállásával és újabban is hozott országgyűlési határozányaival ellenkeznek; a fennálló régibb törvények értelmében ugyanis — és itt a báni tanács ugyanazokra az 1790—92-iki törvényekre hivatkozik, melyek szerint az olműtzi alkotmánylevél Magyarországon is érvénytelennek volt tekintendő, — Horvátország ügyeiben csak saját országgyűlése határozhat s ez az ország csak törvényekkel, nem rescriptumokkal és rescriptumokkal kormányozható. Ennélfogva a birodalmi alkotmány mindenekelőtt a horvát országgyűlés elé terjesztendő, csak ennek van joga annak kihirdetése iránt intézkedni; annál inkább, mert az az alkotmány nemcsak hogy belényúl Horvátország alapjogaiba és jövőjének biztosítékába, hanem megváltoztatja az ország határait is, a mennyiben a horvát határőrvidéket, a hős horvát katonák hazáját elszakítja az országtól s a többi határőrvidékekkel együtt külön tartománynyá alakítja. Jelacic hosszan válaszolt e tiltakozásra, naiv jogi és

¹ *U. ott* jan. 5., 16. és febr. 13-iki száma.

² *O. L. Geringer-iratok*, 1849.

³ *U. és Á. L.-t.* 1849, 1850. Min. tanács.

⁴ 1849 alig. 'Osztrák belügyrnin.-lev. t.)

történeti fejtegetésekkel igyekezett az országos és birodalmi, a hűbéri és demokratikus alkotmány különbözőségét megmagyarázni s az octroyált alkotmány nagy előnyeit föltüntetni, bizonygatta, hogy ő nemzetét elárulni nem fogja s hogy a kihirdetés és a bizalmi férfiak kiküldése éppen az országgyűlés mielőbbi összehívhatása érdekében szükséges; végre erélyesen megintette a báni tanácsot, melyet ő hozott létre, de melynek tulajdonképpen semmi tanácskozási és határozati hatalma nincs, hogy feleljen meg haladéktalanul utasításának, mert most már ideje véget vetni a forradalomnak!

Ilyen előzmények után jött létre az 1850 április 7-iki pátens, mely Horvátország ideiglenes politikai szervezetét megállapította s melynek kibocsátásával egyidejűleg az uralkodó a horvát országgyűlést, a melynek határozatai egy év óta nem nyertek szentesítést, föloszlatta. A császár megnyilatkozásai áradoznak a horvátok iránti hálától és elismeréstől, beszélnek a birodalmi alkotmány továbbfejlesztésének gondviselés-szerű feladatáról, hangsúlyozzák Horvát-Szlavonország specziális intézményeinek fenntartását, utalnak a Dalmácia hovartartozása iránt majdan a két országgyűlés kiküldöttjeivel folytatandó tárgyalásokra s biztosítják a nemzeti nyelv elismerését is az országos hatóságok ügykezelésében, azonban elvárják, hogy azoknak a többi koronartartományokkal és a központi kormánnyal való hivatalos érintkezése mindig a közszolgálat igényeinek megfelelő módon fog történni.

Az ideiglenes szervezet Horvátországot Zágráb, Varasd, Kőrös, Pozsega és Verőcze megyékből, valamint Szerem megyének a rumai és illőki járásokon kívüli részéből, továbbá a Muraközből, Légrád község-ből, végül Fiume városából és kerületéből állítja össze, mint külön koronartartományt; tehát területe kimérésében Magyarország rovására eléggé bőkezű; szervezi a báni kormányhatóságot és meghagyja a megye-rendszert. A horvátok kívánságához képest a zágrábi püspökség érsekséggé emeltetett. Azonban a határőrvidék nem csatoltatott Horvátországhoz s egy későbbi pátenssel külön szervezetet kapott;¹ gyakorlati keresztülvitelében pedig az új politikai szervezés a horvátoknak tulajdonképpen semmi előnyt sem hozott. Országgyűlésüktől tényleg ép úgy meg voltak fosztva, mint a magyarok s mindenfajta önkormányzat is megszűnt az országban; mindenütt császári hivatalnokok intézkedtek s a közigazgatás és igazságszolgáltatás egészen osztrák szabást kapott. Jelacicnak volt oka halasztást kérni e rendeletek kihirdetésére addig, míg ő saját proclamatiójával azok hatásának élet veszi.

A várakozásaikban csalódott horvátok kicsinyes külsőségekben s a nyelvkérdésben fennhagyott kétértelműségek terén igyekeztek vereséget szenvedett álláspontjuknak némi érvényt szerezni. A hivatalnokok nem-

¹ 1850 június 7.

zeti szabású cgyenruházatára nézve megindított tárgyalások során követelték, hogy a horvátországi hivatalnokok úgy a ruha színe, mint szabása s a kalpag és kard viselése tekintetében a magyarországiakétól eltérő szabályok alá essenek. Még ebben se tudtak sikert aratni; a kormány, mely azt találta, hogy csak «a zelotismus avatta ezt a ruházati kérdést szent nemzeti ügygyé», a kívánt barna szín helyett a közös zöld mellett döntött, mert a különbözőség áthelyezéseknél akadályul szolgálhatna.¹ Geringer gúnyos és megrovó megjegyzésekkel jelentette Bachnak, hogy Eszék városa nemrég egy horvát nyelvű átiratot küldött Esztergom városának, melyet ott senki sem ért meg s ezt az eljárást a báni kormány mint az egyenjogúságnak megfelelőt helyeselte. Miután tehát a horvátoknál és a báni kormánynál úgy látszik, hiányzik az április 7-iki pátensben föltételezett «egészséges gyakorlati érzék», kérte, hogy a horvát hatóságok a többi országok hatóságaival németnyelvű levelezésre köteleztessenek. Bach azonban külön intézkedés szükségét nem látta.² Mikor aztán Horvátországban a miatt volt felzúdulás és kérvényezés, hogy a kormány németnyelvű folyamodványokat kívánt a Horvátországban alkalmaztatni óhajtó pályázóktól s a mikor egy magyar bíróság németnyelvű megkeresésére az illető horvát törvényszék horvát választ adott ily felírással: «Zsivio Bán Jelacic!», akkor a kormány mégis némileg megemberelte magát s udvariasan fölkérte a bánt az ily túlkapások megszüntetésére.³

Még nagyobb nehézségekkel kellett a minisztériumnak Erdélyben megküzdnie, hogy a szervezés gyakorlati kérdéseinek megoldását legalább látszólag összhangba hozza Ígéreteivel. Most már látta, hogy Erdélyben a magyarok, székelyek, szászok és oláhok úgy összevissza laknak, hogy az országot nemzetiségek szerint szétdarabolni teljes lehetetlenség; látta, hogy a közös főtörvényszék és egységes törvénykezés mennyi nehézséggel jár, miután a szászoknak külön statutumjuk van s a magyarok és székelyek is külön törvényekre hivatkoznak; hogy ott a közigazgatásnak tulajdonképen négy nyelvet kell értenie: a németet, latint, magyart és románt. Wohlgemuthnak nagyon erélyes, de nagyon önkényes intézkedései ellen, melyekkel saját hatáskörében hadiadókat vetett ki, hivatalokat szervezett és szüntetett meg, fizetéseket szabályozott s az úrbérmegváltás ügyében egészen elhibázott rendelkezéseket tett, maguk a miniszterek kénytelenek voltak ismételve fölszólalni;⁴ sőt egy ízben Bachnak alkalma volt a saját öcscsét, a polgári biztost, jól megleczkéztetni.⁵ Természetes, hogy annál több volt a közönség

¹ *U és Á. It.* 1850. Min. tanács.

² *Osztrák Belügymin. L.-t.* 1850.

³ *U és Á. It.* 1850. Min. tanács.

⁴ U. ott.

⁵ *Friedjung* id. h.

körében a panasz a katonai és polgári kormányzó «vaspálczája» s a merev «hyperbureaukratismus» ellen.¹

Legtöbb baja volt Wohlgemuthnak a románokkal. Első dolga volt felozlatni a román comitét és a román határőrséget, érvényteleneknek nyilvánítani mindazokat a birtokadományozásokat, a melyek segítségével a román fölkelő-vezérek harczoaikat összetoborzották,² s minden polgártól egyaránt megkövetelni fegyverei beszolgáltatását; annál kevésbé bízott bennök, mert úgy találta, hogy a románok — valószínűleg szerzett tapasztalataik hatása alatt — már-már bizonyos közeledést mutatnak a «magyar párthoz».

Hát az bizonyos, hogy követeléseikhez képest ők kaptak tulajdonképpen legkevesebbet. Azok az egetvívó törekvések, a melyek a Ságuna András erdélyi gör. kel. püspöktől még 1849 februárjában az uralkodónak átnyújtott kérvényben s egy később Bachnak tett előterjesztésében¹ megnyilatkoztak, s a teljes politikai különálláson kívül önálló egyházi szervezetre és arra is irányultak, hogy a császár vegye föl a román nagyhercege címét — a mely kívánságok tulajdonképpen csak hasonmásai voltak a sokkal kisebb számú szerbek részére akkoriban már kilátásba helyezett engedményeknek — ezek a törekvések még ott kísértettek a néhány román bizalmi férfiú által 1850 elején beterjesztett emlékiratban. De már ugyanazon év nyarán és később is inkább csak a neheztelő panasz, mint a vérmes remény és merész követelés szólal meg abban az előterjesztésben, melylyel ismét Ságuna próbált Bach elé járulni, az erdélyi népességnek állítólag kétharmad részét tevő románság nevében.¹ Ez hivatkozik a márczius 4-iki alkotmánylevélre, mely Erdélynek független és önálló, a nemzetiségi jogegyenlőségen nyugvó szervezetet ígért, de melynek üdvös célzatait a magyar nemesség s a szász burokratia és polgárság érvényre jutni nem engedik. Az 1849 őszén hevenyészve behozott beosztása az országnak — úgymond — helytelen volt, mert csak a szászoknak és a lázadó székelyeknek kedvezett, a románokat pedig amazoknak alávetette; azok kapták az összes hivatalokat, a románoknak csak két alszolgabírói állás jutott. Ép így az igazságszolgáltatás terén a szebeni kerületben most is a szász burokratia ítélkezik. A királyföldön a szászok a románokat minden jogtól megfosztják, az iskolából, a czéhekből kizárják, úgy hogy sem vagyoniilag, sem iparilag és értelmileg előre nem mehetnek; most is ép úgy szegénységben, hátramaradottságban akarják őket hagyni, mint azelőtt,

¹ *Friedenfels* id. m. II. 120. s köv. I.

² *Jancsó Benedek*: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések, 1895., tőb. s köv. I. *Ürmösy Lajos*: Tizenhét év Erdély történetéből. I. köt. 14. I.

³ Lásd e mű 89. lapját.

⁴ *Osztrák belügymin. It. 1850 és 1851.*

hogy vagy másoktól függjenek, vagy nemzetiségükhöz hűtlenné legyennek. Pedig ha a románok az elnyomatásban és harczban oly híveknek bizonyultak az uralkodóház s a monarchia iránt, mit lehet még várni tőlük, ha függetlenek, szabadok és tehetőségek lesznek! Kívánják, hogy egyházilag önállósíttassanak egy külön gör. kel. román metropolitaság fölállításával s hogy a jövő törvényhozásban kellő szavuk legyen, a miért a választói census minél alacsonyabb megállapítását kérik.

A panaszkodók és kérelmezők azonban mindössze annyit tudtak elérni, hogy a külön erdélyi érsekségre való igényök elismertetett; az ő békétlenkedő lapjaikat is eltiltották a megjelenéstől s egy vezérférfit úgy jellemezte sorsukat, hogy «a románok semmit sem kaptak azért, hogy 1848—49-ben bőrüket vitték vásárra a császárért a magyarok ellen».¹

A románok panaszainak hallatára azt kellene hinnünk, hogy legalább a szászok meg lehettek elégedve az új renddel. Nagy tévedés! A kormány már 1849 júliusában azt találta, hogy az úgynevezett «királyföldnek- külön tartomány gyanánt közvetlenül a minisztérium alá rendelése, mint a megelőző december 22-iki kézirat kilátásba helyezte, gyakorlatilag nehezen vihető keresztül s hogy az erdélyi katonai és polgári kormányzónak a szászok administratív ügyeire teljes befolyás adandó; bizonyos kiváltságos helyzetet hajlandó volt nekik biztosítani, megkülönböztetésül a székelyektől és magyaroktól, hűségökre, a románoktól pedig nagyobb értelmiségőkre való tekintettel.² Az októberben bekövetkezett ideiglenes szervezésnél és beosztásnál a királyföld tényleg külön kerületté alakítottatott s főbiztosa a szász comes lett; de a későbbi változtatások a gyakorlati czélszerűségnek nagyon sokat áldoztak föl a szászok nemzeti érdekeiből s utóbb a birodalmi alkotmány visszavonása az ő autonómiájuknak is véget vetett. A «szászföld»-nek még ilyen elnevezését is megtiltották, mert a kerületeket csak székelyhelyök után volt szabad elnevezni; «mindent egy kaptafára vontak s a kormánybólcsesség schablonok felállításában merült ki. Míg a hűségökét megőrzött népfajok — így panaszkodtak a szászok — szabadelvűen berendezett, erőteljes államéletet s vele a belső nyugalmat, a kedélyek megelégedését várták, e helyett csak rideg katonai kormányzatot, őket a lázadókkal egyformán sújtó ostromállapotot, megtorló politikát, nyomasztó rendőrzalmat kaptak . . . s mindezt a rend és nyugalom helyreállításának és a birodalmi egységnek nevében, a melynek mindent föl kellett áldozni, tekintet nélkül a jogok, a hagyományok, a szükségletek különféleségére

¹ Jöncső id. h.

² U. és Á. L.-1. 1849. Min. tanács.

³ Friedenfels id. m. II. 133. és 176. I. A szászoknak 1849 decemberében formulázott kívánságait I. Ürmössy id. m. I. 16. l.

Hogy a panaszkodók sora teljes legyen, megszólaltak az éjszakai tótok és ruthének is. Hurban, Stúr, Borik, Kollár és a többi tót «patrióták», kiket a kormány annak idejében bizalmába fogadott és bár célzataikat elítélte, saját beismerése szerint fölhasználta,¹ hiába ostromolták sérelmeikkel Bachot és az ő közegeit, hogy az ígért nemzetiségi egyenjogúsítás a tótságra nézve életbe nem lépett, mert most is magyarok viszik a közigazgatást s az ő pártfogoltjaik mellőztetnek. Hiába bizonygattak, hogy a tótság helyzete csak úgy lesz javítható, ha a tótság (Slovakei, Slowensko) a vajdaság módjára, mint külön koronataromány kiszakíttatik Magyarországból, mert «tótok és magyarok mindig ellenségek fognak maradnia Dobrzánszky Adolf és társai hiába panaszolták, hogy a birodalmi alkotmány a ruthéneknek semmit sem hozott, ők mindenből kimaradtak, holott nekik galicziai fajrokonaikhoz kellene csatoltatniok: beadványaikat a belügyminiszter, utalással az időközben kiadott ideiglenes szervezetre, egyszerűen ad acta tette, az erőskező Forgách gróf pedig mint kerületi főbiztos, ott, a hol hatalmaskodni próbáltak, lecsapott közéjük s a kormánynak tett jelentéseiben kifejtette, hogy ez a mozgolódás csak néhány agitátor műve, a tót nép a maga zömében nem táplál semmiféle elszakadási vágyat. Még a mit akart is a provisorium nekik nyújtani: a tótnyelvű rendeleteket, szabályzatokat, lapokat, annak se vették hasznát, mert Bécsben nem vették figyelembe, hogy a magyarországi tótság nem érti azt a szláv nyelvet, a melyen a neki szánt hivatalos kiadványokat szerkesztették.»²

Ilyenképen az osztrák politika mindazoknál, kiket felbízott, az egész vonalon csak elégedetlenséget aratott; azt hitte, kielégíti őket, ha elnyomja a magyarokat s most látta, hogy azoknak sokkal messzebb^ menő vágyaik vannak. Mindegyik fél hálátlansággal vádolta a másikat s alapjában mindkettőnek igaza volt; mert a jogfosztásra való szövetkezésnek átka az, hogy teljes és tartós megelégedést egyik félnek sem hozhat.

Mialatt a Schwarzenberg-kormány nemzetiségi politikájának fanyar gyümölcsei értek, a magyarság «pacificatio»-ja Haynau és Geringer szellemében folyt tovább. Újévi beköszöntőül 1850 január i-én hozták a lapok az idéző rendeletet egy sereg felségárulással vádolt szökevény egyénre vonatkozólag, kik ellen a haditörvényszék vizsgálatot rendelt el - s a kik fölszólítottak, hogy 90 nap alatt jelentkezzenek a pesti haditörvényszéknél. Köztük voltak: Almásy Pál, gróf Andrássy Gyula, Balogh János, gr. Batthyány Kázmér, Beniczky Lajos, Beöthy Ödön, Bónis Sámuel, gr. Csáky László, Cseh (Csernátony) Lajos, Csiky

¹ U. és A. L.-t. 1850. Min. tanács.

² Osztrák belügymin. levél. 1849. O. L. Geringer-iratok, 1849. Ungarns Gegenwart. 60. s köv.!

³ Magy. Hírlap. 1850 jan. 1.

Sándor, Egressy Gábor, Gorovc István, Guyon Richárd, Hajnik Pál, Horváth Mihály, Irányi Dániel, báró Jósika Miklós, Josipovich Antal, Kmetty György, Kossuth Lajos, Lónyay Menyhért, Ludvigh János, Madarász László, Mészáros Lázár, Perczel Mór és Miklós, Sárosy Gyula, b. Splényi Lajos, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály, gr. Teleki László, Vetter Antal, Vukovics Sebő stb. Akkor már a Törökországba menekültek kiadatása iránti diplomáciai harcz — melylyel a maga helyén fogunk megismerkedni — Ausztria és Oroszország vereségével véget ért s így a kormány tisztában volt az iránt, hogy ezek közül senki kezébe kerülni nem fog, de az idézésre a későbbi edictalis eljárás szerre pontjából szüksége volt.

A haditörvényszékek szorgalmasan dolgoztak tovább és sűrűn voltak ítéletek olvashatók, melyeknek nagy része halálra szólt, azonban kegyelmi úton rövidebb vagy hosszabb idejű nehéz várfogságra lett változtatva; végrehajtásra csak kevés halálos Ítélet került, így a Kolosi György jogászé, ki a Lamberg meggyilkolásának főrészesese volt. Olmütz, Josefstadt és Theresienstadt várbörtönei felé egymás után vonultak a fogolyszállítmányok s a «Neugebäude» ismét és ismét kiüiítettett, hogy ismét és ismét megteljen.¹ A közönség mély megindulással értesült a Lenkey János tábornok tragikus sorsáról, ki az aradi vár egyik legsötétebb és legszennesebb zugában előbb az örültség, majd a halál martaléka lett.² Báró Blagojevics Imre tábornok, Pétervárad volt parancsnoka, hasonlóképen még vizsgálati fogságban halt meg. -

Az iskolák is kezdték érezni a katonauralom s a németesítő irány kíméletlenségét. 1 ovább is üldözés tárgyai voltak, közismert hazafias magatartásuknál fogva a kegyes tanítórend tagjai. Geringer Sussich György előterjesztése alapján a rend teljes megszüntetését ajánlotta, a primás csak epuratióját; a rend ez időben 29 gymnasiumot látott el, ezek közül a «szükségtelenek» megszüntetését rendelte el a kormány, a többieknél a mutatkozó hézagok — több rendtag perbe is fogatott — novíciusokkal pótolattak s Bach részletes jelentést kívánt be minden egyes rendtag minősítéséről, viselkedéséről.⁴ A pesti egyetemnek olyan kitűnősége, mint Balassa János, semmiségekért vizsgálat alá vonatott s állásától egy időre felfüggesztetett; az egyetem szigorú intést kapott, hogy minden politikai mozgalomtól tartózkodjék; a karok élére választott igazgatók helyett kinevezett dékánok kerültek; a rectori állás is a császári biztos kinevezésétől lett függővé; a tanulmányi és vizsgálati rendre nézve az osztrák egyetemek szabályai hozattak be.⁵ Thun mi-

¹ Szilágyi Sándor: Rajzok a forradalom utáni időkből. 14. I

² Szinnyei: Komárom 1848 4Q-ben. 440. I.

³ Vörös A. iratai. Nemz. Muz.

⁴ U. és A. I.-t. 1849, 1850. Kormányzóság.

⁵ Reichsges. u. Reg.-Bl. 1850.

niszter külföldi tanerők alkalmazását kívánta, a kiknek megengedtetnék, hogy latinul vagy valamely, az országban dívó nyelven tartsák előadásaikat.¹ A diákok remonstrációja ellenére a statisztika tanára azt ajánlotta nekik, hogy német nyelven tanulják e tárgyat, mert az államvizsgálát jövőre valószínűleg ezen a nyelven fog megtartatni.² A pesti lózsef-ipariskolában a német nyelvet egyelőre paralleltannyelv gyanánt alkalmazták. A pozsonyi akadémiában és katolikus gymnasiumban Thun nevében Attems gróf főbiztos elrendelte, hogy a tannyelv ezentúl a német legyen, a magyar nyelv ép úgy, mint a tót, csak szabad tantárgy gyanánt töretett meg. Különösen a jogakadémiák ellen volt a cultusminiszternek sok kifogása, a miben részben igaza is volt; túlnagy számuk és igen rövid tanfolyamuk mellett a legtöbb kevés valóban képzett tanerővel volt ellátva. Ezekben látta Thun és Bach a «durva jurátus ifjúság- melegágyát, melyből a legveszélyesebb forradalmi elem került ki; hiszen Sárospatakon a miniszteri biztos előtt is kimutatták 'macskazenére való különös talentumukat'. Ezért a tanfolyamot négyévesre tervezték, minő egyelőre csak Pesten, Nagyszebenben és Zágrábban volna berendezendő; Bach ugyan a felvidéki tótság s a románok vészére is kért egyet-egyet. A többiek közül csak a jobbak maradjanak meg kétéves előkészítő tanfolyamul.⁴

De legkeményebben léptek föl a protestáns egyházzal szemben. Haynau február 10-ről rendeletét bocsátott ki az összes kerületi parancsnokságokhoz a magyar protestáns egyháznak, melynek néhány előjárója pártczélok érdekében visszaélt hivatali hatalmával, megrendszabályozása tárgyában. E rendelet megszüntette a főfelügyelők, felügyelők és gondnokok működését. A megüresedett superintendensi állásokra — miután a kivételes állapot ideje alatt választások meg nem engedhetők — maga a főparancsnok fog püspökségi administratorokat kinevezni, kik a meghívandó esperesekkel s néhány világi bizalmi férfiúval együtt ideiglenesen fogják az egyházkormányzatot kezelni, a felügyelők és gondnokok teendőit is ellátni s esetleges kívánságaikat és javaslataikat a kerületi parancsnokok útján a főparancsnok elé terjeszteni. Ezek a tanácskozások, melyeken kormánybiztos lesz jelen, lépnek a kerületi gyűlések helyébe. Ezek az ideiglenes egyházi előjárók az állampénztárból kapnak javadalmat; az állásuktól fölmentett választott superintendensek mint lelkészek tovább működhetnek. Mindjárt ki is nevezte Haynau dunántúli superintendensnek Wohlmuth Lipót rohonci lelkészt, bányakerületinek — Szeberényi helyére — Chalupka János

¹ O. J. Geringer-iratok. 1850.

² Magyar Hírlap 1850 jan. 9.

³ U. ott, márcz. 6.

⁴ Osztrák belügymin. It. 1850.

breznóbányai lelkészt, a tiszai kerületbe pedig — Pákh helyére — Reisz Samu nagyróczei lelkészt.'

Budán, a Krisztinavárosban május 27-én gyászistentiszteletet akartak tartani az egy év előtt Budavár ostrománál elesetteknek lelki üdvéért kiknek sok hozzátartozója lakott a fővárosban; a gyászszertartást fegyveres erővel megakadályozták, mi fölött még a kormány sugalmazott lapja is megbotránkozott. A főváros ez időben hemzsegett a hivatás-szerű denunciánsoktól; a pesti rendőrség könyvében a BeU, Lipót- és Terézvárosból összesen 110 olyan polgárembert és hivatalnokot tartottak nyilván, a kik állandó titkos híradói voltak a rendőri hatalomnak. Geringer saját elismerése szerint a vidéken is sok üzletszerű denúncian dolgozott a hivatalnokok ellen, elkedvetlenítve a jobb elemeket.

Hogy a maga megtorló rendszabályait a közvélemény előtt is indokoltaknak tüntesse föl, a kormány márczius hóban a lapok útján hosszú jegyzékét tétette közzé a magyar forradalmi kormány hadi- és rögtönítélő bíróságai által halálra ítélt, vagy ítélet nélkül kivégzett egyéneknek Vörös Antal volt alispán s a forradalmi kor egyik legszorgalmasabb adatgyűjtője kimutatta, hogy e jegyzékben számos oly egyén szerepel, ki közönséges gyilkosság áldozata lett, továbbá olyanok is, kiket a románok öltek meg s olyanok, a kiknek megöletése miatt emelt vád alól az illető vádlottak fölmentettek.

E mellett viszont számos rendszabályával azt igyekezett mutatni a minisztérium, mintha sietne előkészíteni a rendes kormányzati állapotot, bár minden lépése vagy a tervtelen kapkodás benyomását tette, vagy világosan látható mellékcélékat szolgált. Így elrendelte Magyarországon a népszámlálást s ennek folyamában végrehajtó közegei minden embert, kinek neve nem magyarosan hangzott, tiltakozása ellenére is más nemzetiségűnek írtak össze, hogy a magyarság számát minél csekélyebbnek tüntessék föl.⁴ Az anyakönyvek nyelvének kérdése is főümerült; Thun a lelkészkedő papságra akarta bízni, hogy anyakönyveit latin nyelven vagy a nép nyelvén írja; Geringer azonban abban a nézeteben volt, hogy tekintettel a magyarosítás veszélyére, czélszerűbb lesz a rituális nyelvhez ragaszkodni, a mely a latin szert, katolikusoknál a latin, a gör. szertartásúaknál a cyrillbetűs nemzeti nyelv.³ Márcziusban életbeléptették Magyarországon, Horvátországban, Erdélyben és

¹ *Magyar Hirl.* febr. 17.

² *Vörös Anl.* iratai. Nemz. Muz.

³ *Rogge* id. m. I. 203. I.

⁴ *Szögyény* 1859-iki emlékirata: id. m. II 286. I. Csodálatos, hogy *Riedjung* (*Histor. Aufsätze.* I 16. I.) ennek a népszámlálásnak melyre még vissza - térünk megtörténtét tagadja s a reá való utalásért még meg is rója Bernstorff porosz követet!

⁵ *Osztrák belügy min. It.* 1850.

a Bánátban is az ideiglenes föld- és házadót, áprilisban pedig a jövedelemadó; egy «ideiglenes törvény» alapján fölállították nálunk is az ipar- és kereskedelmi kamarákat, és pedig Magyarországon ötöt, Horvátországban csak kettővel kevesebbet, t. i. hármat, Erdélyben kettőt, a Bánságban pedig egyet.¹ Azalatt egymásután láttak napvilágot az egyes koronatarományok részére kiadott országalkotmányok s országgyűlési szabályzatok, a melyek soha életbe nem léptek s a melyek mégis mintegy csalétkül voltak szánva, hogy majd, ha beadja a derekát, Magyarországot is ilyennel fogják boldogítani.

Egyelőre azonban ideiglenesnek volt elismerve minden, sőt «legideiglenebb»-nek. A hivatalnokok is «provisorissime» alkalmaztattak; még egyelőre túlnyomó részük magyar volt, bár nem a legjavából ^a némileg magyar érzelműek mind kellemetlenebbül érezhették magukat, s láthatták, hogy hosszú maradásuk nem lesz, mert a törekvés az volt, hogy a belső ügykezelés nyelve egészen német legyen, s hogy egy új hivatalnoki osztály neveltessék föl! mely a régi megyei elemet, a forradalom fő előmozdítóját fölváltsa s az összmonarchiához való hozzásimulást előkészítse.² Azonban azt is el kell ismerni, hogy abban a magyar nyelvben, a melyet a közigazgatás egyelőre megtűrt, sok köszönet nem volt; az ezen korszak magyar tisztviselői által alantasaik számára kiadott rendeletek, kacskaringós, rossz stílusukkal a magyar írás történetének külön gyászlapját képviselik.

A mutatóba behozott néhány idegen hivatalnok között, — kik persze a legfontosabb vezető helyeket foglalták el, — voltak tagadhatatlanul nagyon képzett és tapasztalt administratorok, s voltak olyanok is, kik bármily elfogult szemmel nézték a forradalom előtti magyar megyei gazdálkodást, az ország és a nép iránt határozott érdeklődést mutattak s komolyan hozzálátták a megoldást váró közigazgatási és közgazdasági problémák tanulmányozásához. Bizonyos Swieceny (Friedrich) miniszteri biztos, ki Galicziából jött ide, de világot látott ember lehetett s ki a kassai kerül, parancsnokság mellett működött rövid ideig, a beutazott vármegyékről, például Gömörrel, Tornáról és Zemplénről olyan jelentéseket mutatott be Geringernek, melyek helyenkint szinte vonzó útleírásként hatnak s föld-, néprajzi és statisztikai tekintetben valószínűs monographia becsével bírnak.³ Helyesen mutat rá egyebek közt az erdei kihágások elszaporodásából származó visszasságokra, melyek onnan erednek, hogy a paraszt ember a régi időtől szokva volt az erdőt olyan közvagyonnak tekinteni, mint a folyóvizet vagy a legelőt, s melyeknek elintézése a botbüntetések oly rettentő fölhalmozódását

¹ Pozsony, Sopron, Pest, Kassa, Debreczen, Eszék, Zágráb, Fiume, Kolozsvár, Brassó, Temesvár.

² O. Geringer-iratok. 1850.

³ *Osztrák helügyrnin.lt.* és O. L. Cicingér-iratok. 1850.

eredményezte, hogy például Gömörben 1840 októberétől 1850 januárjáig csak a rimaszombati Sedria 81 parasztot ítél el mezei és erdei kihágás, valamint robotmegtagadás miatt 30, 50, sőt 100 botütésre. Nagyon becsmérőleg nyilatkozik még a biztos az akkor működésben volt szolgabírák hivataloskodásáról is és a felvidéki tót népet valódi elnyomott páriaként tünteti föl, habár másrészt elismeri, hogy a magyar és tót népelem közötti ellentéteket csak a kormányellenes párt túlkapásai idézték elő.

Az a törekvés, hogy különösen az eddig elnyomottnak mondott népben bizalom keltessék az új korszak iránt s így a kormánynak n biztosok kedveskedő jelentései szerint napról-napra növekvő pártja gyarapodjék, vegyítette az első enyhítő és biztató rendszabályokat a Haynau rémuralmi jellegű kormányzatának rendszerébe. A kerületi főnökök utasítást kaptak, hogy a föld népére különös figyelemmel legyenek s megrovásban részesültek, ha rossz bánásmódjukról kapott a felsőbb hatóság jelentést; Geringer előterjesztést tett Bécsbe a testi fenyték alkalmazásának korlátozása érdekében. A primás kívánságára a minisztérium utasítást küldött Magyar- és Horvátországba, hogy a lelkészek többé ne köteleztessenek világi rendeleteknek a templomi szószékről való kihirdetésére, mert a katonai uralomnak ez a rendelkezése általánosan rossz benyomást tett. Maga Haynau néha már békülekenyebb húrokat pengetett; így rendeletet adott ki a forradalom részessége miatt gyanúsítottak vagyonának önkényes lezárolása ellen, mert ennek elrendelésére csak a haditörvényszékek illetékesek s főlshólalásnak adott helyet ily intézkedések ellen, a mi világot vet az addigi eljárás módjára. Egy másik rendeletben szigorúan utasította a hatóságokat, hogy a lakossággal szelíden bánjanak s annak bizalmát igyekezzenek megnyerni; Geringer is büntetés terhe alatt intette a nagyváradi kerület hivatalnokait, hogy “szenvedélyes kitörésektől s becstelerűtő káromlásoktól¹ tartózkodjanak.¹ A főparancsnok a lapok közlése szerint “nyájas leercszkedéssel és szívességgel² fogadott egy pesti városi küldöttséget, mely ‘a szintén Ítéletét váró Nyáry Pál érdekében, alispáni érdemeire való hivatkozással jött kérelmezni.

A magyar közvéleményhez próbált közeledni Schmerling igazságügyminiszter is, a mikor áprilisban a Magyarország számára tervezett igazságügyi reformok megbeszélésének ürügye alatt de valószínűleg alkudozás céljából Deák Ferenczet külön levélben meghívta magához. Deák azonban udvariasan, de határozottan visszautasította a meghívást, őszintén kijelentvén, hogy az ép most elmúlt idők gyászos eseményei

¹ Lakos Lajos főlevéltárnok másolatai a nagyváradi városi levéltárból. (Az Akad. tört. bizottság irattárában.)

² Magy. Hírlap. 1850 jan. 3.

után s a még most is fennálló viszonyok között lehetetlenség, hogy a közügyekben tényleg közreműködni akarhassak».¹

A forradalom óta az első alkalmat arra, hogy számottevő magyar emberek nagyobb számmal összejöhessenek, társaloghassanak, sőt pohárköszöntőket is mondhassanak, Scitovszky János hercegprímásnak Esztergomban, január 6-án végbement beiktatása szolgáltatta; a kormány ezt az ünnepi összejövetelt meg nem akadályozhatta, annak azonban már gátat vetett, hogy — a primás eredeti szándékához képest — az összesereglettek küldöttséget meneszszenek Bécsbe az uralkodónak hódolatukat bemutatni és tőle a nemzet számára bocsánatot s jogos kívánságai teljesítését kérni.² A lapok csak annyit közölhettek az ünnepélyről, hogy az áldomás délutáni félháromtól félhatig tartott, hogy 440 ember vett benne részt, s hogy — a fejedelem iránti tántoríthatatlan hűség ismételt kitörései között — a hercegprímás köszöntötte föl az uralkodót, Szentiványi Vincze kér. főispán pedig a primást. Azonban a közönség körében még soká beszéltek a hazafias és tüzes pohárköszöntőkről, melyek ott többek részéről elhangzottak. Scitovszky talán maga megijedt egy kissé s utóbb bemutatta Geringernek a beiktatása alkalmával tartott beszédeit és kibocsátott pásztorleveleit, annak bizonyosságául, hogy minden alkalommal igyekszik az "0 Felsége és az ő szent ügye iránti törhetetlen hűséget és ragaszkodást hirdetni s a szívekbe vésní. Pásztorlevele ennek megfelelően úgy tüntette föl a «polgárháborút-, mint a melybe a "kevélység és engedetlenség- taszította az országot, a szomorú jelent pedig mint "múltunk vétkeinek következményét; vétkezünk — úgymond — az Isten ellen, az egyház ellen, a fejedelem, a drága hon ellen-, mert "hazug mesterek tanaira hallgattunk, hamis prófétáknak hittünk . . .»¹

A mi az esztergomi összejövetel alkalmával a primásnak nem sikerült, azt azután a conservatívek más úton, t. i. a Felsőhez juttatandó emlékirat alakjában akarták megkísérlem; de czélt nem érvén, memorandumukat a «Pester Morgenblatt» mellékleteként április közepén közzétették.⁴ Az emlékiratot, melyet nyilván ismét gróf Dessewffy Fmil kezdeményezett s ő is szerkesztett³ 23-án írták alá, köztük gr. Apponyi György, b. Jósika Samu, gr. Zichy Ferencz, Örményi József, gr. Bar-

¹ Kónyi: Deák F. besz. II. 382. I.

² Ungarnss Gegenwart 42. I. E tárgyban Geringer körlevélig kérdést intézett a kér. főispánokhoz (U. Á. L. st.) s úgy látszik, azoknak óvatos, kitérő válasza miatt ejtették el a tervet.

³ O. . Geringer-iratok(1850.

⁴ Közölve Friedenfels többször id. műve függelékében, II. k. 433. s köv. I.

⁵ Az emlékirat előzményeire és létrejöttére nézve lásd: Wertheimer Ede: Zür Geschichte dér Altkonservativen, Ung. Rundschau II. évf. okt. füzet. 740. s köv. I

kóczy János, hg. Bretzenheim Nándor, gr. Dessewffy Emil, b. Sennyey Pál, gr. Péchy Manó, gr. Andrássy György, ifj. Majláth György; utólagos csatlakozásukat a nyilvánosság előtt kijelentették gr. Szécsen Antal és Somssich Pál.

Az irat a Dessewffy előbbi megnyilatkozásainak, különösen a bécsi Lloydban közzétett nyílt leveleinek eszmekörében mozog, bár kissé óvatosabb és általánosabb; élesen elítéli a magyar szabadságharcot, már a márcziusi törvényektől kezdve; hangsúlyozza a nemzet törhetetlen dynastikus érzelmeit s a monarchiához való ragaszkodását, elismeri a modern reformok szükségességét, de a nemzet megnyugtatását s Magyarországnak a monarchia keretében való újra-megszilárdítását csak a régi alkotmány jogi alapján, a jóérlmú honfiak buzgó közreműködésével és az ország határainak sértetlen fenntartásával mondja lehetségesnek és határozottan elítéli az új és idegen intézmények s nagyrészt idegen emberek segítségével megkezdett reconstructiót, mint a mely sem az ország megnyugtatása, sem a birodalom feladatai szempontjából célra nem vezet. Egyik célja e megnyilatkozásnak kétségkívül az is volt, hogy a conservatívek álláspontját az udvar előtt igazolja szemben a kormánykörökben ellenök támasztott vádakkal.

Az aláírók alighanem csalódtak, a midőn kívánságaik hangoztatásánál a nemzet közvéleményére vélték hivatkozhatni; Metternich helyeslését elnyerték,¹ de a magyar közvélemény sokkal inkább a Deák Ferencz visszautasító, mint a conservatívek középutat kereső álláspontjával azonosította magát. Ezt érezhette a Schwarzenberg-minisztérium is, mely Schmerlingnek azt az eszméjét, hogy erre a memorandumra a kormánynak nyilatkoznia kellene, föl nem karolta,² bár a miniszterelnök Szögyény előtt erősen kikelt a conservatív irat közzététele miatt. Ellenben Bach és Geringer bizonyára igen szívesen látták, hogy a kevéssel előbb Császár Ferencz kiadósága és Szenvey József szerkesztősége meÜ lett megindult «Pesti Napló», mely akkor még az octroyált birodalmi alkotmány alapján állott s kevés előfizetővel rendelkezett, élesen támadta a memorandumot s támadásait mindinkább kiterjesztette az egész arisztokratiára. Bach a Dessewffyéék mérsékelt hangjában is hadüzenetet látott a maga iránya és tervei ellen s már ekkor határozottan a conservatívek ellen fordult, hogy kevéssel utóbb valósággal üldözöbe vegye őket, mint a kiktől abban az időben legtöbb oka volt féltenie rendszerét.

A közhangulat valóban nem a conservatívek kísérletezésében nyilatkozott meg; az részint nem ocsúdott még föl a rémuralom első le-

¹ Levele b. Jósika Samuhoz április 19-rol Brüsselből. (*Jósika-család levéltára.*) *Asbóth János* (A conservatívek a forrad. után; Jellemrajzok és tanulmányok. 121. 1.) áradozó dícséretben részesíti a conservatívek e lépését.

² (*J. és Á. L-t.* 1850. Min. tanács.

csapásaitól okozott bódultságból és kétségbeesésből, részint a bizalmatlan várakozás, kétely vagy titkolt reménykedés teljes némaságába és passivitásába merült. A mi ebből némileg fölrázta, az a Kossuth állítólagos viddini beszédje volt, melyet csodálatos módon a «Reichs-Zeitung» akadálytalanul közölt s a mely a sugalmazott lapok megállapítása szerint alkalmas volt sok eltévelyedett magyarral elhítenni, hogy mosfmár az üdvöt Angliától és Palmerstontól várhatja . . . pedig bizony Albion cserben szokta hagyni azokat, a kiket föl biztató.¹ Ettől fogva a magyar közönség nagy része kezdett figyelni az emigrációra; később fogjuk látni, hogy a lapközleményeken és nagyon megnehezített levelezésen kívül micsoda szálak fonódtak a menekültek s a honnmaradottak között és sodorták ezek némelyikét végzetes veszedelembe.

A kormány saját közegeinek jelentéseiből is láthatta, hogy a viszonyokba való beletörődés csak apathiát, nem megelégedést jelent, hogy a magyar középosztály nagyobb része még mindig a maga «separatistikus eszméin» csüng s az alkalmazkodás inkább látszat, mintsem az-
 «összbirodalom nagy eszméjé»-vel való megbarátkozás.² Kapy Eduard főbiztos csodálkozva constatálta, hogy a közönség még nem fogja föl kellőkép az új intézmények előnyeit, és be nem látja, mennyivel dicsőségesebb Magyarországra nézve a bécsi birodalmi gyűlésben vehetni részt, mintsem a pozsonyi diétában. Némelyik kormánybiztos őszintében is mert szólni; Tóth Bálint Vas megyéből azt jelenti, hogy «a inagyarakjú lakosok kötelességeiket eddig még teljesítették, karhatalom alkalmazására szükség nem volt, de sajnosán kell megjegyeznem, hogy a Eelség iránt bizalommal és rokonszenvvel nem viseltetnek, bajaikat türve szenvedik, panasza is ritkán indulnak, és azon hiedelemben élnek, hogy nemcsak az imádott Kossuth, hanem török, tatár, vagy bárki is boldogíthatná őket, a ki a mostani uralkodástól megszabadítaná. . .» Rámutat azután kisebb és könnyebben orvosolható bajokra is: «A középeosztály, az a sok pipás nemes úr, kinek se hivatala, se mestersége, az aranybullának fölfüggesztését nem bánja úgy, mint a puszkák beszédése által egyedüli multságától, a vadászattól megfosztatását . . . már pedig ... a középosztály . . . minden demokratikus elvek mellett is sokáig fogja Magyarországon még a népet vezetni ... a magyar középosztály c gyöngeségét föl nem használni annyival is inkább kár, mert egy pár ezer puska használatának engedelve aggodalmas nem lehet.»³

Majdnem valamennyi jelentés hangsúlyozza a háborúban szenvedett s egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben megtérített

¹ *Magy. hírl.* febr. 3. Az ez időbeli közhangulatra nézve I. *Wilh. Altér*: Die auswärtige Politik det ungar. Revolution. D. Rundschau 911 — 12. V. 408. I. F műnek levéltári adatai Friedjung fölfedezései óta kétes hitelűeknek látszanak.

² Geringer jelentése febr. 15-ről: osztrák *belügymin. It.* 1850.

³ Ez és a következők az *O. L.* Geringer-iratai között. 1850.

károk, requirálások, a katonaeállításai és előfogati terhek, valamint az új adók miatti nyomorúságot és elkeseredést; ez annál nagyobb, mert a nép egyáltalán nem érti meg, hogy miért terhelik annyira? a hivatalnokok sok esetben ki nem hirdetik vagy meg nem magyarázzák kellően a felsőbb rendelkezéseket, mert ideiglenes, bizonytalan helyzetökben sem a néppel, sem a nemességgel szembeszállni nem akarnak. Hozzájárultak ehhez a képtelen nyelvi állapotok; a hatóságok hol az erőszakos németesítés útjára léptek, hol — mint Ung megyében Tabódy Pál jelentése szerint — a ruthén nyelvet tették meg kizárólagos ügykezelési nyelvvé: csak ily nyelvű beadványokat fogadtak el, vagy a magyar nyelvűeket elintézetlenül hagyták, sőt szóbeli panaszok, bejelentések is csak ruthén nyelven voltak tehetők; már pedig maguk a hivatalnokok sok esetben nem beszélték ezt a «tót-, orosz- és lengyelből összezagyvált» nyelvet, mely ott mint ruthén szerepel, kénytelenek voltak tehát a vizsgálati jegyzőkönyvek és okmányok szerkesztését s a rendeletek lefordítását helyi tényezőkre, kántorokra stb. bízni és gyakran az emberek sorsára és vagyonára nézve döntő fontos iratok kiállításánál azt se tudták, hogy tulajdonképen mit írnak alá?

Persze, voltak hivatalnokok, a kik — mint Bordolo kassai ker. parancsnok — minden bajért a régi vármegyét okolták. «A vármegye bűne, hogy a parasztnak fogalmuk sincs jogról és közigazgatásról, mert az igazságszolgáltatást és közigazgatást egyetlen osztály monopóliumává tette, melynek dús asztaláról még morzsa sem jutott a parasztnak.» Mások abban látták a hibát, hogy «még mindig sok forradalmi érzelmű ember van alkalmazásban». Voltak, kik attól várták a javulást, ha a hivatalnok személyében szembetűnőbbben lépne előtérbe a császári, a birodalmi hatalom és sajnálták, hogy a falusi nép sehol sem látja a császári sast megjelenni; míg ezzel ellentétben egyesek az akkor még dívó német szabású hivatalnoki egyenruhát hibáztatták s a magyar köntöstől vártak több sikert. Voltak naiv lelkek, a kik a fölött sopánkodtak, hogy ha talán a kormány az országgyűlés közeli összehívására gondol, micsoda elemekre fog majd a választásoknál támaszkodni? mikor a föld felszabadult népe ki van szolgáltatva az agitátoroknak, az értelmiség pedig elégedetlen az új alkotmánynyal és kormányzattal. Persze, mások ezzel szemben úgy vélekedtek, hogy az értelmiség a régi rendszer alatt is elégedetlen volt s így most is az; az általános csalódottsággal együtt jár azonban a béke és a nyugalom utáni vágy.

A mi kikívánczolt a lelkekből, az a nyilvánosság előtt csak olyanformán mert megnyilatkozni, mint a «Magyar Hírlap» egy vidéki levele, mely így végződik: «Kérjük a lelkes fejedelmet, hogy kegyelmével örvendeztesse meg e nagyon megszorodott nemzetet . . . Megyénkben halálcsend uralkodik, mint a sír koporsója felett! Hivatalnokaink buzgó szorgalommal és hűséggel működnek köreikben, de halkkal és szomorú

szívvel. Bocsánat Uram Király! aztán jöjjön el a Te országod! Legyen meg a Te jó akaratod!»¹ De az uralkodóház egyik leghívebb szolgája, Szögyény volt alkanczellár, jegyezte föl naplójába erről az időről, hogy: «napról-napra növekedik a kormány elleni gyűlölet, enyészik a nemzetben eddig oly mélyen gyökerezett monarchikus és dynastikus érzelem, egymásután veszti lába alól a tért a törvényes hatalom, az uralkodó pedig híveit s trónja támaszait».²

¹ Abauji levél. M. H. jan. 25.

² Id. m II. 25. I.

IV.

(A közelkeseredés fokai; honvédek és nemzetőrök besorozása; Haynau önkényes eljárása a komáromi capituláltakkal szemben; Klapka felszólalása; az enyhítő intézkedések elégteleneknek bizonyulnak. A zsandárság intézménye már szervezeténél fogva meg nem felelhetett a közbiztonság igényeinek s túlságosan is káros és visszaélések okozója lett; a rendőrség szervezése a fővárosban. A forradalom miatt vád alá helyezettek sorsának hosszantartó bizonytalansága; Haynau súrlódásai a kormánnyal; Kossuth családjának sorsa; gyermekeinek elszállítása a külföldre. A haditörvényszékek szerepe a purificationalis eljárásban; a főbenjáró perek revidiója; Haynau önkénye és engedetlensége; elébe vág a megkegyelmezésnek, Haynau eltávolítása, védekezése és vádaskodása. 1850.)

A közelkeseredést ebben az időben főleg három körülmény szította; az egyik a honvédeknek, sőt nemzetőröknek a hadseregbe való besorozása, a másik az ország nagy részében már fölállított zsandárságnak hatalmaskodó és zaklató föllépése, a harmadik a forradalomban compromittált és e miatt perbe fogott egyének nagy részének soká bizonytalanságban maradt sorsa volt.

Tudjuk, hogy Haynau rendeletéi értelmében a volt honvédek kivétel nélkül besorozandók voltak és pedig tekintet nélkül esetleges tisztí rangjukra, közlegényekül. Habár ezt az intézkedést a forradalom következtében elmaradt rendes újonczozást pótolni hivatott hadkiegészítés jellegével ruházták föl, annak végrehajtása annál rosszabb vért szült, mert idő folytán a helyett, hogy enyhült volna, mind kíméletlenebb szigorral tanúskodott. Ne feledjük, hogy itt nagyobbbrészt oly emberekről volt szó, kiket a haza védelmére még V. Ferdinand király nevében hívtak fegyver alá s kik a törvényes magyar királynak hűséget esküdtek; hogy azoknak egy része nem is állott az osztrák császári seregekkel szemben, hanem lázadó szerbek és horvátok, gyilkoló és fosztogató románok és betörő oroszok ellen hadakozott. Közülük sokan maguk vallották, hogy inkább csak az erkölcsi kényszernek hódoltak, mikor katonául állottak, s a kiket a lelkesedés és hazafiság vitt is a táborokba, azok is azt hitték, hogy a hazát fenyegető veszély elmúltával visszatérhetnek családjaikhoz, foglalkozásukhoz s egyik sem számolt azzal, hogy esetleg elnyert rangjától megfosztva, közkatonaként lesz kénytelen egy hosszú capitulatiót végigszolgálni, melytől a rendes újonczozási eljárás mellett

könnyen menekülhetett volna, s családját gyámol nélkül, mezejét parlagon, műhelyét pusztán hagyni.

Ha tehát ez a rendszabály minden ellenkező magyarázat ellenére tényleg szigorú büntetés gyanánt nehezedett nemcsak a volt forradalmi harcosok személyeire, hanem családjaik révén a nemzet széles rétegeire is, még érezhetőbbé tette annak súlyát a katonai hatóságok cU járása, mely később minden megkülönböztetést honvedek és nemzetőrök között mellőzött s így a katonafogdosást mind szélesebb körökre terjesztette ki, s e mellett még az eszéki és komáromi capitulatiókon is túltette magát. Az eszékire nézve maga a hadügyminiszter kénytelen volt Haynau eljárásának jogtalanságát a katonai egyének besorozása körüli elismerni; Komáromra nézve Klapka egy Londonból Haynauhoz intézett s a lapokban közzétett nyílt levélben emelt súlyos vádakát." E vádak kiterjedtek arra is, hogy a komáromi várórség ama tagjai, kik a biztosított föltétien amnestia alapján el akarták hagyni hazájokat, nem kaptak rendes útlevelet, hanem kényszerútlevelet Amerikába, azzal a záradékkal, hogy onnan vissza nem térhetnek. A levél megnevez többekét, kik a capitulatio után elfogattak s olyanokat, kik külföldre utaztak és azután a pesti lapokban, mint felségárulás vádja alatt levők, hirdetményileg haditörvényszék elé idéztettek. Az amnestia daczára — úgy mond Klapka, a lapok közlése szerint a várórségben volt huszárok sorozásra idéztettek s az osztrák ezredekbe besoroztatnak; ez a pont pedig a capitulatio egyik legnagyobb nehézsége volt; Haynau legalább az előbb is a seregnél szolgált katonák besorozhatását kívánta, a mibe Klapka belé nem egyezett, míg végre ez a követelés elejtetett. Hiszen, hogy a komáromi helyórség kivétel nélkül mentesítve volt a besorozás alól, annak bizonyága, hogy az osztrák főparancsnok fölszólítást intézett a Württemberg^huszárokhoz az újrabelépés iránt s bosszankodott, hogy azok visszautasították hívását. A capitulatio biztosította mindenkinek a távozását személye és vagyona teljes biztonságával, hogy egyeztethető meg ezzel a bcsoroztatás? A levélíró végül reményét fejezi ki, hogy a katonai becsületnek ez az elárulása csak a Haynau túlságosan szolgálatkész teremtményeinek tette, kik nem sejtik, mily erkölcsi következményekkel jár az s fölszólítja a főparancsnokot, hogy adott szavához és aláírásához híven gondoskodják a capitulatio szigorú megtartásáról s megsértései jóvátételéről.

E nyilvánosan elhangzott s az osztrák sajtóban is visszhangra talált vád czáfolat nélkül maradt, mert nem volt megczáfolható; a kormányzó sugalmazott lapok maguk elismerték a komáromi helyórséghez tar-

¹ U. cs A. L. - i. 1850. A min. tanácsi iratok eszéki capitulatióról szólnak; lehetséges azonban, hogy ez alatt a péterváradit értendő.
Klapka György: id. m. id. h.

tozott honvédek besorozását, de körmönfont magyarázatokkal igyekeztek bizonyítani, hogy a capitulatio csak a tiszteket óvta meg a besoroztatástól, s hangoztatták, hogy Haynau a tudomására jutó sérelmes eseteket orvosolja, a közönséget pedig arra intették, hogy nem kell minden híresztelésnek hitelt adni.¹

Tényleg maguknak a lapoknak bátortalan és szűkszavú közléseiből is, de még inkább az 1849 végén és 1850 elején Geringerhez beérkezett politikai jelentésekből nyilvánvaló, hogy a honvédek kivétel nélküli besorozása mindenütt a legnagyobb elkeseredést szülte, sok helyen ellenszegüléssel is találkozott s azt eredményezte, hogy minden tilalom és büntetés ellenére az emberek elutasíthatatlan kötelességöknek tekintették e szegény üldözöttek menekülését vagy elrejtőzését elősegíteni. Különösen a nemzetőrökre nézve kimutatták a jelentések, hogy a nemzetőrség föllállítása eredetileg a nem forradalmi elemeket is fegyverkezésre kényszerítette, ezek azonban, mielőtt a «terrorizmus» alól fölszabadultak, visszasiettek otthonukba; besoroztatásuk most borzasztó fölháborodást kelt s elbujdoklásukat és ezzel a közbiztonság veszélyeztetését fogja eredményezni; ezért besoroztatásuk vagy elhalasztandó volna, vagy csak azokra alkalmazandó, kik Windischgrätz bevonulása után a forradalmi kormányt szolgálták.² Egy másik jelentés panasolja, hogy az egyes honvédek elbocsátására vonatkozó legindokoltabb és legméltányosabb javaslatok is elutasítással találkoznak a katonai parancsnokságoknál, holott a különbség nélküli szigor olyanokkal szemben, kik a forradalom igazi céljainak ismerete nélkül, kényszerítve léptek a honvédség soraiba, árt a nép loyális érzelmeinek s nagy kárára van a munkakerők hiányát máris sínló mezőgazdaságnak».³ A jelentések szerint Körmöczbányán lázongás volt a honvédek besorozása miatt; több megyében a már besorozott honvédek megszöktek a rájuk váró rossz bánásmód hírére; Dunaföldváron 100 besorozott honvéd közül 37 megszökött s a honvédek bevonulása a forradalomra emlékeztető tüntetésekre szolgáltatott okot.⁴

Geringer, sőt Meyerhofer is kénytelenek voltak a jelentések alaposságát elismerni s az alkalmazott rendszabályok enyhítését ajánlani, javaslataikat még egy más körülmény is támogatta; híre terjedt, hogy a kényszer útján besorozott volt honvédek a hadseregben igen veszélyes elemekké válnak s különösen a közkatonákká lefokozott volt tisztek magasabb értelmiségőkkel alkalmasak arra, hogy főleg az olasz tartományokban állomásozó csapatok legénységének, szellemét megrontsák. Radetzky ugyan maga a leghatározottabban megczáfolta e híreket, bi-

¹ *Magy. Hírl.* 1850. jan. 20., febr. 3.

² Szentiványi Vincze főbiztos jelent. febr. 23-ról az *O.L.* Geringer-iratai közt.

³ Gróf Forgách A. főbizt. jelent, febr. 23-ról *u. ott.*

⁴ *U. ott.*

zonyítván, hogy ezek a magyar katonák minden tekintetben kifogástalanok a szolgálatban, a miért is ajánlotta, hogy előléptetésüknek semmi se álljon útjában.¹ Mindazonáltal az egyszer fölmerült gyanú különösen Bach aggályait eloszlatni nem volt képes s így ő maga lett föelőmozdútoja a besorozás korlátozásának.

Haynau már ebben az esetben is, úgy mint később a politikai megkegyelmezések ügyében, megpróbált elébe vágni a legfelsőbb helyen tervezett enyhítő rendelkezésnek. Márczius 10-én hirdetvényt bocsátott ki, mely szerint azok a nemzetőrök, kik csak 1849 január 5-ikéig teljesítettek szolgálatot, a sorozástól egyáltalán mentesítendők.² Azonban a kormány nem állott meg ennél a kedvezménynél. Már előbb arra az álláspontra helyezkedett, hogy az uralkodó azokat a honvédeket, kik nem szolgáltak előbb a seregben, egyáltalán nem kívánta büntetni, s így a mennyiben az ilyenek besoroztalak, ez egyszerűen újonczozásnak tekintendő és ők az újonczozás alóli mentességek s megváltás szabályai alá esnek. Ezeken az elveken alapult a márcz. 12-iki legf. elhatározás, mely szerint a besorozott vagy besorozandó volt honvédek közül különös kegyelemből azonnal elbocsátandók azok, kik nem teljesen szolgálatképesek, vagy 38 éven felüliek, a mennyiben múltjuknál fogva nem nagyon terheltek, mert ha ilyenek, akkor a fenyítő századba sorolandók; elbocsátandók továbbá, — a primás fölszólalása következtében — minden felekezeti papok cs olyanok, kiknél ezt tárgyalás útján igazolt családi és vagyoni körülmények indokolják. A kik ily okokból el nem bocsáthatók, azok csak a közönséges nyolcz évi capitulatióra kötelezendők, s a jól minősített és múltjuknál fogva túlságosan nem terheltek egyének kegyelemből való elbocsátásért folyamodhatnak. Ez az intézkedés a bánás és vajdaságra, valamint Erdélyre is kiterjedt s egyidejűleg elrendelték az összes magyar nemzetőrök elbocsátását, Geringer pedig fölhivatott, hogy az e rendelkezések végrehajtására szükséges nyomozásokat és tárgyalásokat haladéktalanul indítsa meg.²

A magyarországi polgári biztos április 2-ikától jelenthetni vélte ugyan, hogy a honvédek és nemzetőrök besorozása miatti általános panaszok ezzel az intézkedéssel orvosoltaknak tekinthetők, de ugyanakkor elismerni volt kénytelen, hogy a komáromi helyőrség besorozása, valamint az ottani tisztekre nézve tett újabb és újabb rendelkezések s az azokkal járó folytonos bizonytalanság nagyon rossz benyomást tesznek.¹ Hogy pedig a szűkre szabott mentességi föltételek nehézkes és hosszadalmas kezelése mily kevéssé enyhítette a besorozástól fenyegetettek helyzetét, azt bizonyítja az a tény, hogy a kormány lapjai még

¹ U. o.. *Á. It.* 1850. Min. tanács.

² *Vsf. Zeit.* 1850 márcz. 12.

³ *Osztrák belügymin.-lev. t. 1850.*

⁴ O. L. Geringer-iratok. 1850.

1850 nyarán és őszén is hasábokra terjedő sorozatát közölték a szőkevény honvédek körözéseinek, különösen az alföldi magyar megyékből, hogy egyes helyeken katonai csecutióval kényszerítették a szőkevények szüleit fiuk előteremtésére s hogy Baranyában még októberben is agyonlőtték a zsandárok és pandúrok két szőkevény honvédet, kik fegyveres ellentállást lejtettek ki.¹

A másik, a nemzetre naprólnapra jobban ránehezedő csapás az újon behozott zsandárság működése volt, főleg politikai vonatkozásai-bán. Maga a katonailag szervezett s központilag kormányzott fegyveres csendőrség intézménye Magyarországon akkor, újszerűsége s a hagyományokkal, megszokással és a törvényhatósági önkormányzattal való ellenkezése miatt valószínűleg minden alakban gyűlöletes lelt volna s nem számíthatott volna arra a rokonszenves fogadtatásra a melyvel évtizedekkel később a fölállított magyar kir. csendőrség találkozott. Azonban a mód, a hogy azt az absolutismus létesítette, és a nyilvánvaló főrendeltetés, melyet neki szánt, érthetővé tette a fokozott bizalmatlansógot, melyet ez intézmény nálunk akkor keltett s melyet a zsandárság hatalmaskodásai és túlkapásai évrőUévre jobban igazoltak.

A közbiztonság és közrend helyreállítása és fönntartása kétségkívül messzeható és széleskörű intézkedéseket igényelt a kormánytól, habár az összeesküvései szimatolása sok esetben egészen alaptalan volt s habár az állapotoknak az a feltüntetése, a mely ellen Széchenyi is tír évvel később Blickjében ¹ szót emelt, mintha a forradalom előtti Magyarország egész területe a rablók korlátozatlan garázdálkodásának színhelye lett volna, határozottan túlzott és célzatos volt. De utóvégre is egy tisztán a szuronyok hatalmára alapított uralom soha sem érezheti magát biztosnak, és egy oly nagy és tartós forradalom, a minő Magyarországon végigvihartzott, nem múlhatik el a közbiztonság és közrend mélyreható megrendülése nélkül. Láttuk, hogy a tulajdonjogi fogalmak mily veszélyes megzavarását idézte elő a jobbágyi kötelezettségek megváltásának megindult, de le nem bonyolított folyamata, a gyakori uralomváltozások, a féktelen agitatótól elválaszthatatlan népámítások s az igazságszolgáltatásnak ily viszonyok között elkerülhetetlen fennzka-dósai. Ezekhez járultak a forradalom üldözöttjeinek menekülése és lappangása, mely őket már létfenntartásuk érdekében gyakran össze-ütközésbe hozhatta a közrenddel, a különböző guerilla- és egyéb szabad-csapatok szétszéledt maradékainak garázdálkodása s a mindenféle, rencbontásból élő elemnek a forradalmi és harczi állapotok alatti fölszabdulása.

¹ Lásd a *Magy. Hírl.* 1850-iki évfolyamát.

² *Magy. Hírl.* 1850 aug. 1.

³ O. L. Gringer-iratok. 1S50.

⁴ 301., 319. sth. lapok

Egyes kormánybiztosok csakugyan hajmeresztő dolgokról tettek jelentéseket. Iózsza Péter — egyike azoknak, a kik szolgálatkészségüket a legerősebb rendszabályok ajánlásával és alkalmazásával igyekeztek tanúsítani — Nagyváradról azt jelentette, hogy a fegyverletétel után a borosjenői és aradi járásokban Zaránd- és Hunyad megyékből betört rablók, többek között egy száz főnyi rablócsapat, mely nagy részében megszökött rabokból állott, büntetlenül garázdálkodtak s miután a román lakosságot is föluszították a birtokosok és nem románok ellen, majdnem egy millió forintnyi kárt okoztak. Somogy és Baranya megyékben, hol a természeti viszonyok kedveznek az útonállóknak, többnyire disznó- és marhapásztorok követtek el rablásokat utazó szatócsok ellen; a kihirdetett statárium értelmében ott több tettest ki is végeztek. Pest és Nagyszében között a postakocsiközlekedést gyakran háborították rablótámadások; különösen Orosháza mellett a gyorskocsit tíz parasztruhába öltözött lovas haramia kirabolta.¹ A lapok is nagyrészt a félelemtől sugallt közleményekkel igyekeztek még nagyobb félelmet kelteni, jelentvén, hogy Debreczen környékén a szegénylegények dúlnak és fősztogatnak, Szeged körül pedig Rózsa Sándor, «a magyar fölkelés maradványaiból alakult rablóbandájával teszi bizonytalanná a vidéket»; a rablók a katolikusoknak állítólag visszaadják a pénzüket, ellenben a «vad-rácokat» gyakran meg is ölik. Viszont Zomborból azt panaszták, hogy ott a szerbek rabolják, gyilkolják a katolikusokat,² Szabadka vidékéről is azt adták hírül, hogy ott a rablások cs útonállások napirenden vannak s a hatóságok semmit sem tesznek megfékezésökre».³

Tudjuk, hogy az első zsandárezredek fölállítása már 1849 nyarán megindult s a toborzás Magyarországra is kiterjedt; nem hihető, hogy magyar honosokat nagy számmal toborzottak s azokat magyar területen alkalmazták volna; az intézmény természete hozta magával, hogy a hatalomnak annak megvalósításánál idegenekre volt szüksége, a kikkel a magyarokat féken tarthassa; a parancsnokok között eleinte még akadtak magyar nevek s ezeknek rendőri buzgóságában valóban nem volt hiány; utóbb azonban mindinkább idegen nevek foglalják el a tért. Az egész intézmény 1849 őszén Kempcn (Johann, von Fichtenstumm) altábornagy parancsnoksága alá helyeztetett, ki a forradalom leverésekor Pesten Haynau rokonszellemű helyetteseként működött s utóbb állásával a bécsi katonai kormányzóságot is egyesítvén; s jogosítva lévén a császárnak közvetlen, bizalmas előterjesztéseket tenni, oly hatalomra vergődött, hogy néha Bach-al is szembe mert szállni.

Az eredeti terv szerint a zsandárságnak 16 ezredből kellett állania,

¹ O. L. Geringer-iratok. 1850.

² Magy. Hírt. 1850 jan. 6., o., febr. 15.

³ P. Napló, 1850 június 20.

és pedig 12,000 gyalog s 2500 lovas fegyveres csendőrből, tisztekkel együtt 15,573 főből, a mi 5 millió forint évi kiadással járt.¹ Az intézményt fokozatosan fejlesztették ki s Magyarországot is csak bizonyos egymásutánban hálózták be vele. 1849 deczember közepén a zsandárság Magyarországon már 1500 főt számlált.² A hol még behozva nem volt, sőt egy ideig a zsandárság mellett is meghagyták a megyei pandúrokat, bár Kempen ezzel a szerepmegosztással sehogy sem volt megelégedve s már 1850 júniusában követelte, hogy a pandúrok csakis arra a hatáskörre szoríttassanak, mely a zsandárságot meg nem illeti. Az utóbbi az ország belsejében ekkoriban a közbiztonsági szolgálatot már tényleg átvette, tehát szerinte a zsandárság mellett egy más fegyveres testület fennállása megengedhetetlennek látszik, vagy legalább is szükséges, hogy a pandúrság szigorúan utasíttassék a teendői körében való maradásra, nehogy összeütközések támadjanak.¹

Egy, 1870 január 18-ról kelt belügyminiszteri rendelettel látott napvilágot az az ideiglenes törvény-, mely a zsandárság szervezetét és hatáskörét szabályozta,¹ és elég e szabályzat leglényegesebb pontjaival megismerkednünk, hogy megértsük azokat a túlkapásokat, melyekre ennek az intézménynek vetemednie kellett, s azt a gyűlöletet, melyet a magyar nemzetben maga ellen keltett, s melynek Széchenyi «Blick»-jében oly lángoló kifejezést adott.⁵

Már az feltűnő, hogy e szabályzat értelmében a föllállításra kerülő 16 zsandárezredből Magyarországon mindjárt hármat helyeztek el, míg például a nagy Galicziának beleértve Bukovinát is — csak egy jutott.

A szabályzat értelmében a zsandárnak joga volt idegenektől-, kik «bármi által- gyanúsakká lettek, útlevelet követelni, esetleg az illetőt öngazolás céljából bekísérni; már pedig a zsandárok rendesen egészen idegen vidékről kerülvén rájuk nézve ismeretlen helyre, nekik ott inindenki idegen- volt s így esetleg a dolguk után járó honosok is, a mennyiben «bármi okból- gyanúsaknak találtattak, zaklatásoknak voltak kitéve. (10 §.) E szabály szerint a zsandárság köteles volt (12. §.) a nyert följelentés vagy saját tapasztalata alapján minden tői vényáthágást az illetékes hatóság tudomására hozni s a tettest kinyomozni. Minden rangkülönbség nélkül jogosítva volt a tetten ért törvényszegőt elfogni. (13- §•) A zsandárnak köteleességévé tétetett színházakban, nyilvános sétányokon, különösen pedig fogadókban, bormérésekben és kávé-

¹ *U. és Á. L.-t.* 1850. Min. tanács.

Pest. Zeitung, 1849 decz. 16.

² *O. L.* Geringer-iratok.

³ *Reichsgesetz- u. Reg. Blatt*, 1850.

⁴ 26., 302., 305., 313., 346. 1. Lásd a conservatív 6. *Fiáth Per.* nyilatkozatát a zsandárokról: id. m. II. 185. I.

⁵ *Busbach* id. rn. I. 260 l.

házakban a «nyugalomra és erkölcsösségre» felügyelni (16. §.); kötelessége volt a «jó érzelműeknek» védelmére lenni és őket tanácsával támogatni, ellenben a «rosszérzelműek» ijesztésére szolgálni (21. §.). Minden oly esetben, mikor őrszolgálatban levőnek volt tekintendő, a zsandár azt a törvényes oltalmat élvezte, mely a felsőbbbségi személyekét, valamint a polgári vagy katonai öröket megilleti. Megsértése, ellene gyakorolt veszélyes fenyegetés vagy erőszakos érintése mint nyilvános erőszakoskodás büntetendő volt büntetendő, sőt az, hogy zsandárral szemben történt, súlyosbító körülménynek volt tekintendő. Szolgálati ügyekben egy zsandárnak szolgálati esküjére való hivatkozással tett vallomása által a tény bebizonyítottnak volt veendő (44. §.). A zsandár fegyvert használhatott támadás elhárítására, szolgálati cselekménye ellen kifejtett ellentállás leküzdésére s mindazon esetekben, mikor a katonai őr jogosítva van azt használni; csak ezen túlmenő fegyverhasználatért volt felelős (45. §.). Messzeterjedő joguk volt továbbá házkutatások és személyek megmotozása tekintetében. Azonban legnevezetesebb a 02. §., mely a zsandároknak polgári személyek elfogásáért az illetőt ért büntetés mértékéhez képest kijáró jutalmakat (Taglien) szabályozza, f: szerint a zsandár minden általa elfogott egyén után, ha az egy évnél rövidebb idejű börtönbüntetésre ítéltetett, 4 forint jutalmat kapott; a börtönbüntetés hossza mértékében i-től 15 évig ez a jutalom fokozatosan 8, 16, 25 és 30 forintra emelkedett s halálbüntetés esetében 60 forintot ért cl.

Már most gondoljuk cl, hogy a legtöbb esetben utóvégre is csekély műveltséggel bíró, jellemileg ki nem próbált egyének, kiket már szabályba iktatott rendeltetésök a lakosság nagyobb részének rémítésére szánt, kik magukat hatáskörükben úgyszólván felelőtleneknek és megtámadhatatlanoknak érezték, kiknek vallomása gyakran döntő volt az emberek sorsára, sőt életére nézve s kiket azonfelül még fokozódó jutáimák csábítottak minél súlyosabb büntények fölfedezésére és följelentésére, nem voltak-e már e helyzetök, szabályaik és utasításaik által fölhíva, ráutalva arra, hogy hatalmukkal visszaéljenek s azokat, kiknek biztonsága és nyugalma fölött kellett volna őrköcjniök, zaklassák és elnyomorítsák? Hogy a visszaéléseknek így szinte szükségszerűen be kellett következnie, azt elismeri az oly erős osztrák érzületű történetíró is, mint Friedjung.

Nem csodálhatjuk tehát, hogy még a kormány polgári közegei is, kik pedig saját érdekükben rendesen dicsérték az új intézményeket és rendszabályokat s a zsandárság működésétől is üdvös eredményeket vártak, csakhamar kénytelenek voltak a csendőrségi közegek illetéktelen beavatkozásai és túlkapásai miatt fölszólalni; annál inkább, mert a

¹ Id. m. I. 325.

gyakorlatban mindinkább kidomborodott a zsandárság politikai rendeltetése s elhatalmasodott az a törekvése, hogy ne csak a közönség fölött gyámkodjék, hanem meg a hivatalnokokat, sőt a papságot és katonatiszteket is ellenőrizze és megvádolja. Így a pozsonyi zsandárezred parancsnoksága bevádolta a bars megyei megyefőnököt erélytelenség miatt; maga Kempen panaszkolta Geringernek, hogy a zsandárság azért találkozik sok ellenszegüléssel s kénytelen sok elfogatási eszközölni, mert a nép az alkotmányos időben szokva volt a hatósági intézkedéseket semmibe se venni s a mostani hivatali közegek elmulasztják a rendeletek kellő kihirdetését s a népnek azok üdvös voltáról való fölvilágosítást. Dőry kerületi főispán azt jelentette, hogy a zsandárság Veszprém megyében elfogott egy szolgabíró, s e miatt úgy az, mint a veszprémi kormánybiztos, kik pedig érdemes, derék tisztviselők, leköszöntek. A rimaszombati szárnyparancsnok a pesti ezredparancsnokságnai főU jelentést tett a gömör megyei adókiivető-bizottság két tagja ellen, kik az adókiivetésnél állítólag igazságtalanul kedveznek az uraknak és sújtják a parasztokat, továbbá egyes tisztviselők és biztosok ellen, kiket viszont tudatlansággal, sőt butasággal, részint a néppel szemben brutalitással vádolnak. NJógrádban egy zsmidárfőhadnagy kijelentette, hogy ő nemcsak az úrbéri telkeseket, hanem a zselléreket is föl fogja menteni a szolgáltatások alól, minek okából ezek egyes helyeken össze is jöttek c> gyűlést tartottak; zsandársági följelentések alapján még Hdyr.au is gyanút támasztott egyes megyei hivatalnokok állítólagos forradalmi érzelmei s a nép előtt ellenszenves volta miatt.¹

Ily körülmények között érthető, hogy egyes főbiztosok tiltakozni voltak kénytelenek az ellen, hogy a zsandárság magának a felsőbb hatóságok administratív, sőt törvénykezési jogait arrogálja, kíméletlen eljárásával a polgári közegekkel szemben azok tekintélyét aláássa s ily túlkapásai ellen soha, egy esetben se lehessen elégtételt kapni, «a mi az egyébként üdvös intézményt hovatovább gyűlöletessé fogja tenni->. Sőt maga Geringer kénytelen volt már 1850 februárjában Bachnak előterjesztett általános jelentésében azt az óhajtását nyilvánítani, hogy a zsandárok ne avatkozzanak polgári ügyekbe és ne akarjanak bíraskodni; mert «a mi a jelenlegi kormányrendszer a nép előtt gyűlöletessé teszi, az a fegyveres rendőrségnek szolgálatához nem tartozó minden dologba való beavatkozása és a legjobb érzelmű polgárok által helytelenített eljárási modora. Ha ez irányban orvoslás nem történik, a legjellemesebb tisztviselők el fogják hagyni hivatalaikat s azok helyett pénzért kapunk eleget, de az ilyenekre a szükség idejében számítani nem lehet-, jellemző az is, hogy egy más alkalommal Geringernek arra kellett kérnie Kern-

¹ O. L. Geringer-iratok. 1849 1850.

pcnt, gondoskodnék róla, hogy tiszta magyar vidékeken a zsandárok között legalább egy-egy olyan is legyen, ki egy kissé ért magyarul.¹

Ez a beismerés nagyon hiábavalóknak tünteti fő! az oly sugalmazott lapközleményeket, melyek arra intették a közönséget, hogy a zsandárság állítólagos túlkapásaira vonatkozó híreket, melyek rendesen túlzottak Vdgv alaptalanok, óvatosan fogadja.² Sőt még a sajtóban sem lehetett egyes, humoros mezbe öltöztetett fölajdulásokat elnyomni, így a Pesti Naplónak³ ezt írták Gömörből: «Megyénkben is működnek a csendőrök. Egyébiránt ezekről bátran hallgathatunk; ezekről nem lehet, sőt nem tanácsos beszélni. furcsa! a sajtó tudni akarja: mikép kezeltenek az állam ügyei? A miniszter interpelláltathatik (?), a legfőbb hivatalnok kérdőre vonathatik, hanem a csendőr, ez az Isten választott népe, nem jön, nem jöhet kérdés alá. Még ha — posito non concessio, — a legelőkelőbb úrhölgyek egyikét fenyegetnék is fiatal leánykájával, hogy vasra verik; ha egy iskolai dob- és zászlócskára, mely majálesi mulatságul szolgál már 15 év óta, nevetséges dühhel rohannának s az iskola tanítóját a legkeresettebb gorombaságokkal ide-oda vonszolnák . . . ezen lények ellen nincs tanú, ezeket nem fogja vád!»

A zsandároknak, kiket Széchenyi fényes népnevelőknek és denunciansoknak» nevezett,⁴ legalább megvolt az a jó tulajdonságuk, hogy feltűnő megjelenésekkel, különösen csillogó sisakjukkal és szuronyukkal már messziről észrevehetővé tették közeledésüket, a miért a magyar néphumor őket, a vadásznak kiáltással jelentkező haris-madárral hasonlította össze;⁵ azonban a városokban és különösen Budapesten gondoskodott a kormány a rendőri közegek oly titkosabb hálózatáról is, mely észrevétlenül kerítse hatalmába a gyanúsakat. Mar 1850 januárjában megindult a rendőri hatóságok szervezése. Geringer minden kerületi parancsnokság mellett kívánt volna egy rendőri osztályt szervezni, a városokban városkapitányságokat létesíteni s egyéb fontosabb helyeken exponált közbiztonsági biztosokat alkalmazni. Bach a rendőri osztályok szervezését a kerületekben fölsőlegeseknek tartotta, ellenben annál nagyobb súlyt helyezett a városkapitányságokra és közbiztonsági kirendeltségekre s különösen az előbbiekre nézve az Erdélyben már szervezett városkapitányságok szabályzatát ajánlotta zsinórmértékül. Még ugyanazon hó végén jelent meg Pesten az utóbb oly hírhedt lett Prottmann (Joseph) rendőrfőbiztos, ki addig a bécsi városkapitányságnál működött s hivatta volt a Pest, Buda és Ó-Buda városkapitányságainak egye-

¹ U. ott.

² *Magy. Hírl.* 1850 febr. 27.

³ 1850 július 3.

⁴ *Blick*, 305. I.

⁵ U. ott 346. I.

sítésére vonatkozó tárgyalásokat intézni s az egyesítendő hatóság ideiglenes vezetését átvenni.¹ javaslatával hamar elkészült s márcziusban már kibérelték a pesti dunaparti Wodiáner-házat az új központi városkapitányság hivatalos helyiségéül.' Ennek a hatóságnak a szolgálatában állottak azután nemcsak a fővárosi fegyveres rendőrök, hanem a számtalán titkos bizalmi közegek, kém és följelentő is, kik az ötvenes évek alatt annyit zaklatták a főváros lakosságát s kiknek gyakran mulatságos tévedéseiről és felsüléseiről egész legendakor keletkezett.³

De a mindennapi kisszerű zaklatásoknál súlyosabban nehezedett a nemzetre az azok sorsa miatti aggodalom, kik a forradalomban való részvételük czímén állottak vádlottakként a haditörvényszékek előtt s kiknek nagy része már 1849 őszétől kezdve fogságban várta Ítéletet. Azonban szerencsére épen az e perek húzása-halasztásában tanúsított makacssága Haynaunak idézte elő azt a fordulatot, mely azok váratlanul kedvező kimenetelét is és a sötét emlékü főparancsnok eltávolítását is egyszerre hozta meg.

Voltaképen már küldetése kezdetétől fogva Haynau érintkezése a bécsi kormánynyal egyetlen sorozata volt az ujjhúzásoknak, az ellenkezéseknek és nehezteléseknek egyfelől, méltatlankodásoknak és intelmeknek másfelől, a melyeknek nem végkimenetele, hanem inkább a hosszú béketűrés és elnézés, melyet az uralkodó s a minisztérium tanúsítottak a pesti «Alter ego»-val szemben, ejt csodálkozásba.

Már 1840 nyarán azzal a kívánsággal állott elő a tábornoszernagy, hogy az előrehaladó pacificatio érdekében jogosítva legyen érmek alakjában érdemjeleket osztogatni; mire azt a választ kapta, hogy a császár eU határozását minden esetben hamar kieszközölheti, s hogy a legfelsőbb kitüntetés jognak ilyen átruházása a kitüntetés becsét csökkentené. - Utóbb Mayerhofer és Haynau között támadt összeütközés, mert ez utóbbi a bánáság és vajdaság területén hozott haditörvényszéki Ítéleteket is a maga megerősítése alá tartozóknak tekintette; a minisztérium e kérdésben is kénytelen volt Haynau-al ellenkező álláspontra helyezkedni. Május elején a tábornoszernagy óvást emelt a miatt, hogy az uralkodónak a hadseregnél viselt tiszti rangokról előbb lemondott honvédtisztek

¹ *Podhorai Podhorszky Mária*: «Egy államfogolynó naplója». (Sz.-Fehérvár, 1889. 17. l.) ez. munkájában azt állítja, hogy Prottmann neje magyar nő volt, a Martinovicssal kivégzett Sigray gróf unokája s hogy e nőnek sok politikai fogoly köszönhetette szabadulását.

² O. L. Geringer-iratok, 1850.

³ *Beksics*: I. herencz József és kora. (Magy. nemz. tört. X.) 490. s köv.l. *Szilágyi S.* Rajzok stb. 130. s köv. l.

⁴ Úgy ez, mint a következő, a kormány és Haynau közötti tárgyalásokra vonatkozó legtöbb adat az *U. és Á. Levéltárból* származik. (Min. tanács.)

⁵ Ezek névsorát közli *Anatole Wacquant*: «Die ungar. Donau-Armee 1848 — 49. cz. műve 270. s köv. lapjain.

megkegyelmezése ügyében hozott s csak június 14-én kihirdetett határozata az ő megkegyelmezési jogát korlátozza s hogy a polgári biztosnak az ő mellőzésével ad a kormány utasításokat; követelte, hogy Geringer minden intézkedéséhez az ő előzetes hozzájárulását kérje ki, mert Magyarországon ő a kormányzat feje. Általán a tábornagy maga hatalmi köréről egészen szertelen fogalmakat táplált; s ehhez mérte anyagi igényeit is; már januárban azt kívánta, hogy miután ő Magyarországon tulajdonképen «a nádor helyettese-, tekintettel Wohlgemuth illetményeire is, 26,000 forintnyi járandóságán kívül még működési pótlékban is részesíttessék. Fölvilágosították, hogy ő nem — mint magát czímezni szerette, — polgári és katonai kormányzó, mint Wohlgemuth, hanem hadseregpáncsnok s a kivételes állapot kezelésével megbízott, a polgári kormányzatra pedig csak annyi befolyást gyakorol, a mennyiben az a kivételes állapotot érinti; nádorhelyetteségről már épenséggel nem lehet szó s így kérése nem teljesíthető. Kevéssel később jelentették, hogy a tábornagy igényt tart Kiss Ernő¹ kivégzett honvédtábornok ezüstneműjére; ezzel az igényével is elutasították, mert a minisztérium «nem láthatja be, miért volna ez az ezüstnemű a Haynau báró magánzsákmányának tekintendő».

Kétségkívül a Haynau követelődzései is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar forradalom leküzdése körül különösen érdemesült tábornokok anyagi jutalmazása — a Radetzky példája nyomán — fölszínre kerüljön. Haynau «nemzeti jutalomképen» két magyar pusztá adományozását kívánta két millió forint értékben; a kormány körében a jutalmazás elől nem zárkóztak el, de miután attól lehetett tartani, hogy a forradalom miatt elkobzott javak adományozása pert idézhetne föl, pénzbeli adományozásban történt megállapodás, és pedig úgy Windischgrätz, mint Haynau és Jellacic részére egyenkint 400,000 forintnyi államkötvény kiszolgáltatásában. Windischgrätz tudvalevőleg nem fogadta el az adományt, ellenben később Schlick gróf is kapott 200,000 forintnyi tiszteletdíjat.

Egy másik ütközőpont a híres «zsidócontributio» kérdése volt. Ennek a története is visszanyúl 1849-be. Említettük, hogy már előbb Windischgrätz s utóbb Haynau a budapesti zsidókra, kiket a forradalom előidézésében a «magyaroknál» is bűnösebbeknek tartott, hadisarezet vetett ki, a mit a kormány ily alakban közgazdasági szempontból is megengedhetetlennek találván, már októberben fölkérte a tábornagyot annak mérséklésére s a végelhatározásig minden végrehajtás függőben tartására. November 4-én az uralkodó jóváhagyta, hogy az

¹ Az iratok Kiss Elemérről szólnak, de miután más Kiss nevű «lázadó» nem végeztetett ki, ez csak K. Ernőre vonatkozatható.

² *Magy. Hir.* 1850 júl. 12. Utóbb még Schlick további 1 50,000 frtot kapott. (U. és Á. L. ʽt.)

összes magyarországi zsidóságra, — néhány közismert császári érzelmű hitközség kivételével — 2.300,000 forint hadisarcz vettessék ki s ez összeg a gyakorlatban levő türelmi adó arányában szedessék be. A kormány elvben ellenezni volt kénytelen vallásfelekezeteknek mint ilyeneknek, sarczczal való megrovását, s Haynau ellenkezésével szemben előterjesztést tett legfelsőbb helyre; csak a beigazolt módon a forradalmi mozgalmakban részt vett hitközségeket kívánta volna sújtatni, s e végből bizottságot is küldött ki; de Haynau csökönyös önkénnyel minden megkülönböztetés nélkül folytatta a behajtást, s még a bekívánt je!en - téseket és kivetési tervet sem terjesztette elő. A kormány végre utasítottá Geringert, hogy a megegyezészerűen egy millió forintra leszállított összeget a türelmi adóval szedesse be s a zsidók saját iskolai czéU jaira szolgáló alapítványként kezelje.

Tudjuk, hogy a capitulatiók meg nem tartása miatt is ismételt figyelmeztetéseket és intéseket kellett Haynauhoz intézni; mikor ezekre sem válaszolt, a hadügyminiszter végre fölhatalmazást kapott, hogy magától a sorozó-bizottságtól követelje be az adatokat s intézkedjék a jog - talanul besorozottak azonnali elbocsátása iránt. A besorozási kötelezettségnek a honvédekről a nemzetőrökre való kiterjesztése is a főparancsnok önkényes rendelkezésének volt tulajdonítható, melyet utóbb annyiban enyhített, a mennyiben a nemzetőröket csak készenlétbe helyezte, míg behívásukra kerül a sor. Láttuk, hogy a kormány ebben a kérdésben is kénytelen volt ráczáfolni Haynaura, sőt Bach erélyes rendeletben magyarázta meg neki, hogy az ily rendszabályok még a legjobb érületűeket is elkedvetlenítik.¹

A kegyetlenség fölösleges, sőt káros túlzásai miatt gyakran kapott a hadparancsnok Bécsből intelmeket. Így, mikor híre járt, hogy Bémer püspököt, egy törődött aggastyánt, kinek várfogságát a legfelsőbb kegy Haynau heves ellenzéseivel szemben kolostori bellebbezésre változtatta, vasraverve szállíttatta Olmütz felé; vagy mikor a 70-ik évét meghaladott Splényi bárónét leányaival együtt birtokán elfogatta s hónapokon át minden kihallgatás és vizsgálat nélkül a pozsonyi varban fogva tartóttá, s mikor gr. Károlyi Györgynétől a külföldi útlevelet meg akarta tagadni. De legtöbb vesződést okozott a Kossuth gyermekeinek ügye.

Láttuk, hogy csak a kormány közbelépése vetett véget a menekült kormányzó kiskorú gyermekei pozsonyi fogságának s hogy Bach és Haynau akarata ellenére kerültek vissza Pestre s helyeztettek törvényes polgári gyámság alá. Abba azonban a kormány sem akart beleegyezni, hogy Kossuth anyja vagy nővére bízassék meg a gyámsággal, sőt Haynau

¹ Rogge (id. m. I. 204 205. 1.) úgy tünteti föl a dolgot, mintha Haynau ebben a kérdésben a bécsi kormány bűnbakja lett volna.

² Friedjung id. m. I. 404 405- 1-

azzal is ellenkezett, hogy náluk lakjanak s valamely nyilvános intézetben úgy kívánta őket neveltetni, hogy megszöktetési kísérletek ellen óva legyenek s atyjuk esetleges merényleteivel szemben kényszerítő eszközül használtathassanak. Schmerling, kihez a nagyanya személyesen is fordult kérésével, megengedhetetlennek jelentette ki, hogy a gyermekek valóságos kezesekül használtassanak föl atyjokkal szemben s keresztülvitte, hogy a felettök való rendelkezés a gyámra bízassék. így aztán végre hozzátartozóiknál lakhattak, de időközben tartózkodásuk Pesten s további sorsuk oly általános érdeklődés tárgya lett, hogy a gyermekek hovatovább valóságos alkalmatlansággá lettek a kormányra nézve is. Bach értesülései szerint Pesten bizottság alakult, mely az érintkezést közvetíti Kossuth és ottani hívei között. A mód, a hogy a volt kormányzó családjával bántak, megütközést keltett; a gyermekeket ott trónkövetelőkként kezelték s a többi családtagok is titkos cultus tárgyai voltak. Ő maga vetette föl a kérdést, nem volna-e jobb a gyermekeket Pestről eltávolítani, s vagy szüleikhez a külföldre, vagy a monarchia valamely más államába küldeni? Krauss és Schmerling határozottan a mellett foglaltak állást, hogy szüleikhez bocsáttassanak s úgy látszik, még mielőtt a kormány ez irányban utasítást adott volna, Haynau, ki akkoriban már szerette kegyosztásokkal megelőzni feljebbvalóit, május 22-ről jelentette, hogy engedélyt adott, melynek alapján a gyermekek nagynénjük, Rutkayné és nevelőjük, Karády kíséretében szüleikhez Kis-Ázsiába utazhassanak. Május 26-án szállottak a gőzösre, mely a sóháznál állott meg, hogy a Kossuth-család szénatéri lakásáról hamarabb megközelíthető legyen. Így sem volt elkerülhető, hogy az egybegyűlt néptömeg (Haynau jelentése szerint mintegy 200 ember a légszűkebb osztályokból) éljenzéssel ne búcsúzzék tőlük. A lapok szerint az éljenzők közül többen «hangos elismeréssel emlegették b. Haynau ő cxcellentiajánok nagylelkűségét». Azt meg nem akadályozták, hogy a partvidéki közönség minden állomáson üdvözlésökre siessen, különösen Mohácson, hol ajándékokat és frissítőket hoztak a gyermekeknek; május 28-án értek Orsovába s 29-én «a kellő rendszabályok megtartásával» átlépték a török határt.¹

Azonban nem ezek a kisebb összeütközések, hanem a compromittált hivatalnokok purificatioja s a vád alá helyezett katonatisztekkel és politikusokkal való elbánás terén előállott viszály idézte elő végül a Haynau bukását.

A kormány — Bach indítványára — már 1849 októberében elhatározta, hogy Magyarországon a forradalom által többé-kevésbé compromittált egyének ügyének kezelése végett az Olaszországban követett

¹ Lásd a *P. Napló* 1850 május 28-iki közlését. Kossuth édesanyjának két, a gyermekek sorsára vonatkozó s a székesfővárosi levéltárban őrzött levelét közölte a *Pester Lloyd* 1914 május 31-iki regg. száma.

eljárás módjára bizottságot alakít a belügyi pénzügy-, hadügyi es igazságügyminisztérium képviselőiből. E bizottság tagjai lettek b. Buol osztályfőnök, Komers, Rosenfeld, Járy és Privitzer tanácsosok. Mire azonban e bizottság Hegyessy Péter ideiglenes államügyész és a polgári biztos meghallgatásával s az időközben kibocsátott legfelsőbb elhatározások és hadparancsnoki rendeletek tekintetbevételével Bécsben nagy körültekintéssel elkészítette és január közepén előterjesztette javaslat tait, akkorra már a főbenjáró politikai perek egész hosszú sora be volt fejezve, a vádlottak kivégezve vagy elcsukva s a Haynau által, — ki legjobban szerette volna az egész országot rettegésben és magától füg-gésben tartani, — kezdettől fogva túlszéles körökre nézve kötelezővé tett önigazolási eljárás a haditörvényszékek elé utasítva. Az ez időben az országban — a bánság és a vajdaság hozzászámításával, — főnnállót! hat haditörvényszék előtt nem kevesebb, mint 2617 purificationalis ei-járás indíttatott meg; ezekből január végéig el volt intézve 2080, viz-sgálát alatt állott még 537.¹

A bizottsági javaslat kiindulási pontja az volt, hogy a katonai szc-mélyek ellen indított eljárások rtem tartoznak körébe; úgyszintén mel-lőz minden, községek és testületek ellen alkalmazott fenyítő rendsza-bályt, s különösen kifejezi a bizottság aggályait az úgynevezett zsidó-contributióva! szemben. A követendő eljárást az egyéni büntetőjogi felelősség alapjára kívánja helyezettetni, de ebből a szempontból is néU kü lözi a bizottság a kellő következetességet és egyöntetűséget a hadi-törvényszékek Íté lkezésében, mely gyakran mellőzi azokat az enyhítő rendelkezéseket is, melyeket a kibocsátott legfelsőbb elhatározások kilátásba helyeztek; azt sem helyesli, hogy az elitéit egyének activ es passiv választójoguktól megfosztassanak. Egy rendelet kibocsátását ajánlja végül, melynek értelmében a forradalmi mozgalmak miatt hadi-törvényszéki üldözés és vizsgálat alá csak oly egyének kerülhessenek, kik: vagy a debreczeni országgyűlés tagjai voltak s a függetlenségi ha-tározat meghozatalában részt vettek, vagy mint forradalmi kormány-biztosok avagy ügynökök működtek az országban, illetve a külföldön; továbbá a kik tagjai voltak a honvédelmi bizottmánynak vagy valamelyik forradalmi vésztörvényszéknek, úgyszintén a kik mint hivatalnokok vagy lelkészek a függetlenségi nyilatkozat után valamely testület vagy község föl lazításába n részt vettek vagy a forradalmat egyébként elő-mozdították. A katonákra, úgyszintén a fönti kategóriákba nem eső, de egyébként bizalmat nem érdemlő hivatalnokokra nézve a javaslat utal a már kibocsátott szabályozó rendeletekre, a közbüntényekkel terhe!-teknek pedig a polgári büntető-bíróságok elé utasítását ajánlja.

¹ Ezek, valamint a többi e tárgyra vonatkozó adatok részint az osztrák *belügyminisztérium!ev. tárából*, részint az *U. és A. L. -drből* valók.

A haditörvényszékek eljárása ellen akkoriban már a kormány körében is igen súlyos panaszok merültek föl; megneveztek egy hadbíró, kinek elbocsátását is követelték Haynautól, a ki (t. i. a hadbíró) feltűnően kedvezett a vagyonosabb vádlottaknak, míg a szegényekkel a törvény egész szigorát éreztette. Bach maga volt az, a ki már január végén hangoztatta a magyarországi politikai perek mielőbbi befejezésének szükségét és — ismét az olaszországi példára hivatkozva, — legjobbnak vélte volna az ügyis ismert főtetteseket az országból kiutasítani, a többiek ellen pedig a vizsgálatot egyszerűen megszüntetni. Egyelőre azonban semmi rendelkezés sem történt, csak április elején kapott a belügyminiszter megbízást, hogy az általa megjelölt irányban Haynau-al tárgyalásokba bocsátkozzék, és pedig nem csak a rnég folyamatban levő vizsgálatok mielőbbi befejezése érdekében, — a mi azért is kívánatosnak látszott, mert akkor tervben volt az uralkodónak a nyár folyamában Magyarországon teendő látogatása, — hanem abból a czélból is, hogy a már letárgyalt perek egész csöndben felülvizsgálat alá vonassanak. A kormány ugyanis maga elismerte, hogy az időközben érvényre emelkedett enyhébb gyakorlattal szemben a múltban néhány túlszigorú büntetés történt, a min megkegyelmezések által kívánt segíteni.

Időközben Geringer is bizalmas előterjesztést tett, hangsúlyozva különösen a debreczeni országgyűlés számos kevésbé terhelt tagjára nézve a mielőbbi teljes pertörlést s általán bizonyos kategóriák föllállítását. Elmondta, hogy a vizsgálat alatt álló országgyűlési tagok most mind Pesten vannak, még azok is, a kik egy időre el bocsáttattak; a vagyonosabbak szenvednek azáltal, hogy birtokaik a volt jobbágyok túlkapásai miatt is, távollétökben rendetlenségbe jönnek, a vagyontalánók már épenséggel sújtva vannak kényszerű, költséges pesti tartózkodásuk által. A kormány is a soká függőben levő önigazolások miatt akadályozva van a hivatali állások betöltésében, a közhangulatot is megmérgezi a különösen a pesti haditörvényszéknél összetorlódott perek miatti bizonytalanság. Ugyanakkor gróf Almássy is panaszolta, hogy a haditörvényszékek tömegesen mondják ki a hivatalvesztést a kevésbé terhelt pénzügyi hivatalnokokra is és kívánta, hogy ezeknek a szolgálatból való elbocsátása vagy abban megtartása a rendes fegyelmi útra tereitessék.

A jelentések és tárgyalások egyelőre csak annyit eredményeztek, hogy Haynauhoz és Geringerhez utasítás ment egy bizottságnak Pesten leendő föllállítására iránt, mely az összes politikai pereket átvizsgálja, osztályozza s az azonnal beszüntethetők iránt javaslatot tegyen; a haditörvényszékek pedig eltiltattak a hivatalvesztés kimondásától.

Azonban Haynau mindezt csak burokratikus pedantériának tekintette; még május végén is az volt a helyzet, hogy elítéltettek oly egyének, kik még az 1849 augusztus 29-ik császári proclamatio értel-

mében sem lettek volna üldözendők s a haditörvényszékek elmozdították a hivatalnokokat a fölötte politikai hatóság minden megkérdése nélkül; a hadparancsnok még tiltakozott is az ellen, hogy polgári hatóságok censurát gyakoroljanak martialis bíróság ítélete fölött s a bekívánt rovatos kimutatásokat Bach minden sürgetései ellenére be nem terjesztette, sőt a fölhívásokra tagadó választ adott. A polgári biztos kijelentette, hogy itt csak Ő Felsége egy szárnysegédjének Pestre küldése segíthet a bajon.

Legfelsőbb parancsra végre július elején beérkeztek az iratok s Bach azonnal hozzálátott a megkegyelmezésre ajánlandók kiválogatásához; azonban még mielőtt ezekre nézve a legfelsőbb elhatározást kiesszökölhette volna, Haynau egy, minden eddigi önkényét és engedetlenségét betetőző ténynyel elébe vágott a császári kegyelemnek: július 5-én a politikai vádlottak egy nagy részének kihirdette a halálbüntetésre szóló Ítéletet, egyúttal azonban a nekik saját hatáskörében megadott teljes kegyelmet is, melynek alapján valamennyien azonnal szabadlábra helyeztetek.

E tény által számos család nyugalma visszaadtván s a szorongatott nemzetnek is biztatóbb kilátás nyújtatván, érthető, hogy az engesztelődésre és elérzékenyülésre úgyszólván hajlandó magyar természet azzal szemben egy perezré hajlandó volt mind az elmúlt borzalmakat feledni s mikor a debreczeni képviselők az ősz Palóczy vezetése alatt tömegesen jelentek meg a gróf Károly-palotában a táborszernagynak köszönetét mondani, ott érzékeny jelenetek játszódtak le, a megszabadultak valószínűleg ünnepezték Haynaut, ki maga is megfélemlítve lázadó mivólukról, kedélyesen szorongatott velük kezét.¹

Haynau annyiban egészen jól számított, a mennyiben tudván, mennyi van már a rovásán s tudván, hogy Bécsben szélesebb körű amnestiára készülnek, egy merész rögtönzéssel el akarta kerülni azt a sorsot, hogy minden eddigi kegyetlenséggel ő legyen megterhelve, ellenben minden azontúli kegyelem a felsőbb hatalmak javára írással s meg akarta próbálni, vajjon elérhetne azt, hogy vele egyszer «a magyarok meg legyenek elégedve»? Az ő kiszámíthatatlan észjárása mellett az alig állapítható meg, vajjon ő ezzel csak elkerülhetetlen bukását akarta-e a világ előtt dicsfényvel övezni, vagy csakugyan arra számított-e, hogy érdemei alapján neki legfelsőbb helyen ezt is el fogják nézni? Annyi bizonyos, hogy e ténye a közvéleményben iránta tartós változást elő nem idézett, ellenben Bécsben kérlelhetetlen megítéléssel találkozott.²

¹ *Friedjung* id. m. I. 407. I. *Szilágyi S.* Rdjok stb. 48. I.

² Haynau *Zsoldos Ignác* előtt (id. kézirat) utóbb így nyilatkozott: «Ich habe die grössten Spitzbuben begandigt, weil ich mir dachte: sind die einmal drei, so können sie die andern nicht mehr bestrafen.»

A július 6-án az uralkodó személyes elnöklete alatt tartott minisztertanács megállapította, hogy a tábornok magatartása lehetetlenné teszi a kormány célzatainak megvalósulását Magyarországon, s hogy ennél fogva az ő eltávolítása nemcsak megérdemelt büntetés, hanem adminisztratív szükségesség is s ehhez képest mindjárt tudomásul vette, hogy a Felső már elrendelte Haynau nyugdíjazását és azt, hogy helyet ideiglenesen Wallmoden gróf, tábornok vegye át, valamint hogy ezentúl a III. hadsereg parancsnokának hatásköre semmiben se különbözzék a többi hadseregparancsnokétól.

A kormányra nézve azonban még az a további kérdés állott elő, hogy vajjon az eltávolított Haynau által bécsi fölfogás szerint jogtalanul megadott megkegyelmezések épségben hagyassanak-e? Erre nézve a nézetek megoszlottak; Bach volt az a ki legerősebben hangsúlyozta, hogy, bár az uralkodónak joga volna a hadparancsnok intézkedését felülvizsgálat alá vonni s módosítani, politikai szempontból ez nem ajánlható, mert ezáltal az uralkodó szigorúbb színben tűnnék föl, mint Haynau, ez utóbbi pedig oly cselekedetben ismertetnék el vétkesnek, melyért okvetetlenül haditörvényszék elé kellene őt állítani, a mi igen kellemetlen következményekkel járna. A megkegyelmezettek között kétségkívül vannak veszélyes és büntetést érdemlő egyének, ezek a kivételes állapot által megengedett szigorú felügyelet alá volnának helyezendők s újabb vétség esetében azonnal újra elzárandók. Végre is ez a vélemény emelkedett érvényre. A belügyminiszter a már megtörtént megkegyelmezések figyelembevételével a további eljárás céljából kilencz kategóriába sorolta a vádlottakat, mely osztályozás szerint még 40 ellen volt a haditörvényszéki eljárás folytatandó, ellenben a legnagyobb részre nézve megszüntetendő. Egyúttal kimondatott, hogy a haditörvényszéknek a hivatalnokok elleni purificationalis eljárást szüntessék meg egészen s ezentúl a hivatalból való elbocsátást csak az illető hivatali főhatóság fogja kimondani, a már elmozdítottak pedig indokolt esetekben kegyelmi úton lesznek visszahelyezendők. Azután a hivatalos lap sorra közölte a elgfelsőbb elhatározásokat, melyek szerint előbb 109, a magyar forradalomban való részvételért 1—10 évi sánczmunkára vagy várfogságra elitéit polgári és egyházi egyének hátralevő büntetésideje elengedtetett; ekkor nyert kegyelmet gróf Károlyi István is; utóbb pedig annak a 209 képviselőnek és kormánybiztosnak a névsora látott napvilágot, kik legújabbban kaptak kegyelmet,¹ s végül az azokra vonatkozó hadi-

¹ Ezek között voltak: Bartal György, Bernáth Zsigmond, gr. Bethlen Gábor és János, Dániel Pál, gr. Esterházy János, Fábián Gábor, gr. Festetics Miklós, gr. Forgách Kálmán és István, b. Gerliczy Félix, gr. Haller Ferencz, Jekelfalussy Emil, Kándó Kálmán, b. Kemény Domokos, gr. Kornis Károly, Kubicza Pál, Lónyay Gábor, Lónyay Menyhért, gr. Mikes János, Nagy Ignác, Ordódy Pál, gr. Péchy Constantin, Pompéry János, Sembery Imre, Sváby Ferdinánd, Szent-

törvényszéki ítéletek, kik közül 28 már Haynau által fölmentetett s kiknek számát a Felsőg most még megtoldta Kubinyi Ferenczcel.¹

A Haynau elbocsáttatása azonban nem volt oly esemény, mely a vélemények és közhangulat erősebb hullámozása nélkül múlhatott volna el még az akkori időben is. Utóhangjai részint a hivatalos levélváltás zárt körében, részint a nyilvánosság előtt hangzottak el.

A táborszernagy fölmentése után két levelet s egy jelentést intézett Shwarczenberg herczeg miniszterelnökhöz. Az elsőben azt mondta, hogy őt ez az intézkedés boldoggá teszi, mert ötven évi szolgálat után úgyszólván nyugalomra vágyott, már kérni is akarta elbocsáttatását s már bérelt is lakást Cirácban. Abban a boldogító tudatban vonul nyugalomba, hogy mindent megtett, a mi erejétől telt; csak azt szerette volna, hogy nyugdíjazás iránti kérelmét várták volna be, mert a hadseregnek nem fog jó benyomást tenni az, hogy egy hadseregpáncsnokot kérelme nélkül nyugdíjaznak. Hivatalos jelentésében ugyanakkor a maga igazolására arra utalt, hogy ő ugyanúgy járt el, mint a minisztertanács, mely Bemer püspöknek és a tiszti jelleg nélkül a hadseregből kilépett s a honvédségbe belépett egyéneknek kieszközölte a legfelsőbb kegyelmet, holott azok sokkal bűnösebbek voltak az általa fölmentett képviselőknél; különben is most már — hite szerint — szükség van egy széleskörű amnestiára.

Több keserűség szól a táborszernagy második leveléből, mely már az időközben napvilágot látott osztrák hírlapi közlemények benyomása alatt íratott. Ebben bizonygatja, hogy ő mindig engedelmes volt Ő Felsége iránt és tiltakozik az ellen a gyanúsítás ellen, mintha szándékosan ellenkezett volna a legfelsőbb parancsokkal; az a tudat boldogítja, hogy kötelességét híven teljesítette. Ő tudja, hogy nem is a minisztertanácsokkal állott szemben, hanem csak egy miniszterrel, Bach-al. A kíméletlen eljárás, melyben részesül, a hadsereget igen fájdalmasan fogja érinteni, az a trón, a kormány és a hadsereg szempontjából nagyon káros rendszabály volt. A kormány e levélre adott válaszában, melyet Bach hozott javaslatba, igazságot szolgáltatott a táborszernagy érdemeinek, hangsúlyozta, hogy az intézkedések nem egy miniszternek, hanem az egész kormánynak s magának Ő Felségének tényei; ezen intézkedések elleni ellenszegülésével Haynau mindenestre a legfelsőbb parancsok iránti tiszteletlenséget tanúsított s ezért a minisztériumnak kötelessé-

iványi Márton, Szirmay Ödön, Sztankovánszky Imre, Tanárky Gedeon, Ujfaluzy Lajos, Vlád Alajos, Vörösmarty Mihály, b. Wenckheim Béla, gr. Wenckheim Iózsset, Zámory Kálmán, Zeyk Károly, Zichy Antal, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Kováts Lajos, Szász Károly stb.

¹ Frzek között voltak: Bezerédj István, Boér Antal, gr. Degenfeld Imre, Halász Boldizsár, Kállay Ödön, Kubinyi Ferencz, Madarász József, Pálffy János, Palóczy László, Rákóczy-Parchetich Hugó, Szaplóczay József, Tóth Lőrincz, Záborszky Alajos stb. mind volt képviselő, mind eredetileg halálra ítéltetett; most már csak R. Parchetich és Madarász részesülnek 1 évi börtönbüntetésben.

gévé vált az uralkodó tekintélyét megóvni, bár sajnálja, hogy e miatt oly érdemes tábornokot kellett ily módon szolgálatától fölmenteni.

Abban Haynaunak igaza volt, hogy elbocsáttatása a hadseregbe rossz benyomást tett, különösen annak magasabb köreire; ¹ Pesten szinte tüntetőleg búcsúzott el tőle a tisztikar, Bécsben számos tábornok tett nála látogatást s még a német hadsereg tisztjei is helyenkint rokonszenveket nyilvánítottak a bukott nagyság iránt.² Ellenben, — épen utolsó ténye miatt, melyben a magyarsággal való kaczerkodást láttak, — ellene fordult a tábornoknagynak az osztrák közvélemény nagy része és a magyarországi nemzetiségeké. Az «Oesterreichische Reichszeitung» ravaszzal cikkben, mintegy a saját csodálkozó kérdésére adva meg a választ, magyarázta a közönségnek Haynaunak a koronával szembeszálló önkényét. Erre a megtámadott a magyar hivatalos lapban közzétett mérgező válaszszal védekezett. Visszautasítja — úgy mond, — a Reichszeitung perfid gyanúsítását. Kijelenti, hogy őt csak az állam jól fölfogott érdeke vezérelte s a kegyelmezés jogát, mint a felségjog kifolyását, csak felséges urának nevében, a ráruházott hatalom korlátain belül, a legszigorúbb jogelvek szerint, lelkiismeretesen, következetesen és méltányosan gyakorolta. «Én tehát — így végzi szó szerint, — egy oly férfiú meggyanúsításában, ki — mint én, — a forradalom törekvését gyökerénél ragadta meg, nem láthatok egyebet, mint kísérletet, mely a demagógia kezére dolgozni és a monarchia fennállását — melynek csonkítatlan fenntartása a status leghűbb fiait annyi ezreinek vérébe került, — újra kétségessé tenni törekszik. Ezzel a kicsikart igazolással egyszersmind a sajtó terén minden további tárgyalást berekesztettnek nyilvánítok és most visszalépek a magánéletbe, mint egy második Belisár tüntetve elő a gúnyozó szerzője által, a nélkül mégis, hogy szemem világától megfosztani hatalma lett volna s a nélkül, hogy — a fölforgató párttól környezve, — megengedett volt neki engem nyomorban, koldusbottal, egyetlen leányomtól vezetve látnia!»-

A magyar sajtó félénken tapogatózó kommentárjai, melyeket jobbjára bécsi értesülések nyomán fűzött Haynau bukásához, elárulják mégis, hogy a pesti közvéleményben bizonyos reményeket támasztott ez az esemény. A «Pesti Napló» bécsi tudósítója azt írta, hogy némelyek szerint azért ejtették el Haynaut, mert késedelmes volt az amnestia kihirdetésében, míg mások szerint a minisztérium nem kívánta,

¹ Báró Jósika Samu azt írja gr. Dessewffy Emilnek Bécsből július 10-ről: «Das Militär ist toll über die Art von Haynau's Pensionirung . . . und betrachtet sie . . . als einen Triumph des Advokatenhums». (Wertheimer: Zur Gesch. d. Altconservativen. 756. I.)

² Rogge id. in. I. 210. I. *Friedenfels* id. m. II. 178. I. *Wessenberg*: Briefe. I. 131. I.

³ *Magy. Hírl.* júl. 12-iki szám

hogy a császár kegyelme által előidézett hála a Haynau személyéhez kapcsolódjék, hanem inkább azt, hogy az összes kormány felé forduljon. A lap vezérczikke a hadparancsnok bukását egy «dicsővezett meteor hirtelen, váratlan letűnésének» mondja, hanem azért «az alkotmányosság elve szempontjából a legkecsegtetőbb reményeket fűzi hozzá, azt a reményt, hogy ezentúl a polgári hatalom a katonai hatalomtól elválva fogja az alkotmányilag egyedül őt megillető jogokat gyakorolni.¹ A sugalmazott «Magyar Hírlap» eleinte maga valószínűnek jelezte, hogy a Haynau elbocsátása rendszerváltozást jelent, s «bízvást várhatóknak mondta, hogy «a sokat szenvedett haza egy más, megnyugtató és szép reményekre jogosító jövő elé néz-. Majd éles és fenyegető hangon kommentálta a távozó hadparancsnok nyilatkozatát, ha az netalán bizonyos sympathiákat jelentene, melyeknek kísérteti képe ellen szüntelen éberséggel kell küzdeni oly kormánynak, a mely alapelveül a szabadságot és egyenjogúságot tűzte ki», sőt kijelentette, hogy a kormány ezen erélyes lépése kijózanító tanulságot szolgálhat «azoknak, kik egy újabb kor szüleménye fölforgatását gyermekjátéknak hiszik-. Végül egy bécsi eredetű cikkben leplezetlenül kimondta azt is, hogy a hadparancsnok személyének változása semmiféle rendszerváltozást nem jelent.²

Haynau-nak abban is igaza volt, hogy bukásának főtenyezőjét Bach belügyminiszterben látta; de azért nagy tévedés volna e körülményből arra következtetni, hogy a Bach s miniszter társai szándékai Magyarországot illetőleg jobbak voltak, mint a táborszernagyéi vagy akár megfordítva. És ha már történeti példát keresünk erre az esetre, azt kevésbé a Belisar sorsában találjuk föl, mint inkább a Messer Remiro d'Orcoéban, a kit Cesare Borgia a leigázott Romagnában helytartójaként hagyott hátra s a ki ott az ő meghagyásából iszonyú kegyetlenségeket követett el és sanyargatta a népet. Mikor aztán a mérték betelt, Borgia a romagniaiak kibékítése végett — kivégeztette helytartóját és élvezte a sanyargattak háláját, rászorgálván ezzel az állambölcseségveivel a Machiavelli csodálatára és dicséretére.³ Modernül enyhített alakban körülbelül ezt a szerepet szánta a Schwarzenberg-kormány a magyarországi Alteredónak; ez ügyesen kisiklott a bűnbak Sursa alól, bár el nem kerülhette bukását. Azért benne sem áldozatot, sem eltávolításában érdemet nem láthatunk.⁴

¹ július 11-iki és 12-iki számok.

² július 12., 14., 16-iki számok.

³ *Il Principe*, VII.

⁴ Nem egészen helytálló a *Marczali* ítélete (id. m. 849. I.) a Bach és Haynau közötti összeütközésről, ki annak végkimenetelében csak «a bürokrata győzelmét a katona fölött» látja.

III. RÉSZ

A GERINGER-PROVISORIUM.

I.

(A forradalom utáni közállapotok; a nemzet hiányzó része; azok a kiket elvesztett és azok a kiket visszavárt. A besorozottak; a bebörtönözöttek sorsa. Görgey Arthur emlékiratai; gr. Széchenyi István dóblingi élete. A bécsi manyárok; hivatalnokok és publicisták; Falk és Kecskeméthy; a conservatívek; Zsedényi névtelen röpiratai. Látszólagos csönd és passiv resistentia az országban; kisebb összeütközések. A sajtó állapota; a Pesti Napló megindulása. A korszak röpirat-irodalma: Fejér György, b. Kemény Zsigmond, gr. Hartig, Schuselka, Springer, gr. Mailáth Kálmán, Somssich Pál, b. Eötvös Iósef és gr. Széchen Antal röpiratai. 1849—1850.)

A forradalom utáni közállapotokat a forradalom politikai megítélésében a két ellentétes végletet képviselő magyar publicista: Kossuth Lajos és b. Kemény Zsigmond egyforma mélabúval, de a keserűség különböző nemével festi.

Kossuth azt mondja Irataiban az 1849 utáni állapotról: -A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztották; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínylődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családjá megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment, megrótták a népet terhes adóval «de plenitudine potestatis», hát arcának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sírtak — titokban; a polgárok átkozódtak titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött — különben esend volt, mint a sírban van. És a hatalmasok ezt a «rend és nyugalom» állapotának nevezték¹.

Kemény így vezeti be Széchenyiről írt s az ötvenes évek legelején megjelent tanulmányát: «Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpört; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni; midőn Árpádtól Görgey Arthurig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be; most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül A visszaemlékezés méla holdvilága, út a recollectio ünnepélyes órája és ni kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.»²

¹ Kossuth: Irataim stb. I. XV. I.

² K. Zs. tanulmányai, I. 157. I. (Először a «Magyar szónokok és státusférfiak» sorozatában 1854-ben jelent meg.)

A nemzet akkori lelki állapotának megítélésénél mindenekelőtt azt az óriási hézagot kell számításba vennünk, a melyet a nemzet lelki és értelmi erőinek összességében a szabadságharcz következményei előidéztek. A mellett a Magyarország mellett, a melyre az absolut uralom idehaza ránehezdedni kezdett, gondolnunk kell arra a hiányzó Magyarországra is, mely vagy áldozata lett a nagy harcznak, vagy a kényszerítő körülmények miatt kiszakadt a nemzettel való közösség kapcsolatából, — ha nem is érzelemben, de a cselekvés vagy legalább a szenvedés együtteségének megszűnte által.

A nemzet elárvult már azoknak a halála által is, akiket a forradalom a harcztereken vagy a bitón áldozatul követelt; a múlt le-tűnt nagy alakjainak sorát mintegy bezárandó, báró Wesselényi Miklós is 1850 őszén, Grafenbergből hazajövet, meghalt Pesten, "hol egyszer ezreket szabadított ki a halál karjaiból". Petőfit akkor még a közhit hosszú ideig visszavárta; azt hitték sokan, hogy az oroszok fogságba hurczolták.¹

És visszavárta a nemzet a kimenekülteket mind, kivált mikor ki -szolgáltatásuk kérdése az Angliától biztatott porta elszánt ellentállása következtében kedvezően dőlt el; de egyelőre majdnem minden össze-kötöttség megszakadt velők. Az emigrációban voltak akkor még csak-nem mindazok, kiket a nemzet a legutóbbi mozgalmas évek folyamán bán politikai vagy hadi vezéreinek tekintett. Másutt lesz helyén a ma-gyar emigráció politikai szerepét ismertetni és megítélni; tagjainak céljai és útjai nemsokára szétváltak, közülük néhányan korábban, má-sok későbbben, sokan sohasem tértek vissza. De abban az időszakban, a melyről itt szó van, — kivéve Deákot és kivéve egy-két olyan polU tikust, a kit — mint b. Éötvös József, 1 refort/ — csak a rémuralom első hónapjai tartottak távol, vagy a kik — mint Vörösmarty és Jókai a kimenekülés helyett a rövidebb-hosszabb idejű bujdoklást a hazában választották, — a hazai közéletnek mindazok a szerepvivői, a kik a hatalom sújtó kezét elkerülhették, a külföldön voltak, velők az érintkezés lehetetlen vagy veszélyes volt, sőt egyesekre — mint látni fogjuk — egyenesen végzetessé vált.

A kik pedig nem menekülhettek, de a bitót elkerülték, azok — bármily csekély részök volt az elmúlt mozgalmakban, — meg voltak fosztva szabadságuktól, el voltak szakítva honfitársaiktól. Még legeny-hébb volt azoknak a fiatal honvédeknek a sorsa, a kiket a fegyverletétel után mindjárt besoroztak. Meghurczolták, meggyötörték, mint köz-legényeket kápláruralom alá helyezték ugyan őket, folytonosan éreztet-

¹ Lásd a *Magyar Hírlap* 1850 szept. 19-iki számának közleményét a pesti «Morgenblatt»-ra való hivatkozással.

² *Éötvös* 1850 decemberében, *Trefort* már szeptemberben.

vén velők veszedelmes, rebellisi voltak, távoli osztrák helyőrségekbe, némelyiküket az olasz tartományokba is vitték, de legalább rövid idő múlva hazakerülhettek. Közülök egyesek — mint Vadnay Károly és b. Podmaniczky Frigyes,¹ — utólag humorosan írták le a fiatal korban könnyen elviselt szenvedéseket, megemlékezve bajtársaikról, a kik között ott voltak Lisznyay Kálmán, Vajda János, Prónay József, Desseffy Lajos, gr. Bethlen József, b. Liphay Béla, Kempelen Károly, gr. Esterházy István, gr. Batthyány Gusztáv, b. Döry Lajos, Görgey István^J és mások.

Lcgsanyarúbb volt a sorsa a bebörtönzötteknek. Már a vizsgálat ideje alatt is, a míg hazai tömlöczökben tartattak, csak szigorú ellenőrzés mellett érintkezhetek hozzátartozóikkal s barátaikkal.¹ Az is megszünt hosszú időre, mikor ausztriai várfogságokba kerültek.

Az olmtüzi várban elzárt politikai foglyok között akadt egy magyar Silvio Pellico, a Barsi József bicskei plébános személyében, ki ép oly részletesen, mint vonzóan és érdekesen írta le nemcsak a saját viszontagságait,¹ Windischgrätz bevonulásakor történt elfogatásától kezdve kü^lönböző osztrák várakba s azután vissza a pesti újépületbe való hurczolatása során, — miközben gróf Batthyány Lajos és gróf Károlyi István voltak útítársai, — végre 20 évi várfogságra szóló ítélet alapján Olmtü^ben elszenvedett büntetését, hanem számos bajtársának élményeiről is bőven nyújtott adatokat. Ezek között találjuk Szontágh Pált, Rómer Flórist, Laky Demetert, Szlávy Józsefet, Kossuth Sándort, Szerdahelyi Edét, Könyves Tóth Mihályt, Gyöngyössy Imrét, Boczkó Dánielt és Madarász Józsefet; a legutóbbi maga is leírta fogsága alatti tapasztalatait.^s

Megtudjuk ezekből a följegyzésekből, hogy az a «Magyarország kicsiben», a mint magukat a várbörtön sorsközösségében élő hazafiak társasága nevezte, miként töltötte napjait, miként türte szenvedéseit és miként szötte reményeit s vágyait.

¹ «Naplótöredékek» 1888, 0 II. köt. 310. s köv. I. Vadnay K. id. h. cs Irodalmi emlékek 548. s köv. I.

² Lásd saját naplóját. (Görgey Arthur levelei a száműzetésből.)

³ Az erdélyiekre nézve I. Höke Szabó id. m. II. 459. I. a szerző saját élményeit.

⁴ «Utazás ismeretlen állomás felé-. Olcsó Könyvtár 725 730. sz. Ide sorolhatjuk Deák Farkast is, ki «Fogságom története» című munkájában (Pest, 1869.), viszont a Josefstadt várában később (1854-től kezdve) elzárt politikai foglyoknak akkor mér némileg változott, vagyis enyhült életviszonyairól számolt be. Hasonlóképpen Vasváry Ferencz följegzéseit fogságáról: «A Noszlopy-féle összeesküvés- (Hazánk, tört. folyóirat 5. köt. 200. s köv. I.), végül Podhorai Podhorszky Mária: «Egy államfogolnó naplója» (Sz.- Fehérvár, 1889.) cz. kis művét és Roross Mihály «Élményei» (Sz.- Fehérvár, 1882.) II. kötetét.

⁵ Madarász József: «Emlékirataim», 282. s köv. I.

A casamatták többnyire sötét szobáiban, a hol fejük fölött fűvet kaszáltak, a hol maguknak kellett takarítaniok s gyakran a patkányok ellen harcot folytatniok, a hol hús krajczár volt napi ételmezésükre rendelve, melyet a jobbmódúak legfőlebb egy forintra egészíthettek ki s a hol legtöbbjüknek nehéz bilincseket kellett viselnie, mégis csodás derűt terjesztett a foglyok nyugodt öntudattól edzett lelki ereje, összes tartása és barátsága, leleményes munkaszeretete s honfitársaik részvételnek minden akadályt leküzdő megnyilatkozása.

A bajtársi viszony az évek folyamában valódi testvéri kötelékkel csatolta a gyakran legkülönbözőbb rangú, módú, foglalkozású, de közös nehéz sorsukban egyenlővé lett embereket egymáshoz, a melyet még szorosabbá tett az az egymásra utaltság, melynél fogva ügyességeikkel, ismereteikkel, tapasztalataikkal vagy szerény anyagi javaikkal egymást mintegy kiegészítve megsegítették. Az egyik kezdetleges bútorok készítéséhez értett, a másik sütéshez-főzéshez, a harmadik szabómester séghez, a negyedik rajzhoz vagy faragáshoz; az egyik szép dalokra tanította társait, a másik nyelvekre, a sakkjáték nagy népszerűségnek örvendett s a könyvek kézirőlkézre jártak. A míg egy emberséges porkoláb elnézéséből kissé szabadabban mozoghattak, egész kis társas összejövő teleket, névnapi ünnepléseket, dalestélyeket rendeztek, a várudvaron kertészkedtek s a mellett folyt az egyhangú élet és időbeosztás zavar talanságában oly kitarotvá és elmélyedővé váló munka, mely sokaknak kezűgyességét egész a művészetig fokozta s a melynek termékei: összerakott, faragott vagy esztergályozott használati tárgyak, emlékek vagy apró díszművek ma is nem egy magyar úriház ereklyéjét alkotják. A börtöni élet lélektanához csodás adalékot szolgáltatott azok, a kik kiszabadulásukkor drága pénzen megvették bilincseiket, hogy mikor már lehulltak róluk, magukkal vihessék szomorú napjaikban megszokott és — megszeretett emlékül!¹

Természetesen a foglalkozás, társalgás és önfegyelmelés sem né-míthatta el egészen a börtön falain kívüli világ iránti érdeklődésüket s főkép hazavágyódásukat. Minden változás, mely egyeseket elvitt közii-lök, vagy újakat hozott körükbe, — hiszen az ötvenes évek elején meg mindig újabb elítélések is történtek, — egész eseményszámba ment, de még inkább foglalkoztatták képzeletüket a külvilágban történők, bár azokról csak vajmi fogyatékosán értesültek; lesték az oly eseményeket, melyektől vagy politikai változást, vagy legalább tömegesebb megke-gyelmezést remélhettek. Közmegegyezéssel álneveket adtak a politikai beszélgetéseikben legsűrűbben előforduló személyeknek és fogalmak-nak, hogy a Felvigyázók meg ne értsék, miről van szó. Hozzátar-

¹ Így tett Czuczor Gergely, kinek rabláncza most a Kisfaludy-Társaság emléktárában látható.

² U. és A. L.-tör. Kempen eln. iratai 1853.

tozók küldhették nekik ruhaneműeket, pénzt, sőt gyéren leveleket is, bár a levelezést mind szigorúbb korlátok közé szorította a börtönparancsnokság, a mely minden jövő s menő levelet elolvasott, a miért csak németül volt szabad írni. Ezért a rendszabályért tréfás bosszút állott az a levelező, a ki színlelve, mintha nem tudna németül, börtönben sínlődő barátjának címéül az «államfogoly» német fordításaként «Staatsrebhuhn»-t írt.

Egy időben az olmützi várparancsnok engedékenysége odáig ment, hogy a nős foglyok feleségeinek megengedték, hogy férjeiket hetenkint egyszer egy szolgálattelvő tiszt jelenlétében egy-egy félórára meglátogathassák s velök — németül társaloghassanak. Ennek következése az lett, hogy egy egész csapat lelkes magyar asszony fölkerekedett és lakást vett Olmützben, így minden héten élhetvén ezzel az engedélylyel. De az ilyen humánusabb bánásmód följelentések következtében csakhamar az ellenkezőbe csapott át: a parancsnokokat, porkolókat másokkal cserélték föl, s az újak mindenféle szigorításokkal, korlátozásokkal, elkobzásokkal és zaklatásokkal igyekeztek azután elődeiknél jobbaknak bizonyulni.

A hazából hatalmi szóval eltávolított politikai szereplők között egészen kimagasló, de egyúttal egészen megkülönböztetett helyet foglal el Görgey Arthur, mert őt akkor még nemcsak a klagenfurti bcllebezésre szóló parancs, hanem a nemzet saját érzelmvilága is távoU tartotta a magyar földtől. A forradalmi fővezér 1852-ben fordult először a nyilvánosság elé, működéséről való beszámolásul s az ellene emelt hazaárulási vád czáfolatául szánt német emlékiratával. Ennek bevezetéséből ¹ értesültünk róla, hogy Görgey, kit Bach 1850 tavaszán ki hal 1 - gatáson fogadott, kevéssel később, az e kihallgatáson hallott biztató szavak hatása alatt nagyon tiszteletteljes hangon levélben fordult a mindenható miniszterhez, kérve őt, hogy becsatolt felségfolyamodványát juttassa az uralkodó elé. Ebben a felségfolyamodványban Görgey panaszt emelt az igazságtalanság miatt, mely abban nyilvánult, hogy míg neki megkegyelmeztek, bajtársait elítélték. A halottak, — úgymond, — nyugosznak már, azonban az élők még remélnek; a neki — Görgeynek — adott bocsánat bátorítja őket. A humanitás szent nevében könyörög ő kegyelemért számukra. «Kegyelmet kér, — úgymond, — számukra az a férfiú, a ki a maga részére kegyelmet soha nem remélt, soha nem is kért, habár szent kötelességek tiltják meg neki, hogy az önként nyújtottat elutasítsd magától. Megható szavakban ecseteli azután az elítélteknek kegyelemre méltó voltát s az ily fejedelmi elhatározás magasztosságát és biztosítja a császárt, hogy a magyar jellem kizárja

¹ «Mein Leben und Wirken in Ungarn.» I. köt. VII. s köv. I.

azt, hogy e kegyelemmel visszaéljenek. Egy tollvonás, — úgymond, — és milliók fogják áldani a «nagylelkű Ferencz Józsefet!»¹

Ez az emlékirat mód fölött felbőszítette Windischgrätz herceget és Kempent, ki módot szeretett volna keresni Görgeyt mindenkorra megakadályozni az irodalmi munkában; mikor utóbb a klagenfurti iparegyesület titkárává választotta, a kormány e választást megsemmisítette; Görgey minden igyekezete magánszolgálati alkalmazást nyerni, vagy ipari vállalatok vezetésében közreműködni, megghiúsult; sőt bellebbezése, mely eredetileg egész Karinthiára szólt, utóbb a klagenfurti járásra szorítottatott. Ily helyzetben magát és családját csak a kormánytól részére kiutalt évdíjből tarthatta fönn.¹

Az önkénytes számkivetés egy neme volt az, a mely gróf Széchenyi Istvánt a forradalom kitörésétől kezdve élete végéig a hazán kívül, a Bécs melletti Döblingben való tartózkodásra készítette. Kétséget néni szenved, hogy a legnagyobb magyart» a szellemi működést teljesen megbénító lelki betegség rohama miatt kellett a dr. Görgey gyógyintézetébe fölvenni. Lelki és szellemi állapota azután az évek folyamán bár többször, lényegesen változott, de nem változott az a rögeszmeszerűvé vált elhatározása, hogy Döblinget többé el nem hagyja, 1850-ben egy ízben³ rászánta magát, hogy az ő kedvéért Bécsben időző családját meglátogassa. Ez a kirándulás s még inkább a visszatérés utána döblingi, különben kies fekvésű magányába oly borzasztó hatást tett reá, hogy többé az intézet elhagyására rávehető nem volt, nejjével azonban szorgalmasan levelezett. Bár az 1849 -50-iki télen túl dührohamok többé nem fordultak elő nála, koronkinti ellágyulásai, az olvasmányai és környezete megválasztásában mutatkozott különczségei, a sakkjátékba való mértéktelen elmerülése, egyes, már ekkor öngyilkos szándékra valló kívánságai s a világtól való merev elzárkózása tanúsították lelki állapotának rendellenes voltát. Csak 1852-től kezdve, barátjának, Lonovics érseknek, kinek akkor már megengedettett a Bécsben való letelepedés, sikerült Széchenyiné a lelki nyugalom oly nemét idézni elő, mely a rendszeres foglalkozást s honfitársaival való érintkezését ismét lehetővé tette.³

¹ *Görgey István* már id. művében (56. I. jegyzet) bátyja e lépésének tulajdonítja a hadseregből tisztí rangjuk letévése mellett kilépett s utóbb a honvédségnél tisztí rangot viselt egyének megkegyelmezését s e föltevésre mutat G. Arthur-nak az előbb id. helyen közölt s Bachhoz június 30-ikáról intézett köszönőlevele is. E föltevés azonban tévedésen látszik alapulni, mert a Görgey folyamodványa május 21-éről kelt s a szóban forgó legf. elhatározás márczius 26-ikán történt, csak a Haynau ellenkezése miatt lett később végrehajtv. (U. Á. L.)

² *Görgey István* előbb id. műve 103. s kov. I. U. Á. L. Gén d. Dép. 1852.

³ *Zichy Antal* (Gr. Széchenyi István, Tört. életr. 1897. H- 250. I.) adatai szerint kétízben tett Sz. Bécsben látogatást.

⁴ Lásd *Falk Miksa*: «Kor- és jellemrajzok» 82. s kov. I.; *Aurél von Kecskeméthy*: Gráf Stef. Széchenyit staatsmänn Laufbahn stb. 49 55., 132. s kov. I.

Voltak azután magyarok, a kiket hivatalos állásuk kötelezett arra, hogy az országon kívül, nevezetesen Bécsben tartózkodjanak. Igaz, hogy ezek már hivatalvállalásuk ténye által ép úgy kiléptek a nemzet nagy zömének érzelmi közösségéből, mint a hogy kiléptek belőle azok az, — akkor még nagy számú — honfitársak, a kik benn az országban állottak a kormány szolgálatában. De ezek a bécsiek már épenséggel meg voltak fosztva annak a lehetőségétől, hogy közállapotainkat s a közhangulatot valóban megfigyelhessék s e mellett a közigazgatás és jogélet alakulására hazánkban mégis az itt levőknél sokkal döntőbb befolyást gyakorolhattak. Ezeknek fölfogására legjellemzőbb Szerencsy István volt personalisnak, kit, — mint láttuk, — a főtörvényszék magyar osztályának vezetésére hívtak meg, s ki már kevéssel később meghalt, bírótársai előtt tett nyilatkozata.¹ Őt kinevezésekor biztosították, hogy ez a magyar osztály, — mely a hétszemélyes táblát volt hivatva pótolni Bécsben, — teljesen önálló lesz, s hogy abba csak a magyar törvényekben jártas bírák fognak kineveztetni, a mit utóbb meg nem tartottak. Szerencsy állása elfoglalásakor úgy nyilatkozott, hogy «már most nem az a kérdés, vajjon magyarok fölött külföldön Ítéletet hozni törvényeink szerint szabad-e vagy sem? azt én is tudom, hogy nem szabad. Hanem az a föladatunk nekünk néhányunknak, kik még tehetünk valami jót, hogy a közhajótörésből legalább az utolsó deszkát megmentjük azáltal, hogy ha már mást nem tehetünk, legalább annyit eszközöljünk ki, hogy magyarok fölött bárhol is, de magyarok ítéljenek! Úgy fogunk tanácskozni, mint a hogy azelőtt a magyar kancellária Bécsben tanácskozott, sőt még annak egyik épületében is».² Volt kétségkívül ennek a fölfogásnak is némi jogosultsága, de bizonyos az is, hogy minden ilyen megalkuvás a viszonyokkal magyar részről csak megerősítette a kormányt a teljes beolvasztásra irányuló törekvésében s az ily szerepre vállalkozó magyarokat olyan lejtőre juttatta, a melyen megállás többé nem volt. Így a Szerencsy társai: Torkos Mihály, ifj. gr. Cziráky János, Széli Imre, Nloszlopy Ignác, Remekházy József, Markovics József, Steinbach Eerencz és Melczer István csakhamar abba a kényszerhelyzetbe jutottak, hogy a Szerencsy halála után teljesen egyenlősítve a főtörvényszék többi tagjaival osztrák elnök vezetése alatt, osztrák bírákai vegyesen, németül legyenek kénytelenek a peres ügyeket előadni. Egyesek, — mint Zsoldos Ignác, volt váltófőtörvényszéki alelnök — e helyzetükben azzal vigasztalódtak, hogy koronkint kikeltek az erőszakos germanizálás ellen, azzal az indokolással persze, hogy ezt a munkát az időre s a cívilisatio beolvasztó hatalmára kell bízni». Zsoldos meg-

¹ Följegyezte *Zsoldos Ignác* «Töredékek magam és kortársaim életéből» című, az Akadémia könyvtárában őrzött már id. kéziratában. (102. 1.)

²A Gróf Batthyány-házban.

tette azt is, hogy külön szavazattal élt az ösiség eltörléséből folyó intézkedések octroyálása ellen, a politikai perek iratainak Bécsbe szállítása által elejét vette az elhamarkodott ítélethozatalnak s néha Schmerlingnek és Bachnak is kemény igazságokat mondott.¹ A főtörvényszék e magyar tagjait azután, — kikhez még mint jogi szakértők Gosztonyi Miklós, volt váltófőtorvsz. elnök, Vághy Ferencz, Járy György, Niczky János, Zarka János bírák, Frank Ignác egyetemi tanár, Hengelmüller Mihály ügyvéd, Józsa Péter udv. tanácsos és Zádor György is járultak, a Magyarországra kiterjesztett törvények fordításánál s a Magyarország részére kiadott pátensek és rendeletek szerkesztésénél is igénybe vette a kormány, hogy szolgálatkészségek sem volt képes őket minden gyanú fölé emelni, azt tanúsítja az a körülmény, hogy közülök többen már bécsi munkálataik folyamában voltak kénytelenek Haynaunak ellenök indított purificationalis eljárása ellen az igazságügyminiszter közbelépését venni igénybe.”

A minisztériumokban szolgáló magyarok közül különösen kiemelhetjük b. Ambrózy Lajost, a ki a forradalom idejében Temesvár ellenállását szervezte a magyarokkal szemben, majd a Haynau megbízásából a Bánságban kamarai administrator volt, azután pedig hol mint osztály^ főnök Bécsben, hol mint helytartósági alelnök Sopronban működött, s bár mindig elégedetlen volt a Bach németesítő rendszerével, s ezt nem is titkolta, mégis híven végigszolgált az egészen a Bach bukásáig.¹

Nem jelentéktelen szerep jutott annak a néhány magyarnak, a kik a forradalmat közvetlenül követő időben a sajtó szolgálatába léptek Bécsben; onnan módjuk volt a magyar közvéleményt a birodalmi székvárosban történő és készülő dolgok iránt — természetesen az akkori sajtóviszonyok korlátái között — a magyar lapok útján tájékoztatni, de módjuk volt a magyar kérdésről vallott fölfogásukat az osztrák sajtóban is érvényesíteni. Publicistikánknak különösen két kiváló alakjával találkozunk ezen a téren; tehetségre egyformán jelentősek, politikai jellemöket tekintve azonban rendkívül különbözök. Ezek Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél.

Falk Miksa már a forradalom idejében Bécsben volt s ott mint 20 éves ifjú szolgálta tollával a szabadelvű irányt; mikor az «österreichische Zeitung»-ot a katonai hatalom megszüntette, a «Wanderer» munkatársává lett s egyszersmind a «Figyelmező», majd a «Pesti Napló» bécsi levelezőjévé. A legszerényebb kezdetből küzdve föl magát mind

¹ *Zsoldos I.* id. kézírata. A bécsi magyar bírák szerepére vonatkozó érdekes adomaszerű följegyzések találhatók *Frankenburg* már id. «Bécsi élményei» II. k. 5. s köv. I.

² *O. L.* Geringer-iratok. 1849.

³ *Wertheimer:* Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból. (Bud. Szemle 95. köt. 1898. I. s köv.!)

tekintélyesebb hírlapírói állásra, soha a hatalom s a magyarelles irány szolgálatába nem szegődött s a magyar közönség előtt csakhamar nagy népszerűsége tett szert azzal a rendkívüli ügyességével, a melylyel rendszeren a legszabadabb mozgást engedő külpolitikai téren maradva, távoli országok viszonyainak és eseményeinek tárgyalása formájában a monarchia állapotait tudta bonczolni s a saját kormányzatunkat osztorozni.'

Kecskeméthy Aurél emlékének nem épen jó szolgálatot tettek azok, a kik az ő «Naplóját, úgy látszik, csonkítatlanul kiadták.² Kétségkívül érdekes kortörténeti adatok mellett ez a napló megdöbbentő vallomásokat tartalmaz, melyek egész meztelenségében tárják föl azt a cynismust, melylyel ez a nagytehetségű író magát csupán a könnyebb megélhetés érdekében tudatosan szánta rá a hazáján keresztülgázoló politikai irányzat föltétien pártolójának s a magyar nemzeti álláspont kigúnyolójának szerepére. Miután előbb a pesti «Magyar Hírlap» kötelékéhez tartozott, 1851 tavaszán Bécsbe ment s ott keresett levelezői foglalkozás mellett hivatalt is, egy röpirattal — melyre még visszatérünk s melyben teljesen megtagadta a magyar álláspontot, — igyekezvén a kormány figyelmét magára vonni. Ügy vélekedett, hogy «az ember gyenge, a gyomor erős», s hogy ő tulajdonképen «csak mellékesen dolgozik, főczélja: az élvezhetés miatt». Egyébiránt meggyőződésként vallotta, hogy bár ő «inkább magyar, mint cseh vagy német, de mindenekelőtt az ausztriai birodalom polgára s csak mint ilyen magyar . . . Magyar politika nincs, csak ausztriai politika létezhetik ... a separatismusnak nincs józan alapja . . .» és «Magyarországban is jobban hódolna nagy és kicsiny, ha tudná, hogy reményeinek már nincs jövője». De, bár e behódolást annyira vitte, hogy Bachot újszülött fia keresztapjául kérte föl, egyelőre nem tudta többre vinni, mint napidíjasságig a rendőrhatalomnál és sajtócenszorságig.

Tulajdonképen a conservatívek is lemondtak arról, hogy eszméiknek a hazában szerezzenek híveket s azok érvényesítését inkább Bécsben kísérelték meg. Ismételve találkoztunk e lapokon nézeteikkel és láttuk, hogy ők egészen kívül helyezkedtek azon az eszmekörön, a melyet a nemzet túlnyomó része a forradalom után is változatlanul a magáénak vallott. Majdnem kivétel nélkül jó hazafiak voltak, ez nem szenved kétséget, de az üdvöt ott keresték, a hová többé nem volt visszatérés: az 1848 előtti állapotok alapján. Így el kellett idegenedniök a nemzettől s ennek az elidegenedésöknek a tragikumát még fokozta az, hogy — mint látni fogjuk — a kormánynak s különösen Bachnak leghevesebb gyűlöletét, sőt üldözését vonták magukra, mert ez — jó szimattal

¹ Fálk M. id. m. 13. s köv. I. *Beksic*: «Kemény Zs.» stb- 40. I.

² «Kecskeméthy Aurél naplója 1851 1878.» Sajtó a. rend. Rózsa Miklós, 1909 .

erezte, hogy, bár az ő politikájuk nem gyökerezik a nemzetben, e «sereg nélküli tábornokok»¹ részéről a kormányrendszert közelebbi veszély fenyegeti, mint akár az úgynevezett forradalmárok részéről, a minők Magyarországon akkor tulajdonképpen csak a bécsi körök hite szerint léteztek, akár a nemzetnek a passiv ellentállásba helyezkedett nagy tömege részéről.

A magyar lapok a Haynau távozását közvetlenül megelőző időben híreket hoztak arról, hogy «az ó-conservatív párt több jeles tagja Badenben tanácskozásokat tart;»² a bécsi sajtó idegesen emlegette ugyanez időben a «Wiener Magyaren-Cotterie»-t, mely lehetetlen célok felettr: a korhadtt nemesi jogokat akarja visszaállítani, a társadalom harmadik és negyedik osztályát leigázni, végeredményben azonban ugyanazt veszi célba, a mit a Kossuth-párt: Magyarország elszakítását Ausztriától.³ Ily hangok szólaltak meg Bécsben ugyanakkor, mikor ott a közönség színházakban, mulató helyeken valósággal tüntetett minden mellett, a mi magyar jellegű volt vagy Magyarországból eredett.⁴

Tény, hogy b. Jósika Samu az 1850. év legnagyobb részét Bécsben töltötte s ott fáradhatatlanul buzgólkodott a «huszonnégyek» emlékiratának terjesztése, fontosságának elismertetése körül, magyar barátai előtt bizonygatván a vele elért hatás nagyságát. Lónyay följegyzése szerint ez időben gr. Dessewffy Emil Pozsonyból, hová lakását télre áttette, számtalanszor ment Bécsbe, hol Jósika, Apponyi, Szögyény, Sennyey, Ürményi, Barkóczy, Andrássy György, Szécsen és mások délelőttökint Jósikánál, estve színház után Szögyénynél jöttek össze. Szögyény maga megemlékszik Schwarzenberg herczeggel és Bachhal folytatott beszélgetéseiről⁵ s utóbb úgy ő, mint Zichy Ferencz elfogadván az újra fölállított birodalmi tanácsba való kinevezést, módjuk volt sűrűn érintkezni a kormánykörökkel; Szécsen bőven fejtette ki a nyilvánosság előtt is a helyzetre vonatkozó véleményét röpiratában, melylyel alább faglalkozunk. Végül Wirkner Lajosnak Grünne gróf közvetítésével 185i-ben nyílt alkalma Schwarzenberg herczegnek, ennek saját felszólítására előbb szóbeli, majd írásbeli előterjesztést tehetni, a melyben Magyarország részére nemzeti közigazgatást kívánt, az ország épségének s a helyhatósági alkotmányának visszaállítását és eltávolítását mindazon kinövéseknek, melyek a kormányzás menetét már előbb is szükségképpen akadályozták.⁷

¹ *W. Rogge* id. m. I. 206. I.

² *P. Napló* 1850 jún. 14-iki száma.

³ *Wertheimer: Zur Geschichte d. ung. Altkonserv. Ung. Rundschau* 1913 Oct. 741. I.

⁴ *Frankenburg* id. m. I. 179. s köv. I.

⁵ *Beksiacs: Fcr. Józs. kora.* 462. I.

⁶ *Emlékiratai. II. 27. s köv. I.*

⁷ *Wirkner* id. m. 243. s köv. I.

Így azok, a kik a kormányhoz koronkint hozzáférhettek, alig érte-síthették azt a nemzet valódi közhangulatáról és nem nyújthattak erről hű képet azok az időszakai jelentések sem, melyeket a Haynau eltávolítá-
 tása után is a kerületi főispánok, Geringer s a zsandárság főnöke, Kem-
 peri terjesztettek elő. Hiába hangsúlyozták e jelentések az állapotoknak
 általában kielégítő voltát, a nép nyugodt hangulatát, az új intézmények-
 kel való megbarátkozását s a kitűnő benyomást, melyet állítólag az úr-
 bérváltságból nyújtott előlegek s a megkegyelmezések tettek, — habár
 Kempen ez utóbbiakban csak a gyöngeség jeleit látta, — hiába utaltak
 a szorgalmasan körutazó kerületi parancsnokok és főispánok fogad-
 tatására rendezett fáklyásmenetekre s az ily alkalmaknál elhangzott
 Iovális, hűséget és engedelmességet hangoztató beszédekre vagy a dísz-
 polgári oklevélre, melylyel Kassa városa Bordolo ottani kerül. parancs-
 nokot megtisztelte. Hiába igyekeztek az elégedetlenség félre nem is-
 merhető jeleiért egyes magyar tisztviselőket vagy a lelkiismeretlen
 izgatókat», vagy — mint gróf Zichy Hermann megyefőnök tette — a
 Kossuthékkal egy húron pendülő conservativokat vádolni.¹ Maguknak
 e jelentéseknek sorai közül kiolvasható, a miben gondolkozó ember egy
 perczig sem kételkedhetett, hogy egy országban, a mely még alig ocsú-
 dott föl a rajta végiggázolt forradalom és rémuralom csapásai alól,
 a melynek nagy része, — mint Erdély, — valóságos romhalmaz volt,
 pusztítás és nyomor színtere, «élő-halottak sírja-»,² hogy egy ily ország-
 bban, ha azt egyszerre megrohanják egész seregével a magukban véve
 talán szükséges és helyes, de a nép előtt merőben új és idegen s kivétel
 nélkül terhes intézményeknek, ha azoknak rögtöni és kíméletlen be-
 hozatalát a nép előtt ugyancsak ismeretlen, bizalmát, sőt sok esetben
 nyelvét sem bíró, minduntalan helyüket cserélő hivatalnokokra s hatal-
 maskodásaikért még a hivatalnokok által is gyakran megvádolt zsandá-
 rokra bízák: ott megelégedésről és megnyugvásról szó nem lehet.
 Ott a loyális, ha őszinte akart lenni, legföllebb abban az alakban nyil-
 vánulhatott meg, a melyben egy nagykárolyi fáklyásmenet szónoka ki-
 fejezte, kérve a kerületi parancsnokot, hogy vigye meg Ő Felségének
 hódolatukat s azt a kérésüket, hogy e szenvedő, szegény hazát tekintve,
 adjon bocsánatot az elsikamlottaknak és közös boldogságot a szeretet
 és engesztelődés alapján.³ Hisz voltak tisztviselők is, a kik becsületes
 meggyőződésökként vallották, hogy «nincs nemzet, mely a kormány
 loyális szándékai számára — ha kímélik azt, a mi neki legszentebb, —
 könnyebben megnyerhető és lekötelezhető volna, mint a magyar».⁴

¹ O. L. Geringer-iratok, 1850 1854. Osztrák *Belügyminisztérium lei'*-
 túra, 1850 1851.

² *P. Napló* 185 » május 28. s aug. 16. számok, *Pod/naniczky Fr. id. m. 111. 7. I.*

³ *Magy. Hírlap* 1850 októb. 10. szám-

⁴ *Fridrich*, a székesfehérvári kér. főispán helyettesének jelentése 1850 okt.
 13-ról, *Geringer-iratok*.

Még b. Kemény Zsigmond is mindjárt a szabadságharcz lezajlása után Pesten megjelent s az akkori censura-viszonyokhoz is alkalmazkodó első röpiratában, melylyel pedig mindenkép az engesztelődés és békéltetés ügyét kívánta szolgálni, kénytelen volt elismerni, hogy Magyarországon vidámság és megelegetés nincs, és hogy a magyar nép csak azért teljesíti kötelességét még kényszer nélkül is, csak azért viselkedik nyugodtan, mert «gondolkozásmódjában és érzületében nincsenek meg azon elemek, melyekből másutt következetesen, állandólag és ki-maradhatatlanul fejlenek ki a nyugtalanságok, a háborgások, a crawllok, az insurrectiók és a forradalmak».¹

A márczius-előtti udvari tanácsos, a forradalom ismert, határozott ellensége, Zsedényi Ede, Bécsben, — hol a sajtó mégis szabadabban mozgott, — 1850-ben és 1851-ben névtelenül kiadott röpirataiban sokkal merészebb igazságokat mondott a kormánynak. Nemcsak a kormány eljárását vonta kíméletlen bírálat alá, hanem Magyarország közállapotait és közhangulatát is leplezetlenül föltárta. Kimondta, hogy a kormány, midőn magát hivatalos jelentések által megnyugtattatja, nem látja azokat az örvényeket, a melyek a monarchia legfőbb érdekeit fenyegetik Magyarországon, a hol megnyugvás dolgában egyáltalán nincs előhaladás, sőt a kedélyek forrongása már Ausztria legloyalisabb híveit is megragadja; a hol a közélet elenyészett, a magánélet pedig elzárkózik; a hol a birtokososztály és a parasztság csöndes guerilla-harczot kénytelenek a zsandárság ellen folytatni; a hol az emberek peres ügyeiket inkább önkényt viszik volt tisztviselőik döntése elé, mintsem hogy az új hivatalok zaklatásainak és bélyegkölségeinek tegyék ki magukat. A bizalmatlanság és duzzogó közöny, melylyel magyar részről minden új kormányrendszabály találkozik, nemcsak az új adókban leli okát, hanem az egész közigazgatási rendszer ellen fordul, a melytől nagyobb tátongó úr választja el, mint az utóvégre is csak ideiglenesnek tekintett ostromállapottól. A lakosság egyetlen osztálya sem elégedett s az általános lehangoltság nőttön nő; az értelmiség visszavonul, a nép kényszerítve hódol csak be az elkerülhetetlennek s a passiv ellentállás természetellenes, majd engesztelhetetlen harczára készül, miközben szobája falait a múlt képeivel aggatja teli s visszakívánja a régi rendszer embereit, a kikben legalább saját szíve verésének érlüktetéseit érezte.

Zsedényi bizony igazat mondott; azon az úton, a melyre a bécsi kormány lépett, fejlődött ki a «passiv resistentia»-nak az az emlékezetes rendszere, a mikor «a gazdag főúr és jómódú nemes, az értelmi kereset emberei és a polgár elhatározták, hogy az adót nem fizetik, míg végre-

¹ «Forradalom után.» (B. Kemény Zs. összes művei XII. köt.) 13. s köv. I.

² «Ungarn's Gegenwart», 1850. és különösen: «D/e Verantwortlichkeit des Ministeriums und Ungarns Zustande», 1851.

hajtó nem jön rájuk. A katonaságnak csak azt szolgáltatják ki, a mit elkerülni nem lehet. A fuvarral késnek, utat könnyű kedvvel nem csinálnak. A német nyelv értését megtagadják s mindenütt magyar tolmácsot magyar választ és ítéletet kívánnak. Vagyonát, jövedelmét, keresetét senki úgy, a mint van, be nem vallja. Ha fölvilágosítást kérnek tőle, nem-tudommal felel, ha személyekről tudakozódnak, nem ismeremmel, ha tényekről, nem láttam-mal. Megvetni az önkényuralmat, nem tudni szolgáliról semmit, mintha itt sem élnének, — ez volt a közjelszó. Ne érezze magát az osztrák otthon sehol, soha, semmiben. Legyen s maradjon idegen e földön, ne szeresse senki. A társaságok ne fogadják be. A családok és házak küszöbei legyenek elzárva előttük. A nők ne bocsássák közelükbe, a férfiak ne barátkozzanak, ne mulassanak velők. Legyenek olyanok, mint a pestises, a kit mindenki kerül, a kitől minden fél ...»¹

Érdekes kortörténeti okmánya ennek az időnek az a levél, a melyet egy, falusi birtokán élő magyar főúr, gróf *Apponyi Rudolf* 1851 június 8-ról Jablováczról intézett Bachhoz. Habár, — mint maga említi, — tapasztalta már, hogy a belügyminiszter mily kelletlenül fogadta az ő őszinte megnyilatkozását, nyíltan kijelenti, hogy az uralkodónak még kevéssel azelőtt annyi rajongással emlegetett neve minden népszerűségét elveszti a miniszterek mindenhatósága következtében, mely a lelkekét mindinkább elfordítja tőlük s így az uralkodótól is. Panaszt emel azért, hogy a bíróilag elítélt s lelkészségétől megfosztott tót agitátort, Hurbánt, a megyefőnök visszahelyezte állásába s az most akadálytalanul folytatja előbbi helyén izgatásait a magyar úri osztály ellen . . . Nincs többé sem a hatóságnak, sem az értelmiségnek tekintélye, önkény uralkodik és a földbirtokosok rendszeres üldözése. Csak arra kéri Bachot, kezelje az ő osztályát úgy, mint a parasztságot, nem megkülönböztetést kíván, nem is a maga kasztja mellett száll'síkra, hanem a régi magyar gyakorlat szerint azzal együvé tartozó honoratorok, vagyis az egész értelmiség mellett, mert az újabb rendelkezések egyenesen ezen osztály ellen irányulnak, azt megalázni igyekeznek, ennek pedig a trón is kárát fogja látni, mert ez anarchiára vezet!²

Ha túlzás is volt a bécsi német követ ama jelentése, mely szerint ez időben Magyarország a lázadás küszöbén állott,³ kétségtelen, hogy ily körülmények és ily közhangulat mellett a külpolitikai események valamely fordulata veszélyes következményekkel is járhatott volna a magyarországi belállapotokra nézve. Ép akkor élesedett ki — Schwarzenberg merész külpolitikája következtében — az Ausztria és Poroszország

¹ *Höke Lajos* id. m. II. 462. s köv. I.

² Osztrák *Belügyminisztérium* levéltára, 1851.

³ *Friedjung* id. m. II. 152. I.

közötti conflictus; a közönség nyugtalanul nézte a megindult hadi készülődéseket. Másrészt a londoni békecongressuson különösen Cobden részéről a népjólét és népjogok érdekében elhangzott lelkes beszédek ép úgy nem maradhattak hatás nélkül a kedélyekre Magyarországon, mint a magyar menekültek londoni szereplésének s különösen annak a híre, hogy Kossuth és társainak kisázsiai bellebbezése rövid idő múlva véget fog érni. A bizonytalanság érzete, melyet fokoztak a kormány kapkodó rendszabályai, még az oly kalandos hírek terjedésének is kedvezett, mint az, hogy Bécsben a magyar királyi koronázásra folynak elő^ készületek, s hogy a magyar országgyűlés összehívása már legközelebb várható.¹

Egyébiránt tényleges összeütközések a polgári és katonai hatóságok s a közönség között, — eltekintve azoktól, melyeket a zsandárság idézett föl, — alig fordultak elő, pedig maguk a hivatalos jelentések, még az oly jelentéktelen dolgokat is fölemlítették, hogy például Beregi szászon egy kiragasztott hivatalos rendeletre fölírták, hogy «hunczut a német», vagy hogy Debreczenben néhány ember «Rózsa Sándor-féle ruhát», Nagyváradon pedig piros nyakravalót viselt! Az már főbenjáró dologszámba ment, hogy ugyancsak Debreczenben katonatisztek kigúnyolása miatt elfogatások történtek.² Kellemetlen eset történt Pesten 1850 nyarán. Az uralkodó születésnapja alkalmából a Nemzeti Színházban ünnepi előadás lévén, az osztrák néphymnus dallamát a karzaton többen püsszegéssel fogadták; ez okból tizenhét ember elfogatott s közülök tizennégy 30—30 botütéssel, három pedig — orvosi vélemény alapján — csak vesszőzéssel büntettetett. — E közben az olyan csöndesebb tüntetések, mint hogy a nők forradalmi ezüsthuzsásokból fűzött vagy aczélsarkapereczeket viseltek, melyeken az aradi tizenhárom nevelőnek kezdőbetűiből volt mondat formálva,⁴ vagy hogy egy-egy vidéki casino leszavazta a császár arczképének megszerzésére vonatkozó indítványt, vagy kitiltotta olvasó-asztaláról a magyarelles «Pester Zeitung»-ot,⁵ alig szolgálhattak közbelépésre okul. Vizsgálat indult meg azonban, mikor Sáros megyében Héthárs és Vörösalma községek között Bánó józsef földjén Dessewffy Gyula s néhány lelkes úri nő kezdeményezésére egész csöndben, éjnek idején fölállították az első honvédelemléket Magyarországon; egy szerény kőoszlopot, melyre csak az ott 1849 júniusában a benyomuló oroszokkal vívott csata napja volt rá-

¹ *Magy. Hirlap*, 1850 aug. 7. és decz. 10. szám; *Márki S. I. Ferencz józsef, magyar király.* (1907.)

² Osztrák *Belügyminisztérium!* ev.-tára, 1851.

³ *Magy. Hirl.* 1850 aug 22. szám.

⁴ Pannónia, vergiss deine Todten nie, als Kláger leben sie.- Lásd Protlrminn jelentését 1851 novemberéről. *O. L. Geringer-iratok és U. és A. L.tár*, 1851.

⁵ *U. és Á. L.-tár*, 1851. Kormányzóság *Magy Hirl.* 1850 szept. 10. szám

vésve.¹ De bántódása e miatt sem lett senkinek. Még kevésbé lehetett azért kérdőre vonni valakit, hogy Haynaunak, ki kellemetlen londoni kalandja után, melyre még rátérünk, jónak látta a kapott jutalompenzen Magyarországon a szatmármezei Szekeres községben gróf Majláth Antaltól birtokot vásárolni s ott «egyszerű polgárként gazdálkodni, szomszédainál tett barátságos látogatásai nagyon kedvezőtlen fogadtatásban részesültek.² A levitézlett Altér egonak, ki egyébiránt ezt a birtoka vásárlást kevéssel élte túl, ez a barátkozási kísérlete szolgáltatta tudvalevőleg Jókai «Új földesúr» című közkedvelt regényének tárgyát. JeU lemező azonban a helyzetre nézve, hogy ugyanez időben az erdélyi katonai kormányzás szükségesnek tartotta a szomszéd magyarországi kerületi parancsnokságot a románok veszélyes politikai üzelmeire figyelmeztetni,³ s hogy, bár a horvátországi vidéki lakosság érzületét Kempen igen jónak jelezte, Zágrábban a bán odaérkezésekor ablakbeveréssel összekötött tüntetést rendeztek a feketesárga zászló ellen, és ép úgy tüntettek Fiúmében a horvát nemzeti zászló ellen; a kormány pedig mindkét esetben jónak látta engedni és a zászló bevonásába belenyugodni.⁴

El lehet mondani, hogy ebben az időben voltak Magyarországon sokan, kik a viszonyok gyökeres változását valamely külpolitikai eseménytől előidézett erőszakos fordulattól, voltak kevesebben, kik a hatalommal való megegyezéstől, a jobb belátás győzelmétől várták: gyű^ lölködő pártok azonban nem léteztek, hanem a nemzet magyarul érző nagy tömege egységes volt a rászakadt sors néma és türelmes viselésében, a meg nem alkuvás elhatározásában és a jobb jövőbe vetett bármily bátortalan reményben. «Minden ellentétet, haragot, gyűlöletet elnyelt a közös nemzeti szerencsétlenség örvénye.»⁵ S míg voltak, kik Kossuthói és az emigráltaktól várták az üdvöt, mindinkább szaporodott azok száma is, kik a kehidai magányába visszavonult Deák Ferencz felé irányozták tekintetüket; és minél inkább került ő a közfigyelmet, annál inkább fordult az feléje.

Ennek a közérzületnek és közvéleménynek az akkori magyar sajtó természetesen vajmi kevéssé adhatott kifejezést. Ha ezen időbeli újsága-

¹ Az emlék ott volt látható az országút s egy patak kereszteződésénél egészen a múlt század végéig, a mikor a felső-tárczai járás közönsége az emlékoszlopot egy dombra, csinos talapzatra helyeztette s ünnepélyesen újra fölavatta. Az absolutismustól is megtűrt emléket most, a cseh uralom alatt ledöntötték! Erre vonatk. jelentések O. L. Geringer-iratok, 1851 aug., szept. cs *U. és Á. L. tár* 1851.

² Lásd *P. Napló* 1 85 1 június 30. és július 17. szám és *Blick*, 82. I. Széchenyi a mondott helyen azt is állítja, hogy Haynau udvarát utóbb felgyújtották volna.

³ Lakos-féle *nagyvárad levéltári* másolatok az Akad. könyvtárban.

⁴ *U. Á. L.* Kormányzósági iratok.

⁵ *Beksics*: Kemény Zsigmond stb. 163. 1.

inkban lapozunk, mindenekelőtt föl kell tűnnie annak az aránytalan terjedelemnek, melyet azoknak, a maihoz képest szűk keretében a küU földi politikai tudósítások elfoglalnak; azt is el kell ismerni, hogy az irodalmi újdonságok méltatásának és ismertetésének sokkal több helyet szánt a sajtó akkor, mint manapság. A mi a legszűkebb térre szorult, az a belpolitika volt. Politikai közélet nem lévén, annak eseményeit sem lehetett megbeszélni; a kormányintézkedéseket többnyire szárazon, kommentár nélkül közölték a lapok, a míg utasítást vagy tájékozást nyerhettek arra nézve, hogy mit és mennyit írhatnak róluk. A vezércikkek óvatos tapogatódzások voltak annak, a mi meg volt engedve és annak, a mit az olvasóközönség befogadhatott, a határai között. Még legszabadabb véleménynyilvánításokat lehetett elvétni a vidéki levelekben olvasni. Különösen a mióta Protmann vette kezébe a rendőri hatalmat Pesten, s Worafka a censurát, a törvénnyel vagy rendelettel egyáltalán nem szabályozott censura a legönkényesebb s legzaklatóbb formákat öltötte, s habár tényleg volt előzetes censura, a lapok mégis a legkíméletlenebb megtorló rendszabályoknak is voltak kitéve. A Vida Károly conservatív irányú «Figyelmező»-jét Somssich Pál néhány szókimondó cikke miatt már 1850 elején egyszerűen megszüntették s szerkesztőjét eltávolították Pestről. A kormány saját szócsöve, a Szilágyi Ferencz «Magyar Hírlap»ja, mely pedig inkább az absolutismusnak csinált propagandát, koronkint kormányellenes politikájáért szigorúan felelősségre vonatott.¹ A «Hölgyfutár» című szépirodalmi lap szerkesztőjét, Nagy Ignácot, egy hazafias költemény közléséért három havi börtönre ítélték s lapját egy időre betiltották.² Könyvek is csak megcsonkítva láthattak napvilágot. Petőfi verseinek ez időben megjelent kiadásából nemcsak az összes forradalmi költeményeket hagyták ki, hanem a többiekből is hol néhány strófát, hol néhány sort, a nyomda correctorának belátása szerint.

Az utóbb oly nagy jelentőségre emelkedett «Pesti Napló» keletkezését és első viszontagságait így írja le egyik főmunkatársa, Csengery Antal: ⁴ «A P. Napló 1850-ben alapított Császár Ferencz által. Kézdetben iránya a Bach programmja volt: ellenséges hangulat az ú. n.

¹ U. és Á. L. 1851. Min. tanács. A censura ez időbeli kezelésére nézve I. Szilágyi S. Rajzok stb. ez. műve számos helyét.

² *Magy. Hírlap* 1850 szept. 3. szám.

³ *Arany János levelezése* író-barátaival. (Lévay). lev. Pestről, 1850 aug. 3.) II. 5. I. *Pompéry* írja b. Jósika Miklósnak Bécsből 1831 május 24-ről: «A sajtóviszonyok eltűrhetetlenek. A Csengery által kiadott Magyar szónokok és státus-férfiak ez. munkából Pázmándy kihagyott, a Phönixből több ívlap metszetet ki». (B. *Jósika Miklós* levélgyűjteménye b. Jósika Samuné birtokában.) Bajza műveinek 1851 «-iki kiadásából az Apotheosist ki kellett vágni s mással pótolni. (Szúcsi József. Bajza József. 444. I.)

⁴ «A P. N. történetéhez.» Cs. A. összegyűjtött munkái. 5. köt. 440. s köv. I.

ó-Conservatívek ellen, színlelt demokratikus irány, birodalmi szoros centralisatio, mely a német nyelvet az egyes országokban is közigazgatási nyelvvé akará emelni. E programm mellett alig volt 300—400 előfizetője; szerkesztőt szerkesztő után változtatott, de pénzügye nem javult ... Se fent, se lent nem méltányolva, Császár mindinkább visszavonult váci Tusculanumába, Bánffay Simonnak adva át a szerkesztést. Ez Kemény Zsigmondinak jó barátja lévén, ráveszi Keményt s általa engem (Csengeryt) is, hogy írjunk a lapba». Elmondja tovább, hogy lassankint változás állott be; a «Pesti Napló» védeni kezdte a conservatívek kormányellenes törekvéseit s a magyarság érdekét a germanisatio ellenében; az összpontosítást, burokratizmust tárgyilagosan ugyan, de mégis megtámadta és elítélte. Ennek következménye az lett, hogy 1851 szeptember 3-án Protmann a Geringer nevében megvonta a szerkesztési engedélyt *Császártól* és szerkesztővé ideiglenesen ki-nevezte minden vonakodása ellenére Récsi Emil egyetemi tanárt. Azo.n-bán már ezt megelőzőleg Bánffayt majdnem minden nap haditörvényszék elé idézték, például oly cikkért is, melyben a népszokások gyűjtésére hívta föl a közönséget s Csengerynél, ki e változás következtében megtagadta a további közreműködést, házkutatást rendeltek el és néhány könyvét elkobozták; Lévay Józsefnek is kellemetlenségei voltak. Geringernek egy, a kormányhoz augusztus 6-ról tett bizalmas jelentése ¹ világot vet erre az eljárásra; a lapoknak, s különösen a «Pesti Napló»-nak fölrották akkor, hogy nagyon is sűrűn s behatóan tárgyalják a magyar emigráció működését és szándékait, a mi különösen akkoriban, mikor Kossuthnak és társainak kiszabadulása Kiutahiából már kilátásban állott, nagyon veszélyesnek látszott; a «Pesti Napló» még azzal is gyanúsították, hogy levelezésben áll az emigránsok némelyiké-vei, nevezetesen Piringerral s ezért vonták egészen különleges elbánás alá, de a bécsi lapok is intést kaptak az emigrációra vonatkozó hírek kezelésére nézve.

A «Pesti Napló» ez időben munkatársai közé számította a nevezetteken kívül Falkot, Jókait, Gyulait, Lévayt, Bérczyt és Erdélyit is, de hatásra és politikai jelentőségre valamennyit felülmúlta b. Kemény Zsigmond, kinek névtelen vezércikkjei és cikksorozatai, bár a szükséges óvatosság mellett s inkább államtani és történetbölcseleti alapra helyezve, mégis a nagy belpolitikai kérdéseket tárgyalták s engesztelő¹ lég hatva ugyan, egyúttal reményt nyújtani s a nagy nemzeti érdekek szempontjait fönntartani igyekeztek. E cikkek már bizonyos előhaldást jeleznek a nagy publicistának igen vegyes érzelmekkel fogadott első, forradalom utáni röpiratával szemben azon irány felé, melyet

¹ Osztrák Belügyminisztérium levéltára, 185 1 .

utóbb a magyar jogfönntartás politikájának terén a «Pesti Napló» Deák és Kemény aegise alatt oly fényesen képviselt.²

Már az eddigiekben is utalunk kellett egyes politikai röpiratokra, melyek ez időben hagyták el a sajtót. A forradalmat közvetetlenül követő korszak különösen termékeny volt a röpiratirodalom terén. A megrázó, nagy események nyomában járó kábultság és aléltság hamar szokott helyt adni annak az állapotnak, mikor az események részesei vagy nézői ráeszmélnek a múltak tanulságaira és a jövő kötelességeire s az állapotokkal együtt összekuszált eszmék zürzavarában világosságot igyekeznek terjeszteni. A magyarországi viszonyok érthetővé teszik, hogy e röpiratok kisebb része jelent meg magyar nyelven és magyar földön, több — bár magyar embertől eredett is, — németül és Bécsben vagy Németországban látott napvilágot.

Legelsőként szólalt meg az érdeemes agg történettudós, a Codex Diplomaticus szerzője, Fejér György kanonok, ki Lipcsében nyomatta ki, de magyarul 1850 elején «A politikai forradalmak okai» című kis munkáját, a melyért csakhamar üldözöbe vették s csak agg kora és hamar bekövetkezett halála óvta meg a hatalom bosszújától.»⁵ Egy, kevéssel halála előtt kiadott második röpiratát, mely «A polgári alkotmányok főtulajdonai»-ról szól, a rendörség nyomban betiltotta.⁶ Pedig ő mélyreható történelmi tanulmányok alapján tulajdonképen csak a legitimitás elve mellett szólalt föl, egészen conservatív szellemben, csak annyiban kelt a magyar forradalom védelmére, a mennyiben azt a vétlen önvédelem tényeként tüntette föl s a kiegyenlítésre nézve minden reményét a fiatal uralkodó nemeslelkűségébe helyezte.

1850 nyarán adta ki b. Kemény Zsigmond «Forradalom után» című röpiratát s egy évvel később, — amannak mintegy kiegészítésül, — egy másodikat: «Még egy szó a forradalom után» cím alatt. Az első formailag művészi, egységes alkotás, mely kizárólag a forradalom okainak és következményeinek problémáját fejtegeti, a második lazább szerkezetű, mert részben hírlapi cikkekből van összeállítva, s a magyar kérdést messzenyúló történelmi visszpillantás és az európai politikai helyzet széles keretében tárgyalja.

Keménynek különösen első röpiratában a vezeklés és lemondás hangja uralkodó; ridegen elemezve a forradalom lefolyását, nem tartózkodik a szemrehányástól sem s különösen Kossuthal szemben, —

¹ Lásd *Pupp Ferencz* cikkét: B. Kemény Zs. mint a rémuralom politikai írója a *Búd. Szemle* 1916 febr. számában, 201. s köv. l. Itt Kemény cikkeinek vannak elismerve: «Az 1850-ik év történelmi és irányai»; «A telepítésekről Magyarországon»; «A politikai nemzetiség fejleményei Magyarországon»; «Elmélkedés sek»; «Eszmék a polit. nemzetiségről»; «Emlékezzünk régiekről» stb.

² 1851 nyarán halt meg.

³ *P. Napló*, 1851 április 16-iki szám.

ki, úgy reméli, pályáját örökre bevégezte, — meglehetősen kíméletlen. A magyar nemzetről elismeréssel és szeretettel szól; kiemeli józan higgadságát, a conspiratióktól való tartózkodását, idegenségét a socialistikus törekvésektől s radicalismusának is mérsékeltségét, valamint a dynastia iránti történetileg igazolt hűségét; sőt nagy jövőt jósol neki a kelet és nyugat közötti közvetítés szerepében. Határozottan a hazánk függetlenségét biztosító 1791 -iki törvények alapjára helyezkedett s azoknak a monarchia érdekeivel való összeegyeztethetőségét hirdette; fölszólalt a germanisatio s a merev központosítás ellen s egykép intette a hatalmat, hogy a teljes restauratiótól, a nemzetet pedig, hogy az újabb lázadástól tartózkodjék. Azonban sehol az 1848-iki törvények elismerésének szükségét, — a mi később mégis a kiegyezés alapja lett, — nem hangsúlyozta, ellenben annál inkább kiemelte a monarchia egységének elutasíthatatlan követelményeit, sőt világosan elárulta idegenkedését a dualisticus berendezkedéstől, mely szerinte előbb-utóbb foederalismusra vezetne. A politikai nemzetiség fogalmának alapján állva, nyelvi tekintetben az engedékenység mellett nyilatkozott s a jövő földadatait illetőleg csak azt hangoztatta, hogy csakis minden hű magyar egyesített törekvései emelhetik föl a hazát.

Kemény utóbb maga belátta, hogy munkájának közzététele akkor nem volt időszerű;¹ sok igazság foglaltatik benne és némely aggodalmát igazolták a következmények, de tény, hogy ő maga is utóbb, híven Deák Ferencz irányához, a nemzeti jogok sokkal határozottabb érvényesülését követelte, mint e röpirataiban, melyekben főképp arról feledezett meg, hogy a forradalmat szigorúan bírálni akkor, mikor a forradalmat előidéző osztrák politikát s az azt követő önkényuralmat bírálni a hazában nem lehetett, oly eljárás, mely szükségkép a fájó igazságtalanság érzését keltette föl minden magyar szívben. Műve így nem tehetette meg azt a hatást, melyet célba vett, hogy a jövőbe s önmagunkba vetett bizalmat fokozza, a hatalmat pedig kiengesztelje, ellenben az emigráció körében érthető fölháborodást idézett elő. Kemény abban a kétes értékű elismerésben részesült, hogy az osztrák szellemű «Pester Zeitung» első röpiratát egész terjedelemben átvette s közölte németül; a magyar lapokban Kazinczy Gábor és Kecskeméthy Aurél ismertették és méltatták Kemény fejtegetéseit, amaz elismerő, ez gúnyolódó s a lemondásban még sokkal messzebb menő szellemben.² Ez utóbbi maga

¹ *Beksics*: Kemény Zs. stb. VI. I. *Degrá Alajos* (Visszaemlékezéseim, Budapest, 1883. II. 196. I.) idézi Keménynek egy hozzá írt levelét, melyben azt mondja, hogy ő röpiratában védeni akarta azokat, a kiket a hatalom sújtod karja elérhet vagy elérte; azonkívül a sajtónak kívánt legalább annyi szabadságot biztosítani, a mennyivel akkor élt. «Ez a röpirat úgymond nincs a történelemnek szánva, idővel elfogják feledni, de most szükség volt rá.»

² Lásd *Popp Ferencz* és *Beksics* id. m., továbbá *Beöthy Ákos* id. m. 218. s köv. I.

is kiadott 1851-ben egy röpiratot,¹ melyben a monarchia szoros egységét és alkotmányos berendezését bevégzett ténynek tekinti s helyesli a márczius 4-iki alkotmány alapeszméjét; bár semmiféle alkotmányosságnak nem barátja, a túlságos «uniformizálást» is elítéli, gúnyolja az abszolutizmus magyarországi közegeit, hibáztatja a «törvények» folytonos változtatását és elismeri a hazában uralkodó általános elégedetlenséget; a közigazgatás túlzott összpontosításával szemben a helyhatósági önállóságot pártolja.

Osztrák politikusok is megszólaltak röpiratokban, melyek többé-kevésbé érintették a magyar kérdést. Két volt osztrák miniszternek, az utóbb titkos tanácsosságától megfosztott b. Pillersdorfnak² és gr. Ficquelmontnak³ 1849- és 1850-ben megjelent röpiratai inkább az illetők öngazolásainak tekintendők a forradalmi eseményekben való részességökre nézve. Gróf Hartignak (Franz), ki szintén miniszter volt 1848 előtt, 1851-ben több kiadást elért s feltűnést keltett névtelen irata¹ a forradalom előzményeinek fejtegetése után azt az álláspontot fejezi ki, hogy a márcziusi octroyált alkotmány visszavonása a birodalom azon részeiben, melyek fegyverrel igáztattak le, a hódítás jogával talán igazolható volna, de erkölcsileg és politikailag egykép lehetetlen; hogy továbbá uralmat maradandóan csak a szuronyok hatalmára alapítani nem lehet.

Schuselka (Franz), az ismert osztrák szabadelvű politikus és publicista, ki az 1848-iki mozgalmak egyik vezetője volt, 1850 tavaszán «Das provisorische Österreich» című röpiratában oly hévvel támadta a kormányt s különösen Schwarzenberg herceget, hogy e föllépése Bécsből való kiutasítását vonta maga után; azonban, bár szabadelvű és demokratikus alapon, s gúnyolva a «provisorikus» törvény gyártást, Ő is az osztrák centralizmus mellett foglalt állást s bár rokonszenvesen nyilatkozott a magyar fajról, tagadásba vonta arra való képességét és hivatását, hogy a többi nemzetiségek fölött szellemi és politikai hegemoniát gyakoroljon s csakis abban látta jövőjét, hogy a nemzetiségek teljes egyenjogúsága alapján küzdjön Ausztria többi népeivel együtt az elnövés és önkényuralom ellen.

Flasonló eszmekörben mozgott a jeles történetíró és művészet-történész, Springer (Anton Fleinrich) ugyanez időben Lipcsében megjelent röpirata,⁵ mely szintén elítélte a kormány abszolutisticus rendszabályait, de elítélte az 1848-iki magyar politikát is, mely a nemzetiségek-

¹ »Magyarország összpontosítása Ausztriában.«

² »Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849-«

³ »Aufklarungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848.

⁴ »Genesis der österreichischen Revolution.«

⁵ »Österreich nach der Revolution.«

kel szemben a merev centralismus, ellenben Ausztriával szemben a szertelen foederalismus álláspontjára helyezkedett. Elítélte a kormány németországi politikáját is és nyíltan kimondta, hogy német birodalmi politika csak Poroszország hegemoniájára alapítható. Ő is, mint Schuselka, a nemzetiségek egyenjogúságának elvét akarja érvényesíteni az egész vonalon, de annak követelményeiben odáig megy el, hogy végeredményben Ausztria teljes foederalizálásának eszméje mellett tör lándzsát. Ugyané problémát tárgyalta egy Bécsben «Centralisation und Decentralisation in Österreich» cím alatt megjelent névtelen röpirat,¹ mely a két elv között a kiegyenlítő középutat keresi. A centralisatiót Ausztriában antihistorikusnak, tehát forradalminak mondja, mely, ha létrejönne, általános politikai indifferentismust eredményezne. Elismeri, hogy a magyar faj az egyedüli Ausztriában, melynek súlypontja nincs a birodalmon kívül s azt hiszi, hogy a márcziusi birodalmi alkotmány szerint alakulandó magyar országgyűlésnek nagyobb befolyása volna a monarchia nagy kérdéseire, mint az 1848 előttinek volt.

A magyar szerzőktől a hazán kívül és német nyelven megjelent röpiratok közül már említettük a Zsedényi Ede két munkáját, melyek kíméletlen kritikát gyakoroltak a kormány eljárása s az általa Magyarországon teremtett állapotok fölött s e tekintetben kortörténetileg is fontos adattárokul szolgálnak. Zsedényi, mint a magyarországi ág. evang. egyház egyik vezérférfia, erősen ostorozta Thun miniszternek a protestáns iskolákkal szemben alkalmazott rendszabályait is; conservativ politikai hitvallása mellett is — különösen első röpiratában — határozottan elítéli Zsedényi Magyarországnak a birodalmi alkotmány által történt szétdarabolását s a németajkú lakosoknak is magyar nemzeti érzületét hangoztatta. Fejtegetéseiből kiérezhető a conservatívek sértődése a fölött, hogy az egymást fölváltó provisoriumok az ő rnellözésökkal jöttek létre és vitettek át a gyakorlatba s második röpiratában különösen elítéli a miniszteri felelősségnek azt a formáját, a mely a gyakorlatban érvényesül s a mely, míg egyfelől a király szabad elhatározási proerogativáját a miniszteri ellenjegyzéshez köti, a mindenható miniszterek felelősségre vonásának lehetőségét, a birodalmi alkotmányba iktatott parlamenti rendszer életbe nem lépése következtében kizárja. Ez utóbbi érvelésével Zsedényi talán akaratlanul ugyanarra az útra lépett, melyen Babarczy őrnagy egy később ismertetendő hírhedt röpirata mozgott s a mely — mint látni fogjuk, — nemcsak a miniszteri felelősségnek, hanem az egész olműtzi papír-alkotmánynak hatályon kívül helyei zését készítette elő.

¹ *A Pesti Napló* (1850 május 18) szerint a néhány év előtt megjelent «Osterreich und seine Zukunft» című, Magyarországon is nagy tetszéssel fogadott-röpirat szerzőjétől.

² «Bekanntnisse eines Soldaten.» (Névtelen, Bécs) 1850.)

Valószínűleg az emigráció közvetítésével jelent meg az a S. Horváth név alatt 1850-ben Hamburgban kiadott iratka,¹ melyet osztrák hivatalos körökben Horváth Mihálynak tulajdonítottak s mely kizárólag a gróf Batthyány Lajos forradalmi szereplésének van szentelve, az ő elítélésének merő igazságtalanságát igyekeznek kimutatni, egyúttal a kormány egész magyarországi politikáját élesen elítélvén. Ugyancsak Németországban, Lipcsében jelent meg gróf Majláth Kálmánnak, a Majláth János fiának «Ungarn und die Centralisation» című röpirata,² mely hazafias, de conservatív szellemben, tárgyilagosan, de bátor szókimoiódással száll szembe az önkényuralom politikai rendszerével, s főleg a németországi közönség tájékoztatására lévén szánva, Magyarország történetét és közjogát is röviden ismerteti; a dynastiához való történeti hűségre hivatkozva elítéli a forradalmat, de még élesebben annak véres megtorlását, a jogfosztó absolutismust s kimutatja a «Verwirkungstheorie» és az octroyált alkotmány jogalapjának teljes hiányát. Rámutat a veszélyre, mely a dynastiára hárulhat abból, hogy a márcziusi alkotmánynyal egyszerűen félretolatott a Pragmatica Sanctio, a birodalom igazi közjogi alapja s ezzel a kormány maga forradalmi alapra helyezkedett. Nevetségesnek mondja a kormány ígérését, melylyel Magyarország gazdasági fölvirulását helyezi kilátásba, s ennek megvalósítását azzal kezdi, hogy a Kossuth-bankók egyszerű érvénytelenítésével 60 milliónyi nemzetvagyonot semmisít meg. A külföldről szólalt meg az a kibujdosott erdélyi szász is, ki «Österreich, Ungarn und die Woiwodina» című névtelen röpiratban szállott síkra Magyarország jogaiért s kereste a kibontakozást paritásos, dualistikus alapon, egyúttal a szerb-lakta magyarországi vidékeknek részletes ismertetését adván. Szintén Lipcsében, de névtelenül jelent meg — állítólag egy kiváló magyar hazafi kéziratának fordításaképpen — az «Ungarns Selbstständigkeite im Interesse von Europa» című röpirat,³ mely történeti és közjogi alapon igyekezni igazolni Magyarországnak függetlenségre való igényét s Európa békéjét csak a német és olasz egység létrejöttétől, Lengyelország visszaállításától, Magyarország önállóságától s Aus-tria fölöslásától várja.⁴

¹ «Gróf Ludwig Batthyány, ein politischer Märtyrer»; lásd Bach, 1852 ián. 3i-iki polit. heti jelentését *U. Á. L.-tár.*

² W/igandnál iSyo^ben.

³ «Garambusy» fordításában, 185i-ben.

⁴ Ide sorolható *J. E. Horn* magyar táborigaznagyalgató «Zur ungarisclv. österreichischen Centralisationsfrage» cím alatt 1850-ben Lipcsében kiadott röpirata, melyben történeti fejtegetések alapján igyekezni kimutatni úgy a personaLunio káros voltát, mint Magyarország teljes elszakadásának lehetetlenségét s annak srükességét, hogy Magyarhon a jellegére nézve német Ausztriába tartományi autonómiáva) beilleszkedjék, miután így a birodalomban fontos szerepre lesz hivatva s az absolutismus visszatérése ellen az alkotmányosságához való általános ragasz-

Szerzőjük személyénél fogva az e korbéli röpiratirodalomból magasra emelkedik ki az a három német munka, melylyel 1850-ben Somssich Pál¹ és b. Eötvös József² — ez utóbbi névtelenül — 1851-ben pedig gróf Szécsen Antal³ lépett a nyilvánosság elé.

Somssich, ki mint megelőzőleg helytartósági tanácsos, a forradalmi kormány alatt hivatalt vállalni nem akart, sőt magát üldözöttnek mondta, ki utóbb illetményei újra folyósítását kérte Geringertől,⁴ de főbiztosi állás elfogadására rábíráható nem volt, ezen forradalomellenes előzményei után kétszeres súlyt tulajdoníthatott szavának, midőn előbb bécsi «Lloyd»-ban, majd a később megszüntetett «Figyelmező»-ben közölt cikkjei folytatásaképen egy bátor hangú röpiratban szólalt föl a minisztérium magyarországi politikája ellen. Kimutatja ebben, hogy Magyarországon a forradalom leverésével nem a legitim állapot állított helyre, hanem egy újabb, illegitim, tehát forradalmi helyzetet teremtett a kormány. Szembeszáll a történeti jog egyszerű félretevésével, a végzetes összpontosítással és a kíméletlen germanizálással. A történeti jog nevében tiltakozik a bánásznak és vajdaságnak Magyarországtól való elszakítása ellen s éles bírálat alá vonja a minisztériumnak erre vonatkozó előterjesztését; kimutatja, hogy a nemzetiségek sokat hangoztatott egyenjogúsítása a gyakorlatban csak arra szolgál, hogy az ország nemzetiségileg elemeire bomolván, annál könnyebben hódíthatassék meg a németiség számára. Rámutat a birodalmi alkotmány kivihetetlen voltára s a hódító jogán berendezett ostromállapotú kormányzat visszasságaira és károságaira s hangsúlyozva, hogy a mai kormányrendszerrel nem egy párt, hanem az egész nemzet áll szemben, azt kívánja, hogy Magyarország királya ne a hódító jogán, hanem a saját és az ország régi joga alapján uralkodjék hazánkon.

Somssich röpirata roppant feltűnést keltett s a mennyire felbőszítette ellene a kormányt, annyira népszerűvé tette őt egyszerre az országban. Ha meglepetésszerűen hatott egy közismert konservatív politikusnak az ország régi jogai melletti ily elszánt és erélyes fölszólalása, nem kevésbbé meglepetésszámba ment sokak szemében az első felelős magyar minisztérium cultusministerének, b. Eötvös Józsefnek a nemzetiségek egyenjogúsítását Ausztriában tárgyzó névtelen füzete. Ebben elméletileg tulajdonképen ugyanazt mondja, a mit — mélyreható elmeéllel — ugyanakkor keletkezett nagy történetbölcseleti és államtani munkájában⁵ fejt ki bővebben, s tétéleit, — különösen a Palacky-féle foede-

kodása a népeknek biztosítékot nyújt. Hogy ez utóbbi föltevés mily alaptalan volt, már az egy évvel később megjelent augusztusi rendeletek megmutatták.

¹ «Das legitime Recht Ungarns und seines Königs.», Bécs, 1850.

² «Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich.», Pest, 1850.

³ «Politische Fragen der Gegenwart.» Bécs, 1851.

⁴ O. L. Geringer-iratok, 1849. Hőke Szabó id. 111. 428 429. 1.

⁵ A XIX. század uralkodói eszméi stb.

ralistikus eszmékkel szemben — Ausztriára alkalmazva, vas logikával mutatja ki a nemzetiségek teljes egyenjogúsítását hirdető Ígéreték megvalósíthatatlan voltát, illetőleg azt, hogy azok megvalósítása a márczius 4-iki alkotmánynyal ellentétben absolutismusra fog vezetni. De a birodalmi egység gondolatát egészen magáévá teszi s az absolutismustól sem látszik irtózni. Kimutatja, hogy Magyarországon a nyelvi megoszlás úgy a teljes nemzetiségi egyenjogúsítást, mint különösen az országnak nemzetiségi alapon való földarabolását lehetetlenné teszi. Oktalannak és veszélyesnek mondja a bosszú politikáját s a jogeljátszás elméletét; hivatkozik Magyarország történeti jogaira, de az 1848-iki törvények érvényét egyetlen szóval sem védi s általán inkább az 1848 előtti állapotok korszerű restaurálására s mindenekfölött az osztrák birodalom nagy jövőjének megalapozására látszik gondolni.

Eötvös e munkája is kétségkívül nagy szellem megnyilatkozása s ránk nézve is értékes megállapításokat és szép politikai sentenciákat tartalmaz; ha honfitársai körében mégis szükségkép inkább csalódást és lehangoltságot, mint helyeslést és lelkesedést idézett elő, ez nem annyira annak tulajdonítandó, a mi benne foglaltatik, mint inkább annak, a mi belőle hiányzik. Az 1848-iki törvények elismerésének s az ezen alapuló jogfolytonosságnak követelését Eötvös e fölszólalásában teljesen cserbenhagyni látszik. Az ő érzékeny, lágy kedélyét csak a haza sorsa fölötti — bár be nem vallott — kétségbeesés hangolhatta ily lemondásra, melyet maga megtagadott később, midőn — híven múltjához — csak a visszaállított jogfolytonosság alapján lépett újból a politikai tevékenység terére.

Gróf Szécsen Antalt a megsokasodott röpiratok indították a fölszólalásra; ha mindenki hallatja szavát, — így vélekedett, — ő sem maradhat szótlan; hozzászólt tehát a közvéleményt mozgató kérdések összességéhez, a széles látkörű és nagy tudású ember készültségével, de abban a csökönyösen aristocraticus és conservatív szellemben, mely a múlt század közepén beállott óriási fordulatban semmi egyebet nem akar látni, mint hamis elméletek pillanatnyi győzelmét és népámítók fölforgató munkáját; mely, megtelve az angol államélet egyoldalú csodálatával, a «mechanicus» reformok ellenében «organicus» fejlődést követel, olyat, mely a történeti előzményekhez, a valódi szükségletekhez és lehetőségekhez s a meglevő föltételekhez alkalmazkodik Erről az álláspontjáról azután Szécsen nemcsak a magyar forradalmat ítéli el, hanem kegyetlen kritikát gyakorol az egész parlamenti rendszer, a sajtó szabadság, az esküdtszékek, az úrbérmegváltás, szóval minden szabad-
elví reform fölött, a nélkül, hogy a teendőket megjelölné s a fejlődés

¹ Lásd *Ferenczi Zoltán* «B. Eötvös József» (Tört. Életrajzok, 1905.) 176. s köv. l.

irányát kitűzné. Ez a röpirat helyesen figyelmezteti a hatalom birtokosait arra, hogy a forradalom bukása Magyarországon még nem jelenti a magyar nemzeti érzés kiirtását, a nemzetiségeket pedig arra, hogy a nyelvi összetartozás még nem jogcím külön állam alakítására; azonban az ellenszenv, mely benne a 48-iki reformok s a «magyarismus» ellen megnyilatkozik és a dicsfény, melylyel a szerző a reactio paladinjai: Windischgrätz, Jelacic, sőt Haynau személyét is körülövezi, a Szécsen fölszólalását legfőlebb arra tette alkalmassá, hogy megerősítse makacságában azt a politikai rendszert, a mely Magyarországon soha gyökerét nem verhetett és üdvös gyümölcsöket nem hozhatott.¹

¹ E korszak röpiratirodalmához számítható a Sz. J. névbetűk alatt Pesten 1850-ben ily czímmel megjelent, 217 lapra terjedő tanulmány: «*Szláv törekvések és a magyar elem*», mely figyelemreméltó elmeéllel tárgyalja történelmi, néprajzi és politikai alapon a «szláv-muszka törekvések-, rámutat a veszélyekre, melyekékel azok nemcsak a magyarságot és Ausztriát fenyegetik s inti a magyarokat, hogy azokkal szemben nemzetiségökhöz híven ragaszkodjanak, Ausztriát és Európát pedig arra figyelmezteti, hogy legtermészetesebb védbástyájuk a töröki vésekkel szemben a magyarság, melyet ezért erősíteniök, nem gyöngíteniük kell. A röpirat kiterjeszkedik Palacki terveire s a magyar-horvát ellentétre is; kívánja Lengyelország visszaállítását; kimutatja, hogy a magyarságnak és románságnak közös érdekeik vannak, mert ellenségük a szláv-orosz törekvés. Hasonlóképen egymásra vannak utalva a magyar és a török, sőt a németnek is elsődendű érdeke a magyarság erősítése. Úgyszintén említést érdemel a «*Betrachtungen über die dermalige Lage u. die Zukunft Ungarns*» cz. 1851-ben Stuttgartban megjelent névfelen röpirat, melynek szerzője egy, a megelőző harmincz évet majdnem egészén Magyarhonban átélt németországi honos nagy rokonszenvet árul el a magyar nemzeti jellem iránt, ellenben nagy ellensége az ó-conservativeknek; egykép elítéli a forradalmat s az annak elnyomása után alkalmazott kormányzati rendszert, s míg eléggé sötét képet fest Magyarország akkori közállapotairól, kibontakozásképen mindenekelőtt teljes amnestiát ajánl, azután pedig Ausztria-Magyarországnak egy oly föderalisatióját, melynél a közös ügyek kezelése egy, az 1867-iki kiegyezés által létrehozott delegációkhoz hasonló testületre bízotnék.

II.

(B. Geringer, mint a magyarországi helytartóság vezetője; az új U02-igazgatási szervezet és szolgálati utasítás; Ű kinevezések. Szervezés Erdélyben; Schwarzenberg Károly herceg a helytartóság vezetője; Coronini gróf a Bánátéban A nyelvi kérdés a felvidéken; Radlinszky küldetése és véleménye; a népszámlálás körüli önkény. A katonai szolgálat szabályozása, a rendőrgy szervezése. A közbiztonság rossz állapota, a pandúrok hiánya, a zsandárság túkapásai. A bíróságok szervezésének előhaladása, az úrbérmegváltás ügye. Pénzügyi rendszabályok, vasút és Tiszaszabályozás; telepítés. A katolikus egyház teljes függetlenítése. Thun tanügyi intézkedései; a színházügy kezelése. 1850 —1851.)

A Haynau visszahívásakor a kormány sietett félhivatalosa által megczáfoltatni azt a reményteljes híresztelést, hogy most már Magyarországon rendszerváltozás fog bekövetkezni; azonban bizonyos változás mégis csak elkerülhetetlen volt s ez mindjárt nyilvánult az új katonai parancsnok hatáskörében, később pedig kifejezésre jutott a közigazgatási szervezet átalakításában, a mely véglegesnek mondatott, de megint csak provisoriumnak bizonyult.

A távozó főparancsnok helyét — mint láttuk — a budapesti tábornoki kar legidősebb tagja, gr. Wallmoden-Gimborn altábornagy foglalta el ideiglenesen s Őt novemberben báró Appel (Christian) tábornagy váltotta föl. Mindkettő egyszerűen mint a harmadik hadsereg parancsnoka szerepelt s kezelte az ostromállapot értelmében a katonai hatalmat megillető legfőbb teendőket, de a politikában egyiknek egyénisége sem érvényesült.

A kormány politikai képviselője és exponense a Haynau távozása következtében kétségkívül némileg függetlenebb hatáskörrel Geringer lett; azonban az ő önállóságának szoros korlátokat szabott egyrészt a minisztériumtól való függése, mely a Haynau példája óta fokozott óvatosságot igényelt, másrészt személyének jelentéktelensége.

Rendkívül jellemző a bécsi körök fölfogására nézve, hogy a mikor a szükségesnek vélt rémuralom föladatának teljesítése után elérkezett volna az ideje annak, hogy Magyarországon a békéltetés és az ejtett sebek orvoslása igazán munkába vétessék, az első föllélegzésnek ebben a korszakában egy színtelen burokratát állítottak az ország kormány-

zatának élére, kinél a kezdeményezés, a *conceptio* teljes hiánya még fokozta a minisztérium saját tanácsstalanságát nem a célra, hanem a választandó eszközökre nézve, és folytatója lett a bizalmatlan s tervtelen kísérletezés rendszerének. Mikor a politikai szervezet soká vajúdott kérdése végre olyképp dőlt el, hogy Magyarországon is helytartóság legyen, a helytartói állás betöltése szempontjából komolyan szóba jött b. Vay Miklós; ¹ az a Vay Miklós, a ki két évvel később forradalmi szereplése miatt haditörvényszék elé és börtönbe került! Azonban a választás mégis csak a már ott levő Geringerre esett, a ki állítólag szintén csak hosszú vonakodás után volt annak elfogadására rávehető,² a kit azonban sohasem neveztek ki valóságos helytartóvá, csak ideiglenesen bízták meg a helytartóság vezetésével, hogy így könnyebben legyen e helyről ismét eltávolítható, a mi egy rövid év múlva be is következett. Geringer bizonynyal nem volt rosszindulatú ember, talán nem is épen rossz magyar, hiszen a Szögyény kifogástalan tanúságát bírjuk arra nézve, hogy később, mint a birodalmi tanács tagja, a magyar érdekek jobb barátjának bizonyult, mint sok más.' Buzgó, szorgalmas, képzett hivatalnok volt, kinek igénytelensége, mint önismeretének megnyilatkozása, csak becsületére vált, állása tekintélyének emelésére azonban nem szolgált; ha — rendesen gyalog járván — sáros czipőben jelent meg a Nemzeti Casino vacsoráinak előkelő társaságában, hamar szárnyra kelt a «gyalog palatínus» gúnynev.⁴

A Geringerre esett választást az is igazolta némiképp, hogy neki, magyarországi küldetésének ideje alatt majdnem annyit időzött Bécsben, mint Budán, kezdettől fogva legnagyobb része volt az ő kezelésére bízott összes provisoriumok, vagyis ideiglenes szervezetek kidolgozásában; így az 1850 őszen kibocsátottéban is, melynek előkészítésére már június hóban tartattak Bécsben Bach elnöklete alatt tanácskozások, majdnem kizárólag oly egyének részvételével, a kik Magyarországon abban az időben fontosabb hivatali állásokat vállaltak.⁵

Az új szervezésre való tekintettel Bach már márcziustól kezdve visszautasította Geringernek minden olyan javaslatát, mely részleges szervezeti s ügybeosztási változtatásokra vagy személyzetszaporításra vonatkozott; azonban az új munkálat csak szeptemberben készült el, s az azon alapuló kinevezések csak november hóban láttak napvilágot.

¹ Szögyény id. m. II. 29.

² Magy. Hirl. 1850 nov. 30.

³ Id. m. II. 39. I.

⁴ Wertheimer: B. Ambrózy L. eml. ir. 37. I

⁵ A belügyminisztériumban működő Lasser min. tanácsoson kívül gróf Attems, Koller, Sveceny, b. Hauer, Hegyesy, b. Ambrózy, gr. Cziráky János, gr. Forgách Antal, gr. Károlyi Lajos. Lásd: Rogge id. m. I. 21 6 I. P. Napló, 1850 jun. 25.

⁶ Osztrák be/ügymin. levitára, 1850.

A kormány szükségesnek látta magyar félhivatalos lapjában szeptember 5-én a lap élén közzétenni a következőket: «Közelebbről bizonyos lapoknak tetszett nagy zajjal terjeszteni azon hírt, hogy a birodalmi minisztérium politikája Magyarország irányában változást szenved.» Ezt a hírt «biztos kútfőből» alaptalannak jelenti ki a közlemény s hozzáteszi, hogy a közönségnek nemsokára módja lesz meggyőződni róla, hogy Magyarországnak rövid idő múlva kiadandó alkotmányos statútuma- főelveiben és lényegében «az eddigi provisoriumra, vagyis ideiglenes berszerkezetre van alapítva. Kevéssel utóbb azonban Geringer ugyanott közzétette a Magyarországi közigazgatási hatóságok szerkezetét tárgyzó-határozatot, s a vezércikkben megmagyarázta, hogy itt csak «a hatóságok elrendezéséről» van szó, nem «Magyarország alkotmányi statútumáról, mire remény és aggodalom közt várnak, számolnak honunk polgárai-; de a «definitív alakítás eme töredékéből is látjuk, mikép a Schwarzenberg-minisztérium egy lépést sem hajlandó távozni a rég kijelölt ösvénytől». A cikk beismeri, hogy ez a szervezet az «összpontosítás incarnatiója» s francia modorú adminisztratio; de reméli, hogy majd a «statutum» meg fogja hozni azt a többit is, a mit kívánunk: «a széles alapú és jogkörű községi rendszert, a szabad sajtót, a magyar országgyűlést s az országos igazgatási köznyelvet,— de hogy melyik nyelv lesz az, el nem árulja. Ezt pár nap múlva követte az új közigazgatási szervezetet indokoló minisztertanácsi előterjesztés, melyet egész terjedelmében közzétettek s mely hivatkozik az 1849 októberében kibocsátott első provisoriumra s az azóta tartott értekezletekre és szerzett tapasztalatokra, melyek alapján ezt a szervezetet most már véglegesnek mondja. Az «alkotmánystatutum» előterjesztését a minisztertanács későbbben tartja fenn; az ország viszonyai ugyanis még nem engedik meg az országgyűlés összehívását, a közigazgatás és törvénykezés «végleges» rendezése azonban sürgősen szükséges, hogy a viszonyok ingadozásának vége vessék s az ország lakosságában a kormány iránti bizalom erősíttessék. A közigazgatás szervezése az alkotmány értelmében a korona joga, melyet ez minden koronaországban egyaránt a «miniszterek felelőssége» mellett gyakorol. Az előterjesztés azután pontonkint indokolja a szervezési munkálatot, nevezetesen az addigi polgári biztosság»-nak helytartósággá való átalakítását, mely korántsem az 1848 előtti magyar dikasterium megújítása, hanem egyszerűen a birodalmi alkotmány 95. §-ának folyománya, a mely eddig, az 1849-iki provisorium értelmében főnnállott katonai legfőbb vezetés miatt nem volt életbe léptethető, most azonban már szükségessé vált. Viszont a provisorium alatti polgári alkerületek most már mellőzhetők lévén, a sok sűrűlődsra okot szolgáltatott miniszteri biztosi állások is megszüntetnek. A megyék területi beosztása a czélszerűbb közigazgatás szempontjából némi változást szenved; így a legnagyobb megyék: Pest, Nyitra és

Bihar kcltőosztatnak, Heves és Szolnok egyesítettnek, az egészen törpe megyék, névszerint Torna és Ugocsa beolvasztatnak Abaujba, illetve Beregbe. Az előterjesztés végül jelzi a kormány abbeli szándékát, hogy «mihelyt a viszonyok megengedik», javaslatot fog tenni legfelsőbb helyen »megyei helyhatósági választmányok» alakítása iránt, melyek a községek választása útján jönnének létre s a nélkül, hogy törvényhozási vagy végrehajtási jogokkal bírnának, a “községi egyetemek külön érdekeinek megvédésével s azok belügyeinek szabályozásával foglalkoznának>, de úgy, hogy általok az állami orgánumok végrehajtó hatalma ne gátoltassék s minden túlkapás elkerültessék.¹

Az ezen előterjesztés alapján a szeptember 8-iki legf. elhatározással elfogadott és Bach által u. a. hó i3-án kibocsátott közigazgatási szervezet cs szolgálati utasítás² értelmében a megcsonkított Magyarország a már eddig is fönnállott öt kerületre és 45 vármegyére oszlott, a vármegyék járásbeosztása megmaradt, a városok közül csak a nagyobbak kaptak önálló, törvényhatósági jelleget. A katonai parancsnokságok és a kerületek élén álló főispánok hatásköre ezúttal is az 1849. évi októberi provisorium értelmében szabályoztatott. Míg ezeket a magyar uralom alatt nem létezett polgári állásokat az új szervezet az azelőtti főbiztosi elnevezés helyett főispáni címmel ruházta föl, a megyefőnököknél a kormány rendeletében zárjel közé helyezte a régi elnevezést, ellenben a járások élén álló eddigi biztosoknál megtúrta a szolgabíró címet, úgyszintén meghagyta a jászkun kapitányét. A kerületi főispánok látszólag a helytartóságnak voltak alárendelve, de közvetlenül is kaptak a minisztériumtól utasításokat. A belső ügykezelés nyelve egészen a német lelt. Ennek a szervezetnek, melynek összköltsége 1.262,000 forintban volt előirányozva, végrehajtása Geringer vezetése alatt egy központi bizottságra bízott, mely a kerületi főispánokon kívül néhány bizalmi férfiúból és szakelőadóból, továbbá a pénzügyi és igazságügyi tárczák képviselőiből alakult. -

Novemberben azután megtörténtek az c szervezetnek megfelelő kinevezések is. Kerületi főispánok lettek: az I. kerületben, Pozsonyban gróf Attems Henrik, eddig miniszteri biztos ugyanott; a II. kerületben, Sopronban báró báró Hauer István Ágost, eddig min. biztos ugyanott; a III. kerületben, Budapesten³ Augusz Antal, eddig kerületi főbiztos Pécssett; a IV. kerületben, Kassán gróf Forgách Antal,

¹ *Magy. Hírlap*, 1850 szept. 5., 17., 19., 20., 21. és 22. számok.

² *Dienstes- Instruction für die polit. Behörden im Kronlande Ungarn etc.* Ofen, 1851. Maga a belügyminiszteri rendelet a *Reichsg. u. Reg.-Blütt* bán már 1850-ben közölve.

³ *U. és áll. levéltár* 1850. Osztrák belügymin. lev. tára 1850.

⁴ Az előbb id. belügymin. rendelet (*Reichsg. u. Reg.-Blatt*, 1850.) Ofen-Pesth vagy Pesth-Ofen (magyarul Budapest) elnevezést használ.

eddig kér. főbiztos Pozsonyban; az V. kerületben, Nagyváradon Dóry Gábor, eddig kér. főbiztos Székesfehérvárott. A volt miniszteri biztosok közül Svieceny Fridrik elhagyta Magyarországot, Koller Ferencz és Cseh Ede, úgyszintén Kapu Eduárd volt egri ker. főbiztos rendelkezési állapotba helyezettek s egyelőre a központi szervező-bizottságba hívták meg. A kinevezési előterjesztés kiemeli Augnsz kiváló képességét, magas tudományos műveltségét; hű és határozott ragaszkodását a kormányhoz; Dóryt nem mondja nagy tehetségnek, de dicséri mint buzgó, erélyes és helyes ítéletű, független gondolkozású, tipikus magyar jellemet; Bach szükségesnek tartotta különösen hangsúlyozni Forgách fáradhatatlan tevékenységét, ügyismeretét és szervezőtehetségét, valamint tót nyelvismeretét. Ezeknek megerősítésére, úgy látszik különös szükség volt, mert Forgách volt az egyedüli, kinek jelölésével szemben magának a kormánynak körében aggályok merültek föl; különösen Thun miniszter kifogásolta, hogy Forgách nagy súlyt helyez az országgyűlés mielőbbi összehívására s hogy ellensége a szlávoknak, valószínűleg azért, mert Stúrék és Hurbánék üzelmei ellen mindig erélyesen lépett föl. Magyar miniszter hiányában azután a b. Kulmer véleményét kérték ki, és ez a horvát főúr nemcsak hogy nem osztotta a Thun aggályait, hanem azt kifogásolta, hogy az Attems és Hauer helyére is nem magyarokat neveznek ki, mire Bach megjegyezte, hogy Attems ideiglenes miniszteri biztosi minőségben eddig megfelelt, Hauer pedig magyar indigena és magyarországi földbirtokos, nincs tehát ok őket a «végleges» kinevezésből kizárni. Egyébiránt ő — t. i. Bach — elvként követi a kinevezéseknél a nemzetiségek némi keverését, a mi annál szükségesebb, mert több magyar — mint Szentiványi, Babarczy, Majláth — megtagadták a nekik följánlott állások elfogadását, illetőleg azt az ő terveik elfogadásától tették függővé. Ha ilyeneket alkalmaznának — úgymond — azok csak gáncsot vetnének a kormány szándékainak; egyébiránt most csak ideiglenes állapotról van szó, majd később — a Bach hite szerint — lesznek az országban alkalmas erők találhatók.

¹ U. és áll. levéltár, min. tanács. Osztrák bel ügy min. levitára, 1850. Ez időben megyefőnökök voltak: Ocskay Rudolf, Nándory József, Kucsényi Rudolf, Beznák Ignác, gr. Pongrácz Arnold, Ambross János, Mártonfy Dénes, Balogy János, Bory Pál, Rárus Mihály, gr. Zichy Hermann, Simon János, Króner Lajos, Szathmáry Dániel, Dorner Ede, Pető János, Papp János, Bogyay Lajos, Eckstein Rudolf, Tallián János, Förster Károly, Jagasich Sándor, b. Majthényi László, Végh Ignác, Keresztesy József, Jankovics György, Nagy Gedeon, Kanyó Gábor, Luby István, Sütő János, Olasz János, Tabódy Pál, Szilárdy János, Markovics Antal, Gerson Antal, Semsey Albert, Pachy Ferencz, Gombos, Pillér Gedeon, Matavovszky János, Máriássy Ádám, Moncskó István, Aczel János, Szerb Tódor, Ravazdy István, Reviczky Menyhért, Drevenyák János, Bay Ferencz, Gabányi Sándor, Kende Zsigmond, Stachó János, Zsitvay József és Bonyhády István. (Magy. Hírlap, 1850 aug. 11.)

Csak jóval később került a sor a helytartóság kebelében szükségessé vált kinevezésekre. Helytartósági alelnök lett gróf Delamotte Antal cs. kir. osztálytanácsos, ki 1848 előtt Gömörben és Nógrádban mint administrator működött s kit Geringer úgy jellemzett, mint a ki nem kívánja a 48 előtti állapotokat visszaállítani; Delamotteot nem tette gyanússá az, hogy nővére az 1849-ben kivégzett Csernus neje volt. Neki egyébiránt ez időben megrendült vagyoni viszonyait kellett a kormány segítségével rendeznie. Helytartótanácsosokká nevezettek ki: Szilassy József, Bujanovics Ede, gr. Lazanszky Antal, Szalay István, Zsitvay József és Szekrényesy Endre. A kinevezett titkárok között szerepelt Dobrzánszky Adolf, ruthén bizalmi férfiú, kit csak kevéssel előbb kérdőre vontak azért, hogy egy birtokvásárlás alkalmával a vételárat orosz imperialokban fizette ki. Mint a kassai kerület tanácsosa ez időben kezdte meg pályáját a később fontos és érdemes szerepre hivatott Pápay István.¹ A tömeges kinevezések lajstromára a «Pesti Napló»² volt bátorsága megjegyezni, hogy a névsorban alig van nyolcz az országban ismeretes név, ellenben van sok olyan, melynek viselőjéről alig föltételezhető, hogy magyarul tudjon, pedig hát nálunk a lakosság felénél több a magyar s a része magyarul kíván kormányoztatni, a miért a márcz. 4-iki alkotmányból is az következnek, hogy a közigazgatás nyelve a magyar legyen.

De hát mit várhatott a nemzet ez időben, a mikor Schwarzenberg herczeg miniszterelnök nyíltan vallotta, hogy a magyar nemzet tulajdonképen csak a magyar nemesség, ez pedig mindig lázadó volt, a miért meg kell semmisíteni, örökre ártalmatlanná kell tenni;¹ és a mikor Bach szinte dicsekedett vele, hogy ő Magyarországon a leggyűlöltebb ember, de azért elveitől s föllállított kormányrendszerétől eltérni még sem fog, annál kevésbbé, mert a magyaroktól folyton hangoztatott sérelmek amúgy is nagy részben képzeltek s a magyar nemzetiség elleni törekvés vádjá alaptalan.⁴

Erdélyben a magyarországihoz hasonló politikai szervezés csak akkor következett be, a mikor a hatalmára nagyon féltékeny báró Wohlgemuth egy bécsi útja alkalmával Pesten váratlanul meghalt. O teljesen meg volt elégedve az előbbi provisoriummal s Bachnak sürgetnie kellett a «végleges szervezés» iránti javaslatot. A Wohlgemuth helyét 1851 tavaszán a miniszterelnök testvéröccse, herczeg Schwarzenberg (Karl) altábornagy foglalta el, kit magas összekötteté-

¹ *U. és áll. Lev.-tár*, 1850. *P. Napló*, 1851 márcz. 31. Ez időben lettek megyefőnökökké: Záborszky József, Cseh Eduard, Kray Miksa és Kapy Eduard.

² 1851 április 14.

³ *Wirkner* id. m. 244. I.

⁴ *Szögyény* id. m. II. 28. I.

scinél fogva várakozásteljes bizalommal fogadtak Erdélyben, de csakhamar nagyon is visszatartónak és szófukarnak találtak.¹ Erdély is helytartóságot kapott, melynek székhelye természetesen Nagyszeben lett, nem a magyar Kolozsvár, egyebekben azonban a szászok várakozásai most sem teljesültek: Erdély is — mint Magyarország — öt közigazgatási kerületre osztatott, a szászföld különállása most is csak annyiban érvényesült, a mennyiben a nagyszebeni kerület főnöke (Kreisprási - dent) egyúttal a szászok grófjának címét viselte. Sőt a Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Deés és Marosvásárhely székhelyekkel megalkotott öt kerület és «Bezirkshauptmannschaftnak» nevezett 36 megye beosztásánál Bachot épen a nemzetiségek semlegesítésének szempontja vezérelte, ezzel akarván Erdélynek, mint osztrák tartománynak egységét kifejezésre juttatni, a mivel viszont nem hozható összhangba az az intézkedés, hogy Besztercze vidéke nem a közeli Marosvásárhelyhez, hanem a távoli Nagyszebenhez csatoltatott.“

A mint azonban a Királyhágón innen a helytartóság élére nem valóságos helytartó került, úgy Erdélyben is az elődjének mintájára katonai és polgári kormányzóvá kinevezett Schwarzenberget csak fölruházták a helytartói teendőkkel; de hogy állásának politikai jellege mégis erősebben kidomborodjék, megszüntették a polgári biztosi állást, annak viselőjét, a Bach öcscsét felső-ausztriai helytartóvá léptették elő s a herceg mellé egy katonai segédet, egyúttal helyettes (adlatus) alkalmaztak az addig kassai kerületi parancsnokként működött Bordolo altábornagy személyében. A herceg részére kiadott utasítás kimondja, hogy őt a teljes helytartói hatáskör illeti meg; ő vezeti a rendőri ügyeket is, a városkapitányságok és zsandárság közbejöttével, felügyel a határrendészetre, kezeli a kivételes állapotot; alatta állanak a haditörvényszékek, ő siettet a még folyamatban levő politikai perek befejezését, végrehajtja a román határőrvidék polgárosítását; a pénzügyigazgatóság, valamint a keresk. miniszter közegei a szervezeti, személyi és fegyelmi ügyekben vele egyetértőleg tartoznak eljárni.³

Schwarzenberg buzgón látott hozzá a munkához s mindjárt körutazást is tett a rábízott tartományban; de bár illő tisztelettel s némi bizalommal is fogadták, nem sok épületes dolgot láthatott, különösen a Székelyföldön. Nagy-Enyed fölperzselt s még mindig föl nem épült házain fekete zászlók lengtek; mikor a forradalomban megöltek árváit a református lelkész eléje vezette, a herceg állítólag könnyekig meg volt hatva s tetemes pénzsegélyt osztott ki közöttük. A múlt pusztításaihoz járultak a jelen bajai: a sok idegen, a nép nyelvét nem beszélő, több-

¹ *Friedenfels* id. m. II. 199. I. *tlrmösy* id. m. 77. I.

² *U. és ált. lev.-tár*, min. tanács. 1851.

³ *U. ott.*

nyire alantas színvonalú hivatalnok, a kik már ekkoriban elárasztották Erdélyt s a kik meg sem érthették a nép panaszait.'

Még valamivel később került a sor a bánság és vajdaság politikai szervezetének a legújabb provisorium formáihoz való hozzáillesztésére. Bachnak erre vonatkozólag legfelsőbb helyre tett előterjesztése egyebek közt igen érdekes vallomásokot is tartalmaz. Azt mondja, hogy most már szükséges ott a provisorium ingadozásaival elkerülhetetlenül együtt^járó bajoknak mielőbb véget vetni s a kormányszatnak állandó, szilárd irányt adni. Legfontosabb lépés Bach szerint a szerzett tapasztalatok alapján a polgári és katonai hatalomnak egy kézben való egyesítése, — mintha addig nem lett volna egy kézben egyesítve, — szükséges ez már a határos szerbiai területekre való tekintettel is; az ottani kormányszat pedig utasítandó lesz, hogy éberem ügyeljen az oláhországi és szerbiai veszélyes elemeknek a határőrvidéki és vajdasági «hasonló érzületű» (gleichgesinnt) elemekkel való összekötötésére.²

Tehát ugyanaz az osztrák kormánypolitika, a mely annak idejében, hogy a magyaroknak ellenségeket támaszson, maga szította az oláh és szerb politikai aspiratiókat, a mely maga hozta be a magyarok ellen scgédcsapatul a szerbiai «veszélyes elemeket», most egyszerre szüksé^gesnek látta az azok ellen való védekezést s az azokkal való összekötötések ellenőrzését. A régi politika e megtagadása természetesen szükségessé tette azt is, hogy annak exponense eltávolíttassék: Mayerhofer von Grünbühl tábornok kitüntetés mellett visszahivatott Temesvárról, s helyére gróf Coronini-Cronberg (Johann) altábornagy, ki a bánzági és szerb határőrvidék parancsnoka volt már ez időben, ruházott föl 1851 augusztusában a katonai és polgári kormányszói teendőkkel a bánzás és vajdaság egész területére nézve, ugyanolyan hatáskörrel, mint Schwarzenberg Erdélyben, de az állandóság sokat hangoztatott szűkességessége ellenére megint csak ideiglenes jelleggel. Itt is helytartóság formájában szervezték a temesvári központi hatóságot és itt is érvényesült a kerületek beosztásában az elkerülhetetlen ötös szám; kerületi székhelyek lettek: Lúgos, Temesvár, Nagy-Becskerek, Zombor és Újvidék. Minden kerület élére egy főbiztos állított ki alatt a járások számának megfelelő járási biztosok, a nagyobb városokban pedig a városi tanácsok működtek. Temesvárott is létesült egy szervező-bizottság a részletes szervezési munkálatok végrehajtása céljából.³

¹ P. Napló, 1851 jan. 7., márcz. 13., jul. 26. Gróf Dessewffy Emil azt írja egy 1851 október 2i-iki levelében Bretzenheim herczegnek az erdélyi viszonyokról: »Es ist da eine Invasion von Beamten-Gesinde vorhanden, die alle guten Absichten des Chefs paralyisiren muss.« (Wertheimer: Zúr Gesch. d. Altconserativen. Ung. Rundschau, 1914 jan. 73. I.)

² Osztrák *belügymin.* levitára, 1831.

³ O. L. Geringer-iratok, 1851.

A horvát-szlavón valamint a bánáti szerb határőrvidék viszonyai már az 1850 május 7-iki császári nyílparancscsal rendezettek. Ez a pátens megdicséri a határőröket s köszönetét mond nekik; hivatkozik arra, hogy már az 1849 márczius 31 -iki rendelet elengedett nekik bizonyos visszafizetendő előlegeket; most fülmentetnek az úrbéri jellegű szolgálmányoktól az állammal szemben, mely azonfelül elvállalja a szolgálatban álló határőrök ruházatát és ellátását s kilátásba helyezi nekik a szolgálati idő rövidítését és bizonyos szabadabb mozgást. Ez az «alaptörvényinek nevezett pátens továbbra is az osztrák örökös monarchia különálló részének nyilvánítja a határőrvidéket; rendezi a házközöséget, a határőrök birtokjogi viszonyait s jogaikat polgári hivatásokra. Majdani politikai képviselőtök tekintetében későbbi intézkedést ígér. Hogy a határőrök ettől a «rendezéstől» épenséggel nem voltak elragadtatva, tanúsítja az ott elterjedt horvát nyelvű siralmas ének, melynek minden versszaka azza, végződik: «Szomorú határőrnek lenni!» a mely keserűen szidja a «Grundgesetz»et, a régi jólét fel-dúlását s az idegen nyelvű hivatalokat.¹ Horvátországnak ugyanakkor bekövetkezett politikai rendezését már előbb ismertettük.

A közigazgatás terén a szűkebb értelemben vett Magyarországon néhány magyarabb érzelmű megyefőnök küzdött még a magyar nyelv teljes kiszorítása ellen tisztán az adminisztratív czélszerűség szempontjából, de rendszeren eredménytelenül. A kassai kerületi parancsnok «elavult gondolkozás naiv vallomásáénak nevezte azt a javaslatot, hogy miután az abaujmegyei tót nép azt a szláv nyelvet a melyen a kormány^ rendeleteket kiadják meg nem érti, ellenben az értelmiségbeliek megértik a magyar szöveget, talán czélszerűbb volna azokra a vidékekre magyar nyelvű rendeleteket küldeni. Egy másik megyefőnököt felelős^ ségre is vontak a miatt, hogy a törvénytár cyrillbetűs ruthén szövege helyett, melyet Bereg-Ugocsában még a ruthén értelmiség sem tudott olvasni, magyar-német szövegű példányokat merészelt kérni, a miben a nemzetiségek egyenjogúsága elvének megsértését látták.^ A vegyes nemzetiségű megyéket egészen önkényesen nyelvi kerületekbe osztották; így aztán megesezt hogy ruthén hivatalnokok csak ily nyelven szerkesztett rendeleteket küldtek magyar községekbe, míg a magyar szolgabírák kötelesek voltak a vegyesajkú falvakban mindkét nyelven hirdetni ki intézkedéseiket. Hiába jelentették, hogy azokon a vidékeken elegendő értelmiséggel bíró nemzetiségi elem nem áll rendelkezésre az összes hivatali állások betöltésére, a más országbeliek nyelvét pedig a nép meg nem érti, s hogy így mégis csak a nép nyelvét ismerő magyar

¹ U. és A. Lev.-tár, Keinpen eln. iratai 1853

² M. O. L. Geringer-iratok, 1850.

³ Ungarns Gegenwart, 74 -75. I

tisztviselőket kell helyükön meghagyni; maga Geringer a szervezőbizottság javaslatának előterjesztésénél erre az álláspontra helyezkedett;¹ de a kormány hajthatatlan volt a «nemzetiségi egyenjogúság» érvényesítésében, valahányszor az a magyarság visszaszorításával járt.

Moha Hurbán József már 1846-ban kimutatta Safarikkal szemben, hogy a magyar felvidék tótságának úgy nyelve, mint faji jellege a csehекétől egészen különböző, Kollár János és Stúr Lajos törekvése, hogy tótságunkat nyelvileg beolvasszák a cseh nemzetbe — a mivel a tótok részéről utóbb élénk ellenhatást idéztek elő — nagy támogatóra talált Rachban. Ez utóbbi a maga elméletét igazolandó s hogy a nemzetiségeket minél inkább összetömörítse a magyarság ellenében, mindenkéltől arra igyekezett, hogy a magyarországi felvidék összes szlávosságát, beleértve a ruthéneket is, nyelvileg egységesnek tüntesse föl, hogy a «nehány tuczat intelligens által gyártott szláv nyelvhez népet keressen».² E cél érdekében azután a valódi állapotokat kellett a politikai célzó szolgáló doctrinák Prokrustes-ágyába belészorítani. Kiküldte Radlinszky Andrást, a törvénytár tót szövegének fordítóját a felvidéki tót nyelvjárások tanulmányozására. Radlinszky hat hétig utazott, Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj, Ung és Bereg megyékben összesen 116 plébániát látogatott meg s 1850 őszén oly értelmű jelentést tett, hogy ezekben a megyékben ép úgy, mint az előtte jól ismert északnyugati megyékben, szóval az egész magyarországi felvidéken csupán egy tót dialektus létezik, lényegtelen hangsúlyozási különbségekkel, s a hol a tótok magyarokkal vegyülnek, egyes magyar jövevényszavakkal. Ez a szláv dialektus legközelebb áll a Theresia-féle Urbárium cseh-tót írásnyelvéhez. A ruthénctől lakott vidékeken is a tót és ruthén nyelv úgy össze van olvadva, hogy még ott is, a hol ruthén liturgia dívik, az érintkezési nyelv a tót. Radlinszky tehát úgy vélte, hogy a törvénytárnak és a kormány által terjesztett «Slovenske Novini»-nek állítólagos nehezen érthetősége, a mi miatt egyes hatósági közegek panaszkodnak, nem nyelvi eltérésekben, hanem a föld népére nézve ismeretlen fogalmakban ér a hivatalos stílus nehézségeiben leli okát. Szükséges volna ennél fogva a hivatalnokokat arra kötelezni, hogy sajátítsák el a tót irodalmi nyelvet, akkor majd képesek lesznek a törvényeket megmagyarázni a népnek; a földolog pedig, hogy ne küldjenek magyar nyelvű körrendeleteket tót községbe. Szóval a Radlinszky tanácsa oda irányult, hogy miután a tót nép a tót nyelvű rendeleteket ép úgy meg nem érti, mint a magyarokat, a tisztviselők tanuljanak meg egy előttük ismeretlen szláv nyelvet csak azért, hogy ne a magyar szöveg szolgáljon magyarázatuk

¹ *U. és áll. levéltár*, Min. tanács. 1851.

² *Magy Hírlap*, 1850 okt. 27.

alapjául. És ezen az alapon Geringer meg is tiltotta a kassai kerületben a magyar körrendeletek használatát.¹

Erre a Radlinszky-féle kiküldetésre vonatkozott az az élezés megjegyzés, melyet a félhivatalos «Magyar Hírlap» levelezője engedett meg magának, hogy miután Radlinszky kimutatta, hogy Magyarországon több mint hét millió szláv van, a «Pester Zeitung» állítása szerint hat millió a német, az oláhok és rácok szintén több millióra becsülik számukat s 600,000 ruthénról is beszélnek, «utoljára ki kell sülni, hogy a forradalomban a magyar ártatlan volt, mert hiszen alig van magyar!»²

Az 1850 nyarán elrendelt népszámlálás is, mely katonatisztek közben jöttével ment végbe, mint már említettük, minden hivatalos tagadás ellenére, a teljesen jogosult közigazgatási érdek inellett azt a politikai cél is szolgálta, hogy a magyarok lakosság számát minél kisebbnek tüntesse föl. Csak így történhetett, hogy például Nyíregyházán 9000 tótot mutattak ki és csak 4000 magyart, Kassán pedig 4738 tótot és csak 2904 magyart, továbbá 2592 németet és 2838 «idegent»³. Terczy pestvárosi polgármester Augusz kér. főispánhoz tett jelentésében arra a népszámlálási eredményre, mely szerint Pesten, a hol akkor még csak 84,341 állandó lakos volt, ebből 33,931 vallotta magát németnek s 32,362 magyarnak, kénytelen volt megjegyezni, hogy az ő saját meggyőződése alapján e bevallásokat nem tartja helytállóknak, mert az eljáró bizottság egyes tagjai túlbuzgalomból valósággal apostolkodtak a német nemzetiség mellett s kierőszakolták, hogy olyanok, kiknek nem magyar hangzású nevek van, vagy a kik idegenből szakadtak ide, bár már teljesen magyarokká lettek, németekül írassanak össze. A polgármester úgy vélte, hogy az ily eljárás nem mozdítja elő az oly kívánatos közmegnyugvást és a kormány iránti bizalmat, s ezért ajánlotta, hogy megbízhatóbb, újabb bizottság küldessék ki a dolog megvizsgálására.⁴

A népösszeírásra már a monarchia magyarországi haderejének biztos számbavétele szempontjából is szükség volt. Míg az alig lecsen-, desített olasz és magyar területek még aránylag sok katonaságot tartottak lekötve, az épen ez időben előállott németországi bonyodalom nagyobb számú csapatok mozgósítását tette szükségessé. Ezekre való tekintettel egy 1850. április 19-iki császári pátens «Ausztria népeinek egyenlő jogállása» alapján a nyolcz évi katonai szolgálat kötelezettségét a magyar- és horvátországi, valamint az erdélyi és a bánági hadkötelesekre is kiterjesztette s ugyanazon év őszén a már folyamatban levő újonczozást szabályozó rendeletek jelentek meg, melyek megállapították a korosztályokat, a mentességeket, a sorozási eljárást, a sorsolást, a szökevénye-

¹ O. L. Geringer-ir. 1850.

² M. Hírl. 1850 szept. 20.

³ A Magy. Hírl. tudósítója (1850 decz. 5.) hozzászólása: «ubi estis? dze szeze?»

⁴ P. Napló. 1851 április 29.

két és öncsonkítókat érő büntetéseket. A hadi létszám erősíthetése céljából a magyarországi ezredeknél is negyedik zászlóaljak állítottak föl. Viszont a volt honvédekre vonatkozó külön rendszabályok mindinkább a háttérbe szorultak s egy 1851 januárjában kibocsátott helytartósági rendelet a korosabb és nem szökevény honvédeket már egészen fölmentette a besoroztatás alól.¹

A rendőrügy szervezése 1850 végén Magyarország területén a Protmann javaslatai alapján rendőrigazgatóságok és rendőri kirendeltségek fölállítása által ment végbe. Rendőrigazgatóságokat szerveztek Pesten, Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon, rendőri kirendeltségeket pedig Selmeczbányán, Trencsén-Tepliczen, Nagy-Kanizsán, Balatonfüreden, Bártfán, Késmárkon és Aradon. Az igazgatóságok alatt állottak a városkapitányságok és közbiztonsági bizottságok;² a kinevezések jobbra csak 1851 elején történtek meg. E szervezet mellett azonban majdnem teljes önállósággal működött Kempen legfőbb vezetése alatt a zsandárság, melyhez Erdélyben még a kerületi dragoonosok intézménye járult. Ez a szervezet nagy buzgal-mát fejtett ki az idegenek vagy gyanús egyének ellenőrzésében s a többé-kevésbé indokolt elfogatásokban. Nemcsak a fogadók, kávéházak és csapszékek, hanem a társaskörök is szigorú ellenőrzés alatt állottak, különösen az ott folyó beszélgetések tekintetében, a mire a rendőrség néma maga hivatalos közegeit, hanem megbízhatóknak tartott magán-megbízottakat használt föl.¹ Az utasok podgyászát is megmotozták s a gyanús iratokat elkobozták. A vendéglősöket minden elmulasztott bejelentésért legszigorúbban büntették.⁴ Különösen Protmann Pesten rendkívül leleményes volt az idegenforgalom rendszeres akadályozásában; a magyar honos is csak útlevéllel jöhetett a fővárosba s útlevelének kezelése címén zaklatásnak, várakoztatásoknak volt kitéve. A határszéli útlevélvizsgálat késedelmei miatt egyízben a kereskedelmi miniszter volt kénytelen fölszólalni.⁵ Az elfogatások száma is szépen fölszaporodott. Protmann heti jelentéseiben Pesten 1851 őszén 339 rendőri fogolyról számol be; az új rendőrség itt mindjárt első éjjeli czirkálása al-halmával húsz politikai szempontból «veszélyes» egyént tartóztatott le. Vele vetélkedett a zsandárság, mely az első év alatt csak a pesti kerületben 14,658 elfogatási eszközölt; természetesen ezek nagy része 5760 — besorozandó honvéd volt; de volt közöttük 274 politikai com-

¹ Reichsgesetz u. Reg.-Blat1, 1850, 1851.

² U. és áll. lei/./-. 1850.

³ Bach egy 1851 szept. i-ről a császárhoz tett bizalmas jelentése- említést tesz b. Jósika Samunak egy, magánbeszélgetésben róla (Bachról) tett nyilatkozatáról. (U. cs Á. L. ^tár, 1851.)

⁴ Lakos-féle másolatok a nagyváradai várost lev. főrből. (Akad. más. gyűjt.)

⁵ Osztrák Belügymin. lev. tára, 1851.

promittált is, 516 fegyvereltitkoló és 108 olyan, a kinek nyilatkozataiban a zsandárság felségsértést látott.'

Azonban e nagy buzgalom ellenére az ország számalmas közbiztonsági állapotai a zsandárság szervezése óta egy csöppet sem javultak. A legvakmerőbb rablások napirenden voltak s a rögtönítélő eljárásnak és a gyakori kivégzéseknek — melyeket akkor még többnyire pallossal és nyilvánosan hajtottak végre — legkevésbé sem éreztették elriasztó hatásukat. A helyzet a múlthoz képest rosszabbodott azáltal, hogy az emberek meg lévén fosztva fegyvereiktől, maguk nem védekezhettek a rablótámadások ellen és hogy a helyi viszonyokat, a rablók személyét és eljárását sokkal jobban ismerő pandúrokat az új csendőri intézmény háttérbe szorította. Az ország legkülömbözőbb részeiből egybehangzóan jelentették a megyefőnökök, sőt a kerületi parancsnokok is, hogy a zsandárság a gonosztevőkkel elbánni nem tud; a közbiztonságnak ezek az új közegei feltűnő, fényes egyenruháikban csak nappal, az országutakon s a községekben czirkáltak, de a rablók éjjeli búvóhelyeit nem is ismerték, föl sem kutatták; az igazi gonosztevők nem is féltek tőlük; Somogybán egy kanászbojtár levetkőztetett egy zsandárt s néhány napig parádézott ruhájában. «A zsandár — írták a «Pesti Napló»-nak ugyanonnan² — nyakontörli a korcsmárost, ha néhány csöpp hiányzik mértékéből, de a fenyegető kalandorok erdei magányát töltött csövével még fényes nappal is megkeresni retteg.» Ily tapasztalásokkal szemben hiába utasította Geringer közegeit, hogy világosítsák föl kellő módon a népet a zsandárság rendeltetéséről; hiába tolták a hivatalos közegek mulasztásaira a hibát, hogy csak a zsandárokat mentesítsék minden ielölősségtől, az utóbbiak tehetetlensége a rablók garázdálkodásával szemben sokkal szembetűnőbb volt, semhogy letagadtathassék, és így néhány megyefőnöknek sikerült kieszközölnie, hogy a pandúrok ismét megfelelő fegyverzettel láttassanak el s a közbiztonsági szolgálatban alkalmaztassanak. A pandúrság bizonyára nem volt mintaképe a rendőri testületnek, de már említett előnyei mellett a veszélyes elemeknek tényleg félelmesebb volt; a szegénylegények féltek a pandúrral szembe szállni, mert a büntető igazságszolgáltatáson kívül még azzal is számolniok kellett, hogy az illetőnek hozzátartozói rajtok vérbosszút állanak; ellenben, ha a zsandárt — a ki a vidéken idegen volt — le találták ütni, ezért a lakossággal nem gyűlt meg a bajuk. Bátorabbak is voltak a pandúrok; két-három legény néha egy egész rablóbandával sikeresen szállott szembe. E mellett nem voltak válogatások: elpusztították például a lakosságot veszélyeztető veszett ebeket is, holott a zsandárok az ilyesmit tekintélyökkel összeférhetetlennek találták. Az intézkedésnek mind-

¹ *P. Napló*, 1851 febr.

² 1851 jan. 28.

járt mutatkozott is a hatása: a kézrekerített rablók száma hirtelen megnőtt s a legveszélyesebbeket mind a pandúrok hozták be; a Zalában 1851-ben statariális úton kivégzett 12 gonosztevő közül 11 a pandúrok útján jutott hurokra.¹

Azonban, bár különösen az épen nem magyar érzelmű b. Hauer kér. főispán jelentése alapján Geringer is magáévá tette a pandúrság állandó visszaállításának és újraszervezésének eszméjét, bár a hadügyi és pénzügyminiszter is megfontolandónak vélték e tervet, Kempen és Bach ellenében célt nem érthettek, s kivált miután a zsandárok és pandúrok között véres összeütközésekre is került a sor, a dolog vége mégis csak az lett, hogy 1851 októberében a pandúrok intézményét végleg megszüntették s a helyett a zsandárság létszámát emelték közei 1000 emberrel.² Nem volt szabad semminek megmaradnia, a mi a régi vármegyére emlékeztetett s a mi a magyarságban gyökerezett.

Természetes, hogy a magas és föltétien pártfogás, melyet az új csendőrség élvezett s a mely minden, közte és a politikai hatóságok között fölmerült összeütközésben is érvényesült, még fokozta elbizakodottságát s szaporította azokat az önkényes túlkapásokat, melyekről már az előbbieken megemlékeztünk. Előfordult, hogy a zsandárok községi bírákat, jegyzőket csak azért, mert előfogatot rögtön előállítani nem tudtak, börtönbe zártak, hogy egyes letartóztatott egyéneket a megye területéről elszállítottak, a nélkül, hogy erről a politikai hatóságokat értesítették volna. Vas megyében egy zsandár szükségesnek tartotta a népiskolát megvizsgálni s a magyarul folyó tanítást ellenőrizni, habár abból semmit sem értett. Bosszantóan furcsa volt egy ily beavatkozás Zalaegerszegen, a hol a színelőadást zsandártiszt rendeletére félbe kellett szakítani politikai okokból s utólag kitűnt, hogy a szóbanforgó színdarab, melynek kéziratát elkobozták, egyáltalán semmi kivetnivalót sem tartalmazott. A rendnek új őrei különös kedvteléssel éreztették hatalmukat az úriosztálylyal. Borsod megye Szakácsi községében egy betegen ágyban fekvő úrnőt ágyából kivonszoltak s megkötözve kocsira tettek, úgy hogy a nő elájult s utóbb elmezavar tünetei mutatkoztak rajta. Lád-Besenyőn egy úri embert tiltott puskatartás miatt a templomban puskaagygyal ütlegettek, úgy hogy ő is s az izgalomtól családja is megbetegedett. Ugyancsak Borsodban egy volt honvédet bekísérés közben, mert ellenállást tanúsított, a zsandárok megölték. Nagy feltűnést keltett a debreczeni református jogakadémia esete. Ennek tanárait és ifjúságát a közoktatásügyi miniszter csak kevéssel előbb különös dicséretben részesítette helyes magatartásukért s a tanulmányokban való buzgalmukért; 1851 elején néhány debreczeni jogászt egy zsan-

¹ O. L.. Geringer-iratok, 1851.

² U. és A. L. t. Kormányzóság, 1851.

dárórvat bekísért kihívó magaviseleté s állítólag veszélyes fenyegetés miatt. Ezek több havi katonai fogházbüntetésre ítéltettek, börtöl és rablánczsal súlyosbítva; ezzel azonban a megsértett zsandári tekintély be nem érte: az intézetet be akarta zárni, csak Szoboszlav Pap István superintendens és Döry kér. főispán előterjesztésének volt köszönhető, hogy a további megtorló intézkedések elmaradtak.¹ Hogy az ily összeütközések nemcsak a magyarság ellenszenvéből vagy rakoncátlanságából eredtek, mutatja, hogy azok Horvátországban is napirenden voltak, csak hogy ott rendesen a zsandárság volt az, a mely elégtételt nem kapott,² ellenben Magyarországon a zsandári túlkapások maradtak gyakran megtorlatlanul, sőt még az azokat följelentő közigazgatási közegek részesültek feddésben s 1851 nyarán legf. elhatározás alapján belügyminiszteri rendelet jelent meg, mely szerint ezentúl a zsandároknak való ellenszegülés minden ténye haditörvényszék elé utasítandó.

Időközben a magyar korona területén az igazságügyi szervezet kiépítése is előhaladt s fontos új igazságügyi és jogrendi intézkedések léptek rendeleti úton életbe, melyek az igazságszolgáltatás és közigazgatás teljes különválasztásának elvét látszottak érvényesíteni, az esküdtszékeknek a birodalmi alkotmányba foglalt intézményét azonban meg nem valósították.

A szűkebb értelemben vett Magyarországon a kerületi főtörvényszékek száma egyezett a közigazgatási kerületekével, de székhelyük részben azokétól eltérően állapított meg. Így a kassai kerület főtörvényszékét Eperjes, a nagyváradiét Debreczen kapta meg; elnökök lettek: Pesten az akkor még csak 32 éves gróf Cziráky János, ki — mint Schmerling kiemelte — egyike volt az elsőnek, kik erejüket a kormány rendelkezésére bocsátották; Sopronban gróf Nádasdy Ferencz, a ki előbb az erdélyi kincstárnokság elnöke volt, Eperjesen Dókus László volt septemvir, Debreczenben Uray Bálint volt kér. táblai elnök, Pozsonyban pedig Gosztonyi Miklós, ki legutóbb Bécsben a birodalmi főtörvényszéknél működött. Ezek kinevezését követte a főügyészeké, kiknek megválasztásánál tekintettel voltak arra is, hogy protestáns főtörvénysz. elnök mellé katolikus főügyész kerüljön.³ Ezek a kinevezések is az ideiglenesség jellegével történtek; a főügyészek alá ügyészek és ügyész-helyettesek rendeltettek s ezekre az igazságügyminiszter hatósága alatt álló ügyészi szervezetekre ruháztattak át a kincstári jogügyi igazgatóság, valamint a törvényhatósági tisztii ügyészek összes büntetőjogi teendői,

¹ O. L. Geringer-iratok, 1851.

² Osztrák *Belügymin.* lev. t. 1851.

³ *U. és A. L. tár.*, 1850. — Főügyészek lettek: Pesten: Hegyessy Péter, Sopronban: Hengelmüller Mihály, Pozsonyban: Hanrich Ferencz, Eperjesen: Hlavács János, Debreczenben: Kovács János.

széles, az önálló nyomozásra is kiterjedő hatáskörrel 1851 elején megállapított az egyes kerületekben fönnálló törvényszékek és járásbírók száma is, s egyúttal — takarékosági tekintetből — az igazságügyminiszter kiszélesítette az egyes-bírók hatáskörét, a társasbírókét pedig szűkítette. A bírának a birodalmi alkotmányban biztosított elmozdíthatatlansága azonban most sem lépett életbe, hanem ezen elv érvényesítése kitolatott, egyelőre 1852 július 1-ig.² Erdélyben ugyanakkor három főtörvényszéki tanács létesült: egy a szászok számára Nagy-Szebenben, egy a magyarok részére Kolozsvárott s a románoknak egy Deésen. Horvátországban főtörvényszék gyanánt megmaradt a báni tábla; a bánáság és vajdaság főtörvényszéke Temesvárott volt.

Említettük már, hogy az egész birodalom számára egyetlen legfőbb bíróságot szerveztek Bécsben; ebbe olvasztották belé a magyar «hétszemélyes tábla» hatáskörét is, s létesítettek ennek fejében egy «magyar osztály»-t, mely azonban — mint láttuk — csakhamar elvesztette minden önállóságát s a melynek magyar tagjaival már megismerkedtünk. Ez a bíróság döntött harmadfokon az összes főtörvényszékek fölébevezhető ítéletei fölött; hozzá tartoztak a bíróküldés és az illetékeségi összeütközések esetei is; oldala mellett egy «Generalprocurator» működött, megfelelő számú helyettesek (General-Advocaten) segítségével. A különyszerű magyarországi ügyekre nézve a szervező pátens csak azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a magyar, horvát s bánásági ügyek tárgyalására a bíraskodó tanács oly tagokból állítandó össze, a kik az illető ország jogviszonyait ismerik, s a mennyiben ez nem lehetséges, legalább közeleső gyakorlati ismeretekkel bírnak; ugyanez áll Erdélyre s különösen a szászok külön jogviszonyaira nézve. Azonban minden nem sajátyszerűen magyar (horvát, szász stb.) jog szerint elbírálandó, a magyar korona területéről felebbezett perek számára a tanács csak úgy állítandó össze, mint minden más esetben.³

Az alaki és anyagi jog terén az osztrák polgári törvénykönyvnek Magyarországon való általános behozatala elvben már ez időben el volt határozva. Az árva- és gyámügy kezelését egy, 1851 nyarán kiadott helytartósági rendelet a bíróságokra ruházta, városi és községi bizottságok közbejöttével; az árvavagyon kezelése pedig az adóhivatalokra bízott.

A telekkönyveket ideiglenes rendtartás alapján már 1850 szeptemberében behozta egy császári rendelet Horvátországban. Magyarországra nézve Geringer a következő év elején tett előterjesztést Bachnak, jelentvén, hogy az előintézkedéseket megtette s hogy a hatóságok igyekeznek

¹ Reichsg. u. Reg.-Blatt, 1850.

² U. és Á. L. tár, Min. tanács. 1851

³ Reichsg. u. Reg. ^Bl. 1850 aug. 7. csász. pátens.

a népet ez intézmény hasznos volta iránt fölvilágosítani és arra inteni, hogy az eljáró közegeket munkájukban támogassák. Azonban megjegyezte, hogy a keresztülvitel a magyarhoni birtokviszonyok, nevezetesen az ösiség, zálogbirtok, erdő- s legelőközösség miatt nagy nehézségekbe fog ütközni s csak a tagosítás és birtokelkülönítés megtörténte után lesz lehetséges nálunk a telekkönyveket szilárd és biztos alapokra fektetni.¹

Hasonlóképen csak lassan haladt előre az úrbérmegváltás ügye, a minek oka ugyan a dolog természetében feküdt, de a mi a birtokviszonyokban nagy zavart okozott, mert a nemesi birtokok nélkülözték a megszokott munkaerőt s nem juthattak hozzá az azt pótló forgótőkéhez; e mellett a meg nem váltott szolgálmányok teljesítése is — az eU harapódzott fogalomzavar következtében — nehézségeket okozott, sőt helyenkint súrlódásokat és összeütközéseket idézett elő. Az előlegek elnyerhetése a politikai kifogástalanság föltételéhez s bizottsági eljárás-hoz lévén kötve, gyakran állottak elő kétes esetek, a melyekben még a miniszterek nézetei is eltértek egymástól; győztes pedig rendesen a Bach ridegebb fölfogása lett, vagy a legjobb esetben is hosszabb huzavona támadt a birtokos hátrányára.² Az 1850 végéig előlegképen kiosztott összegek a hivatalos kimutatás szerint alig haladták túl az egy millió forintot.³ 1851 márcziusában azután egy rendelet adatott ki, mely az előlegekre való igény tekintetében bizonyos könnyítéseket nyújtott.

E közben a megváltás végleges eszközlésére vonatkozó munkálatok — különösen Korizmic László buzgó közreműködésével⁴ — tovább folytak; Geringer a Korizmic javaslatát pártolta, mely szerint a keresztülvitel egyszerűsítése és gyorsítása céljából az úrbéri telkek osztályoztatnának s a megváltási összeg telkenként 300 forintnyi minimum és 600 forintnyi maximum között mozogna; az ily alapra fektetett megváltás egész összegét Magyar-Horvátország és a vajdaság területén Korizmic 93 millió forintra értékelte. Annak idejében a magyar kormány is ezen az alapon tervezte a megoldást; az osztrák kormány végelhatározása csak későbbi időpontban következett be.

Magyarország teljes pénzügyi beolvasztásánál a birodalomba, az államegységnek e téren is kifejezésre juttatása mellett mindenesetre annak a másik szempontnak is nagy szerep jutott, hogy t. i. Ausztriának erősen megrendült pénzügyi egyensúlya a magyar föld erőforrásainak bővebb igénybevételével állíttassék helyre. Az ezekből folyó rendsza-

¹ Osztrák *Belügymirt.* lev. tára, 1851.

² *U. és A. L. tár.* min. tanács 1850., 1851.

³ *Magy. HirL* 1850 nov. 15. és decz. 29. számok.

⁴ Lásd Korizmic cikkeit is, melyben Geringerhez beterjesztett munkálatát ismerteti, a *P. Napló* 1850 márcz. 14—16. számaiban.

bályok során kétségkívül sok oly új adó és jövedék is hozatott be hazánkban, a melyet utóbb az alkotmányos uralom is megtartani szükségesnek talált; de hogy azoknak akkori behozatala elkeseredést szült, azt érthetővé teszi nemcsak újszerűségek s a végrehajtásban mutatkozott sok kíméletlenség és ügyetlenség, hanem az országnak a forradalom miatti elcsigázottsága is és a pénzérték ingadozásából, a sok új meg új papírpénzjegy által okozott zavarból a gazdasági életre amúgy is ránehezedő nyomás.

Az új pénzügyi rendszabályok keresztülvitele új szervezetet és személyzetet igényelt; a régi «kamara» s az erdélyi «kincstárnokság» végkép megszűnt; az egyes «koronatartományok» országos és kerületi pénzügyigazgatóságokat kaptak; az országosoknak székhelyei Buda-pest, Nagy-Szeben, Temesvár és Zágráb lettek; gróf Almássy Móricz kamaraelnökből orsz. pénzügyigazgatósági elnökké változott át. A szűkebb Magyarországon 18 pénzügyigazgatóság létesült, Erdélyben hat; ¹ a külső pénzügyi szolgálat ellátására egyenruházott pénzügyőrséget állítottak föl.

Az osztrák rendszerű egyenes adók közül már 1850 tavaszán behozták nálunk is a földadót s ugyanazon év őszén a jövedelmi adót. A földadó a föld termése s az épületek haszonélvezete után volt fizetendő, de úgy, hogy a termés értékének megállapításánál a régi, 1824. évi terményárak vétettek alapul. Az egyenes adók egyenlő formákban érvényesültek a magyar korona egész területén, még a határőrvidék polgári személyeire is, az adótételek azonban Horvátországban alacsonyabbak voltak, tekintettel az ottani talaj csekélyebb termékenységére, valamint arra, hogy ez az ország adó tekintetében mindig enyhébben kezeltetett; de kifejezetten s bevallottan azért is, hogy Horvátország 1848—49-iki magatartásának jutalmát lássa; a magyarországi középső adókatégória a Dráván túl legmagasabbként szerepelt. A horvátoknak a dohányt is olcsóbbra szabták.²

A jogügyletekre, okiratokra, s hivatalos cselekményekre, valamint a játszókérdőkre, naptárakra, külföldi hírlapokra s a napilapokban közölt hirdetésekre ugyanazon év novemberétől kezdve kiszabott bélyegilleték terhét fokozta az a körülmény, hogy bélyegek és bélyegzett papírok soká csak nagy nehézséggel voltak beszerezhetők.

Az a körülmény, hogy 1850 október i-én lehullott a vámsorompó Magyarország és Ausztria között s a következő év július i-ével a fogyaszt

¹ Székhelyek: Pozsony, Rózsashegy, Nyitra, Balassagyarmat, Kassa, Miskolc, Ungvár, Szatmár, Debreczen, Nagyvárad, Arad, Szolnok, Szeged, Pest, Győr, Pécs, Nagykánya és Sopron; Erdélyben: Nagyszeben, Szászváros, Kolozsvár, Beszterce, Marosvásárhely és Brassó.

² *U. és A. L. tár.*, min. tanács 1851.

tási adó kezelésének elhatárolása is megszűnt, tényleg elkerülhetetlenné tette az összes fogyasztási adók és jövedékek elközösítését is. Így behozták a magyar szent korona egész területén is a szesz- és söradót, valamint a bor- és húsfogyasztási adót, nemkülönben a dohánymonopóliumot. A szeszadó ugyanolyan tételben állapított meg, mint az osztrák tartományokban, a söradó ellenben az ott dívó akónkinti 45 kr. helyett csak 36 kr.-ban. Horvátország e tekintetben is legalább halasztást kapott. Ezek a fogyasztási adók azonban azért nehezedtek egyenlőtlenül Magyarországra szemben Ausztriával, mert az utak legnagyobb részének rosszassága miatt a termelők termelvényeiket értékesíteni sokkai nehezebben tudták; ¹ Erdélyben pedig, hol a szesznek kicsinyben főzése különösen a székely nép között el volt terjedve, a megadóztatás módja nem számolt a viszonyokkal s így e keresetforrást majdnem egészen kiaspasztotta.²

Legtöbb keserűséget mindenesetre a dohánymonopólium szült, annál inkább, mert az annak alkalmazásánál követett eljárás fölötté zaklató és terhes volt s a kormány még arról sem gondoskodott, hogy a magyar nép neki érthető rendeletekkel világosíttassék föl követendő eljárása s mulasztásainak következményei felől.³ A «szüzdohány» hazájában,^a hol — mint egy osztrák író mondja — az emberek pipájuk tüzeinek fönntartása fölött úgy örködtek, mintha a Vesta tüze lett volna, ez a rendszabály bizonyos háborgás nélkül meghonosítható nem volt s ha ezért a gömöri parasztok egy ízben dohányuk termőmagvait nyilvánosan elégették, nagy hiba volt ezt a kihágást politikai tüntetésnek minősíteni s mint olyat büntetni.⁴

Az Ausztriával közös vámterület kétségkívül nyújtott — különösen nyersterményeinek értékesítésére nézve — előnyöket Magyarországnak, akkor azonban első sorban és főképp csak az állami összeolvasztás kifejezőjét látta abban is mindenki. Igaz, hogy a pesti kereskedelmi kamara Bruck miniszternek a Németországgal létesítendő vámunióra vonatkozó terve mellett nyilatkozott, mert így a magyarországi nyerstermények még tágasabb piacához jutnak, «ipari czikkek pedig olcsóbban hozhatók be»,⁵ de hogy ily fölfogás érvényesülése mellett fejlődött volna-e valaha magyar ipar? azt könnyű elképzelni. Különben Bruck kevéssel távozása előtt Bécsben magyar iparosokkal is folytatott tárgyalásokat a közös vámterület vámtarifáját illetőleg.⁶

¹ *P. Napló*, 1851 jan. 9.

² *Ürmösy* id. m. I. 105. I.

³ *O. L. Geringer-iratok*, 1851.

⁴ *W. Rogge* id. m. I. 22 7. I.

⁵ *R. Charmatz*: *Minister Frh. v. Bruck*, 56. 1

⁶ *P. Napló*, 1851 jan. 30.

A kormány ez időbeli közgazdasági intézkedései közül még a vasút-ügy, a Tisza-szabályozás és a telepítések kérdése igényel említést.

A birodalmi egységnek megfelelően a «magyar központi vasút» beolvasztatott az osztrák államvasút hálózatába, mint «délkeleti vasút», melynek számára Pesten igazgatóságot szerveztek, egyidejűleg a prágai és gráci igazgatóságok föllállításával. Az 1850 végén teljesen kiépült bécs—pozsony—pesti vasútvonalat december 15-én Érsekújvárott nagy ünnepélyességgel nyitották meg Bruck és Geringer jelenlétében; a primás misét mondott s a Gott-erhalte «és a magyar nemzeti dalok egymás társaságában jelentek meg».¹ Bruckot Magyarországra vonatkozó messzemenő vasútépítési tervek foglalkoztatták, melyeket közölt Geringerrel s a kereskedelmi kamarákkal is, melyekből azonban egyelőre semmi sem valósult meg. Geringer véleménye az volt, hogy a tervezett vonalak közül mindenekelőtt — Pest és Szolnok között már létező vasút — a czegléd—szeged—temesvár—aradi volna kiépítendő, mely által sikerülne «Erdélyt is, mint legtávolabbi koronatarományt közelebb hozni a birodalom szívéhez». Azután következének a Szolnok debreczeni, a pest—miskolcz—kassa—szandeczi s a pest—zágráb—laibachi vonalak; a többi még várhat.²

Egy 1850 június 16-án kiadott császári rendelet szerint a Tisza-szabályozást teljesen az állam vette kezébe s az a kereskedelemügyi miniszter vezetése alá helyeztetvén, folytatására évi 100,000 forint hozzájárulás biztosított, úgy mint 1848 előtt, de egyelőre csak öt évre. Egy Pesten székelő, három tagú bizottság rendeltetett ki a munkálatok közvetlen vezetésére, melynek mindhárom tagja —!^igazgatási, műszaki és jogi szakértő — a kormány megbízottjaként szerepelt. A Tisza-szabályozási társaság alapszabályai hatályon kívül helyeztetek, csupán a járási társaságok maradtak meg «egyelőre» mint végrehajtó közegek. Az ármentesített területekre holdankint és évenként egy forint illetéket vetett ki a kormány.

A kormány magyarországi közgazdasági politikájára nézve azonban különösen jellemző az a telepítési actio, mely ez időben megindult. Magyarország természeti kincseinek eléggé ki nem aknázott volta s egyes vidékeinek aránylag gyér lakossága kétségkívül jogosulttá tették a telepítés gondolatát, melynek a múltban is voltak előzményei. Azonban a megvalósítás módjából annyira kirítt az a politikai ezélat, mely a magyar földből minél többet akart idegen, különösen német elemek birtokába juttatni s ezáltal is a magyarságot gyöngíteni, hogy az egész mozgalomnak csakhamar ellenszenvet kellett keltenie s a hebehurgyaság, melylyel a kormány épen nem megbízható vállalkozók műkö-

¹ *Magy. Hírl.* 1850 decz. 17.

² O. L. Geringer-iratok, 1851.

dését fölkarolta, a bekövetkezett kudarcz által az egész ügyet compromittálta.

A dolgot módszeresen, irodalmi propagandával indították meg. Dr. Gustav Höfken-től 1850-ben egy könyv jelent meg Bécsben,¹ mely kapcsolatban Németország és Ausztria tervezett vámuniójával, az akkori-ban mind nagyobb mérvet öltő németországi kivándorlást Magyarország felé kívánta irányítani, abban a reményben, hogy a magyarok ezt az erőgyarapodást nem fogják «káprázatok kedvéért» maguktól elutasítani, hiszen hazájuknak új, kedvező helyzete a monarchiában úgyszólván sokat visszaad abból, a mit «vélt önrendelkezési jogából» veszített. Ugyanakkor bizonyos Julián Chownitz (másképp Chowanetz), ki 1848-ban Pesten forradalmi irányú német lapot indított, azután Bécsben a kormánynak ajánlotta szolgálatait s elutasítván, Frankfurtba ment és onnan Ausztriába küldött lázító nyomtatványokkal nyugtalanítottá Bachot,² egyszerre egy, kétségkívül szintén a kormány megbízásából írt ügyes és tartalmas kézikönyvvel³ állott elő, melyben Magyarország ismertetésével, sőt még a magyar nyelvbe való bevezetéssel is mintegy útmutatást adott a Németországból hozzánk bevándorolni akaróknak.

Azalatt a kormány behatóan és nagy jóakarattal tárgyalta Hohenblum (Joseph) lovagnak egy «Első osztrák telepítő-egyesület»-re vonatkozó terveit s a magyarországi telepítés általános elveit, miközben az az eszme, hogy a koronajavak használtassanak föl telepítési célokra, főképp magának az uralkodónak ellenzésén szenvedett hajótörést.⁴ Thinnfeld földművelésügyi és Bruck kereskedelmi miniszterek a magyarországi birtokviszonyok rendezetlen voltára való tekintettel el akarták odázni a dolgot; Geringer a Hohenblum-féle vállalkozást egyenesen speculatióra irányulónak mondta s a népsűrűség kiegyenlítése céljából inkább az országon belül való áttelepítést ajánlotta, egyúttal rámutatván a magánvállalkozás veszélyeire s az állami intézés nagy költségeire. Azonban Bach türelmetlenül sürgette a dolog megindítását s csak az ő pártfogásával történhetett meg, hogy Hohenblum a maga fölhívását a bécsi hivatalos lapban közzétehetette s összetoborzott német telepeseikkel az actiót Somogy és Arad megyében tényleg megindította.⁵ E példa által fölbuzdulva, bizonyos Ehrenberg nevű vállalkozó, kit utóbb család- miatt elfogtak,⁶ szállított telepeseket Zemplén megyébe. A dolog vége

¹ «*Deutsche Auswanderung und Kolonisation mit Hinblick auf Ungarn*».
C. Gerold u. Sohn.

² *U. és Á. L. tár.*, 1849. Lásd a *P. Napló* 1850 júl. i-i számában közölt bécsi levelet.

³ «*Handbuch zur Kenntniss Ungarns*». Bamberg, 1851.

⁴ *U. és Á. L. tár.*, min. tanács 1850.

⁵ *Osztrák Belügymin. lev. tára*, 1851. O. L. Geringer-iratok, 1851

⁶ *Magy. Hirlap*, 1852 jan. 15. szám.

az lett, hogy a telepesek magukat megkárosítva látván, perrel fordultak a vállalkozók ellen, hogy maga az osztrák sajtó csakhamar kénytelen volt a magyar gyarmatosító actio bukását megállapítani, a kormány azt be is tiltotta s beismerte, hogy e telepítések túlzott pártolása alkalmat szolgáltatott oly üzérkedésekre, melyek a telepeseket a legkritikusabb helyzetbe hozták.¹

Az egyházi téren már előbb is megnyilvánult gróf Thun cultus-miniszternek egyéb udvari befolyásoktól is támogatott túlzóan és egyoldalúan egyházas iránya, mely utóbb a concordatumban s a híres protestáns pátensben nyerte betetőzését s a mely Magyarországon, hol a katolikus egyház a vallási türelem és szabadelvűség követelményeivel nem helyezkedett ellentétbe, a protestánsok jogállását pedig a nemzeti szabadságért folyt harcokkal kivívott törvények biztosították, szükségkép az ausztriainál sokkal élesebb ellenhatást idézett föl.

Thun 1850 április havában császári nyílt parancsokat eszközölt ki, melyek a Josephinismus rendszerének utolsó maradványait is eltávolították, a kir. «placetum» jogát eltörölték s a katolikus egyháznak nemcsak uralkodó, hanem egyúttal az államtól úgyszólván teljesen független jogállást biztosítottak.

E rendeletek,— melyeknek kieszközlésében mindenesetre nagy része volt az uralkodó egykori nevelőjének, Rauscher későbbi bécsi érseknek s a rendkívül mozgékony és tevékeny Viale Prela pápai nuntiusnak² — kimondják, hogy nemcsak a katolikus püspökök, hanem híveik is jogosítva vannak egyházi ügyekben a pápához fordulni, az ő elhatározását s rendelkezését kikérni, a nélkül, hogy e tekintetben a világi hatóságok előzetes beleegyezéséhez volnának kötve. A püspökök hatáskörükben kibocsáthatnak intelmeket és rendelkezéseket a papsághoz és hitközségekhez, a nélkül, hogy azokhoz az államhatalom előzetes beleegyezését kinyerték volna; a mennyiben azonban azok a nyilvánosságra vannak szánva, vagy külső hatásra is számítanak, a világi hatósággal másolatban közlendők. Az eddigi tiltó rendelkezések megszüntetettvén, az egyházi hatalomnak jogában áll oly egyházi büntetéseket kiszabni, melyek a polgári jogokra kihatással nincsenek, joguk van egyházi közegeket állásuktól és javadalmuktól fölfüggeszteni, elmozdítani s e rendelkezéseik végrehajtására — a mennyiben azok szabályszerűségét igazolják — az állami hatalom közreműködését igénybe venni. A Thunhoz intézett kézirat a- 1849-iki bécsi püspöki conferentia kívánságainak még messzebbmenő teljesítését is kilátásba helyezi s utal az azokra nézve a szentszékkal folytatandó tárgyalásokra, végül Ígéri, hogy az uralkodó a püspökök kinevezésére vonatkozó jogát min-

¹ *U. és A. L. úr*, min. tanács 1851.

² *Vessenberg* id. m. I. 320. 1.

dig a püspöki kar meghallgatásával fogja gyakorolni. Egy későbbi cultus-miniszteri rendelet a katolikus papok fegyelmi ügyeiben, továbbá a katolikus istentiszteletes a lelkészi vizsgálatok ügyében intézkedett, szintén a püspöki értekezlet határozatai szellemében és a világi hatóságok addigi befolyásának lényeges megszorításával.¹ Ezeket az intézkedéseket követte a jezsuita-rend visszaállítása, mely ugyan csak egy Ausztriára vonatkozó tilalom visszavonását jelentette, de a melynek kihatásaképen a rend Magyarországon is, különösen tanító működésében az ötvenes évek folyamában szélesebb tért foglalt el. Új katolikus érsekségek létesültek Zágrábban és Balázsfalván s püspökségek Szamosújvárott és Lúgoson a horvátok és románok számára, miáltal több püspöki megye elvonatott az addig fölötte állott magyar érsek hatósága alól.

A protestánsok egyházi autonómiájába már Haynau által gyakorolt erőszakos beavatkozásokat most különböző iskolai rendszabályok követték, melyek protestáns iskolákat kath. papi személyek felügyelete alá helyeztek³ s miniszteri rendeletekben föllállított új követelmények mértékéhez képest egész sorát a középiskoláknak nyilvánossági joguktól fosztottak meg, s miután a különböző kerületek e tárgyban gyűléseket tartottak és az uralkodóhoz kérelmező küldöttségeket menesztettek, a kormány az ily küldöttségjárás megakadályozásának szükségességét mondta ki.⁴

A Thun tanügyi intézkedéseinek az a célzata, hogy az oktatás színvonala általában emeltessék s az ennek föltételével nem bíró iskolák működése megszűnjék vagy korlátoztassék, magában véve nem kifogásolható, de ezt a célzatot bajos volt megvalósítania egy kormánynak, mely maga törvényes alappal nem bírván, tanintézeteket törvényen alapuló jogoktól fosztott meg rendeleti úton, s a mely e mellett lépten nyomon elárulta, hogy nem annyira a tanítás alantassága, mint inkább annak magyar nyelve és szelleme az, melyet üldöz.

A pesti egyetemen az osztrák egyetemek mintájára szabályozta a miniszter a leczkepezéneket s a tanulmányi és fegyelmi rendet. A bölcsészeti tanfolyamot három évre, az orvosit öt évre, a jogit négy évre szabta meg, s az addigi félévi és évi vizsgálatok helyett csupán ellenőrző colloquiumokat rendelt el; a jogi karon elméleti jogi és államtudományi

¹ Reichsg. u. Reg.-Blatt, 1850. 156. és 320. szám. W. Rogge id. m. I. 193. s köv. I.

² Katolikus püspöki kinevezések ez időben: Scitovszky helyére győri püspök lett Karner; veszprémi püspök lett Ranolder, Lonovics helyére egri érsek Bartakovics, ennek helyére rozsnói püspök Kollartsik, Jekelfalusy helyére szepesi püspök Zabojazky, besztercebányai püspök Moyzes, nagyváradai Szaniszló; Kunszt előbb kassai püspökké, majd kalocsai érsekké neveztetett ki.

³ «Ungarns Gegenwart». 38. s köv. I.

⁴ U. és Á. L. tár, min. tanács. 1850.

államvizsgálatokat hozott be. Osztrák mintára szabályozta a tanári fizetéseket, kor szerinti fokozatokkal. Kilátásba helyezte a zágrábi jogakadémiának egyetemmé fejlesztését, sőt foglalkozott Thun egy, a szászok részére Nagy-Szebenben létesítendő egyetem eszméjével is.¹ Ugyanez időben a magyaróvári gazdasági tanintézet teljesen akadémiai jellegű szervezetet kapott két éves tanfolyammal.

Az egyetemen meghonosított tanulmányrendi szabályok lényegükben egészen a legújabb időkhöz fönntartottak; kevésbé tartósnak bizonyult az, a mit a kormány szabályozó keze a jogakadémiákban műveit. A tanulmányalapból fönntartott négy intézet közül a győri zárva maradt, a pozsonyi, kassai és nagyváradi mint «cs. kir. jogakadémia-csak két évre fogadhatta magába a hallgatókat, a kik államvizsgára kívántak bocsátatni, azok további két tanévre valamely egyetemre tartoztak menni. A katolikus püspöki, valamint a protestáns jogakadémiák magántanintézeteknek nyilvánítottak s számukra a nyilvánossági jog megadása csak bizonyos, szigorú föltételek teljesítése esetében helyezettett kilátásba. Csupán a zágrábi jogakadémián volt megengedve négyéves tanfolyam hallgatása.

A gymnasiumokra nézve általános szabályul szolgált, hogy a melyek egy év alatt nem rendezkednek be az «Entwurf» rendszere szerinti intézetekké, azok nyilvános jellegüket elvesztik; de ezen túlmenőleg is, tekintettel a középiskolák túlnagy számára, Thun a középiskolák egy részének megszüntetését vagy kis-gymnasiummá lefokozását vette célba, egyeseket pedig különösen a magyar szellemű tanítórendek kezeléséből, az alatt a cím alatt, hogy nem rendelkeznek elég tanerővel, kivett s állami intézetekké alakított át. Már most az átszervezkedés természetesen nem ment könnyen és gyorsan, mert Magyarországon a régi gymnasiumok — még a legjobbak is — lyceális tanfolyamukkal, tudvalevőleg, nagyon elütöttek az «Entwurf»-ban előirt gymnasiumoktói. Így aztán a kegyesrendiek gymnasiumai közül csak hét nyílhatott meg mint teljes főgymnasium, i i mint kis-gymnasium, 11 pedig bezárattott; a cisterciások egri főgymnasiumát lefokozták négy osztályúvá, a benezések pozsonyi, a premonstreiek kassai és nagyváradi főgymnasiumát pedig államosították; Erdély 34 különböző felekezeti gymnasiuma közül csak 19 maradt teljes, 9 pedig 4 osztályú, a többi hat megszüntette működését.

A tanítás nyelvének meghatározásánál leginkább nyilvánult a Thun rendszerének irányzatossága s egyúttal annak természetes ellenhatása. A pesti egyetemen a theologiai, valamint néhány jogi és bölcsészeti tantárgy előadási nyelve maradt a régi latin; a modern és gyakorlati tanszakoknál a magyar és német tannyelvnek váltakoznia kellett;

¹ U ott.

a következmény az lett, hogy a magyar előadásokra kétszer annyi hallgató iratkozott be, mint a németekre. Az ekkoriban nagyon népes, külföldiektől is látogatott magyar-óvári gazdasági akadémia s a pesti ipariskola tannyelvéné immár kizárólag a német tétetett, a pozsonyi jogakadémiában is annak kellett az «uralkodó» (vorherrschend) nyelvnek lennie; a kassai jogakadémia két tanára német, kettő magyar nyelven tartozott tárgyát előadni. A pozsonyi és kassai középiskolák németeknek nyilvánítottak, a magyar nyelvnek csak olyan szerep jutott bennök, mint a tótnak; csak a mikor néhány tanár, a német nyelvet kellően nem bírván, lemondott s a tanulók egy része más helyre költözött, határozta el magát 1 hun ideiglenesen néhány enyhítő rendszabályra. Nagy-Szombaton a német és tót mint párhuzamos tannyelv szerepelt, holott a 109 középiskolai tanuló közül csak 22 volt tót; ez intézkedés következtében 47 tanuló elhagyta az intézetet; Sárospatakon elrendelték a tót nyelv tanítását is, bár azt senki sem kívánta, Selmezbányán pedig a német és tót tannyelv mellett a magyart csak mint nem kötelező tantárgyat tűrték meg; azonban a tanulók kivétel nélkül jelentkeztek annak tanulására.¹

A szellemi kultúra egyéb terein alkalmazott kormányzati rendszabályok közül itt csak a színházakra vonatkozókról emlékezünk meg. A Bach 1850 novemberében kibocsátott «színházi rendtartása» egészen rendőri eszmekörben mozog. Minden színpadi előadást helytartósági engedélyhez köt s az igazgatót súlyos, 500 írtig terjedhető bírság, sőt csetenkint fogházbüntetés terhe mellett felelőssé teszi a bejelentett és engedélyezett darab szövegéhez való ragaszkodásért; a fővárosban engedélyezett színmű az ország más helyein is előadható. A megadott engedély azonban közrendészeti okokból bármikor visszavonható. A helyi hatóság ügyel e rendelet megtartására és arra, hogy az előadások a közillendőségbe ne ütközzenek s általuk a közrend és nyugalom meg ne zavartassák; ebből a szempontból a helyi közbiztonsági hatóság az előadást be is tilthatja, félbe is szakíthatja, sőt az épületet kiüríttetheti és bezárathatja. Megütközést keltő eltérések és rögtönzések külön rendbüntetés alá esnek. A rendőri hatóság jogosítva van a főpróbákon megjelenni s a jelenetvezést, öltözékeket, tánczokat és csoportosításokat is ellenőrizni; a kiadott utasítás magyarázta meg, hogy mi tiltandó meg s meghatározásaiban oly messze ment, hogy — habár szakértők meghallgatását is ajánlotta — az engedélyezés vagy tilalom tulajdonképen egészen az eljáró rendőri közeg önkényétől függött. Így például az elősorolás szerint eltiltandó volt minden, a mi a büntetőtörvényekbe ütközik, a mi az uralkodóház és az «alkotmány» iránti loyaltással össze nem fér;

¹ O. L. Geringer-iratok, 1850. *Magy. Hirlap*, 1850 okt.-decz. P. *Napló*, 1851 jan.—aug.

mindaz, a mi «az időszerinti közviszonyod között a köznyugalmat és rendet, a nemzetiségek, osztályok és felekezetek békéjét zavarhatná vagy zavargásokra és tüntetésekre adhatna alkalmat; továbbá a mi a közillemet, szemérmert, erkölcsöt és vallást sérti s mindaz, a mi még élő személyeket vagy «a magánélet tudvalevő viszonyaid viszi színpadra. Minden egyéb a kezelők tapintatára volt bízva, a kiknek pedig rendesen gyorsan kellett határozniok.¹

Ez a rendtartás azután a magyarországi kivételes viszonyokra való tekintettel a Protmann javaslatához képest oly megtoldást is kapott, hogy olyan színdarabok, a melyek valami tekintetben a politikát érintik, vagy a melyekben katonaság szerepel vagy katonai vonatkozások vannak, csak a hadtestparancsnokság hozzájárulásával legyenek engedélyezhetők. Erre való figyelemmel az előadásokon nemcsak egy rendőrtisztviselőnek, hanem egy ügyeletes katonatisztnek is jelen kellett lennie.²

Hogy azonban a kormány emellett teljes tudatában volt a színházak kulturális jelentőségének és a közszellemre való pozitív kihatásának is, azt az az öntudatos politika tanúsítja, a melylyel a magyar színházat a hol csak tehetette, akadályozni, ellenben a németet előmozdítani és pártolni igyekezett. Így például Kolozsvárott, a hol a legrégebbi magyar színház állott fönn, azt a kormány a város tulajdonának nyilvánította s német színészeket hívott belé; csak hosszú küzdelemmel s miután a németek állandóan üres ház előtt játszottak, sikerült a magyar játékszínnek ezt a helyet ismét visszahódítani.³ Még érdekesebbek e tekintetben a pesti leégett német színház újra építésére s általán a pesti német színházat emelésére irányzott tárgyalások,⁴ melyek során ez ügy legbuzgóbb apostola, Rosenthal Sámuel lapszerkesztő meggyanúsította a magyarokat, hogy a régi, nagy német színházat 1847-ben ők gyújtották föl. A kormány és közegei egészen aprólékosan foglalkoztak a nyomorultan tengődő német színtársulat igazgatásával és anyagi viszonyaival, csakhogy annak versenyképességét a közönség szeretetétől és lelkesedésétől fönn tartott nemzeti színházzal szemben valamiképen biztosítsák. Azonban ezeket a törekvéseket 5 azok hatástalanságát megvilágítani e korszak művészeti viszonyainak tárgyalásánál lesz alkalmunk.

¹ *Allgem. Reichs-Ges. u. Reg.-Bl. 1850. Magy. Hirl. 1850 decz. 4. és 5.*

² O. L. Geringer-iratok, 1851. Osztrák *Belügymin.* lev. t. 185 1. A Protmann színházi policziájának mulattató esetét beszéli el *Degré Alajos.* (Visszaemlékezéseim, Bpest, 1883. II. 194. l.) Eszerint P. a pesti Nemzeti színházban a «Bálj» ez. opera színrehozásában azt a változtatást tette, hogy III. Gusztáv királyt le nem lövik, hanem a merénylőket fegyveres rendőrök eltávolítják.

³ *P. Napló,* 1851 aug. tó.

⁴ *U. és Á. L. tár,* kormányzóság 1851.

III.

(Külpolitikai viszonyok; Angolország Ausztria-ellenes magatartása; Haynau insultáltatása Londonban megtorlatlan marad. A német kérdés fejleményei; ellentét Ausztria és Poroszország között; a hesseni beavatkozás miatti összetűzés, az olműtzi értekezlet; Poroszország enged. Rendszabályok Magyarországon a forradalmi propaganda ellen; kémkedés és összeesküvés-szimatolás; akadékoskodás az egyesületekkel szemben. A menekültek elleni halálos ítéletek kiszögzése; egyes megkegyelmezések; elfogatások és politikai perek. A kormány kellemetlenségei a nemzetiségi tényezőkkel. Bach támadása a conservatívek ellen. Elégedetlenség Ausztriában is; pénzügyi gondok; Kübeck a Reichsrath elnökévé lesz; változások a minisztériumban. A katonai körök mozgalma a birodalmi alkotmány ellen; Kübeck befolyása; az augusztusi «ordonnanz»-ok; a miniszteri felelősség megszüntetése, mint az octroyált alkotmány visszavonásának előjátéka. Albrecht főherceg küldetése Magyarországba. 1850 — 1851.)

A Schwarzenberg-minisztérium magyarországi politikáját isszükségkép befolyásolták ez időben oly körülmények, melyek részint a külügyi viszonyokban, részint némely osztrák politikai tényező magatartásában s a kormányzat saját körében állottak elő.

A mi mindenekelőtt a külpolitikai vonatkozásokat illeti, másutt lesz helyén megvilágítani azt az összeütközést, mely egyfelől Ausztria és Oroszország, másfelől Törökország között a magyar és lengyel menekültek kiszolgáltatásának kérdésében támadt s egészen a diplomatiái összeköttetés formai megszakításáig fejlődött. E kérdésben tanúsított magatartásuk a nyugati hatalmakat is — különösen Angliát — bizonyos ellentétbe hozta a császárságokkal.

Franciaország, mely már 1849 nyarán némi bizalmatlanságot keltett maga ellen Ausztria kormányköreiben Savoya annexiójára s a sardiniái királyságnak a Po-menti tartományokkal való kárpótlására vonatkozó terveivel,¹ az emigráció védelmében támogatta az angol kormányt, azonban a fenyegető osztrák-porosz összetűzés eshetőségére semlegességét helyezte kilátásba.“ Ausztriának minden országaival szándékolt belépése a német szövetségbe, a francia kormányt élénk tiltakozásra

¹ *U. és Á. L. tár.*, min. tanács 1849.

² B. Hübner követ 1850 okt. 27-iki lev. Bachhoz a *Nemz. Muzeum lev. tárában.*

indította,¹ de a mily mértékben közeledett Párisban Bonaparte herceg mint köztársasági elnök, Bécsben pedig Schwarzenberg a nyílt reactio politikájához, oly mértékben haladt elő a kölcsönös megértés és közeledés is közöttök.

Angolország már a magyar szabadságharcz idejében világosan elárulta osztrákellenes érzelmeit. Ismerjük azt a leczkézttető modort, a melyben Palmerston Magyarország pacificatiójának kérdésébe beleszólt; a magyar menekültek ügyét pedig az angol kormány annyira magáévá tette, hogy hajórajt küldött a Dardanellákba, a portát ellentállási szándékában megerősítendő. Ily előzmények után a bécsi kormány természetesen fokozott érzékenységgel fogadta azt a véletlen esetét, mely 1850 őszen az egész európai s a magyar közvéleményt is rendkívül élénken foglalkoztatta.

Haynau tábornagy sértődéséért a szórakozásban keresvén vigasztalást, kevéssel visszavonulása után 1850 augusztusában európai útra kelt s miután már Brüsszelben és Ostendeben is kellemetlen és zajos tüntetések középpontjául szolgált,² s már ott figyelmeztették, hogy ne menjen Angliába, szeptember elején mégis meglátogatta Londont és ott két kísérő társaságában megszemlélte a Barclay és Perkins-czég híres serföző gyárát. Miután távozása előtt nevét beírta a vendégkönyvbe, a munkások között hamar híre ment, hogy ki a nagy bajúszú öreg úr s azok az udvaron összecsdülvén, kíméletlen módon insultálták, megdobálták s futásra és elrejtőzésre kényszerítették a gyűlölt idegent, kit csak a rendőrség mentett meg a munkások és az utczai nép dühétől. Az egykorú angol lapok eltérő módon, előbb igen éles, utóbb mindinkább tompított színekkel ecsetelték a kellemetlen esetet,³ mely óriási fel-tűnést keltett s melynél, ha kétes is az, hogy Haynau mekkora tetteleges bántalmakat szenvedett, saját vallomása bizonyítja, hogy élete veszélyben forgott,⁴ és kételyen felül áll, hogy úgy maga a kaland önkénytelen hőse, mint az ő személyében Ausztria súlyos szidalmak tárgya volt, melyek úgy a londoni közönség, mint az európai, sőt amerikai sajtó és közvélemény nagy részében inkább rokonszenvvel, mint megütközéssel találtakoztak. Londonban falragaszok és külön lapok hirdették az eseményt, meetingek tartattak, melyek fenyegetőleg tiltakoztak a tettesek

¹ *P. Napló*, 1851 április 9.

² Lásd *b. Jósika Miklósnak* Brüsszelből, szept. i-én Fehérváry Miklóshoz intézett levelét. (Az egész levélgyűjtemény az Akadémia könyvtárában.)

³ Lásd a *Magyar Hírlap* 1850 szept. 12., 19., 20. és 20-iki számainak közléseit és az akkor Londonban tartózkodó *Rónay Jácint* följegyzéseit ez esetről (Naplótöredék kézirat gyanánt és névtelenül, I. 188. s köv. I.); nemkülönbben *Hropf Lajos* kimerítő czikkét: «Haynau kalandja Londonban-, a Búd. Szemle 1903 deczemberi füzetében. (321. s köv. I.)

⁴ *Zsoldos Ignác* följegyzése id. kéziratában.

üldözése ellen¹ s Haynau utóbb még a német Hannoverből is ellenséges tüntetések miatt volt kénytelen távozni, tervezett párisi útjáról pedig le kellett mondania. Schwarzenberg herceg erélyesen követelt elégtételt, de miután b. Koller londoni diplomatai ügyvivő, szakértők meghallgatása után kijelentette, hogy ez ügyben pert indítani nem tanácsos,² bár Palmerston külügyminiszter az osztrák fölszólalásra nagyon lanyhán fejezte ki sajnálatát, Bécsben végre is belényugodtak a dologba s beérték azzal, hogy repressaliákkal fenyegetőztek előfordulható esetekben, és hogy mikor két évvel később, a Wellington herceg temetésekor az összes európai uralkodók képviseltették magukat, Ausztria ezt meg nem tette, nem akarván, hogy Londonban, hol a Haynaut ért insultus megtorlatlan maradt, osztrák egyenruha legyen látható.³

Az angol hivatalos körök fölfogását ez esetre nézve legjobban jellemzi Lord Palmerstonnak egy október i-ről Grey belügyminiszterhez intézett magánlevele,⁴ melyben egyebek között ezek olvashatók: «Meg kell vallanom, hogy Haynau idejövetele minden cél és ok nélkül, oly rövid idővel olasz- és magyarországi dolgai után szándékos insultus volt ezen ország népe ellen, mely véleményét fölöle oly tele torokkal hangoztatta mindenütt gyűlésekben és hírlapokban. De az a speciális bánásmód, melyben őt a söröskocsisok részesítették, hibás lépés volt. Megveretése ugyan — úgymond — Koller elbeszélése szerint — nem volt oly komoly dolog, de mégis inkább egy paplanon a levegőbe kellett volna őt dobálni . . .» Palmerston hite szerint egyébiránt «Schwarzenberg inkább csak azért feszegeti a dolgot, mert le akarja csillapítani a kedélyeket az osztrák hadseregben, nem mintha ő maga sokat törődne Haynau-al, ki az osztrák kormány kegyét elvesztette s kit nagyon kárhoyzhatnak Bécsben és az osztrák társadalomban kegyetlenkedéseiért. Palmerston e fölfogásának leplezetlen kifejezést adott Victoria királynéval szemben is, ki ezért erősen megleckéztette őt.⁵

Azonban mindezeknél komolyabban fenyegették a monarchia külső békéjét ez időben a német kérdés fejleményei.

Már 1849 nyarán nyilvánvalóvá lett, hogy a német szövetség végleges szervezésének kérdésében Ausztria és Poroszország között kiegyenlíthetetlen ellentét áll fönn. A birodalom német tartományainak a szövetséghez való hozzátartozás ellen Poroszország nem tehetett kifogást s ez alapon Ausztria igényelhetette a maga részére a frankfurti szövetségi

¹ *Frankenburg A.* (id. m. II. 32. I.) egy oly gyűlésről tesz említést, melyben az esetet gúnyképen színpadiasán utánozták.

² *U. és Á. L.-tár*, min. tanács. 1850.

³ *Metternich's Nachgel.* Pap. VIII. 130. I. *The letters of queen Victoria.* London, 1907. II. 487. 1.

⁴ *Hropf Lajos* id. cikkében közölte.

⁵ *Letters of queen Victoria.* II. 319 — 322. I.

kormányban a vezérszerepet. A mint azonban a márcziusi octroyált alkotmány által az örökös tartományok a magyar korona országaival és az éjszaki olasz tartományokkal egységes birodalomra olvasztattak össze, Németországban joggal merült föl a kérdés, hogy ez a nagyobb részében nem német lakosságú birodalom mi címen tartozzék a Bundhoz s gyakorolja még hozzá a hegemoniát benne, kivetkőztetve azt német nemzeti jellegéből? így szükségkép állott elő Poroszország, mint nagyságra Ausztriához legközelebb álló német állam primátusának gondolata.

Ezzel a gondolattal azonban a bécsi kormány megbarátkozni semmikép sem volt hajlandó. Bruck agyában fogamzott meg az az eszme, hogy Ausztria összes államaival vámszövetségbe lépjen a német államokkal s ilyképen egy nagy, közép-európai egység alakuljon. Ezt a magában véve nem természetlen gondolatot Schwarzenberg politikai irányban fejlesztette tovább, mert — mint már említettük — az ő merész és kalandos ambíciója a németországi hegemoniát nem akarta az osztrák centralizmusnak föláldozni, s megbűvölte a gondolat: egy hetven millió lakosságú birodalomban vihetni vezérszerepet. Ő kezdettől fogva azt a hitet vallotta, hogy Ausztriának «ezredéves joga az, hogy az első német hatalom legyem»,¹ oly állítás, a mely vagy az államférfiúnál megütközést keltő felületességre mutat vagy szándékos történethamisítás, mert a német-római császárság egész a középkor végéig nem állandósult a Habsburgok uralmában, az osztrák császárság pedig már épenséggel csak a XIX. század szüleménye volt.

Ez a törekvés az ellentétes sakkhúzások egész sorozatát eredményezte a két versengő hatalom részéről, miközben viszonyuk mindinkább elmérgesedett, úgy hogy Miklós czárnak a varsói találkozásokon ismételve békítőleg kellett közbelépnie. Ausztria helyzete úgy politikai, mint katonai s pénzügyi tekintetben föltétlenül a béke fönntartását, a lezajlott európai forradalom újraébredésének veszélye a conservatív hatalmak összetartását kívánta meg, de az osztrák miniszterelnök kihívhatni vélte a háború veszélyét is, úgy gondolván, hogy Poroszországgal katonai téren is könnyű lesz mérkőzni, a mely véleményében egyes meghittjeinek biztatása megerősíthette.²

A feszültség tetőpontját érte el, a mikor Hessen választófejedelem-ségben a rendek és a fejedelem között súlyos összeütközés támadván, ez utóbbi a frankfurti szövetségi gyűlés védelméért folyamodott; Ausztria megragadta az alkalmat, hogy mint a rend szigorú öre lépjen föl ismét, azonban Poroszország kijelentette, hogy a szövetség beavat-

¹ Lásd 1848 deczemb. 31-én Buol szeptérvári követhet intézett levelét. *Hübner*: «Ein Jahr meines Lebens» ez. műve 375. s köv. 1.

² Lásd *Hübner* már id. 1850 okt. 27-iki levelét Bachhoz, a *Nemz. Múzeum* levéltárában.

kozását Hessen belügyeibe nem tűri. Erre megindult a fegyverkezés; 1850 novemberében az osztrák kormány több mint 200,000 katonát összpontosított a nyugati határok közelében s hogy ezt megtehesse, sürgősen elrendelte az újonczozást és pedig úgy, hogy az ezúttal főleg Magyarországot, Erdélyt és az olasz államokat terhelje;¹ Pesten sok katonaság vonult át s a lapok már hozták az előretolt bajorok és a porosz csapatok közötti első összeütközés hírért.² Azonban a háború mégis elmaradt; a porosz király elbocsátotta harczias külügyminiszterét, Radowitzot s beléegyezett, hogy az érdekelt államok miniszterei előbb Olmützben, majd Drezdában értekezletre gyűljenek össze a hesseni s azzal rokon holsteini kérdés egyetértő rendezése és a német szövetség végleges szervezése ügyében. A lázadó tartományokban Ausztria és Poroszország egyesült erővel csináltak rendet; a szövetség szervezetére nézve azonban megegyezés nem jött létre. A drezdai congressuson Schwarzenberg kívánta az egész osztrák birodalom belépését a Bundba, főU idézve ezzel Francia- és Angolország, valamint a magyar emigráció tiltakozását; Poroszország ellenkezése azonban megghiúsította a «hetven millió birodalmának létrejöttét; nem maradt más hátra, mint a regi szövetséggyűlés és a «vámegylet» visszaállítása. Az osztrák kormány kénytelen volt egy, néhány évre szóló titkos véd- és dacszövetséggel s egy vám- és kereskedelmi egyezséggel beérni; többre Poroszország rávehető nem volt.³

Schwarzenberg herczeg, a ki sajnálta, hogy az olmützi egyezmény elhárította a háborút s ezzel, az ő nézete szerint, megakadályozta az európai béke tartós biztosítását,⁴ Poroszország elleni bravúros föllépésével néhány újabb történetíró csodáló elismerését is kivívta; ⁵ szolgálatot azonban vele a birodalomnak nem tett. Céljáját, akár helyesnek tekintjük azt, akár helytelennek, meg nem valósította; azonban növelte Ausztria hálaadósságát a politikáját támogató Oroszország iránt s ezzel súlyosbította az arról való megfélelkezést a kevéssel később kitört krimi háború idejében. És Poroszországban, ennek pillanatnyi megalázásával fölkelte a megtorlás vágyát, melyet már 1859-iki passivitásával s még inkább az 1866-iki háború által busásan kielégíthetett.

Ily bonyodalmak közepett s miután ez időben az olasz tartományokban is alattomos forradalmi mozgalmak ellen kellett védekezni, az

¹ *U. és A. L.-tár*, min. tanács, 1850.

² *Magy. Hírlap*, 1850 nov. 10.

³ Az egész porosz-osztrák conflictus kimerítő történetét adja *Friedjung* «Österreich etc.» ez. id. műve II. köt. t —134. lapjain.

⁴ *Vitzthum*: Berlin u. Wien, 303- h

⁵ Különösen *Friedjungét* (lásd id. m.), kivel ellentétben *W. Rogge* (id. m. I. 175- 1.) a Sch. taktikáját «junkermässig bornirt»-nek mondja; az igazság itt is a középúton keresendő.

emigráció is mindinkább magára vonta a figyelmet, Kossuthnak valódi vagy álmegbízottjai már megindították érintkezéseiket az otthoniakkal, sőt 1851 őszén maga Kossuth kiszabadult kiutahiai bellebbezéséből s megkezdte előbb angolországi, utóbb amerikai diadalútját, érthető, hogy a Schwarzenberg-kormány fokozódó idegességgel kezelte a magyarországi ostromállapotot, bár minden fölösleges gyanakodással és zaklatással csak a háborúra s újabb elszakadásra reménykedők malmára hajtotta a vizet, a kibékülés ellenségeinek nem nagy számát szaporítván.

Bach az 1851. év folyamában fáradhatatlanul írta a bizalmas leveleket Geringernek, hol lappangó forradalmi bizottságok vagy veszedelmes külföldi jövevények kinyomozása, hol még csak megjelenendő irodalmi művek elterjedésének megakadályozása érdekében, sőt még annak a folyadéknak a vegytani összeállítását is közölte vele, a mely az emigráció vezéreinek leveleiben rejtőző titkos sorokat olvashatókká teszi.¹ Hogy többnyire a külföldről szerzett, vagy belföldi, gyakran névtelen följelentéseken alapuló értesülései ritkán bizonyultak alaposaknak s a magyarországi közegeknek többnyire csak fölösleges munkát, a közönségnek pedig fölösleges zaklatásokat okoztak, könnyen elképzelhető.

A belügyminiszter egyébiránt, a ki mindenben rendszeresen szeretett eljárni s már 1849-ben megbízást adott a magyar forradalmi kormány működésére vonatkozó adatok összegyűjtésére,² 1850 őszén pedig egy újabb 467 egyénről szóló névjegyzékét tétette közzé a forradalmi véstörvénytörvények ítéletei alapján kivégzett egyéneknek, melynek felületeségére még a magyar sajtó is rámutatni merészelt,³ 1851 nyarán egy, Geringerhez intézett leiratban részletes utasítást adott arra nézve, hogy mire kell a politikai hatóságoknak ügyelniük a végből, hogy a közhangulatot s a «gyúlékony magyar népjellemet» az izgatásoktól megóvják.⁴ Most — úgymond — inkább, mint valaha, szükséges mindannak távol-tartása, a mi a magyar száműzött lázadók s a forradalom eseményei iránt rokonszenvet kelthetne vagy ily rokonszenv nyilvánulásával járna. Különösen a sajtóban, szavalati vagy énekelőadásokban és a játékszínen semmit sem szabad tűrni, a mi demonstrációnak volna vehető, vagy arra vezethető. A forradalmi főnökök mellszobrain és képein kívül az olyan jelképes ábrázolásokat sem szabad kirakatokban, üzletekben megtűrni, a melyek — mint a faluba hazatérő magyarok, honvédek mindenféle megragadó helyzetekben — mélabús hangulatukkal túlfeszített vagy épen bűnös érzelmek fölkeltségére alkalmasak. Kossuth esetleges szabaddulása, ha bekövetkezik, a magyar közönségnek is kétségkívül tudomására fog jutni, ezt megakadályozni nem lehet, azért kerülni kell a látsza-

¹ *U. és A. L.-tár*, kormányzóság, 1851.

² *Osztrák Belügymin.* lev. otára, 1849.

³ *Nl agy. Hírlap*, 1850 okt. 17.

⁴ *Osztrák Belügymin.* levitára, 1851.

tát is annak, mintha e szándék forogna fönn. Csak arra kell törekedni, hogy e tényt izgató fejtegetésekre ne használják ki a lapok. Bizonyítsák be a szerkesztőségek tapintatukat e tekintetben. Igyekezék Geringei kifürkészni a közhangulatot; ily pillanatok különösen alkalmasak a személyek és pártok többé vagy kevésbé veszélyes voltának s az alkalmazottak megbízhatóságának megítélésére. Mindennemű üzemekkel szilárdan és kérlelhetetlen szigorral kell szembeszállni, akár forradalmi irányúak azok, akár a márczius előtti alkotmány visszaállítására irányúlok, akár a forradalom részeseitől, akár más személyektől indulnak ki. Most senkinek sem szabad az országot fölizgatnia s a kormányhatalmat gyöngítenie.

A kormány magyarországi közegei nagy buzgalommal láttak hozzá, hogy ez utasítás értelmében szabályozzák a közhangulatot s irányítsák a nemzet érzelem- és gondolatvilágát, a célbavetettel rendesen ellenkező eredményt érve el s az izgalmak minden megnyilvánulásának szigorú akadályozásával annál több rejtett izgalmat keltve. A veszedelmes hangulatot keltő képeket nemcsak a kirakatokból távolították el, hanem még a szobák faláról is leszedték; ¹ megújultak a rendeletek, melyek szerint a forradalomra emlékeztető pörge kalapok, tollak, kokárdák, háromszínű virágok és szalagok vagy «Rózsa Sándor-féle spenczerek» viselői azonnal elfogatandók; néhol még a csárdás tánczolását s magyar dalok huzatását is megtiltották; ilyen vétségért például Vojnics-Hajdú Pált Szabadkán két heti börtönre és kurtavasra ítélték.² Megesett, hogy oly könyvet, mely Pesten engedélyezve volt, valamely vidéki hatóság elkobozta. Híre jött, hogy külföldről a Kossuth képmásával ellátott emlékpénzeket akarnak becsempészni; nyomban hajsza indult azok föl kutatására és elkobzására; ⁴ a kormány még azt az ezüst babérkoszorút és ezüst író-tollat is, melyet atyjok birtokából a Kossuth gyermekeinél találtak, elkoboztatta és beolvasztatta, hogy nyoma ne maradjon.⁵ Hol azért indítottak nyomozást, mert valaki pénzt gyűjtött a Munkácsról Theresienstadtba átszállított foglyok megvendégelésére, hol egy iparegyletet osztották föl, mert a londoni világkiállításban való részvétel céljaira gyűjtött pénzzel állítólag visszaélt; végre leghelyesebbnek vélték a pénzadakozásokat és gyűjtéseket egyáltalán, és pedig haditörvényszéki eljárás terhe alatt megtiltani.⁶

A rendőrség különösen fáradhatatlan volt a conspiratiók szimulálásában és külföldi összeköttetések keresésében ott is, a hol azok nem

¹ *P. Napló*, 1851 okt. 30.

² *Magy. Hírlap*, 1850 aug. 27.

³ *O. L. Geringer-iratok*, 1851.

⁴ *Nagyvárad* lev.-tári másol. 1851.

⁵ *U. és Á. Lev.-tár*, kormányzó ág, 1851.

⁶ *Magy. Hírlap* hivatalos közlem. 1850 nov. 28.

voltak találhatók. A névtelen följelentések még mindig nagy kedveltségnek örvendtek; a levéltitok megsértése ellen a legelőkelőbb állású s politikailag legmegbízhatóbb egyének se voltak megóva.¹ A hírhedt Podolskynak egy Geringerhez tett jelentéséből, de Kempennek és Bachnak legfelsőbb helyre tett bizalmas időszaki előterjesztéseiből is kitűnik, hogy a kerületi rendőri bizottságok a hadseregparancsnokság rendőri osztályához rendszeres jelentéseket tettek kihallgatott és följelentett magánbeszélgetésekről, melyek alapján az osztály tudni vélte, hogy a forradalmároknak és ó-conservativeknek szemében egyaránt azért szálka az új politikai szervezés, mert az ^szaporítja a kormány pártját» és előmozdítja a centralisatiót, a mi természetesen ellenkezik a «táblabírák foederalisticus álmaival». Ők folyton elégedetlenek, változást várnak és a külföld megmozdulását remélik. Egy egyén Parisból üdvözlét hozott Telekitől; Vachot Imre «Losonczi Phönix» cím alatt veszélyes könyvet szándékozik kiadni. (Ismerjük, mily veszélyes könyv lett a «Losonczi Phönix»!) Az egyérművek ismertető jele ez a mondás, melylyel egymást üdvözlük: «Elj az idővel!» Váltig keresték a hazában állítólag már «évek óta létező») titkos társulatot, mely Magyarország függetlenségét tűzte ki céljául, s melyre nézve a legképtelenebb meséket olvassuk némely hivatalos kiadványban.² Még a pesti skót missio is, mely látogatott iskolát és imaházat alapított, gyanússá lett s Geringer utasítást kapott, hogy a skót munkásokat, a mennyiben politikai gyanú alá esnek, utasítsa ki az országból. A kormánynak már az is gondot okozott, hogy Pest városának «jó érzelmű») polgársága jobban sietett a díszpolgári oklevelet Paskievx/itz herczegnek, mint Radetzkynek kézbesíteni.³

A Törökországba menekült Egressy Gábornak hazatérése után még seká tiltva volt a színpadon való föllépése; Szilágyi Sándor elbeszélte,⁴ mennyi rendőri zaklatást kellett eltűrnie, míg Kolozsvárott egy-két jó-tékony ezélú hangversenyt sikerült rendeznie. Az orvosok és természettudósoknak meg nem engedték, hogy Pesten vándorgyűlést rendezzenek. Bach a közönség olvasmányait is felülvizsgálni akarván, a kölcsön^könyvtárak ügyét kivette a kereskedelmi miniszter kezéből s a belügyminiszter alá helyezte.⁵ Legjellemzőbb azonban az az indokolás, a melylyel Geringer az Országos Magyar Gazdasági Egyesület újra fölélesztésének útjába állott. Főúri körökben ugyan úgy tudták, hogy a fölosztatás fooka az egyesület ama lépése volt, melylyel a tagosítások és regálék kér-

¹ «Du weisst, ddss unsere Briefe geöffnet werden», írja gr. Zichy Ferencz Bretzenheim herczegnek 1851 szept. 16-ról. (*Wertheimer*: «Zur Geschichte etc.» Ung. Rundschau, 1914 jan. 59. I.)

² *Nagyvárad* lev.-t. másol. 1851.

³ *U. és Á. I.-tár*, min. tanács. 1850.

⁴ *Rajzok* stb. 129. s köv. 1.

⁵ O. L. Geringer-iratok, 1851.

désben közzétett beadvány alakjában fordult az uralkodóhoz,¹ azonban a Geringer 1851 szeptember 25-iki előterjesztése² messzebbmenő kifogásokat is érvényesít. E szerint az egyesületet többnyire oly egyének alkotják, kik a mezőgazdaság iránt valójában keveset érdeklődnek, ahhoz nem is értenek s az együletben csak eszközt keresnek túlzó és aggályos nemzeti törekvéseik számára. Magyarországon a mezőgazdasággal foglalkozó lakosokat oly nagy különbségek választják el egymástól iaj, nyelv, gazdálkodási viszonyok és módok tekintetében, hogy itt egyáltalán nem egy közös, nagy, az egész országra kiterjedő, hanem inkább vidékek szerint szervezett több egylet volna helyén való, a mit már az a körülmény is tanúsít, hogy tényleg már a pesti mellett egyes megyékben mozgalom indult meg külön egyletek alakítására. Már az országos egyesület magyar ügykezelési nyelve is alkalmatlanná teszi azt arra, hogy az összes mezőgazdasági érdekeltek orgánuma legyen. Ezért ez az egyesület föloszlatandó s helyette lehetőleg a közigazgatási kerületek szerint volna öt egylet szervezendő, melyek egymással legfőlebb kiküldöttek útján érintkezhetnének s a kerületi főispánok közvetítésével fordulhatnának a kormányhoz. Elnökeik lehetőleg a főispánok vagy a földadó-kivető-bizottságok elnökei, vagy más, a minisztérium által fölkért egyének volnának; a taglétszámnak nem volna szabad nagynak lennie; a tisztviselők választása a kormány megerősítésétől függne s a közgyűlések fölött felügyelet volna gyakorlandó.

A mily mértékben látta magát a kormány új veszélyek ellei vedekezésre kényszerítve, oly mértékben kellett igyekeznie a forradalom bűneivel így vagy úgy leszámolni. Azzal tartozni vélt magának, hogy az idézési eljárás alá vont menekült főrézesek pereit befejezze s az ellenők «in contumaciam» hozott ítéleteket kihirdesse; hogy e mellett a kihirdetéssel be nem érte, hanem neveiket táblákon valóságos akasztófára szögeztette, ezzel a Schwarzenberg-minisztérium csak azt bizonyította, hogy 1849 óta semmit sem tanult és semmit sem felejtett. 1851 szeptemberének végén, tehát két évvel a szabadságharc teljes levertése után s épen akkor, a mikor a magyar népnek az újon kinevezett kormányzó, Albrecht főherceg jövelele fölött kellett örvendeznie, olvasháttá a közönség a lapokban egész sorát a haditörvényszéki Ítéleteknek, melyek szerint egyebek közt Almássy Pál, gróf Andrássy Gyula, gróf Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Csernátony Lajos, Gorove István, Guyon Richard, Hajnik Pál, Horváth Mihály, Irányi Dániel, b. Jósika Miklós, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár, Perczel Móricz, Sárosi Gyula, Szemere Bertalan, gróf Teleki László, Vetter Antal és Vukovics Sebő halálra és vagyonekrobzásra ítéltetvén, neveik szeptember 22-én Pesten

¹ Wertheimer előbb id. m. 60. és 70. l.

² Osztrák *Belügymin.* levitára, 1851.

a bitófára kiszögeztettek. Ugyanakkor újabb edictalis eljárás indított 60 napi idézési idő mellett számos menekült ellen, kik között Berzen-
czey László, b. Mednyánszky Caesar, Noszlopy Antal és Gáspár,
Pulszky Ferencz, Rónay Jácint és gr. Teleki Sándor nevei voltak ol-
vashatók. Pár nappal később még több ilyen halálos ítélet hirdettetett
ki, azonban valamennyi megkegyelmezési záradékkal, a mely részint
börtönbüntetésre való enyhítésről, részint a büntetés teljes elengedésé-
ről szólt.

Az ez időbeli megkegyelmezések között voltak olyanok, melyeket
a közvélemény már jogos türelmetlenséggel várt, s melyek tulajdon-
képen beismerései voltak az illetők ellen indított eljárás teljesen indo-
kolatlan voltának. Ilyen volt különösen a Balassa János visszahelyezése
tanszékére, kire nézve maga Thun miniszter elismerni volt kénytelen,
hogy csak kenyéririgységből eredő rosszakaratú denuntiációk miatt
keveredett bajba.¹ Ilyen volt a Jekelfalusy püspöké, kinek a haditör-
vényészék ártatlanságát derítette ki, ki azonban ennek ellenére püspök-
ségét vissza nem foglalhatta, hanem csak többi vádlott püspöktársával
egyenlő, szerény tartásdíjban részesült. Ilyen volt az Egressy Gáboré,
a kinek javára szolgált, hogy a kormány értesülése szerint schumlai és
widdini tartózkodása alatt a menekültekre jó hatást gyakorolt. Azonban
a szélesebb körű amnestiák, valamint egyes kirótt bírságok elengedésére,
egyes menekültek hazatérhetésére irányuló kérelmek elől Schwarzen-
berg és Bach minisztertársaik nézetével szemben még mindig elzárkóz-
tak s azt is megtagadták, hogy oly elítélteknek, kiknek büntetése elenged-
tetett, vagyona minden esetben föloldassék a zár alól.² Különben a meg-
kegyelmezettek személyökre nézve is érezhették még soká a hatalom kezét
maguk fölött; szigorú rendőri ellenőrzés alatt állottak, azonban semmi
gyanú sem merült föl velők szemben. Egyes kerületi főispánok, mint
b. Hauer mindazonáltal nem akartak hinni veszélytelenségükben s az
aggályos politikai helyzettel szemben kívánatosnak jelezték, hogy külön,
fizetett ügynökök kémleljék ki az ilyen s más politikailag gyanús egyének
magatartását.³

Végül a szökevény honvédekre nézve egy 1850 novemberében ki-
adott hadügyminiszteri rendelet büntetlenséget biztosított azoknak, kik
besoroztatásuk után megszökvén, a következő év márcziusa végéig
jelentkeznek; később azután a kormány a honvédek kényszerbesorozá-
sát, a mennyiben nem voltak hadkötelesek, egyáltalán megszüntette,
fönnhagyván egyébkénti felelősségöket viselt dolgaikra nézve.

Míg tehát a kormány a bocsánatot még mindig szűk marokkal

¹ *U. és Á. Iev.-tár*, min. tanács 1850.

² *U. ott.*

³ *U. ott* 1851.

mérte, bőkezű volt a neki tett szolgálatok jutalmazásában, néha még a közizgás rovására is. Nemcsak hogy anyagi jutalmakban részesítette kegyeltjeit s némelyikeknek terhes adósságait fizette ki, hanem a hadikárok megtérítésénél és az úrbérváltsági előlegek kiosztásánál, valamint városok kedvezményes kölcsöneinél fájó megkülönböztetéseket tett a forradalom alatt tanúsított magatartás s gyakran kétes értékű politikai szolgálatok szempontjából.¹

A szabadságharcz leveretése után két teljes éven át Magyarországon igazi forradalmi conspiratióról szó sem lehetett; nem a rendőrség ébersége és a terroristicus rendszabályok hatása miatt hanem azért, mert arra a nemzetnek semmiféle hajlama és kedve nem volt. Ha e két év leteltével a kormány közegeinek végre sikerült megtalálniok azt, a mit oly buzgón kerestek: valamit, a mi, bár nem széles körre terjedő összeesküvésnek volt nevezhető, ebben része volt kétségtelenül a külszeményeknek s különösen az emigráció működésének, néhány könnyelmű ügynök beavatkozásának és az egyidejűleg Bécsben szövődött titkos szervezetnek, de nagy része volt benne az elkeseredésnek a megtorlás politikájának hajthatatlansága s a sok fölösleges és méltatlan üldözés miatt. Ott, a hol az egyik fél engesztelhetetlen, nem lehet a másik félnél sem engesztelődést föltételezni.

E conspiratiók gyászos következményeivel későbbi események kapcsolatában kell foglalkoznunk; azok az elszigetelt elfogatási esetek, melyek már ez időszakba esnek, amazokkal összefüggést nem mutatnak föl. Ilyen néhány író esete: így a Dobsa Lajcsé, kit majdnem négy hónapig tartottak fogva,² a Danielik János kanonoké, kit, mint a «Religio» szerkesztőjét állítottak haditörvényszék elé, vittek fogságba, lapját pedig megszüntették; ³ úgyszintén a Madách Imréé, kit azért, mert egy politikai üldözöttnek menhelyet adott, börtönöztek be, e fogságán val megrontván egészségét és házasetét.⁴ Legnagyobb feltűnést keltett azonban két lelkes magyar hölgynek, Teleki Blanka grófnőnek és barátnőjének, Leövey Klárának 1851 májusában bekövetkezett elfogatása és pöre, mely súlyos várbörtönbe vezette őket, melynek fejleményeit azonban a későbbiekben fogjuk megismertetni.

Így állott 1851 őszén a magyarság megbékeltetésének ügye; hogy az egyenjogúsítás elvével mily kevésbé sikerült a többi nemzetiségeket boldogítani, azt már az előbbi fejezetekben is kimutattuk. Ezeknél az elkényeztetett gyermekek megszokott szófogatatlanságához csakhamar a félrevezetettek jogos ingerültsége járult hozzá.

Rendkívül jellemző a Rajacic patriarcha és Jellacic bán magatartása

¹ *U. és Á. Lev.-tár*, min. tanács, 1850, 1851.

² *Magy. Hírl.* 1850 szept. 12.

³ *P. Napló*, 1851 júl. 21 és aug. 8.

⁴ *Voinovich Géza: Madách Imre és az «Ember tragédiája»*, 100. s köv. l.

a kormányval szemben. Az előbbivel a minisztériumnak egy évnél tovább kellett tuskodnia az Athanazkovic bácsi püspök investitúrájának megadása érdekében; az utóbbi bátran dacolt a bécsi hatalmasokkal és védelmébe vett oly hivatalnokokat, kik nyíltan megtagadták a kormányrendeletek iránti engedelmességet.¹ A milyen erőszakos és konok volt a bécsi politika a magyarokkal szemben, olyan gyöngének, ingadozónak és bizonytalanoknak mutatkozott gyakran a nemzetiségekkel szemben. Hurbánt becsukták egyszer pánszláv üzelmeiért, azután kibocsátották, lelkészi állásába visszahelyezték, sőt még meg is jutalmazták, habár maguk a miniszterek elismerték, hogy a forradalom alatti szolgálatai «nem tiszta forrásból fakadtak».² Salmen sértődve fogadta a bécsi fő-törvényszékhez hivatását s a szászok grófjának teendőitől való fölmentetését; Jancu visszautasította a neki szánt kitüntetését.³ A gör. keleti egyház túlkapásaival szemben a kormány lépésről lépésre hátrált⁴ ellenben a románoknak 1851 elején küldöttség útján Bécsbe hozott újabb emlékiratában foglalt s ismét csak a külön nemzettestként való szervezésre irányuló követeléseik most is teljesítetlenek maradtak.⁵ Nemcsak a magyarok panaszkodtak elnyomatásról és a hivatalok betöltésénél való mellőztetésről, kivétel nélkül minden faj a Szent István koronája egy^kori területén elégedetlen volt sorsával s azonfelül mind egymásra vádaskodtak és egymással viszálykodtak: Erdélyben a románok a szászok ellen, a szászok a románok ellen s a magyarok és székelyek — a mennyire tehették — mindkettő ellen fordultak; hiúmében a szlávok az olaszok-kai viszálykodtak. A Bánságban és Vajdaságban a szerbek elnyomták és maguk ellen zúdítottak minden más nemzetiséget, de a mellett maguk is ezer okot láttak az elégedetlenségre; ép így a horvátok meg a tótok. Ha talán nem is igaz, mindenesetre találó a panaszkodó horvát társát vigasztaló magyar parasztnak szájába adott mondás, mely szerint a mit mi büntetésül kaptunk, azt kaptátok ti jutalmul!-)°

S miután Bachnak, mint a magyarországi politika vezető szellemének ilyen módon sikerült e politika ellenségeit megszorítania, 1851 nyarán szükségesnek látta még egy külön hadüzenetet küldeni a magyar conservatívek címére. A Geringerhez beérkezett jelentések már 1850 folyamában tartalmaztak oly értelmű vádakot, mintha a conservatívek egyetérténeek, sőt titkos összeköttetéseket tartanának fönn a «forradalmárok»-kal; Bécsből is az «Augsburger Allgemeine Zeitung» útján ugyanakkor a legképtelenebb hírek keltek szárnyra, hogy az emigráció

¹ *U. és Á. Lev.-tár*, min. tanács 1850, 1851.

² *U. ott.*

³ *Friedenfeis* id. m II 407. l.

⁴ *W. Rogge* id. m. I. 240. l.

⁵ Osztrák *Belügymin.* levitára, 1851.

⁶ *Friediung* id. m. I. 430. l.

párisi bizottsága, majd meg a londoni magyar meeting nyíltan egyesítették politikájukat az ósconservativekével.¹ Azonban ezek a gyanúsítások csak az ürügyet szolgáltatták a támadásra, mely kétségkívül a «huszonnégyek» emlékiratának megtorlása akart lenni s melyet a megtámadottak főkép Augusz. budapesti kerületi főispánnak tulajdonítottak, de mely félreismerhetetlenül magán viseli a Bach legszemélyesebb kézdeményezésének jellegét.

1851 július 12-éről a helytartóság bizalmas rendeletet intézett a magyarországi «császári főispánokhoz», melyben a következők foglalhatók: «A veszélyes izgatás, melyet az ú. n. conservatív párt vezetői nem fáradó kitartással intéznek a belső rend megerősödése és az Ő Felseége kormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelmei elleni határozott föllépésre bírta. Nem szenved kétséget, hogy a conservatív párt a közszellemre kártékonyán hat, mert a magas kormány rendszabályait gyanúsítja és elferdíti, a kormányközegek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa és egyben gonosz álhírek arczátlan terjesztése által a forradalmi zavaroktól mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a tisztviselők kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar más, ellenkező által szoríttatnék le. Végre a nevezett párt úgy is akar föltűnni, mintha nagysúlyú befolyást gyakorolna a kormány elhatározásaira és rendelkezéseire . . . Fölhívom cnnélfogva, hogy szoros kötelességének tartsa a fölfedezett mozgalmakat s azok káros hatását kitartó erélylyel és hajthatatlan határozottsággal megghiúsítani ... Az észlelt agitációkról az illetők megnevezése mellett tegyen jelentést, hogy a magas kormány szándékolt rendszabályait haladéktalanul alkalmazhassa, mert változhatatlan akarata azoknak mindenkorra véget vetni, hogy a kitűzött cél: a birodalom egysége és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárduljon. Szükségtelen megjegyez-nem, hogy jelzett irányú rendszabályainak biztosan kiszámítottaknak kell ugyan lenniök, de feltűnést nem szabad kelteniük.»

Bach csalódott, ha ezzel a merész és képtelen meggyanúsítással és proscribálással a magyar conservativeket valóban «mindenkorra veszélytelenekké» vélte tehetni. Nekik — mint több ízben kiemeltük — a nemzet széles rétegeiben gyökerök nem volt, de voltak igen jó és szoros összeköttetések Bécsben, még pedig olyan súlylyal bíró körökben, melyek a belügyminiszter működését úgyis rossz szemmel nézték.

¹ *Magy. Hirlap*, 1850 okt. 4. és 23.

² *Wertheimer: Zur Geschichte etc. Ung. Rundsch.* 1914 jan. 58., 65. I.

³ Közli Ludasi (Gans) Mór «Drei Jahre Verfassungstreit- ez. névtelen műve 21. s köv. I.

Wertheimer érdekes adatokat hozott fölszínre,¹ azokból a levelezésekből, melyeket gróf Zichy Ferencz, b. Sennyey Pál, gr. Andrássy György, gr. Dessewffy Emil, Szentiványi Vincze, gr. Barkóczy János, Zsedényi, b. Jósika Samu és mások folytattak 1851 nyarán és őszén herczeg Bretzenheim Nándorral, a Magyarországon is birtokos, befolyásos bécsi főúrral, ki herczeg Windischgrätz Fajossal együtt teljesen az ő oldalukon állott s az ellenök intézett gyanúsítás elleni védekezésökét, valamint Bach és az ő közegei elleni vádjaikat emlékirat alakjában az akkor már az államtanács élén állott Kübeckhez s ennek útján az uralkodóhoz is el tudta juttatni. A conservativek, kik túlbecsülték már megelőző évi memorandumuk politikai hatását, a maguk diadalának szerették tekinteni az osztrák belpolitikában és a magyar kormányzatban nyomban ezután beállott fordulatot is; látni fogjuk azonban, hogy annak előidézésében sokkal nagyobb hatású tényezők működtek közre.

A centralistikus politika változhatatlanságának szüntelen hangsúlyozása nem jelenthette azt, hogy a kormány politikájában változtatásokra egyáltalán nincs szükség; az elégedetlenség Ausztriának széles köreiben is megvolt,² a kormányzatnak korlátlan mindenhatósága melletti tehetetlensége nemcsak Magyarország pacificatiójában bizonyult be és a viszonyok mindinkább a fordulat felé fejlődtek.

Legtöbb gondot a pénzügyi helyzet okozott; az olasz- és magyarországi forradalom leküzdése s az azóta mindkét területen fönntartott ostromállapot és katonai készenlét roppant költségeket okozott s a külonosén nálunk megbénított gazdasági élet nem engedte meg, hogy a rögtönözve behozott új adók a kincstárt mindjárt nagy bevételekhez juttassák. Ehhez járult a Poroszországgal szemben soká fenyegető háborús veszély, mely maga több mint 18 millió forintot emésztett föl,³ a közigazgatás teljes államosítása Magyarországon, az egymásra halmozott reformok s a Bruck költséges vasútépítései, különösen a Semmeringr pálya. A parlamenti ellenőrzés teljes hiánya sem volt alkalmas az állam pénzügyi kezelése iránt bizalmat kelteni és hitelét megerősíteni; a hadsereg sok pénzt emésztett föl s a kormány hiába kívánta a létszám leszállítást, mert a belső szervezet kérdéseiben nem annyira a változó és tehetetlen hadügyminiszterek, mint inkább a császár felelőtlen főhadsegéde, gróf Grünne intézkedett. A kincstár nem tudván magán máskép segíteni, az osztrák nemzeti bank jegyeit kényszerárfolyammal ruházta föl s ezzel a bankot is bevonta az állam pénzügyi romlásába és teljesen elértéktelenítve Ausztria valutáját, fölidézte az ezzel együttjáró

¹ Többször id. m. Ung. Rundschau 1914 jan. 53—60. l.

² Humclancr udv. tan. azt írja 1850 máj. 31-cn Metternichnek Becsből, hogy ott az elégedetlenség nőttön nő s már a császár ellen kezd fordulni. (U. Á. L.-tár.)

³ *Adolf Beer*: Die Finanzen Oesterreichs im XIX. [ahrhundert. 208. I.

összes gazdasági bajokat. Voltak napok, melyeken a bankjegyek diszagiója a 150 százalékot elérte. Az 1850. év zárszámadása 77 millió deficiittel zárult, a mi akkor roppant összeget jelentett. A mindig újabb és mindig kisebb értékű papírpénzek kibocsátása csak fokozta a zavart, mert az állam pénze még a bankjegynél is csekélyebb értékkel bírván, kettős disagio állott elő, a melynek eltüntetése kedvéért az állam kötelezte a bankot a papírpénz átvételére, az ennek fejében kilátásba helyezett kárpótlás fizetésével azonban adós maradt. 1851 május 15-én az összes miniszterektől ellenjegyzett legf. elhatározás jelent meg, mely szerint a kényszerárfolyamú állampapírpénz 200 millió forinton túl ne szaporíttassék, a nemzeti bank pénzjegyeinek szaporítására vonatkozó tilalom pontosan megtartassák s a papírpénz bevonására vonatkozó tárgyalások gyorsíttassanak. A kormány tehát e kibocsátásvánban a saját eljárását hibáztatta, önmagának adott szigorú utasítást és önmagát sürgette meg. Nehány hónappal később egy önkényesnek mondott, de a valóságban épen nem önkényes államkölcson bocsátatott ki, melynek eredményeivel később fogunk foglalkozni.¹

A tekintély uralmának legelszántabb hívei mind nyíltabb kifejezést adtak a kormányrendszabályokkal való elégedetlenségüknek s békétlen hangulatuknak éle teljes joggal a rendszer legigazibb exponense, Bach ellen irányult. A magyar conservativeknél — mint láttuk — ez egészen természetes volt; de Wessenberg is azt a főkép Bachra nézve megsemmisítő Ítéletei mondta ki, hogy Ausztria államférfiaira is ráillik a Napóleon mondása: «Nous n'avons pas l'esprit organisateur», és hogy a legjobb pénzügyi rendszabály lett volna a temesvári csata után amnesztiát adni, ezzel milliókat takarítottak volna meg és hoztak volna be." Hübner gúnyolva a mindenben hangsúlyozott ideiglenességet, szomorúan constatálta naplójában, hogy «L'Autriche n'a pas encore retrouvée son assiette».³ Windischgrätz Becsben egy nem tevékeny, de a viszonyokkal elégedetlen conservatív párt középpontjául szolgált. Maga Ferencz Károly főherceg, a császár atyja odanyilatkozott 1851 tavaszán Szögyény előtt, hogy a módot, a hogy Magyarországgal elbántak, nem helyeselheti; az ország igazgatását magyarokra kellene bízni.⁴ Az osztrák aristokratia köreiben többnyire csak gúnyolódó ingerültséggel beszéltek ez időben Bachról, kit Miklós orosz czár Olmützben fogadni vonakodott s ki azóta borotváltatta le a forradalomra emlékeztető szakállát és csatlakozott mind tüntetőbben a clericalis körökhöz. De legjellemzőbb az ausztriai hangulat gyökeres változására az a körülmény, hogy

¹ Az akkori osztrák pénzügyi válság fejlődésére nézve I. *Friedjung* id. m. 1. 239. s köv. 1.

² Briefe. I. 293. 1.

³ Souvenirs. I. 20. i.

⁴ *Szögyény*: Emi. ír. II. 42. 1.

az öreg Metternich, ki 1848 tavaszán valósággal menekülni volt kényszerül a diadalmas forradalom elől s ki azután negyedfél évet száműzött¹ként töltött a külföldön, 1851 szeptemberében bekövetkezett vissza²térésekor a conservatív körök általános ünneplésének tárgya volt, az uralkodó, a főhercegek, a miniszterek látogatására siettek, miközben ő ez utóbbiakat csípős és lenéző megjegyzésekkel bírálta.¹

Azonban mindezeknél a hangulatoknál és suttogásoknál elhatározóbb befolyást gyakorolt az események fejlődésére az egykori kamaraelnök, majd pénzügyminiszter, utóbb frankfurti osztrák biztos, az urakódó által 1850. év végén a még akkor meg sem szervezett Reichsrath elnökévé kinevezett b. Kübeck, kinek e kinevezését sokan a Metternich befolyásának tulajdonítják s ki ez időben emelkedett a császár kegyében és bizalmában a minisztériumával legalább is egyenlősíthető állásra s ki már régóta a legnagyobb mértékben elégedetlen volt az urakódó kormányzati rendszerrel, melyet a forradalom törvényesítésének tekintett s ezért csendes ellenforradalom útján igyekezett a régi rend³szert visszaállítani.²

Már az 1849 márczius 4-iki octroyált alkotmány a maga XI. fejezetében kilátásba helyezte a Reichstagnak nevezett birodalmi törvényhozó testület mellé egy Reichsrathnak nevezett államtanács föllállítását, kizárólag véleményadó hatáskörrel. Mint az alkotmánypátens legtöbb rendelkezése, ez sem lépett életbe, míg Kübecknek sikerült egy, az ő elnöklete alatt működött bizottság javaslata alapján e testületet megváltósítani s annak élcre állani. A Reichsrath úgy, a hogy azt az 1851 április 13-án kibocsátott császári pátens³ szervezte, szintén csak államtanács volt, de utóbb különböző bővítéseken menván keresztül, hatásköre is — Reichstag hiányában — mindinkább közeledett a törvényhozó szervekéhez s ezért az 1861 -iki februári pátens nevét átvitte az osztrák parlamentre, mely azt egész Ausztria legújabb fölbomlásáig viselte.

Az új államtanács szervezésének szokatlan módja s az elnöknek előzetes kinevezése méltó aggályokat keltettek a miniszterek legtöbbjében; Schwarzenberg valószínűleg sokkal inkább bízott személyes befolyásában, semhogy vetélytárstól félt volna, Bach pedig az ő jó szimatjával fölismerve a helyzetet, azonnal csattanós érveket talált az addig senkitől sem sürgetett új alkotás szükségességének bizonyítására.⁴ A szervezés leglényegesebb kérdéseiben Kübeck teljes diadalt aratott s így a Reichsrathot hatásköre, mely minden törvényhozási kérdésre ki-

¹ *Friedjung* id. m. I. 471. II. 158. s köv. 1.

² Lásd a «*Metternich u. Kübeck*» cz. alatt Max Frh. v. Kübeck által kiadott levelezést, különösen 54—129. I., továbbá: *Jós. Redlich*. D. österr. Staats- und Rechtsproblem. I. 401. s köv. I.

³ Szövegét közli *Szögyény* id. m. II. 219. s köv. 1.

⁴ *U. és A. L. tár.* min. tanács 1850, 1851.

terjedt s az uralkodóval való közvetlen érintkezést is lehetővé tette, valóságos mellékkormánynyá emelte, tagjainak megválasztása pedig világosan mutatta a forradalom miatt mellőzött conservatív tényezők előtérbe nyomulását.

Az első szervezéskor a Reichsrathban két magyar ember foglalt helyet az eredetileg kinevezett hét osztrák¹ mellett: gróf Zichy Ferencz és Szögyény-Marich László. Az elsőnek kinevezése igen természetesen tetszhetett. Szögyény soká tépelődött, vajjon a közvetlenül az uralkodótól eredő meghívásnak engedjen-e? Deák Ferencz tanácsát is kikérte, a kinek válaszából némi biztatást olvashatott ki;² s miután azt tapasztalta, hogy azok, a kikkel Pesten érintkezett, «a birodalmi tanács föllállításában egy jobb kor hajnalát üdvözlik», sőt abban az «utolsó reményhorgonyt» látják s létrehozásában «a felség önálló, szabad cselekvésének és szilárd akaratának első megnyilatkozását»,³ elfogadta az állást és a tanácsban becsületesen igyekezett Magyarország érdekeit érvényesíteni, természetesen vajmi csekély eredménnyel.

Habár az államtanács életbehívásánál fontos szempontul szolgálhatott a pénzügyi helyzet javítása érdekében a Kübeck nagy tekintélyének és gazdag tapasztalatának utat nyitni, kétséget nem szenved, hogy e reform bizonyos megtörése volt a minisztérium addigi kizárólagos hatalmának, bizonyos szakítás a forradalom hagyományaival megterhelt iránynyal, mely csakhamar világosabb jelekben is megnyilvánult.

Ezzel az új iránynyal, ezzel a fordulattal csak laza összefüggésben vannak azok a személyváltozások, melyek ez időben a kabinetben bekövetkeztek. 1851 januárjában megvált állásától Schmerling igazságügy-miniszter, ki a legfőbb törvényszék tanácselnökévé neveztetett ki s csak évek múltán tért vissza a politikai pályára, és májusban lemondott Bruck kereskedelmi miniszter, ki utóbb a konstantinápolyi internuntius állásában várta be újabb meghívását a kormány padjaira. Schmerlingnek, tekintve szabadelvű előzményeit, sok oka lehetett az elégedetlen ségre már a minisztersége alatt történetekkel is, még inkább az azután bekövetkezettekkel; mindazonáltal nem valószínű, hogy kilépése egészen önkénytes elhatározás szüleménye lett volna, sőt inkább kétségtelen, hogy vele a herczeg-miniszterelnök meglehetősen kíméletlenül érezte kelleltenségét, mert a mennyire ínyére volt Schwarzenbergnek a Bach alkalmazkodó simasága és hajlékonysága, ép úgy gyűlölte az igazságügyminiszter merev jogászi doktrinarismusát. Bruck távozását a pénzügyi viszonyok is indokoltá tették, de lehet, hogy ő, mint pro-

¹ Kübeck elnök, b. Krieg elnök, b. Buol, Purkhardt, b. Baumgartner, bg. Salm és Salvotti.

² Deák F. beszédei. II. 383 — 384. I.

³ Eml. ir. II. 32 — 33- I.

testáns, a Thun clericalismusával nem tudta magát tovább azonosítani.¹

Schmerling utódja a pénzügyminiszter testvéröccse, Krauss lovag (Karl) lett, kit Szögyény jeles eszű, de faragatlan, nyers modorú emberként jellemez, ki az osztrák polgári törvénykönyvet «a bölcsesség quintessentiának tartotta-);² így ebben az évben két testvér ült együtt a kabinetben.³ A Bruck helyét pedig b. Baumgartner (Andreas) államtanácsos foglalta el, a physika volt egyetemi tanára és ács. Akadémia elnöke, ki rövid ideig már a Pillersdorf-minisztériumban is viselt miniszteri állást; tudós ember volt, nem politikus, de jó administrator.⁴

A változásra törő áramlat kezdettől fogva a márcziusi octroyált alkotmánynak még mindig fönntartott fictióját, az uralkodói akaratnak r. miniszteri ellenjegyzés és miniszteri «felelősség» békóiba való zárását ostromolta s a nyílt és kifejezett absolutismusra való áttérést tekintette céljának.

Az osztrák sereg tábornokai kezdettől fogva nem tudták elképzelni, hogy az olműtzi alkotmánylevél több legyen, mint egy darab papír; ⁵ Radetzky már 1850 februárjában panaszt emelt a sok hivatalnoki beavatkozás miatt; Kempen is, mint a zsandárság főnöke, állandó hadilábon állott Bachhal. A közönség viszont mindinkább hitét veszttette az alkotmány-adományozás komolysága iránt, miután az egész 1850. év eltelt a nélkül, hogy az ostromállapotban nem levő tartományok valamelyikének országgyűlése is összehívatott volna.

1850 szeptemberében egy rendkívüli feltűnést keltett névtelen röpirat jelent meg ily címen: «Bekennnisse eines Soldaten». Szerzője panaszt emel a jó érzelműek gyávasága miatt s gyalázza azokat, a kik a forradalomnak tett engedményeket kicsikarni merészelték s az uralkodó jóságával oly szégyenteljesen visszaéltek. Nyíltan és büszkén vallja magát reactionariusnak, mert szerinte a reactio semmi egyéb, mint a kötelességérzet, meggyőződés, bátorság és erő összetétele, mely a jövő nemzedék áldására fog rászolgálni. A reactio az a biztosabb, nyugodtabb, bár talán szerényebb hajlék, melyet a jövő épít magának. A jelen állapotok fönntartását lehetetlennek mondja; «mikor fog a mi uralkodónk igazán uralkodni?») kérdi. A miniszteri felelősséget agyremnek mondja; nem hiszi, hogy a márcziusi alkotmánylevél a nemzetiségeket kielégítse, sem hogy a megvesztegetések segítségével választandó Reichstagra építen lehessen. Fenyegetődzik, hogy a hadsereg, a trón egyedüli megbíz-

¹ *Charmatz*: Min. Frh. v. Bruck. 72. 1.

² *Id. m. II. 41.*

³ «Das ganze Ministerium is' a' Graus!» mondták a mindig élezelő bécsiek. (*Frankenburg id. m- II. 13. I.*)

⁴ *Ed. Suess*: «Erinnerungen», 106 107. 1.

⁵ *Vitzthum id. m. 243. I.*

ható támasza végre is az önsegély eszközához fog nyúlni a szabadsággal való visszaélések ellenében. Habár, fájdalom— úgymond — az 1848—49-iki tapasztalatok után ma már a hadsereg rendíthetetlenségébe vetett hit is meginog: a hadsereg ma már nemzeteket ismer, azelőtt csak Ausztriát ismerte! A hadsereg elszomorodva fogja tapasztalni, hogy a császár hadvezére ugyan, de nem uralkodó. Idővel majd a sereg is oly elemekből fog alakulni, melyek a községek veszedelmes szabadságait élvezik. Ám legyen a tartományoknak alkotmányuk, helytartó alatt, de a birodalmat a császár kormányozza. Ötszázezer lelkes katona, a kiknek alkotmánya: «becsület, hűség, engedelmesség», fegyvere zörejével el fogja nyomni az elégületlenek hangjait. Katona nem lelkesedhetik a «dicsőségesen újraépített» Ausztriáért. Egyesüljön minden uralkodó és minden sereg szilárdan, csak ebben van az emberiség jövőjének garantiája.

Ezt a röpiratot eredetileg csak kevés számú példányban ismerősi kör számára nyomtatták ki; de csakhamar, állítólag a szerző tudta nélkül új kiadás készült, melyet terjeszteni kezdtek, úgy hegy a rendőrség azt elkobozta. Ekkor azonban már mindenki legalább is hallott róla, az uralkodó asztalára is eljutott s azt is hallotta mindenki, hogy szerzője senki más, mint Babarczy Imre őrnagy, a Windischgrätz comissariusának fia, a császár szárnysegédje; az általános hit az volt, hogy Babarczyt e miatt eltávolítják az udvartól; de ő helyén maradt.

A kardcsörtetésre sok toll mozdult meg; a Babarczyéval egy egész serege a névtelen röpiratoknak, névtelen válaszoknak szállott szembe; de sokkal figyelemreméltóbb jelenség volt, hogy mikor a következő év tavaszán egy osztrák és egy magyar államférfiú, gr. Hartig és Zsedényi már ismertetett nevtelen röpirataikat ² kiadták, azok elseje ünnepélyesen tiltakozott az alkotmány esetleges visszavonása ellen s azt politikai és erkölcsi lehetetlenségnek mondta, ellenben a második, Zsedényi, szintén az uralkodó jogainak teljessége szempontjából kifogásolta az oly miniszteri felelősséget, mely csak a korona akaratának szab korlátot, ellenben parlamenti ellenőrzésben nem érvényesül.

Ily előzmények után joggal kérdezhette mindenki, hogy mily állást foglal el hát a közvéleményt oly élénken foglalkoztató kérdésben az uralkodó maga és «felelős» miniszterelnöke, Schwarzenberg?

A császárnak, ki még a Horvátországra vonatkozó 1850 április 7-iki pátenzben úgy nyilatkozott, hogy gondviselészerű föladatának tekinti a birodalmi alkotmány szerves továbbfejlesztését, első aggodalmait annak fönntartására nézve a németországi események idézhették föl,

¹ Elősorolva *Friedjungná* 1. I. 443. 1.

² «Die Gencsis der Osterr. Revolution»; «Die Verantwortlichkeit des nisteriums u. Ungarns Zuslände».

egyelőre csak abban az irányban, hogy a katonaságnak a birodalmi alkotmányra való fölesketése veszélyes. A minisztérium a legfelsőbb katonai bíróságra hárította a felelősséget azért, hogy az alkotmányra való esküt még 1848 májusában általánosan kötelezővé tette s azzal az indokolással, hogy az akkori alkotmány azóta már hatályon kívül helyeztetett, az 1849-ikinek erre vonatkozó rendelkezése pedig még hatályba nem lépett, az esküre vonatkozó rendelkezést 1850 november 27-én érvényen kívül helyezte.¹ Ehhez fűződik a hadügyminiszter ellenjegyzési jogának katonai ügyekben való megszüntetése 1850 októberében, a mit— nehogy idegen elem tolakodjék be a hadúr és a hadsereg közé — állítólag maga a hadsereg követelt. Mikor a következő év februáriusában fölmerült a kérdés, vajjon a birodalmi alkotmány megadásának évnapja megünneplenessék-e úgy, mint tavaly? a miniszterek nézetei megoszlottak; végül ismét a Schwarzenberg és Bach véleménye győzött, melyhez Bruck is csatlakozott, hogy miután a múlt évben is az ünnepélyen csak a miniszterek és néhány hivatalnok jelentek meg, a közönség pedig egyáltalán nem vett benne részt, a megünneplés mellőzendő.²

Schwarzenberg, kiről bizalmasa, Hübner utólag azt írta naplójában, hogy az ő tanácsa ellenére csak kényszerűségből engedett Stadion, Bach és Bruck unszolásának s állott rá az ismert mintákból összetákoltt alkotmány kibocsátására, s a ki már 1850 májusában Varsóban megígérte az orosz czárnak, hogy az olmützi alkotmány életbe lépni sohasem fog, most már mind nyíltabban adott kifejezést ezen alkotmánynyal való mélységes elégedetlenségének. A drezdai conferentia elnöki székében⁴ azt a vallomást tette, hogy drágán vásárolt tapasztalások bizonyossága szerint az egészen új alkotásokra irányuló kísérletek nem visznek célhoz; a bizalmát bíró b. Ambrózy Lajosnak csodálatos logikával szemrehányást tett, hogy a magyarok miatt kellett azt a «szemétkotmány»-t megadni, mert máskép — úgymond — «nem tudtunk volna veletek elbánni s magunknak nyugalmat szereznie»⁵ Szögyény előtt pedig 1851 tavaszán már úgy nyilatkozott, hogy «ki gondol most már annak az alkotmánynak tényleges keresztülvitelére! Az jó expediens volt a pillanatnyi zavarban; most mindenekelőtt nyugalomra és rendre van szükség».⁶

Mindazonáltal az alkotmány nyílt megtagadásának keresztülvitele a Kübeck műve volt, ki lépésről lépésre vitte belé e fordulatba a császárt; az ő javaslata szolgált az augusztus 20-iki legfelsőbb kéziratok

¹ U. és A. Lev. tőr, min. tanács 1850.

² U. ott.

³ *Souvenirs etc.* i. 29. I.

⁴ 1850 december végén.

⁵ *Wertheimier*: b. Ambr. L. eml.-i. 35 36. I.

⁶ *Eml. ir.* 1. 40. I.

alapjául, miközben nemcsak Krauss pénzügyminiszter és 1 hun, hanem eleinte állítólag Schwarzenberg ellenzését is le kellett küzdenie.¹

Így jelentek meg a mondott napon az úgynevezett «augusztusi on-donnanz»-ok, három, Schwarzenberghez, Kübeckhez és mindkettőhöz intézett császári kézirat alakjában, melyek kimondják, hogy a miniszterek kizárólag a fejedelem és trón irányában felelősek s a miniszteri elen-jegyzés csak a forma megtartását jelenti; a minisztereknek ugyanoly tartozó kötelessége a császári határozatokat és parancsokat teljesíteni, mint a föltétien hűségesküt a császár kezébe letenni. A birodalmi tanács ezentúl csupán a korona tanácsának tekintendő, melynek mikor és mi-képen leendő igénybevételét a császár egészen magának tartja fenn. A minisztérium és a birodalmi tanács együttesen utasítatnak, hogy érints kezésbe lépven, a márczius 4-iki alkotmány főnnállása és életbelépte-tése lehetőségének kérdését higgadt és kimerítő megfontolás tárgyává tegyék s az erre vonatkozó tárgyalások formája iránt javaslatot terjeszt senek elő. E kérdés megvitatásánál, valamint minden következő tár-gyalásnál a monarchiái államaikat összes föltételei főnn tartásának s a birodalom állami egységének elve és célja változatlanul szem előtt tar-tandó és mind e munkálatok mellőzhetetlen alapjául tekintendő.

A hivatalos «Wiener Zeitung»ban egyidejűleg közzétett indokoló kommentár¹ még kevesebb kételyt hagyott fenn arra nézve, hogy a ki-látásba helyezett s az alkotmány «életbeléptetésének lehetőségére» vo-natkozó tárgyalások milyen irányban fognak haladni s hogy azoknak szükségkép az alkotmánynak még ugyanazon cv végén bekövetkezett teljes visszavonására és a bevallott absolutismusra kell vezetniük. Ezen indokolás szerint a kibocsátott rendeletek szükségessége általánosan el van ismerve», mert az államhatalom cselekvésében az ideiglenesség hát-rányai mindinkább érezhetők. Az eseményekben és tapasztalatokban oly gazdag utóbbi évek a közvélemény félreismerhetetlen változását vonták maguk után azon föltételekre nézve, melyek a népek főnnmaradását és boldogságát biztosítják. Ausztriában a józan hangulat és nyugodt föl-fogás akkora tért nyert, hogy elérkezett immár a még függőben levő kér-dések eldöntésének ideje. Erre nézve mellőzhetetlen annak elismerése, hogy Ausztria nem a forradalom követelményeinek kielégítése által men-tetett meg, hanem a haza megmentését a császári tekintély és a népek-nek az uralkodóház iránti hű szeretete s ragaszkodása biztosította. A né-pek szívében gyökerező ezen monarchiái elv teszi alapját állami épület tünknek. A császári hatalom szabad mozgása és gyakorlata vetett véget a nemzetiségi viszálynak s a véres harcoknak, szilárdította meg a bel-békét és adta vissza a bizalmat a gazdasági életnek. Az alkotmánylevél

¹ Hübeck, Tagebücher II. 55. s köv. I.

² Közölve a P. Napló, 1851 aug. 28-iki számában is.

létrejöttkor a közhangulat fölött zavar és izgalom uralkodott; most még az egyszerű fölfogásai ember előtt is világos, hogy az ebbe az oklevélbe fölvett határozatok nagy része a tényleges viszonyoknak és az osztrák népek valódi igényeinek, óhajtásainak meg nem felel, sőt, hogy azok keresztülvitele az annyi áldozattal kiküzdött belső békét újabb veszélyeknek tenné ki. Ideiglenes rendszabályok további fönntartása s a közjóra nézve ártalmas határozatok fönntartásának fictiója utóvégre is károsná válnék a közjogi öntudatra nézve. Ausztria magas hivatását csak úgy töltheti be, ha benn nyugodt és egyetértő, kifelé erős és hatalmas; ez okból az alkotmánykérdés végleges tisztába hozása csak abból a forrásból eredhet, melyből származott, t. i. a tróntól. Akibocsátott rendelem tek jelentősége az, hogy a «korona szolgáinak- felelősségéta monarchiái alapelvekhez képest állapítják meg, s az alkotmánykérdést kizárólag az uralkodó kezébe teszik le. Így az a népek nyugtalanítása és érdekei sérelme nélkül fog elintéztetni. Ausztria népei hűséggel és bizalommal várandják be császáruk végelhatározását.

Egy további kommentárral, egyúttal vallomással szolgált azután még Schwarzenberg herceg a külföldnek azzal a körlevéllel, melyet az augusztus 20-iki kéziratok alkalmából a monarchia külügyi képviselőihez intézett.¹ Ebben hivatalosan is elismeri, hogy a márczius 4-iki charta a forradalmi viszonyok nyomása alatt, elhamarkodva jött létre, oly helyzetben, a mikor «nem volt idő az elvek megvizsgálására-; idegén mintára készült munka volt, melynek ezért nem lehetett sikere. A mily mértékben állott elő a rend, oly mértékben ismerték föl e charta kivihetlenségét s azt, hogy annak életbeléptetése nagy veszély nélkül meg nem kísérhető. Eljött az idő, hogy a márczius 4-iki oklevél által táplált fictiók megszüntetessenek s az azt kísérő ideiglenes intézkedések eltöröltessenek. A márczius 4-iki alkotmányt a császár önszántából adta ki, ahhoz sem eskü, sem más kötelezettség nem köti. tz csak olyan intézkedés volt, a minőt az ország fejedelme, legfőbb hatalmát gyakorolva elfogad, változtat vagy eltöröl, a nélkül, hogy azért Istenen kívül másnak felelősséggel tartoznék. Ő Felségének nincs szándékában a reactio s minden ilyen gondolat ellen óvást tesz; birodalmában szigorúan törvényes kormányt akar megalapítani. Az is ki van zárva, hogy visszaállíttassanak az utóbbi években elenyészett kiváltságok és rendi előjogok, vagy hogy a személyekre és javakra nézve 1848 óta elismert jogok bármi tekintetben megcsorbíttassanak.

Azok közül a miniszterek közül, a kik az augusztusi rendeletekkel eredetileg szembeszállni próbáltak, csak egyetlengy, Krauss pénzügy-miniszter maradt hű elvi álláspontjához; ő — mint mondta — még Ferdinand császár idejében esküt tett az alkotmányos kormányzásra,

¹ P. Napló, 1851 szept. 12.

annak megszegését lelkiismerete meg nem engedi; ¹ tekintettel az államkölcson folyamatba tett lebonyolítására, helyén maradt az év végéig, akkor — mikor az úgynevezett «alapelvek» formájában a birodalmi alkotmány véglegesen hatályon kívül helyeztetett — visszalépett. A többiek nagyon hamar legyőzték aggályaikat. Hihetetlen könnyedséggel nyergeit át Bach, kinek pedig Stadion után legtöbb oka lett volna magát a márcziusi alkotmányművel azonosítani. Rögtön s a legnagyobb szolgálatkészséggel ráállott az augusztusi rendeletek alapjára² s az az emlékirat, melyet azután az alkotmányrevisio folyamában ősszel cló-terjesztett, csupán a zászló becsületének megóvását ezéző gyöngé kísérlet volt a közvetítésre és enyhítésre, mely világosan elárulja az igazi meggyőződésnek s a dolgokon való változtatás komoly szándékának hiányát.

Kétségtelen az, hogy a fiatal — akkor 21 éves — uralkodóban, a kit már zsenge éveiben is magasabb erkölcsi komolyság jellemzett, mint legtöbb tanácsadóját, a kínos ellenmondások közepett is, melyekbe önmagával jutott, teljes jóhiszeműséggel működött az ebben az időben főleg Kübeck által tette keltett az a megdönthetetlen hit, hogy az absolut hatalom egy, a gondviseléstől neki megítélt jog arra, hogy népeit minden politikai korláttól szabadon legjobb meggyőződése szerint boldogítsa.

Valami sejtelmes érzelem lehetett az, a mely a magyar nemzetet az uralkodó e hitének megértésére a monarchia népei között legfogékonyábbá tette. Tény, hogy az augusztusi rendeletek Magyarországon inkább kedvező, mint kedvezőtlen fogadtatásban részesültek. Guizot azt mondja az angol forradalom történetében, hogy minél inkább félt az ember, annál inkább siet remélni; ez a siető remény is sokat megmagyaráz, de az is érthető, hogy a nemzetnek most az volt az érzése, mintha egy válaszfal hullott volna le, a mely eddig őt az uralkodótól elválasztotta; az olműtzi alkotmányt, a mely a mi alkotmányunkat és történelmünket megtagadta s amúgy se lépett soha életbe, vájjon ki sajnálta volna? Ellenben most remény nyílt arra, hogy a miniszterekről az uralkodóra átment korlátlan hatalom jobban fogja megérteni a nemzet szenvedéseit, panaszait és vágyait.⁴

Ez a remény persze csak sok, hosszú év keserves csalódásai után ment teljesebbé. Egyelőre leginkább a conservatívek voltak a mutatózó fordulattól elragadtatva; ők már a Reichsrath fölállításában és

¹ Kübeck id. m. 57 — 58. 1.

² U. ott.

³ Ismertette *Friedjungnál*, I. 510 — 511. 1.

⁴ A *Pesti Napló* vezércikkében (okt. 25., 24.) úgy látszik, maga *Kemény Zsigmond* a kibontakozás zálogát látja annak elismerésében, hogy a márcz. 4-iki alkotmány megalégedést nem eredményezett s constatálja a közhangulat javulását.

Kübcck kinevezetésében a Bach vereségét s a maguk diadalát látták, annál inkább fűztek az augusztusi rendeletekhez vérmes reményeket.¹

Várakozásaik beteljesedését vélték látni, midőn kevésel később kiszivárgott s nemsokára nyilvánosságra is jött az uralkodónak az az eU határozása, hogy Magyarországra polgári és katonai kormányzóként rokonát, Albrecht főherceget küldi. Ez az ő szemükben mindenekfölött a júliusi körrendelet miatt gyűlölt Geringer-uralom végét jelentette s e mellett azt is, hogy a magyar kormányzat élére oly egyén kerül, a ki már magas állásánál fogva sem lehet a belügyminiszter egyszerű végrehajtó közege s a ki mindenesetre a legalkalmasabb közvetítővé válhatik az uralkodó s ama magyar főurak között, a kik között már akkor is nem egy dicsekedhetett a főherceg ismeretségével és némi bizalmával.

Az új kormányzó kinevezése szeptember 12-iki legf. elhatározással történt meg s bár Albrecht főherceg csak október 14-én érkezett a magyar fővárosba, Geringer már jóval előbb nyíltan beszélt, hogy megbízatását befejezettnek tekintti.²

Miután az okok, melyek a magyarországi kormányzatban beállott változást előidézték, sokszorosán összefüggnek annak a rendszernek céljaival és alapgondolatával, a melynek kifejlődését a következő részben ismertetjük, ott lesz helyén ezekre az okokra s a főherceg küldetésének természetére is világot vetnünk.

Schwarzenberg ez időben egy magyar bizalmasa előtt oly nyilatkozatokat tett, mintha a Bach magyarországi gazdálkodásával jóllakott volna s mintha remélhető lett volna, hogy ha a herceg halála oly hamar be nem következik, hazánkban a dolgok talán másképp alakulnak vala/ Ez a föltevés ugyan éles ellentétben áll azzal a szinte tüntetőén bizalmas viszonyval, mely — legalább a külső jelek szerint — a két miniszter között egészen az egyiknek hirtelen haláláig fönállott. De bármint legyen, ismerve a miniszterelnök jellemét és érzületét a magyarokkal szemben, alig hihető, hogy Schwarzenberg Bach nélkül Magyarországra nézve jobb korszakot jelentett volna, mint Bach Schwarzenberg nélkül.

¹ Lásd különösen b. Senyey Pálnak Bretzenheim hghez int. levelét W'Sertheimer már id. közleményében. (62. s köv. 1.)

² Zsedényi levele Bretzenheimhez u. ott 67. I.

³ Ambrózy eml. iratai Wertheimer id. közlésében 40. I.

IV. RÉSZ.

A BACH-RENDSZER KIALAKULÁSA.

I.

(A kormány elégedetlensége Geringerrel; a tisztviselőkérdés; Bach idegeneket kíván behozni, vádak a magyar tisztviselők ellen, Albrecht főherceg vállalkozása, hatáskörének megállapítása; a kinevezés hatása és magyarázatai. A2 új kormányzó jövedele, első körutazása, környezete. Az alkotmány új <»alapelveidnek megállapítása és kibocsátása; azok hatása; kitüntetések ez alkalmából, Schwarzenberg hg. miniszterelnök hirtelen halála; jellemzése. Az utódlás kérdése; gr. Buol külügyminiszter; Bach és Kübeck vetélykedése; változások a kormány szervezetében; Bach befolyása nem csökken. A külügyi helyzet, Ausztria viszonya a főbb európai államokhoz. 1851 - 1852.)

A magyarországi kormányzatban beállott újabb változást kétségkívül a Geringer kezdetétől fogva csak ideiglenesnek tekintett működésével való elégedetlenség is idézte elő, de ez az elégedetlenség egészen más természetű volt mint az, mely a magyar conservativeket a változás fölötti örömmre indította.

A bécsi kormány a Geringer küldetésének egész ideje alatt nem látott eléggé gyors előhaladást abban az irányban, a melyet maga elé tűzött, tudniillik Magyarországnak kormányzatilag a birodalomba való teljes beolvasztása irányában.

Az e miatti elégedetlenség és türelmetlenség rendszeren a tisztviselők elleni panaszok és kifogások formájában nyilatkozott meg, de — mindig fokozódva — előbb-utóbb természetesen a közigazgatás vezetője ellen is irányult; s ha volt is e panaszoknak és kifogásoknak némi, a viszonyokban gyökerező alapja, főindokuk mégis csak abban rejlett, hogy a tisztviselők a szorosabb értelemben vett Magyarországon ekkor még túlnyomó részben magyarok voltak s e mi-voltuknál fogva a Schwarzenberg kormány s különösen Bach eszméinek teljesen hű és alkalmas megvalósítói nem is lehettek.

Láttuk már, hogy a rendelkezésre álló anyag — miután a nemzettel érző egyének előzetesen ki voltak zárva a kormány bizalmából — elsőrendű nem lehetett; a minisztérium még azonfelül a maga szempontjából nagyon válogatós is volt, hiszen még Somssich Pált sem merte Geringer — röpirata miatt — helytartótanácsosi állásra javaslatba hozni.¹ *t* mellett a megfelelő egyének is alig fejthettek ki sikeres

² *U. és A. L.-tár* kormányzóság 1851.

működést megbízatásuk ideiglenessége s a folytonos áthelyezések miatt, Zemplén megyét néhány hónap alatt nem kevesebb mint öt megyefőnökkel szerencsétlettek; egyes vidékeken a nép tisztviselőinek nevét sem jegyezhetette meg magának. A törvénykezési tisztviselők kénytelenek voltak sok esetben huzamos ideig csupán a jó remény fejében ingyen szolgálni.¹

Az alkalmazkodás készségében különben a legtöbb magyar tisztviselőnél¹ nem volt hiány; hiszen a kik egyszer a kormány szolgálatába állottak, azok egy alkotmányos fordulattól többé magukra nézve már jót úgy se várhattak. A kormánybiztosok közül sokan 1850 őszén kisebb-nagyobb kitüntetésben is részesültek, főképp buzdító például, de kétségkívül érdemes működésükért is s hogy egyesek mennyire azonosították magukat a kormány fölfogásával, azt Czindery pécsi törvényszéki elnök példája mutatja, a ki a bírósági személyzet fölesketésekor mondott s utólag Geringernek bemutatott német ünnepi beszédjében valósággal gyalázta a forradalmat s dicsőítette az uralkodó elnéző kegyét, mert nézete szerint ezerszer annyian érdemelték volna meg a halált, mint a hányán elszenvedték; Magyarország — úgy mond — boldog lehet, hogy elszigeteltségéből kilépve egy nagy birodalom tagjává lett s kegyes ajándékképpen megkapta a közös vámterületet, melyre ipara fejlődése érdekében száz év óta vágyott. Sokan — így végzé — azt hiszik, hogy hazafiasabb most visszavonulni, de miután ez a dolgok menetén úgy se változtatna, ő helyesebbnek tartotta hivatalt vállalni s ezt ajánlja mindenkinek.'

Geringer elismerésreméltó kövekezetességgel hangoztatta, hogy legalább egyelőre a magyar elem nem szorítható háttérbe a kinevezéseknél. Különösen a néppel való érintkezésre utalt hivatali állásokat — úgy vélte — mégis csak megbízható hazai elemekkel kell betölteni; azok a megyei megszokásokat majd levetik s új helyzetükbe belé fognak törődni. A hazaiak iránt a nép mégis csak több bizalommal viselkedik; azonfelül tekintetbe veendő, hogy az utóbbi negyedszázadból való megyei hivatalos irományok mind magyar nyelvűek; még azokban a kevés megyékben is, melyekben a lakosság majdnem tisztán tót, a megyefőnököknél a magyar nyelv ismerete nélkülözhetetlen; ezért megyefőnöki s egyéb megyei állásokra is más országokból való pályázó alig jöhet tekintetbe, mert hiszen a cseh vagy morva nyelv ismerete a tót megyékben sem elegendő, ezeket az idiómákat ugyanis a mi tótjaink meg nem értik. Magasabb állásokra majd idővel idegenem két is lehet behozni, a mennyiben kiváló közigazgatási képzettség mellett magyarul is megtanulnak.¹

¹ *Magy. Hírl.* 1850 aug. 23. és szept. 18. *P. Napló* 1851. aug. 25.

² O. L. Geringer-iratok 1850.

³ *U. ott és U. és A. L.--tár* kormányzóság 1851.

A magyar ideiglenes kormányzat ideiglenes főnökének ez a fel fogása azonban kezdettől fogva erős áramlatba ütközött, mely elvi és gyakorlati okokból a tisztviselői személyzet kicserélésére vagy legalább is messzemenő kiselejtezésére törekedett. Bach már a Haynau idejében rászabadította az osztrák hivatalkeresők seregét Magyarországra; az 1850 júniusában a magyar polgári biztosnál hivatalért jelentkezett 117 egyén közül csak négy volt magyar, a többi mind ausztriai, főképp csehországi.¹ A budapesti városkapitányságnál Protmarin magát majdnem kizárólag osztrákokkal környezte, csak alsóbb állásokban tűrt meg magyarokat.² Báró Hauer soproni miniszteri biztos már szintén 1850-ben rámutatott arra, hogy az új politikai reformok Magyarországon mindaddig nem fognak a népben gyökeret verni, a míg az azok szellemében működő közegek hiányozni fognak. Most — úgymond. — a kormány és a nép között gátló réteg gyanánt terül el a megyei nemesség, a mély sokkal többet vesztett, semhogy az új intézményekkel igazán meg tudna barátkozni s a mely mégsem nélkülözhető, mert a nem nemesi osztály még műveletlenebb maradt amannál, az idegenek pedig a közigazgatás alsó fokán nagyon megéreznek a magyar nyelv ismeretének hiányát. Ezért — véleménye szerint — a törvénykezéshez átlépett járási segédek (adjunctusok) állásait kell fiatal németekkel betölteni, a kik majd lassan megismerik a viszonyomat és megtanulják a nyelvet.³

Azonban Bécsben az átalakításnak ezt a módját is lassúnak találták. Ott — ellentétben Geringerrel úgy vélték, hogy a magyar hivatalnokok nem támogatják a polgári biztost működésében elegendő[^] képpen; különösen a nem magyar nemzetiségűekkel szemben nem érvényesítik kellőleg az egyenjogúságot, márczius előtti reminiscentiákat engednek lábrakapni s mindinkább elvesztik a nép bizalmát. Állítólag a császárnak is feltűnt, hogy a politikai hatóságok nem tudnak fölvilágosítást adni oly eseményekről, melyek a közfigyelmet foglalkoztatják, a mi onnan ered, hogy nem utazzák be eléggé szorgalmasan kerületeiket s nem tanulmányozzák a viszonyokat. Vannak köztük olyanok is, kik a kormány utasításaival szemben passzív magatartást sőt egyenes ellentállást tanúsítanak.⁴

Természetesen nem hiányoztak a denuntiációk sem s egyes kerületi főispánoknak, valamint titkos confidenseknek a legmagasabb állásokig felnyúló vádaskodásai.⁵ De a fő vádaskodó Kempen volt, a kit

¹ O. L. Geringersiratok 1850.

² *Magy. Hirl.* 1851. decz. 31.

³ O. L. Geringer-irdtok 1850.

⁴ *Osztr. Belügym. levitára 1851.*

⁵ Lásd két magát meg nem nevező pestvárosi tanácsnok részben becsük letbevigó, részben politikai természetű vádjait a legmagasabb helytartósági, bírósági és városi tisztviselők ellen 1852 május végéről: *U. Á. L.-tar*, Gend. Dep.

már az ő zsandárparancsnokai igyekeztek a velük nem éppen baráti lábon álló megyei hatóságok ellen hangolni. Hihetjük egyébiránt, hogy a vádaknak sok esetben némi alapjuk is volt; hogy sok tisztviselő nem lakott hivatala székhelyén s többet törődött birtokával, mint hivatalos ügyeivel, hogy sokan össze voltak sógorosodva s hogy a feljebbvalók hivatalos látogatásai alkalmával nagyobb gondot fordítottak a lakmározásra, mint a nép fölvilágosítására, vagy panaszai meghallgatására, azt a régi megyei élet ismerője teljes tagadásba nem vonhatja; hogy azonban c panaszok minden magyar tisztviselő ellen fölhozhatók lettek volna s orvoslásuk csak idegen elemek beplántálásá-tói lett volna várható, ahhoz már sok kétely fér. Úgyszintén az egve? egyének ellen irányuló politikai és erkölcsi gyanúsítások is sok esetben elfogultságról és célzatosságról tanúskodnak.¹

Rendkívül jellemző arra a könnyenhívőségre nézve, a melylyel minden magyar tisztviselő meggyanúsítása találkozott, a gróf Forgách Antal kerületi főispán esete. Forgách, ki a kormány iránti hűségének 1849-ben eléggé meggyőző példáit adta, egy körutazása alkalmával Ungvárott a fogadására megjelentek üdvözlésére adott válaszában egyebek közt azt mondta, hogy a tiszteletet, melylyel fogadják, azon ősi és régi törvényeinken alapuló hivatalnak tulajdonítja, melyet visel s hogy ő ezt az ősi hivatalt igyekezni fog más ősi töt vények és szokások megmentésére fölhasználni, ő — úgymond — a múltat vissza nem varázsolhatja, hanem egy boldogabb jövő előkészítésére segédkezet akar nyújtani, mert szereti az országot, a melynek fia s a melynek jó és rossz sorsában osztozni akar.²

A beszédet így hozván a «Pesti Nlapló», Forgáchot érte azonnal szigorúan kérdőre vonták s a kérdőre vonás megisméltődött, mikor betegség miatt az uralkodó születésnapjának megünneplésétől távol maradt. Forgáchnak sikerült mindkét esetre nézve tisztázni eljárását; de a dologról az uralkodónak is jelentést tettek s főkép Kcmpen áskálódása következtében az ügynevezett végleges szervezéskor a Magyarországon nagyon is népszerűnek s a zsandárság iránt ellenségesnek vélt grófot elvitték Alsó-Cschországba helytartósági elnökül.³

Bach még egy szeptember z-ról kelt leiratában türelmetlenül sürgette Geringernél az alsóbb közigazgatási állások betöltésére vonatkozó javaslatot, mert kívánatosnak tartotta a provisorium megszüntetését s a «kellő képességgel és megbízhatósággal nem bíró» elemek mielőbbi eltávolítását; azonban csakhamar az összes személyi kéréseket félre kellett tenni, hogy azok már az újon kinevezett kormányzó meghallgatásával oldathassanak meg.

¹ U. és A. Lev.-tár 1851. Kormányzóság. Osztr. Belügym. levitára

² P. Napló 1851. aug. 1.

³ U. és A. L. tár min. tanács 1851, 1852.

Albrecht főherceg kinevezése a magyarországi kormányzói állásra az adott körülmények között nem látszott rossz választásnak. Ő legidősebb fia volt Károly főhercegnek, a nagy hadvezérnek s ekképen nagybátyja az uralkodó császárnak, bár kora még alig haladta túl a 34 évet. Gyermekkorától fogva katonának neveltetvén, az olasz harctéren, Radetzky fővezérlete alatt többszörösen kitüntette magát; úgy a Santa Lucia, mint a Mortara és Novara mellett vívott csatákban tanújelct adta személyes bátorságának s vezéri tehetségének. Az olasz forradalom leverctése után egy ideig Csehországban mint helytartó működött. Magyarországhoz vagyoni érdekek is csatolták, mert egyike volt az ország legnagyobb földbirtokosainak.

Mondják, hogy kedvetlenül s csak némi vonakodás után vállalta el a fontos megbízást, miután előzetes biztosítékokat nyert arra nézve, hogy nem a Bach, hanem csakis a császár közvetlen utasításai szerint fog kelleni eljárnia; a belügyminiszter iránt nagy bizalmatlanságot árult el Apponyi előtt is, kinek tanácsait Budára menetele előtt kikérte.¹ Magyarországon tehát sokan azt remélhették, hogy oly kormányzót kapnak, ki függetlenebb lesz a bécsi kormánytól, mint az eddigiek voltak; Becsben pedig ezzel ellenkezőleg arra számítottak, hogy a főherceg nagyobb tekintélyének segítségével könnyebb lesz szándékaikat Magyarországon megvalósítani, mint a megelőző provisoriumok alatt. A tapasztalás megmutatta, hogy ez az utóbbi számítás jobbari vált be, mint az előbbi.

Az uralkodó maga úgy fejezte ki elhatározását, hogy Albrecht főherceget szemelte ki ez állásra, mert Magyarország ügyeinek legfőbb vezetését erélyes kezekbe kívánja letenni. Miután azonban fontos, hogy melléje a polgári közigazgatás vezetőjeként tapasztalt és bizalmat érdemlő egyén állíttassék, fölhívta a minisztertanácsot, hogy ijt javaslatba hozzon. Szóba jöttek báró Hauer, báró Mecséry, gróf Cziráky és gróf Nladasdy, de egyik sem találtatván teljesen megfelelő[^] nek, a kérdés függőben maradt s Geringer megbízott, hogy a főherceg jöveteléig maradjon meg állásában. Tekintettel arra, hogy Magyarországon sok a gazdag nagy úr s a főhercegnek fényes háztartást kellett vinnie, illetményei bőkezűen állapították meg.²

Az új kormányzó nyilatkozataival szemben meglepő, hogy éppen Bach bízott meg a hatáskör kényes kérdésére nézve javaslatokat fenni. E javaslatok értelmében maga a császár adta ki az utasítást, mely szerint a főherceg az ő közvetlen helyettese lesz a magyar királyságban, ott tehát őt minden alkalommal a fejedelmi repraesentatio illeti meg. Személyében egyesíti a helytartói tisztet a III. hadsereg

¹ Metternich Nachgel. Pap. VIII. 114. I. „Szögyény id. m. II. 47. s köv. 1.

² U. és A. L.tár min. tanács 1851. A katonai és polg. kormányzói illetmények összege 196,000 ftozt tett.

parancsnokságával s így legfőbb vezetője lévén Ő polgári és katonai kormányzatnak, ezekben érvényre fogja emelni a birodalmi egység elvét, nem mellőzve az ország sajátosságainak ezzel összeegyeztethető követelményeit. A helytartóság teendői közül csak a fontosabbakkal tartozik maga foglalkozni, így a törvényhozási természetű, úgyszintén a szervezési kérdésekkel, a kinevezésekkel és kitüntetésekkel, valamint a rendőri ügyekkel. A minisztériumokkal való érintkezés a miniszterek részéről «alázatos jegyzékek», a főherceg részéről pedig «egyszerű jegyzékek» alakjában történik. Minden a minisztériumokhoz intézett jelentés és minden ezektől kibocsátott utasítás a főherceg útján megy rendeltetése helyére s az ő láttamozásával látandó el, jelentések eset - lég az ő megjegyzésével is. A főherceg, ha annak szükségét látja, közvetlen előterjesztéseket is tehet az uralkodóhoz. A törvénylapban megjelenő, csak Magyarországot illető rendelkezések az ő aláírásával adandók ki. Ő feje a helytartóságnak s alatta áll minden polgári és rendőri hatóság, ő legfőbb kezelője a kivételes állapotnak s ezért a haditörvényszékek is neki vannak alárendelve. Figyelemmel kíséri a bíróságok működését is, a tapasztaltakról a császárnak jelentést tehet és azokra az igazságügyminiszter figyelmét fölhívhatja, de a bírói teendők egészen ez utóbbinak hatáskörében maradnak. A főherceg a helytartótanács ülésein maga elnökölhet, de a többség határozata őt eljárásában nem köti.¹

A kinevezés hírért a magyar fővárosban eléggé kedvezően fogadták. A lapok a magyarosabb hangzású Albert néven nevezték a főherceget, ki maga is egy ideig szívesen használta ezt a nevet. A «Pesti Napló» rövid üdvözlő cikkében azt mondta, hogy Magyarország most, midőn az új átalakulás nehézségeivel küzd, az ismert események által ejtett mély sebek begyógyulására nézve biztos zálogot bír a felség azon különös gondoskodásában, melyet hazánk iránt kegyteljesen tanúsított az által, hogy ügyei vezetésére rokonát küldte ki, a ki jeles személyes tulajdonokkal s hőstettekkel tündököl.

A magyar sajtó egyébiránt meglehetősen tartózkodó volt a kommentároknak, inkább a bécsi hírlapírók igyekeztek a magyar közönséget is a főherceg küldetésének jelentőségéről s a várható szervezés jellegéről tájékoztatni. Egy bécsi levelező valószínűnek mondta, hogy a magyar ügyek most gyorsabban fognak haladni s a szakemberek rendszere fog érvényesülni a kormányzat berendezésében. - Egy tekintélyes német sajtóorgánum azt jósolta, hogy Magyarországnak sajátlagos politikai különállása ezentúl sem lesz ugyan, de a tartományi ügyekre nézve a berendezés a francia központosítás és a foederalismus

¹ *Oszt. Belügyin*, levitára 1851-

² 1851 szept. 19.

³ *P. Napló* 1851 szept. 23.

közötti középutat fogja követni; ezt jelenti Albrecht főherceg küldetése s figyelemreméltó, hogy az erre vonatkozó császári határozatokban Magyarország «magyar királyságnak», nem koronatartománynak mondatik. Egy bécsi lap is hangsúlyozta, hogy az uralkodó tekintetbe kívánta venni Magyarország sajátos politikai és nemzeti viszonyait, midőn engedve a «közóhajnak» és elismerve a magyarországi közszellem javulását, házának egy tagját bízta meg az ottani kormányzat vezetésével. Ezekkel szemben a «Reichszeitung» azt jelentette, hogy a birodalom jövő alakzatára vonatkozó előterjesztések már készen vannak s hogy azoknak alapelve a birodalom egysége; lehetetlenné vált a kettéválasztott monarchia; Magyarország állása tehát a jövőben sem lesz más, mint az összbirodalom egy nagy tartományáé. Az egyes országok sajátosságai sértetlenek maradhatnak, de az egység elvének érvényesülnie kell mindazokban az ügyekben, melyek a császári kormány hatáskörébe tartoznak s különösen a polgári forgalomnak a birodalom minden részeiben való biztonságát és könnyűségét érdeklik.¹

Mint már említettük, az új kormányzó csak október 14-én foglalta d állását a magyar fővárosban. Babonás emberekben rossz sejtelmeket kelthetett az a véletlen eset, hogy a magyar határ átlépése után Pozsonyban, mint első állomáson, a főherceg katonai gyakorlatot tartatván, leesett lováról; sérülést azonban nem szenvedett. Esztergomban és Vácztól is fogadtatás volt; Váczig vasúton utazott, Vácztól külön hajó hozta Pestre, b. Appel hadtestparancsnok és b. Geringer kíséretében; a kiszállásnál fogadták a hatóságok fejei díszruhásan és a katonaság. Az ily alkalmaknál elmaradhatatlan külső dísz: üdvölvések, katonai szemle, fáklyásmenet és kivilágítás nem hiányoztak; hanem a Bécsbe küldött bizalmas rendőri jelentés azért mégis bevallja, hogy a lelkesedés nem volt nagy, a kivilágítás gyöngén sikerült, csak néhány «éljen» volt hallható s néhány sihedert füttyökért le kellett tartóztatni.²

A királyi palota még Buda ostroma óta erősen meg lévén rongálva, a főherceg ideiglenesen a hatvanútczai Cziráky-házba³ szállott, a hol addig Appel hadtestparancsnoknak volt lakása, ki mindjárt főhercegi utódja érkezése után elhagyta Budapestet s ki helyett a kerületi parancsnokságot Heintzel József addigi városparancsnok vette át. Utóbb a főherceg mellé adlatusként Perrot Jakab altábornagyot rendelték ki.

Az új kormányzó első látogatását a fővárosban a budai katonai temetőben tette; koszorút tett le Hentzi és társai sírjára.⁴ Egyébiránt

¹ Lásd az *Augsburg-Allg. Zeitung*, az *Osterr. Corresp.* és a *Reichszeitung* átvett közleményeit a P. Napló szept. 27., okt. 1. és 2-iki számában.

² *U. és A. Levéltár*, kormányzóság 1851.

³ Most Nemzeti Casino.

⁴ *U. és A. Levéltár*, u. ott 1851.

már négy nap múlva elindult első körutazására, mely tizenkét napot vett igénybe s Nagyvárad, Debreczen, Sárospatak, Ujhely, Kassa, Eperjes, Lócse, Rozsnyó, Miskolcz, Eger, Gyöngyös és Jászberény meglátogatását ölelte föl. Hogy éppen a történeti nevezetességű Branyiszkó hegyszoroson, az osztrákok vereségének helyén állították föl diadalkaput a főherceg tiszteletére, az nem mondható ízléses gondolatnak. Egerben népünnepélyt rendeztek s «Eger legszebb leányai» bort és gyümölcsöt hoztak a magas vendégnek, ki az adományozók egészségére ivott. Az üdvözlésekre a főherceg — bár röviden — mindig magyarul válaszolt. Jászberényben — a hol a jászkúnok főkapitánya, Jankovics, 300 főnyi lovasbandérium élén jelent meg — fáklásmenet is volt s a kormányzó az egybegyűlt fiatalságnak kedélyesen lekiáltott: «tánczolni!» Mikor pedig megelégette a tánczot, leszólt: «jó éjszakát», mindkét magyar mondással nagy lelkesedést keltve. Az émyegős túlloyalítás legföltűnőbb példáját adta Kapy Ede főbiztos, ki Rest megye határán a visszatérő kormányzót e szavakkal üdvözölte: «Mint az örökkévalóság mennyei szózata visszhangzott völgyrőlLvölgyre, házról házra, ajakról ajakra a legkegyelmesebb fejedelemnek a magyarokhoz intézett szózata: Íme, hogy bebizonyítsam irántatok való szeretetemet, elküldöm hozzátok szívem kedveltjét, kedves rokonomat, hű vitézemet! . . . s mi e szózatot szent ige gyanánt tiszteljük . . .»¹

A hivatalos jelentések azonban a körutazásra nézve viszont azt jegyzik meg, hogy csak a nép mutatott lelkesedést, az úri osztály nem; így Borsod megyében a birtokos nemesség képviselőjében egyetlen úr jelent meg. A diákok ellen is sok volt a kifogás, kivált Késmárkon és Kassán; Kempen úgy találta, hogy az ifjúság a Kossuth szédelgéseivel van beoltva. A conservatívek lelkesedése is lelohadt, a mint látták, hogy közülük egyik sem kap meghívást a Geringer helyére. Maguktartására nézve az egykorú levelezések kétféle árnyalatot tüntetnek föl; az egyiket Senyey Pál képviselte, a ki — kerülve ugyan a kínálkozás és tolakodás látszatát — mégis bizonyos közeledést ajánlott és annak kimutatását, hogy a főherceg üdvös szándékai érdekében számíthat a conservatívek loyális támogatására. A másikat Dessewffy Emil fejezte ki, mindig hangoztatván, hogy a főherceg küldetése magában véve még nem biztosíték; az iránynak, a rendszernek kell megváltoznia; nekik nem szabad úgy tünniök fel, mintha már a kinevezés ténye kielégítené várakozásaikat. Reményeik némi lendületet nyertek ismét Sárospatakon, a hol a kormányzó Bretzenheim herceg vendége lévén, több főúrnak alkalma nyílt hozzá a hivatalos személyek közvetítése

¹ *P. Napló* 1851 okt. 23., nov. 4. számai.

² Lásd *Wertheimer* id. közleményében, 59. s köv. 1.

nélkül közeledhetni. Azonban Budára visszaérkezve a főherceg az elébe járuló conservativeket meglehetősen hidegen fogadta, panaszaikra azt válaszolta, hogy az ország hangulatát jobbnak találta, mint neki leírták s hogy neki hivatása a császár parancsait végrehajtani, nem sérelmek orvoslását közvetíteni/

Utazásait egyébiránt az új kormányzó szorgalmasan folytatta, küldöttségeket fogadott, közintézeteket látogatott és sokat időzött Bécsben is, a hol volt módja tapasztalatairól jelentést tenni. Mikor aztán a következő év tavaszán nejét, Hildegarde főhercegnőt is Budára hozta s ott a gróf Sándor[^]féle palotában—a mostani miniszterelnökségberi — rendezte be ház- és udvartartását, otthonosabbá lett a magyar fővárosban, eUeljárt nejével a színházba s igyekezett a hivatalos személyeket és a társadalmi előkelőségeket háza körébe vonni; hetenkinti «udvari estélyei» azonban nem örvendtek nagy kedveltségnek, még a katonák és hivatalnokok is gyéren látogatták azokat. Hildegarde főhercegnő, a ki nagyon leereszkedő volt s fölkarolta a jótékonyt, különösen a bölcsőde ügyeit, hamar köztiszteletre és közkedveltségre tett szert; férjének is elismerték jóakarátát, de a későbbi években nagyon is sokat volt Budapesttől távol s környezete is túlnagy befolyást (gyakorolt reá s ez megakadályozta, hogy népszerűvé legyen).²

Ehhez a környezethez Geringert már nem számíthatjuk hozzá; ez az úr, kinek jöttét-mentét a pesti lapok még kevéssel előbb mint a nap eseményét adták hírül, úgy elpárolgott, hogy a napisajtó nyomán alig lehet végleges távozásának idejét megállapítani. Deczember 20-án Bach még hozzá intézi, mint ideiglenes helytartóhoz rendeletét, de január elején már helyettese, Delamotte kiadványozza a helytartósági intézkedéseket és ő elnököl az újonczozás tárgyában tartott vegyes bizottsági ülésen/ Küszöbön állván a helytartóság végleges átszervezése is, a Geringer helyét egyelőre egyáltalán nem töltötték be.

A volt ideiglenes magyar helytartónak különben nem volt oka Budapestről való távozását bukásnak tekinteni. Mint osztályfőnök a belügyminisztériumban kiváló szerepet vitt a magyarországi közigazgatás újjászervezésében s érdemei elismeréséül kevéssel később kitüntetést kapott; mikor pedig a Krauss Fülöp távozásával Baumgartner miniszter a pénzügyi tárca vezetését is elvállalni volt kénytelen, Geringert áthelyezték a kereskedelmi minisztériumba s ott a miniszter helyettesítésével, tehát e tárczának meglehetősen önálló vezetésével bízták meg.¹

¹ Szőgyény id m. II 49. 1.

² Zsoldos I. id. följegyzései. A Széchenyi ítélete is «Blick» 407. s köv. I. alapjaiban megegyezik ezzel.

³ O. L. Geringer-iratok 1851 1852.

⁴ 1853 április elején.

Mialatt a magyarországi kormányzatban ez a változás végbement, Bécsben egy, az államtanács s a minisztérium néhány tagjából Kübeck elnöklete alatt összeállított bizottság foglalkozott a birodalmi alkotmánynak az augusztusi ordonnanzok alapján való «revisiójával, helyesebben hatályon kívül helyezésének módozataival. A bizottság — melyben csakis Krauss pénzügyminiszter emelt szót az alkotmányosság visszaállításának legalább távoli kilátásba helyezése mellett — november ii-én kezdte meg formális tanácskozásait s munkálata előbb a birodalmi tanács plénuma elé került, a hol Szögyény próbált lándzsát törni a mellett, hogy a magyar alkotmány csupán felfüggesztettnek, nem eltöröltnek tekintessék;¹ azután a javaslatot a minisztertanács vette — december i7-én — tárgyalás alá s tárgyalta több ülésben. A nagy szót Bach vitte, a ki egy 45 pontba foglalt munkálatban tette ki az alkotmányrevisió fölötti nézeteit, Magyarországról mindig mint az «egykori magyar korona» országairól beszélván. Főigyekezete volt kimutatni, hogy a birodalmi alkotmánynak összes szabadelvű rendelkezései tulajdonképpen már hatályon kívül vannak helyezve s ezért a tartományi alkotmányok is — melyek soha életbe nem léptek — hatályon kívül helyezendők. Nehogy azonban e változás következtében a régi rendi alkotmányok — különösen Magyarországon — valamilyen újra föléledhessenek, szükséges már most megjelölni azokat az intézményeket, melyek értelmében Ausztria népeinek érdekeit és szükségleteit független testületek is fogják a hivatalnoki kar mellett képviselni. Ezek a testületek az egyes tartományokban és a birodalom középpontjában, némileg érdekképviselői alapon, de «a napi áramlat toktól távol», a korona meghívása alapján alakulnának és csakis véleményadási joggal bírnának.² Miután a minisztertanácsi tárgyalások a «personalis és territoriális egység» kérdése körül mindinkább elméleti terepre siklottak át, az uralkodó és Schwarzenberg, kikre kétségkívül nagy hatással volt a december 2-án Párisban sikeresen végrehajtott államcsíny, mely Napóleon Lajost Francziaország korlátlan urává tette s a francia köztársaságot kiszolgáltatta a reakciónak, elvesztették türelmüket s ezért a miniszterek és a birodalmi tanács tagjai december 29-ikére az uralkodó elnöklete alatt együttes értekezletre hívtak össze, melynek rendeltetése volt az alkotmányrevisió ügyét végső döntés elé vinni.¹

Ebben a tanácskozmányban csak Szögyény emelt szót Magyarország alkotmányának érvényes és el nem törölhető volta mellett;

¹ Ezt *Friedjung* közli, (id. m. I. 482. 1.) úgy látszik Bach hátrahagyott Ua» tai nyomán, Szögyény emlékirataiban nem említi.

² *U. és Á. Levéltár* min. tanács. 1851.

³ *Szögyény* (id. m. 11. 52. s köv. 1.) ezt a koronatanácsot december 31 sikere teszi, azonban a minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint az 29-én tartott.

fel szólalásával természetesen magára maradt; ellenben Erdélynek, a bánságnak és vajdaságnak, úgyszintén a szász földnek külön-külön koronatartományok gyanánt való felsorolása ellen irányuló véleményét a birodalmi tanácsosok közül többen pártolták. A vitás kérdésekre nézve a császár elhatározását függőben tartotta. Váratlanul szóba került az osztrák polgári törvénykönyvnek Magyarországra való kiterjesztése is, a mely ellen nemcsak a magyar tanácsosok, Szögyény és Zichy, hanem az osztrákok némelyike is állást foglalt; az uralkodó elvi döntése már ekkor kimondta a kiterjesztést.

Két nappal később, tehát az 1851. év utolsó napján adta ki a császár a Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett kéziratot, melyhez csatolva voltak azok «a minisztertanács és birodalmi tanács meghallgatása után» megállapított «alapelvek», a melyek nyomán az osztrák császárság koronatartományainak szerves berendezése végbe fog menni s a melyek keresztülvitelére nézve a miniszterek haladéktalan javaslat¹ tételre utasítottak.¹

Az «alapelvek» 36 pontba vannak összefoglalva. Kimondják, hogy az osztrák császárság oszthatatlan egységű örökös monarchia; általános körvonalait adják a megyei (Kreis) és járási (Bezirk) beosztásnak és hatósági fokozatoknak, melyek fölött állanak az egyes koronatartományok helytartóságai. A községi szervezet városi és falusi jelleg szerint különböző; a falusi községek kötelékéből a nagybirtokok kivethetők s közvetlenül a járási hatóság alá rendelhetők; a falusi és városi községi eljárások a kormány megerősítése esetleg kinevezés alá kerülnek; később törvény fogja a községi képviselőtestületek és előjáróságok választásának föltételeit és korlátait megjelölni, a községképviseleti tanácskozások nyilvánossága azonban már eleve ki van zárva. A bírói tisztet az egész birodalomban az arra rendelt hatóságok és bíróságok a fennálló törvények alapján a császár nevében gyakorolják, a bírák szolgálati viszonyaikra nézve a többi állami tisztviselőkkel egyenlő szabályok alatt állanak, vagyis a bírák elmozdíthatatlanságának elve el van ejtve; a közigazgatás és törvénykezés különválasztása föltétlenül csak a felsőbb fokozatokon érvényesül; a bírászkodás három fokozaton történik s a tárgyalás csak az első fokozaton szóbeli, de a nyilvánosság ott is korlátolt. Bünvádi perekben a vádat az állama ügyész közvetíti; az esküdtzékek mellőztetnek, ítéletek csak szakképzett bírák által hozhatók. Az általános polgári törvénykönyv a birodalom egész területére ki lesz terjesztendő, azonban csak kellő előkészítés után és a sajátos viszonyok tekintetbevételével. Az egyes koronatartományokban külön statútumok fogják a birtokos nemesség jogait

¹ Az «Alapelvek stb.» teljes szövegét I. b. Czörnig «Oesterreichs Nieugestaltung» (1858.) ez. műve 29. s köv. l.

és kötelességeit szabályozni s a majorátusok és hitbizományok létesítését előmozdítani. A megyei és országos hatóságok melle a nemesség, a földbirtok és az ipar képviselőiből alakított tanácsadó bizottságok fognak állíttatni; ilyen tanácskozmányokra koronkint az érdekelteket a járási hatóságok is összehívhatják.

Ezt a meglehetősen homályos és hézagos császári kibocsátványt világosabbá teszi egy egyidejűleg kiadott legfelsőbb kézirat, mely a márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmányt kifejezetten hatályon kívül helyezi, csupán a törvény előtti egyenlőség elvét és a jobbágyi viszony megszüntetését erősítve meg továbbra is. Ezzel az olműtzi alkotmánylevél szét volt tépve; semmi sem maradt meg belőle, a mi szabad intézményeket és demokratikus fejlődést biztosíthatott volna, ha életbeléptetik, a monarchiának. A kényuralmi irányra való áttérés teljes és nyílt volt, csak a birodalmi egység alapgondolata maradt épen, mint sokkal alkalmasabb alapja az abszolút kormányzásnak, mintsem annak az alkotmányosságnak, a melyet a márczius 4-iki octroi ígért, de meg nem valósított. Ennek az egységnek hatályosabb kifejezésére szolgált az az elhatározás is, hogy az ezentúl veretendő pénzekben a császár címe csak mint «Austriæ imperator etc.» szerepeljen, a mivel alig hozható összhangba az az egyidejű intézkedés, hogy az uralkodó minden hivatalos közlésben ezentúl nem csász. és kir. Felsőnek, hanem cs. és kir. apostoli Felsőnek neveztessek. Ez a visszanyúlás az apostoli címre a magyar korona jogainak teljes megtagadása s az uralkodótól az egyházzal szemben gyakorolt jogoknak megelőző, majdnem teljes föladata után valóban különös benyomást tesz.¹

Magyarországon, a hol különben is kivételes állapot uralkodván, a birodalmi alkotmány még elvben sem volt életbeléptetve, ezek a rendelkezések alig félreérthető közönnyel találkoztak; a mit elvettek, azt senki se sajnálta, a mit érte cserébe ígértek, annak senki se örült. Egyes lapok bátortalanul rámutattak, hogy a bánóság és vajdaság visszacsatolása, a mi nemzeti közóhaj, nincs elhatározva; inneni onnan a vidékről azt jelentették, hogy a bécsi hír örömrözetet keltett. Kemény Zsigmond, a ki még májusban azt állította az osztrák lapokkai szemben, hogy az absolutismusnak Magyarországon nincs és nem lehet jövője; az oly rém, melytől legföllerbb gyermek ijedne meg, most mélyen hallgatott.²

De Ausztriában még kevesebb öröm volt észlelhető. Krauss pénzügyminiszter — mint már említettük, — lemondott az alkotmány visszavonása következtében; az ő menetelét használták föl arra, hogy az immár föllerlegessé vált b. Kulmert is áthelyezzék a birodalmi tanácsba.

¹ *Friedenfels* id in. II. 217. 1.

² *Magy. Hírlap* 1852 jan. 6. és febr. 24. *P. Napló* 1851 máj. 6.

Az öreg Metternich, a ki kevéssel a döntés előtt emlékiratot nyújtott be, melyben azt kívánta, hogy a császár az alkotmány visszavonását népeivel szemben ünnepélyes megnyilatkozásra használja föl, elégedetlen volt a választott formával.¹ Hübner megbotránykozással jegyezte föl megemlékezései közé,² hogy azt a pátenst, melyben az osztrák birodalmi alkotmány a császári állam alapjaival meg nem egyezőnek s rendelkezéseiben keresztülvihetetlennek mondatik ki, ugyanaz a miniszterelnök jegyezte ellen, a kinek neve az alkotmánylevél alatt állott.

Hanem azért Schwarzenberg, Kübeck és Bach magas kitüntésekben részesültek, mint olyanok, a kik a lehető legjobban végezték dolgukat. A miniszterelnöknek ebben már nagy öröme aligha telhetett: életerejét az élvezetek és kétségkívül a megfeszített politikai tevékenység is ez időben már majdnem teljesen kimerítették. A porosz követ már jóval előbb panaszkodott, hogy vele tárgyalni lehetetlenség.³ Mondják, hogy az osztrák-porosz conflictus idejében három-négy héten át sohase került hajnali öt óránál előbb ágyba; társadalmi összeköttetéseit sem akarván elhanyagolni, végül már csak olyan salonokba járt el, a melyekben éjfél után is megjelenhetett. Állítólag már januárban szélhűdés érte, idegessége rendkívül fokozódott, látóereje is csökkent, úgy hogy február elején szándéka volt rövid időre szabadságot venni s Nápoly kék ege alá vonulni, hová régóta vágyott; de buzgó kötelességérzete s a tornyosuló teendők mindig visszatartották.¹

Az kétségtelen, hogy az 1852. év eleje nem volt olyan iáőszak, a mikor egy, az osztrák politikát vezető államférfiúnak könnyű lett volna az ügyektől egy időre visszavonulnia. Az «alapelvek» kibocsátása voltaképen csak fehér lap volt, melyet még ezután kellett betölteni; a rég sürgetett magyarországi «definitivum»-ra vonatkozó tárgyalások is ez időben indultak meg. január elején nyitotta meg maga Schwarzenberg nagyon önérzetes beszéddel a bécsi vám- és kereskedelmi conferentiát, melynek feladata lett volna a múlt évben politikailag megalázott Poroszországot gazdasági téren is rákényszeríteni Ausztria felsőbbségének elismerésére. Az osztrák miniszterelnök bizonyára minden igyekezetével rajta volt, hogy ebben is sikere legyen, de a kilátások mindjárt kezdetben rosszaknak mutatkoztak. Poroszország és a vele tartó kisebb észak-német államok nemcsak hogy nem képviselték magukat a bécsi értekezleten, hanem Berlinben párhuzamos

¹ *Max Frh. v. Kübeck* id. m. 160. s köv. I.

² *Ein lahr mein. Lebens* 355. s köv. I.

³ *Friedjung*: *Histor. Aufsätze*. 115. I. Victoria királyné ezt írja egy 1852 márczius 9-ről k. bizalmas levelében: «AU the admirers of Austria consider Prince Schwarzenberg a madman.» *Letters of Queen Victoria*, II. 458. I.

⁴ *Magy. Hirlap* 1832 április 8. és 11. *Metternich* id. m. Vili. 119. s köv. I.

külön tárgyalásokat készültek megindítani a Zollverein megújítása érdekében.¹ Nem kevesebb gondot okozhatott a kormánynak a belső helyzet, összefüggésben az emigráció külföldi sikereivel. Ha a Kossuth angolországi ünnepeltetéseért némi elégtételt is nyújtott a Palmerston visszalépése a külügyminiszterségtől, a mely nem akadályozta meg rövid idő múlva újabb belépését egy tory-kabinetbe, a volt magyar kormányzó amerikai diadalútja már-már a diplomatai összeköttetés megszakítását eredményezte Ausztria és az Egyesült-Államok között. És ugyanakkor — illetve már a múlt év őszén — az erdélyi katonai kormányzatnak — mint látni fogjuk — kezdődő összeesküvést sikerült fölfedeznie, melynek száalai Pestre és a Dunántúlra is kiterjedni látszottak s a melylyel könnyű volt kapcsolatba hozni azt, az osztrák katonaság egy részének föllázítására irányuló törekvést, a melyért — haditörvényszéki ítélet alapján — február 5-én Bécsben egy magyar és egy lengyel emigráns akasztófán halt meg.¹

Április 5-én Schwarzenberg herceg a lakásul is szolgáló kancellaria-épületben a későbbi külügyminisztériumban — délután megtartott minisztertanácsban elnökölt; feltűnően rossz kinézése, Baumgartner miniszternek, hogyléte iránti tudakozódására bevallotta, hogy rosszul érzi magát. Mindazonáltal a magyar ügyvédrendtartás részletes tárgyalásával foglalkozó minisztertanácsot — öt óraker csak azért hagyta el, hogy átöltözködvén, egy ebéden jelenjen meg. Állítólag egy hölgygyel szemben, a ki nagyon szívére kötötte eljövételét, azt az udvarlói szólamot használta, hogy csak a halál akadályozhatná meg a megjelenésben.⁴ És valóban az akadályozta meg: öltözés közben összeroskad s miután ágyára fektették, néhány percz múlva kiadta lelkét. A minisztertanács még tárgyalt, mikor a rettentő hírt meghozták; Bach a haldoklóhoz rohant s fölindulásában egy pamlagra rogyott; a császár átjött a Burgból s letérdelve és könnyezve imádkozott hű, de végzetserű tanácsadójának halálos ágyánál.⁵

A Schwarzenberg Félix herceg rövid, de emlékezetes miniszteri pályája mindenesetre alkalmas volt arra, hogy a vélemények erős összeközösítésében megnehezítse a komoly és tárgyilagos történetírás ítéleté-

¹ *Magy. Hírl.* 1852 jan. 8., 9., 14. számok.

² Píringér-Pataki és Goslar.

³ Néhány magyar író azt állítja, hogy Schwarzenbergnek a minisztertanácsban való fölindulása okozta halálát s hogy ezt a fölindulást magyar politikai büntetettek elítélése körüli nézeteltérés idézte volna elő. Ennek a minisztertanácsí iratokban semmi nyoma. A minisztertanácsban e napon Schwarzenberget a Seimig Lajos megkegyelmezési ügyében tényleg leszavazták, de nem valószínű, hogy ezt annyira a szívére vette volna. Azután még az ügyvédrendtartás tárgyalása alatt is elnökölt egy ideig.

⁴ *Friedjung* id. m. II. 163. 1

⁵ *Hübner*. Souvenirs etc. I. 64. s köv. 1.

nck kialakulását. Ez a nehézség azonban oly mértékben oszlik el, a mely mértékben haladták túl már a múlt eseményei is azoknak a törekvéseknek a céljait, a melyeknek szolgálatába állott a forradalom utáni kor osztrák miniszterelnöke. A míg az osztrák politika hitt az osztrák centralismus lehetőségében és jövő sikerében, addig találkoztak olyanok is, kik ezt a hitet történelmileg megalapozni igyekeztek s az e cél érdekében, bár csak múló eredményekre is jutott államférfiút magasztalni hajlandók voltak. Másrészt az is igaz, hogy ha egy vezető politikus tettei megítélésének mértékéül egyedül alkotásainak és hatásának tartósságát fogadjuk el, a világtörténelem sok nagy alakját leszünk kénytelenek a polczról, melyet elfoglalnak, leszállítani.

Ezért a Schwarzenberg miniszterelnöki szerepének megítélésénél oly mértéket kell választani, a mely ítéletünket legbiztosabban kivezeti a politikai tendenciák ellentétes szempontjainak útvesztőjéből. Ez a mérték egyfelől az államférfiúi gondolkozás és cselekvés erkölcsi jellege, másfelől: a kitűzött cél szempontjából elért eredmények és azokért hozott áldozatok aránya.

E kettős mérték alkalmazása föltétlenül a Schwarzenberg elítélését vonja maga után. Tudjuk, hogy fellépésének merészsége, parancsoló modora, pillanatnyi sikerei, a császárra gyakorolt roppant befolyása s a legkíméletlenebb eszközökkel való dobálódzása sokakban csodálatot, sőt rettegést tudott kelteni; tudjuk, hogy voltak, a kik őt halála után keseregve magasztalták, a kik negyedfélelvi minisztersége által halhatatlannak mondták, Bismarck és Cavour mellé állították, sőt, hogy volt magyar ember is, ki benne Ausztria megmentőjét látta/ Azonban viszont tetteinek minden, csak némileg tárgyilagos bírálója elismerni volt kénytelen, hogy megfontolásaiban és számításaiban a népek semmi szerepet sem játszottak; «az eleven nemzeti erőket semmibe se vette» s rá nézve a politika csak a kormányzó kabinetek erőinek va-banque-játéka volt. «Az ő agya csak udvarokkal és államférfiakkal dolgozott, mint egyedüli mértékadó tényezőkkel, gondolván, hogy végső esetben a hadsereg mindig segítségül hívható¹; úgy, hogy végeredményben ő tulajdonképpen a politikai uralmat csak «katonai despotismus» alakjában tudta elképzelni. Erkölcsi világnézlete egyáltalán nem volt; visszataszító cynismussal tudta lebecsmérelni a saját elhatározásait, mikor szükségesnek látta azok megváltoztatását, ez által maga rombolván le az eljárása komolyságába, sőt becsületes-ségébe vetett Intet is; a könyörület, engesztelődés és méltányosság

¹ Schwarzenberg többé-kevésbbé magasztaló megítélését lásd *Helpferth* id. m. 111. 42. s köv. I. *Berger* id. m. 496. s köv. I. *Hübner*: *Souvenirs* id. h. *Vitzthum* id. m. 328. I. Helyenkint *Friedjungnál* is; (id. in. különösen II. 15., 134 - 169. I.) *Gr. Apponyi György* levele Szögyényhez, ennek eml. ir. II. 231. I.

érzelmeit legföllebb hideg gúnyjára méltatta.¹ Ellenségeinek kihívó magatartással akart imponálni s erőszakos játékaiban nem a nyereséget, hanem magát a kockázatot szerette.

A mi pedig a céljai s eszközei, eredményei és balsikerei, alkotásai és rombolásai közötti arányt illeti: vájjon a tekintély elvének, melynek elszánt bajnoka gyanánt ünnepezték magasztalói, használtá-e a forradalom kegyetlen letiprása annyit, a mennyit ártott az a hamarság, a melylyel a császár által az olműtzi alkotmányban tett összes ígéreteket kevesebb mint három év alatt visszavonatta? Vájjon a fennen hirdetett birodalmi egységnek használt-e Magyarország földarabolása s alkotmányának megtagadása annyit, a mennyit ártottak a közigazgatási uniformismus és a germanizálás által fölébresztett nemzeti és tartományi ellenhatások? És vájjon «az események föltartóztatását» lehet-e érdemül tudni be annak, a ki olyan politikai ábrándoknak, a minők az Ausztria vezetése alatti német unió volt, a monarchia legközelebb fekvő létérdekeit fölládozta s a nélkül, hogy a belső megerősödést legkevésbé is előmozdította volna, a külföldön majdnem mindenütt gyűlöletesse tette Ausztria törekvéseit, ezzel is fokozva a monarchia politika, elszigeteltségét, mely utódjai alatt oly súlyosan érezte hatását?

Végre mi magyarok joggal vonhatjuk a történelem ítélőszéke elott kérdőre Schwarzenberg herceget a szabadságharcz leverése után annak részeseire gyakorolt kegyetlen bosszúért, mely nemcsak emberieségi szempontból volt vérlázító, hanem — mint azt ma már iránla barátságos történetírók is elismerik, — a monarchia politikája szempontjából is megbocsáthatatlan hiba volt. Az ő neve a magyarok előtt mindenkor gyűlölt lesz és bármily lángoló szenvedély adta az ő megítélésénél a tollat a Széchenyi kezébe, bizonyos, hogy a Blick írója, ki nemcsak nagy magyar hazafi volt, hanem az osztrák uralkodóháznak tántoríthatatlan híve is, nem bánt volna oly irgalmatlanul egy halottal, ha abban nemcsak hazája, hanem a dynastia iránt is megbocsáthatatlan bűnnel terhelt államférfiút nem látott volna.¹

Az osztrák miniszterelnök halálhírének hatását Magyarországon könnyű elképzelni; Metternich hercegnőnek valószínűleg igaza volt, mikor azt jegyezte föl naplójába, hogy a magyarok újongnak a Schwarzenberg halála fölött, -kit legnagyobb ellenségüknek tartottak.⁴ A ma-

¹ Lásd ezeknek meglehetősen leplezetlen elismerését: *Friedjungnál* (id. m. II. 160., 169. l.j. *Charmatznál*: Minister Frh. v. Bruck, 48. I.; továbbá *Schwarzenberg Friedrich hg.* (der Landsknecht) véleményét rokonéről: Bern. R. v. Mayer -Erlebnisse» cz. művében I. 337. I.

² *Eisenmann, id. m. 121. l.*

³ Lásd a Blick 59., 442; 443; 457-459. lapjain Schw. ellen intézett kíméletlen támadásokat, melyekben őt egyebek közt „rothadt lelkiú kéjencz»-nek Szörnyetegnek, vampyrnak, állat-embernek nevezi.

⁴ Nachgel. Pap. Vili. 123. I.

gyar sajtó hideg tartózkodással kezelte a nagy eseményt, legfőlebb a bécsi lapok kommentárjainak átvételére szorítkozott; csak a hivatalos «Magyar Hírlap» vélte elismerendőnek, hogy a herczeg a közbékét «megóvta», «a porosz kevélységet megalázta» s Ausztria tekintélyét oly magas polezra emelte a külföld előtt, a minőn az 1814 — 15-iki győzelmek óta nem állott.¹ Párisban bizonyos aggodalommal fogadták a változást, mert a köztársasági elnök uralma megszilárdításának munkájában számított az osztrák kabinet támogatására/

Bármily nehéz kérdés elé állította az uralkodót első tanácsadójának váratlan halála, ezt a kérdést gyorsan kellett megoldani. Politikai körökben már akkor emlegették a Rechberg gróf nevét, azonban már alig egy héttel a haláleset után kinevezte a császár külügyminiszterévé és a császári ház miniszterévé gróf Buol-Schauenstein (Karl Ferdinand) addigi londoni követet, kit állítólag maga Schwarzenberg kívánt még életében utódjául a külügyminiszteri állásban Buol nem osztrák, hanem svájcezi származású volt; mint régebben hadvezéreit, a XIX. században minisztereit Ausztria szívesen hozta be idegenből; Stadion, Metternich, Ficquelmont, Wessenberg, Bruck, Buol, Toggenburg, Rechberg, Beust mind mint nem osztrák családok szülöttei jutottak fontos politikai állásokba Ausztriában.

Bucit minisztersége elején így jellemezte a finom ítéletű Hübner emlékirataiban: «Nem elsőrendű államférfiú, de jó iskolabeli diplomata, értelmes a mikor szenvedélyei nem zavarják meg ítéletét; gyakran, sőt nagyon is gyakran kellemetlen, de alapjában jó ember becsületes és teljes odaadással viseltetik császára iránt.» A későbbi följegyzések, a párisi követ további tapasztalásai nyomán mindinkább kidomborítják az új osztrák külügyminiszter rossz természetét (bad temper), kellemetlenkedését, szenvedélyes föllobbanásokra való hajlandóságát és fennhéjzását/ a mely utóbbi tulajdonsága Bismarckot arra a megjegyzésre indította, hogy szeretne csak egy óráig olyan nagy úr lenni, a minőnek Buol mindennap képzei magát.¹ Habár tehát a külpolitikai helyzet, melyet Schwarzenberg halálakor hátrahagyott, magában véve is nehéz volt, habár kétségtelen, hogy a herczeg kimúltától kezdve a császár a külpolitikai irányítást magának tartotta fenn, mégis világosnak látszik, hogy Ausztria külügyi viszonyainak abban a kedvezőtlen alakulásában, mely az ötvenes évek alatt megfigyelhető s az 1859-iki vereséges háborúhoz vezetett, a Buol szellemi középszerűsége és ellen-szenves személyisége is részes volt.⁶

¹ 1852 április 7.

² *Wessenberg* id. ni. II. 55. 1.

³ *Hübner* id. h.

⁴ *Hübner* id. m. I. 126. II. 10., 79 80., 83. 1.

⁵ *Wertheimer*: Friedenscongresse u. Friedenschlüsse etc. 1917. 89. 1

⁶ *Friedjung*: D. Krimkrieg u. d. österr. Politik, 1911. 18., 102. s köv. L

Az új külügyminiszter kinevezése egyébiránt korántsem jelentette annak a Schwarzenberg herceg hatáskörével való fölruházását; sőt ellenkezőleg, ez a személyváltás az egész kormány szervezet lényeges átalakulásával járt együtt. Alighogy a kinevezés megtörtént, április 14-kére a császár, személyes elnöklete alatti tanácskozásra hívta meg úgy a minisztereket, mint a birodalmi tanács tagjait, melyen már Buol is megjelent s melynek megnyitásakor az uralkodó előadta, hogy Schwarzenberg hercegnek a korona intencióihoz képest folytatott belügyi és külügyi politikája változatlan marad. Magasztalólag szólt az elhunyt miniszterelnök működéséről s hivatkozott a múlt évi augusztus 20-iki és december 31-iki legfelsőbb kéziratokban kifejezett elvekre, melyeknek végrehajtására egész erővel fog törekedni, a miéit föl hívja a minisztereket, hogy őt e feladatában támogassák. A miniszterek és a birodalmi tanács tartásuk azokat az elveket mindig szemük előtt s ne zavartassák meg magukat eljárásukban a pártok amaz üzelmek által, melyek különböző ügyek s gyakran a lojalitás leple alatt a császári tekintély gyöngítésére s önző célokra irányulnak. A külpolitikát illetőleg a császár akarata az, hogy Ausztria az európai államrendszerben s különösen Németországban újabban kivívott hatalmas állását fenntartsa. Egy a Kübeck elnöklete alatt miniszterekből és birodalmi tanácsosokból alakítandó bizottság fogja az egyes országok szervezetének irányelveit kidolgozni s a Magyarországra nézve már elkészült szervezési javaslatot felülvizsgálni. A miniszterelnöki állás többé betöltetni nem fog, a császár maga veszi át az ügyek legfőbb vezetését. Ezen megnyilatkozás után Kübeck és Buol biztosították az uralkodót a birodalmi tanács és a miniszterek nevében, hogy mindenben szándékai megvalósítására fognak törekedni.¹

E császári elhatározás hátterében egy Kübeck és Bach között lefolyt s ez utóbbinak vereségével végződött küzdelem állott. Néhányak szerint Schwarzenberg a miniszterelnökségben Bachot kívánta utódjának s a császár hajlandó is lett volna a kérdés ilyen megoldására, de ezzel Kübeck oly hevesen szállott szembe s oly világosan mutatta ki, hogy Bachot politikai elvtelensége mennyire megfosztotta tekintélyétől, hogy a tervet elejtették s miután ezen előzmények után Kübeck sem vállalkozhatott arra, hogy a kormány élére álljon, nem maradt más hátra, mint a miniszterelnöki állást eltörölni.¹ Most már a miniszterek tanácskozásaiban való elnökléssel sem bízta meg a császár Bachot, hanem Buolt. Ezek a tanácskozások egyébiránt teljesen elvesztették

¹ *U. és A. levéltár*, min. tanács 1852. h. tanácskozmányról *Szögyény* is (id. in. II. 63. s köv. I.) megemlékszik, ki a fejedelmi nyilatkozatot a Bach művének mondja, a ki «Schwarzenberg halála által leghatalmasabb támaszától fosztatván meg, mpst a legfelsőbb firmát akarta rányomni politikájára.»

² *Friedjung* Oesterreich etc. II. 171. s köv. 1.

addigi jellegüket és jelentőségüket; a «minisztertanács» «miniszteri conferentiává» alakult át és sokkal ritkábban jött össze; az öszminisztérium mint testület kifelé megszűnt szerepelni s a császár az egyes miniszterek előterjesztése fölött többnyire a miniszteri értekezlet meghallgatása nélkül határozott. A miniszteri értekezleteken új alakok is jelentek meg. Már április 25-én egy legfelsőbb elhatározás adatott ki, amely az összes rendőri ügyeket — ideértvén sajtót és színházakat is — kiveszi a Belügyminisztérium hatásköréből s azokat egy külön rendőri főhatósághoz utalja, melynek vezetését a császár Kempen altábornagyra, a zsandárság főparancsnokára bízta. Ezt Kübeck a maga legszemélyesebb diadalának tekintette.¹ Kempen báró miniszteri rangba helyeztetett, nem viselt miniszteri címet, azonban a miniszteri tanácskozásokban részt vett. Hasonlóképpen a miniszteri collegium részesévé tette egy császári elhatározás gróf Grünne (Karl) főhadsegédet, az uralkodó katonai tanácsadóját; már ez világos félretolását jelentette b. Csorich hadügyminiszternek, ki még egy évig névleg viselte a hadügyminiszteri tiszteletet, 1853 májusában azonban ezt a minisztériumot teljesen megszüntették s azontúl a hadsereg egészen a legmagasabb császári főparancsnoksággá kibővített katonai kabinet iroda alá helyeztetett; oly változtatás, mely a későbbi eredmények szempontjából nem bizonyult éppen üdvösnek.

Ezeknek az intézkedéseknek közvetlen hatása bizonyos fejtelenségben mutatkozott, mely a vezetés nélküli minisztérium tagjait egymással könnyen összeütközésbe hozta. A május 13-iki miniszteri értekezleten b. Krauss igazságügyminiszter hevesen megtámadta Thun cultusminisztert egy a császár képviselésében az egyetemen tartott beszédjeert, melyben a történeti fejlődést az észjogi speculációk fölé helyezendőnek mondván, élesen elítélte az osztrák polgári törvénykönyvet. Thun gyöngye védekezésével szemben a miniszterek a Krauss oldalára állottak s tiltakoztak a beszédnek a hivatalos lapban való közzététele ellen s annak tartalmát a császár tudomására kívánták hozni. Az elnöklő Buol sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy míg ő a miniszterek elvi solidaritására számított, nagy elvi ellentéteket lát közöttük, melyek most már a nyilvánosság elé is kerültek.

Egy másik hatása e változásoknak, melyre mindenki számított, hogy 1. i. azok a Bach háttérbe szorulását és Kübeck vagy Buol föülkerekedését fogják eredményezni, csodálatos módon egészen elmaradt. Habár Bach magas rendjellel s utóbb a csász. Akadémia curator tisztevel is tüntettetett ki, két évvel később bárói rangra is emelkedett, habár a rendőri ügyek kiszakítását a Belügyminisztériumból rendkívül elismerő és hízelgő legfelsőbb kézirat adta tudtára, a miniszterelnökség kérdésé-

¹ *Tagebuchblätter* II. 65. I

² *U. és A. Levéltár*, miniszter-conferenciák 1852.

³ *Nemzeti Múz.* levéltárában; közli *Friedjung* id. m. II. 561. I.

ben való mellőztetése után hatásköre oly fontos s az ő szemében különösen becses részének elvonásában s a vele különben is ujjat húzó Kempenre való ruházásában lehetetlen volt mást, mint befolyása csökkenésének jelét látni. Ezenkívül úgy Bach mint miniszter társai csakhamar csak nagyon is élénken érezhették a kialakult Kempen-Grünne-féle mellékkormány beavatkozásait intézkedéseikbe. Azonban ez az ember oly csodálatos szívóssággal követte becsvágya céljait s oly határtalan ügyességgel bírt a változó helyzetekhez való alkalmazkodásban s az elvesztett előnyök helyett újak találásában, hogy a következő évek a politika általános irányításában befolyásának tényleg nem csökkénését, hanem újabb növekvését mutatják. Erős támasza volt a császár anyjának pártfogása s a másik támaszt az egyházi körökhöz való mind szorosabb hozzásimuláshoz találta meg; itt veszi kezdetet tüntető buzgalma a vallásosság külső cselekvéseiben, mely sokkal jobban szolgálta politikai céljait, semhogy őszintesége és önzetlensége kétségen fölül állhatna. Hatásköre csorbításáért is némi kárpótlást talált, midőn 1853 elején — főleg takarékosági tekinteteből feloszlattatván a földművelésügyi és bányászatiügyi minisztérium, annak ügyköre a belügyi és pénzügyi tárczák között osztatott meg.¹ És tény az, hogy a nagy közigazgatási szervezés, mely ez időben megindult s különösen Magyarországot egészen elszakítani igyekezett történeti fejleményeinek és nemzeti jellegének talajától, a Bach szellemében, az 3 irányítása és vezetése alatt valósult meg s ezért a kormányzatban ez időben részes férfiak között ő az, kinek neve a következő korszakhoz legválthatatlanabban van hozzacsatolva.

Említettük, hogy a külpolitikai helyzet, melyet a Schwarzenberg utódja átvett, nehézségeivel egy, a Buciénál nagyobb tehetséget is erős próbára tett volna. A forradalom óta Ausztria egyetlen hatalommal állott szoros viszonyban és érdekközösségben: az oroszszal. Az segítette meg Magyarország leküzdésében és Poroszország megalázásában s ezeknek a szolgálatoknak a révén most valóságos gyámi szerepet követelt magának." Kevéssel a miniszterelnök halála után Miklós cár látogatást tett Bécsben s ezt az alkalmat is megragadta, hogy fiaként szeretett ifjú császári barátjára a maga szellemében hasson s Bachot, kit ezúttal már maga elé bocsátott, keményen megleckéztette.³ Az

¹ Ezt a szétosztást a két érdekelt miniszter 1853 május 30-iki rendelete állapítja meg, a földművelési és erdőügyeket a belügyi, a bányászatiakat a;cnz - ügyi miniszter hatáskörébe utalván.

² Hogy Ausztria némi részben megfizette Oroszország 1849-ikt fegyveres intervenciójának hadi költségeit, azt *Marid S.* mutatja ki «Az 1849. évi osztrák-orosz szövetség felbomlása» cz. cikkében a *Budapesti Szemle* 1917. évf. aug. számában (170. l.).

³ *Friedjung* id. m. 11. 176. s köv. I.

orosz czár Kívánságára volt kénytelen Ausztria utóbb a Napóleon trónra lépésének elismerésével szemben oly rideg magatartását tanúsítani, mely a Schwarzenbergtől ápolt jó viszonyt Franciaországhoz lényegesen megrontotta. Természetes, hogy ez a folytonos meghajlás Oroszország előtt csak annál inkább fokozta annak sértődését, mikor utóbb a krími háború idejében magát Ausztriától cserbenhagyva látta.

Délnyugat felől a birodalom állandóan fenyegetve volt; az olasz tartományokat csak nagy katonai erővel lehetett féken tartani s az olaszság egyesítésére törekvő piemonti propaganda nyilvánvalósága mind közelebb hozta a veszedelmes szomszédal való leszámolás szükségességét.

Az Angolországhoz való viszony Palmerstonnak a külügyminisztériumból való távozása után s a Kossuth amerikai tartózkodása alatt némileg enyhült ugyan, de az a pusztta tudat, hogy London az európai forradalmi törekvések és politikai menekültek középpontjává vált, állandóan ébrentartotta Ausztria aggodalmát és gyanúját, a mely az ötvenes évek folyamában nem egyszer kényszerítette az angol kormányt arra, hogy Ausztria követelődzései s a szabadelvű angol közvélemény ellenzése között keressen kivezető középutat.

Határozottan romlott a viszony Schvarzenberg halála után — mint már mondtuk — Ausztria és Franciaország között. Ezt a romlást a bécsi kabinetnek a Bonaparte Lajos 1852 december 2-án, az államcsíny évnapján történt császári trónfoglalásával s egy Wasa hercegnő-vei tervezett egybekelésével szemben tanúsított magatartása okozta; része volt benne az osztrák császár szigorú legitimitási érzésének, az orosz befolyásnak, a házassági kérdésben állítólag Zsófia főhercegnőnek, de mindenesetre a Buol nem éppen szerencsés diplomatai modorának is. A keleti háború s az elidegenedés Oroszországtól Ausztriát ismét közelebb terelte a francia politikához; de a III. Napóleon ez időbeli személyes sértődése kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy öt-hat évvel később Ausztria legelkeseredettebb ellensége, Olaszország oldalára álljon.¹

A monarchia viszonya Poroszországhoz s az ennek oldalán álló kisebb német államokhoz a Schwarzenberg idejében oly rossz volt, hogy annak a külügyminiszter személyében beállott változás csak javára, nem ártalmára szolgálhatott. Poroszországot emelte a német közvéleményben az, hogy ott fönntartották az octroyált alkotmányt, mikor Ausztriában megszüntették azt;² ez a körülmény tehát Ausztriát a német hegemoniáért való versenyzésében nem támogatta. A bécsi

¹ *Hübner* id. m. I. 92 93., 237. I. *Friedjung* id. m. II. 144. s köv. 1., 212.

² köv. I.

³ *Warczuli* id. m. 798. I.

kereskedelmi conferentia a kívánt eredményre nem vezetett. Április 22-ig húzódott el s végre a megnyitáshoz hasonló ünnepélyességgel bezáratván, Bajorország képviselője, visszhangot adván az osztrák külügyminiszter záróbeszédjének, azt a kívánságát fejezte ki, vajha a vámegegyezés útján történék. Ugyanakkor nyílt meg a berlini vámconferentia, melyről viszont természetesen Ausztria maradt el. A bécsi tárgyalások eredménye csak egy tervezet lett, melyre nézve a felek fenntartották maguknak a ratificatiót. A cél tulajdonképpen a «Zollverein» megújításának megelőzése volt, abban a reményben, hogy Poroszország mégis hozzá fog járulni a megállapodásokhoz s ily módon fog elérni az, a mit Ausztria a vámegegyezésbe szándékolt belépésével elérni nem tudott, júniusban azonban Buol kénytelen volt a Poroszországgal való tárgyalások teljes eredménytelenségét constatálni. Deczemberben maga Ferencz József császár járt Berlinben, bizonyára a megegyezés érdekében is. Így aztán végre a következő év elején sikerült a megoldás oly alakban, hogy Ausztria addigi álláspontja teljes föladása mellett Poroszországgal 12 évre szóló külön kereskedelmi szerződést kötött s megígérte, hogy a többi szövetséges államokat, az úgynevezett darmstadti szövetség tagjait az e szerződéshez való csatlakozásra fogja rábírní.¹

Még ugyanazon év őszén támadt keleten az az összeütközés, mely az európai államokat egy időre új érdekek és veszélyek szerinti sorakozásra készítette.

¹ Magy. Hírl. 1852 ápr. 23., 28., jún. 25. P. Napló 1853 febr. 20. A és keresk. szerződés 1853 április 4-én ratificáltatott; *Bírod, törvénytár* 207. sz.

II.

(A Mack-féle összeesküvés szervezete; Mack érintkezése Kossuthal, ennek megbízó levele; a tervvázlat és utasítás; Kossuth későbbi levelei. Az első forradalmi ügynökök; a székelység szervezése. Az összeesküvés fölfedezése; ijedelem Becsben; Kossuth családtagjainak elfogatása; Piringer kivégeztetése; további elfogatások; May öngyilkossága. Tömeges letartóztatások Erdélyben; a Kossuth-nővérek kiutasítása. Noszlogy terve s annak fölfedezése. Kossuth viszonya az összeesküvéshez. A hőzhangulat Magyarországon; a császár első körutazása az országban; a horvátországi látogatás. A politikai perek, Gasparics, Sárosy, Vachott, Noszlogy elfogatása; Duschek és b. Vay Miklós esetei. 1851 1852.)

Említve volt már ismételen az előadottak során, hogy 1851 őszén a különösen Kossuth kiszabadulása következtében fokozott éberséggel és buzgalommal kémkedő és szimatoló osztrák rendőri közegeknek sikerült egy kezdődő forradalmi Összeesküvés és szervezkedés szálait fölfedezni. Itt lesz helyér, c mozgalom eredetével és kifejlődésével s az annak nyomában járt megtorló intézkedéseknek, — melyeknek utóbb közbejött események, nevezetesen a milánói zendülés és a Libényi merénylete fokozta hevét és élességét, — első jelenségeivel megismerkednünk.

Kétségtelen és írásos adatunk arra, hogy egyes, a forradalomban résztvett s azután a hazából kimenekült elégedetlenek magával a még Kiutahiában bellebbezett Kossuthal kerestek érintkezést egy, az országban magában szervezendő forradalmi mozgalom érdekében, csak az 1850. év végéről van és az is kétségtelen, hogy ez a kísérlet akkor épen csakis az érintkezés létrehozására s Kossuth bizalmának megnyerésére irányult.¹

E kísérlet szereplői: Rózsafi Mátyás, Várady József, Mack József és Gál Sándor voltak, kik ez időben főleg Brussában szoktak volt találkozni; tehát ugyanazok, kik utóbb az összeesküvés vezetőiként lettek ismeretesekké. A papnövendékből honvédtisztté és forradalmi

¹ Kossuthnak erre vonatkozó 1850 december 23-ról Rózsafi Mátyáshoz és Várady Józsefhez, továbbá 1851 márcz. 21-ről ugyancsak Rózsafihoz intézett leveleit *Hentaller Lajos* közli: «A balavásári szüret» című (Budapest, 1804.) regényes hangon írt, de adatközlései miatt becses történeti rajzában: 22. s következő I.

lapszerkesztővé lett Rózsafi (eredetileg Ruzsicska) Váradyval együtt főképp arra igyekezett, hogy Kossuthban bizalmat keltsen Mack iránt, kit ők a vezérletre legalkalmasabbnak tartottak s kit mint ezredest és a komáromi vártüzérseg parancsnokát egy időben súlyos vádak értek, sőt «armányok miatt» fogságba is vetettek. A vélemények megoszlottak személyére nézve; sokan magasztalták képességeit és jellemét;¹ a viszontagságok és ismételt elfogatások, melyekben a szabadságharcz után is része volt, míg végre török földre jutnia sikerült, mindenesetre elszánt és hajthatatlan elhatározású emberként tüntetik fel őt. Kossuth eleinte ridegen fogadta ajánlkozását, sőt azt kívánta, hogy haditörvényszék előtt tisztázza magát: annál feltűnőbb a majdnem határtalan bizalom, melyben kevéssel utóbb részesítette.

1851 júniusának vége felé Macknak álruhában és álnév alatt sikerült eljutnia Kiutahiába; onnan néhány nap múlva már mint Kossuthnak a forradalom szervezésével megbízott teljhatalmú helyettese távozott, valószínűleg magával vivén már ez alkalommal azt az «Utasítás»-t és [^]Tervvázlatot, mely kevéssel később kezdett elterjedni a hazában. Hogy a Kossuth által Kiutahiában kidolgozott s főleg a nemzetiségek megnyerését célzó alkotmánytervezet is ekkor került-e terjesztés végett az országba, arra részve nincs támpontunk.

A Macknak adott pecsétetes oklevél, melynek szövege már régebben ismeretes volt, de melynek eredetijét csak néhány év előtt sikerült Amerikában fölfedezni és fényképileg másoltatni ³ Kiutahiából június z8-ról van keltezve s «Kossuth Lajos kormányzó» és Ihász alezredes aláírását viseli. Homlokán e jelszavak: «Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!» és e cím: «Felhatalmazás». A szövegben Kossuth hivatkozással arra, hogy neki kormányzói kötelessége a megszabadítás után sóvárgó nemzet erőinek rendezése és hogy a solidaris európai szabadságharcz előkészületei immár annyira megértek, hogy a nemzetnek harczkész állapotba helyezését tovább halasztani nem lehet, ezennel megbízza és felhatalmazza Mack ezredest mindannak eszközlésére, a mi szükséges arra, hogy Ő hazaérésekor az általános nemzeti fölkelést azonnal, a szövetséges népek segedelmével biztos győzelemre vezethesse. Fhhez képest Mack fölhatalmazása kiterjed a hadsereg újra-

¹ Lásd *Rózsafi* közleményét az Abafi L. «-Hazánk» ez. folyóiratában: "Komárom 1848-9-iki történetéhez" (1888-iki évf. 66. s köv. I.) és *Szemere B.* feljegyzését (Naplója a száműzetésből II. 31 -52. I.), melyben őt a Kossuth nővéreinek ármányától üldözöttnek mondja.

² Közölte *id. Szinyei József* 1887-ben megjelent «Komárom 1848-49-ben» ez. műve 471. s köv. I. és az ő nyomán *Ürmösy id. m.* 1. 84 85. I.

³ Ez *Pásztor Árpád* érdeme, ki több e tárgyra vonatkozó, általa fölfedezett eredeti okmányt - a számjegyek megfejtésével — közölt is részint «Az Est» napilap 1914 febr. 6-iki és 7-iki, részint a *Figyelő* 1914. évi 6. és 11., valamint 1915. évi 2. számában.

szervezésére, minden hazafias erő számba- és hűségbevételére s harckészen tartására, fegyverek és hadiszerek beszerzésére, a magyar hazát lakó népek testvéri egyesítésére, a Kossuth által kibocsátott utalványokra leendő kölcsönök fölvételére s így egy nemzeti pénztár teremtésére és kezelésére, a szükséges hivatalnokok alkalmazására stb. Mi okból a kormányzó «meghagyja és honárulás bünsúlya alatt a Nemzet nevében parancsolja, hogy a haza minden polgára Macknak e megbízása körében akként engedelmeskedjék ... s megbízásait azon hűséggel . . . teljesítse, mint a mely hűséggel minden hazafi a Nemzetnek s engedelmességgel a Nemzetválasztotta kormányzó rendeleteinek s megbízottjának tartozik . . . Azért mindenki e rendelet szerint cselekedjék, senki ellene a legszigorúbb beszámítás terhe alatt cselekedni ne merészeljen stb.».

A «Tervvázlat» és «Utasítás» hiteles szövegének megállapítása már nagyobb nehézségekkel jár; úgy látszik a Kossuth nevében több ily iratot bocsátottak ki s azok különböző átírásokban kerültek forgalomba.¹ Azonban annyi kétségtelen, hogy ezek a tervek és utasítások a forradalom kitörését 1852 tavaszára tervezték az összes felszabadulásukat váró országokban, a nemzetek demokratikus szabadságtörekvéseinek közösségére vannak alapítva s Magyarország harckészségének biztosítására a Mazzini által Olaszországban már megpróbált úgynevezett évszaki rendszert szabják elő a férfiakra s a Flóra- vagy virágrendszert a nőkre nézve. Az évszaki rendszer abból áll, hogy az egész ország tizenkét hónapra vagyis kerületre oszlik, melyek mind az «esztendő» láthatatlan kormánya alatt állanak. A hónapok hetekre, vagyis a kerületek járásokra, ezek ismét napokra, aljárásokra s ezek órákra, községekre oszlanak; az egyének, vagyis időtagok a perczek. Mindenki betűt, illetve számot kap, csak a maga közvetlen feljebbvalóját ismeri, annak tesz jelentést s attól kapja utasításait, melyeket titokban tartani, de követni köteles. Ugyanígy az ügynek megnyert nők mint szirmok szám szerint virágokba, ezek csokrokba, a csokrok koszorúkba, a

¹ A *Nemzeti Múzeum* levéltárában van egy -Honmentés tervezete-, melyet részint a hazában, részint a külföldre menekült forradalmárok titkos szövetségé szerkesztett állítólag 1850—51-ben, de mely minden hitelességet nélkülöz; *Ürmössy* (id. h.) ismerteti a «Tervvázlatot» és az «Évszaki módszerét»; *Hentaller* (id. m. 50. és köv. 1.) e czímen közli Kossuthnak november 18-ról Londonban kibocsátott, 15 pontba foglalt «Utasítását», azonban, hogy utasításnak és tervvázlatnak már jóval előbb kellett a hazába küldetnie, azt az a tény bizonyítja, hogy az erdélyi katonai és polgári kormányzás már szeptember 2-ikéről és 14-ikéről k. jelentéséhez csatolt bizonyos birtokába jutott, valószínűleg rosszul fordított s ezért is zavaros Direction't und Plant, illetve «Plan und Skizze»-t, melyek a közismert «Évszaki rendszerit is tartalmazzák. (*U. Á. L.-T. Gensdarm. Départ. 1851*).

koszorúk füzérekbe s ezek a Flórába egyesülnek.¹ Az utasítás addig is, míg a fölkelés órája üt, éberségre és titoktartásra, továbbá a kormány rendszabályai elleni passiv ellentállásra, a kincstár károsítása érdekében a dohányzástól való tartózkodásra, a népnek az elnyomó politika káros voltáról való felvilágosítására, a kormány elleni gyűlölet és utálat terjesztésére, továbbá a nemzetiségekkel való kibékülésre, a magyar papírpénz gyűjtésére, mozgalmi pénztár létesítésére, fegyverek és katonai felszerelési tárgyak szerzésére inti és oktatja a beavatottakat. A szervezetnek főképp kiképzett honvédtisztek és altisztek voltak megnyerendők. Tervbe volt véve olyan, Kossuth aláírását viselő nyugta-úrlapok forgalombahozatala is, melyeknek a mozgalom céljaira pénzt clőlegezőktől az előlegezett összeg s ennek 5 %-os kamata erejéig az állami pénztárak részéről majdan készpénz gyanánti elfogadása biztossítottatik.³ A honvédség már 1852 április i-ére lett volna újra felállítandó és pedig 300,000 főnyi erőben.¹

Kossuth és Mack viszonyára s ez utóbbinak szerepkörére fontos világot vetnek a levelek, melyeket a volt kormányzó augusztus 16-ikáról még Kiutahiából, továbbá szeptember 8-ikáról Kis-Azsia elhagyása előtt a gemleki kikötőből s szeptember 27-ről már a marseillei kikötőből küldött megbízottjának.⁵ Az elsőben Kossuth sürgeti Mackót, sajnálja, hogy hat hetet elveszni hagyott, holott hat hónap alatt az országnak katonai értelemben csatarendbe állítva kell lennie. Ismeri Mack jellemét, bízik benne, -mint jobban senkiben», mégis inti, hogy vezetéséhez alkalmazkodjék, neki engedelmeskedjék; helytelenít bizonyos proclamatiót, melyet kibocsátottak, sürgősebbnek tartja a szervezést, mint az izgatást. Az európai mozgalmak kitörésének percze közeledik; ő — t. i. Kossuth — szövetkezett a nemzet nevében a szabadságért küzdeni kész népekkel; a harcz solidaris lesz és mindenestre meglesz, abból a nemzet, ha akarna sem maradhat ki. Magyarazza az évszaki rendszer jelentőségét s szabályul állítja fel, hogy minden hónap, hét, nap és óra megfelelő számú hetet, napot, órát, fertályt, perczet tartozik 14 nap alatt teremteni s erről neki jelentés teendő. Az agitálás céljaira igen messzemenő ígéreteket tesz a fölszabadulandó ország jövő berendezkedésére nézve, melyek a fogyasztási adók, bélyeg,

¹ Podolsky jelentése Budáról az erdélyi összeesküvésről, 1852 júl. 13-ról (U. Á. L. T. Gend. Dep.).

² Itt Bach széljegyzete az erdélyi kormányzóság jelentésén: Mindebben a conservatívek kitünően járnak kezükre a forradalmároknak!

³ Ilyenek Bach legalázatosabb előterjesztéséhez (1852 jan. 14.) csatolva: U. Á. L. T. u. ott.

⁴ Mack egy hadszervezési rendeletének kivonata 1832 márcz. 19-ről a Nemzeti Múzeumban.

⁵ Mindhármát Pásztor A. közölte a már id. helyeken.

dohánymonopolium és zsandárság eltörlésén kívül az általános szavazati jogot, a fekvő államvagyon felosztását, a sóárak leszállítását, a zsellérek megváltását, a nemzetiségek garantált egyenjogúsítását s a katolikusok teljes autonómiáját is felölelik. A kit Mack vidéki órának kiszemel, az ezt elvállalni tartozik; a közöny annyi mint árulás s a ki árulásával vagy fecsegésével árt a hazának, az meghal.

A második levél főleg a székelység szervezésére nézve tartalmaz utasításokat s tagadja, mintha írója Mack hevét, lelkesült erélyét korlátozni kívánná; elárulja, hogy Kossuth Bécs föl lázadását, Komárom és Pétervárad kézrekerítését is számításai körébe vonta. A harmadik tele van bizakodással, mert akkor még fenn állott a remény, hogy Kossuth Franciaországon át veheti útját Angliának; küld egy szózatot a nemzethez s kimerítőbb utasítást igcr Párisból, Londonból. A leendő felkelésnél ő maga lesz a vezér, készült e szerepre, ő katona s «lesz-e oly czudar magyar, a ki ne kövesse, ha villogó fegyverrel kezében a nemzet által választott kormányzó megy elől?» De ő nem fog a nemzet vérével könnyelműen játszani; a jelt nem adja meg előbb, mint mikor a győzelem biztos. Ezért neki készüllet és rendezett erő kell; a nemzet majd szabadon rendelkezhetik jövője fölött s akkor ő visszalép a nép soraiba, addig azonban dictatori hatalmat gyakorol, semlegességet nem tűr s a ki pártoskodik, azt el fogja tiporni.

Kossuthnak valóban nem volt oka megbízottai tétlensége vagy lunyhasága miatt panaszkodnia; csak nagyon is mohón láttak hozzá a munkához. A szereplők köre is kitágult. Már június 27-ről kapott levélbeli felszólítást Figyelmessy (eredetileg Merks) Fülöp volt honvédkapitány,¹ kinek Mack útján küldött utasításokat Kossuth s kiben nagyon bízott; úgy látszik nővéreinek is bizalmasa volt, mert általa inti őket óvatosságra. Figyelmessy később maga is Konstantinápolyban járt s állítólag leveleket vitt Kossuth számára.² Augusztus közepén Gál Sándor ezredes Konstantinápolyból Bodola Lajos századost küldte Kiutahiába utasításokért,³ s úgy látszik már közvetlenül elutazása előtt megfordult Kossuthnál May János is, kit gemleki levele szerint maga rendelt magához. Lz a May, kit a név és szerep hasonlósága miatt többen összetévesztettek, illetve azonosnak tartottak Mackkal⁴ az egész mozgalom legtragikusabb alakjává volt válendő. Mint tüzértiszt Komáromban szolgált, mikor a várőrséget a magyar alkotmányra való megesküvésre szólították föl. A tisztek nagy többsége, idegen származású leven, jobbnak látta elhagyni a várat; May azonban, osztrák létére

¹ Frzt *Hentaller* közli, id. m. 27. l.

² Bach heti jelentése júl. 26-ról. *U A. L. T. Gensd. Dep.*

³ *Hentulier* id. m. 26. l.

⁴ *W. Rogge* id. m. 1. köt. 546. l. *Eöttevényi Nagy O. A. dynast. politika hullámzásai.* (26 27. l.).

megmaradt a helyén, letette az esküt s mint tüzérezredes a komáromi védelmi bizottság egyik legtevékenyebb tagja lett s lelkes híve Macknak.¹ Ő már 1850 elején levelezésben állott a Kossuth nővéreivel 3 határtalan csodálattal és hódolattal nyilatkozva mindig a kormányzóról, igyekezett bizonyos, valószínűleg Mack révén reá hárult félreértéseket eloszlatni.² Neki Kossuth feladatául tűzte ki Bécs erődítvényeinek katonai számbavételét s az osztrák főváros hatalomba kerítésének előkészítését; e tevékenysége okozta hamar rázúdult vesztét.

Rózsafi, Figyelmessy, Borza Áron és Mack tehát neki indultak Oláhországon át Erdélynek s főleg oláh nyelvismeretükben bízva, mindenféle alakoskodások közt. — melyekben kivált Figyelmessy volt mester, — és ezer veszélylyel küzdve megkezdték a forradalmi agitációt. Persze nem hiányoztak a kevésbé illetékes versenytársak sem; a Kossuth-név varázsában és a magyar értelmiség elégedetlenségében bízva számos kétes jellemű ágens, többnyire politikai bujdosó járta már akkoriban az országot s keverte bajba azokat, kik nekik hitelt és menedéket adtak.³

A székelység forradalmi szervezésére a döntő lépést a Kossuth megbízottjai úgy látszik az 1851-iki szünet idejében Balavásáron, a fiatal Horváth Károly szöllőjében akarták végrehajtani. Itt jöttek össze a házigazdán kívül Molnár József volt honvédtiszt, Török János marosvásárhelyi ref. coüegiumi tanár, ennek sógora Gálfy Mihály, továbbá Biró Mihály kis-görgényi földbirtokos és Magos Ernő Pestről. Ezek már birtokában voltak a Mack-féle utasításoknak, elosztották egymás közt a szerepeket, szerveztek az összeköttetést Pesttel és megindították a minél gyorsabb propagandát⁴. Ugyanazon szünet idejében másutt is terjesztették a ^Tervvázlat-) és «Évszaki rendszer-), valamint egyes utasítólevelek másolatait, baráti körökben, gyakran csak «curiosumképen».⁵

Azonban a végzet még gyorsabb lábon járt, mint a Kossuth ügynőkéi s ezeknek megbízottjai. E korszak magyar irodalmában sok-

¹ Lásd *id. Szinnyi J. id. m. 476. 1.,* valamint *Klapka* ^Emlékeimből^ 275. I. és *Rózsafi id. közleményét 72. I.*

² Lásd 1850 febr. 15-ről Becsből Kossuth egyik nővéréhez «Schwester meines Herrn» intézett levelét a *Vörös /4.-féle iratok közt, Nem. Múz.*

³ *Boross Mihályt* (Élményeim 11. 269. s köv. 1.) állítólag már 1850 augusztusában (a fölsorolt körülmények valószínűvé teszik, hogy 1851 nyaráról van szó) Langer Ezekiel álnév alatt Jablonszky őrnagy, később pedig Frankovszky lengyel őrnagy igyekeztek a Kossuth forradalmi terveinek megnyerni; utóbb Boross fogságba került, ép úgy mint — részben hasonló okok miatt — gr. Teleki Blanka, a Kossuth nővérek és Podhorszky Mária.

⁴ Lásd *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, Pest 1869. IV. köt. 15-. I. és Hentaller id. m. 66. s köv. I.*

⁵ *Deák Farkas: Fogságom története 17.!*

szorosan elterjedt az a téves fölfogás, hogy az osztrák kormány s különösen az erdélyi gubernium közegei semmit sem tudtak a szervezkedő összeesküvésről, hogy annak propagandája észrevétlenül úgyszólván szemeik előtt folyt le, hogy a bécsi minisztériumot Párisból figyelmeztették a fenyegető veszélyre s hogy e mozgalmat, melyet a Tuileriák előszobáiban eszeltek ki, ugyancsak onnan lepleztek le a december 2-iki államcsíny előtt.’

Hát mindennek ép az ellenkezője igaz. A Bach-rendszer igazi jellegének megismeréséhez fölülte lényeges forrásul szolgálnak azok a politikai havi és heti jelentések, melyeket úgy a birodalom belsejében észlelt minden csak némi politikai színnel bíró jelenségről, főleg a zsandárság följelentései alapján, mint a külföldi, Ausztriát érdeklő vagy veszélyeztető mozzanatokról, ezek között leginkább az emigráció működéséről e követek és ágensek tudósításai nyomán terjesztettek, — gyakran okmányok és jelentések kíséretében — Bach és Kempen rendes időszakokban a császár elé s melyeket az, a széljegyzetek tanúsága szerint el is olvasott.²

E jelentések során már 1851 szeptember 22-én tudomással bírt a császár egy Erdélyben fölfedezett s Magyarországra is kiterjedő kezdődő összeesküvésre! s utóbb eléje került az erdélyi polgári és katonai kormányzó helyettesének, Berdolo altábornagynak szeptember 2-ről és 14-ről kelt kétrendbeli jelentése terjedelmes mellékletekkel, melyek arról tanúskodnak, hogy b. Heydte alezredes — ki a székelyeknek még a forradalom óta haragosa volt s kit kevéssel később, bokros érdemeiért Nagy-Szeben és Brassó városok díszpolgárukká választottak/ — már augusztus 17-én tette meg első titkos följelentését egy Kossuthtól irányított, az európai népek solidaritására alapított forradalmi összeesküvés jelenségeiről, melyek Marosvásárhelyen és Háromszék megyében végbement összejövetelekben nyilvánultak s a Mazzini-féle kettősségi rendszert (mely szerint mindenki csak közvetlen feljebbvalóját ismeri) követik. A jelentéstevő már tudomással bírt a Rózsafi küldetéséről, már ismerte a «felforgató párt» néhány vezetőjét, de «tetemes kiadások»ra hivatkozott, melyek szükségesek lesznek, hogy az egész mozgalom kideríttessék. Miután a forradalom csak 1852 tavaszára volt tervezve, megfontolt ravaszsággal azt javasolta a kormányzó-helyettes, hogy a Marosvásárhelyre küldött Zellinger kapitány csak érintkezzék tovább a «megbízottak», a ki az összeesküvők közé vegyülve, velök látszólag egyetértve hagyja őket tovább dolgozni, hogy majd ha a kellő bizonyítékok mind kezeik között lesznek, egyszerre lehessen valamennyire lecsapni. Már e jelentésekhez csatolva voltak

¹ *Beksics Ferencz József kora* (Magy. Nemz. Tört. X.) 476. 1. *Orbán B.* -d. h. *Deák F.* id. m. 3. s köv. I., *Hentaller* id. m. 93. s köv. I.

² *Az U. és Á. Levéltár*, Gensdarmerie-Département.

³ *Magy. Hírlap* 1852 nov. 7.

az összeesküvők között terjesztett «Utasítás és tervvázlat» terjedelmei német fordítása, egy hosszú, Kossuthot dicsőítő fejtegetés, melyet Bach maga Kossuth által sugalmazottnak vélt felismerhetni, továbbá az «évszaki rendszer» ismertetése és az összeesküvők magatartásának, eljárásának irányelvei.

Utóbb Podulski a budai rendőrfőnök magának tulajdonította a; érdemet, hogy ő 1851 decemberében az erdélyi kormányzóságot figyelmeztette az ottani forradalmi propagandára, meg is nevezve annak több vezetőjét.¹ Az elmondottak kétségtelenné teszik, hogy a kormányzóság már jóval előbb nyomára jutott az egész mozgalomnak s a vezetők közül is többeket ismert a budai figyelmeztetés előtt. 1852 elején Magyarország területén is ezer forint jutalom volt, a Figyelmesi fejére kitűzve.”

Azonban azt is kétségtelenné teszik az ismertett jelentések, hogy a Mack-féle conspirationnak mindjárt első megmozdulásakor történt fölfedezése s a tényleges elfogatások idejéig történt szemmelkísérése másképp, mint megfizetett áruló közbejöttével nem képzelhető. Bizonyos, hogy az egész mozgalom magában hordozta a saját balsikerének magvait. Az «évszaki» és «virágrendszer» inkább szellemes játék, mini komoly összeesküvés szervezete benyomását teszi; ha Olaszországban ugyanakkor a Mazzini hívei hasonló formákban tudták propagandájukat folytatni, ne feledjük, hogy a magyar nem olyan fegyelmezett és iskolázott összeesküvő, mint az olasz. A magyar természet inkább közlékenységre és bizalmaskodásra hajlandó. Ily hajlamok mellett az a hiúság is, mely egy megtudott titokkal fontoskodni szeret, azt legalább «bizalmas baráti körben» szívesen fitogtatja, nehezebben fékezhető. - Kossuth azt mondja egy levelében: «Kevés magyar tud hallgatni, de igen sok szeret fontoskodni.» Ámde a kormányzósági jelentésekből kiderül, hogy egy, az összeesküvők közt forgolódo megbízottinak is kellett a dologban közreműködni és hogy a fölfedezés további folytatása «tetemes kiadások»at igényelt.

Ki volt az áruló? Erre nézve a legbizalmasabb hivatalos jelentések sem nyújtanak fölvilágosítást. A székelység közvéleménye mindjárt, a mint a fölfedezés gyászos következményei beállottak, Bíró Mihályt gyanúsította az árulással, ki a mozgalomban kezdettől fogva résztvett, a legbizalmasabb tanácskozásokba be volt avatva s a ki, bár szintén elfogatott, rövid, állítólag a többiekénél enyhébb fogság után szabadon bocsáttatott. Bíró 1861-ben önvédelmi nyilatkozatot tett közzé, melyben felszólított mindenkit, hogy emeljen vádat ellene, ő kész magát bár-

¹ 1852 júl. 1 2-iki jelentés, *U. A. L. T.* Gensd. Dép.

² *Lakos-féle* másolatok 1852 jan. 8-iki főispáni rendelet.

³ *Veress Sándor*: A magyar emigratio a keleten, Budapest, 1878. I. 246. 1 *Hentaller* id. m. 76. 1.

mely bírói tekintély előtt igazolni. Erre akkor senki sem szólalt fel. 1870-ben b. Orbán Balázs kiadta «A Székelyföld leírása» című több kötetes művét, melynek Marosvásárhelyt tárgyazó fejezetében egész nyíltan Bíró jelölte meg, mint a székely összeesküvés ludasát. Orbán állításai a részleteket és időpontokat tekintve, nem állanak egészen összhangban a ma megállapítható tényekkel, azonfölül ő az árulás vádját merészen kiterjeszti Mackra is, a mi nem igazolható. Bíró előbb egy «Önvédelem» című röpiratban felelt, kijelentve, hogy «e sorokkal megkezdődik a harcz, mely egyikünket földre tiporja». Czáfolata sok részben tévedéseket és ellenmondásokat bizonyított Orbánra s az ő ártatlansága mellett látszott bizonyítani különösen az a körülmény, hogy vagyona, életviszonyai kiszabadulása után egyáltalán nem változtak jobbra. Mégis, mikor 1871 márcziusában Pesten sajtópert indított Orbán Balázs ellen, bár tekintélyes erdélyi egyének eléggé kedvezően nyilatkoztak személyéről, az esküdszék egyhangúlag fölmentette Orbánt, főleg azon az alapon, hogy a kivégzett Török János hátrahagyott levelében s mindhárom marosvásárhelyi vértanú utolsó útján a lelkész előtt Bíró vádolták mint árulójukat s Marosszék közgyűlése őt 1861-ben határozatilag erkölcsi halottnak nyilvánította.¹

Az erdélyi kormányzóság leleplezései nagy ijedelmet okoztak a bécsi kormány köreiben; a szabaddá lett Kossuth hatása a magyarországi viszonyokra rémkép gyanánt emelkedett az absolutismus politikai szemhatárán. A magyar lapokban, melyek addig e tekintetben kevésbé voltak korlátozva, ezentúl minden, Kossuth külföldi diadalaira vonatkozó közleményt eltiltottak s a külpolitikai bonyodalmakra irányuló reményeket élesen megczáfolták. Azalatt azonban Bach és Kempen politikai heti jelentései szándékosan túlozták a császár előtt a veszélyt; azt mondták, hogy a magyarországi lázadást a sicíliai vecsernye vagy a Bertalan-éj módjára tervezik: ugyanazon a napon és órában fog a lakosság minden helyen harangszóval a fölkelésre felhivatni s ugyanaz fog Olaszországban is történni;² már a Bánátban is rokonszenvvel kísérik a Kossuth londoni szereplését; Kempen a bécsi Polytechnikumot újjá akarta szervezni, mert ott az iskolapadokon é falc, kon Kossuthot dicsőítő felírásokat és rajzokat találtak.³ Már úgy vélték az Angliában vert s Magyarországon forgalomba hozandó pénzeket, melyek az angol királyné másodszületett fiának, mint V. Béla

¹ Lásd: *Bíró Mihály sajtópöre* b. Orbán Balázs ellen, kiadta Illésy Györgyné, gyorsírói jegyz. nyomán Pesten 1871-ben. Feltűnő, hogy *Unnössy*, (Tizenhét év Erdély történetéből, 1894.) ki részletesen tárgyalja a székely összeesküvés ügyét, nem teszi magáévá Orbán vádját.

² 1851 decz. 6-iki polit. heti jelentés, *U. Á. L. T.* Gensd. Dép.

³ Kempen előtérj. Grünnehez decz. 18-ról és novemberi Stimmungs-rapportja u. ott.

magyar királynak képmását viselik; tudni vélték, hogyha egyszer forradalomra megy a dolog, a magyar katonaság le fogja ölni tisztjeit s ön-választotta tisztek vezetése alatt fog csatlakozni a nemzeti mozgalomhoz; a nagy öldöklés pedig ki fog terjedni a legmagasabb állású politikai és katonai egyéniségekre, sőt az uralkodóház némely tagjaira is.¹

A Kossuthtól való félelem elsősorban az ő hozzátartozóit hozta fölötté kellemetlen helyzetbe. Öreg édesanyja s egyik nővére, Meszlényiné, állandóan, másik két nővére, Rutkayné és Zsulavszkyné, később szintén Pesten tartózkodtak, s a mint már Kossuth saját figyelemzetéseai mutatják, nem óvakodtak eléggé attól, hogy házuk — talán akarataik ellenére is — a nagy száműzött híveinek találkozási helyévé ne legyen. Állítólag már Haynau akarta őket a fővárosból eltávolítani s 1850 végén kimondatott, hogy a legkisebb európai mozgalom esetében deportáltatni fognak. 1851 nyarán Meszlényinének megtiltották, hogy tanulókat ellátásba házához fogadjon.² Az utóbbi év szeptemberében Meszlényiné Boross Mihály volt alispánt magához kérette s tudtára adta, hogy a leendő magyar kormány Fejér megye főispánjának szemelte ki. Kossuthéknál találkozott Boross a székesfehérvári származású Jubál Károlylyai, ki előbb a Kossuth gyermekeinek, utóbb a Meszlényiné házánál tartásban levő tanulóknak volt nevelője, valamint Frankovszky lengyel őrnagygyal, ki Fejér megye forradalmi szervezésével akarta őt megbízni.³ Tudjuk, hogy May János is levelezett a Kossuth-nővérekkel és egyízben a volt kormányzó kénytelen volt szemrehányást tenni Macknak, hogy Meszlényinéhez futárokat küldött s családját belévonta a mozgalomba.⁴

Ily előzmények után nem volt csodálható, hogy miután 1851. novemberében előbb Illés József pesti városkapitánysági napidíjast cs a nála tartózkodó Neuperg — valódi nevén Andrásfi — Károly volt gárdistát fogták el és állították haditörvényszék elé, a Kossuth-családdal és Jubállal való összeköttetések miatt,⁵ december 1-én bécsi utasítás következtében már Meszlényiné és Zsulavszkyné lakásán is házkutatást rendeztek s annak során özv. Meszlényinét, Rutkaynéét és Jubál Károlyt azonnal, Rutkayt később letartóztatták, a Zsulavszky-házaspárt pedig egyelőre rendőri felügyelet alá helyezték. Különösen Jubálnál találtak fölötté gyanús irományokat s az ő kihallgatása következtében ment távirati megkeresés Bécsbe a May János letartóztatása érdekében.⁶ A Kossuth-családtagok elfogatása Bach jelentése szerint nagy

¹ Bach polit. heti jelentései júl. 26-ról és nov. 22-ről u. ott.

² *Vörös Antal följegyzései, Nemz. Múzeum.*

³ Boross M. id. h.

⁴ *Pásztor Á.* ált. a M. Figyelő 1914 XI. számában közölt, nov. 16-iki levél.

⁵ Nov. 2p-iki rendőri heti jelentés *U. Á. L. T.* Gensd. Dép. 1851.

⁶ *Gr. Forgách* csendőrezredes jelentése Kempenhez decz. 2-ról u. ott.

feltűnést keltett s rokonszenvenyilvánításokra adott okot; a rosszra érzelműek megfélemlítésére azonban jó hatással volt, «s ezzel a kiiU földi forradalmi összeköttetések fonala valószínűleg elvágatott», annál inkább, mert a párisi államcsíny egyidejű híre a felforgató-pártok reménykedéseit mindenütt lelohasztotta.¹

A szövődő összeesküvésnek ugyanekkor más szálai is kerültek az osztrák katonai és rendőri közegek kezeibe, melyek alkalmasak voltak azt sokkal messzebb terjedőnek tüntetni föl.

Kossuth, alig hogy Londonba jött, több megbízottat szemelt ki, kiket forradalmi tervei érdekében különböző kiküldetésekből részesített. Ezek között leghamarább kelt útra Piringer — másképp Pataki — Mihály képzett huszárszázados, kinek feladata volt a németországi conflictus óta Holsteint megszállva tartó osztrák csapatokban szolgáló volt magyar honvédeket a hazaszökésre rábeszélni s utóbb May-al egyetértőleg Bécs föllállításában közreműködni. A szerencsétlent azonnal rajtakapták kísérletén, elfogták és Bécsbe vitték, hol már a következő év február 5-én, Julián Goslar lengyel menekülttel együtt, akasztófán halt meg.² Esete inkább az emigráció köreiben okozott ijedelmet; a hazában részvétet keltett, mely megnyilatkozni is mert, úgy hogy 'mint vértanút ünnepelték# s a nagykanizsai piaristák haditörvényszék elé is állították a Piringer édesanyja kérésére lelkiüdvéért tartott ünnepélyes gyászmiséért.¹

A Piringernél talált iratok és névjegyzékek ismét többeket kevertek bajba. May már a Jubál vallomása következtében becsukatott; december elején a vele egy házában lakó, lengyel családból, de Magyarországból származó Bezárd (Bezardovski) Caesar, nagytehetségű fiatal műegyetemi tanársegéd két társával együtt s számos bécsi technikus is fogságba került, köztük Suess (Eduard) a későbbi híres osztrák politikus és tudós; elfogatások történtek egyidejűleg Pesten, Sopronban, Győrött és Nagyszébenben. A bécsi foglyok közül leghamarább fordult tragikusra a May sorsa, a ki részint azért, mert halálos ítélettől félt, részint, mert látta, hogy vallomásai mind többekre nézve lesznek végzetesekké, már december 15-én az öngyilkosság legirtózatosabb módjával pusztította el magát: szalmazsákját gyújtotta önmaga alá s égési sebeibe halt belé.⁴

Ugyanez időben Bukarestben fedezték föl az ottani hatóságokat

¹ Bach heti jelentése decz. 6-ról u. olt.

² Halálos ítéletét a *Magy. Hírlap* 1852 febr. 8-iki száma közölte.

³ Bach rendőri jelentései 1852 febr. 14-ről# márcz. 6-ról és április 10-ről. U. Á. L. T. Gensd. Dép.

⁴ *Friedjung* id. m. II. 202. s köv. I. Ed. Suess: *Erinnerungen* 73. s köv. I. Bezárd halálos ítéletében (*P. Napló* 1853 ápr. 2. szám) baranyamegyei születésűnek mondatik.

ellenőrző osztrák rendőri közegek a forradalmárok egyik fészket Nagy József vagyonos magyar szabómesternél, ki Mack házigazdája is szokott lenni; Macknak, ki épen nála tartózkodott, csodálatos lélekjelenléttel sikerült menekülnie; Nagy Józsefet magát azonban nejével együtt elfogták s Nagyszebenbe vitték börtönbe, a nála talált lábából pedig ismét fontos irományanyag került a nyomozóközegek birtokába

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy ugyanakkor jöttek első nyomára azoknak a titkos társaságoknak, melyekkel Lombardia és a velencei tartomány voltak elárasztva, melyek mind az Ausztriától való elszakadás ügyét szolgálták s melyekbe magyar katonák is be voltak keverve, megérthetjük a sietséget és buzgalmat, melylyel a kormány most már a forradalmi mozgalom továbbterjedésének határt szabni igyekezett.

E célból először is Kempennek, mint Bécs katonai kormányzója nak javaslatára az összes addig Bécsben és Magyarországon megindított politikai vizsgálatok a bécsi katonai parancsnokság kezében összpontosítottak, a minek következménye iett, hogy a Magyarországon fogságba helyezett egyének is, — az erdélyieket ide nem értve, a bécsi országos törvényszék fogházába vitettek át.² Ide kerültek a Kossuth nővérei is, Meszlényiné és Rutkayné; ezek elsejének sikerült néha cgv-egy levelet juttatnia anyjához s otthon maradt harmadik nővérehez, melyekben óva intett mindenkit, a ki még most is elég vakmerő volna forradalmi törekvéseket tervezni vagy folytatni, hogy minden ilyen lépésével őt a hóhér kezére juttathatja. Egyébiránt bizott benne, hogy «kivágja magát», csak testvérét, Rutkayt szeretné már szabadon látni; ha kiszabadulnak, ő — úgymond — el van tökélvé kivándorolni.'

A további rendszabályok főkép Erdélyre vonatkoztak, a hol Schv&arzenberg kormányzó szigorú intézkedéseket tett a fegyvercsempészet, a kósza hírek terjesztése, a kormányzat meggyanúsítása, a fegyvertartási engedélyek korlátozása s általán az ostromállapot kezelése és a haditörvényszékek eljárása körül.⁴ Egyúttal elérkezettnek látták az idejét most már «lecsapni» a székely összeesküvés addig kiderített részeseire. Január 24-én éjjel Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Erdély különböző helyein tömeges elfogatások történtek a városi és vidéki magyar értelmiség, köztük papok és világiak, nők és férfiak köréből. A már ez alkalommal elfogottak között volt a három későbbi maros-

¹ Bach jelent. 1852 jan. 14-ről U. Á. L. T.; Veress S. id. m. 249. s köv. I. Ürmössy id. m. I. 89. I. Schwarzenberg átirata Bachhoz az oláhországi Icvélposta ellenőrzése tárgyában 1851 decz. 1 p-rol a Nemz. Múzeum levéltárában.

² Kempen jelent. 1851 decz. 20-ról U. Á. L. T. Gensd. Dép.

³ Két levele (úgy látszik, 1852 márcziusából) a Vörös A-féle irományok közt. Nemz. Muz.

⁴ 1852 jan. i5-iki jelentés az Osztr. Belügymin. levéltárában.

vásárhelyi vértanú: Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly ugyanakkor fogatott el Pesten Magos Ernő. Pesten különben az el fogatások márciusban és áprilisban napirenden voltak, különösen a fiatalság körében; ha egyébert nem, gömbölyű karimájú kalapjukén vagy hosszú kalapszalagjaikért fogták el az embereket, mert ezekben is forradalmi jelvényt láttak. Bach március 24-én meglelégedéssel jelenthette, hogy «most már a hosszú szalagok eltűntek», de azért április végén is constatálnia kellett, hogy «a hangulat állandóan nagyon rossz, Kossuthnak a lakosság minden rétegében sok híve van, kik visszatérésében reménykednek s csak a legszigorúbb rendszabályokkal lehet a rendet fenntartani.² Ez időbe esik Csernovics Péter gazdag földbirtokos és volt főispán, úgyszintén Duschek Ferencz volt pénzügy-miniszter elfogatása. Erdélyben azután még egyszer — június 13-án — voltak nagyszámú elfogatások, melyek collegiumi tanulókra is kiterjeszkedtek,³ ellenben már március 22-én elhatározta a miniszter-tanács a Bach előterjesztésére, hogy a Kossuth-nővérek elleni haditörvényszéki eljárás, — habár Meszlényinének felségárulás miatti elítéltetése valószínű volt, — opportunitási tekintetből megszüntet-tessék s nekik az Amerikába való kivándorlás megengedtessek.⁴ A császár e határozathoz hozzájárulván, április végén a Kossuth édesanyja, mindhárom nővére, sógora Zsulavszky s a Ruttkaync gyermekei Brűnne szállítottak, a honnan azután Lipesebe, majd Brűsselbe utaztak tovább.⁵

Ezen egész idő alatt sikerült észrevétlenül bujdosnia egy férfiúnak, A ki előbb mint szolgabíró, majd mint a szabadságharcz alatt Tolna-és Baranya megyék kormánybiztosa a katastropha után elcsukott, az Újépületből betegség czímén a Ludoviceumba jutott, onnan az ablakon elmenekült s a Duna—Tisza közén lappangott és szőtt forradalmi terveket. Ez a férfiú Noszlópy Gáspár volt, egyik beavatottja a Mack-féle összeesküvésnek és bizalmasa Meszlényinének. Egy terjedelmes levele tanúsítja, hogy a Mack tervével egyet nem értett; ő sokkal gyökeresebb rendszabályok barátja volt; a legnagyobb terrorra! akart dolgozni és tömegesen ki akarta irtani a forradalomra nézve veszélyes elemeket/' Azután úgy látszik hamarosan meghiggadt s egy

¹ A többi elfogottak névsorát nem egészen egybehangzóan közlik *Orbán B.* (156. l.), *Deák Farkas* (6. l.), *Urmosy* (91. l.) és *Hentaller* 99. s köv. l.; a hivatalos jelentések Erdélyből ez időből 16 elfogatról szólnak.

² A Gensd. Dép. jelentései *U. Á. L. T.*

³ *Deák Farkas* id. m. 23. s köv. l.

⁴ Min. tanácsi jegyzőkönyvek 1852. *U. Á. L. T.*

⁵ *Kempen* április 29-iki és *Bach* május 22-iki jelentései *u. ott*; Meszlényiné Lipeseből május 11 -ről k. levele a *Vörös A.*-féle iratoknál *Nemz. Muz.*

⁶ E levelét -- kelet nélkül — *Hentaller* közli 39. s köv. l. A Noszlópy itt ismertett összeesküvését az abban részes *Vasváry Ferencz* írta le az *Abafi-féle «Hazánk»* 1886-iki V. kötetében 97. s köv. l.

kevésbé vérengző, de nem kevésbé kalandos terv végrehajtásához látott. Küszöbön állván a császárnak 1852 júniusára tervezett első magyarországi körútja, egy lovas guerillacsapatot akart szervezni Szalkay Gergely volt honvédőrnagy vezetése alatt, melynek feladata lett volna a fiatal uralkodót Félegyháza és Kistelek közt elfogni s biztos helyen fogva tartani mindaddig, míg tőle a szükséges engedélyeket és parancsokat ki nem eszközlik. Ezzel természetesen együttjárt volna a császári kíséretnek, valamint a zsandárságnak és a közeibe eső katonaságnak ártalmatlanná tétele és a nép fölhívása a forradalomhoz való csatlakozásra. Már a kivitel módjaira nézve nézeteltérések merültek föl a beavatottak között; gondot okozott a legszükségesebb pénz beszerzése is és végleg elrontotta a dolgot az, hogy az összeesküvők a népre egy kész magyar huszárcsapat látványával akarván hatni, posztókat szereztek be s az összes megbízhatóknak tartott kecskeméti szabómestereknél egyenruhákat rendeltek meg a csapat számára. A szabók hozzáláttak a munkához, de mire az uralkodó átvonult, az egyenruháknak csak nagyon kis része készülhetett el; így az egész terv dugába dőlt s utóbb a megrendelt ruházatok és fegyverek még föl is fedeztetvén, főbenjáró pert vontak a részesekre nézve maguk után.

Forradalmi terveinek szerencsétlen megfeneklése alatt Kossuth amerikai körútjának helyenkint szinte szédítő diadalait aratta. Már Londonból írt levelei mutatják, hogy a hazában történő dolgok nagy részével nem ért egyet, hogy utasításai teljesítésének módjával elégedetlen s újabb rendelkezései vételéig legjobban szeretné az actiót, melyet annyira sürgetett, megszüntetni. Macknak egyszer azt írja, hogy már most nem tudja, mi lábön állanak egymással? Pesti hívei előtt pedig menteni, magyarázni igyekszik, hogy miért volt kénytelen Mackra bízni a vezetést. Amerikai levélváltásuk már teljes elhidegülésről tanúskodik.'

Az összeesküvés fölfedezéséről s a megtörtént elfogatásokról Kossuth valószínűleg csak későn és hiányosan értesült; hozzátartozói elfogatásáról volt tudomása, azonban Amerikából a hazába küldött levelei és proclamációi azt a benyomást teszik, mintha a belső helyzet¹ben bekövetkezett fordulat iránt nem lett volna tájékozva. Mikor aztán a megindított felségárusulási perek az 1853. és 54. években sokakra nézve oly gyászos véget értek, önkénytelenül fölmerült a felelősség kérdése. A nagy száműzött számos megnyilatkozásai közt kevés e kérdéssel foglalkozót találunk. 1860 április 29-én b. Jósika Miklósnak egy baráti nyíltságú, de némileg szemrehányóan hangzó levelére Kossuth szószerint

¹ Lásd a *Pásztor Árpád* levélközléseit a *M. Figyelő* 1914. évi 11. és 1915. évi 2. számában; a *Hentaller* közlései (82. s köv. I.) hézagosaknak s másodkézből vetteknek látszanak.

ezt válaszolta: «... A Mack- és Noszlopy-féle mozgalmak vezetőire hivatkozol. Kik vezették? — nem tudom. Noszlopyról semmit sem tudok. Az nélkülem, Mack ellenem cselekedett. Kiutahiába jött ki hozzám évi hallgatás után az első magyar a hazából, nagyon ajánlottan. Kapott megbízásokat. Szerbiából írt, hogy mit szándékozik tenni. Láttam, hogy bolond s áruló s tilalmat küldtem reá. Megszegte s maga kezére bűnhődött.»¹

Hát ez a Kossuthnál szokatlanul homályos és ellenmondó nyilatkozat valóban nem alkalmas a történelmi felelősség tisztázására. Abban neki teljesen igaza lehetett, hogy a Noszlopy külön össee^kűvési tervéről semmit sem tudott; sőt bizvást elismerhetjük, hogy az országban akkoriban a Kossuth nevének és tekintélyének védpajzsa alatt történt dolgok az ő szándékaival és utasításaival gyakran meg nem egyeztek, sőt egyes esetekben talán ellenkeztek is. Az emberi előrelátás határait is még a legfényesebb elméknél is számba kell vennünk. Kossuth azt 1851 nyarán, sőt még őszén is valóban nem tudhatta, hogy deczemher z-án a Bonaparte Lajos államcsínyja a reakciót fogja Európa nyugatán győzelemre juttatni s hogy a Libényi örült merénylete 1853 februárjában a fenyegetett uralkodói és kormányzói hatalom bosszúálló dühét a végletekig fogja fokozni.

Ámde, ha csak a Kossuth aláírását viselő nyilatkozatok és utasítások tartalmát vesszük alapul és a közönséges, de elfogulatlan emberi Ítéloképességet és előrelátást mértékül, akkor is a nemzet forradalmi vezérének felelősségét az 1851—52-iki összeesküvésszerűen tervezett, magában véve életképtelen s szükségkép rögtön fölfedezett mozgalom végzetes következményeiért eléggé súlyosnak kell találnunk.

Először is csodalatosán hat reánk már magában az, ha olvassuk, hogy Kossuth kénytelen volt, úgyszólván meggyőződése ellenére, Mackra bízni a vezetést, mert ez volt hazája elhagyása óta az egyetlen ember, a ki a forradalom megindítására ajánlkozott és ajánltatott. Vájjon e körülményből annak, ki magát a nemzet sorsáért oly mértékben felelősnek érezte, nem inkább arra kellett volna-e következtetnie, hogy a helyzet a hazában a fölkelésre egyáltalán meg nem ért, mintsem arra, hogy annak mindenáron való szervezését és megindítását rá kell bíznia egy emberre, a ki iránt ösztönszerű bizalmatlanságot érezett? Kossuth pedig rábízta Mackra a szervezést és megindítást, nemcsak kísérletezni hagyta őt; még őszszel, Londonból is legnagyobb bizalmáról biztosítottá őt, mindenkit kötelezett, hogy neki úgy engedelmeskedjék, mintha maga a kormányzó volna; sürgette Mackót, hogy cselekedjék már,

¹ *Kossuth: irataim*, II. 421. I.

² Londonból 1851 nov. 16-ról Mackhoz intézett levele, közölve *Pásztor Árpád* cikkében a *M. Figyelő* ben 1914. IX. 387. I.

határidőt tűzött neki. Ha azt olvassuk egyes emigránsok följegyzéseiben, hogy a vezetők veszélyes fenyegetésekkel, valóságos terrortal kényszerítették az embereket a közreműködésre, hogy a szegény Várady Józsefet, ki török földön biztonságban élt, minden ellenmondás elnémításával készítették, hogy Erdélybe menve magát hóhérkézzre adja, hát ebben is, sajnos, csak a Kossuth utasításainak nagyon is szószerinti követését láthatjuk, mert hiszen ő írta, hogy a kit Mack magának kiszemel, annak azt el kell vállalnia, hogy a közöny annyi, mint árulás a ki pedig elárulja az ügyet, az meghal.

És joggal kérdezzük, hogy Kossuth, ki Kis-Azsia fennsíkján bellebbezve, levelezésében erősen korlátozva, gyakran kétes hitelű hírvivőkre volt utalva, mi alapon tüntethette föl hívei előtt a szabadságvágyó európai népek solidaris talpraállását úgyszólván az ő jeladására olyan biztosnak, az európai szabadság sorsát oly visszavonhatatlanul az ő kezébe letettnek, mint a hogy számos megnyilatkozásában tette? Vájjon a Mississippi-fregattnak 1851 nyarán a menekültek Amerikába szállítása céljából a Levantéban való megjelenése már egymagában kezesség volt-e arra nézve, hogy a távoli Északamerikai Egyesült-Államok síkra fognak szállni az elnyomott európai népek fölszabadulásáért?

Épen mert Kossuth jól tudta, hogy a magyar nemzet széles körei tőle várják a megváltó ige kimondását, kellett volna tartózkodóbbnak lennie ez ige kimondásával. Ő gyakran hangoztatta, hogy a nemzet vérével könnyelműen játszani nem fog s mindig fönntartotta magának a fölkelés időpontjának megválasztását; de nem számolt azzal, hogy a hatalom nemcsak a fölkelés tényével, hanem annak pusztá tervével s az arra való készséggel szemben is a megtorlás kérlelhetetlen eszközeihez fog nyúlni. És ha szükségesnek látta Mackót komolyan kérdőre vonni, miért viszi belé az ő családtagjait az actióba, holott az őket koldusbotra juttathatja, miért nem gondolt azokra a sokakra, a kik — bár nem voltak családtagjai, — gyakran akaratuk ellenére is belekevertetvén az ügybe, sok esetben a koldusbotnál is rosszabb sorsra jutottak?³

Az előbbieken kimutattuk, mikép állott a valóságban Magyarország pacificatiójának ügye az 1852. év kezdődő nyarán, a mikorra a fiatal uralkodónak rég tervezett első körutazása az országban most már

¹ Veress S. id. m. 1. 245. 1.

² November ió-iki levél.

³ Hentoller id. művében (112. s köv. 1.) megkísérli a Gál Sándor harcosi vágyára háritani át a Kossuth egész felelősségét, idézve egy «honfitárshoz» intézett levelet 1852 szept. írről, melyben Gál pénzgyűjtésre buzdít s állítja, hogy már 80,000 ember rendelkezésre áll. Nem elegendő bizonyíték arra, hogy Kossuthot ő vezette félre.

megmásíthatatlanul ki volt tűzve. A kép kiegészítéséül még hozzáadhatjuk, hogy az adók elleni passiv resistentia az országban növekedőben volt, a mi pénzügyileg annál súlyosabban esett a latba, mert Magyarország már az 1851. év végén egyenes adóinak 67%-ával, a Vajdaság 68%-ával, Erdély pedig 52%-ával maradt hátralékban;¹ a dohány monopólium, bélyeg, az állami sókezelés miatti általános elégedetlenséghez hozzájárult a nyugtalanság és ellenkezés, melyet helyenkint az ujonezozás idézett föl, s mely nemcsak a magyaroknál, hanem még inkább a «császárhű» szászoknál és románoknál is mutatkozott.

E mellett a rablások nem akartak megszűnni; a lapok sűrűn hozták az e miatti halálos ítéletek hírét s a statáriumot még júliusban is ki kellett terjeszteni.³ A közbiztonság és közigazgatás nem is leheteti nagyon virágzó a folytonos ideiglenességek, a tisztviselők sűrű változása és helyzetük állandó bizonytalansága mellett.

Ezekhez járult a nemzetiségeknek a fennen hirdetett egyenjogúsítás ellenére folyton tarló súrlódása és duzzogása. A horvát nationalisták (elacicot oly módon ünnepelték, hogy az már a kormányt is meg^haragította; Kempen észlelése szerint a horvátok és szerbek egymást két ellenséges nemzetnek tekintették; Zágrábban a zászlókérdés sohasem került le a napirendről, ép úgy Fmmében, a hol a délszlávok sokalták a törvénykezés nyelvében az olaszoknak tett engedményt s a horvát állami jelleg mind erősebb kidomborítását követelték.⁴ A románok a nekik a szabadságharcz alatti maguktartása miatt egyházi és egyéb czímen juttatott bőséges császári segélyek és kegyadományok, és Ságuna püspöknek kitüntetésekkel való elhalmozása ellenére még mindig duzzogtak;)ancu Ábrahám — mint említettük, — mély elkeseredésében visszautasította a neki szánt kitüntetést; s kevéssel később őt az adó elleni mozgalmak miatt — a románok nagy bosszúságára — letartóztatták cs néhány más román agitátor is vizsgálat alá került.⁵ Sajátságos helyzet támadt a szerbeknél is; itt a kormány Oroszország 1849-iki mentő szerepére való tekintettel eltérni, sőt előmozdítani volt kénytelen azt, hogy a csár s gyűjtések alakjában az orosz társadalom is egyházi szerclvények és pénzsegélyek küldésével folytonosan támogassa a bánáti szerb

¹ *Adolf Becr*: Dic Finanzen Osterreichs im XIX. |ahrh. Pragg. 1877. 230. I.

² *Kempen* Stimmungsrapportja 1852 márcz., áprilisról és *Bach* jelentése április 25-ről *U. Á. L. T.*; *Gr. De la Moite* előterj, máj. 12-ről az *Oszir. Belügymin.* levéltárából. *iriedenfels* id. m. II. 236. I.

³ *Magy. Hirt.* 1852 júl. 9.

⁴ *Gensd. Dép. U. Á. L. 7.* 1851 nov. 3., 1852 jan. 31., febr. 14.

⁵ *Osztr. Belügymin.* levéltára, 1852 ápr. 5. pénzügymin. átirat. Érd. kat. kormányzóság 1852 máj. 10-iki jelent, a *Nemz. Múzeumban, Moldován G. Ságuna* András; *B. Szemle* 1914 szept. 385. s köv. I. *Kempen* jelent. 1852 márcz., apróról *U. Á. L. T.*

hitközségeket és ily módon a Nagy Péter állítólagos végrendelete szellemében a magyarországi görög egyház körében is folyton ébren-tartsa a nagy és hatalmas északi pártfogó iránti hálás ragaszkodást.

De legzavaróbban hatott a magyar közönségre a forradalomból eredő politikai perek engesztelhetetlen folytatása s a menekült hazafiak ellenében hozott új meg új főbenjáró ítéleteknek hírlapi közzététele. Bach éles megfigyelésével már márczius 22-én szóvátette a kormány körében, hogy ez a közzététele nemcsak a belföldön kelt rossz benyomást, hanem a külföldön is úgy tünteti fel Ausztriát, mintha folytonos forradalom veszélyében forogna; határozatba is ment annak mellőzése. Ennek daczára a közlések meg nem szűntek, csak a mikor már Kempen és Protmann is fölszóaltak ellenük, közzétételül a körutazás beköszönte előtt, szorítottatott meg az ítéletek közzététele az olyanokéra, melyek kegyelmi ténynyel voltak kapcsolatban.³

Az uralkodói körutat tovább halasztani csakugyan nem lehetett. Azzal a hivatalos felfogással, melynek a bécsi minisztérium váltig igyekezett a külföldön is hitelt szerezni, hogy t. i. a magyarság túlnyomó része, a nemzetiségek pedig egészükben az uralkodóház iránt loyálisak és hívek, az állapotokkal meg vannak elégedve, ennél fogva a császár bizalmára és jóindulatára mindenkép érdemesek s hogy csak egy kis töredék az, mely elégedetlenkedik, zúgolódik, conspirál és változást óhajt, nemcsak a még mindig fenntartott ostromállapot volt nehezen összeegyeztethető, hanem ellentétben állott azzal ama tény is, hogy az uralkodásának immár negyedik évet betöltendő fejedelem birodalmának abban a legnagyobb részében, mely azelőtt a Szent István kort ná-jához tartozott, mindaddig még nem is mutatkozott.

Azután ne feledjük, hogy ez a körutazás bizonyos tekintetben eszközül is kínálkozott a hangulat javítására, a Bach-féle politika sikerének elősegítésére. Sokat vártak a fiatal uralkodó megnyerő egyéniségének, a császári hatalom fényének, egyes kisebb kegyelmi tényeknek hatásától. Már beharangozásul Köllner v. Keilerstein tábornok főhadsegéd beutazta az épen abban az évben árvizektől sújtott északi felvidéket, s úgy ott, mint ő hasonló csapástól meglátogatott Erdélyben tetemes pénzösszegeket osztottak ki a fejedelem nevében segélyképen.⁴ A lapok már február végétől kezdve hozván híreket az előbb májusra, utóbb júniusra jelzett császári látogatásról, a hivatalos jelentések kiemelték a kedvező benyomást, melyet a hír keltett, bár azt sem hallgatták el, hogy ez főleg annak tulajdonítandó, hogy e látogatástól

¹ *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852 ápr. 5-iki és aug. 29-iki átiratok.

² *Min. tanácsi jegyzőkönyvek 1852 márcz. 17., 19., zz. U. Á. L. T.*

³ *Gensd. Dép.* május havi budapesti Stimmungsbericht. *U. Á. L. T. Lásd a Mngy. Hírt.* máj. 6., jún. 17., 24., júl. 8., 15. számok.

⁴ *B. Napló* 1851 decz. 23. *Magy. lírl.* 1852 márcz. 27.

alkotmányos engedményeket és politikai amnestiát várnak, a mire természetesen Becsben senki sem gondolt.'

Június 2-án közölték a lapok a három nappal később kezdődendő körutazás részletes programját. A magyar sajtó is természetesen lelkes hangon üdvözölte az eseményt; a hivatalos Magyar Hírlap Ferencz Józsefnek az István nádor 1847-iki főispáni beiktatásánál való szereplésére emlékeztetett s utóbb áradozó magasztalókkal kísérte a körutat; a Pesti Napló is az uralkodót királynak, apostoli királynak nevezte s azt mondta, hogy rajtunk a sor magunkat c ritka kegyelemre méltókká tennünk s azt őseinket jellemző lelkesültséggel viszonzunk.

Jóval a császár érkezése előtt megindultak mindenfelé a messzemenő előkészületek és hivatalos intézkedések, melyek mind arról tanúskodnak, hogy a lelkesedés nem volt egészen önkénytes; voltak megyefőnökök, a kik nemcsak az ünnepi díszet, hanem még az éljenzést is elrendelték, az üdvözlő beszédek pedig megcensurázták. Albrecht főherceg főudvarmesteri hivatala fölszólította az országban levő nemeseket és az ausztriai rendek lovagjait, hogy az uralkodó pesti időzése alkalmával a fogadtatásnál és az úrnapi körmenetnél megjelenjenek s kíséretül szolgáljanak. Pest városa sietett gróf Grünne főhadsegédet is díszpolgárai sorába iktatni. Debreczen városházában ünnepélyesen leplezték le a császár arcképét. Egy új dunai hadigőzöst Albrecht főhercegről nevezve építettek és szenteltek föl az uralkodói körút alkalmára.² A hivatalos körök mindazonáltal eléggé skeptikusan néztek a történendők elé; a garázdálkodó rablócsapatok ellen messzemenő óvintézkedéseket tettek; a nemesség magatartását kétesnek tartották s nem tetszett nekik, hogy a fogadtatásnak Pesten minél magyarabb jelleget akartak adni, sőt arra számítottak, hogy a császár huszáregyenruhában jön és hajóján nemzetiszínű zászló fog lengni! Megütköztek rajta, hogy Appiano pesti polgármester, a ki egy szót se tud magyarul, rábeszélésre késznek nyilatkozott magyar üdvözlő beszédet mondani.³ Az öreg Metternich kétkedve jegyezte meg Kübeck előtt, vajjon a «veni»-t fogja-e a «vidi» és a «vici» is követni?¹

¹ O. *Belügymin.* levélára 1852 De la Motte id. máj. 12-iki előterj.; *Bach* ápr. 24-iki heti jelent. ü. A. L.-T.

² Lásd a *Vörös Antal-féle* iratokat a *Nemz. Múzeumban* és az egykorú lapok közléseit. *Degré Alajos* (Visszaemlékezéseim II. 194-195. I.) szerint a császár Pestre jövele előtt Augusz. kér. főispán kérdést intézett Eötvöshöz az iránt, mit lehetne a fogadtatásnál tenni, a mi az uralkodót meglepné s a népnek örömet szerezne? Erre Eötvös azt tanácsolta, állítsanak föl a lánchíd fejénél két oszlopot s azokra akaszszák föl Auguszt és Protmant. (?)

³ A pesti rendőrigazgatóság és Kempen május havi *Stimmungsberichtje*, *U. Á. L.-T.* A mit *Beksics* (Magy. Nemz. Tört. 438. I.) a Fazekas Dávid rablóbandájáról beszél el, hogy ügyszólván a Bach zemei előtt raboltak ki negyven vásáros kocsit, annak a hivatalos jelentésekben semmi nyoma.

⁴ *Max v. Kübeck* id. m. 168. l.

A körutazás maga, úgy a hogy lefolyt, eléggé bravúros vállalkozása volt egy fiatal, tetterős, mozgásra edzett uralkodónak, ki már akkor tanujelét adta az őt később annyira jellemző buzgó és fáradhatatlan kötelességérzetnek, június 4-től augusztus 14-ig tartott s háromszori közbeeső budapesti időzéssel meg-megszakítva valósággal az egész országra — a Bánátot és Erdélyt is beleértve — kiterjedt,¹ az üdvözlés és ünneplés mindenütt ismétlődő külsőségein kívül a nagyobb helyeken kihallgatások, udvari ebédek, csapatszemlék, színházlátogatások, nép-ünnepek és néprajzi fölvonulások is gazdagították a programot, mely a hivatalos ügyek állandó ellátása mellett természetesen az intézmények, telepek és hivatalok látogatását, a bányákba való leszállási s helyenkint, szórakozásul a medveadászatot is felölelte.

Miután a dunai és balatoni hajóúttól és egy rövid vasútvonaltól eltekintve az uralkodó egész körutazását váltott helyi, többnyire négyvágó hatlovas fogatokon tette meg s a nagyobb városokban, valamint csapatszemléken kíséretével együtt lóháton jelent meg, egész vállalkozása kíséretére nézve is, — mely különben jobbára fiatal emberekből állott, — eléggé fáradságosnak volt mondható. Albrecht főherceg Kassán belé is betegedett az utazásba s csak a császár távozása után követhette őt Bécsbe; a kísérő idegen vendégek némelyike Budán panaszosan emlegette a korai kelés miatt néha nagyon rövidre szabott éjjeli nyugalmat.

Az egész magyarországi látogatás alatt, az engesztelődés gondolatának teljes háttérbe szorulásával feltűnő, szinte tüntető kifejezésre jutott a forradalom alatt tanúsított hűség iránti kegyelet és elismerés és az akkori eltévelyedés ostromozása s az óvintés annak netáni ismétlődésétől. A komáromiak valóságos dorgálást és fenyegetést hallottak a fiatal uralkodó ajkairól; az aradiaknak is kijutott az intelemből; ellenben Temesvárott, Nagyváradon, a jászkúnnokkal szemben elismerő dicséret

¹ Rövidebb-hosszabb ideig tartózkodott a császár a következő helyeken: Budapest, Kecskemét, Félégyháza, Mezöhegyes, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Debreczen, Eger, Gyöngyös, Jászberény, Székesfehérvár, Szekszárd, Kaposvár, Pécs, Keszthely, Balatonfüred, Veszprém, Pannonhalma, Győr, Bábolna, Komárom, Esztergom, Vác, Ipolyság, Szt. Antal, Selmeczbánya, Körmöczbánya, Aranyos-Maróth, Nyitra, Érsekújvár, Újvidék, Pétervárad, Zimony, Pancsova, Bázias, Fehértemplom, Orsová, Mehádia, Karánsebes, Lúgos, Nagy-Ág, Topánfalva, Abrudbánya, Gyulafehérvár, NagySzeben, Vöröstorony, Brassó, Szt. György, Tusnád, Málnás, Bálványos, Csikszereda, Sz.-Udvarhely, Segesvár, M.sVásárhely, Beszterce, Kolozsvár, Nagybánya, F.-Bánya, Kapn.-Bánya, Sugatag, M. Sziget, Sztatina, Beregszász, Munkács, Ungvár, Kassa, Eperies, Lőcse, L. Szt.-Miklós, Rózsahegy, A.-Kubin, T. Szt.-Márton, Trencsén, N.-Szombat, Pozsony. Az egész körútra nézve I. a «D. *Rundreise Sr. Majestát Franz Joseph* i. im . 1852. u. a. évi bécsi névtelen, de nyilván hivatalos megbízásból készült kiadványt, továbbá *Bellaagh Aladár* «I. Ferencz Iósef Magyarországon-cz. cikkét a Budapesti Szemle 1917 jún. füzetében és az egykorú napilapokat.

hangzott el s legmagasabb auspiciumok alatt ment végbe a fölavatása vagy alapkövetétele a szabadságharcz elleni küzdelemben elesettek részére állított emlékek egész sorozatának. Budán akkor leplezték le az úgynevezett Hentzi-emléket nagyszabású katonai ünnepély keretében, mely alkalommal Hentzi fia bárói rangra emeltetett s egy Velenczében épen vízrebocsátott gőzöst az elesett tábornokról neveztek el. Kálozdon a császár fölkereste a Görgey ítélete következtében fölakasztott gróf Zichy Jenő sírját, Váczott pedig a Götz tábornokét; Temesvárott a város «hősi védelmének», Gyulaféhevár közelében Losenau ezredesnek, Segesvár mellett Skariatín orosz tábornoknak állított az uralkodó emléket.

A közhangulat emelésére még leginkább az szolgált, hogy a körutazás alkalmából mindenütt megengedték a magyar nemzeti lobogó kitűzését; az uralkodó csak az egyidejűleg terjesztett arczképeken viselt magyar huszári ruhát, a magyar csapatokat még a csapatszemléknél is lehetőleg mellőzték.¹ A kitüntetések, melyekben — elkezdve Albrecht főherczegen, — nagyon sokan részesültek, természetesen csak a kipróbált «jóérműek»-et érték, tehát a valóban népszerű egyének azokból eleve ki voltak zárva. Az alkalmoszerűen most közölt nagyszámú megkegyelmezésben, mely által 286 Magyarországon fogva volt egyén nyerte vissza szabadságát, volt ugyan részük politikai elítélteknek is, de azok hatását lényegesen csökkentették az egyidejűleg kihirdetett újabb, bár kegyelmi úton enyhített elítélések s még inkább az újabb elfogatások épen akkor, a mikor a magyar közönség általános amnestiát remélt és várt. Sok szó esett ez időben az ország javára tervezett vasútépítésekről is, de ezek a tervek még soká tervek maradtak.

A körút fontosságának kiemelésére és hatásának fokozására szolgált az is, hogy az uralkodó budapesti időzése alatt a kormány több tagja, sőt külföldi diplomaták is megjelentek ott. Gróf Buol külügyminiszter, Bach belügyminiszter, Baumgartner kereskedelemügyi miniszter és Kempen, a rendőri hatalom főnöke június végén s július elején a magyar fővárosban időztek; Buol és Bach meglátogatták a Nemzeti Múzeumot és megjelentek a Szép Juhásznénál rendezett népünnepélyen s a Nemzeti Színházban is; Bach lerándult Nagykőrösre is és később Baumgartnerrel együtt Szolnokra, a tervezett vasútvonalak iránt tájékozódni. Thinnfeld földmívelésügyi miniszter szeptemberben megtekintette az északi magyar bányavidéket.²

Érdekes vendége volt a Magyarországon tartózkodó udvarnak június utolsó hetében a Bismarck-Schönhausen Ottó fiatal porosz diplomata — a későbbi nagy kancellár, — személyében, ki királya

¹ *Wessenberg* id. m. II. 112. 1.

² *Magy. Hírlap* 1852 Szept. 25.

külön kiküldetésében s igen meleg ajánlásával mutatkozott be az osztrák császárnál s ennek megnyerő egyéniségéről és a magyar földön töltött napokról nagy melegséggel és közvetetlenséggel írt tudósításokat nejjének.¹ Bismarck el volt ragadtatva a magyar főváros és a királyi palota szép fekvésétől s az akkor Pesten még szembetűnőbb néprajzi sajátosságoktól; élvezte a cigányzenét és a budai hegyekben rendezett estélyi festői regényességét, átúszott a lánczhíd alatt a Dunán s az alfölddel is meg akarván ismerkedni, erős katonai fedezet mellett kirándult Kecskemétre és Nagykőrösre s csak azt sajnálta, hogy az olyan lovagias rablókkal, a minők a magyar szegénylegények, nem lehetett személyes találkozása.

A császár leghosszabban — mert ismételve — a fővárosban tartózkodott, a hol udvari bált is adott, többször meglátogatta a színházat, kirándulásokban vett részt, megjelent az úrnapi körmenetben s számocsakat fogadott. A vidéki látogatások eseményeiből, mint különleges érdekűeket főlemlíthejük, hogy Zimonyban Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelem és Reschid belgrádi basa, Nagyszebenben pedig Stirbcy oláhországi hoszpodár tisztelgését fogadta az uralkodó. Marosvásárhelyen a fogház meglátogatása alkalmával a császár a nem rég fölfedezett székely összeesküvés miatt raboskodók némelyikével is találkozott.¹ Ugyanott a 70 éves Bólyay Farkas, a hírneves matematikus, «Szívhangok» cím alatt latin, magyar cs német versesfűzérben dicsőítette a fejedelmi vendéget.

A dicsőhymnuszokban egyáltalán nem volt hiány s azok némelyikének tömjénező hangja és szertelen dagálya aligha felelt meg a fiatal uralkodó jóízlésének, sőt sérthette a nemzet önértetét is. Így például a Békés határán felállított diadalkapun a Radetzky, Lichtenstein és Schlick tábornokok arczképei díszlettek; Győrött egy közkúton ez a felírás volt olvasható: «A forráshoz siet szarvas, ha szomjazik, Szívünk mint kútfőhöz, hozzád sóhajtozik!»; Rétságán pedig Chronostikonképen ezt a mondást írták a diadalkapura: «Állj meg nap! Létünk fényszakában környezd a nagy Császárt, E honba érkező Ferenc Józsefet»; Eperjesen ez a német felírás volt olvasható: «Unbedingte Huldigung dem Schöpfer des einigen, starken Osterreichs»; Sepsiszentgyörgyben pedig ez: «Teljes Ausztria minden dicsőséggel.»

Valódi és általános lelkesedésről az adott és ismertetett körülmények között természetesen szó sem lehetett. A conservatív arisztokratia nem akarta magát az ünnepélyektől egészen távortartani, nehogy tápot adjon a Bach vádaskodásainak és végkép megszakítsa régi összeköttetéseit az udvarral. A köznemesség és polgárság értékesebb, nagyobb része

¹ Fürst Bismarck's Briefe un se. Brompt u. Gált in 342. s köv. 1.

² Deák Farkas id. m. 34 35. 1.

sehol sem tüntetett és ünnepelt. A köznépet inkább a kíváncsiság, a szokatlan látványosság vonzotta s a fiatal uralkodónak kétségkívül rokonszenves, lovagias egyénisége megnyerte.¹ Egészben véve baj nem történt, a program végrehajtását semmi sem zavarta, a külső benyomás kitűnő volt, így tehát az osztrák hivatalos körökben nagy volt a megelégedés és még nagyobbnak tüntették föl azt a sugalmazott bel és külföldi sajtókommentárok.²

Maga a császár, mikor nagy vállalkozását szerencsésen befejezte s visszatérvén székvárosába, ott lelkes fogadtatásban részesült s az őt odáig elkísérő magyar méltóságviselőktől elbúcsúzott, valódi öröm és meghatottság jeleit adta. Azt mondta a primásnak magyarul, hogy Magyarországon a hány embert, annyi szívet talált; Kübeck előtt is odanyilatkozott, hogy újtájal egészben meg van elégedve s hogy már a nemesség is belényugodott az elkerülhetetlenbe. Azt azonban elismerte, hogy csak fölületesen ítélni s összbenyomásából le kell vonni azt, a mi «megrendelve, kiszámítva, betanulva volt.»³

Bár már c nyilatkozat mutatja, hogy a császár önmagát igyekezett óvni az illúzióktól, azért mégis kétségtelen, hogy a körutazás látszólagos nagy sikere egyelőre a Bach állásának és rendszerének megszilárdítását eredményezte. Csak idő múltával lett nyilvánvalóvá, hogy mikor a fiatal uralkodó kétségbevonhatatlan jóakarattal, buzgalommal és töle telhető elfogulatlansággal igyekezett birodalma legnagyobb országával megismerkedni, kormánya az ő megjelenését egy rendszer legfelsőbb szentesítésére használta föl, a mely szükségkép csak a birodalom romlására vezethetett. Ennek fölismerése csak fokozhatta a későbbi kiábrándulás keserűségét.⁴

A Magyarország iránti fokozódó figyelem jeléül szolgálhatott az is, hogy a császár alig több mint egy hónappal körutazása után megjelent ismét a magyar fővárosban, annak környékén nagy csapatszemléket és

¹ A császárt vivő kocsisok mondásairól meglehetősen ellentmondó anekdoták voltak forgalomban. Az egyik állítólag azt mondta, mikor figyelmeztették, hogy ily gyors hajtás mellett lova ki fog dőlni: «Mit bánom én, meg van ez már fizetve azzal, hogy uramat, királyomat vihettem.» (*Magy. Hirl.* júl. 3.) Egy másik, a kinek az udvari emberek magyarították, mily nagy megtiszteltetés rá nézve a császárt vihetni, azt válaszolta: «Vitem én már sokkal nagyobb urat is!» Ugyan kit? kérdezték; «Kossuth Lajos ő felségét!» volt a felelet. (*Eisenmarin* id. m. 177. l).

² Ezekre nézve l. *Bellaagh* id. cikkét 26. s köv. 1., valamint a *Magy. Hirl.* jón 30., aug. 1.

³ *Metternich* id. m. VIII. 127. 1. *Friedjung* -Osterreich. stb. I. 432. I.

⁴ Lásd az *Unsere Zeit* (1864. Österreich stb.) cikkét 16 17. I. és *W. Rogge* id. m. I. 273 285. I. Az *U. és Á. L.*- tár. Gensd. Dep. ez időbeli iratai sok adatot tartalmaznak arra nézve, mennyi nehézséggel járt sok helyen a megkívánt ünneplés elrendezése.

hadgyakorlatokat tartott s ez alkalommal Sándor orosz trónörökös, valamint a württembergi örökös herceget vendégeiül látta.

Ezt a látogatást közvetlenül követte a horvátországi út, melynek addigi halogatását az okozta, hogy a kormány ott még sokkal bizonytalanabbnak érezte a talajt lábai alatt, mint Magyarországon s ezt az aggodalmat a tapasztalás teljes mértékben igazolta. A császár ottani látogatását lényegesen meg kellett rövidíteni, — tényleg alig tartott hat napig,¹ — nem a vízáradások által megakadályozott közlekedés miatt, a mit hivatalosan okul adtak, hanem a rendkívül rossz hangulat, a hivatalosan is elismert «hűvös fogadtatás» okából, a mely abban is nyilvánult, hogy a zágrábi Márk-tér, melyen a császár lakása állott, az egész idő alatt tátongott az ürességtől. A dédelgetett Horvátország most bosszút állott az elszenvedett «hálátlanságért». Ezekért a jelene ségekért a zágrábi polgármester a zsandárok durvaságát okolta, a mit Kempen sietett megczáfolni, sőt a polgármestert meg akarta rendszabályozni, bizonygatván egyúttal, hogy a baj oka Jellacic bán, a ki tapintatlanul járt el s már elvesztette tekintélyét és népszerűségét.

Hátra van még, hogy rövid szemlét tartsunk a magyarországi politikai perek terén a császári körút alatt és után beállott mozzanatok fölött, egészen addig az időpontig, a mikor a milánói lázadás cs a bécsi merénylet azok kezelésében bizonyos fordulatot idézett elő.

Mialatt a januárban és júniusban Marosvásárhelyt elfogottakat előbb ott, utóbb Nagyszebenben szigorú börtönzár alatt tartva a Bartels ezredes vezetése alatt működő katonai bíróság, de különösen az ily nyomozások körül már Galicziában bizonyos hírnévre szert tett Taafferner őrnagy vette faggató vallatás alá, a székely összeesküvést mindegyre tovább szították a külföldről a fanatikusan fáradhatatlan Mack, az újabban mindinkább vezetős szerepre emelkedő Gál Sándor s közvetve maga Kossuth is, a nemzethez intézett szózataival s híveinek még Londonból küldött leveleivel,³ csak azt érve el, hogy új meg új áldozatokat kergettek romlásba. Így Várady József 1852 nyarán lopódzott be Erdélybe, hogy ott lappangó guerillacsapatokat szervezzen a majdani fölkelés támogatására. Bírjuk Gál Sándor két levelét ez időből, melyből Mackkal való versengése tűnik ki; különösen a külföldön történőkre, Kossuth eredményeire és az európai forradalmi kilátásokra nézve jobban értesültnek tartja magát amannál; bízik benne, hogy «rövid idő alatt a villámok összecsapnak; futárokról ír, pénz- és fegyverküldeményekről, titkos íráskulcsról s magát «az erdélyi szabad

¹ Október irén érkezett Zágrádba, 7-én már Pordenonében volt.)*Magy. Hirl.* okt. 3. és 9., 1 7.).

² *Osztr. Belügymin.* levéltára, Kempen 1852 decz. és 1853 febr. márcziusi átíratái. *U. Á. L.-T. Gensd. Dep.* Kempen nov. 6-iki jelentése.

³ Ezekből többet közöl *Hentaller* id. m. 108. s köv. I.

hadsereg parancsnokáéának vallja, szemben Mackkal, mint «a magyar honvéddhad reorganisatorával».¹

Azalatt azonban az osztrák rendőri hatalom sem volt tétlen;² Podolski és Kempen jelentései július 13-ról és szeptember 12-ről új meg új neveket ölelnek fel, új meg új elfogadásokról adnak hírt és váltig kutatják az erdélyi, dunántúli s bécsi összeesküvők, valamint az egész magyarországi mozgalom és a kelet- s nyugateurópai forradalmi propaganda közötti összeköttetés szálait. Már júliusban el volt fogva Gasparics Kilit is, a lelkes, öreg ferenczrendi barát, kinek elkobzott naplója a Mack utasításával való megegyezésről tanúskodott s ki Gyöngyösön fogatván el, több azon vidéki egyént is bajba sodort, többek közt Sárosy Gyulát, a költőt, ki forradalmi bűnein kívül, melyekért már egyszer halálos ítéletet kapott, útlevelek szerzésével is volt vádolva, valamint Vachott Sándort, kit aztán fogsága testileg és lelkileg egészen megtört.³ Október végén már Gasparics, Magos Ernő, Boér Antal, Drisnyey István és több más politikai fogoly Bécsbe szállítottak s perök az ott összpontosított hadbírószági tárgyalás körébe vonatott. A Piringer és Goslar felségárulási pörébe belékevert huszonkét magyar már a következő év elején kapott 10—20 évi sánczmunkára szóló ítéletet.⁴

Időközben a Noszlopy-féle összeesküvés részesei is egymásután kézrekerültek. Július közepén Kecskeméten a Vasváry Ferencz házánál sikerült a huszárcsapat ruházatainak és fölszerelésének egy részét lefoglalni, a miért Vasváry atyjával együtt fogságba jutott. Novemberben már fogva voltak Gál József és Zabolay, valamint Hegyemeghy Samu volt honvéd, Sárközy Lajos fiatal ügyvéd és földbirtokos és Nagy Albert «költő és postatiszt-».⁵ Legtovább sikerült magának Noszlopcynak bujdosnia; három évig üldözték már, végre Pesten, a Vay gróf házánál, hol Molnár álnév alatt tartózkodott, rajtaütöttek a Protmann poroszlói s őt is, mint társait, börtönbe zárták, a mely legtöbbjükre nézve már csak utolsó útjuk alkalmával nyílt meg.⁶

A fölkelés támogatására szervezett guerillacsapatok egyik vezetőjeként árnevek alatt lappangó b. Kemény Farkast hasztalanul kereste a rendőrség; e csapatok toborzása czímén fogattak el Podhorszky Mária és Csepcsányiné Szemere Erzsébet. A guerillamozgalomra nézve egyébiránt Kempen sajátságos álláspontra helyezkedett: egyszerűen azonosította azt az alföldön cs a Dunántúl egy részében akkor nagyon

¹ E levelek a *Pásztor Árpád* birtokában vannak.

² *U. Á. L.-tár Gensd. Dép. 1852.*

³ *Vachott Sándorné: Rajzok a múltból* II. 197. s köv. I.

⁴ *P. Napló* 1853 febr. 13.

⁵ *Vasváry* id. m. 103. s köv., 190. s köv. I.

⁶ *Kempen* nov. 19-iki jelent., a *Gensd. Dep.* iratai közt *U. Á. L.-tár.*

elhatalmasodott rablóüzelmekkel. Már most, ha az valószínű is, hogy a bujdosó guerillák a maguk és lovaik fenntartása érdekében koronkint nem épen kíméletes eszközökhöz nyúltak, bizonyos, hogy politikai célzt szolgálták; ellenben ép oly bizonyos, hogy a gyűjtogató, rabló, sőt néha gyilkoló szegény-legényeket ez időben semmi különös politikai indíték nem vezette. Azonban ez a szándékos fogalomzavar nagyon alkalmas volt a forradalmi mozgalom compromittálására és arra, hogy a kormány a zsandárságnak, mely a haramiákkal elbánni nem tudott, e gyámoltalanságát a politikai vonatkozásból eredő nehézségekkel igazolja, valamint arra is, hogy egyes lázadókat, mint Nagy Albertet és Hegyemeghyt már 1852 december végén mint rablógyilkosokat ugyanily váddal terhelt parasztemberekkel együtt ítélhessen akasztófai halálra.¹

Sárosy Gyulával és Vachott Sándorral együtt egy harmadik költőnk is bajba keveredett: Tompa Mihály. Őt, mint a Nép barátja-egykori munkatársát, mint a szabadságharcz tábori papját, mint a hazafiúi keserv legmegragadóbb lyrikusát már régóta gyanús szemmel nézte a rendőrség falusi magányában. Ez év tavaszán haditörvényszék elé idézték Kassára s egyúttal sok kéziratát lefoglalták. Miután hat hétig vizsgálati Fogságban tartották, júliusban kihallgatták, majd szabadlára helyezték, de soká zaklatták, tartották megfigyelés alatt s úgy személye, mint kéziratái sorsára nézve kínos bizonytalanságban, míg végre 1853 márczius végén fölmentették.

Ezen egész idő alatt folyt Pesten, a hírhedt Bilkó vezetése mellett a vizsgálat gróf Teleki Blanka és sorsának hű osztályosa Leövey Klára ellen. A vádak, — hogy a grófné nevelőintézetében Vasváry Pál mint tanár működött, hogy ő forradalmi célokat szolgáló titkos levelezést folytatott Párisban élő nővérével, De Gerando Attila nejével s forradalmároknak menedéket adott, — bár valóban veszedelmes ténykedésre nem mutattak, alkalmasak voltak a pör felduzzasztására és elhúzására, úgy hogy az csak a következő év tavaszán mindenesetre túlszigorú, várbörtönre szóló ítélettel ért véget; szeptemberben azonban Pesten el volt terjedve a hír, hogy Teleki Blankát fölakasztják s a megrémült vagy kíváncsi nép már gyűlni kezdett az újépület környékére.³

Méltán háborodott föl a magyar közönség a mikor — mintegy

¹ *Hempen* jelent. okt. 18. és 27-ről u. ott. *P. Napló* 1853 jún. 2.

² *Váczy János*: Tompa Mihály életrajza 98. s köv. I. *Arany János levelezése* I. 272., 292., 306. s köv. I. és «A gólya tojt nekem elég bajt és költött kellemtelenségeket», írja Tompa Arany Jánosnak aug. 5-ről.

³ *P. Szathmáry K.* id. m. 71. köv. I. *Wertheimer*: Gráfin Blanka Teleki, P. Lloyd 1908 máj. 16. A Teleki Blanka elleni vádpontokat lásd a min. conferencia 1884-iki könyveiben. U. Á. L.-T.

utóhangjául a csak imént lezajlott császári körutazásnak, — augusztus 25 sőn a napilapok egész sorozatát a forradalmi vétségek miatt hozott haditörvénytörvényi Ítéleteknek közölték s ezek között hús halálos ítéletet, bár valamennyit a vagyonekobbzás fenntartása mellett rövidebb-hosszabb idejű várfogságra enyhítve. Az így halálra ítélt s börtönre megkegyelmezett egyenek között a Dunyov István kapitány és Vidats János hadbíróé mellett a Duschek Ferencz volt forradalmi pénzügy-miniszterét és b. Vay Miklós volt koronaőrét is megtalálhatta az ámuló olvasó.

Duschek Ferenciről már nrárczius végén azt jelentette a «Polizei-«VochemRapport», hogy ő «csak a Felsőg kegyelmétől várja fölmentését.» Szőgyény rendre járta a minisztereket és mindent elkövetett érdekében, de bár Duschek, a Vay kifogástalan tanúsága szerint positiv szolgálatot tett az osztrák kormánynak, aranyban, ezüstben másfél milliót hagyván hátra a pesti bankban, mikor az országgyűlés Debreczenbe menekült s ő volt az egyetlen, ki nem az oroszoknak, hanem az osztráknak adta meg magát: mégis elítélték. Hajthatatlanok voltak iránta, mert alatta készülvén a magyar pénzjegyek s «ezek lévén a forradalom hosszú tartamának főtcnyezői», ő azok egyikének tekintetett, kiket legnagyobb felelősség terhel.¹

De legmegfoghatatlanabb, legmegbotránkoztatóbb a Vay Miklós ellen követett eljárás és hozott ítélet, melyet nem is lehet másnak tekinteni, mint a conservatív főnemesség ellen dühöngő Bach hatalmi hóbortja jelének. Vay kora fiatalságától kezdve kiváló szerepet vitt és pedig mint a kormány bizalmának letéteményese. Már 1830-ban Borsodmegye administratora volt, utóbb septemvir és koronaőr s a helytartótanács alelnöke. 1846-ban a kormány teljhatalmú biztosává nevezte ki a galicziai zavargásoktól fenyegetett felvidék számára. 1848-ban, mint István nádor teljhatalmú biztosa Erdélybe küldetett a Magyarországgal való unió végrehajtására. Ottani működése olv kevésbé volt forradalmi szellemű, hogy az országgyűlés és a sajtó ismételve elégedetlenségének adott vele szemben kifejezést s a forradalmi kormánybiztosok őt vizsgálat alá vonták és rendőri felügyelet alá helyezték, míg aztán — a debreczeni országgyűlés alatt — minden hivatalos állásáról lemondott. Miután mégis a szabadságharcz alatt hivatalos illést viselt, 1840 szeptemberében purificationalis eljárást kért maga ellen. Hogy őt Becsben a forradalom által valóban compromittálnak nem tekingették, mutatja az a körülmény, hogy 1850-ben a magyar helytartói állás elfoglalása iránt alkudoztak vele s hogy olaszországi útja alkalmával ott Radetzky és Gyulay grófok mindenkép kitüntették. Mégis haditörvénytörvények elé állították Bach azon utasításával, hogy okvetetlenül

¹ Emlékiratai II. 62. I. Emléklapok b. Vay Miklós életéből 251. s köv. I.

elítélendő, bár két évig hiába kerestek ellene adatokat s augusztus 14-én vagyonek Kobzásra, minden kitüntetése megvonására s kötél általi halálra ítélték. A császár kegyelemből négy évi várfogságra változtatta büntetését és vagyonát visszaadta a hadseregnél szolgáló fiainak. Az ítéletet azzal próbálták indokolni, hogy Vay erdélyi kormánybiztosi minőségében Latournak egy Puchnerhez intézett sürgönyét elfogta s a magyar forradalmi kormánynak kiszolgáltatta; a magyarok ellen föllázadt oláhokat csendháborítóknak és zavargóknak nyilvánította, elfogatásukat elrendelte s utóbb kivégeztetéseket közzététele s a debreczeni országgyűlés felsőházában mondott beszédjében a függetlenségi nyilatkozatot «mintegy» magáévá tette.

Vayt, a kit az Újépületben ugyanabba a cellába zártak, a melyből Batthyányi halni vitték, kinek ablaka alatt botozásokat és kivégzéseket vittek végbe, utóbb, szeptemberben Theresienstadtba szállították várfogságba. Börtöni naplójában érthető elkeseredéssel kelt ki az őt hajszólo «hatalmon levő söpredék» ellen s még a Széchenyi «Blick»-jét is felülmúló szidalmakkal illette «a közönséges, semmirekellő Bachot», a «kancsal semmiházit», «az emberiség fortéimét cs szégyenfoltját».¹

Szem előtt kell tartanunk egyébiránt, hogy az osztrák kormány mentalitását ez időben nemcsak a magyar emigráció működése befolyásolta, hanem a már említett lombard—velencei összeesküvés is, melyet amazzal összeköttetésbe is igyekeztek hozni s melynek fölfedezett részleteiről és a megtorlására tett rendszabályokról Radetzky már július elejétől kezdve küldte jelentéseit Bécsbe. E jelentések szerint az összeesküvők az osztrák csapatokhoz beosztott honvédekkel is, azok elbocsátása előtt érintkezésben állottak s köztük proclamatiókat és pénzt osztottak ki; a helytartó meg is nevezett néhány magyar katonát, kinek Mantuába való visszaküldését kívánta. Novemberben azután az egész monstrepör elbírálás alá került; három magyar katona is várfogságot kapott; az összeesküvés olasz főrészeseit kivégezték Mantuában, a hol utóbb az olasz nemzet büszke emléket emelt nekik.²

A mantuai véritéletek Magyarországnak is intelmül voltak hivatva szolgálni.

¹ *Emléklapok* Vay M. élet. különb. helyein; *Szögyény* Emlékiratai II. 93. I. Az ítéletet I. a *Magy. Hírl.* aug. 25-iki számában. Hogy 18?-i-ben még magyar conservatív körökben is voltak, kik Vayt gyanús szemmel nézték, mutatja b. *Senyey Pálnak* egy Bretzenheim herceghez int. s *Wertheimertől* közölt (Zür Geschichte etc. *Ung. Rundschau* 1914 jan. 75. I.) levele, melyben azt mondja, hogy V. egy szemével Southampton (Kossuth) felé látszik sandítani.

² *U. Á. L.-tár* Gensd. Dép. *Magy. Hifi.* decz. 17. *Kossuth* Irataim IV. 367. lap.

III.

(A magyarországi «definitivum» előkészítése; Apponyi emlékirata; az ideiglenes községi szervezés; a hivatalnokok ruházatának ügye, egyenruhaszabályzat Magyarországra, Horvátországra s a bánásra nézve. Újabb ideiglenes bírósági szervezet Erdélyben; a hadsereg újraszervezése; a zsandárság hatáskörének kiterjesztése. Az 1853 január 19-iki közigazgatási «definitivum»; a törvénykezés hozzáillesztése az új közigazgatási szervezethez. Kinevezések a helytartóságoknál; az idegen tisztviselők áradata. Az egyletűgy rendezése. A reáliskolák szervezése. Egyenlősítés a közgazdasági téren; vasútépítési tervek; a házalási törvény. Az úrbérmegváltási pátens; az ősiségi pátens; az osztrák polgári törvénykönyv kiterjesztése Magyarországra. Az ideiglenes polgári perrendtartás; az ügyvédréndtartás; a sajtó- és büntetőtörvény s büntető-perrend 1852 — 1853.)

A sok provisoriumot valahára fölváltandó «definitivum» az osztrák és magyar hivatalos köröknek — fönt és alant — közös, régi, általános óhajtása volt. Az alkalmazottak epedve várták állásuk ideiglenessége s helyzetük ebből eredő bizonytalansága miatt; már Geringer számtalanszor sürgette s Bach egy 1851 októberében az uralkodóhoz tett bizalmas előterjesztésében odanyilatkozott, hogy «csak a közigazgatás vágyva óhajtott definitivumának életbelépése s a közigazgatási közegek végleges alkalmazása fog a mutatkozó bajokon segíthetni. Azonban egy kevéssél később kibocsátott legfelsőbb kabinetirat kijelentette, hogy egyelőre minden szerves rendszabály fölfüggesztendő, nehogy elébe vágjon azoknak az elhatározásoknak, melyeket a császár a birodalmi alkotmány «revisiója» kérdésében fog kibocsátani.¹

Mikor aztán a «revisio» az olmtüzi alkotmánypátens eltörlésének formájában megtörtént s a kormány utasítva lett, hogy a kiadott «alapelvek» szellemében lásson hozzá a részletes törvényalkotás munkájához, e munka keretében a magyarországi szervezés is szőnyegre került s Bach az erdélyi kormányzót január végén értesítette, hogy az ottani szervezési munkálatok is folyamatban vannak és mihamarább napvilágot fognak látni.² Az általános szervezés előkészítésével a birodalmi tanácsnak egy négyes bizottsága bízott meg, melyből a két magyar tagot,

¹ *U. és Á. L. tár. min. tanács.* 1851.

² *Osztr. Belügymin. levéltár* 1852.

Szögyényt és Zichyt kihagyták, s melyben az illető szakminiszterek is közreműködtek, azonban a Magyarországot illető munkálat kidolgozására külön bizottságot is alakítottak; ebbe a Drezdában időző gróf Apponyi Györgyöt, továbbá Czirákyt, Hauert és Geringert hívták meg.'

Apponyi, kinek meghívását Bach nem látta szívesen csakhamar belátván, hogy társaival az alapelvekre nézve sem érthet egyet, a tanácskozásokból kivált, azonban nézeteit egy különvéleményszerű emlékiratba foglalta össze, melyet úgy az uralkodónak, mint Albrecht főhercegnek, továbbá Kübecknek, Schwarzenbergnek és Bachnak átnyújtott s a melynek eszmemenete a következő:¹

Az emlékirat írója kiindulási pontul elfogadja az augusztusi ordonanzokat és a december 3 i -iki legf. elhatározásokat, melyek új korszak megnyíltát jelzik s föltételezni engedik, hogy mindaz, a mi azokkal összhangba hozható s azokban kifejezetten kizárva nincs, a kiegyenlítés és megnyugtató és a sajnálatos magyarországi állapotok megszüntetésének célját szolgálhatja. Azonban szem elől nem tévesztendő, hogy a decemberi elhatározások előzményei egészen másképp állanak Magyarországra, mint a többi koronatarományokra nézve. Magyarhon népei oly kegyelettel és szívóssággal csüngnek nemzeti létökkel összefüggő régi intézményeiken és hagyományaikon, hogy azok átalakítása mélyreható rázkódtatás nélkül végbe nem mehet. A jelenlegi provisorium oly aggodalmakat s nyomott hangulatot, az új intézmények iránt oly általános ellenszenvet kelt, hogy a nemzet ma ezen érzelmeiben egységesebb, mint valaha. Ezt a hangulatot a decemberi resolútióból vonható kedvező következtetések sem enyhíthetik. Ezért fontos a mód, a hogy az ott kifejezett elvek végre fognak hajtatni; azok keretében a császári hatalom megtalálhatja szabad elhatározásából a megnyugtató eszközzeit, s minél előbb teszi ezt, annál jobb, mert a késedelem által növekedni fognak a követelések s csökkenni fog az engedmények hatása. A mértéket maga a resolútio megjelöli, az állami egységet vevén alapul, mely alapon az országok különféleségével számolni lehet a monarchia erejének minden sérelme nélkül. Az emlékirat csak a főkérdésekre szo-

¹ Szögyény id. in. II. 57-58. I. A *Magy. Hirl.* egyidejű közlése szerint (1852 jan. 2 l.) a fentiekben kívül Vághy is a tagokhoz tartozott.

² «Apponyi meghívása fölbátorította a separatista reményeket», mondja Bach jan. 31-iki rendőri heti jelentése, (*U. A. L.-T.*).

³ Szögyény (id. h.) két emlékiratot említ; az *U. és A. L.-tárban* csak egy, Schwarzenberg herceghez intézett s 1852 február 8-ról kelt kísérőlevél és egy memorandum található, mely azonban mindazt magában foglalni látszik, a mit Sz. a két emlékirat tartalmaként ismertet. Valószínűleg ez az az előterjesztés, melynek elolvasása után Albrecht főherceg gr. Apponyi Albert elbeszélése szerint — odanyilatkozott, hogy itt tévedés forog fenn: ez alatt az irat alatt nem az Apponyi, hanem a Kossuth aláírásának kellene állania! Főképp e nyilatkozat indíthatta a grótot arra, hogy minden további közreműködésről lemondjon.

rítkozik; ilyen először is a szerb vajdaság és temesi bánóság, valamint a Muraköz kérdése. Ezeknek visszacsatolása a magyarok legélénkebb kívánsága, kik országuk területi integritására mindig a legnagyobb súlyt helyezték; elszakításukat semmi magasabb állami szempont nem indokolja, sőt az osztrák állami politika szempontjából a monarchia keretében a szerb terület inkább kisebbítendő, mint nagyobbítendő volna. Magyarország a tapasztalat tanúsága szerint egységesen sokkal jobban administrálható, a szétszakítás csak nehezíti, összebonyolítja és költségesebbé teszi a közigazgatást s elégedetlenséget szül. Ez a különválasztás csak a szomszéd, nyelvi és vallási tekintetben rokon területekhez való csatlakozás vágyának magvait hinti el, tehát a monarchia integritása szempontjából szükséges az ily separatistikus törekvések elhárítása, melyek máris mutatkoznak abban az elégedetlenségben, mely a megadott különállás mértékével szemben észlelhető; de igazságtalanság is ez a különválasztás az illető területen nagy többségbeirlevő nem szerb népelemek szempontjából. Apponyi azt ajánlja, hogy csak a gör. keleti vallású szerbek által lakott területből alakíttassék a jász és kún területek mintájára egy, vajda vezetése alatt álló szabadalmazott kerület s az a megyék módjára a polgári és katonai kormányzó s a helytartótanács hatósága alá helyeztessék. Ezen a kerületen kívül is az óhitű szerbek egyházi és iskolai tekintetben önkormányzatot kaphatnának a patriarcha főhatósága alatt; ezzel a jó érzelmű szerbek meg volnának elégedve.

Ezután az emlékirat áttér Magyarország politikai közigazgatási szervezetére, melyről Apponyi azt tartja, hogy a decemberi resolutio alapelveinek keretében e kérdés Magyarország leghőbb vágyainak megfelelően oldható meg. Magyarországon — mint a tapasztalás mutatja — minden könnyen vihető keresztül, a mi lényegben vagy legalább forrásában a nemzeti jellegnek megfelel, míg minden, a mi ezzel ellenkezik, legyőzhetetlen ellenállással találkozik; bizalmat kell tehát kelteni, nem szabad annak a látszatnak adni helyet, mintha a nemzeti lét megtámadása forogna szóban. Az állapotok elmérgesítése által Magyarország a monarchiára nézve nem az erő, hanem a gyengeség forrásává s teherré fog válni. Az állami egység nem követel egyformaságot, hiszen a resolutio szavai is reményt nyújtanak arra, hogy a különbözőségekkel számolni fognak. Magyarország évszázadok óta a monarchiái jellegnek megfelelő aristokratikus, nemzeti jellegű közigazgatási szervezettel bírt; úgy a helytartótanács, mint a törvényhatóságok a nép szemében nagy tekintélynek örvendtek s mély gyökérrel bírtak a nemzetben, ezeken csak annyit kellene változtatni, a mennyit a legf. elhatározás alapelvei okvetlenül megkívánnak. Az emlékirat ajánlja a helytartótanács régi szervezetének fönntartását, a hivatali címek meghagyását s az állásoknak magyar emberekkel való betöltését; hasonlóképen ajánlja a régi törvényhatósági és községi szervezet s beosztás meghagyását, de a tisztviselők

választása nélkül; a kormány által kinevezendő tisztviselők viseljék régi neveiket s hatáskörük is lehetőleg változatlan maradjon, melléjük pedig állíttassék egy lehetőleg független tanácskozó testület; Apponyi reméli, hogy ily szervezet mellett bizalmat érdemlő, jeles férfiak is vállalkozni fognak hivatalokra. A régi főispáni állás nimbusát nem örökölheti a mostani öt kerületi főispán; ezek által a megyefőnökök alárendelt jellegű hivatalnokokká változnak s a kerületi főispánok sokkal idegenebbek a megyékben, semhogy ott bizalommal találkozhatnának; csak megnehezítik — mint közbenső fórum — a közigazgatást. Ezenfelül az öt kerületbe osztás állandóan az ország szétagolásának rémét állítja a nép elé, a miért az emlékirat a kerületek s kerületi főispánok megszüntetését, de a kerületi helytartóságok fölmerült eszméjének mellőzését is szükségesnek tartja.

Mindé rendszabályok azonban — Apponyi véleménye szerint — csak akkor bizonyulhatnak üdvöseknek, ha a nemzeti érzés legsebezhetőbb pontján kíméltetni fog, vagyis a magyar nyelv az ország belkormányzatának ügykezelési nyelvété tétetik. A magyar nyelv elterjedtségénél fogva legalkalmasabb erre s mihelyt a mesterségesen szított fajgyűlölet eltűnik, most, úgy, mint 1848 előtt, symboluma lesz nemzeti létünknek s minden népfajt ki fog elégíteni. A német szolgálati nyelv behozatala óriási nehézségeket okoz; a lakosságnak csak igen kis része bírja annyira, hogy a közigazgatásban használhassa; kényszerű behozatala növeli az idegen alkalmazottak iránti ellenszenvet, megnehezíti a legjobb rendszabályok keresztülvitelét, lazítja, a helyett, hogy rnegerősítene a Magyarország s a monarchia többi országai közötti összetartozást. A magyar faj a birodalomban elszigetelten áll, a külföldön faj-rokonokkal nem bír, azok által nem vonzódik, hagyományai és élet^ érdekei az uralkodóházra utalják s ezért fejlődése és erősödése semmi aggályra sem szolgáltathat okot; e mellett conservatív hüjlamú, természetes szövetségese az örökös tartományok német lakosságának, a melyhez szorosán kell csatlakoznia, nehogy a szláv fajok elnyeljék; de ugyanez az érdeke az örökös tartományoknak is, ha nem akarnak elszlávosodni. A kormánynak tehát kötelessége a magyar nyelv a közbecsülésben fönntartani, nem pedig félretolásával a német helyett, mely erre sohasem lesz képes, az Ausztria jövőjére nézve legveszélyesebb szláv elemeket emelni túlsúlyra. A múlt mutatja, hogy a magyar nyelv és nemzetiség elleni minden törekvés az ellenkező eredményt szüli s a legmagasabb politikai érdekeket hajótörésre juttatja. Apponyi természetesnek találja, hogy a magyarországi központi kormányzat és a bécsi legfőbb kormányhatóságok közötti érintkezés nyelve továbbra is a német maradjon, csak az ország belső kormányzatának ügykezelési nyelve volna a magyar; a hol azonban a hatóságok nem magyar fajokkal lépnek közvetlen érintkezésbe, biztosítani kell ezek nyelvének használ-

hatását megfelelő nyelvismerettel bíró közegek alkalmazása által különösen a törvényhatóságok és községek belső ügykezelésében, a mi minden erőszakos magyarosítást kizárna.

Az emlékirat végül a bírói szervezetre alkalmazza az előbbieken kifejtett elveket, itt is hangsúlyozza a nemzeti jelleg és hagyományok megóvását. Ezért fönntartandónak mondja a négy törvénykezési kerület rendszerét, a törvényszékek régi elnevezését, a magyar nyelvet és magyar honosok alkalmazását. Az osztrák polgári törvénykönyvnek elvben már kimondott behozatalát Apponyi nem látja az állami egység szempontjából igazoltnak s utal az azzal járó nehézségekre és a jogélet bekövetkezendő rázkódtatásaira, különösen az örökjog különbözőségére, mely pedig mélyen gyökerezik a birtokos nemesség viszonyaiban; az Ősiségnek az 1848-iki törvények általi eltörlését az emlékirat figyelembe nem veszi s a birtokos osztály védelmét legalább is a bírászkodás conservatív szelleme által kívánja biztosítani, a miért a hétszemélyes tábla visszahelyezését és a királyi tábla fönntartását s ezeknek a bírói szervezet kidolgozásával való megbízatását ajánlja. Általán a szervezés végrehajtását a magyar viszonyokat ismerő s a nemzet bizalmát bíró egyének kezében kívánná látni Apponyi; a helytartótanács is kiváló magyar férfiakból volna összeállítandó s ilyenekből kellene a bécsi központi kormányhatóságoknak a magyar ügyekkel foglalkozó osztályait is szervezni.

A volt magyar kancellárnak ezt az, engedményekben eléggé messzemenő, az 1848-iki törvényeket teljesen mellőző, de az ország területi integritását és magyar jellegét mégis megóvni kívánó emlékiratát — mint látni fogjuk — a szervezés intézői semmi figyelemben sem részesítették. Munkájukat megfontolással látszottak végezni, mert majdnem egy év telt el, míg az napvilágot láthatott; egyelőre a szervezés irányelveit a titok homálya borította, melyet nem oszlattak el az olyan félhivatalos közlések sem, a minőket koronkint a lapokban épen nem biztató módon közrebocsátottak. Ezek szerint az augusztus 20-iki és december 31-iki császári rendeletekben kifejezett elvektől Semmi eltérés, semmi engedmény nem várható; a birodalom egysége és a monarchiktis kormányforma következményei teljes mértékben érvényesülni fognak. A birodalmat 1848 márcziusa előtt kettészakasztó «közfal» helyreállításáról szó sem lehet; a kiváltságos nemzetiségek eszméjét elsodorta az idő árja. Anyagi, politikai és szellemi egység lesz a birodalomban, a mi kizárja az úgynevezett parlamenti rendszert s a nemzeti separatismust, melyek legkárosabbak volnának nemcsak a birodalomra, hanem az egyes részekre nézve is, miután mindenütt csak a széthúzást segítenék elő s a központi kormányt gyöngítenék. Így Magyarországon is, annak polyglott voltánál fogva a parlamentarismus és separatismus csak a visszavonás szellemét, a nemzetiségi féltékenység lángját eleve-mitené föl s a kormányt a tevékenység teréről az önvédelemére szorí-

tana. «Három századnál tovább — így végződik egy ily sugalmazott híradás — volt Magyarország boldog és csendes a fölséges ausztriai uralkodóház alatt, ez összeköttetésnek köszönheti civilizatiója, műveltsége nagyobb és szebb részét, csak e kapocs megszilárdítása vezetheti a fejlődés és tökély magasabb fokára.»¹

A hivatalos kommentárokénál élesebb fényt vetettek a várható szervezés irányára és szellemére az időközben történt részleges intézkedések és elhatározott rendszabályok. Ilyen volt a magyar helytartóságnak még Albrecht főherceg jövetele előtt 1851 szeptemberében kibocsátott utasítása a magyarországi sz. kir. városok és egyéb, rendezett tanácssal bíró községek ideiglenes szervezése tárgyában. Az utasítás az akkor meghatályon kívül nem helyezett birodalmi községi törvény alapján állónak mondatik, de egyúttal utalás történik benne a kivételes állapotokra és az ország sajátos viszonyaira, valamint arra a visszásságra, melyet a törvénynek a városi és falusi község között kellő megkülönböztetést nem tevő s a kisebb községek megkísértett egyesítése által a vagyonekezelés tekintetében féltékenységet fölidéző rendelkezései okoznak. A községi választmány ellenőrző hatásköre csak a tanácsnak autonóm ügykörben, nem az állami administratio terén tett intézkedéseire terjedhet ki. Középkoriasnak mondja az utasítás városaink képviseletét önmagát kiegészítő külső tanácsával, e helyett most majd állítólag valószínűbb képviselet fog életbe lépni; egyelőre azonban, az átmeneti, kivételes állapotok szigorú következményeképen a helytartó elhatározására bízandó, vajjon a községi választmány választás vagy a fölöttes közigazgatási hatóság általi kinevezés útján alakíttassak-e meg? E fönntartást a választásokkal együttjáró politikai izgalmak teszik szükségessé. Ugyanez okból a polgármester is a választmány tagjai vagy más alkalmas községbeliek közül a közigazgatási hatóság által lesz kinevezendő, ellentétben a községi törvénnyel, mely a választmány általi választást írja elő s nagyobb városokra nézve is csak a kormány megerősítését köti ki. A tanácsosokra nézve az utasítás megengedi a választást, de a tanács hármas kijelölése alapján és a kormány megerősítésével. A törvény ellenére a kormány Magyarországon a községi választmányt fontos okokból' föl is oszlathatja. Az utasítás végül szabályozza a tanács és a választmány hatáskörét. E rendelet alapján mindjárt Pesten is megtörténtek a kinevezések.' Egy későbbi belügyminiszteri intézkedés megszüntette a városi és községi képviseleti gyűlések nyilvánosságát, csupán ünnepi alkalmakra nézve tevén kivételt; ezek a képviseletek azonban, mint-hogy minden új választás 1849 óta tiltva volt, teljesen megmerevedtek és lassan elvesztették a községi polgársággal való minden eleven összes

¹ *Magy. Hírlap*, 1852 márcz. 17. (Bécsi levél).

² *P. Napló*, 1851 szept. 25 26. számok.

köttetésüket. Mindinkább az az irányzat érvényesült a kormány községi politikájában, hogy a városok és községek előjárói felülről mozgatott bábokká váljanak s az egész községi élet az állami közegek vezetése alá helyeztessék.¹

Hogy milyen természetűek azok az engedmények, a melyeket a kormány a magyarok nemzeti önérzetének tenni hajlandó, azt legvilágosabban a tisztviselők egyenruházatának kérdésében hosszú vajúdas után hozott elhatározás mutatja. Erre nézve a kezdeményezés — valószínűleg kiosztott szerepképen — Albrecht főherczegre bízott s az elhatározás 1852 tavaszán, tehát oly időben történt, a mikor az attól várt hatás a császári körutazás számára volt hivatva kedvező hangulatot kelteni.

Az erre nézve eredetileg megkívánt osztrák hivatalnoki ruhaviselet Magyarországon soha el nem terjedt s szigorúan kötelezőleg elő sem szabott; ideiglenes tisztviselőktől költséges beszerzéseket megkövetelni nem lehetett és sok helyen tartotta magát a hit, hogy előbb-utóbb magyar ruházatra fog kerülni a sor.' Sajátságos, hogy az osztrák sajtó kezdte hangoztatni már 1851 őszén, milyen jó mód volna ez arra, hogy a kormány a magyar nemzet gyöngeségének hízelegvén, ezzel az engedménnyel elérje azt, hogy a nemzet majd önkényt hozzon oly áldozatom kát, melyekre Ausztria egysége szempontjából szükség van.'Ezzel ellentétben a zsandárság vezetősége körében elleneztek ezt az engedményt, mely rosszul esnék a Magyarországon szolgáló derék német hivatalnokoknak, kiket gúny tárgyává tenne.¹ A következő év tavaszán a magyarországi kormányzó-főherczeg Grüne főhadsegéd útján részletes javaslatot terjesztett közvetlenül az uralkodó elé, melyben kifejtette, mily jó benyomást fog az országban tenni, ha a magyarok előszeretete nemzeti viseletök iránt a tisztviselői egyenruhákban kielégítést fog nyerni. Bach, ki véleményadásra szólíttatott föl, tudva, honnan fúj a szél, azonnal ráállott a javaslatra s előterjesztésében szeretettel mélyedt el a gombök, sujtások, vitézkötések és zsinórok előírásának részleteibe, melyekre nézve különböző módosításokat hozott javaslatba. Azt találta, hogy az egész dolog csak formai módosítást jelent a régi, 1815-iki utasításon alapuló, de a gyakorlatban, különösen Magyarországon nagyon szabadon kezelt hivatalnoki egyenruházati szabályokon. Ajánlotta többek között, hogy a pénzügyőröknél, kik legtöbb áthelyezésnek vannak alávetve, az eddigi egyenruha meghagyassék, de ezeknek is az addigi egyenes kard helyett, mely Magyarországon szokatlan, az itt szokásos görbe kard viselése volna megengedendő.⁵

¹ *Österreich in d. Jaliren* 1852^62. *Unsere Zeit* 1864. 10. s köv. 1.

² *Osztr. Belügymin.* levéltára 1851. *Magy. Hírl.* 1850 szept.?

³ A bécsi *Lloyd* cikke a *P. Napló* 1851 nov. 7-iki számában ismertetve.

⁴ Kempen 1851 októberi Stimmungsrapportja: *U. A. L.-tár*, Gensd. Dep.

⁵ *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852.

Ily előzetes tárgyalások s a császár április 2}-iki elhatározása alapján bocsátotta ki azután Albrecht főherceg május 6-án a 14. §-ból álló szabályzatot, mely a magyar szabású tisztviselői egyenruha viselését hivatalos eljárásnál kötelezővé teszi, hivatalon kívül pedig megengedi; egyúttal azonban minden más «nemzeti öltözet» viselését kizárja. Miután Magyarországon az első, a miniszteri napidíjosztály egyáltalán nem volt képviselve, a tisztviselők II—XII. napidíjosztályai három kategóriába soroltattak a beszerzendő egyenruha minősége szempontjából. A ruházat egybeállítása a következő: sötétzöld posztó attila, a szolgálati ágak szerint hatféleképpen változó színű bársony gallérral és újhajtókával, a rang szerint arany- vagy selyemgombokkal, paszománttal, zsinórokkal és «vitézkötéssel».¹ A rangot a gallérra varrt rosetták száma jelzi: egy, kettő vagy három. Teljes díszben a tisztviselő magyaros övét is visej arany vagy fekete selyemzsinórból és panyókásan függő, prémes <csurapét>; ugyancsak díszben szűk magyar nadrág viselendő, sujtásos, sarkantyús csizmával; sarkantyúnak még a bő nadrághoz viselt czipőn is kell lennie. A főveg: «kúnkalpag», fekete astrachánból, fönn a hajtókának megfelelő színű bársony fődővei, arany rosettával és fekete kakastoliakkal. Közönséges használatra vagy útban zöld katonasipka is viselhető. Ehhez a ruházathoz görbe kard járul, aranyos díszszel, gyöngyházmarkolattal; a boglaron, gombokon, kardmarkolaton mindenütt a kétfejű sas díszlik.”

Valamivel később láttak napvilágot a Horvátországra, valamint az Erdélyre és a Bánságra s Vajdaságra vonatkozó egyenruházati intézkedések. A horvát tisztviselők számára, mint már említve volt, a bán más színű ruházatot akart volna kieszközölni, erre azonban Bach a «monarchia egysége» szempontjából rá nem állott, inkább a szabásban tett a nemzeti különlegességeknek engedményeket. Erdélyben és a Bánságban s Vajdaságban, miután ott a magyarság kisebbségben van s annak körében is a magyar egyenruha behozatala épenséggel nem kedvező benyomást tett, meghagyták az általános hivatalnoki ruházatot. Később aztán még az a rendelkezés történt Magyarországra nézve, hogy a lovas és gyalog hivatali küldönekök, valamint a börtönőrök huszáregyenruhát viseljenek. A bányász tisztviselők megtartották bányászöltözetüket.³

Ezekkel a nemzeti engedményekkel furcsa ellentétben állott az ugyanazon év őszén kibocsátott rendelet, mely mindennemű 'állami tisztviselőknél a körszakáll viselését megtiltotta s kimondta, hogy az állnak legalább a szájszögletig borotválva kell lennie, a bajusz és szakáll viselésében általán minden «túlzás» kerülendő.⁴

¹ Az ujjak külső paszományát, az alsó végen nevezi így az utasítás.

² *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852.

³ Ugyanott.

⁴ 1852 szept. 12}-iki legfelsőbb elhat. Geringer-iratok, O. L.

Hogy egyébiránt az egész egyenruházati szabályzat egyelőre csak a hangulatkeltés céljait szolgálta s a tudatlanok ama balvéleményét-kívánta eloszlatni, mintha a kormány a «magyar nemzetiséget háttérbe akarná szorítani»,¹ azt az a tény bizonyítja, hogy olyankor lett kibocsátva, a mikor a szervezési munkálat még folyamatban volt s Magyarországon csupa ideiglenes tisztviselő működött, a kik az új ruházat beszerzése alól kifejezetten föl voltak mentve. Még sokkal később, az 1853. év őszén is különböző könnyítések és engedmények nyújtottak a hivatalnokok²nak a szabályszerű ruházat beszerzése szempontjából; egyelőre csak a V III. fizetési osztálytól fölfelé érvényesült a kötelezettség, ott is csak a közönséges szolgálati egyenruhára nézve s mindenféle egyszerűsítésekkel; a tulajdonképeni díszöltöny tekintetében pedig kimondatott, hogy annak beszerzésére «semmi kényszer se gyakoroltassák-/ Miután pedig az úgynevezett végleges szervezést követő, általános pályázatokra alapított kinevezések — mint látni fogjuk — a szolgálatban levő magyar tisztviselők igen nagy részét idegenekkel cserélték föl, a magyar ruházat a gyakorlatban annyira-mennyire is épen csak akkor érvényesült, a mikor az azt felöltők jobbára nem voltak többé magyarok s ezért ezzel a rajok nézve szokatlan és költséges viselettel vajmi nehezen barátkoztak meg/ Ez a kiáltó fonákság tette igazán találóvá az absolutismus magyar ruhába bujtatott közegeire alkalmazott «Bach-huszár» elnevezést.

Mint további, az általános szervezést megfelelő intézkedéseket kiemelhetünk néhányat a megyei és törvénykezési, a katonai s különösen a rendőri ügykörből.

Már az 1851. év novemberében szervezték a törvényhatóságokban az árva- és gyámügyek ellátására hivatott árvabizottmányokat, állapították meg az ügyész hatáskörét e téren, a gyámság és gondnokság elrendelésének módját, a gyám és gondnok köteleseit s ellenőrzését, az árvák nyilvántartását s az árvavagyon mikénti kezelését. Albrecht főhercegnek egy 1852 nyaráról való rendelete terjesztette ki minden fönntartás nélkül a vármegyék hatáskörét az addig földesúri hatóság alatt állott községekre, ezzel a földesúri jurisdictio utolsó nyomait is eU envészttetvén.

A budai helytartóság nem kevésbé nyomatékosan mint a közigazgatásit, sürgette mindig a törvénykezési definitivumot is, utalva különösen az eljárás hosszadalmasságára és a börtönügy kétségbeejtő állapotára, egyelőre azonban a Királyhágón innen semmit sem lehetett elérni, csak Erdélyben követte egyik kísérlet a másikat, mindig új elégedetlenségct keltve. Az 1852 tavaszán kiadott újabb ideiglenes bírósági

¹ *Magyar Hírlap*, 1852 szept. 3.

² Albrecht főhg 1853 szept. 27 - iki kibocsátványa. (Bírod. törv.-tár).

² Lásd: *Névtelen*: Acht Jahre Amtsleben in Ungarn, von e. k. k. Stuhlrichter in Disponibilitat, Leipzig 1861.

szervezet, mely az országot 62 egyes-bírószági és 11 társasbírószági kerületre osztotta, a nagyszabeni büntető főtörvényszék hatáskörét ideiglenesen egész Erdélyre kiterjesztette ugyan, de egyidejűleg a szász egyetem föllebbviteli bírósági szerepét teljesen megszüntette s a szász földet törvénykezési tekintetben szétszakította.¹ Ezért a szászokat nem vigasztalta meg az, hogy Erdély egész területén kötelezővé tették a német nyelv használatát minden olyan pörben, a melynél a fél ügyvéd közreműködését veszi igénybe. Egyáltalán most már mind határozottabb lépések történtek a magyar korona többi területein is a német nyelvnek általános szolgálati nyelvvé való emelése terén; az igazságügyminiszter többek közt szigorúan utasította a bíróságokat és ügyészségeket, hogy a katonai és zsandárhatóságokkal németül levelezzenek; az ilyen követelésekben a kormány a horvátoknak sem engedett kivételt, Jellacic föl szólalásai ellenére sem.

A császár magyarországi körútja alatt született meg egy, a hadsereg-re vonatkozó fontos kormányintézkedés, mely annak szervezetét újszólván új alapra fektette. Ez a július 31-iki pátens, melylyel a hadsereg-tartalék statútuma bocsáttatott ki, s egyúttal a helyenkint formált «Landwehr»-intézmény eltöröltetett. E szerint az osztrák hadseregben minden katona törvény szerint kötelező 8 évi vagy esetleg büntetésből meghosszabbított tetteles szolgálati idején felül még két évet a tartalékban tartozik szolgálni. Csak a határőrvidéken maradt változatlan a katonai szervezet. A tartalékosok háborúban vagy más rendkívüli esetekben bevonulni kötelesek, az önkénytelen tovább szolgálónak ez az idő tartalékos szolgálatukba beszámítandó. A tartalékosok büntető ügyekben a katonai bíróság alá tartoznak, házassodniok is csak a katonai hatóság engedélyével lehet; fegyvergyakorlatokra bevonulni azonban nem tartoznak.

Különösen élénk tevékenységet mutat föl ez időben a rendőrt ügyek tere, kivált mióta Kempennek sikerült azt egészen a maga hatalmi körébe vonni. Első tényei közé tartozott a városokban szervezett polgári rendőrséget oly utasítással látni el, mely annak működését közelebb hozza a zsandárságéhoz. Kötelességökké tette minden előforduló dolgot éberrel megfigyelni, minden bajt megakadályozni, sőt megelőzni s minden törvénytelen cselekményt kinyomozni és üldözöbe venni, de mindezt lehetőleg csendes és feltűnést nem keltő eljárással. A rendőrség tagjai fölfogadtatásukkor fogadalmat tartoznak tenni; polgári ruhát viselnek, igazoló jegygyel vannak ellátva; nem tekinthetők állandó alkalmazottaknak s csak hosszabb szolgálat után tarthatnak kegydíjra igényt. A zsandárokat működésükben — a mennyiben közbelépnek — hathatósan támogatni kötelesek s katonaszökevények beszolgáltatásáért

¹ Osztr. Belügymin. levéltára 1852. *Friedenfels* id. m. II. 231. s köv. I.

nekik is külön jutalom jár.¹ Később az e városi rendőrségek élén állott városkapitányságok rendőrigazgatóságokká szerveztettek át.

Azonban a határtalan becsvágygyal előre törtető Kempennek főbüszkesége és szemefénye mégis csak az ő alkotása, a zsandárság maradt; minél siralmasabbak voltak Magyarországon a közbiztonsági állapotok, minél inkább szaporodtak a rablások s az ezek miatti statáriális halálos ítéletek, annál büszkébben hangzottak a hivatalos közlemények, melyek a zsandárság működésének fényes eredményeit ékesszóló számadatok kíséretében hirdették, annál inkább nőtt az időközben báróvá is előléptetett rendőrminiszter hatásköre és tekintélye. Azalatt azonban a katonai rögtönítélő eljárást mind szélesebb és szélesebb területekre s mind több és több bűntényre kellett kiterjeszteni, végül mozgó katonai bíróságokat kellett a hely színére kiküldeni, s magas jutalmakat tűzni ki a kézrekerítők számára, hogy a rablózelmeknek valamiképen nyakukra hágjanak a hatóságok.³

A végleges szervezés késedelme szeptember hóban már erélyes fölszólalásra készítette a budai helytartóságot s magát Albrecht főherceget is. Gróf Delamotte helytart. alelnök előterjesztést tett a kormányzóhoz, melyben, utalással a jól értesült b. Hauer kér. főispán azon nyilatkozatára, hogy a közigazgatás definitív rendezése még végtelen távolban van, kifejtette, hogy valódi szerencsétlenség volna s a közhangulatot rendkívül károsan befolyásolná, ha e föltevés valónak bizonyulna; nem csak a közigazgatásnak szolgálna ez hátrányára, hanem megingatná a közönségben azt a hitet, hogy legfelsőbb helyen a deczemberi resolútióban foglalt elvek fönntartása szilárd elhatározás tárgya. Albrecht főherczeg <a pesti táborból> írt szeptember 1}-ről egy jegyzéket Bachnak, melyben melegen támogatva a helytartóság véleményét, kéri a belügyi minisztert, hasson egész befolyásával oda, hogy a végleges rendezés mielőbb bekövetkezzék. Bach sietett az előterjesztést legfelsőbb helyre eljuttatni, csatlakozva a főherczeg kéréséhez és utalva arra, hogy a politikai és törvénykezési szervezésre vonatkozó javaslatok ez időben már az uralkodó elhatározása alá voltak bocsátva.⁴

Mindazonáltal még négy hónapnak kellett elmúlnia, míg végre a birodalmi törvény- és rendeletközlöny — melynek most már a német

¹ *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852.

² A *Magyar Hírlap* mint hivatalos lap május 1}-án és 25-én kimutatta, hogy a zsandárság rövid működése alatt több eredményt ért el, mint a pandúrság tíz év alatt s hogy egy negyedév alatt 29,796 egyént fogott el, a mi majdnem hihetetlen! A zsandárságnak az 1850—1854. évek alatti tevékenységéről kimutatást ad Czörnig id. m. 100. l.

³ Lásd a *Magy. Hírl.* 1852. évfolyamának rendőri közleményeit, különösen a deczember 11 -ikét.

⁴ *Osztr. Belügymin.* levéltára 1852.

szövege nyilvánított egyedül hitelesnek Magyarországra nézve is — hozhatta a bel-, igazság- és pénzügyminisztereknek 1853 január 19-ről kelt s egy, ugyanazon hó 10-én kiadott legf. elhatározásra alapított rendeleit a magyarországi helytartóság, valamint a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok berendezése és hatásköre, továbbá a bírói hatóságok szervezése és a fizetések s napdíjosztályok szabályozása tárgyában. Ez utóbbiakra nézve már itt megjegyezhetjük, hogy — különösen tekintettel a behozandó idegen hivatalnokokra — a fizetések a megyei tisztviselők addigi szerény javadalmazásához s az akkori árviszonyokhoz képest eléggé bőségesen voltak megállapítva.¹

Az egész, összesen 196 szakaszból s több táblázatból álló szervezési mű sem meglepetést, sem meglepődést kelteni nem volt alkalmas. A megelőző provisoriumokból áthozta mindazt, a mi bántotta a közérzületet, a nélkül, hogy bármi oly újat hozott volna, a miből megnevült vagy reményt lehetett volna meríteni.' Az ország megcsonkítását nem orvosolta, a szerencsétlen kerületi beosztást, a megyék önkényes széttagolását és összeforrasztását, a semmikép körül nem határolt kormányzói hatáskört, a megyei és községi önkormányzat megsemmisítését, a mindenre ránehezedő rendőrruralmat meghagyta, sőt még a deczemberi határozmányokban kilátásba helyezett autonóm szervezet sem valósította meg. A mi változást jelentett, az a helytartóság decentralisálása volt kerületek szerint, vagyis a kerületi főispánságok helyébe fiók-helytartóságok létesítése; oly rendszabály, melynek szükséges vagy üdvös volta iránt alig lehetett a nemzetet meggyőzni. Az országnak kerületekre osztása mindenesetre kezdettől fogva a nemzeti egység megbontását s a magyarság gyöngítését vette célba; ezt most Bach oly irányban fejlesztette, hogy a helytartóságnak, mint országos hatóságnak súlyát és befolyását a bécsi kormányval szemben csökkentse. Az ügyvitel gyorsítását adták ugyan okúí, de ennek ellentmond a szabályzat ama rendelkezése (16. §.), mely szerint minden felsőbb intézkedés a helytartó-kormányzó ellenjegyzésével jut az osztályhoz

¹ A fontosabb tisztviselői állások következőképpen oszlottak meg a IV IX. fizetési osztályok között: IV. fiz. osztály: (5 6000 ft) helytartósági alelnökök, (szabad lakással és 2 4000 ft fiz. pótlékkal) kerül. főtörvényszéki elnökök; V. fiz. oszt. (4000 ft) udv. tanácsosok a helytartóságnál, kér. főtörv. alelnökök, kér. törv. elnökök; VI. fiz. oszt. (2 3000 ft) helytart. tanácsosok (500 1000 ft fizet. pótlékkal), megyefőnökök, ker. főtörv. tanácsosok, kér. törv. alelnökök, megy. törv. elnökök; VII. fiz. osztály: (1400 — 1800 ft) kér. törv. tanácsosok; VIII. fiz. oszt. (1000 -1400 ft) helytart. titkárok, első megyei biztosok, kér. főtörv. tanácsbírók, megy. törv. tanácsosok, szolgabírók; IX. fiz. osztály: (700- 900 ft) helyt. fogalmazók, második és harmadik megy. biztosok, ker. főtörv. titkárségek, kér. törv. tanácsbírók, megy. törv. tanácsbírók és szolgabírói segédek.

² *Österr. in. d. J.* 1852. 62. Uns. Zeit VIII. 12. s. köv. I. .

s ugyanúgy mennek föl ennek fölterjesztései. Persze a gyakorlat nem mindig így alakult. Egy másik, jellemző új vonása a definitivumnak, mely a későbbi igazságügyi reformok során domborodott ki még jobban: a bírói s közigazgatási funktiók teljes elvegyülése az alsóbb fokon s a bírói hatáskör lényeges áttolódása a politikai hatóságokhoz.

Egyébiránt nem mulaszthatjuk el az új politikai és törvénykezési szervezet lényegét a következőkben ismertetni.

Magyarországon a helytartóság a legfelsőbb politikai hatóság, mely öt osztályba oszlik; mindegyik osztály a számára kijelölt területen — mely lehetőleg az eddigi kormányzati kerületekhez idomul mint politikai országos hatóság működik. Ezeknek vannak alárendelve a megyei hatóságok s egyéb közhivatalok és intézmények. Az egész helytartóság élén a helytartó, mint polgári és katonai kormányzó áll, kinek eddig gyakorolt hatásköre semmi korlátozást sem szenved s ki — ha jónak látja — bármelyik helytartósági osztályban elnököl. Az ő megerősítése alá bocsátandók az osztályok által eszközölt kinevezések, az ő kezén mennek keresztül főképp a politikai természetű jelentések és javaslatok; ő gondoskodik az országban a rendőrség legfőbb vezetéséről, kibocsátja az egész országra nézve érvényes rendeleteket, vezeti a sajtó-, egyesületig színház-, útlevel- és idegenügyet, intézi a kitüntetések és czímadományozásokat, a hitbizományok föllállítását, könyvárusi szabadalmak és nyomdai iparjogok adományozását. Az egyházi ügyek közül főképp a felekezeti vonatkozásúak, valamint a magasabb egyházi javadalmak adományozásai vannak hozzá utalva; a főbb hivatalnokok kinevezése iránt ő tesz előterjesztést a beU ügyminiszternek, az alsóbb rangúakat ő nevezi ki. Minden helytartósági osztály élé ív egy alelnök áll, ki az illető közigazgatási terület országos hatóságának előljárója s kinevezi vagy kinevezésre előterjeszti a tisztviselőket. Minden ily osztály a maga területén végrehajtja a törvényeket s rendeleteket és felsőbb fokon dönt az alatta álló hatóságok előterjesztései fölött. Kezeli a közintézetek fölötti felügyeletet s a községi ügyek felsőbb vezetését. Egyházi ügyekben a kisebb javadalmakat az illető egyházi hatósággal egyetértőleg adományozza, ha pedig megegyezés nem jönne létre, döntés végett a helytartó elé viszi az ügyet. A helytartósági osztály intézi a kerületbeli iskolai ügyeket is, mihez képest az eddigi külön iskolai hatóságok megszűnnek működni; ipari és kereskedelmi téren gyárzabadalmakat, gyógyszerészi és sebészi iparjogokat, szállítási vállalatokra és országos vásárookra engedélyeket ad, úgyszintén felügyel a középítésre.

A megyei hatóságok a részükre kijelölt területen mint a politikai közigazgatás főhatósága szerepelnek, közvetítők a helytartóság és az alárendelt hivatali szervek között, gyakorolják a felügyeletet és a végrehajtást. Székhelyeik, valamint a megyék beosztása maradnak úgy, mint

1850-ben megállapított, csupán azzal az újabb változtatással, hogy Árva megye Túróczzal és Békés Csanáddal egyesítették. A megyei hatóságok alatt állanak a szolgabírói hivatalok, valamint azok a városok, a melyek nincsenek közvetlenül az országos hatóságnak alárendelve. A megyei hatóság feje megyefőnök nevet visel és helytartótanácsosi ranggal bír; neki vannak egyenes-adó-ügyekben az adófelügyelők, közmunkaügyekben a műszaki hivatalnokok alárendelve. A megyefőnökök valamint a helyettes biztosok» kinevezése a császárnak van fönntartva, a többi megyei biztosok kinevezését a helytartóság előterjesztésére a belügyminiszter eszközli; az adófelügyelők kinevezésére a pénzügyminiszter illetékes. A megyei hatóságok az igazságügyre csak annyiban gyakorolnak befolyást, a mennyiben a szolgabírói ügyvitelre felügyelnek, a telekkönyveket, árvaügyeket, birtokrendezést, a hagyatéki ügyeket s a börtönök állapotát figyelemmel kísérik. A politikai közigazgatás terén a megye részint mint első-, részint mint másodfokú hatóság intézkedik; főkép a közbiztonság, rend és nyugalom fölött őrökdi s szükség esetében a helytartósági osztálynak haladéktalanul jelentést tesz; intézi az újonezösszeírást és sorozást, a hadsereg élelmezését és elszállásolását. Engedélyt ad utak, hidak, csatornák, vízgátak, malmok, vízművek építésére és folyamszabályozásokra. Örökdi a községek belső rendje s egymás közötti viszonya fölött; ipar- és kereskedelmi ügyekben a feU sőbb hatóságnak fönn nem tartott engedélyeket ad, elsőfokon határoz tagosítási és legelőelkülönítési, erdőtilalmi, kisajátítási, fegyvertartási és vadászati engedély-ügyekben. Egyenes-adó-ügyekben részint ellenőrző, részint végrehajtó hatóság. Kihirdeti és — a szükséghez képest — kényszereszközökkel is végrehajtja a törvényeket s felsőbb rendeleteket.

A bírósági szervezet értelmében az öt kerületnek megfelelő fő-törvényszékek alatt állanak a szolgabírói hivatalok miután ezek többnyire közigazgatási s egyúttal bírósági közegek — és az elsőfolyamodású bíróságok, vagyis országos és megyei törvényszékek; ilyen törvényszék lehetőleg minden megyében szervezendő, a kerületi székhelyen levő vagy különösen fontos ügykörrel bíró országos, a többi megyei jelleggel van fölrüházva. A törvényszékek oldala mellett működnek az államügyészségek s ezek fölött áll a fő-törvényszék mellé rendelt főállamügyész. A hol szükséges, külön kereskedelmi törvényszékek fognak fölláttatni; egyéb helyeken a bíróságok a kereskedelmi ügyeket a kereskedői karból vett ülnökök hozzájárulásával intézik el; a bányáügyekben való bíraskodással egyes országos törvényszékek bízatnak meg. A szolgabírói hivatalok járásuk területén rendszerint a legalsóbb fokú közigazgatási és igazságügyi szolgálatot egyaránt látják el; személyzetük a szolgabírón kívül segédek, tollvivők, írkokok és szolgákból áll. Hatáskörükbe tartozik a tulajdonképeni közigazgatás mellett a közbiztonság és rendészet is. Büntetőjogi téren ítélnék minden áthágás fölött, mely

nincs más bíróság hatáskörébe utalva s előkészítik a büntetőügyeket a törvényszéki eljárás számára; polgári peres ügyekben teljesítik a törvényszékek által rájuk bízott teendőket. Pénzügyekben közreműködnek a kataszteri munkálatoknál, az adókimutatásnál és beszédésnél; az alattuk álló adóhivatal kezeli az árvapénzeket és letéteket is.

A kerületi székhelyeken fölállított szervező-bizottságok feladata iclt ebben a keretben a keresztülvitel módjaira, különösen a járáások beosztására s az egyes hivatalok szervezésére nézve javaslatokat tenni. Az ilyképen kialakult szervezet értelmében a szűkebb Magyarország ot kerületében létesült 43 megyei hatóság és 244 szolgabírói hivatal, továbbá 5 főtörvényszék, 6 országos és 31 megyei törvényszék. A kerületi helytartóságok és megyei hatóságok már 1853 május i-én, illetve augusztus i-én a politikai és vegyes szolgabírói hivatalok csak 1854 április végén léptek működésbe.¹ Az összes bíróságok illetékességét, továbbá belső szervezetét és ügyrendjét későbbi pátensekkel kiadott részletes «törvények» szabályozták.²

Valamivel később láttak napvilágot az Erdélyre, a Bánság és Vajdaságra, valamint Horvátországra vonatkozó megfelelő intézkedések,³ melyek szervezet és beosztás tekintetében nem sokat változtattak a főnnálló állapotokon, azonban még tovább vitték az egész birodalomra kiterjedő egyformaságot és a német szolgálati nyelv uralmát s még többet töröltek el a tartományi különlegességekből. Így Erdély most már a nemzetiségi területekre való minden különös tekintet nélkül 10 kerületre (Kreis) osztatot.²

A definitivum kibocsátásával egyidejűleg megtörtént a magyarországi helytartóság vezetőinek kinevezése. Gróf Delamotte alelnök, kit a conservatívokkal való egyetértés gyanúja terhelt,⁵ — egészen a Geringer módjára — behivatott a belügyminisztériumba mint osztály- (önök; utódja a budai helytartóság alelnöke, a kevéssel később bárói rangra emelt Augusz Antal lett, kinek hatáskörét azonban némileg megzavarta az, hogy ugyanakkor az utóbb nagyon gyűlöletessé vált b. Hauer István kerületi főispán a kormányzóság polgári osztályának előljárójául rendeltetett ki, mint mondták: a szervezési munkálatok vezetése célpából s e minőségében titkos tanácsosi rangot is kapott. A helytartósági osztályok alelnökei lettek: Pozsonyban gr. Attems Henrik, addigi kerü-

¹ *Czörnig* id.m.41. s köv. I. (1854 április 6-iki miniszteri rendelet.) Albrecht löhg 1833 április i4-iki és július zó-iki rendeletéi a *Reichsg. u. Reg.-b/aitban*.

² 1853 febr. ió-iki és május 3-iki pátensek.

³ Legkésőbb (1854 febr. 1.) a Bánságra és Vajdaságra vonatkozó.

⁴ Ezek: a nagyszebeni, brassói, székely-udvarhelyi, marosvásárhelyi, besztercei, deési, szilágysomlyói, kolozsvári, gyulafehérvári és szászvárosi kerület.

⁵ *Wertbeimer*: Gr. Andrassy Gyula élete és kora, I. 103. I.

leti főispán, Kassán b. Kotz Keresztély, a bömisch-leipai «Kreis» elnöké, Sopronban ideiglenesen Privitzer István belügyminiszteri tanácsos, később b. Ambrózy Lajos és Nagyváradon gr. Zichy Ilermann addigi megyefőnök. A kerületi főispánok közül Forgáchot — mint már említettük — elvitték Csehországba, Döryt pedig a pesti főtörvényszék alelnökévé tették meg. Egyúttal már ekkor megkezdődött az idegen nevű és idegen származású emberek sűrű kinevezése magyarországi hivatali állásokra, mint mutatója az egész új irányzatnak, a mely nem annyira a szervezetben, mint inkább a személyzetben akart gyökeres, a magyar szellemet háttérbe szorító változást előidézni..

A helytartótanácsosok közé már ez alkalommal bejutott két nem magyar titkára a belügyminisztériumnak; viszont magyar embereket — mint Szalay Istvánt, Pápay Istvánt — áthelyeztek Ausztriába, néhányat pedig nyugdíjaztak. Erdélyben a hivatalnoki kar már 1852-ben majd¹ nem csupa moldvai, bukovinai és galicziai bevándorlottakból állott. Magyarországon különösen a pénzügyi szolgálatban terjeszkedett gyorsan az idegen elem, de a helytartósági osztályok és megyei hatóságok körében is, főkép a nemzetiségektől lakott vidékeken már júniusban sűrűn találkozunk Cseh- és Morvaországból, Karinthiából, Stiriából; Galicziából, Becsből és Felső- Ausztriából behozott hivatalnokok neveivel, s utóbb ugyanez észlelhető a bírósági s a középiskolai tanári kinevezéseknél. Megnyugtatóul Prágában az egyetemen ez időben magyar nyelvi tanszéket állítottak föl, kétségkívül a Magyarországra pályázó hivataljelöltek számára, de bizonyára kevés gyakorlati haszonnal.

Miután a végleges szervezés értelmében betöltendő állásokra általános, a magyar honosoknak semmi előnyt nem ígérő pályázatok iratlatok ki, természetes, hogy a tömegesebb kinevezések csak e pályázatok lejáratá után történhettek meg; ezekre nézve jellemző, hogy például egy, december elején mind az öt kerületbe kinevezett megyei biztosokra vonatkozó sorozat 107 egyén között 42 olyat tüntet föl, a kit Ausztriából hoztak be, de a magyarországi szolgálat köréből vettek közül is, neveik után ítélve, vajmi kevés látszik magyar honosnak.⁴ Így aztán elképzelhető, mekkora bizalommal találkozott az országban az a hivatalnoki kar, melynek számos tagja magát sok esetben a lakossággal megértetni semmikép sem tudta, «egyedüli érdeke és vezérlő eszméje a fizetési ív volt», - s melynek ellenszenves hangzású neveit a magyar humor később illetően módon szedte versbokrétába:

¹ Gr. Zichy Károly és gr. Seilern Crescence (utóbb Széchenyi Istvánná) fia.

² *P. Napló* 1854 jan. 1. számában.

³ *U. ott* 1853 decz. 7. szám.

⁴ Máriássy Adám megyefőnök véleménye az idegen hivatalnokokról: -851 nov. i-i jelentés (Osztr. Belügymin. levéltára) *P. Napló* 1853 május 4. szám.

«Schmutz, Kozseluch, Tamerauf, Hornaéek,
 Hrubí, Melichar, Schleimer, Chrobacek.
 Satala, Kreimel, Safranek, Weigl,
 Wawra, Sticek, Prihoda, Beigl.
 Wippl, Word, Wrtele; Brix,
 Popelka, Czibulka, Wawrecska, Dix.»*

Mint a politikai közigazgatás reformjához legközelebb állót említ-
 hetjük itt az egyletügy rendezését az 1852 november 26-iki pátenssel
 kibocsátott új "egyleti törvény" által. E szerint mindennemű egyesület
 vagy közkereseti társaság létesítéséhez kormányhatósági engedély szük-
 séges és pedig a tudományok és művészetek előmozdítására, a gazdasági
 tevékenység serkentésére, a gyarmatosításra szolgáló, valamint a hitel -
 intézeti jellegű és zálogkölcsonökkel foglalkozó társulások létesítéséhez
 a császár, a többiekéhez csak a belügyminiszter, némely esetben az orszá-
 gos hatóság engedélye. Oly egyletek alakítása, melyek a törvényhozás
 vagy közigazgatás körébe eső czélokot tűznek maguk elé, általában tilos.
 Az engedélyért való folyamodás alkalmával nemcsak az alapszabályok,
 hanem a vállalat terve s az esetleg kötött szerződések is bemutatandók.
 Az egyesület alakítására vonatkozó előmunkálatok teljesíthetése is külön
 engedélyhez van kötve. A kormányhatóságoknak joguk van minden egy-
 let ügykezelését megvizsgálni, ellenőrizni s szükség esetében e végből
 biztost rendelni ki. Az egyesületet a hatóság fölözslathatja vagy alakulás
 sát megtilthatja, ha valamiben vétett a saját szabályai ellen, vagy ha oly
 körülmények fordulnak elő, melyek a törvények szerint vagy «köztekin-
 tetekből» magánosoknál is a valamely foglalkozás vagy vállalat gyakor-
 lására adott jog visszavonását eredményeznék.

Iskolai téren is történtek kormányintézkedések, melyek egy s más
 tekintetben igazolt voltak mellett főképp a kialakuló rendszer egyformásító
 és németesítő ezélatát s mellesleg a Thun clericalis irányát szolgálták.

¹ A *Vasárnapi Újság* közlése a hatvanas évek legelejéről. *Beksics* a M. Nemz. Tört. számára e korról irt s többsz. id. munkájában (471-472 I.) szükségesnek látta jegyzetképpen fölvenni *Eötvös Károly* egy osztályozását, melyet a -Bach-huszárokkéra nézve fölállított; e szerint négy osztály különböztetendő meg: I. Az 1849-1854-iki provisoriumbeliek, kik abban a reményben, hogy ideig óráig tart az alkotmányellenes állapot, megbízást fogadtak el, polgári ruhát viseltek, főnökük Haynau (!) volt. II. A definitiviek, jobbára osztrákok, szereplésük 1859-ig tart, főnökük Albrecht főherczeg volt. III. A díszmagyarruhások: 1859-ben(?); a Bach-rendszer ugyanis a köztisztviselőknek díszmagyar ruhát adott; ezek közt már megint akadtak jó magyarok, a magyar világ bekövetkeztének reményében. Ez tartott 1860 októberéig, főnökük Benedek volt. IV. A Schmerling-lovagok 1861 novemberétől 1865 októberéig; szedett-vedett emberek, mert Ausztriában nem vállalkozott senki s az itthoniak java 180i-ben lemondott. Főnökük Pálffy Mórícz volt. A II-III. kategóriabeliek az igazi Bach-huszárok. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy ez a kategorizálás mennyire önkényes és felületes.

Ezek között kétségkívül legfontosabb a reáliskolák szervezetére és tanrendjére vonatkozó, 1851 decemberében kiadott rendelet, mely a középiskolák e fajtát nálunk először szabályozta. Alsó- és főreáliskolákat különböztet meg, az alsók részére legalább 3 osztályt állapítván meg és fönnhagyván, hogy azokhoz valamely ipari szaktanfolyam csatlakozzék; két reáliskolai osztály csak a népiskola folytatásául szolgálhat, ipari pályára lépők számára, hat osztályú, azaz felső reáliskola csak alsónak alapján állhat fön; tannyelv lehet az ország nyelve (Landessprache), a mennyiben e célra eléggé fejlett, egyébiránt a tannyelv alkalmazkodjék mindenütt lehetőleg a lakosság szükségletéhez, ott is, a hol többnyelvű a lakosság; ezért használható két tannyelv is. A reáliskola tan-tárgyai között a következő nyelvek szerepelnek: *a)* a tannyelv; *b)* az országos nyelv; *c)* a német nyelv; *d)* más élő nyelvek, mint az olasz, francia, angol. Csak a tannyelv kötelező, a többi szabadon választható. A követelmények a tantervben részletesen csak a német nyelvre nézve vannak megszabva, mint a mely lehetőleg általános tannyelvnek volt szánva; a tantervet terjedelmes utasítás kíséri. A magyar hivatalos lap, mely a reáliskolákat «mütanodák» névvel ruházta föl, számos cikkben igyekezett hangulatot kelteni a középiskolai oktatás ez új iránya mellett, a mire Magyarországon szükség is volt s a mi talán jobban sikerült volna, ha mi ezt az intézményt több bizalmat érdemlő kezekből kaptuk volna. Mindazonáltal így is több városban megindult a következő években a reáliskolák szervezése.

A gymnasiumokra nézve csak kevés, részleges intézkedést jegyezhetünk föl ez időből. Ihun súlyt helyezett arra, hogy elsősorban az egyházmegyei székhelyek kapjanak az Entwurf értelmében átszervezett gymnasiumokat s hogy a tankönyvek szigorú ellenőrzés alatt álljanak; természetesen a népiskolákat is szoros kapcsolatban igyekezett tartani az egyházzal és a vallási társulatokkal.¹ Albrecht főherczeg egy rendeletben szabályozta a gymnasiumi magántahulást és osztályösszevonást, a mit valószínűleg az ez időben a fővárosban virágzásnak induló magántanintézetekre — a Szőnyi-, Gönczy-félére — nézve tartottak szükségest nek. Nagy-Szombaton sikerült kiszorítani a magyar benzéseket a gymnasiumból s oly jezsuitákat hozni be helyökre, kik magyarul nem tudtak.² Ugyancsak a kormányzó léptette életbe egy, az 1853. év első napján kiadott rendelettel a gymnasiumi tanárok képezésére vonatakozó ideiglenes törvényt. Ez három szakkört állapít meg a képezés számára: a philologiait, történet-földrajzit és matematika-természettudományit s megszabja mindegyiknek követelményeit, de megkülönböztet test tesz fő- és algymnasiumi képezés között. A képezés föltételei:

¹ Rogge id. m. 320. I. O. L. Geringer-iratok 1853.

² Magy. Hírl. 1852 nov. 9.

házi dolgozat, zárhelyi dolgozat és szóbeli vizsgálat, végül próbatanulás; a képesített alkalmaztatása előtt egy próbaévet tartozik szolgálni. Egészen hasonló módon szabályozta egy későbbi rendelet a reáliskolai tanárok képzését.'

Pénzügyi téren szervező jellegű intézkedés volt a megyei pénztárak megszüntetése s adópénztárak fölállítása egy, 1851 október t-én kiadott rendelettel; a szűkebb Magyarország 152 ilyen adópénztárt kapott; a székvárosban országos főpénztárt a kerületi székhelyeken pedig országos fiókpénztárakat szerveztek; a pénzügyi procuraturák is ezen rend szerint oszlottak meg, ép úgy, mint a birodalom többi országaiban.¹ 1853 elejétől kezdve Magyarországon és a Bánságban behozták a már elkészült ideiglenes földadó-kataszteren alapuló földadót, a tiszta jövedelem 16%-a arányában és szabályozták az adóbehajtást; — úgyszintén behozták a régi, 1813-iki osztrák mintára szabályozott lottojövedéket.⁴

Közgazdasági téren is tovább haladt a merev egyenlősítés. Behozták nálunk is az alsó-ausztriai mérték- és súlyrendszert és életbeléptették a birodalmi vámtarifát; behozták a kincstári országutakon, hidakon és réveken az osztrák vámrendszert, kiterjesztették a magyarországi vasutakra is az 1851 végén alkotott új vasúti üzemrendtartást.⁵ Vasútépítési és vízépítési főfelügyelőségeket állítottak föl a különösen a császári körút idejében hangoztatott, de egyelőre meg nem valósult nagyszabású építési tervek végrehajtására. Egy 1851 elejéről való munkálat feltűnteti azt a vasúthálózatot, melynek Magyarországon való fokozatos megvalósítását az osztrák kormány akkoriban tervbe vette; ez a hálózat Pestet Gyöngyös—Eger— Miskolcz— Szerencs— Kassa— Eperjes— Héthárs— Palocsán át Új-Szandeczczel kötötte volna össze, Szerencsről pedig Tokaj—Debreczenen át lett volna összeköttetés Nagyváradra s onnan Aradra és Temesvárra. Aradról vasút vitt volna Szegedre, innen egyfelől Kecskeméten át Czeplédre, tehát a pest—szolnoki már meglévő vonalra, másfelől Szabadkán és Baján át Pécsre, továbbá Zákány—Kőrösön át Zágrábba s innen nyugat felé Krajnába, del és kelet felé pedig Károlyváros- és Sziszekbe. A Dunán túl tervezve volt vasút Budáról Martonvásáron át Székesfehérvárra s onnan a Balaton mentén

¹ 1853 április 24-iki vall.- és közokt. miniszt. rendelet.

² *Czörnig* id. m. 48- 49. 1.

³ 1833 május 2-iki csász. pátens; Albrecht főhg u. a. évi okt. i»-iki kibocsátványa.

⁴ 1853 július 20-iki pénzügymin. rendelet.

⁵ 1851 nov. 16-iki és 1833 nov. 11-iki csász. rendeletek; 1853 febr. io-iki pátens; Albrecht főhg 1852 márcz. 11-siki és nov. 24-iki, továbbá 1853 június 8-iki kibocsátványai. Az osztrák mértékrendszert a határörvidékre csak egy 1854 április 4-iki hadsereg-főparancsnoksági rendelet terjesztette ki.

Nagy-Kanizsára, a honnan összeköttetések létesültek volna Zákány és Szombathely felé, ez utóbbi viszont összeköttetvéen Sopronnal, a melynek már volt vasútja Bécs-Újhelyig. Erdély irányában a hálózat kiépítése csak másodsorban volt tervbe véve.¹ A vasútépítés siettetése Magyarországon pedig annál indokoltabb lett volna, mert közutak dolgában is nagyon mostohán állottunk az osztrák tartományokkal szemben. 1853-ban a birodalom országútjaiból Magyarországra 100 mérföld közútból csak 14, Horvátországra 15, Erdélyre 16 mérföld esett, a Vajdaság- és Bánátban 27 mérföld; holott Lombardiában 100, Csehországban 58, velencei tartományban 56, Dalmáciában 53, Felső-Ausztriában 42 volt az arányszám; még az utakkal legrosszabbul ellátott osztrák tartomány, Bukovina is messze meghaladta arányszámával (25) a Magyarországot.²

1853 végén megszületett pátens alakjában az egész birodalomra érvényes házalási törvény, mely a rendőri szempontokat helyezi mindeknek fölé. A házalási engedélyt szigorú föltételekhez s meghosszabbítás lehetősége mellett egy évi időtartamhoz köti; a sokat hangoztatott birodalmi egység ellenére az engedély csak egy koron tartományra szólhat, külföldieknek egyáltalán nem adható, könyvek, nyomtatványok, képek, szobrokkal való házalásra belföldieknek sem; a törvény áthágására pé.»z-büntetések vannak szabva, de súlyosabb esetekben az árúk elkobzásának is helye lehet.

A birtokviszonyok terén a telekkönyvi munkálatok elhaladásáról koronkinti hírlapi közlések tájékoztatták a közönséget. Nagy nyugtalan-ságot és aggodalmat keltett a földbirtokosok körében a tagosítások fennakadása s az úrbérrel kapcsolatos kérdések ideiglenes felfüggesztése az 1851. és 1852. év folyamában; ez oly mérveket öltött, hogy a császár szükségesnek látta Bachhoz egy kéziratot intézni, melyben őt e felfüg-gesztés okai iránt jelentéstételre utasította.³ Erre Bach 1852 nyarán elő-terjesztette az úrbérmegváltásra vonatkozó törvényjavaslatot, de csak 1853 márczius 2-án és 3-án látott napvilágot az e kérdést szabályozó két császári nyíltparancs. Ezek, hivatkozással a megelőző uralkodói eL határozásokra, de minden utalás nélkül az 1848-iki szentesített tör-vényre, kimondják az úrbéri kapcsolatból és földesúri joghatóságból eredő jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntét, a volt jobbá-gyoknak a kezükön levő úrbéri földbirtokok fölötti szabad rendelkez-esi jogát s a földbirtokosoknak országos jövedelmekből leendő kártalan-ítását. Szabályozzák az erdő-, nádlás- és legelőhasználat elkülönítését, a váltságösszeg megállapítása és egyéb vitakérdések iránti egyezségi szerű és peres eljárást, szervezik a megyékben, továbbá a kerületi székhelye

¹ O. L. Geringer-iratok 1851.

² *Czömg* id. m. 334. l.

³ 1851 november 10-ről: I. *Osztr. Belügymin.* levéltára.

ken e célból működendő különböző fokú úrbéri bíróságokat s előszabják azok eljárását, a tagosítás kérelmezésére egy évi határidőt tűzvé ki. A kárpótlás kifizetésének forrását és módozatait egy későbbi pátens fogja meghatározni, de már itt állapítatik meg a megyék nyolez csoportba osztályozása az úrbéri telek értékegysége szempontjából s egyúttal ezek az értékegységek meghatározatnak. Ez az osztályozás lényegében megfelel a Korizmics-féle tervezetnek, megtartja a legszegényebb megyék 300 forintos minimumát, a telekérték maximumát azonban 700 koronában állapítja meg. Ezek a pátensek a Muraközre is kiterjedtek, ellenben Horvátországra nézve az úrbérmegváltást hasonló szellemben külön nyíltparancs szabályozta.

Az úrbérrendezést még megelőzte az 1852 november 20-iki ősiségi pátens, mely e kérdést úgy a szorosabb értelemben vett Magyarországra, mint Horvátországra, a bánásra és vajdaságra nézve együttesen és egyöntetűen oldotta meg. Természetesen ez sem hivatkozik az Ősiséget elvben megszüntető 184.8-iki XV. t.-cizikkre. F: nyíltparancs, melynek létrejöttében Szögyénynek. saját vallomása szerint jelentős része volt,¹ abból indul ki, hogv a régibb magyar törvényekből s különösen az ősiség jogviszonyából az ingatlan tulajdonjogára nézve sok bonyodalom és hosszadalmas per származott, a mi a földhitel akadályául szolgált s ezzel a jólét előhaladását is nehezítette. Ezért a pátens hatályon kívül helyezi a királyi és nádori jószágadományok, valamint a magszakadás és hűtlenség címén való visszaháramlás és a földesúr s jobbágy közötti öröklés-jog rendszerét. Ezentúl az öröklött és szerzett, adományozott és más-nemű vagyon, a férfi- és nőnem közötti különbség sem élők közötti vagyonátruházásban, sem öröklésben többé nem érvényesül. Azonban az öröklött ősi nemesi birtok tulajdonosainak megengedtetik a polgári törvénykönyv hatályba léptétől számított három év alatt fiúörököseik javára végrendelkezni, az özvegynek és női ivadékoknak csupán az addigi törvények szerinti igényei korlátain belül. Régibb öröklési igények csak akkor érvényesíthetők, ha keletkezésök idejétől a polgári törvénykönyv életbeléptéig 32 év el nem telt és ha az erre vonatkozó per a törvénykönyv életbeléptétől számított egy év alatt megindítatik. Családi hitbizományok, a mennviben a korábbi törvényeknek megfelelnek, érvényben maradnak; új hitbizománvok létesítésére nézve az általános polgári törvénykönyvben foglaltakon kívül még további könnyítő határozatok fognak kiadatni. A pátens további rendelkezései a tulajdon-átruházást, a zálogbirtokok kérdéseit s az ezekre vonatkozó perek folytatását szabályozzák. Kimondják többek között, hogy a mennviben a korábban kötvénvileg elzálogosított birtokra nézve a kikötött határidő vagy ennek hiányában 32 év letelte óta a törvénykönyv életbeléptéig 10 év eltelt a

¹ Id. m. II. 67. I.

nélkül, hogy a zálogkiváltási por megindított volna, a visszaváltási jog többé nem gyakorolható; ellenesetben az igény egy év alatt érvényesítendő. Az Erdélyre vonatkozó megfelelő rendelkezések 1853 májusában bocsátattak ki.

Már az ősiségi pátens utalásaiból is kiviláglik, hogy annak kiadatay osztrák általános polgári törvénykönyvnek Magyarországra való kiterjesztésével egyidejűleg volt célba véve; az ősiség eltörlésével megdőlt a legnagyobb akadály, mely a magánjogi viszonyok egyenlőségének útjában állott. Az ősiségi nyiltparancscsal egy és ugyanazon a napon keletkezett az a másik, mely az osztrák polgári törvénykönyvet ugyanazon a területen — tehát ismét Erdély kivételével¹ — a következő, 1853. év május 1 -től életbelépteti. Erdélyben az életbeléptetés egy későbbi nyiltparancscsal 1853 szeptember 1-től kezdődő hatálylyal történt, de érsvénye ott tudvalevőleg sokkal tovább tartott. A kíséző pátens külböző megszorításokat tesz az osztrák törvény alkalmazása tekintetében; így a házasságokra vonatkozó részt a katolikusokra és gör. keletiekre nézve életbe nem lépteti, hanem meghagyja a rajok vonatkozó addigi törvények és rendeletek érvényét, valamint az egyházi törvényszékek illetékességét, ép így a katolikusokkal vegyes házasságokra nézve is. Módosulnak továbbá a polgári törvénykönyv rendelkezései a jobbágybirtok öröklésének megszorításaira nézve e viszony megszűnte következtében; külön meghatározások vannak a papok végrendelezési jogára s az írói és művészi tulajdonjogra vonatkozólag is. Habár az addig fei-rtállott magyar magánjog bonyolultságával, bizonytalanságával cs sokszerűségével szemben egy egységes codex behozatalának előnyei fé!reismerhetetlenek, mégis a nem magyar talajban termett osztrák polgári törvénykönyvnek minden átmenet nélkül s a jogélet minden terén való életbeléptetése nem járhatott mélyreható rázkódtatások s azokból eredő elégedetlenség nélkül. Kevéssel a polgári codex. életbeléptetése után szükségesnek látták Magyarországon is életbeléptetni a zsidók birtokszerzési képességére nézve 1848 előtt fennállott korlátozásokat.

A nagy birtokjogi reformok megtörténtére való hivatkozással most már az igazságügyminiszter egy 1853 április 18-án kiadott rendeletével részletesen szabályozta a telekkönyvek fölvételének a nemesi birtokra való kiterjesztése s általános végrehajtása körüli eljárást is.

1853 január 1-vel lépett életbe az új, ideiglenes polgári perrendtartás, mely szavai szerint a szóbeli, úgy mint az írásbeli eljárásnál nem vizsgáló és kutató, hanem a szabad tárgyalási rendszert képviseli, az ügy kifejtését a felekre bízza, a bíróságnak csak az irányítást és vezetést tartja fenn. Az egész perrendet az igazságszolgáltatás gyorsítására való

¹ 1853 október 2-iki csász. rendelet.

² 1852 szept. 16-iki igazságügy min. rendelet.

törekvés jellemzi; a mulasztásokhoz hátrányok fűződnek, különösen a határidők meg nem tartása esetében; a hosszas szünetek ki vannak zárva, sőt még vásár- és ünnepnapokon is lehet bizonyos perbeli cselekményeket teljesíteni; a perorvoslatok is korlátozva vannak, rendszerint csak két perbeszéd van megengedve s több eset van a szóbeli eljárásra utasítva, mint az addigi törvények szerint. Bizonyítékokként a beismerés, okiratok, tanúk, bírói szemle és eskü szerepelnek; van főeskü, pótló eskü, becsülő eskü és fölfedező eskü. A pert ítélet vagy végzés dönti el; perorvoslatok: föllebbvitel, revisió, folyamodás (rccursus) és semmiségi panasz; ezeknek köre meg van szabva s használatuk határidőhöz kötve, a konok perlekedőt pedig bírság vagy fogság sújtja. A végrehajtás is nemcsak az alperes, hanem a felperes érdekét is védi s az eljárást gyorsítja; a végrehajtás nemei között a biztosítás, letiltás és zárlat mellett az időleges személyi fogság s e mellett a végrehajtási fogság is szerepel. Erdély már előbb kapott külön polgári perrendtartást.¹ 1853 tavaszán lépett életbe Magyarországon a perenkívüli eljárás új szabályzata és ugyanazon év őszén egy ideiglenesnek mondott csődrendtartás.²

Előbb a Királyhágón innen, utóbb azon túl is életbeléptette a kor?, mány az új ügyvédrendtartást, mely külön a magyar korona tartományai számára készült,³ s az ügyvédséget állami fölhatalmazáshoz, illetve pályázat alapján, igazságügyminiszteri kinevezéshez köti s egyúttal az ügyvédek számát kerületenkint korlátozza. A rendtartás a megyei törvényszékek helyein ügyvédi választmányokat állít föl, mint véleményező és felügyelő testületeket, a kerületi föltörvényszék hatósága alatt; az ügyvédek fölötti fegyelmi jogot a bíróságok gyakorolják. Érdekes, hogy a pátens ama rendelkezése, mely szerint az ügyvédektől a német nyelv tudása megkövetelendő, a minisztertanácsban a különben buzgón germanizáló Thun ellenzésével találkozott; ő úgy vélte, hogy ez ellenhatást fog szülni, holott mellőzése esetében az ügyvédek saját érdekekben fognak igyekezni a német nyelvet elsajátítani. A minisztertanács mégis a kötelező kimondás mellett döntött, mert Bach és Krauss abban a nézetben voltak, hogy e rendelkezés mellőzése a magyarországi német elem elnyomásaként magyaríthatóknak!⁴

Ugyancsak 1852 nyarán terjesztetett ki Magyarországra az új osztrák sajlórendtartás, miután már előbb behozott az azzal szorosan összefüggő új büntetőtörvény.⁵ A hivatalos híradások igyekeztek a sajtó

¹ 1852 május 10-én.

² 1852 december 17-iki és 1853 jul. 18-iki igazságügymin. rendeletek.

³ 1852 jul. 24-iki pátens.

⁴ *U. cs. Á. L.-tár*, min. tanács 1852.

⁵ 1852 május 23-iki császári pátensék és aug. 18-iki rendelete az igazságügye miniszternek és a legfőbb rendőri hatóságnak.

fölszabadulásaként ünnepelni azt a tényt, hogy a kivételes állapotban levő országban sajtóügyekre nézve a köztörvény rendelkezése állítatik helyre; azonban ennek a köztörvénynek rendelkezései szigor dolgában nem sokban különböztek az ostromállapot alattiaktól. A sajtóvétségek fölötti bíraskodás a rendes bíróságokhoz utasított. A rendtartás szerint az időszakai nyomtatványok egy órával, mások három nappal kiadásuk előtt az ügyészségnek bemutatandók; időszakai nyomtatványok kiadása hatósági engedélyhez van kötve, a politikai jellegűeké ezenfelül biztosíték leteléséhez, melynek minimuma 2500, maximuma 10,000 forint. Veszedelemes irányt követő lap kiadása három hónapra felfüggeszhető, sőt a legfelsőbb politikai hatóság azt hosszabb időre vagy egészen be is tilthatja. Oly nyomtatvány, mely hivatalból üldözendő büntetendő cselekményt tartalmaz, lefoglalható s ily intézkedés ellen csak birtokon kívüli felfolyamodásnak van helye. Könyvnyomtatványok átvizsgálását az új rendtartás a rendőrség helyett könyvvizsgáló bizottságokra ruházta, a minők Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombaton, Brassóban, Temesvárott, Zágrábban és Fiúmében állíllatnak föl külföldi nyomtatványok számára is, melyekkel szemben esetleg a rendőri kitiltás alkalmazható. Igaz, hogy mind e rendszabályok alkalmazására a Bach-rendszer ideje alatt alig került a sor, mert hiszen tulajdonképpen nem is volt más, mint hivatalos és félhivatalos sajtó.¹

Az új büntetőtörvényt általában különös szigor jellemezte a politikai vétségekkel szemben, a mi részben az épen készítése idejében fölfedezett forradalmi conspiratiókban is leli magyarázatát; egyébként is nem mondható szabadelvű vagy haladó szellemtől áthatottnak, már csak azért sem, mert a büntetésnemek közé a kötél általi halál, súlyosbított és egyszerű börtön stb. mellé visszaállította a testi fenyítéket is, részint mint önálló büntetést, részint mint a börtöni fegyelem eszközét. A botbüntetés a kormány nézete szerint Magyarországra való tekintettel nem volt mellőzhető, miután ez ott megszokott volt és annak hiányában a börtönök túllörmöttség még inkább érezhetővé vált volna; ezt a vívmányt tehát Ausztria az egységes jogrendszer révén Magyarországnak köszönhette.² Egyébiránt az 1848-ban kiküszöbölt testi fenyítéknek a fegy- és fogházakban való újrabehozatalát az igazságügyminiszter azzal is indokolta, hogy annak hiánya a nevezett intézetekben a fegyelem fölbomlását, a fölügyelő személyzet kigúnyolását, az őrség meggyalázását, sőt az orvosok bántalmazását idézte elő.³

¹ Eisenmann id. m. 166. L

² *U. az u. ott* találóan mondja: «Il y a quelque chose de symbolique et de délicieusement suggestif dans ce rapprochement: le fouet et l'unité autrichienne».

³ *Unsere Zeit* Vili. id. czikUe 8 — 9. I. *Friedjung* id. m. II. 191. 1. *Rogge* id. m. I. 270. 1. *U. és Á. Lev.-tár* min. confer. 1852.

A Bach-rendszer berendezkedését mintegy fölavató e reformok hosszú sorát a büntető-perrendtartás megalkotása rekesztette be 1853 nyarán.¹ Ez névleg fenntartja a vádrendszert, de a gyakorlatban összeolvasztja azt a nyomozórendszerrel; a fűsúlyt az előzetes nyomozásra helyezi, a szóbeliséget majdnem csak a végtárgyalásra alkalmazza, a nyilvánosságot erősen korlátozza s az esküdtszékeket a bűnvádi eljárásból teljesen kizárja. A magyar sajtó vívmányként emelte ki a faggató vallomások kiküszöbölését a bűnvádi nyomozásból, elismervén egyúttal, hogy ezt már az 1840-iki magyar büntetőjogi reform is tervezte, csak hogy az törvénynyé nem válhatott.²

Nem hiányoztak hangok, melyek akkoriban a kormányt szertelenül dicsőítették ama «nagyszerű reformokért-, melyeket «napok alatt rendelt el», s melyek hajdan a párttusakodások között sok országgyűlésen át lettek volna csak «Werbőczyből, az országgyűlési végzeményekből, a Planum Tabularéból, a kir. rendeletek és szokások végtelen tömegéből egy rendszeres codex-szé» alakíthatók, a hihetetlen erélyért, melylyel ^kiáltó szükségünket kielégítette, sőt gyakran óhajtásainkat megelőzte-. -- Ezekkel a magasztalásokkal természetesen nem azonosíthatjuk magunkát, sőt kénytelenek vagyunk már itt ráutalni a miniszteri irodákban való tömeges és részben elsietett, az adott viszonyokat és előzményeket figyelmen kívül hagyó, mindent szabályozni akaró s a közigazgatást a paragrafusok áradatába fullasztó törvény és rendeletgyártás ama hátrányaira, melyek a Bach-rendszernek már bölcsőjébe tették sikertelenségének végzetét. Kénytelenek vagyunk továbbá tárgyilagosan megállapítani, hogy mind e reformokat a nemzet iránti több jóindulattal, a múltak iránti nagyobb elfogulatlansággal s a viszonyok alaposabb ismerétével és fokép a mindent egyenlősítés szerencsétlen elvének mellőzésével lehetett volna jobban, hatásukra nézve üdvösebben is megalkotni; viszont azonban minden elismerést sem szabad e reformok alkotóiktól megtagadnunk. Különösen a fölszabadult föld jogviszonyainak szabályozása egészben véve lelkiismeretes jogászi alkotás, melynek hatása képen a jelzáloghiteinek, az ingatlan szabad forgalmának s a demokratikusabb örökösödési rendszernek kifejlődése tisztán áttekinthető.⁴

¹ július 29-iUi pátens.

² *P. Napló* 1853 okt. 18.

³ *Magyar Hírl.* 1852 decz. 10.

⁴ *Sebess Dénes*: A földreform Magyarországon, Budapesti Szemle 1917 febr. 244. s köv. 1.

V. RÉSZ.

AZ EMIGRÁCZIÓ ELSŐ ÉVEI.

I.

(A forradalom diplomatái, mint az emigráció előkészítői. A magyar emigráció éttekintése és jellemzése. Az első tömeges kimenekülés a világsi fegyverletétel után; Viddin; az iszlámra való áttérés kérdése; első meghasonlítás, Ausztria és Oroszország a menekültek kiadatását követelik; diplomáciai tárgyalás, Anglia és Franciaország közbelépése; a porta megtagadja a kiszolgáltatást. Hauslab tábornok küldetése, a honvédek nagy részének visszatérése a hazába, Kossuth és a menekültek Sumlába szállíttatnak; ottani időzésök; osztrák kérek. Újabb diplomáciai tárgyalás az internálás kérdésében. Bem és társai Aleppóba, Kossuth és társai Kiutahiába szállíttatnak; a kiutahiai internáltak élete. Kossuth levelezése és tervei. Amerika meghívása; Ausztria ellenkezése daczára a porta Kossuthot szabadon bocsátja. 1849—1851.)

A magyar szabadságharcot követő emigráció úttörőivé, előkészítőivé s a hol kellett: védelmezőivé főképen azok a férfiak lettek, a kiket a forradalmi kormány a maga diplomáciai képviselőjében küldött ki a külföld különféle székvárosaiba.

Ezek között, kiküldetésük időrendje szerint első báró Splényi László huszárkapitány, a Guyon tábornok sógora, ki mint délczeg lovas már nagyon fiatalon emelkedvén kapitányi rangba, erős nemzeti érzülete miatt meghasonlott tiszttársaival s hosszabb szabadságot kért. A forradalom kitörésekor Olaszországban időzvéen, Kossuth, ki őt ismerte, bizalmas megbízatásban részesítette a római és milánói szabadelvű politikusokkal való érintkezés céljából. 1848 végén már Turinban volt, a hol a piemonti kormány mellett mint a forradalmi Magyarország egyetlen hivatalosan elismert követe működött s Giobertivel is összeköttetésben állott, kinek messzemenő tervei voltak Piemont és Magyarország véd- és dacszövetségére nézve. Splényi később, 1849 tavaszán, Konstantinápolyba küldetett, hol azonban nemsokára gróf Andrássy Gyula által váltatván föl, Párisba utazott.¹

1848 májusában az országgyűlés kiküldte Szalay Lászlót és Pázmándy Dencst kormány megbízottakként az akkor Frankfurtban székelő német szövetségi kormány- és nemzetgyűléshez; közülök — miután Pázmándy időközben képviselőházi elnökké választott — csak Szalay

¹ *Helfert* id. in. IV. k. 2. rész, 499. I. W. *Altér* id. m. D. Kundschau 1911, III. 454. s köv. 1.

maradt rendeltetése helyén. Ő eleinte kecsegtetőnek látta a helyzetet, de a forradalomellenes áramlat ott is diadalmaskodván, már októberben Párisba ment át s onnan a gróf Teleki László megbízásából és ugyancsak diplomáciai küldetésben Londonba s utóbb Brüsszelbe is; ott sem arathatván sikert, sőt az angol kormány által az osztrák követséghez utasítatván, Svájcban telepedett le, hol német és magyar nyelvű röpiratokban igyekezett a magyar függetlenségi harcot és saját diplomáciai küldetését az európai közvélemény előtt kellő világításba helyezni.¹

Gróf Teleki László kevéssel Szalay odajövetele előtt, 1848 szeptemberében, már mint a magyar kormány követe működött az akkor még forrongó francia köztársaság kormánya mellett Párisban. Ott munkatársai voltak: Szabó Imre ezredes mint katonai attaché, Szarvady Frigyes, a jeles hírlapíró, mint titkára, továbbá Kiss Miklós ezredes, ki mint gazdag ember utóbb a párisi emigránsok főpártfogója lett, De Gerando Attila és dr. Mandl publicista. A Bonaparte Lajos fölül kerekedése óta Teleki érintkezése a hivatalos körökkel meglazulván, 1849 nyarán Londonba is kiküldetést vállalt, egyúttal azonban mindinkább a publicistikának szentelte erejét, e téren igyekeztén hazája ügyét szolgálni. Már 1849 februárjában Lipcsében egy német röpiratban kelt a magyar ügy védelmére² s egészen 1860 végéig az emigráció egyik vezére volt.

Ugyancsak még 1848 nyarán kapott megbízást gróf Karacsay Fedor ezredes a török hatóságoknál és a fényes portánál való közbenjárásra, a mely azonban nem járt eredménnyel, úgy hogy a megbízást — mint láttuk — rövid időre Splényi vette át.

A szabadságharcz telén Pulszky Ferencz, a kinek államtitkári működése a király oldala melletti minisztériumban az udvar és a magyar kormány közötti szakítás s a bécsi forradalom kitörése következtében lehetetlenné vált, a kormány képviselőjében Londonba ment, hol már előbb Szalay és utóbb Teleki is próbálkoztak a népjogok barátjának ismert, Ausztria iránt nem épen jóindulatú Palmerston lord külügy-minisztert a magyar ügynek megnyerni. Pulszky célja főképp titkos fegyverszállítás kieszközlése volt; később, a függetlenségi nyilatkozat után Bikkesy ezredes hozott neki Kossuthtól további megbízásokat. Pulszky emlékirataiban³ élénken és érdekesen beszéli el nekünk a maga kockázatos kiszökését Galiczián át Németországba, onnan előbb Párisba, majd Angliába, hová csak nyáron követhette őt felesége álnév alatt s még később sikerült kis gyermekeiket is maguk után hozatniok. Pulszky — segítve congenialis nejétől is — politikai és történeti cikkei-

¹ *B. Szalay Gábor*: Szalay László levelei, Bev. 17. s köv. I.

² Die Ereignisse in Ungarn seit d. März 1848, Szarvady előszárával.

³ II. köt. 238. s köv. I.

vei a nagy angol folyóiratokban bámulatos tevékenységet fejtett ki, kiterjedt levelezést folytatott Anglián kívül is és nehéz s fontos szerepet töltött be Londonban, mely a magyar emigráczióknak az ötvenes években majdnem mindvégig valódi középpontjává vált.'

Németországba is küldött Kossuth megbízottakat egyes fejedelmi udvarokhoz, így Lányi Zoltán ezredes és Lengyel Dezső kormánybiztost a szász-kóburgi herceghez, Wimmer Ágoston felsőlövői evangélikus lelkészt pedig IV. Frigyes Vilmos porosz királyhoz. Eredményt egyik helyen sem értek el; Wimmer terjedelmes emlékiratot terjesztett elő,² de elutasító választ kapott, sőt azt a tanácsot, hogy hagyja el Berlint.

Az emigráczióra nézve különösen fontossá vált a gróf Andrássy Gyula küldetése Konstantinápolyba 1849 májusában. Andrássy, ki akkor 26 éves volt s végigküzdvén az addigi szabadságharcot, ezredesi rangra emeltetett, sok viszontagság között jutott ki titkára, Kiss László kíséretében előbb Belgrádba, majd a Dunán Viddinbe, onnan Várnába s úgy hajón Konstantinápolyba, a hol csakhamar a magyar emigráczió zömének a kiszolgáltatás veszélye ellen való megóvása terén oly feladatok hárultak reá, melyeknek teljesítése által korán adhatta jeleit rendkívüli diplomáciai hivatottságának.⁴

Ezek a férfiak mind mint diplomaták mentek a külföldre s ott a világosi katastropha következtében egyszerre hontalanokká és proscríbálikká lettek, kiknek legtöbb esetben vagyontól elkobozták s többek ellen «in contumaciam» halálos ítéletet hoztak.

A világosi fegyverletétel következtében indult meg a magyar emigráczió nagy áradata, az ország délkeleti szögletéből, mely a forradalmi kormány és a hadsereg maradványának utolsó menedéke volt, magának Kossuthnak vezetése alatt, a dunai tartományokon át Törökországba. Ezek szolgáltatták az emigráczióhoz a legnagyobb és legtömörebb dandárt, miért is ezek viszontagságteljes sorsát figyelemmel kísérni lesz itt első feladatunk. Ezekkel majdnem egyidejűleg Horváth Mihály és Vukovics Sebő volt miniszterek, Almássy Pál, Beöthy Ödön, Vetter és Czech tábornokok, úgyszintén báró Jósika Miklós Ausztrián át nyugati irányban menekültek ki.

Később tömegesebb emigrálás már csak Komárom várának október 3-án bekövetkezett capitulációja után történt, a mikor az egész várbeli helyőrség a megegyezés értelmében amnestiát s a főbb emberek útlevelet kaptak, azonban a hazatérés engedélye nélkül. Ezek is nyugati

¹ *Alter* id. m. IV. 77. s köv. I., V. 242. I. *Turóc* *UTrosler József* «Levelek a magyar emigráczióból, M. Figyelő 1913. V. 362. s köv. I.

² Szövegét közli *Phil. Horn* «Die Russen in Ungarn und d. Ungarn in Deutschland» cz. műve 244. s köv. 1.

³ Ugyanott.

⁴ *Wertheimer Ede*: Gr. Andrássy Gyula élete és kora I. 21. s köv. 1.

irányban vették útjokat; vezetőiket, Klapka tábornokot és Ijeházy kormánybiztost nagy ünnepléssel fogadta több német város; később azután ezeknek is nagy része elvegyült a Törökországból utóbb szintén nyugatra jutott emigránsokkal, kiknek számát utóbb már csak elvétve szaporították egyes menekülők, a kiknek a reájok váró börtön vagy katonai szolgálát elől még idejekorán sikerült elbújosniok.

A magyar emigráció története mind máig megíratlan; a Kossuth Lajos «Iratáidnak gazdag anyaga a forradalom utáni korból majdnem kizárólag az 1859-iki olasz háborúra és a későbbi évekre vonatkozik; nélkülözzük benne például Kossuthnak a magyar ügy érdekében Angliában és Amerikában tartott majdnem összes beszédeit. Az emigráció korábbi éveinek történetét egyes, részben igen becses emlékiratszerű följegyzésekből,¹ követségi és rendőrségi jelentésekből, levelezésekből és hírlapi közleményekből kell összeállítanunk; az egyéni följegyzések és levelek pedig már az emigránsok körében dúlt sokszoros ellentétek és viszályok miatt sem mindig megbízhatók.

Kertbeny, a ki maga is a külföldön élt, fáradságos munkával a magyar menekülteknek egy névjegyzékét bocsátotta közre 1864-ben, mely 1950 nevet tartalmaz, többnyire hiányos, soknál semmi kommentárral és a teljességre való minden igény nélkül. Dancs Lajos rövid, adatokkal ellátott betűrendes névjegyzékét közölte azokról a magyar emigránsokról, kikkel a külföldön megismerkedett;² de ezeknek száma csak 72 s igen nevezetes emberek hiányzanak közülök. Pulszky az 1850—51-ben, a külföldön szétszórva volt magyar menekültek számát

¹ Az e mű írásánál is fölhasználta, emigránsoktól írt s említést érdemlő, bár különböző értékű művek a következők: *Horváth Mihály* Függetl. harcz. tört. Hl. 580. laptól; *Pulszky* «Életem és koromé a II. köt. 249. lapjától; *Szemeré Bert.* különösen: Naplója a száműzetésben, 1869.; *Klapka Gy.* Emlékeimből, 1886. (Teleki L. leveleivel). *Mészáros Lázár* Külföldi levelei és életrata, (Szokoly Viktor kiad.) *Rónay Jácint:* Naplótöredék, I., II., III. kötet. *L. K.* (Gr. Lázár Kálmán) Magyar menekvők török földön, 1850. *Lgressy Gábor*] Örkországi naplója 1851. *Veress Sándor* A magyar emigratio a keleten, 1878. *Dancs Lajos* Töredékek tíz éves emigr. élményeimből I 890. *László Károly* Naplótöredékek az 1849-iki menekült, illet. 1887. *Pap János* följegyz. nyomán *Szalczér Sándor* A magy. emigránsok Törökországban, 1893. *Gr. Teleki Sándor:* Egyről másról I. és Emlékeim I. *Imrefi:* A magyar menekültek Törökországban, 1850. *Arth. Gr. Scherr-Thoss:* Erinnerungen aus meinem Leben, 1881. *Névtelen (Kászonyi József)* Ungarn's vier Zeitalter, 1868. (II. és III. köt.) *K. M. Kertbeny:* Alphabet. Namensliste der ungr. Emigration 1864. *Phil. Kom:* Kossuth u. d. Ungarn in d. Türkei 1851. és: <Die Russen in Ungarn u. d. Ungarn in Deutschland 1852. / C. Burchard-Bélavary: Chez les Turcs, 1908. *I. Hutter,* Von Orsóva bis Kiutahia 1851. Itt említhetjük föl az Akadémia könyvtárában levő, Blackwelltől és gr. Batthány Kázmértől eredő angol kéziratot: Hungarián Characteristics, or characteristic Sketches of Hung. Statesmen, Politicians etc. during the Period of Reform and Revolution 1830—1849.

² Id. m. 86. s köv. I.

csak 800-ra becsüli; osztrák hivatalos adatok 1851 őszén 712-re teszik. Kétségtelen, hogy a szabadságharcz leveretése miatt a külföldön rekedt vagy a külföldre menekült magyaroknak eredeti száma sokkal nagyobb volt. Az osztrák kormány oláhországi ügyvivője, Timoni, már augusztus 24-ről azt jelentette, hogy Orsovánál 2400 magyar lázadó lépte át a határt s hogy Viddinben már 3500 ily menekült gyűlt össze.¹ Ez a számítás közel járhat a valósághoz, mert Horváth Mihály, ki 4900-ra teszi a szeptemberben Viddinben a török kormány által őrizet alá helyezettek számát, ebbe a lengyeleket és olaszokat is beszámítja; a magyaroké az ott járt Veress Sándor pontosnak látszó számítása szerint 3686-ra tehető.² Már most ezeknek túlnyomó része — különösen a legénységbeliek — október elején a Hauslab-féle expedícióval, a császár kegyelemigéréte mellett hazatért; viszont a létszám a más utakon és később kivándorlottak által ismét gyarapodott. Így tehát valószínűnek tekinthetjük, hogy a politikai okokból hosszabb időre a külföldön maradt magyarok összes száma nem haladta túl a Kertbeny névjegyzékében foglalt létszámot.

A magyar emigrációt kétségkívül nemcsak a kényszerűség, a sújtó ellenséges hatalom elől való menekülés hozta létre; voltak soraiban olyanok is, kik talán nagyobb baj nélkül otthon maradhattak volna, de a kiket biztatott az a remény, hogy a külföldön ugyanoly szives fogadtatásban fognak részesülni, a minőben részesültek nálunk és néhány nyugati államban az 1830-iki lengyel forradalom nagyszámú menekültjei, sőt, hogy a külföldön szerencséjüket fogják megalapítani, a miben bizony legtöbben keservesen csalódtak. Azonban a kényszerűség vagy a boldogulhatás reménye mellett az emigráció megindulásában és külföldi szerepében igen nagy része volt annak a váagnak és törekvésnek is: az elnyomott haza fölszabadítása érdekében működni. Ennek a törekvésnek hármas irányt tűzött ki Kossuth:¹ fokozni a nemzet megfogyatkozott önbizalmát, fölhasználni egy várható általános európai rázkódást és keresni a solidaritást a nemzet és az emigráció között.

Az 1848-iki «*annus confusionis*», mint a hogy a *reactio* hívei nevezni szerették, kétségtelenül bizonyos solidaritást teremtett a szabadságukért küzdő nemzetek között és könnyen érthető, hogy a hol e küzdelem vereséget szenvedett, annak áldozatai menedéket kerestek más, szabadságszerető nemzeteknél. A francia köztársaság megalakulása, az éjszakamerikai Egyesült-Államok szabadalkotmánya, Palmerston lord bátor föllépése Oroszországgal és Ausztriával szemben, a Schwarzenberg-kormány zsarnoki és kihívó politikájától s az orosz intervenciótól majdnem Európaszerte keltett visszahatás, megannyi bátorító momen-

¹ *Udv. és áll. levéltár, min. tanács 1849.*

² *Id. m- I. 28. I. Mutter is (id. m. 38. I.) 5000-re teszi az összes, Widdinben összegyűlt menekültek számát.*

³ *Irataim* I. köt. XI. 1.

tűm volt arra nézve, hogy a magyar ügy iránt megnyilatkozott európai rokonszenv annak megmentése vagy legalább felújítása érdekében működésbe hozassák. Ezen a téren különben nem is állottunk egyedül. A magyar emigráció a maga védelmében ép úgy, mint törekvéseiben is sokszorosán találkozott és elvegyült a lengyel menekültekkel, sőt az olasz és később a francia száműzöttekkel is; bár ezek között nem volt a legszámosabb, szerepét mégis tényleg három világrészre terjesztette ki, azonban e szétszórtsága inkább gyöngítette, mintsem fokozta erejét.

Már az emigrácziónak ez a természete és előbb megjelölt céljai is hozták magukkal, hogy annak — bármily nehéz volt ez akkoriban — élénk összeköttetésben kellett állania a hasonló érzelmű otthoniakkal. Ebből az összeköttetésből és egyetértésből merített mindkét fél bizalmat és erőt, az egyik a kitartásra az elnyomatással szemben, a másik a kitartásra a külföldi agitációban; kétségtelen azonban, hogy a nemzet nagy része nem értett egyet az emigráció törekvésével s a haza boldogulását más úton vélte elérhetőnek és ép oly kétségtelen, hogy az emigránsokat hazai barátai gyakran tévedésbe ejtették az ottani hangulatok s a forradalmi kísérletek eshetőségei felől.

Ennek a szükségszerű összeköttetésnek természetesen meg voltak a maga nagy veszélyei is, mert a hatalom csak nagyon is jól tudta, hogy mennyi oka van félni a kimenekültek befolyásától a hazaiakra, sőt — bizonytalanok érezvén a talajt lábai alatt — hajlandó volt túl is becsülni minden veszélyt; sokszor rémképeket látott, de a hol némi néven nevezhető forradalmi törekvésnek nyomára tudott jutni, oda kegyetlenül le is csapott.

Az osztrák kormány előrelátásáról tanúskodik, hogy már 1849 januárjában utasítva volt gróf Stürmer (Bartholomaeus) konstantinápolyi internuntius, hogy ha Kossuth és a többi forradalmi vezérek oda találának menekülni, őket azonnal fogassa el; egyúttal úgy neki, mint Ausztria egyéb ügyvivőinek keleten megküldték az illetők arczképeit és személyleírásait. A követ jelentette, hogy a smyrnai főconsult is megfelelő utasítással látta el, mindazonáltal — úgymond — tekintettel a törökországi rendőri viszonyokra, nem állhat jót az eredményért.¹ Aali basa török külügyminiszter ekkoriban nagyon kétes álláspontot foglalt el e kérdésben; a kiszolgáltatást megtagadta, azt azonban nem látszott ellenezni, hogy az osztrák consulok a menekülőket a török rendőri hatóságok nyílt közreműködése nélkül s a feltűnés elkerülésével elfogassák. A többi követségek is már a szabadságharcz folyamában jelentéseket küldtek a forradalmi kormány kiküldöttjeinek működéséről a különböző európai fővárosokban s erélyesen igyekeztek azoknak érintkezését a kormánykörökkel megakadályozni. Az oláhországi ügy-

¹ O. L. Windischgrätz-iratok, *U. és Á. L. Itár*, követjelentések 1849.

vívő augusztus 10-én utasított, hogy az összes oláhországi területre átlépő magyar lázadók kiadatását követelje. Törökországgal szemben a fennálló nemzetközi egyezmények megnehezítették a helyzetet, úgy hogy a minisztertanács már augusztus 27-én foglalkozott azzal az eshetőséggel, hogy a portánál a menekülteknek csak «expulsióját» vagy «internálását» lesz lehetséges kieszközölni. Mindazonáltal — bízva Oroszország hathatós támogatásában — követelte a kiszolgáltatást s látni fogjuk, hogy ebből majdnem európai conflictus támadt.¹

Az osztrák kormány részint diplomáciai úton küzdött azután az emigráció működése ellen, részint azzal, hogy a menekültek kiküldötteit és Jevlezését a hazában vette üldözés alá, részint végül azzal, hogy az emigráció, valamint a forradalmi kormány tagjainak hitelét különböző hivatalos közleményekkel, állítólagos kegyetlenkedéseik elsorolásával, sőt személyes becsületük meggyanúsításával is igyekezett aláásni. Azonban elmondhatjuk általában, hogy azok között az akadályok között, melyeken a magyar emigráció törekvése hajótörést szenvedett, a bécsi kormány gáncsvetései a legkisebb jelentőséggel bírtak.

Az 1849 augusztus n-án végbement világosi fegyverletételt követő napon kezdődtek a menekülések Orsovánál. 14-ikén lépték át a határt Perczel Mór tábornok testvérével, Miklóssal, több katonatiszt és Makay krassói alispán társaságában. Másnap Dembinszky tábornok és Mészáros Lázár volt hadügyminiszter hagyták el a hont gr. Vay László, gr. Lázár Kálmán, Nemegyey és Burchard kíséretében.² Kossuth augusztus 15-én Asbóth Sándor alezredes kíséretében még Herkulesfürdőben volt szigorú incognitóban; 16-án este Asbóthtal Orsovába jött, hol már Szemere Bertalan és gr. Batthyány Kázmér volt miniszterek — ez utóbbi nejével — tartózkodtak. Ez időben történt a szent korona elásása Orsová mellett egy berekben, mint azt később, a korona megtalálása után Szemere naplójában részletesen elbeszélte.³ Kossuth eredeti szándéka szerint Szerbiába akart menekülni, de miután a vett hírek nem hangzottak biztatóan,⁴ Asbóthtal augusztus 17-én átkelt a Dunán és a nélkül, hogy a neki tulajdonított s az európai sajtóban elterjedt «Búcsúszó»-t⁵ küldte volna a hazába, új-Orsovánál török földre lépett s az első éjét sátor-táborban töltötte. A kiszökések azután még augusztus 24-ikéig tartottak;

¹ *U. és Á. L.-tár*, követjelentések 1849.

² Dészchán kormánybiztosnak egy aug. 2p-rő 1 tett jelentése szerint (*Genn-Ser-iratok* 1849.) Dembinszky és Mészáros kimenekülése már 13-án történt volna, de *Horváth Mihály* és Mészáros életrajzírója *Szokoly*, valamint *Imrefi* közlése a fenti adatot támogatja.

³ I. köt. 196. s köv. 1.

⁴ *Horn* (id. m. 66. l.) állítása szerint Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelem szívélyes meghívást s útleveleket küldött Kossuthnak, de ezek már nem találták őt Orsovában.

⁵ Állítólagos szövegét közli *Horn* is (id. m. 55- s köv. 1.).

utolsók voltak: Bem, gr. Guyon, Kmety és báró Stein tábornokok, kik egy csapat tiszttel, a székely zászlóaljjal, Kabos alezredes vezetése alatt és néhány száz huszárral az üldöző osztrákok elől nagy bajjal menekültek át a határon.

Kossuth és a vele menekülők augusztus 18-án ¹ mintegy harmincz szekeren vitettek Turnu-Severin oláhországi határhelységbe, a hol a következő napokon a már említetteken kívül csatlakoztak hozzájuk: gr. Batthyány István, Wysocky és Monti, lengyel és olasz légionáriusok-kai, Gorove, Fülep, Bittó, Imrédy, Hajnik, Házmán, Ivánka és Berzenczey képviselők, báró Majthényi, Szerényi és Egressy Gábor kormánybiztosok, Gyurmán, a hivatalos közlöny szerkesztője, Lórody, székesfehérvári polgármester, gr. Dembinszky őrnagy, a tábornok unokaöccse nejjével s még számosan.

Augusztus 27-én az összes menekültek török katonaság fedezete alatt hosszú sorban, részben bivalyoktól vont szekereken, lassú menetben Kalafatba szállítottak, hová 30-ikán érkezvén meg, még aznap átvitettek a Duna túlsópartján fekvő Viddin török megerősített városába, melyben Zia basa volt a parancsnok.² Az előkelőbb menekülteket a várbán szállásolták el, az alsóbb rangú tisztek és a legénység a sánczok közötti sáttortáborba szállottak, sokan a szabad ég alatt. A táborot török katonaság őrizte, mert a magyarokat, bár vendégeknek tekintették, mégis csak mint letartóztatottakat kezelték. Ez ugyan nem akadályozta meg az éjjelenkénti szökéseket, a mit megmagyaráznak a szinte tűrhetetlen hőségben elharapódzott ragályos betegségek, melyek sok áldozatot is követeltek ³ és a nagy nélkülözés. Még a várba szállásoltak is nagyon fogyatékos lakásban és élelmezésben részesültek s lovaik eladásával igyekeztek segíteni magukon; szeptember második felében azután a Kossuth sürgetésére némileg javult az ellátás.

«Az első napok — így írja egy emigráns — mondhatni, gondolkozás nélkül teltek el. Az események rohama oly váratlan sebességgel jött, hogy idő kellett, míg azon lethargiából, melybe mindnyájunkat sülyesztének, eszmélni kezdettünk.»⁴ Sokan szerencsejátékban kerestek szórakozást; Egressy Gábor a helyzethez illő Shakespeare-idézeteket jegyzett naplójába; mindnyájan szívszorulva lesték, várták a híreket a hazából. Kossuthtól is mindjárt a határ átlépésekor elvették kardját; ő pol-

¹ *Imrefi* (id. m. 26. I.) állítása szerint t9-én.

² A Magyarországon igen jó emléket hagyott *Feridun bey* török diplomata közlése szerint ez a Zia basa az ő édesatyja volt.

³ *László K.* (id. m. 8. I.) 340-re teszi a megszököttek, *Veress S.* (id. m. 39. I.) 300-ra a meghalt honvédek számát, *Mutter* (id. m. 48. és 83. I.) 500, sőt 600 halottról beszél.

⁴ *L. K.* (Gr. Lázár Kálmán) id. m. 41. I.

gári öltözékben jelent meg Viddinben,¹ honnan mindjárt tovább kívánt volna utazni, Angliába, de a basa nem adta meg az engedélyt. Csak Szemerének, Hajniknak s még néhány képviselőnek sikerült Belgrádból szerzett, más nevekre szóló útlevelekkel egy bárkán titokban tovább utazni a Dunán s a Fekete-tengeren át Konstantinápolyba jutni, a honnan Szemere és Hajnik Görögországot látogatták meg s azután Párisba utaztak. Ezért a szökésükért a visszamaradt emigránsok sok szemrehányással illették őket.

Kossuth a vár területén egy kis házban, nagyon hiányos berendezésű lakásban, visszavonultan élt s csak néha ment ki a táborba, buzdító, biztató szavakat intézni a katonákhoz. Egy emlékiraton dolgozott, melyben angol és franciaországi képviselői útján az ottani kormányokat akarta a szabadságharcz gyászos végének okairól fölvilágosítani, s a melyben — a balkáni viszonyokra is kiterjeszkedve — csodás jövőbelátással jósolta meg, hogy «Törökország szláv néptörzsei, segítve a horvétóktól és a szerbektől, pozdorjává fogják törni az ozmán birodalmat».² Később a Kossuth lakásán kisebb társas összejövetelek voltak, melyekben főkép a két Batthyány vett részt — Kázmér gróf nejével is — továbbá Asbóth és Szabó Imre ezredesek, valamint az ifjabb Dembinszky gróf magyarországi születésű neje is; ez összejövetelek — melyekben a kártyajáték is szokásos volt — rosszakaratú mende-mondákra szelgáU tattak okot, melyeket megbízható viddini krónikásaink határozottan megczáfolnak.

Kossuth ezalatt élénk levelezésben állott a Konstantinápolyban működő Andrássyval, a Párisban levő Telekivel s a Londonba küldött Pulszkyvol a magyar emigránsok kiszolgáltatásának megtagadása érde-» kében; ez iránt magához Palmerston lordhoz is ismételve fordult levéllel, melyet Thomson angol utazó vitt magával.³

Andrassy már szeptember 3-ikáról azt írta Kossuthnak,⁴ hogy a porta őt és társait kész oltalmába venni, de mindenesetre az ország bel-sejébe fognak szállíttatni vagy Candiába. Telekinek és Pulszkynak írni fog, hogy vegyék rá Palmerstont erélyesebb föllépésre. Leveléből ki-vehető, mily bőkezűen bánik a menekültek érdekében megmaradt pénzével. Ő — úgymond — Konstantinápolyban szándékozik maradni, míg ott valakinek használhat, azután pedig Helvécziaiba akar menni. «Légy

¹ *Egressy* (id. m. 45. l.) és *Horn* (id. m. 66. l.) azt mondják, hogy a menekültek bajuszát és szakállát levétette.

² Ezt az emlékiratot *Horn* közli id. m. 67. s köv. l. és *Szilágyi Sándor* (A magyar forrad, végnapjairól, 1850.) bő, nagyrészt czáfoló kommentárral.

³ Az első levelet közli *Horn*: 99. s köv. l., a másodikra nézve lásd *Hossuth* hátaim III. 321. l.

⁴ Úgy ez a levele, mint a következőkben idézettek a *Nemz. Muzeum* levéUtárában találhatóak.

erős a szerencsétlenségben, még nincs mindennek vége!» Ezzel zárja sorait.

Pulszky, teljes egyetértésben Andrássyval, közvetítők útján csakugyan Palmerstonhoz fordult, a kitől azt az üzenetet kapta, hogy ő a legerélyesebb rendszabályokra van elhatározva az emigráció védelme érdekében.¹ Azonban szeptember közepe táján Andrassy még csak azt írhatta, hogy a magyarok teljes szabadonbocsátását kizártnak tartja, s hogy a kiszolgáltatás veszélyét valószínűleg csak azok fogják elkerülhetni, a kik mohamedán vallásra térnek át. Nem helyeselheti minden részében Kossuthnak Telekihez és Pulszkyhoz intézett memorandumát, mely közlésre is volt szánva s a közlés szempontjából bizonyos pontokat elhagyni kívánna. Szerinte «kettőnek kell Magyarhon jövője miatt nagynak és szeplőtelennek maradnia: a népnek, mely legelső a világon és neked (Kossuthnak), kinek nevéhez van kapcsolva a népben Magyarország függetlenségének eszméje».

Andrássynak ez a közlése idézte elő az első meghasonlást az emigráció körében. Az utóbb teljesen fölöslegesnek bizonyult áttérés az iszlámra a menekültek további sorsára nézve, különösen az orosz ellen indítandó háború esetében, oly kecsegtetőnek látszott, hogy Bem s vele együtt Kmetty és Stein tábornokok azonnal kijelentették, hogy készek vallást változtatni; ² Kossuth ellenben, teljes egyetértésben Mészáros-sal, ezt megbecstelenítőnek jelentette ki s élesen szemrehányó levelet írt Bemnek, melyre ez viszont kíméletlen vádakkal telt levélben válaszolt. Ez a levélváltás, mely az egész táborban ismeretes lett, áthághatatlan válaszfalat emelt a két férfiú között s mélyrehatóan megzavarta a menekültek között az egyetértést. Kossuthnak sikerült az emigráció túlnyomó részét visszatartani az áttéréstől, de a Bem és társai példája még sem maradt követők nélkül; Guyon tábornok és Kollmann ezredessel együtt több magyar és lengyel tiszt s a legénységből is számosan renegátokká lettek s a török seregben megfelelő rangot és fizetést kaptak.³ Az emigráció kezdett három pártra szakadozni: azokéra, a kik Kossuthal ki akartak tartani, azokéra, a kik törökökké lettek és azokéra, a kik mind élénkebben haza kíváncsoztak. «Mi magyarok nem értünk egyet még a száműzetésben sem», panaszkolta Egressy Gábor.⁴

¹ Életem és korom, 11. 289. 1.

² Ennyit *Kmetty* magára és Bemre nézve sem vont kétségbe, de határozottan állította, hogy tőle később a tényleges áttérést nem követelték s Bem is előbb halt meg, mintsem az áttérést végrehajtotta volna. (Lásd *Vukovics Sebő* kiadatlan levelét Horváth Mihályhoz 1861 aug. 5-ről az *egri Lyceum* könyvtárában).

³ A magyar renegátok számát *Veress* (id. m. I. 34. I.) 332-TM, L. K. (id. m. 66. 1.) 216-ra teszi.

⁴ Id. m. 64. I.

Szeptember 24-én végre azt jelenthette Andrásy Kossuthnak, hogy a porta valahára határozottan megtagadta az emigránsok kiadását s hogy e miatt Ausztria és Oroszország megszakították a diplomáciai összeköttetést, de nem hiszi, hogy háborúra menjen a dolog. Igyekszik — úgymond — kieszközölni, hogy Kossuthékat Drinápolyba küldjék. Ez a hír, melyet már Londonból jött értesítések is jeleztek, a menekülőknek legalább a legrosszabb sorstól való megóvását jelentette, de jövőjüket illetőleg még teljes bizonytalanságban hagyta őket.

Az Andrásy híradásai is mutatják, a mint a — részben közismert — diplomáciai levelezések is tanúsítják, hogy a fényes porta állásfoglalása a menekültek kiadása ellen nem folyt le oly drámai csattanóssággal, mint azt Kossuth iratainak előszavában föltünteti. Hosszas tárgyalások előzték meg, soká volt kétes, a díván többsége heves vita után a kiadatás mellett foglalt állást; végre főképp az angol kormány határozott támogatása által vált lehetségessé a megtagadás, de ennek megtörténte után is — mint látni fogjuk — fenntartása és keresztülvitelének módjai számítálan jegyzékváltásra adtak okot. Mindez egyébiránt nem kisebbítheti a fiatal Abdul Medschid szultánnak és Reschid basa nagyvezérnek kiilőenösen ránk nézve feledhetetlen érdemét.

Szeptember 3-án az osztrák minisztertanács még teljes megnyugvással látszott fogadni azt a tényt, melyet a fennálló szerződések megvizsgálása derített ki, hogy t. i. a menekültek kiadatását a portától követelni nem lehet; a török kormány kötelessége csak az lehet, hogy őket ártalmatlanokká tegye és a határtól távol tartsa, a mint azt például annak idejében Ausztria Ypsilanti herczeggel szemben tette.¹ Mindazonáltal az osztrák követ, egyrészt a menekülőknek török földön való tömeges megjelenésétől s az angol követséggel való érintkezésüktől megdöbbenve, másrészt Titoff orosz követtől sarkalva, ugyanakkor a legnagyobb nyomatekkal követelte a magyar és lengyel menekültek kiszolgáltatását s úgy a török külügyminisztert, mint a nagyvezért figyelmeztette a mindkét császársággal való háború veszélyére; egyúttal utasította a viddini consult, hogy az ott internáltakra éber figyelemmel legyen. Szoros egyetértésben orosz collegájával, Stürmer gróf szeptember 4-én hosszas kihallgatáson volt a szultánnál, melyről részletesen beszámolt kormányán ridk. Ez alkalommal is erélyesen követelte a kiadatást; hangsúlyozta,

¹ Úgy ez az adat, mint a következők az *U. és Á. L.-tár* 1849-iki irataiból (min. tanács és követjelentések) vannak merítve, úgyszintén a *P. Napló* 1 85 1 -iki évfolyamában (tehát két évvel később) az április 1-től június 18-ig terjedő számokban közzétett diplom. jegyzékekből; e közzététel *Rónay Jácinttól* ered, ki a szóbanforgó jegyzékeket Naplótöredékeiben (I. 532. s köv. I.) is kiadta. Az emigránsok kiszolgáltatásának kérdését s különösen Anglia magatartását ez ügyben tárgyalja *Wertheimer* egy kisebb czikke: «England und die Auslieferung Kossuths an Osterreich» a *P. Lloyd* 1920 szept. 17-iki számában.

Az abszolútus kora Magyarországon. I. 23

hogy méltányolja a szultán emberbaráti érzelmeit, melyeket szerencsétlen menekülők iránt táplál, ámde az itt szóbanforgók nem szerencsétlen, tévútra vezetett emberek, hanem nagy gonosztevők, kik Isten előtt te! lősséggel tartoznak embertársaik patakokban elfolyt véréért, kik megszegették esküjüket, kötelességüket, elárulták királyukat, megbélyegezték becsületüket. Ezért követeli kormánya oly nyomatékosan kiadatásukat; az összes trónok védelme — a szultáné is — megkívánja, hogy ily bűnösökkéi szemben példa állíttassék. Elhibázott philanthropia volna egyes emberek megmentése érdekében ezeket fölládozni. A menekültek tartózkodása török földön mindenféle veszélyekkel jár, őrzésök lehetetlennek látszik, mert meg ha valami magányos szigetre is internáltatnának, megeshetnék hogy Anglia és Franciaország megszabadításukra expedióiót rendezne és ez háborút idézhetne elő. Sajnos, hogy egyáltalán befogadták őket török földre, holott az egyezmények más várakozásra jogosítottak; de he már ez megtörtént, hosszabb időzésük és össze gyülekezésük itt a szomszédban Ausztriára nézve egyenesen elviselhet tétlenné tenné a helyzetet, azt tehát minden áron meg kell akadályoznia. A követ kiemelte, hogy sokszor tapasztalta a szultán s még néhai atyja kegyét is személye iránt, de súlyos felelőssége érzetében köteles leplezetlenül föltárni a helyzetet, annál inkább, «mert fájdalmas volna rá nézve a megválás Törökországtól abban a tudatban, hogy ott közeli s komoly viszály magvait hagyja hátra. A szultán — mint a jelentés mondja — komoly figyelemmel hallgatta meg az előterjesztést s azután kifejezést adott a magyarországi háború szerencsés befejezése fölötti örömének, a melyet épen szerencsekívánat alakjában kívánt a császár előtt is tolmácsolni; reményét nyilvánította, hogy a két udvar közötti barátságos viszony zavartalan fog maradni. A porta eljárása a magyarországi háborúval szemben — a szultán nyilatkozata szerint — teljesen correct és barátságos volt; nem szabad a kormányt a nép körében és a sajtóban néha túlzottan megnyilvánuló rokonszenvekkkel azonosítani. A menekültek az általános és régi gyakorlat értelmében fogadtattak be s ittlétők — miután szigorú őrizet alatt tartatnak — semmi aggodalomra sem adhat okot. Stürmer «nem akart a fiatal uralkodóval vitába bocsátkozni-, csak jelezte, hogy minisztereivel tovább fogja az ügyet tárgyalni, a mit a szultán helyeselt.

Ugyanakkor az orosz czár — nagyobb nyomatékokat adandó az együttes lépésnek — Radziwill herczeg tábornokot, udvari emberét külön kabinetirattal küldte a szultánhoz a menekült oroszországi alattvalók ügyében, de azzal az utasítással, hogy Stürmer eljárását a magyar emigránsokra nézve is hathatósan támogassa. Titoff orosz követ egyidejűleg igen kategorikus utasítást kívánt Aali basa külügyminisztertől a menekültek kiadására nézve.

Már az osztrák internuntius e jelentése mutatja, hogy neki is tudo-

mása volt az angol követségnek a császári hatalmakéval ellenkező magatartásáról. Sir Stratford Canning angol követ tényleg már augusztus 25-ikétől kezdve levelezésben állott lord Palmerstonnal s határozottan a kiadatás megengedhetetlensége mellett érvelt; közölte vele Stürmer és Titoff követelődző jegyzékeit, melyeket tehát a török külügyminiszter egy perczig sem tartott titokban előtte, kiemelte a pillanat komoly és ünnepélyes voltát s úgy látszik, egyidejűleg az osztrák követtel és egyetértésben Aupick tábornok francia követtel személyesen jelent meg a szultán előtt amannak előterjesztését ellensúlyozandó. Ali basa őszintén megvallotta Stürmernek, hogy a porta feszélyezve van, mert az európai szabadelvű pártok támogatására Oroszországgal szemben esetleg szüksége lehet; ilyféle nyilatkozatokkal a két császári udvar képviselői közé nyilván éket verni igyekezett, mert Musurus bécsi török követ jelentéseiből azt a benyomást merítette, hogy Ausztria nem lesz hajthatatlan a kiszolgáltatás követelésében. Canning, kinek titkára bizalmas lábon állott Andrássyval, kieszközölte, hogy egy angol flotta már szeptember i-én elindult Malta szigetéről, a követ föllépésének esetleg erősebb nyomatókat adandó.

Erre orosz részről következett újabb lépés. Titoff követ Radziwill herczeggel együtt kért kihallgatást a szultántól s ez alkalommal ő is tiltakozott a «hamis philanthropia» ellen és utalt arra, hogy miután Oroszország is vérzett a magyar lázadás leverése érdekében, rá nézve nem lehet közönyös e lázadás értelmi szerzőinek sorsa. Minthogy a szultán velők szemben is csak kitérő, általános szólamokra szorítkozott, Titoff Stürmerrel együtt ultimátumszerű jegyzéket intézett Aali basához, két nap alatt követelvén határozott igenlő választ s ellenkező esetben a diplomáciai viszony megszakításával fenyegetődzve; Radziwill herczeg pedig visszautasította a neki följánlott török kitüntetést.

E közben a szultán elhatározta, hogy az összeütközés elhárítása érdekében közvetlenül fordul a magasabb fórumokhoz s a diván főügyvivőjét, Fuad effendit, küldte a pétervári udvarhoz szeptember 14-ikéről kelt levéllel s ugyanakkor levelet írt az osztrák császárnak; ismételve kifejezván szerencsekivánatait, őt baráti érzelmeiről s arról biztosította, hogy a magyar menekültek szigorú őrzéséről olyképen fog gondoskodni, hogy azok a jövőben semmi gondot ne okozzanak s szives elnézését kérte azért, hogy a kiszolgáltatás iránti kívánságának meg nem felelhet; ez ügyre nézve követe előterjesztéseit az uralkodó jóindulatába ajánlotta.

Azalatt a diplomáciai harc Konstantinápolyban tovább folyt. A szorongatott porta a kiszolgáltatás ügyének alapjául szolgáló kérdéseket hat pontba foglalta,¹ melyekre Canning angol és Aupick francia

¹ Ezeket Horváth M. közli, id. m. III. 584. l.

követtől választ kért. Természetesen biztos lehetett felőle, hogy a válasz a menekültekre nézve kedvezően fog hangzani; hiszen különösen Canning kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a porta megalázását s az emberiség általános szabályainak megsértését jelc-
tené a ^parancsoló és hatalmaskodó követelésed előtt való meghátrálás s hogy Ausztria és Oroszország követelése fenyegeti a keleti kérdéshez fűződő európai közérdekeket, mert Törökország függetlenségét újból kétségessé tenné. A megkérdezett követségek arról is biztosították a portát, hogy kormányaik az e miatti hadüzenetet a császári hatalmak részéről kárhozhatnák s szükség esetén nem hagynák a portát támogatás nélkül, sőt versenyezve ajánlanák föl szolgálataikat.

Hátát ilyenképen fedve látván, a porta szeptember 17-én nagyon barátságos hangú válaszban, melyben a menekülteknek azonnal távo-
labbi helyre való elszállítását helyezte kilátásba, határozottan és végleg megtagadta a kiadatásra vonatkozó kívánság teljesítését. Erre Radziwill herceg búcsúvétel nélkül elutazott s a két követ bejelentette a diplo-
máciai viszony «félbeszakítását», nem «megszakítását», mert a török-
országi osztrák és orosz alattvalók jogi és anyagi érdekei szempontjából a nem politikai jellegű administratív érintkezést fönntartani kívánták. Schwarzenberg herceg a vett értesítés után ^hivatalon kívül' fogadta Musurus követ előterjesztéseit.

Stratford Canning ugyanazon napról kelt jelentésében csodálatát fejezte ki a török kormány bátor állhatatossága fölött, melyet «az em-
beriség, jog, becsület és méltóság» megóvásában tanúsított, de egy-
úttal aggodalmát az előállható komoly következmények miatt. Ezekre való tekintettel azonnal meg is kereste Parker admirálist, a középtengeri flotta parancsnokát, hogy az Archipelagusban készenlétbe helyezkedjék s a követséggel érintkezésbe lépjen. Tény, hogy nemcsak Stürmer és Titoff követek fenntartották háborús fenyegetődzésüket az esetre, ha a menekültek közül csak egy is megszöknék, hanem a török politikai kö-
rökben és közvéleményben is ez időben erős ellenzéki áramlat keletke-
zett, mely helytelenítette azt, hogy «pár idegen lázadó miatt» a porta két nagyhatalommal szakított. Azonban ez az ellenzés nem tántoríthatta meg többé a török kormánynak a nyugati hatalmaktól erélyesen támog-
gatott magatartását.

Most ismét vissza kell térnünk a Viddinben bellebezett emigránsok további élményeihez. Kossuthnak egy október 2-ikáról Komárom városá-
hoz intézett nyílt levele terjedt el akkor a hazában is, melyben a komá-
romiakat —akkor már elkésve— kitarásra buzdította s melyben először szegezte egész nyíltan az árulás vádját Görgey ellen.¹ Kossuth ez idő-

¹ Közli Horváth M. (III. 589. s köv. 1.) és Szemere B. (Napló, I. 77. s köv. I.) Beöthy Ákos (id. m. III. 402. 1.) azt állítja, hogy Kossuth c levél tartalmát később megtagadta.

beli összes kiadványaiban Magyarország teljhatalmú kormányzójaként nyilatkozott, intézkedett, parancsolt és tiltott, habára kormányzói hatalmát a világsi nap előtt tudvalevőleg letette. E minőségében állított ki — kormányzói pecsét alatt — bizonyosságleveleket, óvást egyes, Erdélyben történt birtokháborítások ellen, újított meg tábornoki kinevezést, sőt új katonai kinevezéseket és előléptetéseket is eszközölt s utasítást adott Lórodynak a menekültek összeírása s azoknak tanácskozás végetti összehívása iránt.¹

Időközben az osztrák kormány — valószínűleg bizonyos Kovács Fái, (azelőtt Schmidi) ² nevű ügyvéd és titkos ügynök útján— értesüvén róla, hogy a török földre menekült honvédcsoportok körében terjed a hazába való visszatérés vágya, Haynau útján Hauslab tábornokot bízta meg azzal, hogy néhány hajóval a Dunán Viddinbe lemenvén, ott szedje össze és hozza haza a megtérni kész lázadókat. A katonák[^]nak, a mennyiben osztrák alattvalók, őrmestertől lefelé teljes büntetlenség s alkalmasság esetében a hadseregbe való befogadás lesz biztosítandó; a tiszteknek kijelentendő, hogy ha visszatérnek, tartoznak ugyan magukat haladéktalanul a bizottsági vizsgálatnak alávetni, de kilátásuk van lehetőleg enyhe elbánásra. A visszatérés az osztrák határig török, azontúl osztrák csapatok őrizete alatt fog történni.

Hauslab tábornok megérkezvén hajóival, Kossuth október 14-én kiáltványt bocsátott ki, melyben mindenkit fölszólított, hogy ne térjen haza, mert ott szolgaság vár rá, inkább lépjen be a török hadseregbe, a mit vallásváltoztatás nélkül is megtehet.³ A következmények megmutatták, hogy Hauslabnak falragaszokon hirdetett ígéretei egyes hazatért honvédtiszteket csakugyan nem óvtak meg a börtöntől; mindazonáltal ezek az ígéretek, egyes ügynökök rábeszélése s főleg a honvágy és a bizonytalan jövőtől való félelem elég erősek voltak arra, hogy a Viddinben összegyűlt menekülők nagyobb részét — mintegy 3000-et ⁴ — többnyire legénységet s köztük csak mintegy 100 nem magyart hazatérésre indítson. Ezen nem változtathatott az sem, hogy Guyon tábornok vezetése alatt a kitarítani kész emigránsok egy csoportja letépte a Hauslab falragaszát s zajos tüntetést rendezett az indulni készülő hajók előtt.

Időközben a porta is elhatározta magát arra, hogy a császári hatalmának tett ígéretéhez képest a forradalmi menekülteket egyelőre legalább valamely, a monarchia határaitól távolabb eső helyre szállíttassa.

¹ Nemz. Múzeum levéltára; Imrefi id. m. 66. s köv. 1.

² A külügyminisztérium irataiban (U. Á. L.-tár) így nevezetik; Imrefi (id. m. 144. I.) tudni véli, hogy Kovács Pál tanfőúrnak fia volt.

³ Ezt gr. Lázár K. írja (id. m. 71. s köv. I.) ellentétben Horváth Mihályival (111. 591. I.) és Imrefivel (id. m. 149. I.).

⁴ A követjelentés szerint 3360-at.

Ilyen helyként a Bulgária keleti részében, a Balkán kifutványai alatt fekvő Sumlára esett a választás.

Miután a Bairam-ünnep alkalmából Zia basa a szultán megbízásánból Kossuthot egy szép hintóval s egy arabs rabszolgával ajándékozta meg s az összes magyarok, mint a padischah vendégei között pénzt osztott ki, november legelső napjaiban a menekültek török katonaság fedezete alatt útnak indultak Viddinből Sumla felé,¹ ki hintón, ki lóháton, ki bivalyoktól vagy ökröktől vont szekeren. Az utazás — kivált a rossz utak és a nyomorult éjjeli szállások miatt — a legtöbbekre nézve gyötrelmes volt s oly soká tartott, hogy a csapat vége csak november 23-án érkezett meg rendeltetése helyére.

Itt már a magyar menekültek száma kevéssel haladhatta meg a 300-at,² Kossuth és az emigráció főbbjei szerény magánházakban találtak elhelyezést, a többieket a kaszárnyákba szállásolták be. Kossuthon kísérői itt már bizonyos zárkózottságot, komorságot véltek észrevehetni; életét is féltették orgyilkosságtól, mert gyanús alakok mutatkoztak Sumlán, kik az osztrák ügynökökkel összeköttetésben látszottak állani; arabs rabszolgája azonban rendkívüli hűséget tanúsított iránta, mindenüvé elkísérte s éjjel ajtaja előtt aludt.

Kossuth nyomott hangulatának egyik oka kétségkívül a családjáért való aggodalom s az utánuk való vágyódás is volt. Ismerjük a viszontagságokat, melyeket ez időben gyermekei, anyja s nővérei átéltek. Elrejtözve élő nejének megható levelet küldött még november i-cn Viddinből, egy közönséges levél sorai közé csak vegyi úton előtűntethető tentával melyben elpanaszolta, hogy tíz hete mitsem tud sorsukról s annak a reményének adott kifejezést, hogy néhány hét múlva Londonban lesz, azzal a kilátással, hogy hazáját még megmentheti. E terve érdekében Sumlából levelet írt Londonba Henningson kapitánynak, kit előbb Magyarországra is küldött megbízásokkal, a majdani magyar fölkelés számára előkészítendő fegyverkészlet, kölcsön és bankó-

¹ Az *Osterr. Reichszeitung* nov. 18-án egy viddini levelet közölt (másolata *Vörös Antal* iratai közt, *Nemz. Muz.*), mely elmondja, hogy Kossuth az elutazás előtt beszédet tartott az egybegyűlt magyarok között, melyben magasztalta a szultánt, ki az emigránsok kiadatását megtagadta, hivatkozott a nyugati államok támogatására s biztosnak mondta a kitörendő háborút, mely Magyarország föl fogja szabadítani; Sumlát alkalmas helynek mondta arra, hogy onnan az emigráció betörjön Magyarországra s kiirtsa az uralkodóház maradványait. (!) Eltekintve a beszédészöveg valószínűtlenségeitől, miután az emlékiratíró emigránsok, kik annyi részletet beszéltek el e napokról, ezt a beszédet egy szóval sem említik s *Imrefi* (154. l.) egyenesen megczáfolja az egész híradást, nagyon kétesnek tekinthetjük, bár azt *Szilágyi S.* (*A magy. forrad. napjai*, 1850. 107. s köv. l.) átvette s az ő közlése nyomán *gr. Lázár K.* is (id. in. 81. s köv. l.) reprodukálta.

² *Egressy* (id. in. 114. l.) yoo-ra teszi számukat. A *követjelentés* szerint Viddinben okt. 29-én 426 magyar volt. (U. A. L.-tár).

³ *Vörös A.* gyűjt, a *Nemz. Múzeum* levéltárában.

gyar tárgyában.¹ A jövőbe vetett bizalmát táplálhatta gróf Teleki Sándor levele, melyben őt Párisba hívta, hogy onnan Londonba, sőt Amerikába is utazzék, mert őt ma Európa egyik legnagyobb emberének tekintik mindenütt; Teleki biztosan hitt a tavasszal kitörendő háborúba s a magyar ügy győzelmébe.

Az emigránsok sumlai időzések alatt, mely majdnem az egész télen át tartott, többnyire rossz lakásaikban sokat szenvedtek a nagy hideg miatt. Egyébként igyekeztek beletörődni a viszonyokba; kisebb társaságokba szervezkedtek, hogy egymás szükségén könnyebben segítsenek s idejüket jobban eltöltsék; a török kormánytól mindenkinek rangja szerint kiszabott havi tartásdíjból a jobban ellátottak segélyezték a rosszabbul ellátottakat. A kik török földön való maradásra gondoltak, azok a török nyelv megtanulására adták magukat.

Az 1850-iki újév napján istentiszteletet rendeztek s Berzenczey László volt képviselő s a székely fölkelés szervezője dagályos ünnepi beszédet mondott; azután testületileg üdvözölték Kossuthot és a többi vezérférfiakat. Az emigráció vezetői közötti összhang ez időben mélyen meg volt zavarva; említettük már a Kossuth és Bem viszályát; ehhez járult még a volt kormányzó és Perczel közötti meghasonlás is, a melyet tokozott a sumlai parancsnok, Halim basa eljárása, ki a menekültek vezetőiül inkább a tábornokokat tekintette, mintsem Kossuthot. Ezeknek az egyenetlenségeknek a híre elhatolt Ausztriába is, a hol az emigráció teljes fölbontására irányuló reményeket fűztek hozzá még a kormány körében is. -

Nagy kellemetlenséget szerzett a menekülteknek Rösler rustsuki osztrák alconsul és Jazmagyi tolmács megjelenése Sumlán, kik nyilván az emigráció ellenőrzése és kikémlése végett jöttek oda s kikkel egyidejűleg horvát és szerb fegyveres egyének telepedtek le a városban. \ magyarok Kossuth elleni merénylettől tartottak s miután Pollák honvéd főhadnagynak, kit az osztrák ügynökökkel való egyetértés gyanuja terhelt, ez utóbbiak menedéket adtak, a menekültek egy része megtámadta az alconsul szállását. E miatt nagy fölzúdulás lett és Halim basa kíméletlen rendszabályokat alkalmazott a magyarok ellen, melyek miatt Kossuth Konstantinápolyban panaszt emelt.

Ez időben — január közepe táján — érkezett meg Sumlába Kossuth neje, kinek sikerült Wagner Gusztáv tüzérőrnagy anyja segítségével s más névre szóló útlevéllal «Ieronsolva testben, lélekben», a hazából kimenekülnie s török földre jutnia. Az emigráció tagjai szónoklással, dallal ünnepélyesen üdvözölték vezérük nejét megérkezése alkal-

¹ A sajátkezű fogalmazvány a *Nemz. Múzeum* levéltárában.

² *Nemz. Múzeum* levéltára.

³ *U. és A. Lev.-tár*, min. tanács 1849. *Pester Zeitung* 1849 decz. 23.

mából.¹ Február elején azután megjött Achmed cffendi, a szultán biztosa, azzal a megbízással, hogy kiszemelje az emigrációnak azokat a tagjait, kik a két császári hatalommal történt megegyezés értelmében a török birodalom valamely távolabbi részében lesznek huzamosabb időre bellebbezendők.

Csodálatos módon a kiadatás kérdése a porta véglegesen tagadó válasza s az orosz és osztrák követek és a porta közötti diplomáciai összeköttetés «félbeszakítása» után főkép Anglia fenyegető magatartása következtében élesedett ki. Lord Palmerston szükségesnek látta további erélyes jegyzékekkel s Canning követ nem kevésbé erélyes nyilatkozataival támogatni a porta állhatatosságát, sőt november elején az angol flotta tényleg behatolt a Dardanellákba. Az angol külügyminiszter még azt is megengedte magának, hogy a török kormányt arra biztassa: engedje megszökni az emigránsokat, az angol hajóraj ebben segítségökre lesz. Habár tehát a bécsi és szentpétervári kabineteknek a meghátrálás látszata nélkül most már alig lehetett kívánságuk visszautasításába belenyugodniok, mégis mindkét helyen a békés irányzat győzött. A pétervári kormány volt az, a mely mint előbb engesztelhetetlenebbnek, most viszont engesztelékenyebbnek mutatkozott; a Törökországgal szemben kétségkívül már akkor fennállott ellenséges szándéka megvalósítását jónak látta néhány évre elodázni. E fordulat Schwarzenberget is a helyzetbe való belenyugvásra készítette s így most már könnyű volt az angol kabinetnek a béke kedvéért kijelenteni, hogy Parker tengernagy a maga jószántából ment hajóhadával a Levantéba s csak a rossz időjárás elől keresett menedéket a Dardanellák bejáratában, a honnan csakhamar visszavonult; mindazonáltal az osztrák követ a portával való rendes diplomáciai érintkezés fonalát csak az internálással összefüggő összes kérdések tisztázása után, 1850 márcziusában vette föl.² Kevéssel később Stürmer, mint a ki sikerre nem vitte Ausztria törekvését, visszahivatott Konstantinápolyból s helyét egyelőre Klezl ügyvivő foglalta el.

Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása Stürmer és Aali basa között már november 7-én vette kezdetét; már ekkor mutatta be a követ az orosz collegájával egyetértőleg megállapított első listáját azoknak az emigránsoknak, a kiknek, mint főbűnösöknek, szigorú bel'ebbczés által veszélytelenné tevését követelték a császári hatalmak. Ez a névjegyzék 36 nevet tartalmazott, köztük 24 magyart; azonban ez a végleges megállapításig még sok változáson ment keresztül, mert az első követelés oly egyénekre is kiterjedt, a kik sohasem voltak Sumlán letartóztatva, mint Szemere, Horváth Mihály, Hajnik, Beöthy Ödön, Madarász

¹ Néhányan Kossuth jövetelével hozzák összeköttetésbe a fiatal Dembinszky grófnénak Sumlából való eltávozását.

² *U. és Á.L.tárr*, követjelentések 1849—1850. P. *Napló* 1851 ápr. 18., jún. 20-iki számok.

László, Táncsics, s mert a tárgyalások folyamában többeknek tényleg sikerült Sumláról Konstantinápolyba, sőt tovább is jutniok, a miért Ausztria nem győzte szemrehányásokkal illetni a portát. Gyorsabban jött léire a megállapodás az internálás helyét és idejét illetőleg. E szerint a renegátok száműzetési helyéül Aleppót, Ő többiekéül pedig Kiutahiát választották. Ausztriának azt a kívánságát, hogy a török biztos mellé ő is küldhessen az utóbbi helyre Kossuthck szemmelkísérésére megbízottat, a porta, mint bizalmatlanság jelét visszautasította, ellenben megígérte, hogy a szigorú őrizetről gondoskodni fog. Ausztria eredetiig három évben kívánta volna a belcbbezés idejét megállapíttatni, azonban belenyugodott abba, hogy az emigránsok semmiesetre sem 1850 vége előtt s csak akkor legyenek a török földről eltávolíthatók, ha Magyarországon a nyugalom teljesen helyreállott, a mire nézve egyébiránt az osztrák kormány beleegyezését fogja a porta kikérni.¹

Ahmed effendi utasítása értelmében a Sumlában együtt levő magyar menekültek közül csak a következők köteleztettek a Kiutahiában való internáltatásra: Kossuth Lajos, gr. Batthyány Kázmér, Mészáros I. ázár, Perczel Mór és Miklós, Asbóth Sándor, Gyurmán Adolf és Szöllősy (előbb Schuller) János, ki Kossuthnak, majd Batthyáynak titkára volt. Habár az emigráció minden áron együtt akart volna maradni, a kijelöltek családtagjain és legszükségesebb házi személyzetén kívül csak mintegy 26 rangbeli egyénnek engedtetett meg a Kossuthékhoz való önkéntes csatlakozás; ezek között voltak Katona Miklós ezredes, Ihász Dániel alezredes, Házmán Ferencz, Berzenczey László, több őrnagy és százados és Ács Gedeon ref. lelkész.² A lengyelek közül Dembinszki, VVisocky s még néhányan utasíttattak Kiutahiába. A mohamedán vallásra térni kész menekülők közül Aleppóba való elszállításra kijelöltettek: Bem (most már Murát basa), Kmetty (Ismail basa), Stein tábornok (Ferhát basa) s néhány magyar és lengyel.³

Távozása előtt Kossuth, kit internáltatása rendkívül elkeserített,⁴

¹ *U. és . L.-túr*, min. tanács 1849.

² *Veress Sándor* hitelesnek és teljesnek látszó közlése szerint az önkénytelen internáltakhoz tartoztak még a fentebbieken kívül Bíró Ede, Karády, Kallapsza, Kovács, Vagner, Halász, Cseh, Fráter, Koszta, László, Vaigl, Török, Kinizsi, Kapner, Szerényi, Szabó, Grehenck, Lüley, Demeteri, tVlihálovics és Harczai, továbbá néhány altiszt és cseléd (id. m. I. 115. I.). E névjegyzék majdnem valamennyire nézve megegyezik a *László K.* és *Egressy* közlésével. A Kiuta«hiában utóbb tényleg együtt voltak pontos névjegyzékét adja a *László K.* id. m. 53. s köv. l.

³ *Veress S.* szerint a fent megnevezettekén kívül: Balogh János és Viktor, Léway János, Nemegyei, Fialla, Alberti, Árvay, Lórody, Zsarzicky, Kohánszky s két Jordán a magyarok közül.

⁴ *Vertheimer* egy újabb tanulmányában (Ludw. Kossuth's Freilassung stb. P. Lloyd 1920 máj. 25. s köv. sz.) levéltári adatok alapján írja, hogy Kos-

a visszamaradókhöz ezeket könnyekig megható beszédet intézett, mezenben sorsát a Rákócziéval s Thökölyével hasonlította össze s híveit arrbuzdította, hogy az elnyomott haza és szabadság újrafeltámadásában higgyenek. Fölötte érzékeny búcsú után ő és sorsának osztályosai február tó-án keltek útra Várnába, a hol hajóra voltak szállandók. A rer.e-gátok társasága február 24-én követte őket.

A Sumlában visszamaradt menekülteken, kikkel Kossuth ottléte alatt sok jót tett,¹ vezérok távozása után nagy elszomorodás és elégedett lenség vett erőt. Habár Ahmed effendi távozása előtt kikérdezte mind-egyiket, hogy minő foglalkozást kíván török földön űzni, vagy külföldre óhajt-e menni? érdekökben semmi sem történt. Június közepéig együtt tartották, azután csekély segedelemmel elbocsátották őket; legtöbben Konstantinápolyban telepedtek le, hová már előbb is elszállingóztak egyesek; némelyikük sorsával még a továbbiakban fogunk foglalkozni. Konstantinápolyi időközben elhagyta Andrassy, mert Stürmer már az ő kiadatását követelte ~ s megbízatását ott Guyon — most már Kursid basa — vette át. Egressy, miután honvágytól űzve inár áprilisban visszatérni próbált s eljutott Belgrádig, ott egyesült családjával s azzal együtt költözött Konstantinápolyba; de itt sem volt nyugta, míg augusztus végén kegyelmet kapott s hazatérhetett. Visszatérhetéscort folyamodott Konstantinápolyból már 1849 november végén gróf Batthyány István is, de kérése, a követ pártolása ellenére csak később talált meghallgatásra. A sumlai menekültek egy része Amerikába utazhatás végett társasággá szervezkedett; maga Kossuth adott még nekik melegen ajánló levelet az Egyesült Államok kormányához s kétségtelen, hogy a Londonban székelő amerikai követség már 1849 novemberében készségesen mozdította elő a magyar emigránsok letelepedését az észak-amerikai köztársaságban. Mindazonáltal az európai török földön maradt magyarok közül csak kevesen költöztek ki oda.

Kossuth és társai a nélkül, hogy Konstantinápolyban kiszállaniok megengedettet volna, február 2--én a Márvány^tengeren át Brussába érkeztek, a hol a renegátok társasága is utolérte őket s a hol április 6-ikáig kellett vesztegelniük. Kossuth itt is kormányzói teendőkkel foglalkozott s innen küldte el Ujházy Lászlónak amerikai magyar követté való ki-nevezését. A Konstantinápolyban székelő északamerikai követnek szán-deka volt őt és társait — kormányának utasításához képest — hajon

suth elutazása előtt kétségbeesésében öngyilkossági kísérletet követett el s csak neje mentette meg életét; de miután az emigránsok följegyzéseiben erről semmi szó sincs, valószínű, hogy csak az osztrák ágensek gyakran túlzott jelentésein alapul e közlés.

¹ Lásd *Mutter* id. in. 147. I.

² *Wertheimer* «Andrassy» I. 58. I.

az Egyesült Államokba szállítani;¹ azonban e szándék meghiúsult; a menekülteket török fedezet alatt elszállították rendeltetésük helyére: Bemet és a többi áttérteket Aleppóba, Kossuthot és a vele levőket pedig nehéz, kátyús utakon, ökröktől vont kocsikon a Kis-Ázsia anatóliai részének fennsíkján fekvő Kiutahia megerősített városba.

Itt Szulejman bey várparancsnok a menekülteket s különösen Kossuthot fölötte udvarias bánásmódban, kifogástalan ellátásban s illő tiszteletben részesítette, minden kívánságát teljesíteni igyekezett, de a mellett szigorú őrizet alatt tartotta biztonsága miatt is, de meg azért is, mert egy esetleges megszöktetés rá nézve, ki Ausztriától is tiszteletdíjban részesült,² nagy felelősséggel járt volna; egyes szöktetési kísérletek híre Magyarországra is elhatolt.³ Az internáltak majdnem mind a jól épült nagy kaszárnyában kaptak elhelyezést, melylyel szemben kertet is bérelt számukra a parancsnok s azt kis mulatóházzal látta el; ez a «Kossuth-kert» volt aztán gyűlőhelye a volt kormányzó környezetének, mely örömnépélyt rendezett, mikor június 18-án Kossuth nővére, Ruttkayné és három gyermeke szerencsésen megérkeztek Kiutahiába. Ruttkayné rövid idő múlva visszatért a hazába.

A száműzöttek és kísérőik, kiknek száma — néhány későbbi jövevény hozzászámításával — 113-ra tehető,⁴ Kiutahiában is megtalálták a társas együttlét és foglalkozás lehetőségeit; a porta havidíjban részesítette őket s annak egyenetlenségeit igyekeztek egymás között kiegyenlíteni. Nyelveket tanultak s egyesek — mint Mészáros és Perczel — emlékirataikon dolgoztak. Nagy benyomást tett rajok Bemnek 1850 decemberében, Aleppóban bekövetkezett halála. Megünnepezték Lajos napját, továbbá márczius 15-ét, még az Egyesült-Államok függetlenségének évfordulóját is; újév napján testületileg üdvözöltek Kossuthot s a többi kitűnőségeket is; az ünnepi szónok rendesen Berzenczey volt. Egyébként az egyetértés itt sem volt teljes, a gyanúsítások, bizalmatlankodások itt sem hiányoztak, sőt maga Kossuth kénytelen volt kisázsiai tartózkodásának vége felé súlyos vádakot emelni néhány addigi bizaU masa ellen. Legszorosabban tartott össze a két jó barát: Dembinszky és Mészáros; azonban Dembinszky már 1850 februárjában, Mészáros pedig májusában elhagyta Kiutahiát; Perczel magának élt családjával, Kossuthal legtöbbit Wisocky érintkezett; Perczel, sőt Batthyány és Mészáros is meglehetősen távol tartották magukat tőle.⁵

¹ A követ erre vonatkozó levelét lásd *Horn* id. m. 194. s köv. 1. Állítólag az angol és szárd eonsulok is erre törekedtek volna. (*Wertheimer*: Kossuth's Preilassung.)

² *Wertheimer* id. czikke.

³ *Magy. Hirl.* 1850 decz. 10.

⁴ *László K.* id. ni 44. s köv. 1.

⁵ Lásd Mészáros levelét *Szemere* Naplójában (1. 117. I.) és *Vukovics S.* levelét (185- febr. 20.) az Egri Lyceum könyvtárában.

Kossuth tanulmányainak s terveinek szentelte idejét. A hadászatba állítólag Bulharin tábornok vezette be;¹ tökéletesítette magát a nyelvekben, a minek köszönhette, hogy utóbb Angliában és Amerikában rögtönzött szónoklataival százezrekben keltett csodálatot és lelkesedést. A távolból sokan igyekeztek őt már itt fölkeresni, de Ausztria félelme és a törökök örökösége miatt csak kevesen jutottak hozzá. Már 1850 októberében meglátogatták őt Urghart (Dávid) angol parlamenti tag és kiváló író, az oroszok ellensége s a magyarok és törökök lelkes barátja, továbbá Thomson, ki már előbb is levelezésének közvetítője volt és Regaldi olasz rögtönző költő; mindannyian nagy csodáiéivá lettek. Deczemberben Szentgyörgyi huszárszázadosnak, ki Magyarországból kiszökött, sikerült Kiutahiába eljutnia. Ott járt a már említett í Lennigson angol kapitány is, ki Londonból megbízást kapott egy szöktetési terv végrehajtására; azonban, bár hosszasabban időzött Kis-Ázsiában s már hajókat is bérelt, meggyőződött a terv kivihetetlenségéről.² Egy Massingbird nevű gazdag angol, ki Kossuthnak később is ragaszkodó híve volt, már Kis-Azsiában fölkereste s ott egy, a magyarok részére Smyrna közelében létesítendő telep tervével foglalkozott, mely szintén dugába dőlt. Gould amerikai festő is megfordult az internálás helyén s arczképeket készített a vezetőférfiakról és Mack ezredes, kinek összeköttetése Kossuthal oly végzetessé vált sok honfitársára nézve, személyesen is járt Kiutahiában, Pulszky közlése szerint francia festőnek mondva magát. Saját vallomása szerint a szerencsétlen véget ért May János is érintkezésben volt Kossuthal török földön.² Végül már 1851 augusztusában Bodola Lajos honvédfőhadnagy érkezett Kossuthhoz, ki őt fontos megbízásokkal s levelekkel indította útnak.

Ha ilyenképen a volt kormányzónak már a személyes érintkezések is némi módot nyújtottak arra, hogy — mint maga vallotta⁴ — már kisázsiai bellebbeztetése alatt ne csak a hazai viszonyokat illetőleg, hanem az európai diplomáciai körökben is a magyar ügyre nézve előfordultak iránt «folyvást a leghitelesebben értesítve» legyen, még inkább mozdította ezt elő kiterjedt levelezése, mely egyúttal a jövőt illető terveit is szolgálta.

Ez időbeli levelei közül sok jutott már nyilvánosságra, néhány még levéltárakban rejtőzik. A hazába egyik nővérének írt levelét ismerjük, mely magánügyekre, pénz- és ruhaküldeményekre vonatkozik.⁵ Kossuth magyarországi megbizottaival folytatott levelezéséből bírjuk egy Figyel-

¹ *László K.* 58. I.

² *Pulszky id. in.* III. 66. s köv. I

³ *U. ott* 35. s köv. I. May ott jártára nézve I Kempen 1852 szept. 12-iki jelentését *U. Á. L. Gensd. Dép.*

⁴ *Irataim* III. 345- I.

⁵ *Vörös A. irom. közt.* (1851 ápr. 6-ról.)

messy kapitányhoz intézett utasítását már 1851 júniusából, mely a levélvivő szóbeli közléseire hivatkozik s hangoztatja, hogy bár fogoly, kezében tartja a világmozgalom szálait; higgyen és bízzék kiki, neki még van jövendője is!

Egy levelet és egy pecsétetes okmányt Macknak küldött ugyanazon év júniusában, illetőleg augusztusában s utóbb, már elutazásakor, még egyet; ezek tartalmának lényegét s_# következményeit már megelőzőleg ismertettük. Ezek — mint tudjuk — a Kossuth részességét az 1851 őszén megindult, de csakhamar fölfedezett hazai összeesküvésben kétségtelenné teszik.

Kossuth összeköttetésben vall; ez időben a Törökországban levő magyar emigránsokkal is; levele, melyet a várnai angol consul juttatott rendeltetése helyére, sajnálkozását fejezi ki azoknak elhanyagoltatása fölött, kiktől elszakadni volt kénytelen, a mi miatt Konstantinápolyban panaszt is emelt és arra biztatja őket, hogy vagy Szerbiában vállaljanak katonai szolgálatot, vagy Amerikába költözzenek. Később 5000 piastert küldött a szűkölködő konstantinápolyi magyarok között való szétosztás végett.¹

Mindjárt száműzetése helyére való érkezése után levelet írt Kossuth Teleki Lászlónak, melyben panaszkodik a magas fekvésű hely zord égalja és kietlen vidéke miatt és sóvárogva óhajtja a szabadulást, melyet az Ausztria és a porta között beállott udvarias és békés diplomáciai viszony mellett nem vár előbb mint egy év múlva; a valóságban bizony még sokkal tovább kellett várnia. Palmerston közbelépésében reménye kedik, de írt a konstantinápolyi angol, francia és amerikai követeknek s egy emlékiratot a lapok számára, Telekit pedig most utasítással látja el az angol vezető politikusok megfelelő informálása végett.² Szemere állítása szerint küldött Kossuth Parisba egy tervezetet is, melyet a drezdai konferencia s Ausztriának a német birodalomba való belépése elleni tiltakozás céljából szerkesztett s a mely helyett a Párisban levő magyar emigránsok más szövegben állapodtak meg. Kossuth azonban irataiban erről mitsem említ, sőt teljes mértékben helyesli a Párisban készült emlékirat tartalmát.³

Pulszkyhoz írt leveleiből is ismerünk néhányat; 1850 augusztusában arról panaszkodik, hogy nem kap tőle levelet s arra buzdítja, hogy legyen támasza a Londonba menekült magyaroknak.⁴ Novemberben

¹ Közölte *Hentaller*: Bála vásári szüret 27. 1.

² Az előbbi levelet *Horn* közli: id. m. 224. s köv. 1., az utóbbira nézve I Bach 1851 aug. 23-iki polit. heti jelentését: *U. Á. L.-tár.*

³ Ezt *Pulszky* közli: 111. 36. s köv. 1.

⁴ *Szemere* Naplója II. 339. 1. *Kossuth* Irataim, I. 15. s köv. I.

⁵ *Turóczi-Trostler* J. Levelek a magy. emigrációból: M. Figyelő 1913 V. 369. I.

azután terjedelmes utasítást küldött Pulszkynak londoni közbenjárására s magatartására vonatkozólag. Már e levelében jelzi, hogy kiszabadulása esetében a magyar emigránsok közül kikkel óhajtana szorosabb érintkezésbe lépni s különösen Asztalost, gr. Bethlen Gergelyt és Vettert említi meg. Deczember 21-én újabb levél megy Pulszkyhoz, melyben a hevesen vágyakodónak optimismusával most már előnyt lá+ Kossuth abban, hogy oly soká távol kellett maradnia Angliától, mert ez alatt az idő alatt ott a külpolitikában fordulatot úgy sem lehetett volna elérni s ez prestigének ártalmára szolgált volna, míg így «bevárja a maga idejét», a melynek bekövetkezésében változatlanul bízik. A jelszó — úgymond —: tűrni tudni, várni és hinni! Végül melegen emlékszik meg Andrássyról és Pulszky nejéről.¹ Egy, már 1851 júniusában Pulszky-nak Londonba írt levelében Kossuth a Házmán cs Lórody ellen kémkedés és árulás czímén emelt vád megvizsgálása iránt adott utasításokat.

Kossuth élénk levelezése 1851-ben Kiutahiából kiterjedt Konstantinápolyra és Belgrádra is, a hol a török hadügyminiszterrel, illetve egy olasz ügynökkel volt érintkezésben, az előbbivel a már említett, tőle Surnlában elvált s a török seregbe belépni kívánó honvédtiszt, az utóbbival az emigránsok segélyezése ügyében.³ Észak-Arnerikába is írt egy, magyarbarátként ismeretes tábornoknak, neki hazája ügyét s annak képviselőjét, Ujházyt, jóindulatába ajánlván.⁴

Behatóan foglalkozott végül Kossuth kiutahiai magányában egy alkotmánytervezettel is, mely a hazában való terjesztésre s főkép a nemzetiségek megnyerésére volt szánva s mely egy, az elvi álláspontot kifejtő bevezetés után külön-külön fejezetekben tárgyalja a község, a megyék, a törvényhozó hatalom, a kormány, végül Horvátország, Erdély s a szerbek kérdéseit.⁵

E munkálatban a szerző, előrebecsátván, hogy gyűlöl minden hatalom-összpontosítást, a hogy a népfenség elvéből és az ember megtámadhatatlan egyéni jogaiból indul ki, tekintettel a nemzetiségek sokszoros vegyülésére hazánkban, azok jogainak biztosítását olyformán véli elérendőnek, mint a hogy a különböző vallásfelekezetekhez tartozóknak egyházi szabadsága van biztosítva. Területi különválás nélkül megengedni kívánja tehát nekik a testületi szervezkedést külön főnök — a szerbeknél vajda, az oláhoknál hoszpodár — alatt, nemzetiségi, nyelvi,

¹ Pulszky id. ltot. 45. s köv. I.

² P levél másolatát *Buch* 1851 aug. ió-iki polit. heti jelentése tartalmazza, (*U. és Á. L.-tár.* Gensd. Dép.)

³ *Nemz. Múzeum* levéltára.

⁴ *Horn.* id. m. 225. s köv. I.

⁵ *Hentoller* (A balavásári szüret) és *Irányi-Chassin* (*Histoire politique de la Révolution de Hongrie*) közlései nyomán összefoglalja e munkálat tartalmát *Könyi* (Deák F. besz.) V. kötete 21. s köv. I.

iskolai stb. érdekeik gondozása céljából. Egyebekben széleskörű községi és megyei önkormányzatot vesz tervbe, általános szavazati jogra alapított képviselőházat és a főrendiház helyett a megyék választottjából alakuló «tanács»-ot. Az államformára nézve a nemzet elhatározására bizza, hogy királyságot akar-e vagy köztársaságot? Az első esetben természetesen miniszteri felelősséghez kötött alkotmányos királyságra gondöl, az országgyűlés által élethossziglan választott nádorral; az utóbbi esetben népszavazás útján bizonyos időre választott kormányzó állana az ország élén. Horvátországnak teljes függetlenséget ad e terv, ellenben Erdélyt Magyarország egy részének jelenti ki. Fölveti végül a szomszéd dunai államokkal kötendő véd- és dacszövetség eszméjét is, kerülve még ezúttal a «dunai confoederatio» nevét.

Ez utóbbira nézve Ghyca János román emigráns dolgozott ki 1850-ben egy emlékiratot, mely szerint Magyarország, elszakadva Ausztriától, Romániával és Szerbiával lépett volna szoros szövetségbe; a három ország területe az egyes megyék vagy kerületek többségének kívánata szerint osztatott volna föl s a közös ügyek számára közös parlament létesült volna. Ezt az emlékiratot, melyről Balcescu és Golescu román száműzöttek is tudomással bírtak, s melyet Parisban Teleki és Szemere is ismertek es a következő évben az «európai demokrata bizottmány» is alapul vett egy fölhívásában, Golescu elvitte Kossuthnak Kiutahiába s ott tárgyalt vele róla, Kossuth, bár — mint láttuk — maga is foglalkozott ez időben egy, a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó tervvel, akkor a Telekiénél és Szemerénél ridegebb álláspontra helyezkedett az eszmével szemben, a mennyiben Erdély átengedésébe s a magyar állami nyelv tógáinak megnyirbálásába beleegyezni semmiképen sem akart.¹

1851 tavaszától kezdve a Kossuth bajtársainak köre Kiutahiában már oszladozni kezdett; erre, valamint Kossuth későbbi szabadulására is az Észak^Amerikai Egyesült-Államok senatusának nagylelkű kezdeményezése adta meg a lökést. Eoote, Mississippi-állam senatora tett indítványt az iránt, hogy Kossuthot, a szabadsághóst, úgy mint egy negyedszázaddal előbb Lafayettet, az Egyesült-Államok vendégökül hívják meg, mint olyat tiszteljék s e végből a porta beleegyezésének kikérésével egy amerikai hadihajó Kis-Azsia partjához küldessék. Az indítványt a Senatus egyhangúlag elfogadta s Kossuth ez örvendetes eseményt már április 2i^én közölhette Kiutahiában híveivel és megleghangú, a magyar és amerikai szabadságszeretet közösségét hirdető levélben mondott köszületet Vllillard Fiimore elnöknek. Azonban ez még nem jelentette

¹ Lásd erre nézve *Jancsó R.* id. művének 184. s köv. I. és a *P. Napló* 1851 július 7-iki számát és *Feleky L.* cikkét: Kossuth L. keleti politikája, a *M. Figyelő* 1912. XXII. számáb. 261. s köv. I.

² Ezt a május 31 -rol k. levelet közölte a «Magyarország» 1921 jún. 5-iki számában.

mindnyájokra nézve a szabadulást, legkevésbé Kossuthra nézve, kinek a meghívás tulajdonképpen szólott; a török kormány Ausztriával szemben vállalt kötelezettségénél fogva hat egyénre nézve a bellegbevezést meg meg nem szüntethette; ezek Kossuth, Batthyány, a két Perczel, Wiszoczký és Asbóth¹ voltak, de ezekre nézve is kimondatott, hogy szeptembernél tovább visszatartatni nem fognak; a többiek azonnal szabadon bocsátatnak. Többen önként vállalkoztak a volt kormányzó sorsában való további osztozásra; Mészáros Lázár — jó barátságban válva meg Kossuthtól — május közepe táján hagyta el Kis-Ázsiát s Londonba utazott, vele ment részint Kiutahiából, részint az európai török földről mintegy 80 magyar.² Angliában, hol a parlament tiltakozott a magyarok további letartóztatása ellen, s hol ez időben már Kossuthot is várták,³ az érkezőket lelkesen fogadták s ünnepezték; Mészáros ott gyűléseken is szónokolt Kossuth és társai mielőbbi kiszabadítása érdekében.

Azalatt az osztrák ügyvivő Konstantinápolyban minden követ megmozgatott, hogy a portát az internáltak további visszatartására indítsa. Míg Ausztria váltig hirdette a világban, hogy Magyarország bchódclása teljes, rettegett már attól is, hogy Kossuth szabadon járhasson a külföldön; ügynökei ott ólálkodtak Kiutahiában. Azonban óvásával, sőt a diplomáciai viszony újabb félbeszakításával szemben is a török kormány szilárdan megmaradt a szeptemberi határidő mellett; Aali basa joggal jegyezte meg válasziratában, hogy addig várni, a míg Ma gyors országban egyetlen ember sem lesz, a ki fölforgató terveket forral, talán még sem lehet; elég hosszú volt a bcUebbevezés, az osztrák kormány csak nem kívánhatja, hogy örökké tartson.⁴

Az amerikai Mississippi-fregatte már nyáron a Földközi-tengerben horgonyozott. Konstantinápolyban egyszer elvesztőnek híre járt; annál nagyobb örömmel üdvözölték a magyarok a hajó megjelenését augusztus 30-án a török főváros révében, tömegesen akartak rajta Kossuthhoz és vele Amerikába menni, a mit azonban a török hatóságok meg nem engedtek. Szeptember i-én végre ütött a menekültekre nézve a szabadulás órája. Kiutahiából Gemlek nevű kis török kikötőbe szállították őket, Brussa niellett, a honnan egy csavargőzös vitte az 55 főnyi társaságot a Dardanellák déli bejáratánál várakozó amerikai hajóra, itt már Perczel Mór és gróf Batthyány nejeikkel megváltak Kossuthéktól; az előbbieket más hajón Maltha, majd Jersey szigetére utaztak, Batthyány

¹ *Klapka* (id. m. 571. I.) szerint a hat közé nem Asbóth, hanem Gyurmán soroltatott.

² *A. P. Napló* (1851 jún. 5.) 85-öt mond, *Horváth NI.* (II. 594. I.) 95-öt mond, *Rónay*). (II. 31—32. I.) a nevek felsorolásával 79-et.

³ *Rónay* J. id. m. I. 370. I. és II. 18—19. L

⁴ A jegyzékváltást az Augsburg. Allgem. Z. nyomán a *P. Napló* közölte 1851 okt. 2-án. Lásd *Weriheimer* id. cikkét is.

gyöngékedése miatt Brussában maradt nejével s csak később kelt útra Paris felé.¹

Szeptember 11-én délben a Mississippi-fregatte végre fölszedhette horgonyait és továbbvitte társaival Kossuthot, a szabadság érzetétől s nagy reményektől dagadó kebellet nyugat felé.

¹ László K. id. m. 89. 1. és *P. Napló* 1851 szept. 26.

II.

(Kossuth útja Amerika felé; megállapodás Speziában és Marseilleben, a párisi út meghiúsulása. Kiszállás Gibraltárban; Kossuth Angliába hajózik. Az angolországi magyar menekültek, különösen Pulszky szerepe. A komáromiak, majd Vukovics jövetele. Mészáros és társai fogadtatása Londonban; kisebb egyenetlenségek. Kossuth jövetelének előkészítése; megérkezése Southamptomban; «Kossuth-láz», ünnepeltetése Londonban és több angol városban: szónoklatainak hatása. Viszonya az emigrációhoz. A sajtó magatartása; Palmerston szerepe; a pénzgyűjtés és agitáció megindítása — a londoni magyarság szervezése; Kossuth és társai elutazása Amerikába. 1851.)

Az Északamerikai Egyesült-Államok konstantinápolyi követsége a portával egyetértőleg akképen intézkedett, hogy a Mississippi gőzös Kossuthot és társait Konstantinápoly és Anglia érintése nélkül egyenesen Amerikába szállítsa.¹ Azonban Kossuth ezzel ellenkező szándékkal szállott hajóra; ő, bár meghívata Észak-Amerikába szólott, el volt tökévelve, mielőtt oda menne, a népszabadság zászlaját Európa nyugatán is meglobogtatni. Ezt tanúsítja egy, Pulszkyhoz még június 5-ikéről Kiutahiából intézett levele, melyben azt írja, hogy nemsokára szabaduU hatni remél s akkor Londonba jön, hogy ott az egész emigrációt maga köré gyűjtse, szervezze s benne szigorú fegyelmet honosítson meg. Augusztusban már a párisi magyar emigránsok is értesülve voltak Kossuthnak közelálló Londonba érkezéséről.²

A «Mississippi» elhagyva a Dardanellákat, Smyrna és Syra kikötőjén ben állott meg, azután pedig megkerülve Görögország és Olaszország déli partjait, szeptember 2i-én Speziánál vetett horgonyt.² Kossuthnak partraszállását úgy látszik, a piemonti kormány nem engedte meg, csak a vesztegházban lehetett megszállania, de ottléte így is alkalmat szolgál-

¹ Bach jelentései a császárhoz 1851 aug. 16-ról és 23 -ról, *U. Á. L.-tár* Gensd. Dep.

² Ezt az érdekes levelet német fordításban szintén Bach fenti jelentése közli; miután Pulszky emlékirataiban melyekbe Kossuth több levelét is föl vette — e levélről nem tesz említést, valószínű, hogy azt osztrák kémek fogták el s így el sem jutott rendeltetése helyére.

³ Az egész hajóútra nézve I. *László Károly* id. művének 104. s köv. lapjait és a névtelen *Kossuth in England* (Braunschweig 1851.) ez. művecske bevezetését.

tatott az olasz nép lelkes tüntetésére a szabadsághős mellett. A hegyeken örömtüzeket gyújtottak, a házat csolnakok vették körül, ének és zeneszó hangzott föl, röpíveket terjesztettek, zajosan éltették Magyarországot és Kossuthot, ki rövid olasz beszédet is intézett a küldöttséghez és az egybesereglett fiatalsághoz; az ünneplésről a bécsi lapok is hírt adtak.¹

Innen Marseillebe vitte a hajó a menekülteket, hová szeptember 26-án érkeztek meg. Azonnal partra szállottak s Kossuth, ki már értesítést kapott, hogy Angliában várják, rögtön engedélyt kért a préfétől arra, hogy Párison át vehesse útját London felé, a miről titkára értesítette is Southampton város polgármesterét. A megyefőnök utasítást kért a kormánytól, s mialatt a táviratváltás folyt, a magyar emigránsok a marseillei nép lelelkesebb ünneplésének tárgyai voltak mindenütt, a hol mutatkoztak. Talán épen ezért a kormány megtagadta az engedélyt, sőt megkívánta, hogy Kossuth és társai azonnal szálljanak vissza a hajóra. Az e miatti fölháborodás csak fokozta a nép tüntető kedvét. Mikor már a magyarok a hajón voltak, a csolnakok egész raja lepte el a kikötőt, koszorúkat hoztak, a Marseilleiset énekelték s Kossuthot éltették; az osztrák jelentés 10,000-re becsülte a tüntetők számát. Egy Jonquille nevű munkás a vízbe ugorván, a hajóra való bocsátását követelte, hogy a nagy számúzóttal kezét szoríthasson. Midőn ez bámulatát fejezte ki tette fölött, a derék varga fölkiáltott: «Semmi sem lehetetlen annak, a ki akar!- Ez a mondás úgy megtetszett Kossuthnak, hogy magyar híveinek is szívébe igyekezett azt vésni. Innen írt levelei áradoznak az Önbizalomtól és reménytől; biztosítja a magyar nemzetet a győzhetetlen francziák segítségéről s úgy látja, hogy személye a világ szabadságának egyesítő pontjává lett. Olasz küldöttségek előtt tartott beszédekben lelkesen nyilatkozott a magyarok és olaszok solidaritásáról is; szeroncsét kívánt az olaszoknak, hogy oly lángésszel bírnak, a minő Mazzini, kinek nagysága előtt meghajol s irigyli őt, hogy neki nem «táblabírákkal» van dolga. A francziákhoz intézett beszédek és proclamatiója oly forradalmi hangúak voltak, hogy még az amerikai hajótiszteket is megdöbentették s az amerikai consul szemrehányást tett Longmann hajóparancsnoknak, hogy a magyar kormányzó szereplésével compromittálta az Egyesült-Államok lobogóját.²

¹ Pulszky id. m. III. 74. 1. Veress S. id. ni. I. 218. I. Kivonat a *FremJenblatt* okt. 2-iki számából a *Vörös A.-féle* másolatok közt. Bach okt. 4-iki jelentése szerint (id. h.) a röpíveken e felírás volt olvasható: «La piccola tigre d'Absburgo, il primo tra i tiranni della terra, ed il leone d'Ingheria, redentore del popolo!»

² Veress és Pulszky id. h. Bach jelentései a császárhoz okt. 11-ről és 18-ról. (U. Á. L.-tár). Haske alezredes levele a *Vörös A.-féle* iratoknál szept. 27-1 ól és Kossuth levele ismeretlen címre szept. 30-ról! a «Jászsága 1897 máj. 29-iki számában.

Október 1-én este a menekültek a tömeg zajos búcsúüdvözlései közt elhagyták Marseille kikötőjét s négy nappal később Gibraltár alatt állapodtak meg. Kossuth családjával néhány napot a városban töltött, hol az angol várparancsnok a legnagyobb tisztelettel fogadta s megvendégelte s a hol állítólag néhány londoni, párisi és turini emigránssal is volt találkozása.¹ Itt ő kijelentette, hogy néhányad magával elhagyja az amerikai gőzöst s miután véletlenül az Egyiptomból Southamptonba menő és Gibraltárban időző Madrid nevű hajó őt fölvenni készségesen hajlandónak nyilatkozott, előbb Angliában tesz látogatást, azonban megígérte, hogy rövid idő múlva ő is Amerikába érkezik. A Mississippin visszamaradó magyarok — kiket meleg ajánlólevéllel látott el — érzékeny búcsút vettek tőle s ő október 15-én csupán családjától és szárnya segédjétől, Ihász ezredestől kísérvé, az angol hajókapitány rendeletére föltűzött magyar lobogó alatt, útközben Lissabonban megtisztelő fogadtatásban részesülve, elindult Southampton felé, hová érkezését már táviratilag jelezték. Addigi utitársai ugyanakkor keltek útra New-Yorkba.

Azt el kell ismerni, hogy Kossuthnak Angolországba menetele az emigráció céljai szempontjából kitűnően volt előkészítve. Elokészítettek azt — mint látni fogjuk — elsősorban azok a magyar emigránsok, kik — élükön Pulszkyval — már hosszasabban működtek Londonban, állottak összeköttetésben a különböző politikai pártok vezetőivel, írtak cikkeket, adtak ki könyveket az angol közvélemény fölvilágosítása és megnyerése céljából. Előkészítette — akarata ellenére — maga az osztrák kormány s főleg annak akkori feje, Schwarzenberg herceg, mint külügyminiszter, ki szívesen tűzött össze a lord Eirebrandnek nevezett Palmerstonnal,³ a kinek politikája Magyarország pacificatiója, az emigránsok kiszolgáltatása, az olasz kérdés körül ismételt összeütközésbe került Angolországnak alapjában Ausztria iránt épenséggel nem rosszindulatú politikájával. De a külügyi hivatalok nézeteltéréseinél sokkal élesebben hatottak az angol közvéleményre s hangolták azt Magyarország iránt barátságosan és Ausztria iránt ellenségesen azok a kegyetlen bosszúállások, melyekkel annak idejében Schwarzenberg és Haynau a magyar szabadságharcz hamvadó tűzét végkép elfojtani igyekeztek. Az aradi kivégzések és Maderspachné megvesszőztatése voltak azok a tények, a melyek a Haynau londoni esetét előidéztek; hogy ebben az ügyben a londoni magyar menekülteknek semmi részök sem volt, azt maga Haynau is elismerte.

¹ Bach id. jelentése.

² Mint Palmerstonra nézve jellemző esetet jegyezte föl gróf Scherr-Thü^s, (id. m. 88. l.) hogy egyizben az osztrák követtel egyidejűleg hívta meg ebédre gr. Esterházy Pál emigránst, a miért a követ elmaradt az ebédről.

³ A hivatalos *Magy. Hirlap* írta 1850 szept. 20-án, hogy Haynau egy hadsegédje Pestre jövéen megczáfolta azt a hírt, mintha a magyar emigrációnak keze benne lett volna a H. ellen Londonban rendezett támadásban.

Végül leghathatósabban készítette elő a talajt odajövele számára Angliában maga Kossuth, közismert ténykedésével a szabadságharc előtt és alatt, már akkor megállapított világhírével, valamint a magyar ügy bukása után Pulszky közvetítésével az angol sajtóban közölt nyilatkozataival, oda intézett leveleivel; mindezek összevéve idézték elő azt, hogy Magyarország volt kormányzója Angliában már úgyszólván a nap hőse volt, még mielőtt lába angol földet ért volna.

London különben is a politikai menekültek európai középpontja volt akkor, a conspiratiók és titkos társaságok e virágkorában. Ott találtak legnagyobb biztonságot a száműzött francziák, oroszok, németek, olaszok, románok és magyarok, csak a lengyelek vonzódtak inkább Páris felé. Ott volt Mazzini, Saffi, Panizzi az olaszok, Freiligrath, Semper, Kinkéi, Tausenau, Bucher a németek, Golovin, Herzen, Lubomirski az oroszok közül. Ott alakult már 1850 nyarán a republikánus, demokratikus forradalmi bizottság, mely egy általános európai forradalom tervét dolgozta ki, a mely 1850-ben lett volna kitörendő s e forradalomban úgyszólván minden nemzetnek kiosztotta a maga szerepét.¹

A magyarok között, mint már mondtuk, vezérszerepet vitt Pulszky, a ki a Kossuth jöveteléig már több mint harmadfél éve lakott Londonban, két év óta családostul, ott kitűnő összeköttetéseket hozott létre, a legjobb körökben megfordult; közismert ember volt, e mellett Kossuth bizalmasa, nagy befolyású publicista, érdekes tudós, kinek — mint szintén említve volt — neje is segítségére volt nemcsak nagy társadalmi műveltségével, hanem írói tollával is, a mennyiben 1850-ben és 1851-ben Londonban megjelent, a magyar szabadságharcot és Magyarországot ismertető emlékiratszerű és elbeszélő műveik az angol és amerikai olvasóközönség körében elterjedtek.² Pulszky közeli ismeretségben volt az angol aristokratia és politikai világ több jelesével, így lord Landseowneal, lord Dudley Stuarttal, Cobden, WaJamesley, Vipan és Milneszel, a tekintélyes angol lapok nagy részét megnyerte a magyar ügynek, valósággal szervezte és vezette a sajtóactiót, sőt — a mennyire lehetett — szervezte és összetartotta az angolországi magyar emigrációt is és annak segélyre szorult tagjait az ottani magyarbarátok közadakozásaiból támogatta. E mellett kiterjedt levelezést folytatott az emigrációnak összes

¹ *Bach* 1851. júl. 21-iki legalázatosabb előterjesztése szerint a londoni forrad. comité három csoportra osztotta az európai nemzeteket: latin, germán és szláv csoportra; a magyarok és románok is a legutóbbiba jutottak, a mi a magyaroknál visszatetszést szült.

² *Memoirs of a Hungarian Lady*, by Theresa Pulszky, London 1850 (bevezetéssel Pulszkytól) és *Tales and Traditions*, London 1851. három kötet mindkettőjüktől, mely a «Magyar Jakobinusok» ez. regényt is tartalmazza. Pulszkyék londoni működésére nézve I. P. többször id. művében a II. kötet 249-293 és a III. kötet 111. s. köv. lapjait.

jelentősebb, nem Londonban élő tagjaival: Kossuthtal, Telekivel, Batthyány Kázmérral, Andrássyval, Jósikával, Almássyval, Madarászszal és a német Varnhagennal.¹

Pulszky följegyezte, hogy Kossuth jöveteléig a londoni menekültek könyvébe összesen 313-an írtak be, kiknek legnagyobb része magyar volt; ezek közül azonban 158-an — többnyire azért, mert Londonban megélni nem tudtak — Amerikába vándoroltak át s az utóbb, Kossuthot néhány héttel megelőzőleg Kiutahiából Mészáros Lázár vezetése alatt odaérkezett magyarok is majdnem kivétel nélkül az új világba mentek tovább.

A nevezetesebb magyar menekültek közül Pulszky után legkorábban jött, még követi minőségben, de csak ideiglenesen Londonba gróf Teleki László, kinek, úgy mint Bikkesy ezredesnek, diplomáciai megbízatását már említettük. 1849 nyarán jött oda egy időre Türr István az ottani szabadságharcz leveretése után Olaszországból kiutasított magyar önkéntesekkel. Türr, ki mint hadnagy szökött át az osztrák seregtől az olaszokhoz, kik egy magyar légió szervezésével bízták meg, kiutasíttatása után Franciaországban nem kapván engedélyt a maradásra, mintegy kilenczvenedmagával szintén Londonba jutott; társait csakhamar Amerikába küldték át, ő maga kevésbé később a badeni fölkelés hírére Németországba sietett, később pedig, mikor a poroszok elfoglaltak az országot, Konstantinápolyba vonult.²

Komárom capitulációja után az onnan kiutasított magyarok nagy része Ujházy László ottani kormánybiztos vezetése alatt 1849 végén Londonba jött, de fogadtatásuk nem elégítette ki őket, még kevésbé a megélhetésükre nézve nyílt kilátásuk, ezért Ujházy, ki kezdettől fogva amerikai magyar gyarmatra gondolt, s vele többen csakhamar tovább hajóztak az Egyesült-Államokba. A komáromiak egy része azonban Londonban maradt, hol ez időben a főbb menekültek közül Beöthy Ödön, gr. Esterházy Pál, Vetter altábornagy, báró Kemény Farkas és Szabó Imre ezredesek, Mednyánszky, Juhász és Szabó József alezredesek, gr. Vay László őrnagy, Nagy Imre százados, Duka Tivadar, a későbbi hírneves orvos, Kászonyi Dániel, Orosz József és Simonyi Ernő is megtelepedtek. Kevésbé Ujházy után Londonba jött Klapka is, s a telet Angliában töltötte, honnan Párisba ment át. A Pulszky tanácsára ő is könyvíráshoz fogott s nagy sietségben megírta és németül s angolul kiadta a szabadságharczra vonatkozó első emlékiratait, melyeket az angoi közönség nagy tetszéssel fogadott. Londonból intézte erősen támadó nyíltlevelét Haynauhoz is, melyet már ismerünk.³ E megnyilatkozása

¹ Teleki Lászlónak, Batthyány Kázmérnak és Kossuthnak számos, hozzá-intézett levelét maga Pulszky közli id. m. II. és III. kötetében; többi levelezésére nézve l. *Turóczi T. József* id. m. a Magy. Figyelőben.

² Pulszky id. m. II. 281. s köv. I. *W. Alter* id. m. IV. rész 86., 91. I.

³ *Klapka* id. m. 203. s köv. 1.

miatt Klapkát utóbb lord Lyndhurst az angol felsőházban jogtalanul azzal vádolta, hogy a magyarországi katonákat az osztrák zászló elhagyására szólította föl, a mit távollétében Pulszky és Vetter nyilvánosan megczáfoltak.

1850 nyarán jöttek Londonba Csernátony Lajos, ki addig Párisban tartózkodott s ki innen honvágytól áthevített leveleket írt haza barátjának, Pompéry Jánosnak ² és Rónay Jácint. Ez utóbbi a szabadságharc leveretése után soká a hazában bujdosott, majd álnév alatt és sok viszontagság között Németországon és Belgiumon át jutott el Londonba, hol hosszú időn át a magyar emigráció egyik legtevékenyebb tagja volt, állandó tudósítója a «Pesti Napló»nak, érdekes naplót írt, melyet kéziratként 10 példányban adott ki³ s leveleivel is igyekezett az emigránsokat az otthoniak előtt a meghasonlás, a conservativekkel való rokonszenvezés s az airmcstia-hajhászás gyanúja ellen megvédeni.⁴ Ugyanazon év novemberében jött át Párisból Londonba gróf Andrássy Gyula, ki az «Eclectic Review»-ban tett közzé egy cikket, melyben már akkor az Ausztriával való békés megegyezés szükségét hirdette.

1851 áprilisában jött először Párisból Londonba Vukovics Sebő volt forradalmi igazságügyminiszter, hol a hangulatot a magyarok iránt barátságosabbnak találta, mint a francziáknál; 0 utóbb állandóan londoni lakos lett s levelei⁵ melyeket Horváth Mihálynak írt, kinek a szabadságharezra vonatkozó nagy műve megírásánál adatokkal segítségére volt, hű tükrét nyújtják az ottani emigráció viszonyainak. Időközben rövidebb-hosszabb ideig tartózkodtak Londonban Gál Sándor ezredes, Figyelmesy és Gelich őrnagyok, Almássy Pál, Hajnik Pál és Kálóczy Lajos volt képviselők, Jankó Vincze volt kormánybiztos, Tanárky Gyula gazdatiszt, Lukács Sándor, Spelletich Bódog, Fülepp Lipót, Thaly Zsigmond s az Amerikába utazó Kerényi Frigyes költő is.

Mint már a Kossuth előfutárai érkeztek Southamptonon át az angol fővárosba Mészáros Lázár s hetvenkilenc utitársa. Ezeket a már Kossuth jövetelére szervezkedő magyarbarátok melegen fogadták és lelkesen ünnepelték. Mészáros hosszú szakállú, patriarchai megjelenéssel és jó angol beszédjével kitűnő benyomást tett rájuk;⁶ Ő azonban nem várta be Kossuth megérkezését, hanem Párisba s onnan Jersey szigetére ment át.

¹ *P. Napló* 1851 április 7. szám.

² *Századok* 1914. évf. 166. s köv. 1.

³ Névtelen: *Naplótöredékek*. Hetven év reményei és csalódásai 1884.

⁴ Levele Tanárky Gyulához 1850 okt. 26-ról a *Nemz. Múzeum* levéltárában.

⁵ Az *egri Lyceum* könyvtárában.

⁶ *Szokoly V.* id. m. 97. s köv. I. Mészáros és társai lelkesült fogadtatását *Bach* is kiemeli a császárnak jól. 28-ról! tett jelentésében, *ü. A. L.-tár.*

A londoni magyar menekültek körében az egyetértés, összetartás cs szervezkedésre való törekvés mellett természetesen nem hiányoztak koronkint a meghasonlás és egyenetlenség jelenségei sem. A múlt fájdalom ma még megreszkettette a szíveket, melyeket a hasztalan honvágy is mindinkább marczangolt. A szabadságharcz vértanúi halálának első évfordulóját gr. Esterházy Pál indítványára testületileg megünnepelelték 1850 októberében, a mikor a Rónay jácint gyázmiséje után a magyarokkal rokonszenvező idegenek jelenlétében is Rónay magyar és latin, Hutter protestáns theologus német s Pulszky angol beszédeket tartottak.¹ Sűrűn leveleztek az Amerikába költözöttel, a kik kivált eleinte kecsegtető közlésekkel hívogatták őket az új világba. 1851 elején megpróbálták a testületté alakulást, de közös helyiség hiányában csak egyikök-másikuk lakásán jöhettek össze. Ez az év általán vérmes reményekkel kezdődött s mindinkább szaporította az angol fővárosban letelepült magyar bujdosók számát; az ott tervezett nagygyűlést azonban, melyben a párisi és brüsseli emigránsoknak is részt kellett volna venniük, a fennforgott nehézségek miatt jobb időkre kellett halasztani.¹

Az emigráció egyes tagjai ellen az idegenek részéről intézett támadások és vádak, most még a társak részéről egyetértő visszautasítással találkoztak a nyilvánosság előtt is; így a Klapka már említett esetében s akkor is, mikor Beöthy Ödönt a Times bécsi levelezője erdélyi kormánybiztosi minőségében állítólag elkövetett kegyetlenkedésekért támadta meg, a mikor Beöthynek a vele baráti viszonyban levő Cobden volt segítségére a czáfolat közzétételében.¹ De különösen a segélyre szorult magyarok támogatása gyakran idézett föl elégedetlenséget, melynek éle rendesen Pulszky ellen irányult, a kinek helyén az anyagi eszközök hiánya mellett aligha lett volna képes más is minden igényt kielégíteni, de csípős és felsőbbségét gyakran kíméletlenül éreztető modorával mindenesetre ő maga is hozzájárult a vele szemben támadt ellenszenv szításához. A legélesebb összeütközés közte és Mihalóczy kapitány között történt 1851 tavaszán, mely miatt Pulszky — be nem érve az emigráció bizalomnyilvánításával s a Mihalóczy kizárásával — pert indított támadója ellen s az enyhe ítélet után még titokban párbajt is vívott vele. Mihalóczy eljárásának általános elítélését látva s mert Kossuth is eltávolítását követelte, Amerikába költözött.⁴

¹ *Rónay J.* naplója I. 213. s köv. I. Ez ünnepélyről a *h/agy. Hírlap* is megemlékezett okt. 19-iki számában.

² *Rónay* id. m. I. 324. s köv. I.

³ *U. ott* I. 313. s köv. I.

⁴ *Pulszky* maga is elbeszéli az esetet; (111. 14. l.) *Rónay* (id. m. H 19. s köv. I.) megjegyzi, hogy Pulszky modoránál fogva nem született »aumonier«
nak, Kossuth rosszallását a *Bach* már id. aug. 16-iki jelentésében közölt levele tartalmazza.

Még kellemetlenebb, mert általánosabb feltűnést keltett kevéssel a Kossuth jövetele előtt a Beck báróné tragikussá vált esete. Egy nő, ki magát báró Beck Vilmának nevezte s Kossuth küldöttjének mondta, de kit a közhit e név viselésére jogosulatlanak s a Görgey kémének tartott, Londonba jött s ott a forradalom alatti és utáni élményeinek leírását német nyelven kiadván, abban Pulszky ellen éles támadást intézett.¹ Pulszky őt nem ezért, hanem előfizető-gyűjtés alakjában állítólag elkövetett zsarolásért Hajnik Pál és Toulmin Smith londoni ügyvéd közbejöttével elfogatta és bíró elé állította. A szívbajos nő izalmában a rendőrbíró szobájában szörnyet halt s a dolognak azután még későbbi folytatása is lett. E miatt Pulszkyt Derra és névtelenül Kászonyi Dániel is a nyilvánosság előtt megvádolták; azonban ez az eset sem ingathatta meg legkevésbé Kossuth föltétien bizalmát Pulszky iránt, kinek érdekeit az emigráció körül, annak legtekintélyesebb tagjai mind elismerték.¹

A Kossuth Angliába jövetelének egy, nemcsak a magyarokat érdeklő sürgető oka az volt, hogy épen akkor, 1851 őszén Európa összes forradalmárai, de különösen a francziák és olaszok remegve várták, hogy a francia köztársaság elnöke, Bonaparte herczeg, államcsínyt fog elkövetni a császárság visszaállítása érdekében, s úgy vélték, hogy ennek a veszélynek elhárítása leginkább attól a hatástól volna várható, melyet Kossuth személyes megjelenésével gyakorolhatna a nyugateurópai közvéleményre. A várt államcsíny tényleg — mint tudjuk — még ugyanazon év decemberében bekövetkezett s előrevetett árnyéka mindenestre siettette a Kossuth londoni barátainak lépéseit, kikkel ő — ki szintén már 1852 tavaszára tervezte és várta az európai háborút és forradalmat — természetesen teljesen egyetértett s a maga részéről is a lehetőség szerint siettette Angolországba jutását.

A magyar ügy barátai Londonban már májusban reménykedtek a Kossuth jövetelében s a parlamentben is határozatot eszközöltek ki a kiutahiai internáltak szabadonbocsátása érdekében.³ Mikor a kiszabadulás ténynyé vált s Kossuth jövetele bizonyossá, szeptember közepétől kezdve Pulszky és a «magyar bizottság» lord Dudley Stuart elnöklete alatt lázas tevékenységet fejtett ki Londonban és Southamptonban, a hol az ünnepelt férfiúnak kikötnie kellett, a fogadtatás előkészítése körül, mely iránt a Londonban élő francia, olasz és német menekültek vezérei: Ledru-

¹ *Wilhelmine, Baronin v. Beck.* Memoiren einer Döme II. -559. 3 köv. 1. A forradalom alatt Racidula néven volt ismeretes; *Kászonyi* szerint (Névtelen: Ungarn's vier Zeitalter III. 31. s köv. 1.) egy vezérkari őrnagy özvegye volt s születési nevén Horeczky báróné; *Rónay* naplójában "Fekete lapok" ez alatt tárgyalja az esetet (II. 36. s köv. I.); Pulszky hallgat róla.

² Lásd *Klapka* id. m. 295. 1.

³ *Rónay* id. m. I. 370. s köv. 1., II. 18—19. I.

Rollin, Louis Blanc, Mazzini és Tausenau is melegen érdeklődtek, a Kossuth jelenlétét ők is, saját céljaik érdekében kihasználni akarván. Dudley Stuart, ki maga is levelezett a nagy száműzöttel, szeptember i 3-ról rajongással teljes levelet írt neki, boldognak mondván a napot, melyen a magyar szabadsághős kiszabadulva fogságából, Anglia szabad földjére fog lépni.¹ Osztrák jelentések szerint már október elején London összes társadalmi köreit a Kossuth fogadtatásának ügye foglalta el.² Azonban épen ez az általános érdeklődés és rokonszenv, az angol arisztokratia egyes tagjainak e buzgósága s Dudley lord közismert közeli viszonya Palmerston külügyminiszterhez, ki a lord útján levelet küldött Kossuthnak már a hajóra, melyben őt Southamptonhoz közeleső falusi kastélyába meghívta, gyanút keltett az igazi forradalmároknak, kik attól féltek, hogy ezek az udvariasságok a magyar szabadságharcz vezetőjét el fogják terelni tőlük. Miért is Mazzini szintén levelet küldött Kossuthnak Pulszky útján, ki igyekezett azt a Palmerstoné előtt juttatni az ünnepelt vendég kezeibe. ’

Október 23-án délután, napfényes őszi időben érkezett meg a Kossuthot és néhány kísérőjét vivő angol hajó Southampton kikötőjébe. A nép ezrei várták, Londonból nemcsak a magyarok, hanem az angolok közül is igen számosak zárandokoltak el a kikötővárosba, hogy a nap hőjét mielőbb lássák és hallják. Egetverő üdvözlés fogadta az érkezőt, kihez legelsőként egy csolnokon Pillszkynak és nejének sikerült hozzáférközniök; Pulszky azután is legmeghittebb tanácsadója s a magyarokkal való érintkezésének közvetítője maradt Kossuthnak, a mi ismét csak szaporította ellenségeit. Andrews mayor (polgármester) négyes fogaton vitte, nem szűnő, lelkes üdvözlések közt, az ünnepeltet saját lakására, melynek erkélyéről tartotta Kossuth első angol beszédjét a néphez, közkívánatra karjára emelvén és bemutatván idősb fiát is. Azután a városházán volt gyűlés, hol a szabadsághős hosszabb beszéd után, melyben, úgy mint a többiekben is, főkép a Magyarországot . földresujtott orosz intervenció jogtalanságát s a nem-intervenálás elvének szentségét hangoztatta és keblére ölelte a zászlót, melyet a newyorki magyarok még a szabadságharcz leveretése előtt készítettek számára. A polgármester által adott lakomán már Cobden Rikárd a hírneves politikai vezér, a szabad kereskedés elvének apostola is megjelent s föl-

¹ *Nemzeti Múzeum* levéltárában.

² *Bach* okt. 18-iki összefoglaló jelentése a császárhoz: *U. A. L.-tár* Gensd. Dep.

³ fezt *Pulszky* beszéli; el (id. m. 111. 75. s köv. 1.) hogy Dudley Stuart csakugyan meghívást vitt Kossuthnak Palmerstontól, azt valószínűnek tünteti föl a Russel miniszterelnöknek okt. 24-ről a királynéhoz intézett levele, melyben aggodalmát fejezi ki, hogy már nem akadályozhatja meg Kossuthnak Palmerston általi fogadtatását. (*Letters of Queen Victoria*, II. 392. 1.).

szólítására Kossuth kétórás rögtönzött beszédben igazolta a magyar szabadságharcot és mutatta ki Ausztria politikájának igaztalanságát, hallgatóit bámulatra ragadva.¹

Kossuthnak már ez az első angolhoni szónoki szereplése megszerezte a «King of eloquence» címét s az angol közönség és még az iránta nem épen barátságos sajtóorgánumok elismerését is. Sajat honfitársait meglepte csodálatos készültsége az angol nyelv szónoki használatában. A benyomásra nézve, melyet egyénisége és ékesszólása az angol közönségre tett, legjellemzőbb az egykorú Mac Carthy nálunk is ismeretes könyvének ítélete.²

Miután elmondja, hogy Garibaldit kivéve soha idegent olyan lelkesedései nem fogadtak az angolok, mint Kossuthot, megjegyzi, hogy ennek oka nagyrészt az ő egyéniségében rejlett. «Megragadóan szép arca volt és előkelő megjelenése. Öltözkéiben, magatartásában volt valami festői, sőt talán színpadias. Olyan volt, mint egy kép; mozdulatai, taglejtései ecsettel való megörökítésre szántaknak látszottak. Kétséggkívül egyike volt a legékesszólóbb embereknek, kik valaha beszéltek angol közönség előtt. Fogságában főképp Shakespeare nyomán tanult meg angolul; oly jól bírta nyelvünket, mint vajmi kevés idegen; de az ő angol nyelve nem a mi utczáink és társalgó-termeink nyelve volt. Az ő angol nyelve stílusában a legnemesebb példányképe lehetett az angol ékesszólásnak: az a Shakespeare nyelve volt! Beszédjének folyamatossága megközelítette a Gladstoneét, mérséklete és méltósága a Brightét; sajtáságosán kifejező hatalma azonban olyan volt, mintha a miénknél magasabb, dicsőbb kor és érdekek szülöttje volna ... A hallgatónak lehetetlen volt a Kossuth izzó, félig keleties szónoklatai némely megragadó, drámai fordulatainak hatása alól kivonnia magát; így mikor jobb kezét kinyújtva mondá: «volt idő, mikor e kezem markában tartottam a Habsburg-ház sorsát»; vagy mikor azokat a névtelen félisteneket» idézte föl, a kik a magyar sereg soraiban küzdöttek és estek el . . .»

Pulszky elbeszélése szerint Kossuth egyelőre óvatosan és udvariasan kitért a Palmerston meghívása elől, mondván, hogy neki politikai céljai vannak Angliában: neki beszélnie kel! a néphez, elnyomott hazája érde-

¹ Kossuth angolországi szereplését főleg Rónay naplója, Pulszky könyve, a Vörös A.-féle gyűjteményben megőrzött egykorú lapközlemények és az U. és A. Lev.-tár Gensd. Dep.-jában lévő Bach-féle összefoglaló heti jelentések nyomán közöljük. Ez alkalommal mondott összes beszédeit — német fordításban a niir id. *Kossuth in England* ez. kis könyv tartalmazza; angol eredetiben közli winchesteri, továbbá második southamptoni, Londonban a Guildhallban, végül Manchesterben és Birminghamban tartott beszédeit P. C. Headley *The life of Louis Kossuth, governor of Hungary*, Auburnben 1852-ben kiadott műve függelékében.

² *Justin Mc Carthy*, *A History of our own times*, London 1879 (magyarul az Akadémia könyvkiadó vállalatában) II. köt. 138. s köv. 1.

kében; ha a lord azután is szívesen fogja látni őt, azt szerencsének tartandja hazájára nézve. Míg tehát ezzel a tartózkodásával Mazziniék meg lehetek elégedve, viszont gondosan vigyázott arra, hogy beszédeiben az angoloknak monarchikus alkotmányukhoz való ragaszkodását meg ne sértse. Már első megnyilatkozásaiban nagy tisztelettel és hálával szólt a királynéről és kormányáról, kik Angliába jövetelét lehetővé tették s az államformák kérdésére a három gyűrű paraboláját alkalmazva csupán azt kívánta, hogy ismertessék el minden nemzet önrendelkezési joga. A londoniak kérésére, kik fogadtatására mind szélesebbkörű előkészületeket tettek, Kossuth hat napot töltött Southamptonban s ez alatt kirándult Winchesterbe is, hol szintén fényes hatással szónokolt; az ország legkülönbözőbb részeiből már itt annyi üdvözlő feliratot kapott, hogy egész ládarakományt küldtek utána Londonba.

Október 29-én vonult be az ünnepezt szabadsághős az angol fővárosba oly ünnepélyes díszszel s akkora lelkesedés közt, hogy a kormány saját hivatalos lapja, a «Globe», kételkedett benne, vajjon Viktória királynét kivéve egyáltalán valaki részesülhetett volna-e Londonban ily diadalmenetben? A városban sok magyar zászló is lengett és sokan viseltek magyar nemzeti színű kokárdát. Az ünneplés megisméltódott, midőn Kossuth másnap a személyes tisztelője, Maßingbird testőrtiszt által a Caton-placen számára és családja részére följánlott kényelmes lakásból a Citybe s a Guildhallba, London városházába vonult, a lord Mayor által rendezett hivatalos fogadtatásra. Itt adták át, 100 gu'nee értékű díszes tartóban, a községtanács üdvözlő iratát, melynek átnyújtását a tanács Mr. Gilpin indítványára, az Ausztria érzékenységére való utalásokkal szemben is elhatározta s ezzel Kossuthot olv kitüntetésben részesítette, a minő addig csak fejedelm; személyeknek jutott. E felirat az angol főváros örömét fejezte ki a nagy férfiúnak fogságából való megszabadulása felett s azt az imaszerű óhajtását, hogy hazája, mely körül annyi érdemet szerzett, nyerje vissza mielőbb alkotmányos szabadságát. Kossuth, kimerültsége ellenére a szokott ékesszólással hosszasan felelt a lord Mayor üdvözlétére, kinek Kossuthnét és Pulszkynét is bemutat-ták. Ezt követte — október 31-én — a Dudley Stuart által rendezett tömeges meeting, melyen már a londoni magyar lakosoknak is külön szerep jutott; nagy honfitársukat külön felirattal üdvözöltek. Itt már Kossuth Ausztriával szemben tüzesen támadó beszédet mondott s a gyülekezetben a szabadságharcz vértanúinak névjegyzékét osztot-ták szét.²

A londoni magyar menekülteknek azt a népes küldöttségét, mely

¹ A southamptoni polgármester által adott lakomán mondott második beszédben.

² Bach id. jelentése szerint.

Southamptonbd ment vezérök üdvözlésére, már ott fogadta Kossuth, mindjárt megérkezése után. Munkássága célját ez alkalommal így körvonalozta: «Hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása. A Habsburg-házzal semmi transactio. Magyarország és Erdély territóriumából semmi concessio, sem ezen territóriumnak akár nemzetiségi, akár más tekintetekből földarabolása. Népsouverainitás, mint alap; kormányzati forma: respublica suffrage universelle; de nem centralisatio; jog[^] egyenlőség, községi és megyei önkormányzat, minden akár parlamenta[^] ris, akár kormányzati mindenhatóság ellen biztosítva . . . Határozni a nép joga, de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót s e zászló republikánus-demokratikus, de nem socialista, nem communista; ezek doctrinák, melyekkel semmi dolgom, mert rájuk hazámban sem tér, sem szükségé¹ November i-én volt az ez alkalomra sok új jövevénynyel is szaporodott magyar emigráció testületi fogadtatása Londonban.

Az emigránsok már Kossuth leveleiből tudhatták, hogy anyagi gondjaikon segíteni akar, hogy azonban egyúttal el van határozva min[^] denkitől szigorú önálárendelést követelni és a — különösen Perczel és Szemere részéről mutatkozott — ellentörekvésektől híveit visszatartani. Southamptoni üdvözlésekor mondott szavaiból némi elégedetlenséget véltek kiérezhetni, a mit a Pulszky információinak tulajdonítottak. A londoni fogadtatás alkalmával, gr. Esterházy Pál üdvözlő szavaira mondott hosszú, fényes beszédjében Kossuth nagy művészettel egyesítette a nyájasabb hangot s a jövőbe vetett hitre való lelkesítést a maga korlátlan vezetői szerepének erélyes hangsúlyozásával. Magát Magyarország kormányzójának vallotta, mert e hatalmat a nép soha el nem vette tőle s helytelennek tartaná csupa szerénységből elutasítani azt magától. Kijelentette, hogy politikájának célja a köztársaság, általános szavazati jogra alapítva, törvényhatósági szervezettel és teljes polgári jogegyenlőséggel. Három dolog van — úgymond — a melyre ő sohasem vállalkozik; arra, hogy király legyen, hogy valaha királyt szolgáljon és arra, hogy hazája szabadságának visszaszerzése után kormányon maradjon. Addig azonban az ügyek vezetésére a nemzet akaratából s a világ bizalma következtében magát illetékesnek tartja. Ha ő most Angliában olyan politikát folytat, mely ezzel az iránynyal megegyezni nem látszik, ezt csak ildomosságból teszi, azért, hogy Angolországot úgy mint Amerikát a nem-intervenálás elvének megnyerje s ez által Oroszország újabb beavatkozását Ausztria viszonyaiba megakadályozza. Ha ez sikerül, akkor akár a napot s órát megjelölheti, mikor Magyarországra

¹ *Kossuthnak* Cincinnatiból 1852 febr. i5-ről Kiss Miklóshoz intézett levele (Horváth M. hagyatékából eredő másolata az egri Lyceum könyvtárában) utal e nyilatkozatra s ismétli azt.

bevonulhat s Ausztriát, mint ezt a papírt, melyet kezébe fog, összetépheti. Ezután fölszólította az emigránsokat, hogy nyilatkozzanak: veleakarnak-e tartani vagy ellene fordulni? A nyílt ellenfelet megbecsüli, az árulót megsemmisíti. Viseltessenek bizalommal ne csak esze, hanem szíve iránt is. Most immár érthetik politikáját, s ha azt elfogadják, rendelkezései értelmében kell cselekedniök. Anglia anyagi segítséget visszatúsítja, nehogy néhány fontért föláldozza a haza érdekét. Azonban Amerikában nyílik majd oly segélyforrás, melynek fölhasználásával minden menekültet megóvhat a szűkölködéstől. Ennek eszközlésével báró Kemény Farkas ezredest bizta meg; fegyvergyár fog alapíttatni, melyben az emigránsok egy része elhelyezést találhat.¹ Végül bemutattatta magának a megjelenteket, kiknek mindegyikével kezét szorított s néhány barátságos szót váltott.

A Kossuth beszédjére Esterházy lelkes visszhangot adott ugyan, de nem hiányoztak az elégedetlenek s kiábrándultak sem és Rónav Jácint ezt jegyezte föl naplójába: «A szép szó nem mentendi meg nemzetünket s a fejedelmi intézkedés, mely a kormányzóval napirendre került, csak nehezíti azok életét, kik ott, a leigázott hazában tűrnek, szenvednek». De hát: ilyenek, javíthatatlanul ilyenek vagyunk mi magyarok!»

November 3-án volt a Copenhagen-fields magaslatán, szabad eg alatt a londoni munkásoknak Kossuth tiszteletére rendezett nagy, törneges tüntetése, magyar és olasz zászlók elővitelével s a Marseillaise hangjai mellett, melyen ő egy, állítólag már Kis-Ázsiában előkészített s írásba is foglalt beszédet mondott el, a mely az összes pártok kielégítését czélozta s e czéljának tökéletesen meg is felelt. Ez alkalommal Kossuth meghűlt, úgy hogy a királyné udvari orvosának, James Clarknak tanácsára — ki szolgálatait följánlotta neki — a legközelebbi napokat szobájában kellett töltenie, de még ágyban fekvé is fogadott tisztelgőket, sőt küldöttségeket is. Megszámlálhatatlan aláírásokkal ellátott üdvözlő iratokat és még számosabb levelet kapván, azok elintézését kénytelen volt Pulszkyra bízni. Azonban londoni ünnepjetezése közepett is ráért a más nemzetbeli forradalmárokkal -- különösen Mazzinival — való, többnyire titkos tárgyalásokra, valamint arra, hogy ottani sikerei magaslatáról proclamatiót intézzen a nemzethez, kitartásra és bizalomra buzdítva s terjedelmes utasítást küldjön Mack ezredesnek a hazai főradalmi szervezet ügyében. Ezekkel voltak kapcsolatosak azok az annyira kockázatosoknak bizonyult kiküldetések is, melyekben Kossuth londoni

¹ E nevezetes beszéd legteljesebb ismertetését *Bachnak* a császárhoz nov i 5-ről tett jelentése (id. h.) nyújtja, melynek hitelességében annál kevésbbé kétkelhetünk, mert az lényegére nézve egészen megegyezik a *Rónav* följegzésével (id. m. II. 57. s köv. 1.) és Mednyánszky Sándornak *Klapkai* közölt (id. m. 777. s köv. 1.) levelével. Pulszky átsiklik e beszéd fölött.

tartózkodása alatt Vettert, Patakyt, Rózsafyt és Figyel messyt részé-
sítette.¹

Vett meghívásoknak megfelelően kirándulásokat is tett Kossuth Birminghambe és Manchesterbe, hol roppant népes gyülekezetek előtt, határtalan lelkesedést keltve, kifogástalan eszmebősséggel, mindig változó érveléssel, de változatlan ékesszólással védte és hirdette Magyarország ügyét s támadta Ausztriát és az absolutismust.

A sok küldöttség között, melyet fogadnia kellett, talán legérdeke-
sebb volt a francia socialistáké, a kik feliratukban is kifejtették, hogy
ők mint republikánusok, forradalmárok és socialisták nem a Kossuth
nevétől és címétől vonzatva jöttek el, hanem üdvözlik az ő hazája
hősiségét, balsorsát és ügyének igazságosságát. Hivatkoztak a nagy
száműzöttnek Marseille város lakosaihoz intézett kiáltványára, melyben
a nemzetek solidaritásának adott kifejezést s hangsúlyozták, hogy való-
bán mindazok az Ő pártjára állanak, a kik bárhol a világon elnyomatást'
szenvednek s a kiket a forradalom géniusza fog fölszabadítani. Ne enged-
jen azoknak, a kik őt a demokrácia ügyétől eltántorítani akarnák, hogy
nemsokára azt mondhassa a két császáriak, a kik hazáját eltiporták:-
«A mi ügyünk az egész világ ügye!»

Kossuth, a ki érezte, hogy angol földön francia republikánusok[^]
hoz beszél, válaszában kiemelte, hogy ő csodálója a francia nemzetnek,
melyet nem azonosít Bonaparte szűkkeblűségével. Ő hazájának köztár-
sasági alkotmányt kíván, sőt meggyőződése, hogy a jövő egész Európá-
bán az általános szavazati jogon s a független népek solidaritásán nyugvó
köztársasági államformáé. Ha Angliában nem mondja ugyanazt, a mit
Marseillehez intézett szózata tartalmazott, ennek oka az, hogy nem akar
belügyeibe avatkozni egy országnak, melynek vendégszeretetét élvezi.
Kisértéseket, melyek őt u demokrácia ügyétől eltántorítani akarnák,
nem tapasztalt; ha ilyenekkel találkozónék, azok meg fognak hiúsulni.

A bécsi volt akadémiai légió egy küldöttsége is járult Kossuthhoz
s ő azzal állítólag beható megbeszélést folytatott a Becsben szervezendő
forradalomról; legalább ezt adta hírül a küldöttség egyik tagja egy
párisi barátjának; az egész állítólagos beszélgetést magában foglaló
levél Ausztria szemfüles kémei útján a Bach kezébe került.²

A küldöttségek fogadásából még Kossuthnének is kijutott, kiről
sohasem feledkeztek meg a férjét körülzajló ünneplések közepett; az
angol hölgyek köréje sereglettek, éltették őt, virágokat nyújtottak át
neki magyar nemzeti színekbe kötözve, valamint szép kötésű bibliákat.
A nők emancipatója érdekében alakult egyesület is üdvözölte őt s kérte,

¹ Mindezek már az előző fejezetekből ismeretesek. A kiküldetéseket Rónay
is említi (id. m..II. 58. s köv. I.) s skeptikusan nyilatkozik várható sikerükről
ő maga nem vállalta el a stockholmi megbízatást.

² Bach decz. i-i előterjesztése a császárhoz, *Ll. A. L.-tar. Gensd. Dep.*

hogy támogassa elveit, mire Kossuthné szerényen kijelentette, hogy ő szokva van házi kötelességei körére szorítkozni, s mint a Kossuth neje, e férfiú vezetésében mindig megbízott és nem gondolt a nők egyenjogúsítására.

Kossuth ez angolországi szereplésének hatása az európai közvéleményre kétségkívül igen nagy volt. Ő maga bizonyára túlbecsülte azt, mikor az ünnepeltetés mámorában azt írta megbízottjának, Macknak: «Orosz invasiótól többé nincs mit tartanunk, vagy nem merhet, vagy ha mégis mer, Európa összes erejével találkozhatik. Ezt már kivittem . . . Magyarország szükségessége a világszabadságra el van ismerve; állása, függetlensége, ha győzünk az első csatákban, biztosítva . . .» De tényleg, a nagy magyar rövid ideig «az évad üstökös csillaga volt», az angol lapok pártkülönbség nélkül a legnagyobb figyelemben részesítettek működését, külön tudósítokat küldtek mindenüvé hol megfordult, beszédeit egész terjedelemben közölték s legalább is rendkívüli szónoki képességét általánosan elismerték. Ezt tette még a «Times» is, melyet pedig a Kossuth szándékai iránti barátságtalan magatartása miatt minden tüntetés alkalmával elégettek; a Palmerston lapja, a «Globe», egészen a Kossuth-cultus szolgálatába állott s szinte kihívó hangon utasította vissza azt a föltevést, mintha a kormány e demonstrációk miatt bármi magyarázattal tartoznék Ausztriának.

A sajtó e csatározásának hátterében érdekes küzdelem folyt le a kormány és az udvar körében azért, hogy a heves vérmérsékű külügyminisztert Kossuth tervbe vett fogadásától visszatartsák. A látogatás — mint láttuk — eredetileg a Kossuth tartózkodása miatt maradt abban; utóbb erős nyomást kellett magának a királynénak Palmerstonra gyakorolnia, hogy a meghívást meg ne újítsa, a mi valószínűleg az Ausztriával való diplomáciai viszony megszakadását eredményezte volna. A lord nagyon kelleetlenül engedett s azzal bosszulta meg magát, hogy a Kossuth távozása után hivatalában egy küldöttséget fogadott, mely üdvözlő feliratában az osztrák és orosz császárt gyűlöletes és utálatos gyilkosoknak» nevezte s Palmerston, bár annak megjegyzésével, hogy magát minden kifejezésükkel nem azonosíthatja, magára nézve rendkívül hízelgőnek és lekötelezőnek mondta ezt az üdvözlést.²

A francia, a német sajtó hasonlóképp rokonszenves érdeklődést

¹ Londonból nov. 16-ról k. levél; közölve *Pásztor Árpád* id. cikkében *d M. Figyelő* ben, 1914. XI. 387. I.

² *Letters of Queen Victoria* II. 392. s köv. I. Érdekes, hogy a királyné mindvégig kételkedett abban, hogy Palmerston nem fogadta Kossuthot (400. I.). Lásd *Mac Carthy* id. művét is: II. 143. s köv. I. A Kossuth látogatásának e!maradósáról a magyar lapok is hírt adtak, (*P. Napló* nov. 21.) azzal a magyarázattal, hogy az angliai szokás szerint az angol előbb látogatja meg az idegent, mintsem az őt.

tanúsított Kossuth angolországi szereplése iránt, sőt a bécsi lapokon is meglátszott, hogy át vannak hatva a dolog jelentőségének tudatától és számolnak a London felé forduló közérdeklődéssel. Akkor még a magyar lapoknak is megengedték, hogy az emigrációról hírt adjanak; meg is tették, habár csak oly elkényszeredett kommentárral, a minővel a <-Pesti Napló» mondott Ítéletet a Kossuth angolországi szerepléséről, mikor az véget ért, mondván, hogy az, mitől oly sokan féltek, «elmúlt nyári záporhoz volt hasonló, mely villám és menydörgés közt ömle szét, a nélkül, hogy egyetlen viskót elsodort vagy lángra gyújtott volna; helyesen tette az angol kormány, hogy nem gördített akadályokat a mozgalom útjába, mert csak ez hozhatott volna veszélyt; a mozgalom így a félelmeket is, de még inkább a botor reményeket megghiúsította.»¹

Hogy a kormány köreiben nem nézték a dolgot ily kedélyes optimizmussal, azt az éber figyelem és lázas kémkedés tanúsítja, melylyel Kossuth minden lépését kísérték, különösen mióta angol földre tette lábát s a melynek eredményeit sűrű időszaki jelentéseiben Bach az uralkodó elé terjeszteti sietett. Igaz, hogy e jelentésekbe sok tévedés és sok együgyű mese is csúszott belé; de egészben véve el kell ismerni, hogy Bécsben a Kossuth külföldi működéséről mindig gyorsan és rendesen pontosan s jól voltak értesülve és az a mód, a hogy ezek az értesülések a nagy számúzottnek csak az emigránsok körében tett nyilatkozataira is kiterjedtek, bizonyítja, hogy az osztrák kormány és a londoni követség bizalmasainak a magyar menekültek némelyikével is szoros összeköttetésben kellett lenniök.

Még a Kossuth londoni tartózkodása alatt történtek intézkedések egyrészt az európai agitáció céljainak anyagi eszközökkel való előmozdítására, másrészt ugyancsak anyagi eszközök gyűjtésére a Londonban maradó magyar menekültek támogatása céljából. Az adakozási célokat is szolgáló gyűlésekből és bankettekéből úgy látszik, nagy összeg nem gyűlt be; ' a leglelkesebb és legbefolyásosabb magyarbarát, lord Dudley Stuart elnöklete alatt Kossuth-bizottság alakult, melynek foczélja pénz-alap gyűjtése volt. Azt az eredeti szándékot, hogy e gyűjtés a Kossuth személyes fölsegélésének jellegével bírjon,³ Kossuth határozottan visszautasította, kijelentve azonban, hogy szívesen fogad el anyagi támogatást abból a célból, hogy hazája ügyét Nyugateurópában megismertesse s annak párthiveket szerezzen. A londoni emigránsok anyagi ügyeinek kezelésére távozása előtt Kossuth bizottságot állított össze b. Kemény ezredesből, Thaly alezredesből és Gelich őrnagyból; azonban a segélyre

¹ Nov. 26-iki szám.

² Bécsi jelentések szerint (1851 nov. 22. és decz. 1. *U. Á. L.-tár*) a bankettekéből 534 ½ font, a meetingekből 4000 font gyűlt össze.

³ Dudley Stuart nov. 11. fölszólítása a *«Wanderer»* (nov. 5.) közlésében a *Vörös A.*-féle gyűjteményben.

szorultak számával szemben a rendelkezésre állott összeg már kezdetben is elégtelennek látszott,¹ a miért az alsóbb rangúaknak egy birminghami fegyvergyárban való foglalkoztatását vették tervbe.

Más irányban is intézkedés történt a magyar menekültek foglalkoztatására különösen a végből, hogy őket a jövő szabadságharcz feladatai készületlenül ne találják. E célból katonai tanfolyam létesült, melyben eredetileg Vetter és Thaly, Rónay vállalták el az oktatói tiszteket s a melynek feladata volt a katonai személyeket a hadtudományokban behatóbá báb kiképezni.

Habár Mazziniék mindent elkövettek, hogy Kossuthot a Franciaországban várható fordulat közelben találja, végre elérkezett a pillanat, a mikor az ő elutazása Amerikába az Egyesült-Államok nemes vendégszeretetének megsértése nélkül tovább halasztható nem volt. Kossuth november 18-án még egyszer összehívta híveit s helytelenítvén a sok vádaskodást, melyet az emigráció körében tapasztalt, személye iránti bizalomra s távolléte alatt egyetértésre intette őket, azután pedig érzékeny búcsút vett tőlük.² Gyermekait Karádi Ignác felügyelete alatt a Pulszky londoni lakásán hagyta, hol ez utóbbinak gyermekei Tanárky Gyula mentorsága alatt maradtak. Azután Kossuthék és Pulszkyék, Ihász ezredes, gr. Bethlen Gergely, Hajnik Pál, Nagy Péter és még néhány, csillogó egyenruhába öltözött³ honvédtiszt kíséretében november 23-án Southamptonban a Jupiter nevű angol gőzösre szállottak. Kossuth a hajófedélzeten rendezett lakomán búcsúzott el őt kísérő angol barátaitól; azután kiemelték a horgonyokat s a gőzös továbbvitte őket, Cowes Roadsig, a hol a Humboldt nevű amerikai hajóra szállottak át, mely viharok miatt keserves tengeri utazás után hozta a magyar menekülteket december 5-ikén Amerika partjára.

¹ Lásd D. Stuartnak nov. 28-ról és decz. 4-ről Kossuth után küldött leveleit a *Nemzeti Múzeum* levéltárában.

² Mednyánszky S. nov. 20-iki levele *Klapkanál*, (id. m. 350. s köv. 1.).

³ *Rónay* id. m. II. 61. l. R. szerint a segédtisztok egyenruhái megelőzőleg ki voltak állítva a Regent-street egy kirakatában.

III.

(A párisi magyar emigráció; gr. Teleki László egyénisége és szerepe; álláspontja a nemzetiségi kérdésben, tárgyalás Riegerrel. Szemere Párisba jön; gr. Batthyány Lajosné és köre Montmorencyban; Horváth Mihály, gr. Andrássy Gyula, Vukovics Sebő, gr. Batthyány Kázmér. Teleki meghasonlása az emigránsokkal. A december 2-iki államcsíny miatti távozások. Szemere és Batthyány támadása Kossuth ellen. A Jersey-szigeti társaság. Magyar menekültek Szejcbán: Szalay László, Batthyány Lajosné és Horváth Mihály, Klapka; Teleki László is oda jön. Magyar emigráltak Brüsszelben; b. jószika Miklós; a Kossuth családja. Magyarok Németországban; a komáromi exodus; Klapka és Ujházy Hamburgban. A londoni magyarok Kossuth távozása után; meghasonlások. Az emigráció a Keleten; Bem Aleppóban, Guyon Damaszcusban. A Sumlában visszamaradt magyarok sorsa. A Konstantinápolyi magyar telep. 1849 — 1853.)

Mielőtt Kossuthot északamerikai emlékezetes körútja diadalain és csalódásain végigkísérnek, szemügyre kell vennünk a magyar emigráció működését úgy a mint az Európa különböző középpontjain kifejlődött, sőt Elő-Ázsia némely helyére is kiterjedt.

A magyar forradalom európai propagandájának természetesen első telepe Páris lett. Az ottani februáriusi forradalom szülte nálunk az 1848 márcziusi, forradalomnak alig nevezhető, végzetesen könnyű és gyors sikerű politikai fölpezsdülést. Ott kereste első támaszát a mi forradalmi diplomáciánk, tudva, hogy nemcsak az új köztársasági kormány rokonszenvére számíthat, hanem még a francia legitimizmusban is, mely nem felejtette el IV. Henrik és XIV. Lajos hagyományait, Ausztriának ősi ellenségét láthatja ¹ és mint láttuk, Kossuth is, az internáltatásból szabadulva, útját mindenekelőtt Párisnak akarta venni s kelleetlenül mondott le e szándékáról.

Említettük, hogy gróf Teleki László már 1848 őszén jött, mint a magyar országgyűlés küldöttje a francia fővárosba, a hol akkor a forradalmi fejlemények még nem jutottak megállapodásra s a mely akkor is még gyűlőhely volt a lengyelországi menekülteknek, kik szintén Franciaország szabadságszeretétől várták hazájuk üdvét. Teleki személye alkalmasnak látszhatott e küldetésre; nagy műveltsége, impulsiv, ábrándokra hajló, de egyúttal lovagias, nemes lelkülete és köztársasági

¹ Helfert id. m. IV. r. 2. köt. 497. l.

érzúlete őt rokonszenvenné tehetta a francziák szemében; szerzett is sok ismeretséget és összeköttetést s eleinte nem hiányzott érintkezése a forradalmi kormányval is, de a hazai viszonyokra vonatkozó megbízható értesülések hiánya nagy akadálya volt eljárása eredményességének. Hogy sok tekintetben csalódásban ringatta magát, azt az a körülmény bizonyítja, hogy még 1848 novemberében valószínűnek tartotta a radicalis Ledru-Rollinnek köztársasági elnökké leendő megválasztását s hogy az általa legjobban informáltaknak vélt francia politikusok is nagyon tájékozatlanoknak bizonyultak a magyar dolgokat illetőleg.¹

Bonaparte herczegnek a köztársaság elnökévé lett megválasztása a francia kormányt mindinkább eltávolította a forradalmi propagandától s így Telekitől is. 1843)^{anuar} közepén Pulszky is Párisba jött s ott maradt márczius elejéig. Ő kezdettől fogva sokkal skeptikusabban nézte a viszonyokat és sokban nem osztotta Teleki nézeteit; nemsokára át is tette működése helyét Londonba, a hol gyakorlatibb eredményeket remélt elérhetni.

Teleki tovább is Párisban maradt s az ottani, sőt a távolabb levő magyarok munkásságára is irányítólag igyekezett befolyjni. 1849 tavaszán és nyarán sűrűn levelezett Pulszkyval,² informálgatta a francia forradalmi kormány gyakran változó külügyminisztereit, röpiratot adott ki az orosz intervenció ellen,³ de folyton rendőri megfigyelés alatt állva, nem tudott többet kieszközölni, mint a képviselői kamarának egy meglehetősen elméleti hangzású határozatát, üzeneteket küldött a magyar kormánynak s Konstantinápolyba is, próbált agitaezionalis középpontot teremteni Turinban, gondolt fegyverbeszerzésre, Fiúmében való kikötésre s e végből kölcsön felvételére és még mindig reménykedett barátja, Ledru-Rollin, hatalomra jutásában.

Volt azonban egy pont, mely a magyar emigráció e nyugtalanul tevékeny vezéralakját élesen elválasztotta nemcsak Pulszkytól, hanem az otthoni kormánytól és Kossuthtól is, s a mely idővel erős éket vert közé és menekült társai közé; ez Telekinek a nemzetiségi kérdésben vallott meggyőződése és arra alapított törekvése volt. Ő a maga radicalis szabadelvűségében annyira ment a nemzetiségek egyenjogúsítása és önállósítása terén, hogy már-már feladta Magyarország állami egységét és ily áron kereste a megegyezést az északi s déli szlávokkal. Sűrű érintkezésben állott Czartoryski herczeggel, a lengyel menekültek vezérévei,⁴ ki azután közvetítőül szolgált közte és a horvátok, szerbek s csehek

¹ Pulszky id. m. II. 230., 249 251. J.

² Lásd Pulszky művének mellékletét, 11. 294. s köv. I.

³ «Die russische Intervention, nebst diplomát. Actenstücken (közölve Nagy Péter állítólagos végrendelete is) Hamburg. 1849.

⁴ Bach bizalmas levele Geringerhez 1849 aug. 3 1 -ről, U. Á. L.-tár, magy. kormánybiztossági iratok.

között. 1840 májusában Czartoryski hívására Párisba jött Rieger, a nagy cseh hazafi s akkor odahívta Teleki Pulszkyt is Londonból s tárgyalások indultak meg az álláspontok összeegyeztetése érdekében. Pulszky sokkai ridegebben szállott szembe a cseheknek a magyar felvidék bekebelezésére s a szerbeknek a vajdaság önállósítására vonatkozó követeléseivel, mint Teleki, bár általában nem tulajdonított jelentőséget az illető nemzetek felhatalmazás nélkül folytatott alkunak. Végre sikerült Riegert megpuhítani annyira, hogy megegyezés jött létre olyformán, hogy a szlávok és románok Magyarországon teljes egyenjogúságot kapjanak a magyarokkal s ennek fejében a csehek elismerik Magyarország feloszthatatlanságát s vállalják a közvetítést a délszlávokkal és románokkal való megegyezésben, a magyarok pedig támogatják a cseheket a bécsi kormányval szemben államjogi igényeik érvényesítésében. Czartoryski közvetítése mellett külön békítő tárgyalások is folytak a szerbekkel; természetes azonban, hogy mind e tervezéseket a bekövetkezett események csakhamar halomra döntötték.¹

1849 őszéig úgy látszik, csak a Teleki már említett munkatársai, Szabó Imre ezredes, Szarvady, Irinyi és De Gerando tartózkodtak állandóan Parisban, október- és novemberben a forradalmi magyar kormány két nagynevű tagja érkezett oda: Szemere Bertalan és Horváth Mihály.

Szemere, miután Viddinnél megvált a menekülők seregétől, Hajnik, Fülep, Ivánka, Bittó és Imrédy képviselők kíséretében lopódzva ment Várnába s onnan hajón Konstantinápolyba, hol azonban néhány napig maradt; majd Athént kereste föl s ott Hajnik Pál társaságában időzött és bejárta Görögország nevezetes helyeit, útijegyzeteket írva, a mit már fiatalkorában megszokott. Október vége felé a Földközi-tengeren s Lyonon át Párisba utazott, hová 30-ikán érkezett meg.² Ott csakhamar találkozik Telekivel, a Londonból átjött Klapkával s a Brüsseltől átjött Almássy Pállal, valamint a csak rövid időre kimenekült Lónyay Menyhérttel. Nagyon visszavonultan él Neuberg álnév alatt, szorgalmásán olvasgat s családjá után sopánkodik. A haza sorsa iránt teljesen kétségbe van esve, azt hiszi, hogy a magyar faj most lejárta pályáját», legfőlegb valami nagy európai esemény emelhetné ismét véletlenül magasra; úgy látja, hogy alig van Európában nyolcz olyan magyar, ki «tenni akar ismét», a többi alig várja az amnestiát, még ha büntetéssel járna is. Telve van keserűséggel Kossuth iránt, kinek «félénk és dicsvágó» volta s alattomos szökése» miatt veszett el — hite szerint — a haza; a nyilvánosság előtt akar tiltakozni az ellen az állítás ellen, hogy

⁵ W. *Alfer* id. m. D. Rundschau, 1911—12. IV. 80 00., V. 234- 236. I. *Pulszky* id. m. II. 271. s köv. és 312. I. *Divéky Adorján*: Magyarok és lengyelek a XIX. században, *Bud. Szemle*. 1918 aug. 234. s köv. 1.

⁶ Lásd ezekre s a következőkre nézve: *Szemere B.* Naplóm, 1869. I. köt.

az iratot, melylyel Kossuth a diktatúrát Görgeyre ruházta, ő is aláírta volna, de nyilatkozata megjelenését állítólag Telekiék megakadályozták; általában mindenki, még olyanokban is, kiket legjobb barátainak tartott, megrontására törő ellenséget lát. Leleplezni készül emlékirataiban az egész «csalfa komédiát», mint a magyar forradalmat nevezi, s ezt meg is írja gr. Andrássy Györgynek, de e levele a Bach kezébe kerül, ki azt örvendezve olvassa föl a minisztertanácsban.¹

Így került szembe Szemere Horváth Mihálylyal is, ki rendkívül kalandos és veszélyes menekülés után mint Prónay báróné komornyikja jutott ki Németországba, de itt is üldöztetve, előbb Brüsszelben próbált letelepedni, majd — Telekitől nyert igazolvány alapján — Párisba jött. Ő Vukovicssal együtt szintén úgy nyilatkozott, hogy a Görgey diktatúráját a miniszterek együttesen határozták el, míg Batthyány Kázmér Kiutahiából kiadott nyilatkozatával a Szemere pártjára látszott állani; a forradalom hagyományosai között tehát a nyilvános meghasonlás első ténye beállott.

Montmorencyban, a Párishoz közeleső kies helyen, melyhez Rousseau emléke fűződik, s a hol most a kivégzett Batthyány Lajos gyászoló özvegye körül egész kis magyar telep létesült, telepedett le Horváth Mihály is, irodalmi tervekkel foglalkozva, melyek a szabadságharcnak előbb rövid, a külföldnek szánt, majd terjedelmesebb megírására irányultak, de egy, a külföldön kiadandó magyar folyóirat eszméjét is felölelték, melyre nézve Vukovics tervet is dolgozott ki. A Parisban élő magyarok gyakran jártak ki ide, viszont az özvegy grófné is berándult koronkint Párisba. Az október 6-iki gyásznapi első évfordulóját itt ülték meg istentisztelettel a száműzöttek, mely alkalommal Horváth Mihály mint püspök megható szentbeszédet mondott. Batthyányné nem bízhatta volna gyermekei nevelését jobb kezekre, mint e kiváló férfiúéra, ki arra vállalkozott is, de ennek következménye lett, hogy Horváth a Batthyány-családdal együtt 1850 őszén Zürichbe költözött.²

Teleki László is sokat időzött Montmorencyban; innen írta 1850 augusztus 20-án vérig sértő levelét Haynaunak, melyben őt gyáva és gyilkosként bélyegezte meg s párbajra akarta kényszeríteni; de bár e levelét a lapoknak is megküldte, a tábornagya a kihívásra nem felelt.³ Teleki ingerlékenysége az év vége felé már-már beteges jelleget öltött; Pulszkyval végkép szakított; a románokkal való megegyezés kérdése Kossuthal is újabb ellenkezésbe hozta; alaptalan gyanúja, melyet utólag meg is bánt, kergette főképp az öngyilkosságba 1851 elején Versailles-

¹ *U. A. L.-tár*, min. tanácsi jkvék 1850 jan. 24.

² *Márki* 5. Horváth Mihály (Tört. életr. 1917.) 152 s köv. I. Batthyány grófné Párisba jöveteléről a magyar lapok is hírt adtak: *Magy. Hírl.* 1850. deczb. s.

³ E leveleket közli *Szemere* id. m. II. 346. s köv. 1.

bűn a szerencsétlen Orosz Józsefet, Klapka segítő társát első emlékiratai megszerkesztésében.¹

Időközben Szemere neje végre Párisba érkeztetett, mire férje fölvette ismét igazi nevét s koronkint házukba gyűjtötték a magyar menekültek nagy részét, másokkal azonban alig érintkeztek; Szemere még 1850 végén azt írhatta naplójába: «E világvárosban száműzött társaimon kívül senkit nem ismerek».²

Gróf Andrássy Gyula ekkor még — rövid párisi időzés után — Londonban tartózkodott, de a francia fővárosban volt már az előbb említettekén kívül Vukovics Sebő, ki ez időben Horváth Mihálylyal közösen szándékozott az 1848-iki országgyűlés és a rácz lázadás történetét megírni s ekkoriban még levelezett és teljesen egyetértett Kossuth-tal. Továbbá ott voltak Czecz János tábornok, Karacsay és Somssich lános grófok, Hajnik Pál nejevel, Csernátony, ki meglehetősen elszigetelten élt, Almásy Pál, a ki, sógora, a morvaországi Zierotin gróf szolgájának öltözve menekült ki az országból, továbbá gróf Scherr-Thoss Arthur magyar birtokos és honvédtiszt, Kászonyi József ezredes, gróf Schmidegg Kálmán, Bittó István, Gorove István, irányi Dániel, ki tanítóskodott, báró Mednyánszky Caesar stb.³

A magyarok a rendőrség engedélyével casinoszerű összejöveteli helyről gondoskodtak, mely a Hotel Danemark két szobájából állott s melynek Nemeskéri Kiss Miklós ezredes lett az igazgatója. Közös ügyeik intézése céljából választmányt is alakítottak, melynek elnöke Teleki lett, tagjai Szemere, Klapka, Czecz és Vukovics, jegyzője Bittó. Mikor 1851 elején a fejedelmek drezdai értekezlete kimondta Magyarországnak, mint Ausztria tartozékának a német szövetségbe való bekebelezését, a párisi magyarok — az emigráció első testületi megnyilatkozásaképpen — ez ellen tiltakozásukat fejezték ki egy, Szemere s Teleki által szerkesztett és a francia kormányhoz intézett emlékirat alakjában, melyet Teleki, Szemere, Vukovics, Klapka és Czecz írtak alá. A külügyminiszter elfogadta s a minisztertanács elé terjesztette az iratot, a miről a magyar lapok is hírt adtak.⁴

Tavasza többnemű változás állott be a magyar menekültek párisi társaságában; Andrássy még télen Londonból ide helyezte át lakását s csakhamar közkedveltségre tett szert. Oda jött Vetter tábornok is és báró Kemény Farkas; ellenben Vukovics áprilisban néhány hónapra Londonba ment át s májusban Teleki László hagyta el Páris, lemond-

¹ Klapka id. m. 299. 1. Jancsó id. m. 188., 198. 1.

² Vukovics levele 1850 deczb. 27-ről. Szemere naplója 1. 108. s köv. I.

³ Arthur Gr. Stherr-Thoss: Erinnerungen aus meinem Leben. 1881. 83. s köv. I.

⁴ Pesti Napló. 1851. márcz. 10. Az emlékiratot közli Horváth János: A közös ügyek előzményei. 157. I.

ván a választmány elnökségéről, hogy — önmagával és társaival többszörösen meghasonolva — Szejcban telepedjék le. A magyarok casinója pénzhiány miatt megszűnt.¹ Teleki Bunbury álnév alatt Zürichből kereséssel és gúnynyal teljes leveleket írt Szemerének, gúnyolva különösen Klapka és Thaly kibékülését, leszólva Czezet és Fülepet, dicsérve Vukovicst. A nemzetiségek iránti szabadelvűségök miatt — úgy mond — hazaárulóknak tekintik őt és Szemerét; de azért megmaradnak ők azoknak, a mik! Igyekszik feledni a világot s dolgozni szeretne, de nagyon szenvedő! ² Hogy e mellett neheztelése nem irányult Klapka személye ellen, azt rajongó barátsággal telt levelei tanúsítják, melyeket ez utóbbihoz részint Géniből, részint Zürichből intézett, melyekben mindig csak a miatt aggódik, hogy az osztrák ágensek Kossuthot és társait megtalálják mérgezni, reménykedik, hogy Párisban kiüt a forradalom s akkor majd ott találkozik Klapkával!³

Mindezeket a kisebb-nagyobb egyenetlenségeket — gyakran még túlozva is — szorgalmasan jelentették Bécsbe Ausztria megbízottai, kik szemmel kísérték az emigráció minden nevesebb tagjának hollétét és foglalkozását.⁴ Bizonyára osztrák befolyás is és a Kossuth kiszabadulásának közeli kilátása okozta a francia rendőrség fokozott éberségét és szigorát a magyar menekültekkel szemben. Ezek már csak azért is nagyobb mértékben vonták magukra a figyelmet, mert számuk időközben néhány igen tevékeny taggal szaporodott. Vukovics visszatért s oda jött nagyon kalandos, gr. Bethlen Gergelyvel együtt végrehajtott menekülés után gr. Teleki Sándor,⁵ továbbá Mészáros Lázár, Türr István, a ki — mint láttuk— Olaszországban harczolt az osztrákok ellen s a novarai vereség után kiutasítatván Francia-, Angol- és Németországban és Szejcban próbált szerencsét, míg végre Konstantinápolyba került; úgyszintén odajött gr. Batthyány Kázmér, ki főképp a lengyel menekültekkel érintkezett és Beöthy Ödön. Teleki Sándort már júliusban elcsukták, később Kiss Miklóst is; Beöthytől megtagadták a tartózkodási engedélyt, Vukovicznál és Scherr-Thossnál pedig szeptemberben szigorú házkutatást eszközöltek, a londoni forradalmi bizottmány-nal való levelezés gyanúja miatt; mindkettőt kiutasítással is fenyeget-

¹ *Irányi* levele Parisból 1851 márcz. 23-ról b. lósika Miklóshoz (Jósika-féle levélgyűjtemény).

² *Bunbury* levelei 1 85 1 július 23-ról és aug. 1 5 -ről a *Nemz. Múz.* levéltárában.

³ *Klapka* emlékiratainak függelékében. 569. s köv. 1.

⁴ *Udv. és áll. lev.-tár.* Gensd. Dép. Bach 1851 deczb. 9-iki előterj. feltűnő, hogy úgy ez a jelentés, mint az aug. 16-iki részletesen szól az emigránsok nagyon viharos gyűléseiről, melyekben a nemzeti alapon álló «katonap rt.» a távollevő Teleki ellen foglalt állást, de leszavaztatott, holott Vukovics egyidejű párisi leveleiben minderről szó sincs, sőt most jobbnak mondja az egyetértést a párisi emigránsok között.

⁵ Lásd « *Emlékeim* » cz. munkája I. köt. 182. s köv. I.

ték s osztrák értesülés szerint tervben volt az összes magyar menekülteknek különböző départementokba való szétküldése addig is, a míg ügvek általános szabályozás alá vonatik.¹

A Kossuth londoni látogatása a párisi emigránsok nagy részét is oda vonta s a francia rendőrséget egy időre megszabadította gondjaitól. A francia kormány magatartása — különösen a Kossuth tervezett franciaországi útjával szemben — mindinkább meggyőzhette a magyar menekülteket arról, hogy az osztrák politikának nemcsak hogy nincs oka a köztársasági elnök támadó szándékaitól félni, hanem ellenkezőleg, a conservatív irány és a rend fönntartásának biztosítékát láthatja korirányzatában. A december 2-iki államcsíny teljesen igazolta ezt a föltevést és hiúnak bizonyította a párisi emigránsok minden törekvését. Ez volt az első nagy csalódás, mely a magyar emigrációt érte. A világosan látó Vukovics Sebő december 20-ról Londonból, hová végleg átköltözött, ezt írja Horváth Mihálynak: «Új korszakba léptünk, sorsunk ege elsötétült, enyhülés csak abban a reményben van, hogy soká e viszonyok tartani nem fognak». Louis Blanc-al találkozott, ki reménykedett, hogy már pár nap múlva visszamehet Parisba, a hol a dolgok csakhamar visszatérnek a régi mederbe; de most elnémult minden. «Franciaország eleste után nem lehet többé remélni, hogy Olasz- és Magyarország fölkeljenek. A francia sereg példája az osztrák és porosz sereget consolidálja.»

Párisból, ha nem is kényszerítve, sokan elmentek; Beöthy Ödön, Mészáros, Katona, Teleki Sándor Jersey szigetére költöztek. Andrassy Scherr-Thossal az államcsíny napjai alatt is ott maradt s a boulevardokon sétálva menekülniük kellett a tüzelő katonaság elől.² Es Párisban maradtak Szemere s Batthyány Kázmér is, kik mint Kossuth leghatározottabb politikai ellenfelei, a csüggedésnek most beállott perezét legalkalmasabbnak látták arra, hogy a volt kormányzóval a nyilvánosság előtt szembeszálljanak. Mindketten, hg. Esterházy Pál egy forradalomellenes, Batthyány Lajost is vádló, a «Times»-ben közzétett³ megnyilatkozásával szemben, december utolsó napjaiban a «Times» hasábjain s utóbb az «E.laminer»-ben heves támadásokat intéztek Kossuth ellen, melyek az emigrációban addig csak lappangott egyenetlenséget nyilvánosságra hozták s a menekültek legjobbjait mélyen elkedvetlenítették.⁴ E támadások Batthyányt és Szemerét, sok lelki ellentétük daczára, politikailag kétségkívül közelebb hozták egymáshoz. Az utóbbi megelégedéssel jegyezte föl naplójában, hogy czikkeik Amerikában is elterjedtek és nagy hatást tettek. «Sajnálatos — teszi hozzá — hogy a reactioná-

¹ Vukovics levele szept. 19-ről, *Bach* id. jelentése.

² *Scherr-Thoss* id. m. 92. s köv. 1.

³ Közölte a *P. Napló* 1851 december 11-iki számában.

⁴ *Klapka* id. m. 368. s köv. I. *Szemere* id. m. I. 140. I.

riusok is azokra támaszkodnak, de mi arról nem tehetünk. Hogy az igazságot elleneink is fegyverül használják, az nem ok azt elhallgatni-). Teleki László fenntartotta az összeköttetést Szemerével s maga is azon az állásponton volt, hogy Kossuthot diktátori jogok nem illetik meg,¹ amerikai szereplésével sem értett mindenben egyet, abban több mértéktartást, kevesebb külső, zajos sikerre való törekvést szeretett volna látni; de azért úgy ő, mint Klapka, Vukovics, Czecz és Kiss Miklós határozottan elítélték Batthyány és Szemere föllépését.

Kossuth visszatérése Amerikából 1852 tavaszán — mint látni fogjuk — nem jelentette a vállalkozásához fűzött remények teljesülését. Ártottak ügyének Görgőinek akkor nyilvánosságra jutott emlékiratai és némileg azok a jellemrajzok, a melyeket a fáradhatatlanul írogató Szemere Bertalan róla s Görgyeiről közzétett." Azonban másrészt a Schwarzenberg halála az európai reactiót erős oszlopától fosztotta meg; Ausztria ügynökei már nyáron Európa különböző pontjain szaporodni látták a forradalmi kitörés előjeleit; aggodalommal néztek Garibaldi és Mazzini működésére, az utóbbinak és Kossuthnak ágenseit már tárgyalni látták Párisban a forradalmi mozgalom vezetőivel az olaszországi és délkeleti forrongások támogatása érdekében.³ Napóleon kikiáltását császárrá a december 2-iki államcsíny évfordulóján még Klapka is úgy ítélte meg, mint ezentúli szilárd magatartás és állandó irány jelét, melyhez a magyarok «utóbb növekvő bizalommal fűzték saját reményeiket»⁴

Azonban egyelőre nem történt semmi egyéb, mint a milánói zendülés és a Libényi merénylete, mindkettő 1853 februárjában. A forradalom ügye egyikből sem húzott hasznot. A magyar emigráció viszonyát ezen események elsejéhez későbbi fejtegetések fogják megvilágítani.

A decemberi államcsíny óta a párisi magyar emigrációnak mintegy fióktelepe keletkezett a normandiai partokkal szomszédos, de már angol uralom alatt álló Jersey szigetén. Említettük már Mészáros Lázár, gr. Teleki Sándor, Beöthy Ödön és Katona Miklós odaköltözését; később hozzájuk járultak Orbán Balázs, Thaly és Fülepp is.⁵ Mészáros — az ő elpusztíthatatlan humorjával — gyönyörködött a természet szépségeiben, törökös ruhában járt s társaival Lhombret játszott. Márcziusban már kezdett leveleiben szűk anyagi viszonyai miatt panaszkodni s arra gondolni, hogy Észak-Amerikában telepedjék le. Levelezett a Genfben élő Károlyi grófnéval s emlékiratain dolgozott.¹¹ Teleki Sándor

¹ Szemere naplója 1. 146. s. köv. I.

² Szemere: Gr. Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. Hamburg, 1853.

³ Kempen előtérj. 1852 szept. s-ről U. Á. L.-T.

⁴ Id. m. 406. I.

⁵ Rónay naplója 75—76., 96. I.

⁶ M. L. levelei 5—16. I.

kegyetlen átkokat szórt Napóleon Lajosra s éltette az általános köztársaságot.¹ Úgy ő, mint Beöthy Ödön barátságot kötöttek az ugyanakkor szintén Jersey szigetén számkivetésben élő Victor Hugóval.

A magyar emigránsok párisi telepe Londonon kívül főképp Brüssellel és Szejczczal állott sűrű összeköttetésben s mindkét helyre mintegy rájokat bocsátott.

A helvét köztársaság, mint a politikai menekültek classikus hazája, forradalmi katasztrófánk idejétől kezdve szívesen fogadott magába hazájából kizárt magyarokat. Ezeknek útmutatója Szalay László volt, ki belátva diplomáciai igyekezetének sikertelenségét, már 1849 májusában Brüsseltől Zürichbe költözött s onnan 1851 tavaszán a csöndesebb Rorschachba vonult, Sanct-Gallen cantonban, a Boden-tó partján. A világosi katasztrófa óta megszüntette az addig Zürichben «Lettres sur la Hongrie» czímen kiadott politikai nyílt levelei közlését s kiadta egy füzetben² frankfurti küldetése történetét. Az emigráció politikai törekvéseibe nem elegyedett, azokra vonatkozó véleményét csak bizalmas levelekben mondta el, melyeket Blackwell és Flegler barátaihoz intézett. Felfogása szerint egy újabb forradalom csak a szlávság suprenatiájával végződhetnék s a magyarságot teljesen leverné; a magyaroláh egyesült demokráciát pedig nevetséges phantasmagoriának tartotta. A többi emigránssal keveset érintkezett; 1849 őszén Münchenből látogatóba jött hozzá báró Eötvös József s a még csak 36 éves férfiút egészen megöszültnek találta. Visszaesett fiatalkori mélabújába, mely nőtt olyankor, ha neje tőle távol, a hazában volt kénytelen időzni. A fájdalom, mely a haza sorsa miatt lebilincselte, egy időre megfoszlotta őt attól a vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna. Utóbb azonban, «a nemzet múltjából akarván reményt meríteni jövője iránt», elfogadta a megbízást Magyarország történetének megírására, átkutatta újra a forrásokat, melyekkel fiatalabb korában Horváth István vezetése alatt ismerkedett meg, fölkeresve, a mit a sanct-galleni kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban talált, s «az érdeklődéssel a múlt iránt nőttön-nőtt bizalma a jövőhöz». Így indult meg s haladt évről-évre a nagy mű, hazánknak — sajnos — a szerző halála miatt befejezetlenül maradt története, melylyel Szalay utóbb az Akadémia nagy jutalmát nyerte el s melylyel ő, magát vigasztalva, a nemzetet is «vigasztalta és tanította».

Csakhamar másik nagy történetírónk is a Szalay közelébe került. Említettük, hogy gr. Batthyány Lajos özvegye 1850 novemberében gyermekeivel Montmorencyből Zürichbe költözött s vele ment, mint

¹ *Id. műv.* I. 78 79. I.

² *Diplomatische Aktenstücke. 1840.*

³ Lásd *Eötvös és Angyal Dávid* akad. emlékezéséideit s *b. Szalay G.* id. művét.

gyermekai nevelője, Horváth Mihály. A város melletti várszerű Falkenburg-nyaralóban laktak s e lakóhelyük mind több és több magyart vonzott magához. Klapka már 1851 elején Sveczban telepedett le; előbb a Vierwaldstätteni tó partján, a hol a szabadságharcot tárgyazó német művét befejezte, azután Vernexben, a genfi tó partján, a honnan Kossuthal találkozandó, ment őszszel Londonba, de a következő évet majdnem egészében Genfben töltötte.¹

Horváth Mihály nyomában jött Teleki László is Zürichbe, miután előbb Lausanneban és Genfben tartózkodott. Ahhoz a kicsiny, de való^gatott társasághoz, melyet Genfben talált, tartozott mindenesetre az a meg nem nevezett nő is, a kit azután Rorschachig elkísért, mikor nagy fájdalmára meg kellett válnia tőle. Őt nem vonzotta Kossuth Londonba, hanem Zürichben maradt a következő télen át, hol a Batthyányné körének nagy élénksége, a ki-bejáró idegenek már az osztrák kémeknek is feltűntek.² Ekkor már gróf Károlyi Györgyné is itt időzött gyermekei-vei s a két magyar grófné köre még tágult, mikor 1852 nyarára Genfbe költöztek át. Az itteni magyar telephez tartoztak akkoriban Horváth Mihályon és Teleki Lászlón kívül Klapka, Almássy Pál és neje, Karacsay gróf, Komáromi György, Puky Miklós, ki nyomdát alapított, Dessewffy Dénes — Arisztid testvére — ki órásmesterséggel foglalkozott és Podhorszky Lajos, ki előbb Széchenyinél, most Almássyéknál nevelősködött. Gróf Andrassy Gyula is gyakran jött oda látogatóba Párisból, valamint gróf Bethlen Gergely és Ferencz.³ A helvét köztársaság akkori elnöke, a radicalis Fazy nagy előzékenységgel viseltetett a magyar menekültek iránt.

1853 elején a svejezi magyarok figyelmét is magára vonta az a titkos mozgalom, melynek középpontjául Lugano szolgált s a mely által Mazzini a szerencsétlen kimenetelű milánói zendülést igyekezett előkészíteni. Kiküldöttje levelet hozott Klapkának, Mazzinihoz híva őt, ki maga is akkoriban Luganóban tartózkodott. Klapka követte a hívást, de — följegyzései szerint — aggodó kétkedéssel fogadta az öreg forradalmár közléseit, kinek reményeit az események csakhamar megghiúsították.⁴

¹ Ezekre és a következőkre nézve lásd főképp *Márki S.* életrajzát Horváth Mihályról és *Klapka* id. művét.

² *Bach* jelent. 1 851 deczb. 6. U. Á. L.-T.

³ *Gr. Teleki Sándor: EgyrőKmásról.* I. 148. s köv. I. B. *Jósika Miki.* levele Pehérváryhoz 1853 jan. 1.

⁴ *Klapka* id. m. 413. s köv. I. *Jancsó B.* többször id. művében (190. I.) közelebbi időpont megjelölése nélkül, Quadrio nyomán elbeszéli, hogy Luganóban ez időben a forradalmi bizottság üléseket tartott, melyekben Mazzini hevesen összetűzött Kossuthal. Nemesak, hogy semmi adat nincs arra, hogy Kossuth személyesen leutazott volna Lugantba, hanem az összes meglevő adatok s kiilnően a Klapka följegyzései és Teleki levelei majdnem kétségtelenné teszik az ellenkezőt.

Gróf Teleki László 1852 nyarán Géniből Spaaba s onnan Brüsszelbe utazott, a mely szintén egyik nevezetes gyűlőhelyévé vált a magyar száműzötteknek. Horváth Mihály kimenekülése után csak röviden időzött itt, már ekkor kezdve meg később nagy buzgalommal folytatott levéltári kutatásait. Báró Jósika Miklós, miután nejével Drezdában találkozott, itt telepedett le több évre, betegeskedése daczára agitálva, levelezve, dolgozva, a nyarakat rendszeren Ostendében töltve. Regényei mellett ráért hírlapi cikkeket is írni, művei németre fordításában szintén írói tehetséggel megáldott neje volt segítségére. Itt élt Ludvig János is, addig, a míg Amerikába költözött, Fehérváry Miklós is, Horn Ede, Timáry; látogatóba jöttek Teleki László, Szemere Bertalan s nyáron Ostendében a magyar arisztokrácia számos nő- és férfitagja találkozott, habár az osztrák kémek még itt is megfigyelték beszélgetéseiket.¹ Telekin ittjártában annyira erőt vett az életuntság, hogy Klapkád hoz intézett levelében oly nyilatkozatot tett, mely már előre vetette későbbi, végzetes tette árnyékát.² «én — úgymond — elélek akárhogy, a míg eljövend azon időpont, midőn anachronismus volna tovább élnem».

Jósika politikai vélekedésére éles világot vetnek Fehérváry Miklós barátjához, ennek távozás után intézett kiadatlan levelei.³ 1852 nyarán így látta a helyzetet: «Orosz, osztrák látcsövekkel állják körül hazánkat, hogy mihelyt egy pörge kalap vagy egy női kötény mozdul, reánk üthessenek. A francziák méltóságukon alólinak tartják velünk bíbelődni; van nekik elég gondjuk; az angol királyné gyermekeket szül, Magyarországon pedig az arisztokrácia be kezdi adni a derekát, míg a nép expectáns szerepet játszik. A hadseregek szaporodnak, a várak erősítetnek ... Túl, Olaszországban morognak, Magyarországon morognak, az emigránsok is morognak s mivel 60.000 fegyver és 40.000 nyereg van, a dolog nem áll desperátusan. Az emigráció Londonban négy, Amerikában nem tudom hány pártot képez, minden héten iön egy briliáns és egy igen lesújtó hír. A királyok katonásdit játszanak és lakmároznak, mi pedig ülünk . . . , pedig már a negyedik év köszöntött be a tervezett tönkreirányítás után». Gúnyolta az uralkodó magyarországi körútja alkalmával rendezett «komédiát», melynél mindenki mögött «a Kriegsgericht és huszonöt bot» áll; de hibáztatja az emigrációt, különösen a benne dúló egyenetlenséget, mely a mienket is oly rossz hírbe fogja keverni, a minőben a lengyel emigráció áll; gúnyolódik a száműzött magyarok reményei fölött is, de azért mégis helyteleníti, hogy a Kossuth nővérei a hazáért gyászt viselnek, «ő — úgymond — feleségé[^]vei együtt fel nem hagy a munkával s nem tekinti a kedves hazát halottnak . . . »

¹ *Bach* jelent. 1851 aug. 3. *U. Á. L.-I.*

Ostende, 1832 szeptb. 9.

² 1832 májusástól kezdve; Akad. könyvtár kéziratára.

A Kossuth családjának tagjai ugyanis, Magyarországból való kiutasításuk után 1852 tavaszán Brüsszelben telepedtek le; Meszlényinén főleg, de Rutkayné is meglátszottak a lelki, testi gyötrelmek, melyeket az ellenök indított vizsgálat alatt kiállottak. Brüsszeli viselkedésüket Jósika kissé feltűnőnek találta; a nők gyászruhát öltöttek, a Kossuth-fiúk pedig a Ludvig fiával együtt «tricoloros kurucz-öltözék»-ben jártak az utcán, a miért a nép őket flamingóknak nevezte el. A belga fővárosban létök alatt Kossuth édesanyja súlyosan megbetegedett, miután már előbb is holt hírét költötték, állapota az év végén válságosra fordult s a halál csakugyan beállott. Deczember 30-án temették el Brüsszelben; mintegy 30—40 ember kísérte csak ki sírjához, mert leányai magok tiltakoztak minden tüntetés ellen s annak elkerülése végett megváltoztatták a temetés idejét. Fia Londonban értesült haláláról.

Németország kevésbé kedvező talajnak látszott arra, hogy a magyar emigráció benne gyökeret verhessen; a birodalmi ügyek miatt fölmerült porosz-osztrák összetűzés ellenére ott a conservatív irányzat és a rendőrruralom akkoriban sokkal erősebb volt, semhogy forradalmárokkal szemben elnézést gyakoroltak volna. Mint látni fogjuk, csak a szabad Hansa-város, Hamburg engedhette meg magának azt, hogy a szabadságharcz hősei mellett tüntessen; de ott is jobbra letelepedett magyarok voltak a rendezők. Mégis a Kossuth amerikai beszédjeit német földön kezdték legelőször terjeszteni német nyelven; osztrák jelentések szerint Berlinben Kossuth-alapot is kezdtek gyűjteni s a magyar forradalom szervezésének hírei hitelre találtak, míg aztán az amerikai körút eredménytelensége lelohasztotta a várakozásokat.¹

A kevésbé compromittált politikusok közül Eötvös és Trefort jöttek ki már a forradalom alatt Németországba, de — mint már említve volt — a rémuralom elmúltával visszatértek a hazába. Ok főképp Münchenben tartózkodtak, hová Eötvöst nővére, Vieregg grófné hívta; Eötvös a nyarat egyszer Salzburg mellett, egyszer pedig a Starnbergi tó partján, Tutzingban töltötte. Úgy ő, mint sógora Trefort, szorgalmasan használták a müncheni kir. könyvtárt s Eötvös — ki eredetileg a francia forradalom oknyomozó történetének megírásába kezdett, — utóbb itt dolgozta ki a XIX. század uralkodó eszméit tárgyazó nagy államtudományi műve első kötetét.

Még forradalmi kiküldetésben jártak Németországban Wimmer Ágoston ág. ev. lelkész, mint követ, ki azonban sehol sem fogadtatván, utóbb ki is utasított és Szalay József ezredes, kinek fegyvereket kellett volna Drezdában beszereznie; a szállítmányok meg is indultak, de az osztrák közegeknek sikerült azokat útközben lefoglalniok.¹

¹ *Bach* jelentései 1851 okt. 25-ről, nov. 15-ről és 1852 jan. 31 -ről. *U. Á. L.-T.*

² *Helfert* id. m. IV. ág. 2. rész, 565. I.

A komáromi vár feladása után az ottani helyőrség tisztjei, élükön Klapkával és Ujházy László kormánybiztossal, az eredeti megegyezés ellenére kényszerútleveleket kaptak, melyek szerint Németországon át Angliába vagy Amerikába kellett utazniok. A németországi átutazásra nézve az osztrák kormány oly értelmű megállapodásra jutott a porosz kormányval, hogy annak minden késleltető időzések nélkül kell végben mennie. Bécsben, Boroszlóban és Berlinben a rendőrség ennek megfelelően is járt cl. Klapkát Boroszlóban már a pályaudvaron nagy sokaság fogadta s üdvözölte, lakásán pedig a demokrata-kör dalkara seregnade-al tisztelte meg. Ennek következménye az lett, hogy már a legközelebbi vonattal tovább kellett utaznia. Berlinben is udvarias, de határozott kiutasítás várt rá. Október 18-án már a komáromi exodus legtöbb részese együtt volt Hamburgban, hol találkoztak egymásnak. Ott voltak Ujházy, egész családjával, Klapka, Vetter, Czech, Beöthy Ödön, Madarász László, Rónay Jácint, a két Kászonyi, Gaál Sándor, Asztalos, báró Mednyánszky, Pomucz, Rombauer stb. Később aztán még megszorodott számuk, oda jövén gr. Esterházy Pál, Ludvigh János, Szirmay Pál, Simonyi Ernő, gr. Károlyi Sándor, Nedbál és Bangya ezredesek és mások. Lőkép Löwinger és Vámosi magyar származású kereskedők buzgólkodása következtében a magyarok tiszteletére ebédeket, estélyeket, hangversenyeket s javukra gyűjtést is rendeztek; különösen Ujházy és Klapka voltak ünneplés, sőt tüntetés tárgyai.¹ A hamburgi kormány kétes szerepet vitt e megnyilatkozásokkal szemben; a közvéleménnyel szembeszállni nem mert s mégis a porosz kormány és az osztrák követ előtt mindig azt bizonygatta, mennyire kellemetlenek rá nézve e tüntetések. A közeli Schleswig-Holsteinban kitört lázadás is kényessé tette a helyzetet; híre járt, hogy a schleswigiek Klapkát és vezérkarát szolgálatukba akarják fogadni. A kormányok szerencséjére a magyar emigráltak vezető alakjai épenséggel nem akartak Hamburgban maradni. Ujházy és Klapka több társukkal már október 26-án elhagyták Hamburgot, hogy Londonba hajózzanak, honnan aztán a menekültek nagy része Amerikába ment tovább. Hamburg városa nagylelkűen gondoskodott ezeknek egész Amerikáig való szállításáról. A visszamaradottak azután gr. Esterházy Pál ezredest választották meg elnökül, ki azonban nemsokára szintén távozott, előbb Londonba, majd Párisba. Legtovább maradtak Hamburgban Szirmay Pál és Kászonyi Dániel; ez utóbbi vívőlecczkéket adott s festéssel is foglalkozván, itt festette azt, az emigráció által könyomatban ter-

¹ A *Pester Zeitung* 1849 novb. 1-i közlése szerint Klapka egy kétszázteritikes lakoma alkalmával mondott pohárköszöntőjében kijelentette, hogy a magyarok csak az osztrák kormányt gyűlölik, nem a németeket s hogy Magyarország újralföltámadásában számít Németország élesztő lehelletére.

jesztett képét, mely Görgeyt a forradalom áldozatainak árnyaitól üldözve ábrázolja.¹

Klapka azután, mikor már kevésbé gyanús szemmel nézték Németországban, 1850 nyarán, megint visszatért Németországba s nyolcz hónapot töltött Lipcsében, Wigand Ottó kiadó baráti házánál, emlékiratainak német kiadása s a tervezett havi folyóirat megindítása érdekében.

Mióta Kossuth Amerikába távozott, a londoni magyar emigráció megszűnt a menekültek különböző csoportjaira irányító befolyást gyakorolni; a maga bajaival volt elfoglalva s hangulataiban és egyenetlenségeiben is könnyű az egymást követő, az emigráció helyzetére nézve csüggesztő vagy biztató események és hírek hatását fölismerni.

Ilyen csüggesztő hatást gyakorolt, alig hogy Kossuth elhagyta Angolországot, nemcsak a magyar, hanem az összes Londonban élő száműzöttekre a december 2-iki párisi államcsíny híre; egyszerre «mind visszavonultak, csak a magyarok maradtak a szintéren, többségök még mindig remélt».² Azonban a remélőket is komolyan gondolkozóba ejtette a Piringer elfogatása; most látták, mily veszélyekkel jár a forradalmi propagandának a gyakorlati térre vitele. Azonfelül tartani lehetett tőle, hogy az elfogott útján az emigráció összes forradalmi tervei s névlajstromai a bosszúálló hatalom kezébe jutnak s számtalan ember bajba kerül. Becsbe jutott jelentések szerint a forradalmárok atyamestere, Mazzini, dühös volt az eset fölött s azt mondta, hogy ilyen ügyetlen emberekkel nem lehet semmibe se bocsátkozni; csak compromittálják a forradalmat, Kossuth gyakorlatlan újoncz a conspirálásban.¹

Kínos benyomást tett Esterházy herczeg már említett nyilatkozata, mely állítólag az angol parlamenti tagok közül is többeket eltántorított a magyar ügytől.⁴ Ezzel szemben Esterházy Pál gróf nem volt ellennyilatkozatra rávehető; Batthyáynak cs Szemerének megnyilatkozásai pedig Kossuth-ellenes élőkkel még inkább ártottak az emigráció ügyének.⁵

Megdöbbsentette a londoni magyarokat elnöküknek, az öreg báró Kemény Farkasnak, 1852 január 4-ikén egészen váratlanul és hirtelen beállott halála; a halottkém megállapítása szerint «szíve megszán

¹ Klapka id. m. 277- s köv. I. P. Horn id. m. 310. s köv. I. Névtelen (Kasszonyi D.) Ungarns 4 Zeitalter III. 2 13. 1. Wertheimer E. cikke: Gcn. Klapka in Hamburg. (P. Lloyd 1919 deczb. 21.)

Rónay J. II. 61.!

³ Bach előterj. 1851 deczb. 13. (U. Á. L.- T.)

⁴ U. ott.

⁵ Klapka állítása szerint (id. m. 396. I.) Batthyány és Szemere cikkeire Vukovics felelt; erről azonban Vukovics maga ez időbeli leveleiben semmit sem említ.

kadt». ¹ Temetésén megjelentek a más nemzetbeli menekültek vezérei is: Mazzini, Louis Blanc, Ledru Rollin, Kinkéi, Ruge; Rónay Jácint mondott fölötte gyászbeszédet. Kossuth távollétében az emigráltak maguk választottak maguknak elnököt a gróf Esterházy Pál személyében, a kiről tudták, hogy jó viszonyban van Palmerstonnal; Esterházy azonban nem tarthatta meg soká e tisztséget, mert már a következő hónapban átköltözött Párisba, a mikor aztán a magyarok ideiglenesen Kmetty tábornokra ruházták az elnökséget. Ez Kossuthnak nagyon lelkes híve volt s vele szemben az emigrációtól oly engedelmességet követelt, a mely többeknek ellenmondását idézte föl. Általában a Kossuthhoz való viszony kérdése a magyarok különben is ingatag egyetértését mindinkább meglazította. A kormányzó amerikai útja alatti elfoglaltsága miatt nem ért rá az Angliában maradtak viszonyaival behatóan foglalkozni, de azért leveleivel — többnyire egyoldalú információk alapján — gyakran beléjük avatkozott s agitácziós sikereitől megnövelt önérzetével olykor keményen megleczkéztette híveit, a mi ezeket, kik mindenben a Pulszky befolyását látták, mélyen elkeserítette. ²

A meghasonlás nyilvánvalóvá lett, miker a londoni magyar emigráció többsége oly határozatot hozott, mely a Kossuth ténykedését az emigráltak testületi elbírálása alá tartozónak jelentette ki, kivánta Pulszky és Hajnik Pál eltávolítását a kormányzó környezetéből s helyökre olyanoknak választását, kik az emigráció bizalmát bírják. Kossuth keserű, de méltóságteljes hangon írta meg 1852. február 15-ről Cincinnatiából kelt levelében Kiss Miklós ezredesnek, hogy a magyar száműzöttek a southamptoni és londoni megállapodások értelmében maguk rendelték magukat alá az ő vezetésének; a siker érdekében Ő munkásságát nem kötheti semmi gátló formákhoz; csak annak tanácsával és közreműködésével élhet, senkiben bízik s a szervezést és vezetést senki másra nem ruházhatja. Ő senkitől megbízást nem vár és nem kíván, ő hazája jogainak alapján áll s tudja, hogy a magyar nép belé helyezi bizalmát és tőle várja felszabadulását. Ő csak önkéntes önalárendelésre számít, senkivel annak akarata ellenére rendelkezni nem akar, de azt sem engedi, hogy vele mások rendelkezzenek. Ha az emigránsok azt a viszonyt, melybe vele szemben helyezkedtek, felbontják, ő e felbontást elfogadja, egy gond leharul válláról, de akker az általa segélypénzként küldött 450 fontot is fegyverbeszerzésre kell fordítani. Ha viszonya az emigrációhoz, mint testülethez meg is szűnik, a személyes barátságokat tovább fogja ápolni. Ő megy a maga útján s kívánja, bár minden szám-

¹ Rónay (id. in. 11. 67. s kov. I.) semmit sem említ arról, a mit Mednyánszky Sándor ír Klapkának (ennél 386. 1.) s a mit Kászonyi (Ungarn's vier Zeitalter III. 71. s kov. I.) is fölhoz, hogy t. i. Keményt a Tóul min Smith támadásai miatti izgalom ölte volna meg.

² Vukovics levele 1852 febr. 28-ról és márcz. 26-ról.

űzött magyar azzal számolhatna be majdan nemzetének, hogy ha nem is használhatott, legalább nem ártott a hazának.¹

E levél vétele után az emigránsok újabb gyűlést tartottak, melyen sikerült keresztülvinni, hogy Kossuthot újabb feliratban változhatatlan ragaszkodásukról biztosítsák. Azonban az egyenetlenség többé elleplezhető nem volt s a-mellett növelték a bajt az anyagi nehézségek, melyekkel a londoni emigrációnak küzdenie kellett. A legbuzgóbb angol magyarbarátok egyike, Toulmin Smith, ki Kossuthot Amerikába is elkísérte, onnan visszatérvén, heves támadásokat intézett a magyarok ügyeinek kezelői ellen, mire az angol segélyző bizottság feloszlott s erről az oldalról többé támogatás alig volt várható; Amerikából sem, a Kossuthhoz való viszony kiélesedése óta, a Horváth Mihály útján Batthyány és Károlyi grófnéktól kiosztás végett Vukovicshoz küldött összegek pedig csak kevésnek enyhítették Ínségét. A szükség elégedetlenséget szül s az elégedetlenség hamar kész gyanúsításokra, vádakra és szemrehányásokra. Mindezekhez járult a conservatív Derby-minisztériumnak a magyarok iránt kevésbé barátságos magatartása s a lehangoltság, melyet a Kossuth körútjának vége felé egyes visszatértek elbeszélései keltettek az emigráció körében.²

Hogy a londoni magyarokat együtt tartsa, foglalkoztassa s a majdani harezra előkészítse, Kossuth — mint már említettük — maga kívánta egy katonai tanfolyam szervezését Londonban. Ezt Thaly Zsigmond, volt komáromi mérnökkari alezredes meg is szervezte s a tanfolyam 1851 december elsején megnyílt 27 hallgatóval; Rónay is segítségére volt Thalynek részint a szükséges kézikönyvek magyarra fordításával, részint a rajz- és mértan tanításával. Ott összejöttek naponta s a tanulás mellett ügyeiket is megbeszélték az emigráltak; de a segélye pénzek fogytával a tanítást is nehéz volt folytatni; megtartották mégis a záróvizsgálatokat, melyeken a hallgatók — kapitányoktól le egészen őrmesterekig — jól megfeleleltek.

A londoni menekültek mindinkább csüggedő hangulatát legélénkebben jellemzik Vukovicznak ez időben Horváth Mihályhoz intézett levelei.

Már 1852 februárjában azt írja, hogy neki nincs reménye, de «gyöngeség — úgymond — reménység nélkül nem tudni élni. Vele vagy nélküle egyaránt szilárdul kell államink honimadásunkban». Később is úgy látja, hogy «mindenütt átkozott helyzetben van ügyünk». Az uralkodó körutazása alkalmával kételkedik a német lapok közléseiben, melyek nagy lelkesedésről szólnak. Meg van győződve róla, hogy a nemzet

¹ *Kossuth* már id. Kiadatlan levele. (Egri Lyceum.)

² Lásd *Bach* jelentéseit 1852 első feléből. *U. Á. L. T.*

³ *Rónay* naplója, II. 61 96. I.

gyűlöli az osztrák császárt és szereti a hazát, de az amnestia s a nemzeti nyelv reményében hódolatot mutat. Ám — csalja meg a zsarnokot, bár ezzel elérhető volna az, hogy börtönben sínylődő magyarjaink kiszabadulhassanak, a mit azonban ő nem hisz.

Kossuthból mindinkább kiábrándul. Megütközik rajta, hogy népgyűléseken hirdeti, hogy 40,000 puskát szerzett; vájjon mit csinál velők? nincs Európában hely, a hová vihetné. Az amerikai kölcsön fölvétele módjával sem tud megbarátkozni, általán azt hiszi, téves azoknak a véleménye, a kik csak Kossuth által vélik a hazát fölszabadíthatni; fél, hogy ha ő tovább is «szabad játékot űz hazánk ügyével», úgy elbukunk. Helyteleníti, hogy mikor az egész nemzet gyászban van, Kossuth ünnepel. Sokalja beszédeit; Cicero — úgymond — egész életében csak 30—40 beszédet mondott, Demosthenes húszat s Kossuth Amerikában ötszázat; túlsokat beszélvén, a történelemmel kíméletlenül bánik s magáról szólva, «kalandori öndicsőítésbe téved». Már áprilisban úgy látja Vukovics, hogy az amerikai körút meghíusultnak tekinthető; az angol lapok amerikai tudósítói már megszűntek róla írni s Amerika követe Londonban, Lawrence, nagy nehezteléssel nyilatkozik a kormányzónak «a népet fellármázó» eljárása felett. E mellett Kossuthtal megegyezni lehetetlen; ő «kormányzói» igényeiben mértéktelen s a szakadás előbb-utóbb nem lesz elkerülhető. Mindazonáltal be akarja várni visszajövetelét.

Szemlénket azoknak a magyaroknak sorsával végezzük, a kik az első tömeges menekülés óta maradtak török földön vagy később vetődtek keletre.

Ezek között legkalandosabb élményei azoknak voltak, a kik a mohamedán hitre tértek csapatával Syriába vitettek s ott a török sereg-nél szolgáltak, s a kiknek száma idővel még néhány jövevénynyel szaporodott.¹ Ezek közé tartoztak rövidebb-hosszabb ideig a nem magyar, de a mi szabadságharcunkban érdemesült Bemen és Guyonon kívül Stein és Kmetty tábornokok, Kollmann József és Balogh János ezredek, Eberhard Károly és báró Splényi Lajos századosok, Pap János és Tüköry Lajos főhadnagyok, továbbá Éber Nándor és még több más.

Konstantinápolyból hajón Beiruthba, onnan lóháton a Libanon át Damascusba vonultak, hol 1850 nyarán már körülbelül valamennyien együtt voltak, török katonai szolgálatban, bekalandozva a szentírás és a történet emlékeitől megszentelt vidéket: az egykori Heliopolis romjait, a Jordán folyót, a Holt^tengert, Jerichót, Nazarethet és a Genezareth tavát, koronkint valósággal hadakozva a rabló beduinokkal. Bem

¹ Ezekre nézve majdnem egyedüli forrásunk *Pap János* emigránsnak *Szal-czer Sándor* által földolgozott s «A magyar emigránsok Törökországban» cím alatt 1893-ban Pécsen közrebocsátott föl jegyzései.

tudvalevőleg Aleppóba jutott s ott a törököknek kitűnő szolgálatokat tett a beduinokkal szövetkezett lázongó arabok megfékezése körül, kartácsokkal lövetett közéjük. Az öreg vezér egyébiránt török földön mélabúba esett, teljesen szótlaná lett s 1850 decemberében meghalt. Az aleppói muzulmánok szentként tisztelték életében és halála után.

Damascusban Guyon — mint Kursid basa — volt parancsnok, ki, bár hitét nem változtatta meg, törökösen élt s nagy fényt és vendégszeretetet fejtett ki. A törökországi életviszonyok és élvezetek azonban az emigránsok egy részére káros hatással voltak; különösen a bódító hasis élvezetének többen áldozatává lettek, így a Guyon sógora, Splényi is, a délczeg katona és forradalmi diplomata.¹ 1852 tavaszán Kollmann basa vezérlete alatt csapatot küldött a szultán Damascusból a druzok ellen, hogy azokat meghódoltassa; de a vad, sziklás vidékeken tanyázó harczos néppel szemben a lovasság és tüzérség érvényesülni nem tudott, a gyalogság pedig nagy veszteséggel volt kénytelen visszavonulni.

Említettük már a Kossuth és társai internálása után Sumlában és Várnán visszamaradt magyarok sanyarú sorsát. Egyesek — mint Veress Sándor és Szarka László — Várnán szabó- vagy csizmadiamesterségre adták magukat; jasics őrnagy vendéglőt nyitott ugyanott, egyesek bizony cseléd- vagy napszámossorba kerültek.² 1851 tavaszán ezek is jobbára Konstantinápolyba jutottak, a hol akkor sok volt az emigráns magyar, ki a Kossuth kiszabadulásától várta a maga s hazája üdvét, kik között gróf Vay László bírt legnagyobb tekintéllyel. Itt fordultak meg többször a Mack-féle összeesküvés már ismert vezetői: maga Mack József, Rózsafi, Figyelmessy, Várady és Gál, kik Brüsszában is találkoztak. De bizony az emigráczióknak Konstantinápolyban sem volt jobb sorsa, mert a magyar és lengyel menekültek között sok olyan volt, a ki a törökök ellenszenvét keltette föl az idegenekkel szemben. Magyar együletet alakítottak, mely Kosztolányi Ágoston elnöklete alatt mintegy száz tagot számlált s főkép a segélyre szorultak támogatását tűzte ki feladatául. De az osztrák megbízottaknak ez is szemet szúrt, szétugrasztották fegyveres erővel a magyarokat s a mit az együletben találtak, azt elkobozták. Mikor pedig a kötekedő hírben állott Bárdy magyar emigráns e miatt az osztrák követség dragománját megrohanta, a török rendőrség negyvennégy magyart összefogdosott s Bárdyval együtt Angliába és onnan Amerikába küldött.³

Egyeseket elfogott a vágy: Kossuthot láthatni, sőt megvédelmezni, mert mindig féltették életét az osztrák ügynököktől. Így keltek útra Veress Sándor és Wesselényi József, kik azonban furcsán jártak, mert

¹ *Kertbeny* (Namensverzeichniss stb.) szerint csak 1858-ban.

² Lásd erre s a következőkre nézve *Veress Sándor: A magyar emigratio Keleten.* I. 1 34. s köv. I.

³ *Dancs* I. id m. 22. s köv.).

mikor már nagy nehezen eljutottak Kiutahia közelébe, a török őrség felbérelt orgyilkosoknak tartotta s Brussába visszatérítette őket.

Az osztrák kormány már 1851 júliusában abban a hitben élt, hogy a konstantinápolyi magyar emigráció utolsó maradványát is sikerült Amerikába eltávolítani; de később megállapította, hogy a «magyar egyesület», melylyel Kossuth minden közösséget megtagadott, újra megalakult mint olvasóegylet s hogy a konstantinápolyi magyarok Dombory-Guggenberger és Velits útján összeköttetésben állanak pesti elvtársaikkal. Még mintegy ötvenre becsülték számukat, támogatásért a lengyel menekültekhez szoktak fordulni. Kossuth kiszabadulása idejében a szerencsétlenül járt May János is megfordult Konstantinápolyban. Miután Kossuth elutazott, a törökországi magyarok is veszíteni kezdték reményüket s most már ők kívánkoztak Amerikába, de nem tudtak hajót kapni, mely fölvegye őket. A nagy száműzött speziai és marseillei fogadtatása azután ismét lelket öntött beléjük; Matta, Dobokay, Vavrik, Hetneky, Megyesy, Rényi, Orbán, Kalmár és Velits újraszervezték az egyesületet s összeköttetést kerestek az összes forradalmi szervezetekkel, különösen a bukarestivel és belgrádival, mert e helyeket Kossuth is mint a forradalmi propaganda fontos pontjait jelölte meg. Sikerült is a magyar, olasz és lengyel emigráció között állandó összeköttetést hozni létre, közös casinót alakítani Konstantinápolyban s egy triumvirátust, melyben a magyarokat Dobokay József, az olaszokat Visconti, a lengyeleket pedig Koscielski képviselte. Mikor a dunai fejedelemségekből kiutasították a magyar menekülteket, azok is a török fővárosba jöttek s így itt ismét szaporodott a magyar telep; Pigyelmesy is ide menekült; rendszeren a Matta Ede házánál találkoztak.¹

A Kossuth amerikai útja s onnan küldött levelei a törökországi emigráltak figyelmét új helyekre irányították. Egy Máltába érkezendő fegyverküldemény átvétele végett Bátorfi (előbb Schwarzenberg) magyar emigráns, ki időközben Dobokaytól átvette a vezetést, Békessivel együtt odautazott. Később Kmetty és Balogh János is odajöttek. Mások hamis útlevelekkel Bukaresten át igyekeztek Erdélybe eljutni, a hol épen akkor szövődött a székely összeesküvés; állítólag egyes szerb ágensek is segítségökre voltak ebben. 1852 márcziusában a konstantinápolyi magyar egyesület az olaszok részvételével forradalmi ünnepélyt rendezett beszédekkel és szavalatokkal, melyek után Éljenek és Evvivák mondatok Kossuthra. Utóbb néhány magyar forradalmi hevében le akarta ütni az osztrák főconsulatus épületéről a kétfejű sast.²

1852 szeptemberében Gál Sándor ezredes is Konstantinápolyban

¹ Lásd *Bach* legaláz. előterjesztéseit 1851 július deczemb. időből. (*U. Á. L. T.*)

² Lásd *Bach* jelentéseit az 1851 deczb., 1852 áprilisi időből. (*U. A. L. T.*)

időzött s onnan, daczára a Mack-féle összeesküvés felfedezésének, propagandára buzdító levelet küldött a hazába.¹ Ez időben még a báró Orbán János házában volt egy kis magyar telep a török főváros Madzsarda nevű részében.² Magyar honvédek már 1850—51-ben részt vettek a bosnyák lázadás elnyomásában; itt is, mint a későbbi montenegrói lázongásban orosz kéz dolgozott. 1852-ben a honban elterjedt a hír, hogy Perczel — ki akkor Máltán át vette útját keletről Angolország felé — Bosznián át fog betörni az országba.³ Valójában a keletre vetődött magyarok akkoriban meglehetősen züllött állapotban voltak; legnagyobb részök már Amerikába utazott.

Pedig a sors úgy akarta, hogy épen keleten támadjon az a bonyodalom, mely új reményt keltsen a csüggedő emigráció körében s a harczra vágyó magyar menekülteknek kezökbe adja a fegyvert, hogy azt, ha nem is Ausztria, de legalább annak szövetségese, Oroszország ellen emeljék.

¹ *Hentaller* közli id. m. 1 12. s köv. I.

² *Veres S.* id. m. I. 288. s köv. I.

³ *Vasváry* id. m. (a «Hazánk»-ban) 276. 1.

IV.

(Északamehka és a magyarok; Ujházy László és társai kiköltözése Amerikába, ottani fogadtatása, megtelepedése és sorsa. A később jövő menekültek elhelyezkedése. Kossuth meghívatása, őt megelőző kísérői; érkezése, fogadtatása; ünnepeltetése New Yorkban, Washingtonban, szónoklatai. Kossuth szereplésének benyomása, hatása; pénzgyűjtés a magyar ügy czéljaira; Ausztria áskálódása; Kossuth környezetének levelei Angliába. A további körút; helyenkinti ellenhatás, különösen a rabszolgatartó déli államokban. A bostoni beszédek; kirándulások; visszatérés New-Yorkba. Kossuth amerikai útja eredményeinek összefoglalása. Visszatérése Londonba, az ottani helyzet; pangás az emigráció munkásságában; csalódások és megmaradt nagy emlékek. 1848 — 1853.)

Észak-Amerika szabad köztársasága már a múlt század harminczas évei óta rokonszenves érdeklődés tárgya volt Magyarországon; irodalmunk foglalkozott vele s olvasó-közönségünket érdekelték az ottani élmények és utazások leírásai, kivált ha honfitársaktól eredtek, mert szórványosan egyes magyarok már ez időben kivándoroltak az Atlanti-Oceán túlsó partjára, a honnan aztán többnyire honvággyról, ritkán teljes megelégedésről tanúskodó levelek érkeztek tőlük.¹

A szabadságharcz ideje alatt egyes Amerikában megtelepedett magyarok a forradalmi kormány egyenes megbízása nélkül is e kormány elismertetésére törekedtek, Daniel Webster, a külügyek későbbi államtitkára nem is látott elvi nehézséget e dologban. Szerinte minden független államnak megvan az a joga, hogy barátságos viszonyba lépjen bármely más állammal. Oly országokra nézve, melyek sikeres forradalmak következtében önállósulnak, természetesen fennforog a czéU szerűség kérdése, de nem lehet egy semleges hatalomtól sem követelni azt, hogy az ily állam önállóságának elismerését az illető anyaállam beleegyezésétől tegye függővé. A forradalmat megelőző évtizedekben Amerikában és Európában alakult sok államot így ismert el az amerikai Unió és Európa több tekintélyes állama, mielőtt az anyaállamok belenyugodtak volna az elszakadt területek függetlenségébe. Az óvatos amerikai kormány azonban kiküldte Dudley Mannt Becsbe, hogy meggyőződést szerezzen a dolgok állásáról. Habár a bécsi kormánynak

¹ Lásd *Fest Sándor* cikkét: «Adalékok az emigráció előtti amerikai és magyar érintkezések történetéhez», az «Iránia» 1921. jan. ápr. fűzetében.

volt rá gondja, hogy Dudley Debreczenbe, a magyar kormányhoz el ne jusson, Hülsemann lovag, Ausztria washingtoni követe már e lépés ellen is tiltakozását jelentette be s már ez időtől kezdődött az amerikai Unió és Ausztria közötti viszony elhidegülése, viszont már itt kezdtek éledni a magyarok reményei ügyöknek Amerika részéről leendő felkarolása iránt.'

A komáromi capitulatio alkalmával bizonyára a magyarok nagy részének saját kívánsága is az volt, hogy Amerikába mehessenek, a mi Ausztriának azzal az érdekével, hogy a hazától minél messzebbre távoztassanak el, kétségkívül megegyezett.

Az Amerikába vágásnak s az amerikai letelepedés eszméjének első és legkifejezőbb képviselője volt Ujházy László, a vagyonos sárosmegyei földbirtokos, a megyegyűlések lelkes, szabadelvű szónoka s utóbb forradalmi főispán és komáromi kormánybiztos, kit rnár hamburgi útján elkísértünk s a ki egész családjával kikívánczolt a szabadság tengerentúli, új hazájába.

Ujházy Londonból jelentette Zachary Taylor köztársasági elnöknek jövetele szándékát s kért tőle menedéket, mire az elnök szívélyesen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy Északamerika népe meleg rokonszenvvel nézte Magyarország szabadságharcát, úgy mint a rázúdult szerencsétlenséget; honfitársai közérzetét fejezi ki — úgymond — midőn isten-hozottat mond honi földjükön Ujházynek és társainak s följajánlja neki mindazt az oltalmat és jótéteményt, melyet szabad hazája, az elnyomottak természetes menedékhelye intézményei által nyújt mindenkinek, kívánva, hogy ott ők is második hazát találjanak.²

Ujházy nejével, gyermekeivel s néhány barátjával 1849 deczemberében érkezett New-Yorkba, miután már partraszállásakor vette a városi közönség szíves meghívását. Közel s távolból összegyűltek az emberek, hogy lássák s üdvözljék, a katonatisztek is; a városházán ünnepélyesen fogadták, mindenütt nagy rokonszenvet tanúsítva a magyar ügy iránt. Ujházy csakhamar bejárta Philadelphiát, Baltimoret és Washington is, mindenütt lelkes fogadtatásban részesülve. Ekkor még nem beszélvén jól angolul, tolmács segítségével magyarul felelt az üdvözlésekre. «Az első magyar szavak — írja egy levelében, — általa hangzottak el a newyorki tanácsházban s Washingtonban az elnök palotájában. Asszonyok és férfiak könnyeztek beszédeim közben, mert az ismeretlen hangokból mégis kivevék a szív és szabadság szózatát»³ Ugyanekkor

¹ Márki S.: A szabadságharc (Millenn. Tört. X.) 327. I.

² A levél eredeti szövege *Lillian May Wilson* «Some Hungarian Patriots in Iowa» ez. cikkében: *The Iowa Journal of History and Politics*, 1913 októb. 480. I. Taylor a megszólításban U. főispáni állását a gróffival téveszti össze.

³ Egy New-Yorkból, 1850 jan. 17-ről Sárosba küldött levelének másolata a Szmracsányiak *daróczi levéltárában*. Egy -849 deczemb. 25-éről ugyancsak

azt írja, hogy huszonnégyen vannak magyarok New- Yorkban, de naponta varja 37 bajtársát. Valószínűnek tartja, hogy Californiában fognak letelepedni. «Kezem munkája által, a homlokom veritéke mellett, a mérhetetlen vadonok közelében megkísérlendem újra megalapítani független léteemet, mely lelkemnek ép oly szükséges, mint szívemnek a vért tisztító lég. Versenyezni fogok a felettem elrepülő sas szabadságával. . . .»

Kossuth Kiutahiába utaztában egy Brussából 1850 márczius 2 7-ikéről kelt hivatalos jellegű iratában, mint «Magyarország kormányzója» Ujházyt teljhatalmú kövétté nevezte ki az Egyesült-Allamokba.¹ Habár ilyenül hivatalosan soha el nem volt ismerve, az összes amerikai hatóságok a legnagyobb figyelemben részesítették, hol Governornak, hol Generálnak czímeztek s igyekeztek kívánságait teljesíteni. Ujházy kijelentvén, hogy csak oly államban hajlandó megtelepedni, a melyben rabszolgaság nincs, azt tanácsolták neki, menjen Jowába, mely akkor még új állam volt, a hol a congressus könnyebben adományozhatott földet. Ujházy tehát április 5-én nejével, három fiával és két leányával, továbbá Takács Nándor és Pomutz György kapitányok és még két egyén kíséretében elhagyta New- Yorkot s fáradságos utazással, érintve Buffalot, az Erie-tavat és a Niagara-vízesést, Detroit és Chicago városokat, április 17-én a Mississippi melletti Burlington városba érkezett. Innen indult ki aztán telepet keresni maga és családja számára. A Decatur megyén keresztül folyó Grand River táján, Davis City városka közelében megvette egy amerikaitól foglalási jogát egy faházzal és istállóval 600 dollárért s hozzá foglalt még mintegy 12 sectio² szabad congressusi földet. Társai valamivel tovább nyugati irányban foglaltak maguknak területet. Míg a faházba beköltözhetett, Ujházy családjával sátorban lakott ezen a vidéken, melynek szépsége lebilincselte s hazájára emlékeztette. Új-Buda nevet adott a telepnek, mely csakhamar postát is kapott, a melynek maga Ujházy lett a postamestere. «Vannak itt róna gyepek, — írja onnan az egyik emigráns, — melyek nagyobbak egész Magyarországnál, melyeken a legjobb széna terem s minden színű, illatú s előttünk ismeretlen virágok buján tenyésznek; a sok ezer és ezer szabadon tenyésző marha között egy soványát, beteget se láttam, mind olyan, minőket nálunk az Alföldről a bécsi vágóhídra szoktak hajtani.» Akkor még e terület nagyobb része úgynevezett congressusi föld volt, vagyis az állam tulajdona, melyen minden amerikai polgár megtelepedhetik és bírhatja, míg valaki ki nem árverezi onnan. A földet

New-Yorkból Pulszkynak küldött hasonló tartalmú levelét Bach közegei elfogták s ő ennek tartalmát az 1850 jan. 24-iki min. tanácsban ismertette. (U. A. L. T. min. tanácsi iratok.)

¹ A levél szövege L. M. Wilson főntebb id. cikkében 483. 1.

² 7680 hold.

ugyanis koronkint árverés alá szokták bocsátani, de rendszeren nem jelentkezett vevő s a foglaló — ki elsőbbségi joggal bírt, — néha 10—15 évig ingyen bírta a földet.¹

Ujházy és társai voltak tehát az első magyar telepesek Amerika e szűzi földjén, a kik valóságos nomád, inkább pásztori, mint földmiveloik foglalkozást folytattak. Azután jöttek e vidékre Szirmay Pál, Lukács Sándor és Farkas Lajos, kik azonban nem maradtak hosszú ideig. Ujházy nagyon hívogatóván a magyarokat, később Madarász László, b. Majthényi József, Varga Ferencz és Drahos Ernő is odavonultak; akkor már «Új-Buda» az amerikai térképen is meg volt jelölve, de csak sok barangolás után tudtak a kémény füstje nyomán ráakadni. Varga így írja le a találkozást: «Az öreg Ujházy épen fakéményét tapasztotta, vörös flanellingben, rongyos kalapban». Varga visszagondolt a budaméri kastélyra, az eperjesi megyeházi szereplésre: «Hát egy év alatt ily sorsra jutott az egykori országos hírű honfi, Sáros megye volt főispánja? Ujházynénak nem tetszett az új-budai «paradicsom»; kezeit összekulcsolva mondta: «hát lelkeim, önök e vadságba akarnak jönni?» De mi fölsóhajtottunk: minden jobb, mint a bitófán adni ki utolsó lehelletünket!» Az új jövevények azután szintén földet foglaltak és építéshez fogtak; de nagy bajuk volt ökreikkel, mert azok «nem hajlottak a magyar szóra»; egy yankeet kellett fogadniok, hogy megtanítsa őket a velök való bánásmódra. Mikor 1851 október 6-án visszatértek Ujházyhoz, őt mély szomorúságban találták: neje, ki a viszonyokba beletörődni sehogy se tudott, időközben elhunyt. Most már Ujházynek sem volt hosszú maradása itt: 1853 márcziusában elköltözött Texasba, odavivén később neje holttestét is, melytől megválni nem akart, ott temette el új birtoka kertjében, melyet «Sírmező»-nek nevezett el. Jowai földjét eladta egy rajnavidéki német kivándorlónak; a többi telepesek is elszállingóztak s az egykori Új-Budán nemsokára nyoma sem maradt a magyaroknak, kik Amerikában nem bizonyultak szerencsés telepeseknek.²

Ujházy gazdaságában való elfoglaltsága mellett ráért Kossuth leveleit és kiáltványait németre s angolra fordítani s a lapokban közzétenni; volt része Kossuth meghívásának előkészítésében is. Új-budai tartózkodása alatt neje elvesztésén kívül még az is elkésérítette, hogy a congressus még mindig nem rendezte véglegesen a menekültek földfoglalási jogviszonyait s így birtoka ideiglenes jellegű maradt. Abba helyezte reményét, hogy majd ha Kossuth eljön, rendbe hozza ezt is,

¹ *Varga Ferencz* naplóföljegyzései *Pásztor Árpád* birtokában (részben közölve az amerikai «Szabadság» cz. lap 1911-iki jubiléns számában); az Ujházy-család levelezéseiből eredő egykorú levélmásolatok szerző birtokában.

² *Varga F.* naplóföljegyzései; *L. M. Wilson* id. czikke.

sőt abban bízott, hogy a kormányzó meg fogja látogatni Új-Budát; de ezekben a reményeiben is, mint oly sokban, csalódott.¹

Az 1850—51. évek folyamán mindinkább szaporodott Amerikában a magyar emigránsok száma, részint az ott levők biztató hívogatása következtében, részint azért, mert egyes európai államok, különösen Törökország, maguk igyekeztek a terhükre levő menekülteket a tengeren túlra küldeni. Egyesek, különösen utalással Ujháznak és társainak akkor még jól folyó dolgára, valóságos toborzást vittek végbe, tömegesen szervezni akarták a magyarországi kivándorlást, mintegy tiltakozásul az osztrák uralom ellen s a honi lapokban tették közzé az oda-utazás és ottani letelepülés nagyon kecsegtetőnek látszó módjait. Egy st. louis-i levél 1851 elején »50-re teszi az Északamerikában tartózkodó magyar menekültek számát.² Már 1850 elején a New-Yorkban letelepedett magyarok több nyelven nyomtatott nyilatkozatot tettek közzé, melyben a nemzet nevében tiltakoztak hazájok jogtalan eltiprása ellen.³

Az ez időben már Amerikában tartózkodók közül az említetteken kívül megnevezhetjük még Prágai János ezredest, Klapka volt hadsegédjét, Szalay László ezredest, Főmet Kornél és Hanvassy Imre őrnagyokat, Radnics Imre kapitányt, Wimmer Ágoston volt forradalmi követet, Szabó Lászlót, Vállas Antal akadémikust, Semsey Károlyt, Kükemezey Mihályt és a két Czapkayt. Ott volt továbbá gr. Wass Sámuel, ki Californiában telepedett le, Benyiczky Kornél, ki fényképész lett New-Yorkban; Hogel Emília, a Dembinszky őrnagy volt neje, ki utóbb Rombauer Róbert Amerikában ezredessé lett magyarrhoz ment férjhez. Lukács Sándor, a ki családotól Amerikába költözvén, előbb Ujházyhoz akart csatlakozni; utóbb azt találván, hogy az amerikai magyarok árván tévelyegnek egyik városból a másikba, bízott benne, hogy neki sikerülni fog őket közös telepre gyűjteni össze; de neki magának sem volt ereje foglalt birtokterülete meginivelésére. Irodalmi tervekkel is foglalkozott s előfizetést nyitott egy Kossuth-drámára.⁴

Egyike a legtragikusabb kivándorló sorsoknak a Kerényi Frigyes volt. Ő, ki — mint tudjuk — Vidor Emil név alatt mint költő szerepelt a negyvenes években s Petőfi személyes barátja volt, 1850 végén Amerikába költözött. Mint Eperjesre való, szintén Ujházyhoz vágyott s Új-Budán akart letelepedni, de a gyöngye szervezetű embert az ottani

¹ A «Szabadság» id. közleménye.

² Szabó László emigráns levele a magyarorsz. kormányzáság 1851-iki iratai közt, *U. A. L. T. A P. Napló* 1851 febr. 1 5-iki és a *A P. Hirlap* 1852 jan. 22 — 23-iki közleményei.

³ *Rónay* naplója I. 173. köv. I.

⁴ U. ott I. 243. s köv. 369. s. köv. I.

éghajlat beteggé tette; ide-oda vándorolva késő honvágyába beleőrült s öngyilkossá lett 30 éves korában.¹

1851 tavaszán kezdődött a törökországi menekülteknek részint önkényes, részint kényszerű, csapatos átköltözése Amerikába. Márczius 3-án 240-cn érkeztek hajón Liverpoolba, hogy ezek közül a magyarok több londoni bajtársukkal együtt, — mint akkor mondva volt, — Új-Budára tovább utazzanak.² Később májusban azokat a magyarokat, a kik Konstantinápolyban az osztrák közegekkel való összetűzés miatt elfogattak, szintén Amerikába küldték; örültek neki, mert sokkal rosszabb sorsból félték. Ezekhez csatlakoztak azok is, a kiket a kiutahiai internáltságból már májusban elbocsátottak: Mészáros Lázár altábornagy, Katona Miklós és Szabó István ezredesek s mások. Említettük már lelkes fogadtatásukat Angliában; Mészáros és Katona Franciaországba költöztek, a többieket július i-én elküldték Amerikába. Már a 31 napig tartott tengeri úton dalárdává alakultak, melynek legtevékenyebb tagjai Harczy Gábor és Dancs Lajos voltak. Megérkezvén New-Yorkba, miután ott meglehetősen elhagyatottnak érezték magukat, s Új-Budáról azt hallották, hogy zord égalja miatt az ottlevők is elhagyják, hogy keresetük legyen, mint dalkör, hangversenyekkel próbáltak szerencsét; a vállalkozást azonban nem koronázta siker, úgy hogy a dalkör feloszlott s tagjai epedve várták Kossuth jövetelét, remélve, hogy majd ő segít rajtuk.³

Már 1850 ősztől kezdve éles jegyzékváltás folyt Ausztria amerikai követe és Webster külügyi államtitkár között Amerikának Kossuth kiszabadítása kérdésében elfoglalt álláspontja miatt.⁴ Ezt követte Webster 1851 márczius 1 i-iki nyilatkozata a washingtoni senatus előtt, mely azt a reményt fejezte ki, hogy a portával való tárgyalások lehetővé fogják tenni a nagy számú zötnök már azon év május havában Amerika vendégszerető földjére való szállítását. Majd következett Amerika formszertí meghívása és Kossuthnak már említett, május 31 -iki levele Millard Filmorehoz, az Egyesült Államok elnökéhez, végül a Mississippi-fregát elküldése. Ausztriának még szeptember elejéig sikerült a megszabadulást elodázni, azután pedig Kossuth Amerikába jövetelére nézve újabb késedelmet jelentett angolországi látogatása. Gibraltártól — mint tudjuk — csak a kormányzó kíséretének nagyobb része utazott a Mississippi gőzö-sön tovább Amerikába.

Ezek november 10-én érkeztek New-Yorkba, hol a város vendégeiként fogadtattak. Köztük voltak: Perczel Miklós és neje, Berzenczey

¹ Hozzá intézte Tompa szép költeményét: Levél egy kibujdosott barátom után.

² *Rónay* naplója I. 310. s köv. I.

³ *Dancs* id. h.

⁴ Ezt a jegyzékváltást közli *Kossuth*: *Irataim* III. 322. s köv. lapjain.

László, Házmán Ferencz, Asbóth Sándor, Lórody Ede, Gyurmán Adolf, Fráter Alajos, Kalapsza János, Németh József, László Károly és mások, szám szerint negyvenketten. Többszörös üdvözlésben és innepeltetésben volt részök, mindig lelkes éltetésével Kossuthnak, a kitől levelet hoztak s a kinek előfutáiraiként tekintették őket, miközben rendesen Berzenczey volt szónokuk. Az ünneplések még folytak, mikor december 3-ikán híre jött, hogy Kossuth a New-York előtt fekvő Staten-Island szigetre megérkezett.¹

Newyork városa már szeptember 9-én elhatározta, hogy a magyar nemzet iránti legmelegebb érzelmeinél fogva Kossuthot és társait a maga vendégeinek tekinti s őket a nagy férfiúhoz méltóan fogadja. A napról napra fokozódó buzgalom és lelkesedés hatása alatt az ünneplés előkészületei oly nagy méreteket öltöttek, hogy daczára a közbejött késedelemnek, Kossuthnak és már előbb megnevezett útitársainak a vesztegzár czímén való tartózkodásukat Staten Islandben meg kellett hosszabbítaniok, hogy azalatt a városban a fogadtatásra elkészüljenek.² De már a szigeten is, — hol a kormányzó és neje dr. Doane orvos vendégei voltak, — fogadta Kossuth a küldöttségeket és látogatókat s maga tárgyalt Kingsland polgármesterrel a fogadtatás részletei felől.³

December 6-án, a déli órákban, ragyogó napfényben tartotta meg Kossuth bevonulását New-Yorkba. A Broadwayn közel 300,000 ember üdvözölte őt lelkes kiáltásokkal, karlengetéssel, harangzúgás és ágyúk üdvölvései közepeit. A katonaság nagyszerű díszfelvonulást rendezett s utóbb az ünneplést lóháton tartott fölötté szemlét. A menetben New-York állam kormányzója is részt vett, valamint a senatorek, képviselők, katonatisztek. A Castle-Gardenben Kingsland Mayor üdvözölte az ünneplettet. «Mint főnöke New-York főváros tanácsának, fejezem ki — úgymond — önnek, mint Magyarország törvényes és alkotmányos kormányzójának, az itteni összes lakosság nevében annak legszívesebb vendégszeretetét és üdvözlöm ont nemcsak a hivatalosság legmélyebb tiszteletével, hanem a szabad polgárok legbensőbb, legőszintébb és legforróbb érzelmeivel K». Az osztrák uralkodóház elleni meglehetősen kíméletlen támadás után a Mayor kijelentette, hogy Magyarország küzdelme nemcsak az Ő szabadságharcza volt, hanem

¹ László Kár. id. m. 124. s köv. I.

² A rendező-bizottság működéséről utóbb hivatalos jelentést adott ki: Report of the special Committee appointed . . . to make arrangements for the reception of the Gov. L. Kossuth 1852.

³ Kossuth amerikai fogadtatásának és körútjának leírására nézve források: Francis and Therese Pulszky: White, Red, Black, Sketches of Society in the United States stb. 1853 > Pulszky F. Életem és korom III. 82. s köv. I. László H. id. m. 139. s köv. I.; az amerikai «Szabadság» id. jubil. számának közleményei s az alantabb megnevezendő művek és levelek.

«védelme a civilisatióknak a barbársága a jognak az önkény, a népfelségnek a zsarnokság ellenében». Kifejezve bámulatát Kossuth egyénisége iránt, azzal végezte beszédjét, hogy «Amerika népe nem tartóztathatja magát vissza attól, hogy az eltiprott szabadság érdekében bármely szorongatott testvérnemzetnek bárhol a világon segédkezet nyújtson és tetteges segédkezése a szükség elhatározó pillanatában sikeres is lesz . . .»

A szünni nem akaró Hurrah-kiáltások elhangzása után Kossuth azzal kezdte válaszát, hogy még beteg az óceánon való hanyatttatás titán; ennek ellenére hosszú, szinte programmszerű beszédet mondott már itt, elragadó kifejezést találva elhagyott hazája iránti lángoló szeretetének s balsorsa fölötti keservének ép úgy, mint az Egyesült-Államok szabad népe és nagy hatalma iránti csodálatának s elismerésének. Forró köszönetét mondott a congressusnak és az amerikai kormánynak szabadulásáért. Ebben — úgymond — és angliai ügy mint itteni fogadtatásában a szabad nemzetek solidaritásának jelét látja. Ő az emberi jogok szilárd egységének ügyviselője; Isten választotta őt ki e szerepre s felhatalmazása a leigázottak és eltiprottak rokonszenvében és bizalmában van megírva. Ő republikánus, nyíltan beismerte ezt Angliában is. Nem avatkozik pártkérdésekbe és belügyekbe, ő csak hazája számára is követeli az önrendelkezésnek azt a jogát, melyet itt is és mindenütt tiszteletben tart. El akarja ismertetni Magyarország függetlenségét az Egyesült-Államok népe által, melynek hatalma hasonló függetlenségi nyilatkozaton alapul; ebben bizonyára nem fogja az Egyesült-Államok kát megakadályozni Ausztria, még ha követe, Hülsemann úr, vissza is kéri megbízólevelét. Összehasonlította magát Lafayettel, de ennek érdemei voltak Amerika körül, ellenben Ő mint alázatos kérelmező jött ide, azzal az igénynyel, a melylyel a szerencsétlen bírhat a boldoggal, az eltiport az örök igazsággal és emberi jogokkal szemben. «New»York város polgárai, — így végzé, — az önök védelme alá helyezem Magyarország szabadságának és függetlenségének szent ügyét!»

A beszéd óriási hatást tett s a sajtó osztatlan elragadtatással szólt Kossuth személyéről és ékesszólásáról; diadala egy hétig tartott, feliratok és küldöttségek jöttek mindenfelől, színházi díszelőadások, népgyűlések és ünnepélyek váltották fel egymást. Már New-Yorkba jött Kossuth elébe a köztársasági elnök, Filmore fia, meghívni őt a székvárosba, Washingtonba; ő azonban még ekkor tétovázott, úgy ezzel a meghívással, mint Boston városéval szemben; okot erre részint a Senatusban tartott beszédek, részint az Európából jött hírek szolgáltatottak.¹

Ugyanis, már a legközelebbi hajó, mely a Kossuthé után Amerikába

¹ A bécsi *Fremdenblatt* egykorú tudósítása. (Vörös A. gyűjt.)

érkezett, meghozta a Bonaparte elnök deczember másodiki államsínyjának híret, mely a szabadelvű francia köztársaság bukását jelentette. Ez rossz előhang volt a magyar szabadsághős amerikai szerepléséhez; de bámulatos szellemi rugékonysága csakhamar legyőzte ezt a lehangoló s zavaró hatást és új lendületet adott neki fáradhatatlan agitációjához. Tizenhét napra nyúlt newyorki tartózkodásának egyik kimagasló pontja volt a sajtó által deczember 11-én tiszteletére rendezett lakoma, melyen kétórás, nem lankadó figyelemmel és lelkesedéssel hallgatott beszédben fejtegette azt, hogy Washington hagyománya, a «be nem avatkozás» elve kötelezhette az akkori Amerikát, mely gyermekkorát élte, de nem kötelezheti most, mikor nagyhatalommá lett. De Washington nem is a be nem avatkozást, hanem a semlegességet tartóttá szem előtt az államok egymás közötti viszályaival szemben. Itt azonban a nemzetek önrendelkezésének elve forog kérdésben, az az elv, a melyen az Egyesült-Államok felépültek, a nemzetek közös joga, mely az egész emberiség oltalma alá van helyezve s melynek erőszakos megsértésével szemben Amerika semleges nem maradhat; hiszen Washington maga is ismételten fordult idegen segedelemért Amerika szabadsága érdekében.

Deczember 22-én Kossuth kíséretével Philadelphiába rándult ki s ott töltötte a karácsonyt; itt is nagy s-ónoki sikereket aratott az Independence-Ha!l történeti nevezetességű termében s a szabadban is, mert a zord téli idővel daczolva, a népnek is szónokolt. Azután Baltimoreban hallgatták meg s ünnepelték, a honnan tovább menve, deczember 30-án az Unió székvárosába, Washingtonba érkezett.

Megelőzőleg a congressusban vita folyt a fölött, vájjon Kossuth hivatalosan fogadtassék-e? Már ez mutatta, hogy a vélemények megoszlanak s hogy a déli államok képviselői és a kereskedővilág nagy része félnek attól, hogy Amerika valamely európai bonyodalomba belékevertessék. Ez még inkább kitűnt, mikor másnap Fiimore elnök fogadta Kossuthot, kit Webster külügyminiszter s egyúttal miniszterelnök mutatott be. Kossuth itt már a helyzetnek megfelelő óvatossággal és mérséklettel beszélt; még tartózkodóbb és színtelenebb volt az elnök válasza. Csak annyit mondott, hogy ha majd Magyarország ismét szabad és független lesz, akkor kívánni fogja Kossuthnak, hogy térjen ismét hazájába vissza; de ha ez sohasem történék meg, akkor csak ismételheti az Isten-hozottat és könyörög, hogy az Isten áldása legyen Kossuthon és társain. A következő rövid társalgás alatt az elnök oly teljes tájékozatlanságot árult el Magyarország viszonyait illetőleg, hogy Kossuth egyik kísérője megdöbbenéssel jegyezte föl naplójába: «hogy várhassuk a haza pártfogását oly státusférfiútól, ki előtt Magyarország ismeretlen föld?»

Január 3-án ebéd volt Filmore elnöknél, 5-én fogadtatás a senatus-

bán, 7-én pedig a congressusban, vagyis képviselőházban. Közben még egy casino-bálra is meghívták a magyarokat, de oda el nem mentek, mert épen akkor kapta Kossuth nővérei elfogatásának hírért. Washingtoni tartózkodása alatt anyja halálának hírért is hozták, ez azonban valótlannak bizonyult.

Mindenesetre nevezetes esemény volt Kossuth fogadtatása a congressus teljes ülésén, mert ily megtiszteltetésben előtte csak Lafayette részesült. A bemutatás formyszerű volt ugyancsak, s beszédek nem tartattak, de a képviselők mind, sőt a karzati közönség is üdvözölni jöttek a nagy számúzóttal, ki csak annyit mondott, hogy a megtiszteltetésben, mely oly embert ért, kinek lépteit nem követte siker, de ki igazságos ügyért harczolt, a köztársasági elvek győzelmét látja.

Még az este volt a Kossuth tiszteletére rendezett parlamenti bankett, melynek szónoklatai közül az ünnepeelt vendégé s a Webster rministéré magaslottak ki. Az előbbi valódi mesterművét szolgáltatva a megragadó képbeszéddel és történelmi példákkal ható ékesszólásnak, mely mégis óvatosan alkalmazkodik a politikai czélszerűség korlátaihoz. Nem hívta fel interventióra Amerikát, csak reményét fejezte ki, hogy a szabad köztársaságban diadalt aratott elvek mielőbb Európában is érvényesülni fognak s felfohászokodott az Istenhez, mondván: «Mindenható atyja az emberiségnek, nem emel-e föl kegyelmes karod oly hatalmasságot a földön, mely megvédje a nemzetközi törvényt, holott oly sokan vannak, kik azt megsértik!» Kossuth szavai oly óriási hatást idéztek elő, hogy több képviselő az asztalra ugrott fölhevülésében s úgy ivott egészségére. Utána Webster beszélt komoly ünnepélyességgel a nemzetek szabadságra törekvései mellett s végül egyenesen és nyíltan Magyarország függetlenségére emelte poharát. Bár Webster akkoriban Amerika legnagyobb szónokának volt elismerve, beszédjének hatása elhalványult a Kossuthé mellett.¹ Annál nagyobb fölháborodást keltett azonban Ausztriában és annak képviselete körében.

Mielőtt az emlékezetes amerikai körút további állomásaival foglalkoznánk, meg kell állapotnunk kissé, hogy Kossuthnak és környezetének ottani időzését és működését annak külső benyomása s az emigrációhoz és a hazához való viszonya szempontjából jellemezzük.

A nagy számúzótt súlyt helyezett rá, hogy ő és kísérete külsőségekben is kifejezésre juttassák azt a magyar nemzeti jelleget, mely akkoriban az amerikaiak szemében oly rokonszenves és érdekes volt. Ő maga mindig magyaros attilában, kardosán járt, fején azzal a bizonyos széles karimájú strucztoallas kalappal, mely mint Kossuth-kalap az új világban hamarosan keresett divatezikké vált. Férfikísérete — mint említve

¹ Kossuth e beszédjét teljes szövegében közli *Pulszky* id. m. III. 95.s köv. I., Websterét pedig *Kossuth: Irataim* III. 337. s köv. I.

volt, — majdnem kivétel nélkül fényes honvédtiszti egyenruhát öltött, a nők is magyar szabású öltözéket viseltek. Tekintettel egyrészt az amerikaiak bensőségteljes családi életére, másrészt arra, hogy ott a nők már akkor sokkal nagyobb részt vettek a közéletben, mint nálunk s például politikai bankettekben rendszeresen nem hiányoztak, szerencsés gondolatnak mondható s nem írandó csupán Kossuthné hiúságának és férje iránta való gyöngeségének rovására, hogy Kossuth, Pulszky s a kíséret más tagjai is nejeiket magukkal vitték az amerikai körútra. Hajnik Pál, a kormányzó bizalmas titkára Londonba írt leveleiben nem épen rokonszenvesen nyilatkozik a Kossuthné szerepléséről. Máminak nevezi s gúnyolja, hogy a lakomákon mindig férjének jobbján ül.' Ezzel szemben Pulszky elismerte, hogy a kormányzó neje «igen okosan jár el», Pulszkyné is, s a szintén egykorú Vachott Sándorné személyes ismeretség alapján nagyon kedvezően jellemzik Kossuthnét, mint oly nőt, ki rajongott férjéért s nem annyira hiúságból, mint inkább azért, mert annak életét feltette, nem tágitott oldala mellől.³ Hogy házias volt, gyermekeit nagyon szerette s gondosan nevelte, azt saját leveleivel is igazolhatjuk.

A folytonos ünnepeletetés és szónoklás mód felett igénybe vette Kossuthot, úgy hogy néha már az orvosoknak kellett mérséklőleg közbelépniök. A nem szűnő s roppant terjedelmű levelezés lebonyolításában főleg Pulszky és Hajnik voltak segítségére. A levelezés természetesen nem csak udvariassági tényekre, hanem az emigráció vezetésére s a hazában való agitálásra is kiterjedt; Amerikából indult ki Kossuthnak nem egy, a hazába küldött s ott titokban terjesztett proclamatiója.⁴ Magában Amerikában az agitáció tudvalevőleg a közvélemény megnyerése mellett főképp fegyverbeszerzési pénzalap gyűjtésére irányult. A pénzgyűjtés Kossuth politikai céljai javára azonnal, mondhatni önkénytelen megindult s annak végeredményére még rátérünk; de miután a kormányzó kezdettől fogva visszautasította azt a gondolatot, hogy a belépti díjakon kívül befolyt adományok ajándék jellegével bírjanak, saját képével ellátott utalványjegyeket nyomtatott a visszaállítandó független magyar állam pénztára terhére s ezeket az «amerikai Kossuthbankók»-at osztották ki a följánlott összegek adományozói között.

Az osztrák kormányzat természetesen volt oka az amerikai körutat ideges figyelemmel kísérni. A washingtoni jelentések eleinte leszállítani igyekeztek a fogadtatás jelentőségét, de Hülsemann követ mégis

¹ *Hajnik* lev. Harrisburgból 1852 jan. i7-ről Tanárky Gyulához; *Nemz* Máz. lev. tára.

² *Pulszky* lev. New-Yorkból 1851 deczemb. 30-ról ugyancsak Tanárkyhoz és nejének ugyanahhoz deczemb. 6-ról int. levele *u. óit.*

³ *Vachott Sándorné*: *Rajzok a múltból* II. 75. s köv. I. 112. s köv. 1.

⁴ *Hentaller* id. m. 112— 146. I. közöl a horvátokhoz és a magyarokhoz int. két proclamatiót.

szükségesnek látta erélyesen fölszólalni különösen Websternek a washingtoni banketten mondott forradalmi szellemű beszédje miatt. Kossuth minden lépéséről, sőt titkos intézkedéseiről is jelentések mentek Becsbe, persze gyakran csak pusztá mendemondák alapján. Kossuthné és Pulszkynének Londonban levő családjukhoz intézett leveleiből is elfogtak egyet-kettőt s azokból a remények csökkenésére véltek következtetethetni. Kossuthnak egyes, európai megbízottaihoz intézett utasításai is a bécsi kormány kezeibe jutottak, s azok tartalma, mely szerint egész Európában egyszerre kell lázadást kelteni, Magyarországon az izgalmat nem szabad ellanygulni hagyni s Ausztriát kényszeríteni kell, hogy folytonosan hadilábon álljon és ezáltal pénzügyileg tönkremenjen, nagyban hozzájárult az épen előbb fölfedezett Mack-féle összeesküvés szálainak kikutatására és kiirtására irányzott buzgalom fokozásához. Másrészt megnyugvással vélték megállapíthatni, hogy a szakadás már az amerikai emigráció körében is beállott s hogy csak a kisebb rész tart Kossuthnal, a nagyobb Perczel köré csoportosul. Márcziusban — helytelenül — úgy tudták, hogy a forradalmi kölcsönre Amerikában 100,000 dollár gyűlt össze, ellenben Californiában a Kossuthnak küldendő bizalmi felíratra vonatkozó javaslat megbukott.¹

Látva az osztrák kormány helyzetét, nem lehet csodálni, hogy akadtak alávaló emberek, kik azt ajánlatokkal igyekeztek megközelíteni, melyek Kossuthnak orgyilkos úton való eltávolítására irányultak. Ily ajánlatoknak nyomai vannak, de nincs kimutatható nyoma annak, hogy a kormány ily ajánlatokkal foglalkozott volna.²

Élénk világot vetnek az amerikai út részeseinek benyomásaira és gondolataira a levelek, melyeket hozzátartozóikhoz Londonba intéztek.

Kossuthné már az első napokban, New-Yorkból ír Karádi Ignácznak, gyermekei mentorának; elragadtatással emlékezve meg a nagyszerű fogadtatásról, szeretettel kérdezősködik a gyermekek felől, kiknek csecsebecséket és nyalánkságokat küld, s számítva rá, hogy nem maradnak soká Amerikában, megbízva Karádit, keressen számukra Londonban

¹ *Bach* előterjesztései 1851 deczemb. 27-ről, 1852 jan. 10-ről, 17-ről, 24-ről, 31-ről, márcz. 20-ról és április 17-ről: *U. Á. L. T. Gensd. Dép.*

² Az *osztrák belügymin. lev. tárában*: *Bach* átirata Csorics hadügyminiszterhez (1852 jan. 9.), melylyel közli a temesvári és nagyszebeni kormányzóságoktól érkezett iratokat, melyek szerint bizonyos Stojadinovics Péter, egykor a forradalomhoz átpártolt katona, ki Birminghamban keresk. levelező, ajánlkozik, hogy ha pénzt és útlevelet kap, Kossuthot elkíséri Amerikába s őt meggyilkolja; egyúttal jelenti, hogy az emigráció Amerikából öt egyént (valószínűtlen hangzású nevek) küldött ki kémül Magyarországra. Sokcevic tábornok az illetőt megbízhatatlan embernek mondja. Coronini kormányzó a levelet «csak az emissariusok bejelentése szempontjából tartja tárgyalhatónak. — *Hübeck* Tagbuchbl. Supplement 218 — 219. I. szerint neki 1852 jan. 4-én Ajaccioból 4 olasz ajánlatot tett, hogy 8000 frankért elteszik láb alól Kossuthot, Mazzinit, L. Kollánt és L. Blancet.

sürgősen tízszobás, bútorozott lakást; ne legyen nagyon drága, de szegényes se. Deczember 6-ról Philadelphiából már azt írja, hogy haláláig ki van fáradva ő is, férje is és nagyon vágnak kedveseik körébe. A párisi mozgalmak megzavarták terveiket, szeretné mielőbb hallani, hogy a gonosz Louis Napóleont fölakasztották. Az amerikai városok — úgymond — versenyeznek az ünnepélyes fogadtatásokban, pénz is csak gyűl, de hogy az ember sikert lásson, arra hosszabb idő kell. Az emberek Amerikában tulajdonképen oly keveset tudnak rólunk, hogy az ember esze megáll: miért lelkesednek annyira értünk? Fél, hogy csak szalma-tűz lesz az egész. Ő és Pulszkyné is buzgón terjesztik a magyar ügy történetét, s képzelheti Karádi, hogy ez neki, — a levélírónak, — ki annyira gyűlöli a sok beszédet, mily kellemetlen, de nagy hatását látja. Azután hozzáteszi, hogy a londoni lakás inkább csak nyolczszobás legyen, de kis kerttel.¹

Pulszky ugyancsak deczember végén azt írja Tanárky Gyulának, hogy az orosz és az osztrák követ Kossuth ellen dolgoznak, de föl fognak sülni; ők — t. i. a magyarok — arra törekednek, hogy Amerika gátolja meg Oroszország beavatkozását a monarchia ügyeibe; ha azonban Franciaországban Napoleon végkép győz, ez a szabadság ügyét hátra fogja vetni. A magyar emigráció — az Európában levőt érti, — intrikál és gyanúsítja az egész világot; ő csak távolból nézi e kisszerűségeket.²

Kossuthné január 8-iki levele — a washingtoni bankett után, — ismét tele van elragadtatással, férje ünnepeltetésének, varázshatalmának benyomása alatt; a tegnapi nagy ebéden — úgymond, — az Egyesült-Allamok kormánya, senatusa, maga Webster is a magyarok mellett tüntettek. De annál szomorúbbak az európai hírek, különösen a párisi dolgok; reméli, hogy a francziák nem fogják ezt az állapotot soká tűrni. Borzasztó, hogy férje testvérei elfogattak, de hát miért conspiráltak, — Kossuth tilalma ellenére, — ha nem értenek hozzá. Nagy gyöngédséggel ír a gyermekekről; jól esett a kis Vilma kezeckéje vonását, angol levelét olvasnia; majd atyja maga válaszol neki.

január 17-éről Harrisburgból Hajnik ír Tanárkynak. Kossuth washingtoni időzésével — úgymond — nagyszerű hatást ért el; szinte forradalmat csinált, a nép s a sajtó egészen mellette vannak, legközelebb a törvényhozás is kénytelen lesz az interventio kérdésével foglalkozni és a Kossuth szava lesz döntő az elnökválasztásnál is. Toulmin Smith Angliába hívja, mert ott is ő fog dönteni a kormány sorsa fölött, ők azonban február végéig Amerikában maradnak, a honnan anyagi segelyt is remélnek. Kossuth már eddig huszonöt nagyobb beszédet mondott; kissé kimerült, de mindig újra helyt áll; bámulják s azt mond-

¹ Kossuthné ezen és következő levelei a *Nemz. Múz.* levéltárában.

² Pulszky levelei ugyanott.

jak: «he is the greatest man of the world».¹ Pulszky minden tekintetben jobb keze Kossuthnak. Az amerikaiak Kossuthot többnyire excellentiás czímmel illetik; egyébiránt neveletlenek és tolakodók, az asszonyok pedig rettentő kíváncsiak. A Napóleon államcsínyja következtében a legközelebbi európai forradalmat nem Franciaországban fogják kezdeményezni. Ők nem hiszik, hogy az abszolutismus tartós legyen, bíznak a Kossuth csillagában, ki egész Európa fölszabadítója lesz.²

Január 25-ikéről Pittsburgból ír Kossuthné Karádinak. Leírhatott (annak mondja a férje mellett mindenütt megnyilatkozó lelkesedést A kis falvak legalább tűzharangjaikat kongatják tiszteletére. Mindent megtesz az amerikai, csak pénzt nem ad, mert neki ez a lelke és mert azt keservesen kell megkeresnie. Itt dolgozik gazdag, szegény egyaránt, mert a ki dolgozni nem tud vagy nem akar, az éhen vesz. Már látia, hogy pénzt nem fognak szerezni, de azért angyalaitól (gyermekeitől) a szükségeset meg nem tagadja, a mi neveltetésükre kell, annak meg kell lennie. A küldött számadások ellen nincs kifogása; a gyermekek mozogjanak sokat a szabadban, hogy egészségesek legyenek. Husvétra aligha lesznek Londonban. Csak gazdálkodjanak jól, mert bizony — úgymond — szegények vagyunk, mint a templom egerei. A jövő héten a déli államokba megyünk, a hol még rabszolgák vannak; reméli, hogy ott legalább melegebb lesz.

A február 11-iki levél Cincinnatiból van keltezve. Kossuthné aggódik benne, hogy hová lesznek levelei és pénzküldeményei s hogy Karádi esetleg kifogy a pénzből. Örül a gyermekek haladásának tanulmányaikban; félti férjét, ki a legnagyobb ünnepeleltetések között folytonos veszályban forog s «ki egész a bűnig megfelelkezik családjáról a nagy ügy felett». S még rágalmazzák, hogy milliókat szerez magának! Amerikában sokat árt a francia nép «gaz gyávasága», de azért ha egyszer csatára kerül ügyünk, az amerikai nép «tódulni fog segítségünkre!» Washingtonban tegnap vették föl az interventio ügyét; másfelől 50,000 fegyvert ígérnek és állami kölcsönt, a miből egy jegyet küld is emlékül. Ez a már említett amerikai Kossuth-bankó; egy dollárra szóló bankjegy, melyet majdan a független magyar kormány fog kifizetni, — hungarian fund, rajta Kossuth képe és a Hajnik Pál aláírása. A levél szerint az amerikaiak ígérnek, hogy sohasem fogják beváltani e bankjegyeket, melyek értékét amerikai pénzben megfizetik, hanem keretbe teszik büszkeségül. Kossuthék csak áprilisban mehetnek vissza, Karádi nézzen szállást, de a leggazdaságosabban rendezze be.

Hanem azért még áprilisban is jönnek Amerikából a levelek; április 2-án New-Orleansból, 27-én Bostonból ír Kossuthné Karádi-

¹ Ő a világ legnagyobb embere.

² Hajnik levelei is a *Nemz. Múz.* levéltárában.

nak. Az előbbiben elszörnyűködik a rabszolgavásár felett és sopánkodik, hogy 6000 mérföldnyire van gyermekeitől; ekkor május közepére reméli visszautazásukat. Az utóbbiban el van kábulva a bostoni fogadtatás nagyszerűségétől; a világ minden zászlója szerepelt ott, egyesülve a magyarral — kivéve az osztrákot és az oroszot; a katonaság is teljes díszben kivonult; «nagyszerű, iszonyú, pompás demonstrációnak» mondja az egészet. Mindenkit megörvendeztetett volna ez, kivéve férjét és őt, kiknek már oly keserves tapasztalataik vannak s ezért tudják, hogy ez csak a személynek szól és az ügynek nem nagy hasznára lesz. Az embert csak gúnykaczajra fakasztja, ha látja, hogy a Kossuth személye mily isteni varázserővel ragadja magával a lelkeket, s e mellett szegénynek mindennapi kenyere sincs biztosítva, sőt üldözésnek van kitéve. Aggódik Kossuthné, hogy első utasítására talán a nagyobb szálfást már kibérelték, pedig ő később megírta, hogy kisebb, csak hét szobás legyen; de hát maradjon a hogy van; inast nem fognak tartani, nem telik három cselédre. Nagyon fáradt, nem írhat sokat; még mindig azt hiszi, hogy májusban visszajöhetnek Londonba.

Azonban még május 17-ike is Bostonban találja a magyar bujdosókat, honnan maga Kossuth ír Karádinak, hangoztatva, hogy «megfordítottá Amerika irányát» s belévonta Európa körébe, melytől távoltartani magát Washingtontól öröklött politikája volt. De ez az eredmény csak föltételes; azt a hitet, hogy küzdelmünk közel van, tehát itt az idő, nem sikerült az amerikaiaknak keblükbe csepegtetni, Napóleon elrontotta a dolgot s ezért Kossuth bús kebellet hagyja el Amerikát, hol örömmel szórták rá mindazt, a mit nagyravágyók dicsőségnek neveznek. Ereje — úgymond — össze van roncsolva, orgyilkosok környezik s szemrehányást tesz magának, miért nem szakított egy kis gondot és időt a hazától gyermekei számára. Aggódik, hogy menekülő rokonai fenntartásáról nem lesz képes gondoskodni; tizenheten vannak! Örül, hogy fiai a nottinghami iskolát látogatják; használják föl az angol fiúk társaságát az angol nyelv gyakorlására. Karádit fiai második atyjának tekinti. «Ha még hat hétig élek, — így végzi levelét, — akkor látjuk egymást.»¹

Már e levelek mutatják, hogy Kossuth tartózkodása eredetileg sokkal rövidebb időre volt tervezve, azonban a meghívások folytonos szaporodása következtében, valamint a kirándulások által, melyekkel — mintegy pihenőül — útját a tavasz beálltával megtoldotta s azért is, mert mindig remélt még nagyobb eredményt elérhetni, a körutazás egészen az 1852. év nyaráig elhúzódott s kiterjedt az Egyesült-Államok egész keleti részére, Canada határától a mexicói öbölíig s az Atlanti Óceán partjától Missouri állam belsejéig.

Washingtonból, — hol őt elhagytuk, — Annapolisnak vette útját,

¹ Nemz. Múzeum levéltára.

Maryland állam székvárosába, innen pedig Harrisburgba, Pennsylvania törvényhozásának és kormányának székhelyére. Mindkét helyen maga az illető állam kormányzója mondott lelkes beszédet Kossuth ügye mellett s ő fáradhatatlan és mindig változatos ékesszólással gyújtotta lángra a kedélyeket. Innen — vasút hiányában — szánokon, csikorgó hidegben érkezett a társaság január 22-én Pittsburgba; a hideg ugyani csak nem lohasztotta le a lelkesedést; óriási tömegek várták és hallgatták itt is Kossuth beszédjét, melyben mintegy szavazás alá bocsátván a kérdést, vajjon bűnösnek tartják-e Ausztriát és bűnösnek Oroszországot Magyarország elnyomásában? egy szívvel-szájjal elhangzott az «igen», mire a szónok várakozását fejezte ki, hogy ez a verdict végrehajtókra is fog találni. A szabadkőművesek gyülekezetében főleg az interventio megengedhetőségének határait fejtegette. Ide hozta Mr. Erastus Hopkins Kossuthnak Massachusetts állam törvényhozásának meghívását, rajongó bizalmi és rokonszenvi nyilatkozat alakjában.¹ A pittsburgi német telep üdvözlését az ünnepelt német beszéddel viszonyozta.

Innen tovább utazva Kossuth és kísérete Ohio államba, Cleveland városba érkezett. Ez időben már kezdtek az amerikai agitatio kellemetlen oldalai is mutatkozni; Kossuthot a sajtó egy részében támadások érték, melyek kis részben talán osztrák és orosz befolyásnak is voltak tulajdoníthatók, azonban még inkább annak, hogy a rabszolgatartó déli államok és a katolikus papság nem tudtak a nagy magyarnak mindent fölszabadítani akaró radicalismusával megbarátkozni. Kossuth maga is elégedetlen volt némely dologgal, így különösen azzal, hogy a gyűjtött pénzből túlsókat fordítanak az ő ünneplésére s aránylag kevés jut a főcélra, az emigráció hadikészületeire. Ez iránti kifogásait egész nyíltan föl is tárta egy clevelandi beszédjében.

Ohio állam székvárosában, Columbusban is időzve a magyar emigráltak, február 9-én Cincinnatiába érkeztek, a hol több mint két hétig tartózkodtak; Kossuthot itt eleinte nagyfokú rekedtség akadályozta a nyilvános szónoklásban, de a mint hangja megoldódott, itt is példáit adta elragadó ékesszólásának. E városban sok a német lakos s ezek különös lelkesedéssel tüntettek a szabadsághős mellett. Csak látni lehet, leírni nem — mondja egy szemtanú,² — azon rokonszenvet, hódolatot s lelkesedést, melylyel Kossuth itt is fogadtatott . . . Érdekes látni, hogy fut gyermek, öreg, férfi, nő s a legpompásabban öltözött úrnő, kiteve ruháját s testét az összezúzás veszélyének, mint vegyül a tolongó nép közé, hogy Kossuthot közléről láthassa. Mindenki törekszik őt látni, hallani, kezét vagy csak ruháját érinthetni, s ezt megnyerve a legboldogabb halandónak érzi magát, ha pedig sajátkezű név-

¹ Névtelen: *Kossuth in New-England*, Boston, 1852, 1. s köv. 1.

² László K. id. m. 182. 1.

írását is elnyerheti, nem cserélne a mennyben lakókkal.» A nők, a gyermekek külön magyarbarát-társulatokat alakítottak s a nők ily társulata Kossuthnét is zajosan ünnepelte; emelvényre kellett állania, hogy láthassák azt a boldog nőt, ki Kossuthot férjül bírhatja. Washington születésnapját fényes lakomával ülték meg, melynek középpontja a nagy száműzött volt, kinek arczképe az Unió alapítójáé mellett függött.

Február 27-én hagyta el Kossuth Ohio tartományt s Indianába ment át, a hol Indianapolis és Madison városokat látogatta meg; majd Kentucky állam fővárosába, Louisvillebe utazott, a hol a methodisták templomában németül üdvözöltetvén, hosszabb német politikai beszédet tartott. Innen útját a Mississippi folyón Missouri államba folytatta s ennek székhelyén, St. Louisban időzött. Itt, egy márczius iz-én tartott népes gyűlésben főkép a nagy számmal idetelepedett Írekhez intézte szavait, fölhíva őket, hogy azonosítsák ügyöket az elnyomott magyarokéval s ne hallgassanak azokra az egyházi körökből jövő vádakra, melyek ez időben már észrevehetőleg igyekeztek iránta ellenséges hangulatot kelteni. Itt találkozott Ujházyval, ki abban a reményben jött ide, hogy ráveszi őt az új-budai telep meglátogatására. Kossuth e kívánságát nem teljesíthette, de forró hálát mondott neki a szabadság ügye érdekében hozott áldozataiért a hazában és idegenben s bemutatta őt a közönségnek, mely zajosan megtapsolta. Az erősen nemzetközi jellegű kereskedő városban Kossuthnak alkalmá nyílt az Őt üdvözlő francziákhoz saját nyelvökön intézni beszédet; Cincinnatiában és St. Louisban tartott beszédei polemikus éllel Szemere és Batthyány támadásai ellen is irányultak.

A következő állomás már egy déli állambeli város, Jackson volt, s itt és még inkább a következőn, New-Orleansban meglátszott, hogy az Unió rabszolgatartó országai nem lelkesednek ugyanazzal a hévvel a Kossuthtól hirdetett eszmékért, mint az északiak. Ő azonban szembe szállott e hangulattal s a Lafayette-téren márczius 30-án öt-hatezernyi nép előtt tartott beszédjének főleg azzal az ügyes fordulatával, melyben Új-Orleans vezető politikusa, Henry Clay iránti személyes tiszteletét és rokonszenvét kifejezésre juttatta, a maga pártjára vonta a hallgatóságot s végül annak zajos üdvözléseiben részesült. Ettől fölbátorítva, Mobil városban egy lépéssel tovább ment, megtámadta Clemens senatort, ki a congressuson Kossuthot üldözendőnek mondta s őt gúnyosan a szabadságot elnyomó császárok és királyok mellé sorolván, kaczajra és tapsviharra indította a közönséget. New-Orleansban az összes emigráltaknak nemzetenkint csoportosult küldöttségeit fogadván, Kossuth nem kevesebb, mint hat élő nyelven válaszolt az üdvözlésekre.

Innen az Alabama folyón hajón folytatta a kormányzó útját Montgomerybe, a hol szintén beszédet tartott, de a hol a közhangulatot már oly kevésbé kedvezőnek találta, hogy jobbnak vélte visszafordulni

északra. Westpoint, Charleston, New-Yersey, Trenton, Springfield, Northampton és Worcester már sokkal kedvezőbb talajnak bizonyultak úgy a Kossuth személye iránti rokonszenv fölkelése, mint a magyar ügy javára való adakozás föllendítése szempontjából. Feltűnt, hogy majdnem mindenütt a katonaság volt az, mely szinte tüntetett a nagy magyar mellett s ünneplésének fényt kölcsönzött.

Említettük már Massachusetts állam meghívását, melyet Pittsburghban fogadott el Kossuth, s melynek nyomán kereste föl már Springfield, Northampton és Worcester városokat is; az «Új-Angliá»-ban mellette megnyilatkozott lelkesedés tetőpontját érte el az állam székvárosában, Bostonban, április 27-ike és május 18-ika között tiszteletére rendezett ünnepélyekben.¹ Kossuthot itt hivatalosan fogadta a törvényhozás mindkét háza s számtalan üdvözlő iratot intéztek hozzá városok és testületek; az ünnepléseknél mindig a kormányzó Boutwell és a Senatus elnöke, Wilson jártak elől; nagy katonai díszszemle is veit, melyen Kossuth a kormányzó oldalán lóháton jelent meg. A Faneuil Hallban rendezett gyülekezeteken és lakomán az ünnepelt szónok három emlékezetes beszédet mondott, melyek egyike majdnem harmadfél óráig tartott s mégis mindvégig lekötötte a figyelmet és ébrentartotta a lelkesedést. Az elsőben Kossuth abból a mondásból indult ki, melyet a bostoni Capitolium homlokzatán látott fölírva: «There is a community in mankind's destiny»,² s köszönetét mondott azért a határozatért, melyet Massachusetts állam törvényhozása Hazewell indítványára meg^előzőleg hozott, melyben nyíltan állást foglalt Magyarország szabadsága harcának jogosultsága mellett s az összes alkotmányos nemzetek kötelességének és érdekének jelentette ki, hogy egymással szoros viszonyt táplálva, adandó alkalommal hatalmukat a zsarnoki támadások ellen egyesítsék. A lakomái pohárköszöntőben a szónok visszatekintve Magyarország történetére, reményét fejezte ki, hogy hazája Amerika segítségével majd 1889-ben mint szabad állam fogja fönnállásának ezredik évfordulóját megünnepelni. Elmondta a magyar forradalom történetét s annak során azt a nevezetes kijelentést tette, hogy miután István főherceg-nádor a neki följánlott koronát el nem fogadta, ezzel a királyság sorsa Magyarországon mindenkorra eldőlt. «A mily igaz, hogy Isten van az égben — úgymond — oly biztos, hogy Magyarországon többé király uralkodni nem fog; annak oly köztársasággá kell válnia, melyben a republicanismus nem pusztá ábránd, hanem valóság, alapítva arra a törvényhatósági szervezetre, melyhez a nép annyira ragaszkodik») A harmadik beszéd alkalmával a magyar bankókra való pénzgyűjtés a legnagyobb eredményt érte el.

¹ Kossuth Massachusetts államban való időzésére nézve lásd a «Kossuth in New-Zealand» cz. már id. művet.

² Az emberiség sorsában közösség van.

Kossuth Bostonból kirándult Bunkerhillre, Lowellbe, Saleembe, Roxburybe, Lexingtonba, Concordba, Plymouthba és Fall Riverbe, mindenütt sikerrel agitálva; azután május 18-án elhagyta Massachusetts székvárosát s New-York állam négy nagy városának meghívását követve szónokolt Albanyban, Buffalóban, Siracuseban és Uticában; Buffalóból kirándulást tett a Niagara vízeséshez is.

Június 13-ika volt, mire visszatért New-Yorkba. Ezen a helyen, a melyről körútja kiindult, Amerikában töltött utolsó napjait főleg annak a czélnak szentelte, hogy anyja és nővérei ottani letelepedését készítse elő; egy előadását külön e célra, anyja és nővérei fölsegélyezésére szánta; szándéka volt az ő vezetésök alatt egy iskolát szervezni s részökre egy falusi tanyát rendezni be. E tervek és az amerikai agitatio lezárása meg néhány hetet vettek igénybe, úgy hogy Kossuth elutazása Londonba, — hová Pulszkyt előre küldte, — egész július 14-ikéig eb húzódott. E napon az «Afrika» nevű gőzös vitte a nagy száműzöttet és nejét — óvatosságból minden feltűnés nélkül, A. Smith álnév alatt kevés kísérelével — Angliába.

Bármily bámulatos tevékenységet fejtett is ki Kossuth Amerikában s bármily nagy személyes diadalt jelentett annak eredménye reá nézve, a haza ügye érdekében ez utazásához fűzött vérmes remények szempontjából ő mégis csak csalódottan volt kénytelen az új világtól megválni. Az erkölcsi eredményeket összefoglalhatjuk abban, hogy az őt ért rendkívüli megtiszteltetésekön kívül Maryland és Tennessee kivételével mindazoknak az államoknak, melyek őt meghívták, törvényhozásai határozatilag, kifejezetten helyeselték politikáját, vagyis azt, hogy Magyarországot minden idegen beavatkozás ellen védelemben kell venni. Több állam részéről a meghívás csak a törvényhozó-testület szünetelése miatt maradt el, de ezekből is a főbb városok meghívás útján vagy küldöttségileg nyilvánították tiszteletüket és rokonérzelmökét. Azonban ezen túlmenőleg is számításba kell vennünk Kossuth szereplésének azt a hatását, mely Amerika közfigyelmének Magyarország és a magyar ügy felé fordulásában nyilvánult. E hatás alatt — a napisajtó megnyilatkozásaitól eltekintve — egész kis irodalom keletkezett a magyar kérdésről Amerikában,¹ s ha a száműzöttek eleinte joggal panaszkodhattak a tájékozatlanság miatt, melylyel ott hazájokat illetőleg találkoztak, kétségtelen, hogy e részben Kossuth megjelenése lényeges és tartós fordulatot idézett elő. A napisajtó is — majdnem csak a New-York Herald kivételével — rokonszenves figyelemmel

¹ A már az itt előadottak képesében idézett műveken kívül hivatkozhatunk M. Stiles művére: *Austria in 1848-49*, New-York, 1852; továbbá: *Rév. B. F. Tefft: Hungary and Kossuth*, Philadelphia, 1852; *P. C. Headley Auburn: The Life of L. Kossuth and his principal speeches, with Introduction by Hor. Grechy*, 1852 stb.

kísérte a száműzött hazafi egész működését, sőt nagytekintélyű lapok szemrehányást is tettek a kormánynak s a közönségnek, hogy a magyar ügyet nem karolta föl melegebben.

Persze azt a kettős célját, hogy Amerikát tetteles közbelépésre indítsa és egyúttal annyi pénzt gyűjtsön, a mennyi egy újabb szabadságharcz szervezésére szükséges, Kossuth nem érthette el; az elsőt egyáltalán nem, mert az Egyesült-Államok kormánya, egyes tagjainak leglelkesebb magyarbarát nyilatkozatai ellenére egy európai háborúba belebocsátkozni nem volt hajlandó, a másikat nem oly mértékben, a mint az emigráció óhajtotta volna. Kossuth azt a 96,000 dollárt, mely körútjában tartott számos beszédje alkalmával befolyt, nem tekintette a magáénak; egy részét az emigráció fölsegélyezésére használta föl, legnagyobb részét katonai környezete tanácsára fegyver és katonai felszerelés vásárlására fordította, csak legkisebb részét, alig húsz százalékát tartotta meg a saját költségeire. Pedig az amerikaiak sokkal jobban szerették volna, ha a maga és családja jövőjét biztosítja, mintha politikai célokra fordítja azt, a mit személyének, nem pedig a magyar ügynek, melyet csak általa kezdtek megismerni, oly szívesen adtak. Egykorú lapközlemények szerint Kossuth ottani tartózkodásának vége felé a független Magyarország hitelére kibocsátott bankókból mintegy 20,000 dollárnyi érték volt forgalomban.

Miután e lelkiismeretes eljárás sem volt képes a főkép osztrák ügynököktől kiinduló gyanúsításokat elnémítani, Kossuth, távozása előtt a pénzkezeléssel megbízott Hajnik Pál által a befolyt pénzek felhasználására vonatkozó részletes számadást terjesztett a washingtoni kormány elé, annak közzétételét kérve. Webster miniszterelnök visszaadta a számadást azzal a kijelentéssel, hogy a kormány föltétlenül megbízik Kossuth eljárásában és ily igazolásnak szükségét nem látja. Az amerikai sajtóban azonban mégis megjelent egy, bizonyos rosszakaratú londoni híreszteléseket czáfoló oly közlemény, mely alapos tudomás nyomán megállapította, hogy a kormányzó az Amerikában gyűjtött 80-100 ezer dollárból alig vitt egy dollárt át a tengeren; elköltötte azt az Egyesült-Államokban vásárolt vagy készítettett hadiszerekre, melyek gyártásánál egyúttal honfitársainak akart keresetet nyújtani és elköltötte politikai levelezésére, melyet rendesen ügynökök, futárok közvetítettek, a kiknek kiküldése már a nagy kockázat miatt is sokba került.²

Nem valósultak meg egészen az Amerikába menekült magyaroknak sem a Kossuth jöveteléhez fűzött reményei, a minthogy az ő saját családtagjai részére New- Yorkban tervezett nőiskola is csak terv maradt.

¹ Pulszky följegyzése szerint.

² László K. id. m. 237 238. I.

Láttuk már, hogy Ujházyék új-budai telepe föloszlásnak indult; a megelőzőleg odakerült magyarok közül többen vezérek pártfogásával remélték létüket megalapíthatni. Dancs és Czapkay Philadelphiában egy ólomfesték-gyárban kerestek alkalmazást, de csak durva napszámomunkát kaphattak s abban sem túrték meg őket soká.¹ Nehány volt honvédtiszt üzletet nyitott s tűrhetően ment a dolga; Radnics János gazdálkodásra adta magát; Kalapsza százados női lovaglóliskolával próbált szerencsét. Még legjobb kilátásai nyíltak Kossuth ajánlása alapján az ő távozásakor Asbóth Sándor alezredesnek s Grechenek és László századosoknak;² állítólag mintegy 190 magyarnak szerzett Kossuth foglalkozást.³ Egyébiránt az amerikai magyarok további sorsával és szereplésével a későbbi fejezetek során fogunk megismerkedni.

Mikor Kossuth 1852 nyarán visszatért Európába, ott teljesen megváltozott politikai helyzetet talált. A várt háború elmaradt, az interventióra alkalom nem volt, Franciaországban a reactio győzedelmeskedett és a hazában megindított forradalmi szervezkedést a hatalom elnyomta. Érthető, hogy ily körülmények között a Kossuth fogadtatása Angliában a múlthoz hasonlítva nagyon csöndes volt s ő maga is jobbnak találta egyelőre minden nyilvános szerepléstől visszavonulni.

Hozzájárult ehhez a kormányzó s a magyar emigráltak közötti viszony meglazulása és elhidegülése, mely a már ismert előzmények után s az emigrationalis tevékenység kényszerű pangása mellett érthető volt. Perczel Mór, kit az emigráció kezdetétől fogva mindenki a Kossuth ellenlábásának tekintett, családjával áprilisban Londonba jött s bár többnyire vidéken tartózkodott és abban a nézetben volt, hogy az ellentéteket nem szabad a nyilvánosság elé vinni, a kiválóbb magyar menekültekkel állandó, bizalmas érintkezést tartott fenn. Rónay Jácint, ki szintén a Perczel köréhez tartozott s azonfelül Szemerével is sűrű érintkezésben állott, még 1853 tavaszán azt írhatta naplójába, hogy Kossuthot visszatérése óta nem látta. Vukovics, a ki bizalmas leveleiben gyakran élesen bírálta az amerikai szereplést, mindjárt megérkezése után meglátogatta Kossuthot s benyomásairól híven számolt be Horváth Mihálynak.⁴

Azt írja, hogy Kossuth nagyon jó színben van s telve vérmes réményekkel; bízik saját személyében s az amerikai segítségben. Hiszi, hogy képes lesz a nemzetet cselekvésre indítani és Amerikában az elnökválasztásra döntő befolyást gyakorolni, de hogy melyik jelölt mellé áll, azt még nem határozta el; azt fogja pártolni, a ki nem fogja akadályozni az amerikai polgárokat, — tehát nem a hivatalos Amerikát — abban,

¹ *Dancs L.* id. m. 34. s köv. I.

² *László hí.* id. m. 236. I.

³ *Vukovics* levele 1852 aug. 12-ről.

⁴ *Vukovics* id. levele aug. 12-ről.

hogy a magyar fölkelést pénzzel s hadiszerral támogassák; az egyik jelölt, Pierce, e fölfogás mellett van. E célból Kossuth visszatérni szám dékodik Amerikába, de most már nem azért, hogy beszédekkel agitáljon; a magyar ügyet most már — nézete szerint — a nyilvánosság zaja elől el kell vonni. Az emigráció felett semmi felsőséget sem követel magának; kárhoztatja a hazából való további kivándorlásokat, inkább állják ki az emberek a fenyegető börtönbüntetéseket. A Kossuth környezetében személyes vetélykedések vannak, különösen Kiss Miklós és Pulszky között; a londoni magyarok nagyobb része Kiss mellé áll.

Már a Kossuth távolléte alatt a magyar emigránsok közül többen érintkezést kerestek Mazzinival; Almássy Pál vezette el hozzá Vukovicsot, Rónayt és Gál Sándort; ¹ az előbbi kettő azután sűrűbben találkozott vele. Egyébként Rónayt főképp a tanítás foglalkoztatta; többen működtek irodalmilag. Vukovics ugyan azt találta, hogy Londonban az ember sok időt elsétál, de koronkint folytatta a szerb lázadás leírását; Rónay a Magyar László afrikai útleírását fordíttatta angolra, Thaly Zsigmond pedig Komárom feladásának történetét írta meg angolul, cLítélve Klapka magatartását.

Külömben az emigráczió a csüggedés az egymás iránti bizalmatlanság annál inkább vett erőt, minél inkább zsugorodtak össze az Amerikában elért eredmények is. Kossuth távoztával a magyar pénztári jegyek kelendősege megszűnt s miután a fegyvervásárlásnál ez a fedezet is számításba volt véve, a fegyvereket ismét potomáron el kellett adni. Vetter is meghasonlott Kossuthtal s Amerikába ment, a hová a kormányzó saját unszolására több magyar átköltözött. 1852 végén a londoni menekültek között már az ismeretség fonalai is elszakadoztak, a politikai remények hőmérője pedig majdnem a fagypontra szállott le. «Mi alkalmasint — írja Vukovics, — a bizonytalan számításban még sok évet fogunk eltölteni. Csak édes hazánk bírná meg e hosszú fergeteg csapásait, hogy a késő derű életerejét éleveségben találja! Ez legforróbb imádságom Istenhez!» ²

A többi magyar emigránsok, úgy látszik, semmi tudomással sem bírtak Kossuth valamely összeköttetéséről Mazzinival, ki ez időben a milánói zendülést készítette elő, ő maga is hallgatott erről; pedig a bécsi kormány már 1852 őszén és telén birtokában volt a száműzött egyes agitatórius leveleinek s egy Mazzinival és Kinkeivel együtt aláírt állítólagos körlevelének, mely e mozgalommal függött össze.³ Kossuth későbbi nyilatkozatai alapján még lesz alkalmunk e viszony mibenlétével foglalkozni.

¹ Rónay naplója II. 85. s köv. 1.

² Vukovics levelei szept. 19-ről és decz. 7-ikéről.

³ Kcmpen előterjesztései okt. 27-30 és decz. 24-ről, U. Á. L. T. Gensd. Dep.

Az események folyásának e pontján tárgyilagosan kell igyekeznünk a magyar emigráció politikai működésének mérlegét megállapítani. Első reményeiben csalódott s a kik körében elfogulatlanul és lelkiismeretesen gondolkoztak, azok remélhették még oly külügyi bonyodalmak keletkezését, melyek Ausztria gyöngülését és Magyarország szabadabb mozgását fogják maguk után vonni, de nem hihették többé azt, — a mi Kossuth eredeti célja volt, — hogy a nyugati nemzetek s főleg Amerika síkra fognak szállni az orosz beavatkozás megtorlása s hazánk függettségének biztosítása érdekében. Természetes, hogy az emigráció kilátásainak csökkenése csökkentette hatását a hazai közvéleményre is. Azonban a csalódásra kárhóztatott reménynek is megvan a maga becse, ha megóv a kétségbeeséstől addig, míg uralmát lelkünk fölött fölválthatja egy más, a teljesedésre képesebb remény. Az emigráció s mindenekelőtt a Kossuth munkássága a katasztrófát követő első években azért mindig történetünk nagy emlékei közé fog tartozni. A magyar szívet mindig büszkeséggel fogja eltölteni a visszaemlékezés arra, hogy egy hontalan magyar, a világban magára hagyatva s folytonos üldözésnek kitéve, csak istenadta, csodás lángeszével, forró hazaszeretetével és ügyének igazságával fölvértelve tudta meghódítani a legműveltebb és leghatalmasabb nemzetek közvéleményét. Soha semmiféle diplomatia és sajtóiroda sem a múltban, sem a jövőben, nem tudott és nem fog tudni nemzetünkről a külföldön olyan véleményt kelteni, a minőt keU tett Kossuth, s vele még néhány kiváló hazánkfia, kiket az emigráció a világ különböző országaiban szétszórt. A kik a múlt század végén s e század elején is a külföldön jártak, azok tapasztalhatták, hogy mit jelentett ott a legmagasabb szellemi élet köreiben is a magyar emigráció vezérférfiainak ismeretségére, ajánlására való hivatkozhatás; és még a legújabb időben is tapasztalhattuk, mily elpusztíthatatlan varázsszal bír különösen Éjszakamerikában a Kossuth Lajos neve!

TARTALOM.

Bevezetés

I. rész: Előzmények.

I. Magyarországnak alkotmányától való megfosztását s az absolutismus behozatalát az Ausztriától és az uralkodóháztól való elszakadás megkísérlése sem indokolja; Magyarország ezt az elszakadást nem kívánla, arra nem törekedett. Az 1848-iki közjogi törvények létrejöttének története; azok nem voltak forradalom szüleményei, sem forradalmi jellegűek. A szakadás bekövetkezésének okai; az udvar és az osztrák kormány kétszínűsége; a hevenyészett törvények hiányai; a közönségek kezelésének tisztázatlan kérdése szükségkép conflictusra vezetett. Magyarországot rászoritották a forradalmi lejtőre. Hibák és túlkapások mindkét részen. Az augusztusi államirat a közjogi törvények visszavonásával volt egyértelmű; a szeptember 22-iki király, manifestum ezt magáévá teszi. Lamberg meggyilkolása *elveti* a forradalom kockáját. Az október 3-iki manifestum hadüzenet Magyarországnak. A szakadásért való felelősség kérdése e ponton vizsgálándó, nem a függetlenségi nyilatkozat tényénél. Az udvar és Ausztria már októberben visszavonhatatlanul el voltak határozva a forradalom ürügye alatt Magyarország alkotmányát megsemmisíteni; ennek bizonyítása; sem az i 84_8-iki törvények, sem a nemzet akarata nem lettek volna akadályai a békés megegyezésnek. Ausztria akarta az absolutismusí, nem Magyarország szolgáltatót rá okot. 1848

11. A Schwarzenberg-kormány megalakulása; Schwarzenberg, Stadion, Bach, Bruck és Krauss jellemzése. Ferdinand császár és király lemondása, Ferencz József trónfoglalása; e tény következményei Magyarországon. Tervek és vélemények a magyar kérdés megoldására nézve. A márczius 4-iki octroyált birodalmi alkotmány kibocsátása és a kremsieri parlament föllosztatása. Az alkotmány-pátens hatása; a magyar conservatívek helyzete. 1848 1849,

10

II. Windischgrätz herceg küldetése Magyarországba 1848 deczemberében; egyénisége, kísérete és tanácsadói. Az általa kinevezett ideiglenes királyi biztosok; első kormányzati intézkedései. Az országos kormányzat berendezése; Szögyény László a polgári kormányzat feje; véleménye a közigazgatás nyelvére nézve; Majláth országbíró és a bírói szervezet. A kir. biztúsokjnűködése. A kath. főpapok elleni vádak; pénzügyi és iskolai intézkedések. A nemzetiségek engedetlensége és követelései. Aklamunka Bécsben Windischgrätz ellen; a magyarországi hadi vereségek; Windischgrätz visszahivatása, rövid kormányzatának jellege. 1848 1849,

45

73

II. rész: A rémuralom.

- I. Welden küldetése Magyarországba; a függetlenségi nyilatkozat; az » orosz interventio. Welden visszahívása és Haynau megbízása a fővezénnyel s a kormányzattal; B. Geringer Károly polgári főbiztos; mindkettőnek jellemzése. Gr. Dessewffy Emil és Metternich emlékirata. Bach átveszi a belügyminisztérium vezetését; a zsandárság szervezete; az ideiglenes közigazgatás berendezése Magyarországon; törvénytörlő rendeletek. Erdély kormányzata; Wohlgemuth kormányzó. Haynau első kiáltványai és megtorló rendszabályai. Az oroszok s utóbb az osztrákok bevonulása Pestre és Budára. Haynau megsarcolja a zsidókat; Geringer elfoglalja hivatalát; az új kormányzat berendezkedése, sajtója; a világi fegyverletétel híre. 1840, 97
- II. Bach belügyminiszteri beköszöntője; Schmerling és Thun új miniszterek jellemzése. Magyarország pacificatiójának kérdése; kedvező várakozások; Palmerston tanácsa. Haynau szept. i-i hirdetésénye; a honvédek besorozása; békés közhangulat; a kormánybiztosok jelentései. Komárom capitulációjá; az október 6-iki kivégzések; ezek hatása az országban és a külföldön. További halálos ítéletek; üldözések és tömeges elfogatások; terroristikus rendszabályok. A conservatívek megszólalása. Az október 7-iki provisoriummal behozott közigazgatási és bírósági szervezet és adminisztratív intézkedések. Az erdélyi provisorium. A havonkinti «Stimmungsbericht»-ek 1840 117
- III. Az osztrák önkényuralom Magyarország nem magyar lakosait sem tudta kielégíteni; határkérdések Horvátország és a szerb vajdaság között; a szerbek és horvátok egyaránt elégedetlenek; statárium a vajdaságban; a báni tanács ellenszegülése; pátens Horvátország ideiglenes szervezése ügyében; villongások a hivatalos nyelv miatt. Erdélyi állapotok; Wohlgemuth önkénye; a románok békétlenkednek; a szászok is kielégítetlenek. Az éjszaki tótok teljesületlen kívánságai. A menekültek haditörvényszék elé idézése; újabb ítéletek. Rendszabályok iskolai és egyházi téren. Ideiglenes hivatalnokok; az első idegenek; békülékenység a föld népével szemben. Schmerling Deákkal kíván tanácskozni, ez visszautasítja a meghívást. A hercegprímás beiktatásának ünnepélye; a conservatívek memorandum; a valódi közhangulat 1850, 144
- IV. A közfelkeseredés főokai; honvédek és nemzetőrök besorozása; Haynau önkényes eljárása a komáromi capituláltakkal szemben; Klapka felszólalása; az enyhítő intézkedések elégteleneknek bizonyulnak. A zsandárság intézménye már szervezeténél fogva meg nem feleltetett a közbiztonság igényeinek s túlkapások és visszaélések okozója lett; a rendőrség szervezése a fővárosban. A forradalom miatt vád alá helyezettek sorsának hosszantartó bizonytalan sága; Haynau súrlódásai a kormánnyal; Kossuth családjának sorsa; gyermekeinek elszállítása a külföldre. A haditörvényszékek szerepe a purificationalis eljárásban; a főbenjáró perek revisiója; Haynau önkénye és engedetlensége; elébe vág a megkegyelmezésnek, Haynau eltávolítása, védekezése és vádaskodása 1850, 164
- Hl. rész: A Geringe r-provisorium
1. A forradalom utáni közállapotok; a nemzet hiányzó része; azok, a kiket elvesztett és azok, a kiket visszavárt. A besorozottak; a be-

- börtönözöttek sorsa. Görgey Arih r emlékiratai; gr. Széchenyi István döblingi élete. A bécsi magyarok; hivatalnokok és publicisták; Falk és Kecskeméthy; a conservatívek; Zsedényi névtelen röpiratai. Lát-szólagos csönd és passiv resistentia az országban; kisebb összeiitkő-zések. A sajtó állapota; a Pesti Napló megindulása. A korszak röpirat-irodalmá: Fejér György, b. Kemény Zsigmond, gr. Martig, Schuselka, Springer, gr. Mailáth Kálmán, Somssich Pál, b. Eötvös József és gr. Szécsen Antal röpiratai 187
- I I. B. Geringer, mint a magyarországi helytartóság vezetője; az új köz-igazgatási szervezet és szolgálati utasítás; a kinevezések. Szervezés Erdélyben; Schwarzenberg Károly herceg a helytartóság veze-tője; Coronini gróf a Bánátban. A nyelvi kérdés a felvidéken; Radlinszky küldetése és véleménye; a népszámlálás körüli önkény. A katonai szolgálat szabályozása, a rendőrgy szervezése. A köz-biztonság rossz állapota a pandúrok hiánya, a zsandárság túlkapásai. A bíróságok szervezésének előhaladása, az úrémegváltás ügye. Pénzügyi rendszabályok, vasút és Tisza szabályozás : telepítés. A katolikus egyház teljes függetlenítése. Thun tanügyi intézkedé-sei ; a színházügy kezelése. 1850
- 1 I I. Külpolitikai viszonyok; Angolország Ausztria-ellenes magatartása; Haynau insultálása Londonban inegtorlatlan marad. A német kér-dés fejleményei; ellentét Ausztria és Poroszország között; a hesseni beavatkozás miatti összetűzés, az olműtzi értekezlet; Poroszország enged. Rendszabályok Magyarországon a forradalmi propaganda ellen; kémkedés és összeesküvés-szimatolás; akadékoskodás az egyesületekkel szemben. A menekültek elleni halálos ítéletek kiszö-gezése; egyes megkegyelmezések; elfogatások és politikai perek. A kormány kellemetlenségei a nemzetiségi tényezőkkal. Bach tá-madása a conservatívek ellen. Elégedetlenség Ausztriában is; pénz-ügyi gondok; Kübeck a Reichsrath elnökévé lesz; változások a minisztériumban. A katonai körök mozgalma a birodalmi alkot-mány ellen; Kübeck befolyása; az augusztusi «ordonannz»-ok; a miniszteri felelősség megszüntetése, mint az octroyált alkotmány visszavonásának előjátéka. Albrecht főherceg küldetése Magyar-országba. 1850 1851 258
- IV. rész: A Bach-rendszer kialakulása.
- I A kormány elégedetlensége Geringerrel; a tisztviselőkérdés; Bach idegeneket kíván behozni, vádak a magyar tisztviselők ellen, Albrecht főherceg vállalkozása, hatáskörének megállapítása; a ki-nevezés hatása és magyarázatai. Az új kormányzó jövelete, első körutazása, környezete. Az alkotmány új «alapelvei»-nek megállapít-pítása és kibocsátása; azok hatása; kitüntetések ez alkalomból. Schwarzenberg hg. miniszterelnök hirtelen halála; jellemzése. Az utódlás kérdése; gr. Buol külügyminiszter; Bach és Kübeck ve-telykedése; változások a kormány szervezetében; Bach befolyása nem csökken. A külügyi helyzet, Ausztria viszonya a főbb európai államokhoz. 1851 1852 265
- II. A Mack-féle összeesküvés szervezése; Mack érintkezése Kossuth-tal, ennek megbízó levele; a tervvázlat és utasítás; Kossuth későbbi levelei. Az első forradalmi ügynökök; a székelység szervezése. Az összeesküvés fölfedezése; ijedelem Becsben; Kossuth családtagjait nak elfogatása; Piringer kivégeztetése; további elfogatások; May

- öngyilkossága. Tömeges letartóztatások Erdélyben; a Kossuth-nővérek kiutasítása. Noszlopy terve s annak fölfedezése. Kossuth viszonya az összeesküvéshez. A közhangulat Magyarországon; a császár első körutazása az országban; a horvátországi látogatás. A politikai perek, Gasparics, Sárosy, Vachott, Noszlopy elfogatása; Duschek és b. Vay Miklós esetei. 1851 — 1852 287
- III. A magyarországi «definitivum» előkészítése; Apponyi emlékirata; az ideiglenes községi szervezés; a hivatalnokok ruházatának ügye, egyenruhaszabályzat Magyarországra, Horvátországra s a bánságra nézve. Újabb ideiglenes bírósági szervezet Erdélyben; a hadsereg újraszervezése; a zsandárság hatáskörének kiterjesztése. Az 1853 január 19-iki közigazgatási «definitivum»; a törvénykezés hozzáillesztése az új közigazgatási szervezethez. Kinevezések a helytartóságoknál; az idegen tisztviselők áradata. Az egyletűgy rendezése. A reáU iskolák szervezése. Egyenlősítés a közgazdasági téren; vasútépítési tervek; a házalási törvény. Az úrbérmegváltási pátens; az osztrák polgári törvénykönyv kiterjesztése Magyarországra. Az ideiglenes polgári perrendtartás; az ügyvédréndtartás; a sajtó- és büntetőtörvény s büntető-perrendtartás. 1852 1853. 315
- V. rész: Az emigráció első évei.
- I. A forradalom diplomatái, mint az emigráció előkészítői. A magyar emigráció áttekintése és jellemzése. Az első tömeges kimenekülés a világosi fegyverletétel után; Viddin; az iszlámra való áttérés kérdése; első meghasonlás, Ausztria és Oroszország a menekültek kiadatását követelik; diplomáciai tárgyalás; Anglia és Franciaország közbelépése; a porta megtagadja a kiszolgáltatást. Hauslab tábornok küldetése, a honvédek nagy részének visszatérése a hazába, Kossuth és a menekültek Sumlába szállítatnak; ottani időzések; osztrák kémek. Újabb diplomáciai tárgyalás az internálás kérdésében. Bem és társai Aleppóba, Kossuth és társai Kiutahiába szállítatnak; a kiutahiái internáltak élete. Kossuth levelezése és tervei. Amerika meghívása; Ausztria ellenkezése daczára a porta Kossuthot szabadon bocsátja. 1849 — 1851 343
- II. Kossuth útja Amerika felé; megállapodás Speziában és Marseilleben; a párisi út megíúsulása. Kiszállás Gibraltárban; Kossuth Angliába hajózik. Az angolországi magyar menekültek, különösen Pulszky szerepe. A komáromiak, majd Vukovics jövetele. Mészáros és társai fogadtatása Londonban; kisebb egyenletlenségek. Kossuth jövetelének előkészítése; megérkezése Southamptomban; «Kossuth láz», ünnepeltetése Londonban és több angol városban; szónoklatainak hatása. Viszonya az emigrációhoz. A sajtó magatartása, Palmerston szerepe; a pénzgyűjtés és agitáció megindítása; a Londoni magyarság szervezése; Kossuth és társai elutazása Amerikába. 1851 370
- III. A párisi magyar emigráció; gr. Teleki László egyénisége és szerepe; álláspontja a nemzetiségi kérdésben, tárgyalás Riegerrel. Szemere Parisa jön; gr. Batthyány Lajosné és l.őre Montmorencybán; Horváth Mihály, gr. Andrásy Gyula, Vukovics Sebő, gr. Batthyány Kázmér. Teleki meghasonlása az emigránsokkal. A december 2-iki államcsíny miatti távozások. Szemere és Batthyány támadása Kossuth ellen. A Jersey-szigeti társaság. Magyar menekül-

tek Svejcban; Szalay László, Batthyány Lajosné és Horváth Mihály,
 Klapka; Teleki László is odajön Magyar emigráltak Brüsszelben;
 b. Jósika Miklós; Kossuth családja. Magyarok Németországban;
 a komáromi exodus; Klapka és Ujházy Hamburgban. A londoni
 magyarok Kossuth távozása után; meghasonlások. Az emigráció
 a Keleten; Bem Aleppóban, Guyon Damascusban. A Sumlában
 visszamaradt magyarok sorsa. A konstantinápolyi magyar telep. 1849-1853 387
 IV. Északamerika és a magyarok; Ujházy László és társai kiköltözése
 Amerikába, ottani fogadtatása, megtelepedése és sorsa. A később
 jövő menekültek elhelyezkedése. Kossuth meghívása, őt megelőző
 kísérői; érkezése, fogadtatása; ünnepeltetése New-Yorkban, Wa-
 shingtonban, szónoklatai. Kossuth szereplésének benyomása, ha-
 tása; pénzgyűjtés a magyar ügy céljaira; Ausztria áskálódása;
 Kossuth környezetének levelei Angliába. A további körút; helyen-
 kinti ellenhatás, különösen a rabszolgatartó déli államokban. A bos-
 toni beszédek; kirándulások; visszatérés New-Yorkba. Kossuth
 amerikai útja eredményeinek összefoglalása. Visszatérése Lon-
 donba, az ottani helyzet; pangás az emigráció munkásságában;
 családások és megmaradt nagy emlékek. 1848—1853 407